

Triinu Ojamaa

60 aastat eesti koorilaulu multikultuurses Torontos. 60 Years of Estonian Choral Singing in Multicultural Toronto

Tartu
2011

Toimetaja: Kanni Labi
Assistent: Julia Sulina

Tõlkija: Mall Puhm

Kaas: Reet Lindau-Voksepp
Küljendus: Maris Kuperjanov ja Reet Lindau-Voksepp

Toetus:

Rahvuskaaslaste programm
SF0030068s08 „Muusika perspektiivid Eesti avatud identiteedi väljakujundamisel“

ISBN 978-9949-446-84-1

© Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus
© Triinu Ojamaa

Trükk: OÜ Tartu Ülikooli Kirjastus

Sisukord

Saateks 7

Eesti koorikultuuri siirdumine eksiili 13

Toronto eesti koorid pärast II maailmasõda 41
- Toronto Eesti Baptisti Koguduse koorid 41
- Toronto Eesti Apostlik-Õigeusu Koguduse Laulukoor 50
- Vana-Andrese koguduse segakoor 60
- Peetri koguduse segakoor Cantate Domino 75
- Toronto Peetri Koguduse Noortekoor Lootus 90
- Toronto Eesti Vanemgaidide Koor ja Sõprusring 109
- Toronto Eesti Meeskoor 129
- Toronto Eesti Naiskoor 163
- Toronto Eesti Naiskoor (end. Toronto Eesti Pensionäride Klubi Naiskoor) 180
- Toronto Eesti Segakoor 189
- Musica Divina 211
- Segakoor Leelo 220
- Estonia Koor 235
- Toronto Eesti Akadeemiline Segakoor Ööbik 267
- Toronto Eesti Koolikoor 290

How choral singing helped to create a positive image of Estonians in Canada 310

Toronto eesti kooride juhid 350
Koorilood 353
Viited 372

Saateks

Toronto koorielu käsitlev uurimus toetub ühelt poolt faktimaterjalile, mis pärineb meediast 1946–2010, ning teiselt poolt intervjuudele, mis autor on kogunud aastatel 2008–2011 Torontos, New Yorgis, Adelaide'is, Melbourne'is, Sydney's, Stockholmis, Helsingis, Tallinnas ja Tartus.

Toronto praegusele kooritraditsioonile rajati alus Saksamaa pagulaslaagrites, kuhu II maailmasõja käigus siirdus palju eesti muusikainimesi. Siduvaks lüliks nende kahe vahel on eelkõige Roman Toi, kes kutsus kokku esimese eesti pagulaskoori ning algatas väliseesti laulupeod. Saksamaalt Kanadasse emigreerudes jätkasid eestlased (R. Toi nende hulgas) kooritegevust, mille aluspõhimõtted olid hakanud kuju võtma 1945. aastal.

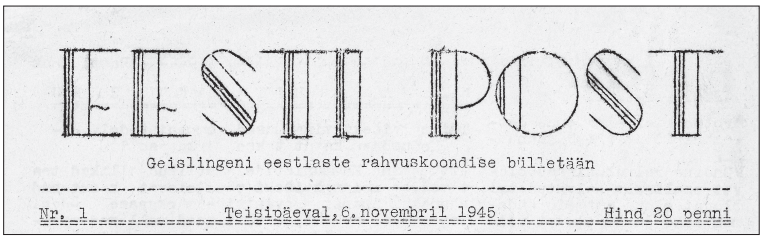
Eesti pagulaskultuuri keskus kujunes välja Geislingenis. 1945 alustas seal Geislingeni Eestlaste Rahvuskoondise bülletäänina ilmumist tagasihoidliku mahu ja trükikvaliteediga Eesti Post, millest mõne aja möödudes sai pagulaseestlaste oluline infoleht (Salasoo ja Salo 1976: 20).

Eesti Post jõudis lugejateni kolm korda nädalas ning sisaldas ülevaateid ka eesti kooride esinemisest rahvuskaaslastele ja kohalikele sakslastele nii kontsertidel kui raadios.

Edmund Valtmani[1] *šarž Roman Toist, Geislingen 1948 (Kava, R.Toi autorikontsert 1989)*

[1] „Edmund Valtman (May 31, 1914 – January 12, 2005), born in Tallinn, Estonia, later attended the gymnasium and Art School in Tallinn. Until his departure from Tallinn on September 21, 1944, fleeing the returning Red Army, he worked as a cartoonist for the newspaper EESTI SÕNA. The following years were spent in displaced persons camps in Germany, mainly in Geislingen. Edmund Valtman immigrated to the United States in 1949" (Historical sketch).

EESTI POST

Geislingeni eestlaste rahvuskoondise bülletään

Nr. 1 Teisipäeval, 6. novembril 1945 Hind 20 penni

Infobülletääni Eesti Post esimene number (EPT 06.11.45)

1948. aastal ilmus Geislingenis 7 numbrit illustreeritud ajakirja Our Life, ajakirja kaas ja mõned leheküljed olid värvitrükis. Valdava osa numbritest on kujundanud Endel Kõks,[2] mis annab ajakirjale ka kunstiajaloolise väärtuse.

Our Life ilmus paralleelselt eesti, inglise ja saksa keeles ning oli mõeldud eesti, läti ja leedu lugejatele. Eesmärgiks oli pakkuda artikleid ja esseesid kultuurist, kirjandusest, kunstist ja poliitikast (OL 1948, veebruar). Tiraaž oli 20000 eksemplari. Varsti pärast ajakirja asutamist alustati pagulaslaagrite likvideerimist. Aastaks 1948 olid paljud eesti koorid juba tegevuse lõpetanud või lõpetamas. Our Life jõudis siiski anda ülevaate Eesti Muusikanädala järelkajadest, mis oli üks olulisemaid eesti rahvusliku muusika üritusi Saksamaal. Eesti muusika arengust kirjutavad nii Roman Toi kui saksa muusikakriitik Fred Hall, kelle kirjutis annab huvipakkuvat teavet selle kohta, kuidas mitte-eesti taustaga ekspert meie muusika arengulugu mõistab ning milliseid jooni ta meie muusikas väärtustab.

Käesoleva uurimuse seisukohalt on kõige olulisemad infoallikad Toronto eesti ajalehed Meie Elu, mis alustas ilmumist 1950. aasta märtsis, ja Vaba Eestlane, mis asutati Orto kirjastuse juurde 1952 (Arro 1975). Nendes ajalehtedes on Toronto eesti koorid avaldanud teateid harjutustundide kohta, kontserdireklaame, tegevuse aastaülevaateid ning iga kontserdi järel ilmus vähemalt üks arvustus. Aastal 2002 sai teoks Meie Elu ja Vaba Eestlase ühinemine, mille tulemuseks oli uus ajaleht Eesti Elu. See on hetkel suurima tiraažiga väliseesti nädalaleht (2300) ning lugejate huvi Eesti Elu vastu tõstab kindlasti ajalehe internetiversioon. Aho Rebase (2011) andmetel külastab Eesti Elu veebilehte ühe kuu jooksul 20000 arvutit. Koorimuusika alase uurimuse kontekstis on eriti oluline, et internetiversioon pakub võimalust vaadata videoklippe Toronto eesti kooride esinemistest.

---

[2] Endel Kõks lõpetas Pallase 1940. 1944 siirdus pagulusse Saksamaale. Töötas Geislingeni eesti kunstikoolis maaliõpetajana ning oli samas üks Eesti Kujutavkunsti Keskuse asutajaid. Hilkem siirdus Rootsi, kuid elas mõnda aega ka USA-s, Kanadas ja Mehhikos (EKBL 1996: 228).

Endel Kõksi kaanekujundus ajakirja Our Life aprillinumbrile 1948

Toronto eesti koguduste juures tegutsevate kooride kohta leidub andmeid koguduse väljaannetes, nagu nt Vana-Andrese Koguduse Sõnum ja Peetri Koguduse Elu, mis alustas ilmumist bülletäänina ning seadis eesmärgiks edastada uudiseid kõigi kiriku juurde loodud usulis-kultuuriliste organisatsioonide kohta, sealhulgas kirikukoorid ja pasunakoor (Runge 1963).

Toronto koorielust meedias kirjutavate autorite seas äratavad tähelepanu sellised muusikaeksperdid nagu Roman Toi, Lembit Avesson, Asta Ballstadt, Eerik Purje ja Olaf Kopvillem. Väga produktiivsed on olnud ka Heikki Paara, Juhan Laanes, Mall Puhm, Tamara Norheim-Lehela, Silvi Preem, Aino Müllerbeck, Tõnu Naelapea, Edgar Marten, Peeter Kaups, Hannes Oja, Elle Puusaag ja Kaire Tensuda. Kõik need inimesed on aastakümneid Toronto kultuurielus aktiivsed osalised olnud ning paljud neist on kaasa laulnud ka mõnes kooris.

Laiemas plaanis kuulub Toronto Põhja-Ameerika kultuuriruumi. Tihedad sidemed Chicago, Baltimore'i, Lakewoodi ja New Yorgi eestlastega kujunesid

juba 1950. aastatel. Toronto kooride kontserte toimus eriti sageli just New Yorgis. Kontsertreisid olid maiuspalaks Toronto eesti meediale. New Yorgi nädalalehes Vaba Eesti Sõna on 1950. aastatest alates Toronto kooride arvustajaks olnud Juta Kurman. Oma kriitikukarjääri kujunemist kommenteerib ta nii:

> „Ma tulin 1947 siia maale [Ameerikasse] ja mul oli diplom taskus: ma olin Tallinna konservatooriumis laulmist õppinud Aleksander Arderi juures. 1949. aastal oli siin New Yorgis üks poolprofessionaalne lauljanna, kes andis kontserti, aga diplomiga inimene istub kuulajaskonna hulgas. Siis mul paluti kirjutada üks kriitika eesti ajalehe jaoks, sest vokaal on ju minu ala. Ja sellest peale mina olengi kirjutanud, teised kõik ainult esinevad.
>
> Toronto kooride kohta ma olen palju kirjutanud, siis kui nad New Yorgis on käinud, ikka üks kontsert kuskil koolimajas ja teine Lexington Avenue kirikus. Ja seal oli see Alice Tully Hall'i kontsert... Täiesti respektne kontserdipaik, mille eest muidugi tuleb kõvasti maksta. No siis sellel ajal see oli uhke koht.
>
> Meie ajalehe toimetaja Erich Ernits on ka tellinud minult midagi lehe jaoks, kui mõnel Toronto kooril on ümmargune number. Eks meie oleme ju kõik omavahel muusika kaudu seotud: ESTO-d on meil ühised ja seal on laulupäevad olnud ja repertuaar on ühine. Kõik ikka selle pärast, et eesti inimesi koos hoida.“ (Intervjuu, J.K. 2010)

J. Kurmani arvustused on erilise väärtusega, sest need näitavad, millise mulje jätsid Toronto koorid väljastpoolt vaadates. Tuleb lisada, et nendes analüüsitakse ka kooride vokaalset taset. See on eriti tänuväärne info kooride kohta, keda laulmas kuulda pole enam võimalik, sest nende tegevus on ammu lõppenud. J. Kurmani kirjutistes leidub ka arutlusi väliseesti koorikultuuri eripärast ning kaugematest perspektiividest.

Diplomeeritud helikunstnik Juta Kurman New Yorgi Eesti Majas 2000

Kooride repertuaari kirjeldamisel ning lauljate nimistute koostamisel on üheks allikaks olnud kontserdikavad. Raamatus esitatud nimistud ei ole veatud: mõni naislaulja võib nimekirjas esineda neiupõlve- ja abielunimega; nimekiri võib sisaldada lauljaid, kes ei kuulunud koori tegevliikmete hulka, vaid laulsid kaasa mõnel üksikul kontserdil; mõni koori tegevliige võib olla välja jäänud. Hoolimata ebatäpsustest on autor otsustanud nimistud avaldada, sest kui poleks lauljaid, siis poleks ka koore. Autor vabandab nende lauljate ees, kes oma nime sellest raamatust ei leia, sest kõik kavad ja koorinimekirjad pole olnud kättesaadavad.

Suureks abiks faktimaterjali interpreteerimisel on olnud intervjuud, kuid töö käigus on juhtunud sedagi, et kaks asja – meediast pärinevad faktid ning isiklikud mälestused – on intervjueeritava mälus segunenud. Lugusid, mis selle protsessi tulemusena sünnivad, võiks nimetada folklooriks, ja mõnikord on tegelikkust ja folkloori teineteisest üsna raske eristada. Valime siinkohal näite väljastpoolt Toronto koorielu, RAM-i ajaloost. Lugu on Toronto koorieluga seotud vaid seetõttu, et tuli jutuks intervjuus Kuno Arenguga, mille teemaks olid tema sidemed Toronto eesti kooridega. Intervjuu käigus selgitas K. Areng muuhulgas kontsertide ülesehituse põhimõtteid Nõukogude Eestis:

> „Kui rahvas koori kontserdile tuli, siis nad jäid nimme kümme minutit hiljaks, et alguses on need „piiblilood“[3] ja siis hakkab alles kontsert peale. Seal pidid olema niisugused laulud. Ma toon siin sellise näite. See oli siis, kui Soomes käisime, Stravinski „Kuningas Oidipust“ [„Oedipus Rex“] tegime. See oli juulis... aasta võis olla 1975, täpselt ei mäleta. Üks kontserdi pool oli orkestriga ja teine oli *a cappella*. Gustav Ernesaks ise juhatas seda. Ja esimene laul oli tema see... „Tuhande-aastane Lenin“. Siis see Heikinheimo – see nende kuulus kriitik – järgmisel päeval Helsingin Sanomates oli pannud niisuguse pealkirja: „Oidipus on igavene, kas Lenin ainult tuhande-aastane?“. Niisugune lugu oli!“ (Intervjuu, K.A. 2010)

Seppo Heikinheimo[4] oli eesti muusikainimeste hulgas tuntud kui terava väljendusviisiga ajakirjanik, kuid sellise pealkirjaga artikli avaldamine Soome suurimas päevalehes aastal 1975 tundus siiski ebatõenäoline. Asja selgitamiseks asusime nimetatud artiklit otsima. Ajalehe Helsingin Sanomat 1975. aasta numbrid pole Eestis kättesaadavad ning pöördumine Helsingis asuvasse toimetusse ei andnud samuti tulemusi.

Päring Helsingi ülikooli raamatukogus andis tulemuseks, et juulis 1975 pole S. Heikinheimo ega ka ükski teine ajakirjanik avaldanud arvustust RAM-i kont-

---

[3] K. Areng peab silmas nõukogulikke laule.

[4] Seppo Erkki Sakari Heikinheimo (1938–1997) oli soome muusikateadlane ja muusikakriitik.

serdi kohta. Tekkis vajadus üle kontrollida kontserdi toimumise aeg. RAM-il on oma väike arhiiv, kus säilitatakse kavalehti, kuid lisaks hoitakse alles ka ajalehtedest väljalõigatud arvustusi. Kooriarhiivi materjalidest selgus, et kontsert ei toimunud juulis, vaid juunis 1975. Arvustus ilmus Helsingin Sanomates 14. juunil pealkirjaga „Eestiläiskuoron vahva Oedipus Rex“,[5] autor oli Olavi Kauko (1975). Arvustus ilmus ka Soome rootsikeelses ajalehes Hufvudstadsbladet ning selle pealkiri sisaldab tõepoolest Oidipuse ja Lenini nime: „Oedipus är camp, Lenin är tusenårig“,[6] autor on Erik Wahlström (1975). Arvustaja kritiseerib I. Stravinski teost, mis tema hinnangul sisaldab naiivse teksi ja veidra meloodia tõttu *camp*'i jooni. Mõiste *camp* oli 1960.–1970. aastatel põhjamaade kunstikriitikas populaarne, kuid Eestis tundmatu; ka rootsi keele oskajaid pole Eestis palju. On tõenäoline, et lüngad, mis tekkisid artikli pealkirja eesti keelde ümberpanemise käigus, täideti vaimuka naljaga RAM-i lauljate endi poolt. Lugu julge pealkirjaga artiklist, mis kõrvutab igavikulist Oidipust ja ajalikku Leninit, läks käibele ja on enam kui 30 aastat püsinud asjaosaliste mälus. See on piisav aeg, et nali või oletus jõuaks omandada sündinud fakti varjundi.

Intervjuude peamine väärtus on selles, et nende kaudu tulevad esile kõige tähtsamad sündmused koori elus, isegi kui üksikasjad pole enam täpselt meeles. Kõik, kes olid seotud Cantate Dominoga, jutustasid Händeli „Messia“ ettekandest; kõik Estonia Koori lauljad rääkisid Iisraeli reisist ja Roman Toi lahkumisest koorijuhi kohalt; kõik, kes laulsid Toronto Eesti Segakooris, meenutasid kontserti New Yorgis Alice Tully Hall'is, jne. Pärast intervjuude analüüsimist oli tunduvalt hõlpsam üles leida allikad, mis sisaldavad fakte nende sündmuste kohta.

Autor tänab pikkade ja sisukate vestluste eest Andres Raudseppa, Ants Noormetsa, Arvo Naelapead, Asta Ballstadti, Charles Kipperit, Edgar Martenit, Eerik Purjet, Eili Annukit, Elle Rosenbergi, Endla Naagelit, Ene Üleoja, Epp Arujat, Erik Veskit, Evi Tarkus-Vahtrat, Guido Laikved, Guri Raagi, Heli Koptit, Hilja Toomi, Ingrid Silma, Ivi Raadikut, Ivo Tuuli, Juhan Laanest, Juta Kurmani, Kalju Kauri, Kati Marley't, Katrin Kuuskne-Veskit, Kuno Arengut, Lilly Valget, Linda Järvaltit, Ludmilla Otsa, Maie Barrow'd, Mall Puhmi, Maria Kiiska, Marika Wilbiksit, Mart Jaansoni, Nelly Hubelit, Olev Oja, Piret Noorhani, Reet Lindau-Vokseppa, Roman Toid, Rosemarie Lindaud, Siiri Leppa, Tamara Norheim-Lehelat, Tiiu Kroll-Simmulit, Tõnu Kaljustet, Uolevi Lassanderit, Vilma Kivivälit, Verner Nigulit, Virve Mathiast, Viive Tork-Hiisi, Vello Salo ja Veljo Tormist.

[5] Eesti koori võimas Oedipus Rex.
[6] Oidipus on *camp*, Lenin on tuhande-aastane.

Eesti koorikultuuri siirdumine eksiili

II maailmasõda ja Nõukogude okupatsioon Eestis tekitasid kaose, millest ei saanud puutumata jääda ka muusikaelu. Sellest, mis tegelikult juhtus sõja käigus eesti muusikaorganisatsioonide, muusikute ning muusikaga, ei ole jõutud veel kuigi palju kirjutada. Muusikaloolastel avanes võimalus selle tööga algust teha 1990. aastatel, kui Nõukogude periood Eesti ajaloos oli mööda saanud. Esimese ja ka mahukaima ülevaate annab Avo Hirvesoo (1996) raamat „Kõik ilmalaanen laiali. Lugu eesti pagulasmuusikast"; lugu algab aastaga 1939. 2005 ilmus Enn Oja „Lauljate Liidust Kooriühinguni. Eesti kooriliikumise lugu", mis kirjeldab koorielu korraldust alates aastast 1921 ning sisaldab rohkesti infot kooride tegevuse kohta nii sõja ajal kui vahetult sõjale järgnenud perioodil Eestis. 2008 ilmus artiklikogumikus „Kannatuste aastad 1940–1991" Urve Lippuse uurimus „Eesti muusika kaotused Nõukogude okupatsiooni läbi", millega kaalukamate kirjutiste rida esialgu piirdub. Nende kolme põhjal joonistub välja ajajärgu üldpilt, kus mõni osa on faktidega üsna hästi kaetud, mõni aga väga hõre, sest „ilmalaanen laiali" on ka palju olulisi fakte, mis võiksid pildi täiuslikumaks muuta. Käesoleva uurimuse peaeesmärk on selles osas mõningast lisa pakkuda.

Muusika on sajandite vältel liikunud koos inimestega ühest paigast teise, selline liikumine toimus ka 1940. aastatel nii ida kui lääne suunas. 1942 alustas Nõukogude armee tagalas Jaroslavlis tegevust 60-liikmeline eesti segakoor, mille meessektsioon esines ka eraldi koorina. Koore juhatasid Gustav Ernesaks ja Jüri Variste (Oja 2005: 65).

Sõja algus viis rivist välja Eesti hästitoimiva koorielukorralduse, kuid kooride tegevus Tallinna, Tartu, Viljandi, Pärnu ning Võru nais- ja meeslauluseltside juures taastus mingil määral 1941. aastal. Sel aastal asutati ka Eesti Rahva Ühisabi laulukoor, 1943–1944 tegutses Landessender Revali[1] juures Eesti sõdurite koor, mida juhatas Udo Kasemets (samas: 65). 1941–1944 juhatas U. Kasemets Tallinnas ka segakoori Lauluhõim, mis jõudis lühikese ajaga kontsertkoori tasemele (Laulupeo juht 1947: 6). Eesti Lauljate Liit tegi ettevalmistusi 1943. aasta üldlaulupeoks, mida siiski ei toimunud, sest rinne oli Tallinnale

[1] Selle nime all tegutses raadio Eestis Saksa okupatsiooni ajal.

ohtlikult lähedal ning majandusolud rasked. Kuna repertuaari omandamiseks oli ettevalmistusi tehtud, korraldati siiski mõned kohalikud laulupäevad ning otsustati üldlaulupidu edasi lükata 1944. aastasse (Oja 2005: 65–70). Seegi ei saanud sõja tõttu teoks, toimus järjekordne inimeste liikumine – seekord lääne.[2] Paljud eestlased põgenesid läheneva Punaarmee eest ja pudenesid laiali üle Euroopa: Itaaliasse, Šveitsi, Prantsusmaale, Belgiasse ja mujale. Suur osa jõudis eri teid pidi Saksamaale. 1945. aastal alustati pagulasvoolu kontrolli alla saamiseks laagrite rajamist. Suvel avati Põhja-Saksamaa laagrid (Briti tsoon) ning sügisel Lõuna-Saksamaa laagrid (USA tsoon) (Hirvesoo 1996: 156–164). Pagulaslaagrite ametlik nimetus oli Displaced Persons' Camp (DP Camp) ning laagrielanike kohta läks käibele väljend *dipii*, selgitavad Saksamaalt Austraaliasse emigreerunud Vilma Kiviväli, Ants Noormets ja Ivi Raadik (Intervjuu, V.K., I.R., A.N. 2011).

Pagulaste päevi Saksamaal täitis eelkõige töö. Ettevõtlikumad avasid rätsepa- kingsepa- ja elektrotehnika töökodasid, need rahuldasid laagri elanike igapäevavajadusi. Lisaks said inimesed seal täiendada oskusi, mis võisid edaspidi abiks olla uue asukohamaa tööturul, kus Eestis omandatud juristi, arveametni-

Vilma Kiviväli, Ants Noormets ja Ivi Raadik (Melbourne) sirvivad paguluse algusaastate fotosid.

[2] 1944. aasta septembris pages läände ligi 65000 eestlast (Ekbaum 1975: 297).

ku või muul sarnasel erialal esialgu elatist teenida ei saanud. Praktiliste kutseoskuste õpetamiseks tegutses Geislingenis isegi tööstuskool, mille saali sai õhtupoolikuti kasutada kultuuriürituste tarvis. Laagrites alustasid tööd eesti koolid, eesti keeles võis omandada ka muusikaharidust. Tegutsesid skaudi- ja gaidiorganisatsioonid, rajati oma spordiväljakuid, kus sai tegelda pallimängu ja kergejõustikuga.

1945. aasta sügisel otsustas USA sõjaväevalitsus arendada Geislingenis välja eesti pagulaste suurlaagri. Sinna hakati üle tooma inimesi väiksematest laagritest, kuni eestlaste arv Geislingenis paisus eri andmetel 4500-ni (Album 1948: 3) või isegi ületas 5000 piiri (Hirvesoo 1996: 164). Kuna Geislingeni koondus suur osa pagulusse siirdunud kultuurieliidist, siis kujunes see ühtlasi ka kultuurielu keskuseks. 1945 alustas tegevust Geislingeni Eesti Teater, avaetendus oli Gailiti „Toomas Nipernaadi" ning alates aastast 1947 lavastati ka operette. Koormeistrina alustas tööd Roman Toi, hiljem sai temast muusikajuht. Teatri muusikategevus oli üsna laia haardega. Stuttgardi sümfoonikute abiga sai teoks mitu sümfooniakontserti, ühel neist tuli esiettekandele Juhan Aaviku 1. sümfoonia (Meili-intervjuu, R.T. 2011). Novembris 1945 hakkas Geislingenis ilmuma ajaleht Eesti Post ja 1947 selle kaasanne Pildipost. Eestlaste kasutuses oli oma trükikoda, kus paljundati ajalehti, kooliõpikuid, laululehti, noote jm. Üksteise järel asutati rahvatantsu- ja võimlemisgruppe ning muidugi laulukoore (Album 1948: 3–41). Saksamaale pagenud eestlased olid vähemalt ühe laulukoori asutanud juba n-ö teel olles: 1944 kutsus Roman Toi kokku koori Thornis – see oli esimene eestlaste pagulaskoor Saksamaal, kuid jäi muutuvate olude tõttu tegutsema lühikeseks ajaks.

Rootsi pagenud eestlased asutasid oma esimese koori samuti 1944, see oli Stockholmi Eesti Meeskoor. Nii nagu Saksamaal, tekkis ka Rootsis kohe pärast pagulaste kohalejõudmist mitu koori, aga need jäid ajutiseks (Äro 1969). Aktiivne pagulaseesti koorielu käivitus paralleelselt nii Rootsis kui Saksamaal 1945. aastal. J. Äro andmetel asutati Lääne-Saksamaal enne aastat 1949 ligi 80 eesti laulukoori, kuid mõned polnud liikmete arvu poolest koori tasemel. Kõige suuremad ja aktiivsemad olid Eesti Meeslaulu Seltsi meeskoor ja Geislingeni Eesti Segakoor. Need kaks koori on peaaegu ühevanused: novembris 1945 asutati meeslaulu selts ja 10 päeva hiljem järgnes segakoor (Album 1948: 23).

Kooride loomise ja tegevuse kohta sisaldab ülevaate Geislingeni suurlaagri aastaaruanne 1945–1946:

> „Estonian Men's Choir has been established by former men singers assembled in the Camp. The singers have the aim to unite the Estonian singing men an in a brotherly family who out of national principles work for the advancing of singing and the promotion of Estonian national culture. [---] In October 1946, 67 members belonged to the choir. The rehearsals took place 2–3 times a week and usually lasted 2–3 hours. The choir has participated in 27 concerts which took place in different DP Camps. [---]

Eesti Meeslaulu Seltsi meeskoor laulupeorongkäigus Geislingenis.

> The aim of the Estonian Mixed Choir at Geislingen was to offer cultural entertainment to song-loving compatriots and to propagate the Estonians' songs to foreign friends and thereby to deepen the understanding of Estonian culture, freedom and patriotism abroad. [---] In November 1945, the choir had 90 members. In September 1946, there were 102 members (72 women and 30 men)." (Yearbook 1945–1946: 271–272)

Segakoor võttis 1948. aastal uueks nimeks Eesti Segakoor Runo ning koori juurde asutati naiskoor (juhataja Udo Kasemets). Naiskoori asutamine oli ajendatud eelkõige praktilistest vajadustest. Kooridel oli kujunenud tavaks käia kontserte andmas väiksemates laagrites, kus oma koore polnud; esinemisi toimus ka Briti tsoonis Põhja-Saksamaal. Rahareform muutis niigi raske majandusliku olukorra veelgi viletsamaks ning vajadusest reisikulusid võimalikult madalal hoida otsustati, et Runo saab hakkama ka poole koosseisuga. Seega kattus naiskoori liikmeskond suures osas segakoori naissektsiooni lauljatega. Kuu aja jooksul omandati 15 naiskoorilaulu ja anti esimene kontsert. Hiljem kirjutab Eesti Post (28.01.49), et naiskoor koos U. Kasemetsaga on teinud tööd selle nimel, et naislaul paguluses elu sisse saaks ja edeneks võrdselt teiste kooriliikidega. Repertuaaris on nii Eestist kaasa toodud laule kui paguluse uudisloomingut, st pakutakse „tuntud südamelähedast kui ka uut ja värsket, lootes sel teel ühevõrra rahuldada nii laia kui ka nõudlikku kuulajaskonda." Eesti Meeslaulu Selts, Eesti Segakoor Runo ja Runo naiskoor on kõige otsesemalt seotud hilisema koorielu kujunemisega Torontos nii lauljate kui dirigentide kaudu ning isegi Toronto eesti kooride repertuaaripoliitika – koostada kava

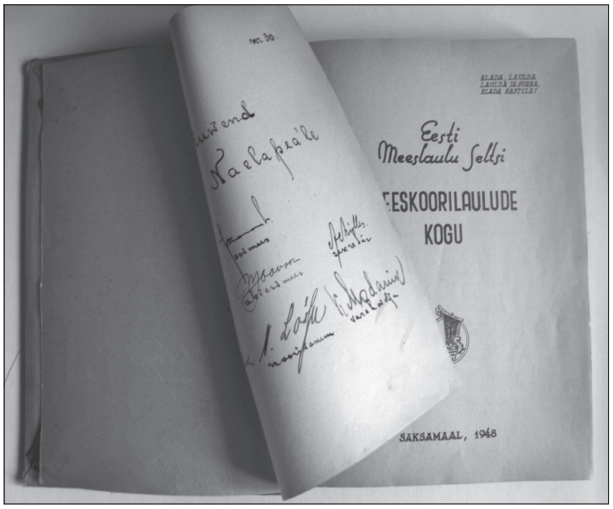
tuntud südamelähedastest lauludest ning lisada ka midagi uut pagulasautoreilt – on alguse saanud Saksamaal tegutsenud kooridest.

Kooritegevuse üks tähtsamaid eeltingimusi oli noodimaterjali olemasolu. Saksamaal selgus, et paljude endiste koorilauljate ja dirigentide kohvris on ruumi jätkunud mõnele noodile. R. Toi on aastakümneid hiljem Vabas Eestlases (19.05.65) jutustanud, et pagulaste hulgas leidus mees, kes tõi kaasa terve paki noote, nende hulgas Eesti IX, X ja XI üldlaulupeo noodiraamatud. Nooditooja hindas oma lauluvara väga kõrgelt, „jättes ka õhurünnaku ajal pommivarjendisse minnes kõik muu sinnapaika ja võttes ainult noodid kaasa," meenutab R. Toi. Selle noodikohvriga pandi alus Geislingeni noodikogule, noote paljundati ja jagati kõigile kooridele. Kooritegevuse koordineerimises oli oluline roll Eesti Kooride Keskusel, mille asutamise ja eesmärkide kohta kirjutatakse Geislingeni suurlaagri aastaaruandes järgmist:

> „The Estonian Choirs' Centre in the U.S. Zone has been established at a meeting of Estonian conductors at Geislingen on April 1946 by initiative of the committee responsible for the organization of the Summer Days on August 1946. The immediate aims were laid down as follows:
>
> - Establishing contacts between the individual choirs and coordinating their activities;
> - Provision, multiplying and distribution of music sheets;
> - Provision of singing literature of the joint choirs;
> - Foundation and managing of musical archives, which contains choir literature, cut-outs from newspapers, surveys on the activities of choirs, photos and programs of concerts." (Yearbook 1945–1946: 221)

1948 anti Saksamaal välja „Eesti Meeslaulu Seltsi meeskoorilaulude kogu". Selle koostamiseks annetasid noote Eesti Kooride Keskus Saksamaal ja mitmete kooride lauljad. Toimetajad olid Roman Toi, Johannes Koort, Osvald Lepik, Rein Neggo ja Valter Loigu, noodid litografeeris Johannes Neggo. Kogus on 121 laulu, neist 104 eesti ning 17 teiste rahvaste heliloojatelt. 16 laulu on kirjutatud paguluses (TMS kogu 1948: 3–4). Selle kogumiku lauludest kujunes hiljem Toronto eesti kooride repertuaari põhiosa. Kui Saksamaale tulles võtsid koorilauluga seotud inimesed noote kaasa Eestist, siis Saksamaalt lahkudes viisid nad kaasa Saksamaal paljundatud noote. Vähemalt üks „Eesti Meeslaulu Seltsi meeskoorilaulude kogu" on läbi teinud rännaku Saksamaalt Austraaliasse, Austraaliast Kanadasse ning Kanadast Eestisse. See raamat reisis Arvo Naelapea kohvris, kes meeslauluga tegi algust Saksamaal, jätkas Austraalias ning lõpetas Toronto Eesti Meeskooris (Intervjuu, A.N. 2010).

Kui koorid olid asutatud ja pandud alus ühisrepertuaarile, tekkis ka laulupidude korraldamise mõte, mis esialgu realiseerus laulupäevadena. Kooridel ja laulupidudel on alati olnud vastastikune toime: kui on olemas koorid, muutuvad võimalikuks laulupeod ja laulupeod omalt poolt innustavad asutama uusi

Arvo Naelapeale kuuluv „Eesti Meeslaulu Seltsi meeskoorilaulude kogu“.

koore. See oli nii Eestis üldlaulupeotraditsiooni algusaegadel, see oli nii esimestel pagulusaastatel ja see on nii ka tänapäeval, olgu tegemist välis- või kodueesti ühiskonnaga. Üks värske näide selle kinnituseks Austraaliast. Detsembris 2010 toimusid Adelaide'is XXIII Eesti Päevad Austraalias. Adelaide'i eestlaskond on viimastel aastakümnetel tugevasti kahanenud ja koos sellega on soikunud ka kooride tegevus. Laulupäev või vähemalt pikem koorikontsert on alati olnud Eesti Päevade keskne üritus. Selleks, et olla Eesti Päevade vääriline korraldaja, pani Adelaide'i eestlaskond kokku uue laulukoori, mille nimeks Hapukoor (juht Kadri Auväärt) (Eesti Päevade XVII album 2010: 37), kuid mõned aastad tagasi ei peetud Adelaide'is uue koori sündi mingil juhul võimalikuks, sest huvi rahvuskultuuri vastu oli noorema generatsiooni hulgas väga tagasihoidlik. Järgmised Eesti Päevad Austraalias toimuvad Sydney's, kus koorielu on Adelaide'iga võrreldes mõnevõrra paremal järjel, kuid vajaks siiski virgutamist. Sydneylased loodavad, et Eesti Päevad toovad ka sealsete eestlaste kultuuriellu värskust. Vananevate kooridega oodatakse liituma uuema väljarände eestlasi (nn uuseestlasi), kes Sydney'sse on elama asunud pärast Eesti taasiseseisvumist ning kellel kodused koorilaulukogemused olemas. Kasu saaks koorikultuur ja tugevneks ka kohalik eesti ühiskond tervikuna, arvavad lastena Saksamaalt Austraaliasse siirdunud Maie Barrow ja Tiiu Kroll-Simmul (Intervjuu, M.B. 2011; Intervjuu T.K. 2011).

Saksamaa DP-laagrite perioodil toimus kolm laulupäeva (neist kaks lausa samal aastal) ja üks laulupidu. Mõnede allikate põhjal kuulub sellesse ritta ka Eesti Muusikanädala raames toimunud koorikontsert.

Altenstadti laulupäev 26. mail 1946 oli esimene katse jätkata eesti laulupeotraditsiooni paguluses. Peo üldjuhid olid Anton Kasemets, Roman Toi, Paul Mutt

ja Meeme Mälgi. Esines 8 segakoori ja puhkpilliorkester Baltica. Laulupäeva initsiaator oli R. Toi. Ta võttis ühendust kooridega Augsburg-Hofstettenis, Augsburg-Hochfeldis, Geislingenis, Memmingenis ja Altenstadtis ning kutsus kokku üldjuhtide meeskonna. Kava koostati eesti laulupidude raudvarast, autoritest olid esindatud Mihkel Lüdig, Artur Kapp, Aleksander Läte, Tuudur Vettik, Konstantin Türnpu, Enn Võrk, Miina Härma ja Mart Saar. Ainsa paguluses loodud lauluna oli kavas Jüri Mandre „Nooruse unenägu" Henrik Visnapuu tekstile (Toi 2007: 153–154).

Juba sama aasta 4. augustil toimus järgmine laulupäev Geislingenis. Üldjuhid olid ka seekord A. Kasemets, R. Toi, M. Mälgi, neile lisandusid Adalbert Virkhaus ja Elmar Reebs. Taas esines puhkpilliorkester Baltica, kuid koore oli kokku juba 21. Geislingeni laulupäev toimus Eesti Suvepäevade raames, mis oli tegelikult üks suurejoonelisemaid kultuuriüritusi DP-laagrite perioodil. Geislingeni suurlaagri aastaaruandes mainitakse, et suvepäevade initsiaatoriks oli Eesti Meeslaulu Selts, kes nägi ürituse peaeesmärgina 1869. aastal alguse saanud laulupeotraditsiooni jätkumise kindlustamist. Nii nagu Eestis tavaks, pidi laulupidu ka siin toimuma vabaõhuüritusena. Spetsiaalselt selle tarvis rajas laagri ehitussektsioon laululava, mis suutis mahutada 400 lauljat, ning kaunistas selle eesti traditsioonide kohaselt (Yearbook 1945–1946: 93). Pidustuste sisu on aruandes kokku võetud järgnevalt:

> „The festivities occupying two days: August 3–4, 1946. The singing festival and gymnastical plays took place on the square before the theatre building, the divine service and concert in the Town Church of Geislingen, and the theatre performance in the Estonian Theatre. The wind-instrument orchestra Baltica (24 musicians) from the camp Augsburg-Hochfeldt gave an independent open-air concert. In connection with the Summer Days an art exhibition was arranged; 26 artists by 190 works were represented.
>
> The Summer Days became a grand undertaking of the whole zone in which besides Estonians also other Baltic nationals participated: the Latvian mixed choir and folk dancers from Esslingen and Lithuanians from Memmingen.
>
> The total number of participants amounted to 1215. A great many representatives of the US Army and UNRRA[3] personnel, of leading organizations of refugees of other nationalities, the local inhabitants as well as thousands of Estonian compatriots from all occupation zones have witnessed the Summer Days – it was complete success." (Yearbook 1945–1946: 282–284)

[3] UNRRA – The United Nations Relief and Rehabilitation Administration – oli organisatsioon, mille ülesandeks oli pagulaste probleemide lahendamine nende ajutisel asukohamaal. Tegutses 1945–1950.

Suvepäevade publik sai vaadata eestlaste esimest operetietendust „Mariza". Laulupäevakontserdi kava sarnanes Altenstadti omaga, kuid lisandus uus paguluses loodud laul: R. Toi „Pea vastu" H. Visnapuu tekstile.

9.–10. augustil 1947 toimus Augsburgi laulupidu, üldjuhid olid Anton Kasemets, Udo Kasemets, August Pruul ja Roman Toi. See jäi Saksamaal ainsaks laulupeoks, esinejate arv oli 720, mis küündis peaaegu Eesti esimese üldlaulupeo tasemeni. Osales 9 sega-, 3 nais- ja 5 meeskoori. Esimesel päeval toimusid ühendkooride proovid ning kontsert Ludwigsbaus, kus eesti heliloomingut esitasid solistid. Teise päeva hommikupoolikul sai Geislingeni Eesti Teatri lavastuses vaadata A. H. Tammsaare romaanil põhinevat näidendit „Põrgupõhja uus vanapagan". Keskpäeval siirdusid laulukoorid rongkäigus peopaika, kus alustati koraaliga „Üks kindel linn ja varjupaik". Avasõnad lausus Eesti Kooride Keskuse abiesimees P. P. Lüdig ning kõne pidas Eestlaste Keskesinduse esimees E. Ein. Järgnes kontsert, kus kanti ette 16 laulu. Üks laul (A. Kalnini „Hümn Latvijale") oli pühendatud läti saatusekaaslastele ning üks (J. Strolija „Laul metsast) leedu saatusekaaslastele. Pagulasloomingut esindasid R. Toi „Pea vastu", U. Kasemetsa „Oi, sünnimaa" ja V. Loigu „Lõpp ja algus". Ülejäänud laulud kuuluvad nende hulka, mida lauldi eesti üldlaulupidudel enne sõda ning mis on väliseesti kooride repertuaaris aukohal olnud ka järgnevatel aastakümnetel. Mõned näited: M. Härma „Veel kaitse kange Kalev", A. Kapi „Mu süda", E. Võrgu „Helise ilma", M. Saare „Põhjavaim", A. Vedro „Midrilinnu mäng", A. Lätte „Kuldrannake" ja „Laul rõõmule". Mis puutub laulupeol osalenud kooride juhtidesse, siis nende hulgas oli väga erineva erialase ettevalmistusega inimesi: lisaks viiele diplomeeritud helikunstnikule, kes olid enne pagulusse siirdumist jõudnud lõpetada Tallinna konservatooriumi, täitsid ajutiselt koorijuhi ülesandeid mitu õpetajat, jurist, majandusteadlane, raamatupidaja, nahaekspert ja insener (Laulupeo juht 1947). Laulupeo üldjuhid A. Kasemets, A. Pruul, R. Toi ja U. Kasemets jäid kooritegevusega seotuks ka pärast Saksamaalt lahkumist. A. Kasemets emigreerus Ameerika Ühendriikidesse (hiljem Kanadasse) ning saatis korduvalt eesti koore organistina. A. Pruul siirdus Austraaliasse, kus ta jätkas tegevust koorijuhina. R. Toist ja U. Kasemetsast kujunesid 1950. aastate algul Toronto koorielu võtmeisikud.

Augsburgi laulupeole hinnangut andes nimetab Our Life (1948: 5) seda puhtakujuliseks eesti laulupeoks, „millest kujuneb senine mõjukaim sündmus Saksamaa eestlaskonnas üldse." Järgmine suurem muusikaüritus, mis leidis aset varsti pärast Augsburgi laulupidu, oli Eesti Muusikanädal. Selle raamides toimunud kooride esinemine Hanaus 28. septembril 1947 andis samuti välja tagasihoidlikuma laulupäeva mõõdu: osales 3 segakoori, millega liitus üksikuid lauljaid A. Virkhausi segakoorist. Esinemine oli jagatud kaheks kontserdiks, millest üks on pühendatud kaasaegse heliloomingu tutvustamisele (Evald Aav, Enn Võrk, Peeter Süda, Tuudur Vettik, Johannes Bleive ja Riho Päts) ning teine kontsert esitles noorema generatsiooni heliloomingut (Helen Tobias, Kaljo Raid, Udo Kasemets, Valdeko Loigu ja Leo Virkhaus) (EP 16.04.48).

Kempteni laulupäev toimus 1948, üldjuhid olid Meeta Noorkukk, Albert Pruks ja Roman Toi. Osales 2 segakoori, 1 meeskoor ning nendega liitus üksiklauljaid Geislingeni ja Augsburgi segakooridest, mille töö oli tegelikult juba lõppenud. Kempeni laulupäev jäi viimaseks DP-laagrite perioodil. 1947. aastaks oli ilmne, et pagulastel pole võimalik Eestisse tagasi pöörduda ning tuleb leida uus kodu mujal. Välisriikide tööministeeriumide esindajad hakkasid üksteise järel laagrisse ilmuma, et oma riigile sobivat tööjõudu valida. 1947 külastas Geislingeni Kanada põllumajandusminister James G. Gardiner, et saada ülevaadet inimestest, keda värvata Kanadasse (Album 1948: 60). See visiit mõjutas ka eesti koorikultuuri edasist saatust. Kanadast kujunes üks suurema eesti ühiskonnaga riike, Torontosse ja selle ümbrusesse asus aastatel 1947–1952 elama umbes 10 000 eestlast (Krants 1975: 156) ja kui mitte suurima, siis koorilaulu seisukohalt kaalukaima osa nendest moodustasid Saksamaa DP-laagritest läbi käinud eestlased.

Teine tugev koorikultuuri keskus kujunes paralleelselt Geislingeniga välja Stockholmis. 1940. aastate lõpul hakati Rootsis eesti laulupäevi korraldama, esimene toimus 1947 Norrköpingis. Laulupäeva üldjuhid olid Juhan Aavik ja Olli Kask ning esines 3 segakoori. 1948 toimus Stockholmis I Eesti Üldlaulupidu Rootsis. Üldjuhid olid Juhan Aavik, Verner Nerep ja Eduard Tubin ning osa võttis 14 sega- ja 5 meeskoori. Edaspidi hakkasid Eesti Üldlaulupeod Rootsis toimuma ebaregulaarsete vahedega, kuid järjekindlalt: 1954, 1958, 1961, 1965, 1969 jne (Äro 1969).

Kõik 1940. aastate lõpul trükitud pagulaslaulupidude teatmikud (laulupeo juhid) sisaldavad ülevaadet eesti üldlaulupidude ajaloost – see tava on jätkunud ka järgnevatel aastakümnetel. Need kirjutised esitavad lühikokkuvõtte laulupidudest aastatel 1869–1938 ning seejärel lisavad mõned faktid nt Saksamaal või Rootsis pärast II maailmasõda toimunud laulupidude kohta. Samal perioodil Eestis toimunud laulupidusid ei mainita ja niisamuti pole Nõukogude Eesti laulupeoteatmikes infot väliseesti laulupidude toimumise kohta – traditsiooni kaks haru ei tunnustanud teineteist kuni Eesti taasiseseisvumiseni, ühe erandiga. Enne 1969. aasta juubelilaulupidu saatis Juhan Aarike (Austraalia) Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogudele laiali petitsiooni, mille sisuks oli soovitus mitte korraldada väliseesti ühiskonnas juubelilaulupidusid paralleelselt Eestis toimuvaga, mis väljendab tänu Vene režiimile (Toi 2007: 245). Juubelilaulupidu siiski tähistati 1969. aastal nii Kanadas kui Rootsis. Rootsi laulupeoteatmik on palju ruumi pühendanud eesti kooride tegevusele USA-s, Kanadas, Austraalias, Uus-Meremaal ja Inglismaal. Ülevaate lõpetab lõik üldlaulupidudest okupeeritud Eestis, mis on lisatud „laulupidude kronoloogia täiuslikkuse mõttes“ (Äro 1969: 68). Autor esitab andmed laulupidude täpse toimumisaja kohta 1947–1965 (nt XII Üldlaulupidu toimus 28.–29. juunini 1947. a. Tallinnas; XIII Üldlaulupidu toimus 21.–23. juulini 1950. a. Tallinnas; XIV Üldlaulupidu toimus 20.– 22. juulini 1955.a. Tallinnas jne). Ta lisab, et numeratsiooni alusel võiks neid pidada

jätkuks sõjaeelsele traditsioonile, kuid sisuliselt see ei ole võimalik, kuna nad on seotud tähtpäevadega, mis on võõrad eesti rahvale, nt 1950. aasta laulupidu oli pühendatud Eesti NSV X aastapäevale. Tegelikult lõpetati laulupidude varasema numeratsiooni kasutamine alates 1950. aasta laulupeost,[4] mis kandis nimetust „Nõukogude Eesti 1950. aasta üldlaulupidu“ (Üldlaulupeo juht 1950), küll aga kandis 12. numbrit 1947. aasta laulupidu Tallinnas.

1947 toimusid üksteise järel laulupäev Norrköpingis ning laulupeod Tallinnas ja Augsburgis. „12. üldlaulupeo juht Tallinnas, 28. ja 29. juunil 1947“ ning „Eesti pagulaste laulupeo juht Augsburgis 10. augustil 1947“ pakuvad head võimalust kahe sündmuse kõrvutamiseks. Sarnasusi leidub alates laulupeo juhi üldilmest kuni repertuaarini.

Mõlema laulupeo juhi kaanekujunduses on kasutatud laulupeo logo. Mõlema laulupeo logo põhielement on stiliseeritud kannel ja tammelehed. Tallinna logo ideoloogiliseks sümboliks on punane viisnurk, Augsburgi logol sini-must-valge lipp.[5]

„Eesti pagulaste laulupeo juht Augsburgis 10. augustil 1947“ ja „12. üldlaulupeo juht Tallinnas, 28. ja 29. juunil 1947“.

[4] Veljo Tormise andmetel loobuti laulupeo numeratsioonist kui kodanliku Eesti traditsioonist Tallinna konservatooriumi kommunistlike noorte algatuse tulemusena.

[5] Augsburgi laulupeo logo kujundas pallaslane Peet Aren, kes 1944 pages Altenstadti. Tegutses ka Geislingeni Eesti teatris lavakujundajana (Album 1948). 1949 emigreerus P. Aren USA-sse (EKABL 1996: 31).

Mõlemad laulupeo juhid sisaldavad ülevaadet eesti laulupidude ajaloost. Augsburgi ülevaade[6] lõpeb 1943. aastal toimumata jäänud 12. laulupeo meenutamisega, mille eeltööd „katkesid Eesti Vabariigi vägivaldse okupeerimisega Nõukogude Liidu poolt 1940. aastal". Tallinna laulupeo juht avaldab Gustav Ernesaksa (1947) ülevaate laulupidude ajaloost ning ka selles jõutakse välja 12. laulupeoni, mis nelja-aastase hilinemise järel on teoks saamas: „See laulupidu on uute nõukogulike ülesannete teostamise virgutajaks ja omab eesti rahva elus ja järjekindlas sammumises kommunismi poole väljapaistva koha."

Augsburgi laulupeo koorid mahuvad ära ühele leheküljele – neid on 18. Tallinna laulupeol osalenud kooride loetelu on laastavat sõda arvestades üllatavalt pikk: kirjas on kokku 703 kollektiivi (12. üldlaulupeo juht: 6–84). E. Oja andmetel (2005: 75) moodustasid suurema osa esinejatest naised ja lapsed (mõlemaid ligikaudu 6000), meeslauljaid oli vähe. Augsburgis domineerisid sega- ja meeskoorid.

Augsburgi ja Tallinna laulupeo repertuaaris on teatud sarnasusi. Tallinnas alustati ühendkooride kontserti sama lauluga, millega Augsburgi kontsert lõpetati: A. Lätte „Laul rõõmule" (tekst J. Kunder F. von Schilleri järgi). Konkreetsete laulude osas kattuvus sellega piirdub, kuid samu autoreid leidub mõlema laulupeo kavas veel kuus: M. Härma, M. Lüdig, A. Kapp, M. Saar, E. Võrk ja E. Aav. Nende laulud on kirjutatud sõjaeelsel perioodil ja suur osa paigutuks kategooriasse, mille iseloomustuseks R. Toi on ütelnud oma akadeemilisel loengul Torontos: „Need laulud on meie koorimuusika rahvariie" (VE 10.04.79). Me võime neid nimetada ka kooriklassikaks.

Augsburgi laulupeo kavas on kolm uuemat koorilaulu: Valdeko Loigu / Gustav Suitsu „Lõpp ja algus", Roman Toi / Henrik Visnapuu „Pea vastu" ja Udo Kasemetsa „Oi, sünnimaa". Tallinna laulupeo kavas esindavad uuemat koorilaulu Lydia Austeri / Johannes Semperi „Meie päevad" ja Eugen Kapi / Paul Rummo „Viisaastaku võit". Laulude temaatika on sarnane (kõigis on juttu kodumaast), kuid erinevus tuleb esile teemakäsitluses. Augsburgi laulud väljendavad pagulaste muret kodumaa saatuse pärast ning usku ja lootust õiglasse tulevikku (Laulupeo juht 1947: 21–23). Tallinna laulupeo lauludes on juttu sõjast väljunud kodumaa ülesehitamisest ning kindlast usust tulevikku, kuna „meiega koos on me Stalin" (12. üldlaulupeo juht: 98). Hiljem, 1950.–60. aastatel hakkab uute laulude osakaal kiiresti kasvama ning koos sellega hakkab kahanema ühisosa välis- ja kodueesti kooride repertuaaris. Eestis ei laulda väliseesti autorite laule ja väliseesti koorid ei võta okupatsiooniaegset loomingut oma laulupeokavadesse, kuid aeg-ajalt lauldakse üksikuid selle perioodi laule

[6] Kirjutis on anonüümne, tõenäoliselt on autoriks laulupeo juhi koostaja ja toimetaja Anton Kasemets.

mõne koori iseseisval kontserdil (nt Toronto Eesti Segakoor, Estonia Koor). Laulupeo repertuaarivalik on traditsiooni mõlemas harus poliitiliselt determineeritud – laulupidu on kogu ajaloo jooksul olnud nii kultuuri- kui poliitikasündmus. Sellest tulenevalt on ootuspärane, et repertuaari ühisosa hakkab taas kasvama alles 1980. aastate lõpul, kui Eesti taasiseseisvumise protsessi käivitumises pole enam võimalik kahelda kummalgi poolel. Sellesse protsessi lülituvad aktiivselt ka Toronto eesti koorid, kelle tegevuspõhimõtted hakkasid kuju võtma DP-laagrite perioodil ning arenesid edasi vaba maailma oludes. Väliseesti koorid tegutsesid aktiivselt kahel suunal, millest üks oli rahvusliku vabadusvõitluse toetamine ning teine eesti koorimuusikale väärilise koha kindlustamine multikultuurses ühiskonnas. Mõlema suuna juured on Saksamaa perioodis.

Koore saab asutada siis, kui leidub piisav hulk inimesi, kellele meeldib laulda – see on aprioorne, seda pagulaskooride loomise algusaegadel ei mainita. Rõhk asetatakse rahvuslikule aspektile: „Peab ütlema, et paljud meist ärkasid uuele rahvuslikule elule ja uutele ootustele just eesti laulu mõjul, kui seda esmakordselt sai siin kuulda 1945. aasta suvel," kirjutab Our Life (1948: 6). Koorilaulu rahvuslik tähtsus säilitas juhtpositsiooni ka siis, kui eestlased emigreerusid Saksamaalt mujale ning asutasid uued koorid. Väliseesti kooriliikumise tekkepõhjustele distantsilt tagasi vaadates toob Johannes Äro patriotismi kõrval esile ka ühe eluolulise faktori:

> „Omakultuurilist, eriti laulukooride tegevust pärastsõjaaegsel Lääne-Saksamaal soodustas õieti sotsiaalselt paheline olukord – ühiselamine endisis sõjaväe kasarmuis, barakk-laagreis, vangilaagrite barakkides, aga ka elumajade üksiktubades, kuid ikkagi kokkusurutult, milline „elustiil" enamikule kestis kuni emigreerumiseni. See olukord lõi aga soodsa pinna laulukooride tegevuseks." (Äro 1969: 59)

Sarnane sundolukord on hiljem kaasa aidanud nn laevakooride tekkele. 41 päeva kestnud teekonnal Saksamaalt Austraaliasse 1947 pandi alus Eesti Meeskoorile Austraalias ning Rootsist Kanadasse siirduvad eestlased alustasid laulugrupiga, millest kasvas välja Toronto Eesti Segakoor (1951). Uutes asukohamaades asendus DP-laagritele omane kokkusurutus peagi hajaasustusega ja kooriliikumises tuli nähtavale teine külg: koorid aitasid eesti ühiskonnal koos püsida. Järgneva intervjuu kaudu ilmneb, et see aspekt on jätkuvalt oluline:

> „Kooris laulmine kindlasti liidab inimesi. Seal on mõned inimesed, keda võib-olla väljapool koori ei kohtaks. Nii õpid neid tundma ja kui juhuslikult mujal näeme lauluõdesid, siis me mitte ainult laulukoori asjadest ei räägi, ikka muust ka. Meil on see eesti ühiskond, aktiivne ühiskond. Kui sa õpid tundma inimesi laulukooris ja kui sul on näiteks mingisse organisatsiooni vaja mingit inimest, sa ikka mõtled läbi need laulukoori inimesed, et kes võib-olla sobiks ka muu asja peale. Ja niimoodi tõmbad sisse rohkem inimesi aktiivsesse eestlaste gruppi. See kanadalane, kellel ei

> ole mingit muud... kes on lihtsalt anglosaks, tal ei ole väljapool tööd niisugust sõpruskonda ja tegevust – see ei saa aru, miks meie tegeleme niimoodi, aga ma ei kujutaks elu ette ilma selleta. Kui ma elasin mõne aja Eestis, mul ei olnud niisugust seltskonnaelu: laulukoori ei olnud, kirikunõukogu ei olnud, korporatsiooni ei olnud... Sa tunned puudust kõigest sellest." (Intervjuu, E.A. 2008)

Küsimus, milleks eesti koore väljaspool kodumaad on vaja ja kuidas nad peaksid toimima, on väliseesti ühiskonnas arutlusainet pakkunud pooleks sajandiks. Teisenev maailm sunnib varasemaid tegevussuundi aeg-ajalt uuesti üle vaatama ning on märkimisväärne, kui vähe need on vajanud korrigeerimist. Toronto Eesti Segakoori 20. sünnipäeva kontserdi kõnes võtab kooritegevuse põhimõtted vaatluse alla Kaljo Raid. Ta rõhutab, et esmajoones tuleks kooridel teha seda, mis kodumaal pole lubatud. Mitte koorilauljate uued kleidid pole kõige tähtsamad – vaja on uusi laule. Uued laulud peaksid eelistama eksperimentaalseid suundi, millesse totalitaarne režiim kodumaal suhtub umbusaldusega, kuid milleks vabas maailmas on soodne õhkkond. Tuleks jätkata vaimuliku laulu viljelemist, mis kodumaal on äärmisel juhul lubatud vaid ladinakeelse tekstiga. Ning lõpuks – laulda on vaja nii eestlastele kui ka sellele rahvale, kelle keskel eestlased elavad (VE 19.10.71). Kõik need põhimõtted on alguse saanud pagulaslaagrites.

Tegutsemine paralleelselt rahvuslikul ja eri rahvuste vahelisel suunal sai väliseesti kooride strateegias alguse juba 1946. aastal. K. Raid on oma kõnes juhtinud tähelepanu võimalusele muutuda kultuuriliseks getoks (samas), kuid eesti koorid ei ole kunagi hoidnud end rahvuslikus isolatsioonis. Juba DP-laagrite ajal peeti tähtsaks esinemist kohalikele sakslastele, kelle keskel elati, ning samuti ameerika sõjaväelastele – eesti koorilauljad ja solistid olid oodatud nende Frankfurdi klubis Palmgarden (Album 1948: 36). Kohalik eesti meedia tõstis alati esile neid kultuurisündmusi või seiku, kus eestlastel oli võimalus endast positiivne mulje jätta:

> „Rongkäik rahvariiete ilustuses on suureks elamuseks eestlastele, kellele see meenutab rongkäike Kadrioru lauluväljakule, ja ka võõrastele, kes vaevalt oodanuksid midagi taolist. [---] Peame alla kriipsutama seda mõju, mida meie oma suuremate laulupidudega avaldame siin võõrsil läänedemokraatiate esindajaile kui ka kohalikule rahvale. Paljud võõrad ongi oma esimese muljena meie laulupidudest ja nendega seotud demonstratsioonidest alla kriipsutanud seda, et silmnähtavalt me kuulume läänemaailma, mitte idasse." (OL 1948: 5–6)

Nii Geislingenis kui hiljem mujal on eesti koorid alati oluliseks pidanud head väljanägemist. Naised on kandnud rahvarõivaid – need on atraktiivsed ning rõhutavad rahvuslikkust. Mehed on esinenud ülikondades, mis viitab eestlaste kuulumisele läänemaailma. Illustreerime siinkohal eesti segakoori traditsioo-

Melbourne'i Eesti Ühingu „Kodu" segakoor.

nilist riietust Melbourne'i Eesti Ühingu „Kodu" segakoori näitel, mis alustas tegevust 1950. aastal ning lõpetas 1957, kui dirigent Eerik Purje (fotol esireas keskel) asus elama Torontosse.

Rahvarõivaste ja euroopalike ülikondadega püüdsid koorid 1940.–1950. aastatel oma uue asukohamaa elanikele esitleda Eestit kui kõrge kultuuriga maad. Väga oluline sündmus Toronto Eesti Meeskoori jaoks oli frakkide muretsemine (Kook 1994). 1960. aastate keskel hakkasid naislauljad esinemisriietusena pikki tualette kasutama. Eelistatud olid sinised kleidid, mida täiendasid meeste must ja valge – selle kombinatsiooniga tõsteti esile eesti rahvusvärvid. Euroopalike tualettide kõrval on naislauljate hulgas siiski jätkuvalt au sees püsinud rahvarõivaste kandmine tava.

Eesti kui kultuurmaa esitlemine võõrastele kuulajatele oli ka Geislingeni Eesti Muusikanädala eesmärk (Toi 1948). Sellest, mis mulje jättis eesti muusika võõrale kuulajale, kirjutab ajakirjas Our Life saksa muusikakriitik Fred Hall (1948). Eesti muusika kontserdid tõid esile kaks põhisuunda. Mõõdukama loomingu esindajad rühmituvad Artur Kapi ümber, kõige silmapaistvam nende hulgas on eesti rahvusliku ooperi looja Evald Aav. Piiratud võimaluste tõttu oli kavas ainult kaks numbrit „Vikerlastest", mis ei lubanud otsustada terviku üle. Heino Elleri koolkond on revolutsioonilisem. Sellesse kuulub ka Eduard Tubin,

keda peetakse eesti suurimaks sümfoonikuks. Muusikanädalal ei olnud tema sümfooniaid võimalik kuulda, kavas olid ainult mõned laulud. Nendes oli rahvuslikke jooni ja kui tõmmata parelleele kellegi tuntuga, siis F. Halli arvates sobiks selleks kõige paremini Richard Strauss.

Pagulasloomingu kaudu tuli esile mitu andekat noort heliloojat (nt Udo Kasemets ja Valdeko Loigu). Seoses sellega märgib F. Hall:

> „See õnnetus, et nad on kaotanud kodumaa ja sunnitud elama võõrsil, pöördub nende juures võib-olla õnneks, kuna nad seega, lahkunud väikese maa eraldumusest, leiavad kergemini ühenduse rahvusvahelise muusikamaailmaga." (Hall 1948)

Eesti muusika ajalugu on lühike, kuid F. Hall leiab, et muusika areng on olnud tormiline. Varasemas muusikas ilmneb ootuspäraselt nii saksa kui vene mõjusid, kuid edaspidi on välja arenenud oma rahvuslik stiil, mistõttu eesti muusika saab võrdväärsena eksisteerida teiste kultuurrahvaste muusika kõrval.

> „Ka paguluses on rahvuslik iseloom säilinud, ja vahetu viljastuse tõttu, mida heliloojad võõrsil on saanud, koguni veel tugevamini ilmsiks tulnud. Selles avaldub rahva hing ja eesti muusika on seega eriti kohane edendama üksteise mõistmist rahvaste seas, nagu üldse rahvad just kunstis ulatavad üksteisele käe üle kõigi piiride." (samas)

Saksamaa praktika eeskujul jätkasid eestlased hiljem oma muusikakultuuri tutvustamist uutes asukohamaades. Meie Kodu (26.07.56) annab ülevaate Sydney konservatooriumi saalis korraldatud kireva kavaga kontserdist, mille eesmärk oli anda oma kultuurist ülevaade Austraalia teistele rahvusgruppidele. Õhtu avasõnad ütles Australian Broadcasting Corporation'i programmijuht James J. Donelly, kes juba eestlaste Austraaliasse saabumise esimestest päevadest alates 1947 oli kaasa aidanud sellele, et eesti laul kõlaks Austraalia riigi ringhäälingus (Intervjuu, A.N. 2010). Kõige sagedamini avanes see võimalus Eesti Meeskoorile Austraalias.

Kontserdil Sydney konservatooriumis järgnes Donelly sissejuhatusele Arvo Naelapea selgitav sõnavõtt, kus ta lühidalt rääkis eesti koorilauludest ja nende sisust. Kommentaarid olid mõeldud selleks, et austraalia publik saaks „heita pilku meie põhjamaisele olemusele ja rahvuskultuuri-avalduste eriilmele", sest eesti kultuur oli neile üsna tundmatu (MK 26.07.56). Eesti Meeskoor Austraalias esitas sellel kontserdil eesti muusika tutvustuseks 10 laulu, nende hulgas Konstantin Türnpu „Meil aiaäärne tänavas", Tuudur Vettiku „Noktürn", Eduard Tubina „Karjase laul", Roman Toi „Pea vastu" ja lõpetuseks Gustav Ernesaksa „Hakkame, mehed, minema" (Kava. Eesti õhtu 1956). Kavaleht oli trükitud nii eesti kui inglise keeles. Märkimist väärib kontserdi lavakujundus ehk „austraaliapärane algeliselt maalitud taust", nagu seda iseloomustab Meie Kodu. Lavakujundus just nagu rõhutas eesti koorilaulukultuuri tõstmist Austraalia

Eesti Meeskoor Austraalias ABC salvestusseansil.

konteksti. Mõiste *multikultuurne ühiskond* polnud veel käibel, aga tee selle tekkeks oli pärast II maailmasõja lõppu avatud.

Üritused, mis sisult olid multikultuursed, said alguse juba Saksamaal, neid korraldas Ülemaailmne Föderatiivide Ühing. Eesti Post (02.03.48) kirjutab 11 rahvusgrupi dipiide rahvusvahelisest suareest Esslingenis, kus eestlasi esindas Geislingeni Eesti Segakoor. Rahvusgrupid olid valdavalt idapoolsed: ungarlased, poolakad, venelased, lätlased, leedulased, armeenlased, kuid kuulda sai ka ameerika muusikat USA sõjaväelase esituses ning kohalikke rahvalaule tutvustas švaabimaalaste sekstett. Sellised kontserdid, kus esinevad eri rahvusgruppide lauljad, tantsijad ja pillimängijad, said järgnevatel kümnenditel Kanadas populaarseks. Need moodustasid Kanada kultuuripoliitika ühe väljundi, mille eesmärgiks oli uusasukate lõimumise toetamine.

Esslingeni kontserdi kohta lisab ajaleht, et kontsert salvestati ja kanti üle Stuttgardi raadios. Eesti muusika kõlas Saksa riigi ringhäälingus korduvalt ning selles nähti suurt tunnustust muusikagruppide tasemele. Sama kordus hiljem nii Austraalias, Ameerika Ühendriikides kui Kanadas. Esimene eesti koor, kes Kanada ringhäälingusse pääses, oli Kitcheneri Eesti Segakoor, mida juhatas Eduard Tobreluts. Koori alguseks võib lugeda aastat 1949, mistõttu see on ka üks varasemaid eesti koore, mis pärast sõda Kanadas asutati. Raadioesinemine toimus 1950 (Paara 1986). Järgnevatel aastatel oli mitmel kooril võimalus korduvalt raadio- ja ka telesaadetes osaleda ning Canadian Broadcasting Corporation tellis R. Toilt isegi helitöö oma raadioprogrammi „Parallelogram“ jaoks (VE

21.06.74). Sellest hoolimata kerkis aeg-ajalt üles eesti muusikategevuse kapseldumise probleem. 1971 kirjutab Olaf Kopvillem:

> „Rõhuva enamuse pagulasaastate jooksul on meie kultuurilises tegevuses domineerinud teatud eraldumise tendents asukohamaade kultuurielust. Sageli on see endasse tõmbumine olnud põhjendatud, kuna palju, mida teeme või oleme teinud, on oma iseloomult vägagi ainurahvuslik ja meie nagu pole tahtnud oma elamusi jagada inimestega, kes pole võimelised mõistma ühe laulu või muusikalise pala rahvuslikku sõnumit. Samal ajal on meie koorid ja interpreedid esitanud loendamatuid pärle meie kultuurivaramust, milles ei domineeri rahvuslikele tunnetele ehitatud pinge, vaid mille ainsaks hinnanguliseks aluseks on nende puhtmuusikaline väärtus. Paraku on need universaalselt mõistetavad kultuuriväärtused [---] jäänud vaid meie ühiskonna kitsapiirilisse raamistikku, tingituna eelpoolmainitud endasse sulgumisest." (Kopvillem 1971)

Selle teema ülesvõtmine eri ajajärkudel oli igati asjakohane. Tegelikult oli eesti kooridel sageli esinemisi väljaspool eesti ühiskonda, sealhulgas raadios ja TV-s, millel on miljoneid potentsiaalseid kuulajaid. Nii võis kergesti kujuneda arvamus, et eesti koorikultuur on Kanadas laialt tuntud. Kujutlus ja tegelikkus ei olnud päriselt kooskõlas. Toronto Eesti Meeskoor ja Toronto Eesti Segakoor olid juba 1970. aastatel Ontario Choral Federation'i liikmed – seegi oli üks viis isoleerituse vältimiseks. 1971 oli Toronto lauljatel võimalus osaleda selle organisatsiooni koorilaulukongressil. Elna Liba jutustab hiljem oma muljetest Meie Elule. Tema üllatuseks selgus, et eesti koorilauludega olid varem tuttavad vaid vähesed koorid, peamiselt need, kes olid kokku puutunud R. Toiga. Kongress andis võimaluse laiemate suhete loomiseks Kanada teistest rahvustest koorilauljatega ja selle käigus ärkas neil ka huvi eesti laulude vastu: paluti saata noote, et neid laule oma kavasse võtta. E. Liba leiab, et paremat võimalust eesti koorilaulukultuuri tutvustamiseks Kanada ühiskonnale on raske leida ning koos eesti koorilaulude levitamisega on lihtsam teadvustada Kanadas ka eestlaste laiemaid rahvuspoliitilisi probleeme ning püüdlusi (ME 30.06.71).

1973 asutati Canadian Consultative Council on Multiculturalism. Ontariost nimetati liikmeks 41 isikut, eestlaste esindajana kuulus nende hulka R. Toi. Nõukogu oli mõeldud nõuandva organina multikultuuri-programmi ellurakendamisel (VE 05.06.73). Multikultuuri-poliitika põhimõtteks oli tegelda kõigi sealsete rahvusgruppidega võrdsel alusel, st tagada neile võrdsed võimalused oma kultuuri viljelemiseks. Teiseks eesmärgiks oli rahvusgruppide vahelise koostöö arendamine. Ka rahvusgruppide sees toimus arutelu selle üle, kuidas paremini sobituda Kanada ühiskonda, oma rahvuslikku tausta minetamata. Trenti seminaril oli probleem, kuidas olla eestlane Kanadas, noorema generatsiooni diskussiooniteemaks. Ontario valitsust esindas seminaril eesti päritolu Tõnu Onu, kes oma kõnes ütles:

> „Oleks aeg näidata, mida eestlasena võime pakkuda Kanada ühiskonnale. Etnilisus oli negatiivne mõiste – nüüd on see väga positiivne. Kuidas olla hea kanadalane, olles eestlane? Eestlaste poolt peaks tulema algsamme." (VE 30.05.78).

See sõnavõtt näitab, et rahvuspoliitika põhimõtete väljakujunemine oli pikk protsess, mille käigus suhtumised ja hinnangud pidevalt teisenesid. Seetõttu on mõistetav, miks probleem omakultuurilise tegevuse eelis-sihtgrupist kerkis eesti ühiskonnas ikka uuesti ja uuesti üles. Enda kuuldavaks-nähtavaks tegemine on muutuva ühiskonna kontekstis olnud jätkuvalt aktuaalne teema. Eestlased on selleks oskuslikult kasutanud areneva reklaamitööstuse võimalusi. 1976 toimusid Baltimore'is Ülemaailmsed Eesti Päevad (ESTO). Korraldajad paigutasid suurema liiklusega tänavatele hiigelreklaame – *billboard* oli siis uudne võimalus. Moeäride aknaid ehtisid eesti naisvõimlejate pilkupüüdvad reklaamplakatid ja nii asetati **eesti** linnapildis nähtavale kohale. Järgnes suur meediahuvi: ESTO kultuuriüritustest soovis ülekandeid teha 4 TV- ning 9 raadiojaama. Tuleb siiski täpsustada, et saated ei läinud eetrisse parimatel kellaaegadel. Enamasti olid need hommikul, kuid seevastu tekkis võimalus raadio saatepäeva alustada eestikeelse terega (VE 06.07.76). ESTO kultuuriprogramm oli ühendatud poliitiliste aktsioonidega, see täitis ühte ESTO põhieesmärkidest – teadvustada maailmale Eesti õigust suveräänsusele. Järgnevad read pärinevad R. Toi Eesti Vabariigi 46. aastapäeva puhul peetud kõnest Toronto Massey Hall'is ja võtavad lühidalt kokku väliseesti ühiskonna kultuurilis-poliitilise aluspõhimõtte, mis hakkas kujunema paguluse algul ning säilitas oma tähtsuse, kuni Eesti oli taas vaba.

> „Rahvusvaheline poliitika on tänapäeval jõupoliitika. Eestlased saavad selles aatompommina osaleda, kui nad säilitavad oma rahvuskultuuri, taotlevad majanduslikku progressi ja nõuavad demokraatlikke õigusi kõigile ikestatud rahvastele maailmas." (VE 26.02.64)

Eestlased rikastasid oma rahvusliku panusega Kanada kultuuripilti, kuid olid aktiivsed ka majanduselus. 1944 siirdus pagulusse inimesi mitmetelt elualadelt, DP-laagri aastaraamatu alapeatükk „Registration of inhabitants of the Camp according to their skills" (Yearbook 1945–1946: 111) annab sellest statistilise ülevaate:

> „For filling orders for skilled labor for UNRRA and US Army and for Camp's jobs the inhabitants of the Camp were registered according to their skills; and the following were on hand in November 1945:
>
> 1) Clerks – 174
> 2) Farm workers – 83
> 3) Laborers – 81
> 4) Drivers – 61
> 5) Mechanics – 40
> 6) Engineers – 35

7) Building workers – 34
8) Teachers – 31
9) Businessmen – 25
10) Lawyers – 25
11) Doctors – 18
12) Seamen – 14
13) Artists – 14
14) Tailors – 9
15) Parsons – 7
16) Shoemakers – 6
17) Others – 132“

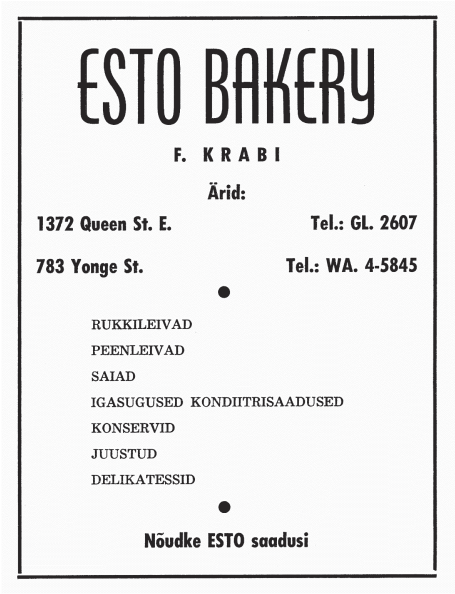
Sarnases proportsioonis on need kutsealad esindatud ka Kanadasse emigreerunud eestlaste hulgas. Näiteks oli Geislingenis kõige rohkem ametnikke, samuti oli neid 1965. aasta andmetel kõige rohkem ka Kanadas: 410 ehk 26,6% kogu tööga hõivatud eestlaskonnast. Tõusis ärimeeste arv: Geislingenis 25, Kanadas 39 (Ekbaum 1975). Mõned eestlased ei saanud kohe tööd oma alal, neil oli vaja taotleda vastavaid õigusi erialaseks tööks ning sooritada uuesti eksameid. See osutus paljudele üle jõu käivaks, sest inglise keele oskus ei olnud veel piisaval tasemel. Nii tuli leida muud rakendust ning Geislingenis omandatud praktilise töö oskused kulusid ära. Esimestel pagulusaastatel oli rõhk eestlaste tegevuses asetatud rahvuskultuuri viljelemisele ning majandusprobleemid jäid tagaplaanile. Pärast Euroopast emigreerumist rõhuasetus teisenes: majanduslik alus oli vaja rajada isiklikule elule ning muidugi eeldas ka rahvuskultuuri säilitamine uuel asukohamaal majanduslikku kandepinda. Rahvuskultuuri toetamine Toronto eesti ühiskonnas on toimunud mitme eri kanali kaudu, kuid seoses kooritegevusega on ettevõtluse ja kultuuri seosed hästi jälgitavad kavabrošüüride vahendusel. Varasemad kavabrošüürid (1950–1970) annavad hea ülevaate eestlaste äritegevusest Torontos. Hiljem, kui koopiamasinad ja printerid muutusid laialt kättesaadavaks, ei kasutatud trükikoja teenuseid kuigi sageli. Kavabrošüürid asendusid kavalehtedega, mis sisaldavad ainult kontserdi programmi – nende valmistamine oli odavam ja valmimisprotsess lühem. Mõnede olulisemate kontsertide puhul on ka hilisematel aastatel tagasi pöördutud brošüüride juurde, kuhu taas ilmus reklaam.

Paljud eestlased on Kanadas rakendust leidnud ehitusega seotud aladel hoonete projekteerimisest kuni valmisehitamise ja sisustamiseni. 1950.–1960. aastatel tegutses Kanadas mitu eesti väikeettevõtjat edukalt just ehituse alal, sest linnad kasvasid hoogsalt ja võimsad suurfirmad polnud veel välja kujunenud. Hiljem eesti ehitusettevõtluse osakaal taandus (Ekbaum 1975), selle valdkonna reklaami jäi vähemaks ka kavabrošüürides, kuid arhitektid on suutnud konkurentsis püsida.

1950. aastatel hakkas tekkima eesti toiduainetööstus koos sinna juurde kuuluvate jaekaubanduse ettevõtetega: leiva- ja vorstitööstus, liha- pagari- ja kondiitriärid. Paljud neist leidsid tunnustust väljaspool eesti ühiskonda, mis tagas nende äriedu (Ekbaum 1975). Tegutsesid Poko’s Meat Products, Annette Bakery, H. Rooneeme pagaritööstus, ESTO Bakery jt.

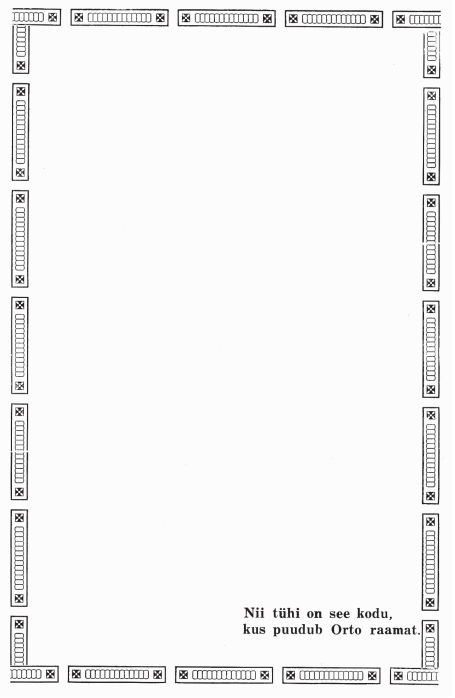
Bergman + Hamann Architects (Kava, T.E.S.T. 2008).

ESTO pagariäri (Kava, TEM 1955).

Hogan Pontiac Buic Ltd., esindaja Paul Juttus (Kava, TEN 1953).

Kirjastus Orto (Kava, TEM 1970).

ESTO Bakery äratab siinses kontekstis tähelepanu oma nime tõttu. ESTO pagaritööstus on tunduvalt vanem kui väliseestlaste suurüritus ESTO – esimene ESTO toimus Torontos 1972.[7]

Arvukalt oli eestlastel mehaanika- ja autoparandustöökodasid, sest autod muutusid eesti peredele elujärje paranedes üha kättesaadavamaks ja ka hädavajalikuks. Hogan Pontiac Buic Ltd. reklaam pärineb aastast 1953 ehk siis Toronto eesti ühiskonna algusajast. Seda leidub ka paljudes hilisemates kavabrošüürides, kusjuures esile tõstetakse just omadus, mis seob uut automudelit muusikaga: harmoonia.

Eestlastel oli trükikoda ja mõned kirjastused, neist tuntuim Orto, kes juba aastal 1955 kasutab nn tühja lehe reklaami, mis paljusõnaliste ja kirevapildiliste reklaamide taustal on eriliselt pilkupüüdev (Kava, TEM 1955).

Orto reklaamib kavabrošüürides ka üksikuid väljaandeid, nt

> „Äsja ilmus ORTO kirjastusel muusika- ja laulusõprade lemmiku prof. Juhan Aaviku memuaarteos „Muusika radadelt". Tellige oma laulukoori kaudu või üksikult. Tellimuse postiaadress: ORTO, Toronto 14, Ont." (Kava, TES 1959)

Eestlasi tegutses mitmesugustel käsitööaladel. Hästi müüs eesti nahkehistöö, hinnatud olid eesti rätsepad, kingsepad, köösnerid. Seda laadi ettevõtete arv oli 50 ringis. Eriti atraktiivselt reklaamib end kavabrošüürides eesti karusnahatööstus.

Köösnerifirma Madison Furs sooduskupong (Kava, TES 1959).

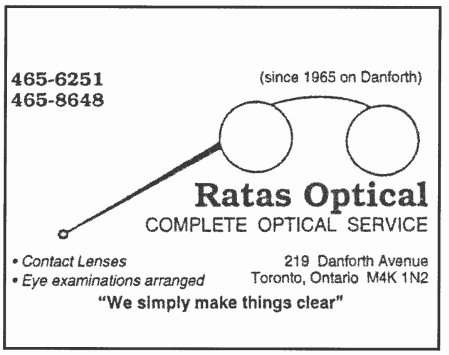
Aasta-aastalt tõusis mitmesuguste agentuuride osatähtsus, sest elavnes riigi majanduslik tegevus ja suurenes finantskäive. „Mitmed eestlastele kuuluvad kindlustusagentuurid omavad arvukat klientuuri ja on tõusnud jõukale järjele," kirjutab A. Ekbaum (1975) ja sellest annavad märku ka eesti kooride kavabrošüürid. Oma teenuseid (elu-, auto-, sissetuleku ja äri kaotuse kindlustust) pakuvad H. Lateri kindlustuskontor ja H. Kiriku kontor (Kava, TEM 1955), hiljem ilmub nende kõrvale Ilmar Heinsoo Insurance (Kava, TEM 1963) jne.

Eesti ettevõtlus käis ajaga kaasas, J. Ratase optika- ja kellasepääri on üks näide selle kohta. Aastal 1964 reklaamis J. Ratas tollaseid moodsaid prilliklaase

[7] Nimetuse ESTO andis kultuuriüritusele Kenneth Lysley Cavanagh, kes tutvustas Ülemaailmseid Eesti Päevi Kanada meedias. Ürituse täisnimetus *Estonian World Festival* osutus liiga pikaks (EE 09.04.10).

J. Ratase optika- ja kellaäri reklaam tegevuse algusperioodist (Kava, TEM 1964a).

J. Ratase uuenenud optikaäri reklaam (Kava, T.E.S.T. 2008).

Zeiss Punktal. Äri korraldas ka prillide saatmist kodumaale, kus see kindlasti teretulnud abi oli. Aastaks 2008 tegutseb äri juba nimetuse all Ratas Optical ning pakub kontaktläätsi, lubades oma teenuse abil „asjad lihtsalt selgeks teha".

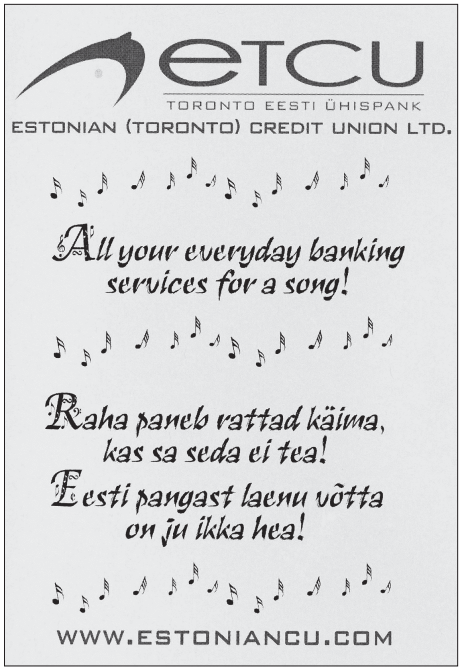
Torontos asutati ka uusi firmasid kaasaegse teenustevalikuga, mille järele suurlinlikus ärikeskkonnas oli nõudlust: valgusreklaam liikuvate neoontuledega ja plastkotid, mille kasutamine 1960. aastatel oli firma jaoks prestiižne.

Eesti ettevõte M & P Art Ltd. (Kava, TEM 1967a).

Paljudest kavabrošüüridest võib leida Toronto Eesti Ühispanga reklaami.

Ühispank eksisteeris ka sõjaeelsel perioodil Eesti Vabariigis ning selle edukus oli Toronto panga loomise üks ajendeid. Toronto Eesti Ühispank (Estonian (Toronto) Credit Union Ltd.) asutati 1953 ning alustas tegevust Vana-Andrese kiriku ruumides, mõnikord kasutati pangaoperatsioonide teostamiseks isegi kööki. Hoolimata ruumikitsikusest oli eesti pank innovatiivne: näiteks alustati Torontos tegutseva 250 ühispanga hulgas esimesena tšekkidega opereerimist (Ekbaum 1975). Toronto Eesti Ühispank on alati paiknenud koorimuusikale väga lähedal. Enne Eesti Maja avamist[8] kasutasid Vana-Andrese kiriku ruume lisaks koguduse kooridele ka teised Toronto eesti koorid. Nii eksisteerisid kaks olulist eesti elu valdkonda – koorimuusika ja pangandus – sõna otseses mõttes kõrvuti.

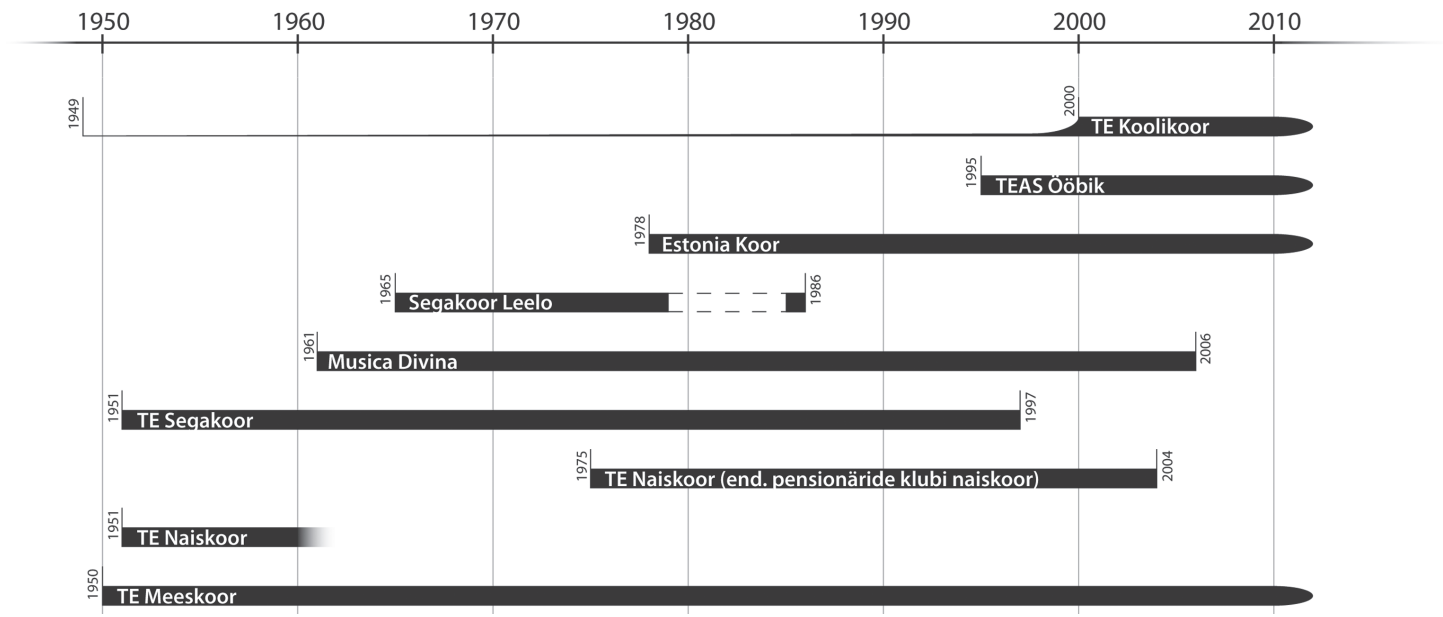
Toronto Eesti Ühispank (Kava, T.E.S.T. 2008).

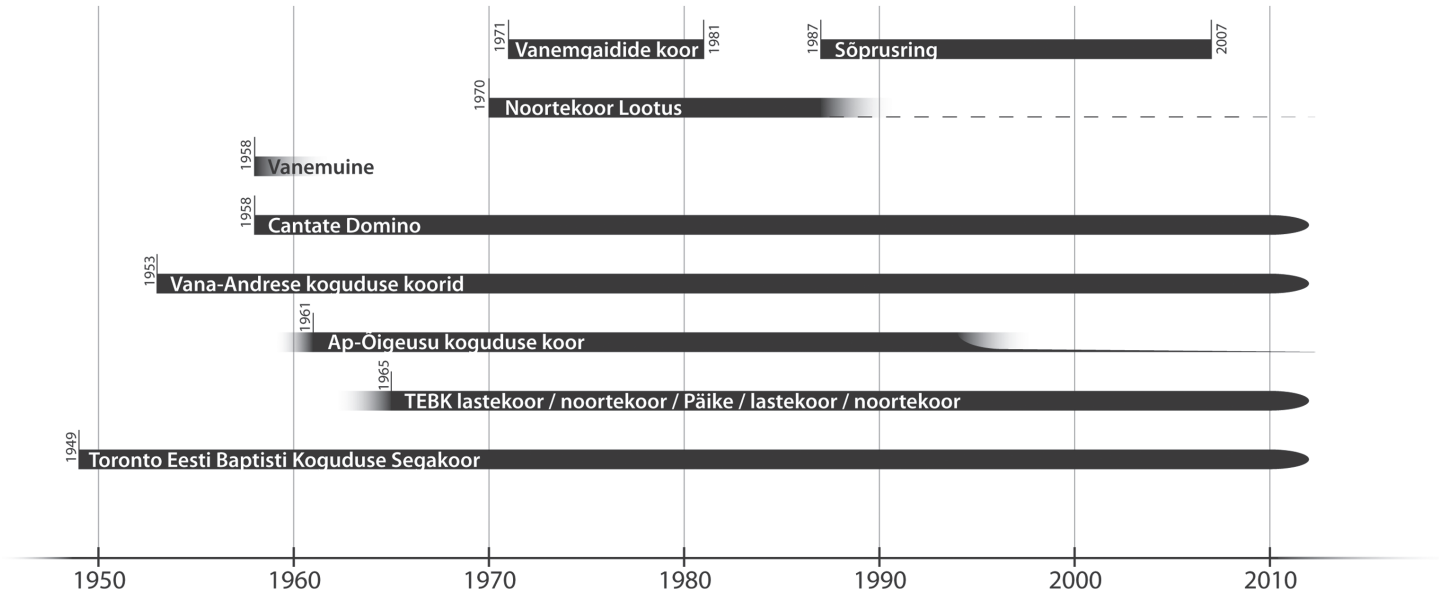
Mis puutub kooride enesereklaami võimalustesse, siis kasutati sel otstarbel nii Torontos ilmuvat eesti ajakirjandust kui ka kavabrošüüre, kus sageli informeeriti publikut järgmistest kontsertidest ja saadaval olevatest heliplaatidest:

> „Tänaselt kontserdilt viite kaasa kauni elamuse. See ei pruugi jääda ainult elamuseks, vaid teil on võimalus kuulata Meeskoori kõrgetasemelist laulu ka oma kodus, tellides Toronto Eesti Meeskoori heliplaadid. [---] Hind à $1.50. Postikulu Torontos 15 centi. [---]
>
> Kohale jõudnud: Põhja valge naine – Eesti mehed... Ema süda – Ema unistus ja teised Rootsis sisselauldud heliplaadid. Rutake tellimusega, kuna plaate on saadaval piiratud arvul.“ (Kava, TEM 1956)

Tänapäeval jagavad mitu koori ja pank ühist katust Eesti Majas, kus asub ka teisi olulisi organisatsioone ning ESTore – pisike pood, kust saab eesti muusikat kaasa osta. CD-ajastul ei ole Toronto eesti koorid kuigi aktiivselt oma esi-

[8] Toronto Eesti Maja (958 Broadview Avenue) avati 1960. aasta septembris (VE 14.09.60).

1950
1960
1970
1980
1990
2000
2010
1949
2000
TE Koolikoor
1995
TEAS Ööbik
1978
Estonia Koor
1965
Segakoor Leelo
1986
1961
Musica Divina
2006
1951
TE Segakoor
1997
1975
TE Naiskoor (end. pensionäride klubi naiskoor)
2004
1951
TE Naiskoor
1950
TE Meeskoor

Joonis 1. Toronto eesti koorid ajateljel.

nemisi jäädvustanud: 50. tegevusaasta puhul andis Toronto Eesti Meeskoor välja CD „Me tuleme tuhandest tuulest“ (2000), 2007 valmis Toronto Eesti Koolikoori „Ikka hõiskab minu süda“ ja 2009 anti välja CD „Üksteist peab hoidma“, mis sisaldab salvestusi TES Täienduskooli 60. sünnipäevale ja Eesti Vabariigi 90. aastapäevale pühendatud laulupeo kavast. Mõnest varasemast LP-st on Reindeer Production välja andnud CD-versiooni, gaidi- ja skaudilaule sisaldav „Tule, rändame mändide varju...“ (1972/2006) nende hulgas.

Käesoleva uurimuse üks eesmärke oli välja selgitada kõik Torontos 60 aasta jooksul tegutsenud koorid ja koguda kokku ning teha kergemini kättesaadavaks olulisem info nende tegevuse kohta. Töö käigus selgus, et koore on olnud 15–20, kuid nende täpset arvu polegi võimalik nimetada. Mõned grupid on koorilauluga algust teinud, kuid siis varsti lõpetanud või liitunud mõne teise kooriga – eelkõige on selliseid gruppe koguduste juures. Mõned grupid, kes on küll laulnud koorilaule, ei ulatu väikese liikmete arvu poolest koori tasemeni ning mõned määratlevad end pigem lauluarmastajate seltskonna kui koorina.

Joonisele 1 on koondatud need Toronto eesti koorid aastatest 1950– 2010, kelle kohta meil on andmeid. Joonis näitab, et kooribuum oli Torontos 1950. aastate algul, kui üksteise järel pandi alus kuuele koori. 1949. aastast alates tegutseb Toronto Eesti Baptisti Koguduse juures segakoor ning laulmist alustasid ka pühapäevakooli lapsed. Nendest kujunes aja möödudes noortekoor, mis omakorda andis täiendust segakoorile. 1949 alustasid lapsed laulmist ka Peetri koguduse juures nii pühapäeva- kui täienduskooli tegevuse raames ning mitmeid vahe-etappe läbides on selle baasil välja kasvanud praegune Toronto Eesti Koolikoor.

1950. aastatel alustasid Toronto Eesti Meeskoor, Toronto Eesti Naiskoor ja Toronto Eesti Segakoor. Need on rahvusliku koorilaulu säilitamisele ja arendamisele orienteeritud koorid, mille vaimseteks eelkäijateks võib pidada Geislingenis tegutsenud eesti koore. Naiskoor (juht U. Kasemets) lõpetas tegevuse 1961, segakoor, mille üks pikaaegseid juhte oli R. Toi, tegutses aastani 1997, kuid meeskoor, kes samuti kaua aega töötas R. Toi juhtimisel, on tegev ka käesoleval ajal. Joonis näitab, et naiskooride tegevus on olnud lünklik, kuid mees- ja segakoorid on Torontos vaadeldaval perioodil pidevalt tegutsenud. Viimane segakoor kui iseseisev põhikirjaline organisatsioon asutati 1995 (TEAS Ööbik).

60 aasta jooksul on mõned varasemad tegutsemise põhimõtted säilinud, mõned on kaotanud aktuaalsuse ning nende asemele on tulnud uusi. Ööbiku põhikiri on oma peaeesmärgi osas – eesti rahvusliku muusika säilitamine ja levitamine – sarnane kõigi teiste eesti kooridega. Sama otstarvet täitsid ka esimesed pagulaskoorid Saksamaal, Rootsis ja mujal, kuid rahvusliku muusika säilitamise ja levitamise põhimõte on Ööbiku kooris saanud kaasaegsema sisu. Põhikiri määratleb koori ülesandeid järgmiselt:

„The purpose of the Choir shall be: to promote preservation, dissemination and understanding of Estonian music. The objectives will be implemented:

(a) by providing vocal instruction at post secondary level to individuals interested in Estonian music;

(b) by performances, lectures and workshops;

(c) by travelling to perform in other communities;

(d) by supporting research about Estonian song;

(e) by commissioning new music by Estonian composers;

(f) by establishing an Estonian music library and archives;

(g) by publishing Estonian music;

(h) by fostering a spirit of sociability and friendship among the membership of the Choir and other organizations who have similar aspirations." (Constitution)

Paguluse algusaegadest peale on kooritegevusel olnud eestluse alalhoidmise kõrval ka teine oluline funktsioon: muusikaelamuse pakkumine. Aeg-ajalt on üks neist kahest rohkem esile kerkinud. Väliseesti ühiskonna väljakujunemise algul domineeris rahvuslik aspekt, kuid õige pea hakkasid koorid suuremat tähtsust omistama muusikalisele kvaliteedile. Kvaliteedinõue on veelgi tõusnud alates 1990. aastatest, kui algas väliseesti kooride tihedam kokkupuude kodueesti koorikultuuriga. Toronto koorid hakkasid osalema üldlaulupidudel ning tekkisid kontaktid eesti tippdirigentidega. Toronto eesti kooride taset on lihvimas käinud Ants Üleoja, Ene Üleoja, Kuno Areng ja Heli Jürgenson, novembris 2010 kohtusid lauljad Tõnu Kaljustega. Toronto ühendatud koorid (Toronto Eesti Meeskoor, Estonia Koor, TEAS Ööbik ja Toronto Eesti Koolikoor) olid alustanud ettevalmistusi organisatsiooni Eesti Lauljate Liit Põhja-Ameerikas korraldusel toimuvaks ühiseks jõulukontserdiks. 4. novembril toimus Eesti Majas esimene harjutus, kus osales ligi 120 lauljat. Kohal oli külaline Tõnu Kaljuste ning lauljatele tegi suurt rõõmu võimalus laulda kaks laulu tema taktikepi all, kirjutab Eesti Elu (19.04.10). Küsimusele, kuidas Toronto eesti koorid nõudlikule kõrvale kõlasid, vastab T. Kaljuste:

„See koor, mida ma Torontos juhatasin, oli täiesti toimiv koor. Meie aeg jäi lühikeseks, tegime ainult kaks jõululaulu, millega ma ei jõudnud enne õieti tutvudagi. Aga kõik läks ilma probleemideta. Lauljad olid väga erksad... jah, kes tahab „patareisid laadida", peab korra Ameerikas käima." (Intervjuu, T.K. 2010)

Oma koorimuusika ajaloo saaksid kokku panna nii ameerikaeestlased, austraaliaeestlased kui eri Euroopa riikidesse emigreerunud eestlased. Arvatavasti ei leidu kusagil väliseesti ühiskonda ilma koorita – seda kinnitas ka eesti esi-

mene digilaulupidu 2010. aasta augustis, kus väiksemaid muusikagruppe ühines interneti vahendusel teiste lauljatega maailma eri paigust. Kuid Toronto positsioon on eriline: 60 aasta jooksul on ta funktsioneerinud väliseesti koorikultuuri keskusena. Toronto koorielu kaudu tulevad selgelt esile kogu väliseesti koorikultuuri kõik olulisemad jooned.

Toronto eesti koorid pärast II maailmasõda

Toronto Eesti Baptisti Koguduse koorid

Toronto Eesti Baptisti Koguduse kauaaegne pastor Kaljo Raid on oma kogudust nimetanud Toronto laulvaks koguduseks. Praegune noortekoori dirigent ja üks koguduse muusikajuhtidest Marika Wilbiks arvab, et selle muusikalembuse taga on suurel määral olnud Kaljo Raid ise – üks nimekamaid pagulusse siirdunud heliloojaid ja tšelliste:

> „Ma usun, et kindlasti oli suureks tõukeks see, et Kaljo Raid oli aastaid meie pastor. Ja kuna tema oli muusikainimene, siis ta toetas ja julgustas igasuguseid gruppe. Ja taevas on meile üldse kinkinud väga palju musikaalseid inimesi, kes on kõik siin kaasa aidanud.“ (Intervjuu, M.W. 2009)

Koguduse juures on tegutsenud ja tegutseb ka praegu mitmeid muusikagruppe – kindlasti rohkem ja eripalgelisemaid kui teiste Toronto eesti koguduste juures. 2009. aastal kuulus TEBK juurde kaks regulaarselt tegutsevat koori: Toronto Eesti Baptisti Koguduse Segakoor ja Toronto Eesti Baptisti Koguduse Noortekoor, lisaks erisuguse koosseisuga vokaal- ja instrumentaalansambleid. Hea tasemega solistidest pole kogudus oma kuuekümne tegevusaasta jooksul samuti kunagi puudust tundnud.

Muusikategevust koordineerib TEBK juures muusikakomitee, mis koosneb koorijuhtidest, organistidest ja pastorist (Kaups 1999: 29).

Kooritegevus algas koos koguduse asutamisega, kuid eri allikate info selle kohta on vastuoluline:

1) esimene palvekoosolek ja lauluharjutus oli 1949. aasta septembris Beverley kirikus, sellest alates toimusid kooriharjutused igal laupäevaõhtul (Vaikla 1999: 5);
2) 1949. aasta kevadel laulis ühiskoor Priidu Piili juhtimisel Evangel Temple'is, sama aasta juunis esinesid solistid Asta ja August Kaups koguduse asutamise jumalateenistusel Peoples' Church'is ja sellest ajast alates tegutsevad koguduse juures nii koorid kui teised muusikagrupid (Kaups 1999: 25).

Toronto Eesti Baptisti Koguduse Segakoor.

Toronto Eesti Baptisti Koguduse Segakoor (TEBK Segakoor) on tegutsenud 1949. aastast alates ja on Toronto eesti kooride hulgas üks vanemaid. Selle liikmete arv on kõikunud 30–45 vahel. Kuuekümne aasta jooksul on koori juhtinud Priidu Piil, Richard Kaups, Peeter Kaups, Kaljo Raid, Thomas Kirves, Viljar Weiman, Marika Wilbiks ja Charles Kipper.

Praegune koorijuht C. Kipper asus sellele kohale 1976. aastal. Tollal oli kooris 40 liiget (Kopvillem *et al* 1985: 43). 2009. aastal tõdetakse koosseisu vähenemist (25 lauljat), kuid samas ka noorenemist – TEBK kooridel on alati olnud pealekasvu. C. Kipper iseloomustab segakoori kui „generatsioonide vahelist koori", kus lisaks vanematele lauljatele teeb kaasa ka koguduse noortekoori liikmeid, korvamaks lauljate nappust. Tähtsamatel esinemistel on täiendust pakkunud ka endised koorilauljad (Intervjuu, C.K. 2010).

Pidulikud kontsert-jumalateenistused, milles osaleb nii segakoor kui teised koorid ja väiksemad muusikagrupid, toimuvad Eesti Vabariigi aastapäeval, ülestõusmispühadel, emadepäeval, TEBK aastapäeval, lõikustänupühal ja jõuluperioodil. Musitseeritakse ka püha perekonna päeva jumalateenistusel aasta viimasel pühapäeval. See päev on kogudusele mitmes mõttes tähenduslik: ka kogudus on võrreldav perekonnaga, mis koosneb eri põlvkondade esindajatest. Kolme generatsiooni lauljate ühisesinemised visualiseerivad just perekonna seda aspekti. Koguduse üks Eesti-spetsiifilisemaid üritusi on juba aastaid olnud Kodusaarte õhtu, millest nüüdseks on saanud hommik. Seal saavad kokku Toronto Saarlaste Ühingu ja Hiidlaste Seltsi liikmed ning alati kõlab ka muusika.

Pärast jumalateenistust kodukirikus siirdutakse sageli Ehataresse, kus viiakse läbi palvus ja sealgi ei puudu muusika, kuid koorid esinevad enamasti vähendatud koosseisus. Segakoor on korduvalt laulnud ka väljaspool Torontot – New Yorgis, Vancouveris ja Lakewoodis.

Segakoori repertuaar pärineb suures osas baptistikoguduste tarvis koostatud laulukogumikest. Tegevuse algaastail kasutati Rootsis trükitud noodikogumikku „Vaimulikud Kodumaa Laulud“. 1954 andis Vancouveri baptistikogudus välja mahuka lauliku „Kogutud Evangeelsed Laulud“ ja hiljem võttis laulikute kirjastamise enda peale Toronto Lauluraamatu Komitee. Kuna koguduse juures on alati olnud palju noori muusikahuvilisi, andsid P. Kaups ja A. Uus välja ka „Noorte lauliku“.

Segakoori repertuaaris on oluline osa vanadel evangeelsetel lauludel, kuid lauldud on ka maailmaklassikasse kuuluvate oratooriumite osasid, nüüdisaegseid eesti keelde tõlgitud vaimulikke laule ja eesti päritolu autorite originaalloomingut. TEBK segakoorile esitamiseks on laule kirjutanud Engelhard Korjus, Asta Kaups ning koori dirigendid Peeter Kaups, Marika Wilbiks, Charles Kipper ja Kaljo Raid (Kaups 1999: 25).

Hea läbilõike varasemast repertuaarist annavad helisalvestused, mida on tehtud alates 1963. aastast. Siis valmis oma kirikuhoone Broadview'l, mis oli hea asukohavalik koguduse kirikule, sest 1960. aastatel elas just selles piirkonnas palju eestlasi. Pühakoda sai avar ja moodne ning pakkus häid võimalusi ka muusikaliseks tegevuseks. Majas jätkus ruumi isegi oma raadiostuudiole, kus helisalvestati koguduse raadiosaadet „Vabaduse kuulutus“ (*Voice of Freedom*). Suurema osa sisulisest raadiotööst tegi ära Kaljo Raid, helitehniline teostaja oli Einar Eistrat. Raadiosaadetesse kaasati ka koore, ansambleid ja soliste (Raid 1999: 24) ning nii levis baptistikoguduse muusika laiemalt kui teiste tollaste kooride oma. Lisaks on stuudios valminud helikassette ja 13 LP-d sarjast „Rahutervitus“, viimane aastal 1981. Plaatide vahendusel saame hea ülevaate koguduse muusikalisest tegevusest ja mis kõige tähtsam – me saame ka kuulda, kuidas need koorid ja ansamblid 40–50 aastat tagasi tegelikult kõlasid.

Toronto Eesti Baptisti Koguduse stuudios salvestatud heliplaadid sarjast „Rahutervitus“.

Plaadi „Rahu Tervitus I“ (1963) ümbriselt võime lugeda, et plaate vaimuliku muusikaga on saadaval tunduvalt vähem kui ilmalikku muusikat ja plaadisarja üks eesmärke ongi selle lünga täitmine. Plaat on eranditult koostatud eri kogudustes levinud rahvusvahelisest repertuaarist: esindatud on nt Bentley DeForest Ackley, kes 20. sajandi algupoolel kirjutas enam kui 3000 gospel-laulu, ning Edmund Simon Lorenz – muusikakirjastaja ja paljude vaimu-

like koorilaulude autor. Plaat annab hea ülevaate koguduse muusikagruppidest: lisaks TEBK segakoorile, mida tollal juhatas P. Kaups, laulis ka naiskoor (juh. K. Raid) ja mitu väiksema koosseisuga lauluansamblit. Plaadil on samuti esindatud pillikoor (juh. P. Piil) ja mandoliiniansambel (juh. S. Auväärt).

TEBK elus on olulisteks sündmusteks juubelikonverentsid. Mitu „Rahutervituse" plaati (nt nr 6, 1969 ja nr 9, 1974) annavad läbilõike kontsert-jumalateenistusel esitatud muusikast, enamasti ühiskooride esituses. Neist esimesel on eri kooridest kokku pandud lausa mitme mandri ühiskoor. Koguduse juubelikonverentside kontsert-jumalateenistustel on segakoor(id) alati ette kandnud selleks puhuks kirjutatud hümni ehk teemalaulu, mis seostub konverentsi teemaga. See traditsioon sai alguse 1969, kui kogudus sai 20-aastaseks, mida tähistati esimese nn täiskonverentsiga, ja jätkub tänini.

Koguduse lauluvaramusse on 40 aasta jooksul kogunenud järgmised hümnid:

K. Raid / E. Pumber „Vaata Jeesusele", 1969
K. Raid / E. Pumber „Viinapuu ja oksad", 1974
K. Raid / E. Pumber „Austus koguduses", 1979
J. Tall / Varje Raid „Juubel", 1984
C. Kipper / Magda Laaneorg „Valmisolek", 1989
J. Tall / E. Pumber „Vaba rahvas", 1994
C. Kipper / E. Pumber „Tema põllul", 2009

Üks inforikkamaid plaate nii koorirepertuaari kui koguduse üldisemate suundumuste osas on „ESTO '76" („Rahutervitus" nr 11, 1976). Plaat on koostatud autoripõhiselt: see koosneb Kodu-Eestis ja välismaal tegutsevate eesti päritolu heliloojate vaimulikust loomingust, väljendades muusika vahendusel koguduse kokkukuuluvustunnet kodumaaga. Esindatud on professionaalid (J. Kaups, C. Kipper, H. Lepnurm, K. Raid, J. Tall, J. Tamverk) ja ka asjaarmastajad (R. Luup, St. Moring, J. Nikker, R. Reinvald, A.Tilk). Kodu- ja ulgueestlaste kooriloomingu sümboolse ühenduslüli rolli täidab K. Raidi tšellopala „Kus on kurva kodu".

Baptistikoguduse side Kodu-Eestiga saab kuuldavaks ka viienda „Rahutervituse" kaudu („Kodu-Eesti rahutervitus", 1969), kuhu on jäädvustatud need muusikapalad, mis Kodu-Eesti kogudused saatsid tervituseks TEBK konverentsile. Siit leiame H. Lepnurme, R. Ruutsoo, H. Ruusna ja K. Raidi laule Tallinna Oleviste, Kalju ja Nõmme koguduse kooride ning Haapsalu, Viljandi, Ridala ja Tartu Kolgata koguduse kooride esituses.

Segakoori repertuaaris on ka viimasel kümnendil rohkesti eesti autorite laule, nt J. Talli „Palvetunnil" ja „Rukkipea", H. Duesbergi „Sind, jõuluingel, palun ma", J. Tamverki „Jõulurahu", R. Toi „Nüüd jõuluvalgus koidab", H. Kajaste „Täis tänu süda hõiskab", H. Toominga „Täis tänu süda hõiskab lauldes Sulle", K. Raidi „Kiitke issandat" ja „Vaimu tuul, puhu sa".

Aastate jooksul on kujunenud traditsiooniks, et koguduse muusikajuhid kirjutavad oma kooridele uusi laule. Seda tava on jätkanud ka segakoori praegune

dirigent C. Kipper, kes on kooride repertuaari lisaks mitmele hümnile rikastanud järgmiste lauludega: „Kiituse laul“ (tekst Ps.103:1–5), „Teetähistel“, „Jumal, Sind me kiidame“, „Halleluuja“, „Päevast päeva arm sind kandnud“, „Gloria – Au olgu Jumalale kõrges!“ ja „Jehoova koda“, mis on tegelikult üks varasemaid C. Kipperi laule ning kuulus ka 1979. aasta Põhja-Ameerika Eesti Päevade üldlaulupeo vaimuliku kontserdi kavasse autori juhatusel (vt „Vaimuliku kontserdi lugu“, lk [NB]).

Põhja-Ameerika Eesti Päevade ajal toimunud vaimulikud kontserdid on olnud ajendiks ka TEBK Segakoori repertuaari rikastamisele. 1994 laulis segakoor koos Cantate Domino, Lootuse, Apostelliku Õigeusukiriku ja Vana-Andrese kiriku segakooriga. Kavas olid K. Raidi „Sest mina tean“, E. Võrgu „Kui armsad on su hooned“, L. Avessoni „Kindel on mu süda“, R. Toi Psalm 100 „Laulud Jumalale“, J. Kappeli „Jehoova, mu karjane“ ja R. Ruutsoo „Ma pilvedest kõrgemal“.

Segakoori rahvusvahelisest repertuaarist tuleb kindlasti ära märkida G. F. Händeli „Halleluuja“ oratooriumist „Messias“, mis ühtlasi annab kinnitust koori heast tasemest, ning Daniel Schutte „Siin ma olen“, mis on koguduse jaoks eriliselt tähenduslik laul, sest põhimõtte „Siin ma olen, Jumal, kasuta mind!“ valisid TEBK kuusteist asutajaliiget 1949. aastal oma motoks.

Alates 1960. aastatest on koorilauljate järelkasvu seisukohalt oluline osa olnud pühapäevakoolis pakutaval muusikaõpetusel. Aime Hanslep moodustas 1960. aastate keskel koguduse juurde pühapäevakooli õpilastest **TEBK lastekoori** (35–40 lauljat), mis töötas 12 aastat ja kujunes TEBK Noortekooriks (Kaups 1999: 27). Endel Jürimäe (1999: 33) andmetel on lastekoori tegevuse täpne algusaasta 1965. 1960. aastad oli Torontos soodne aeg lastekoori kujunemiseks, selgitavad C. Kipper ja M. Wilbiks:

> „See põlvkond, kes Torontosse saabus, koosnes peamiselt 20–30-aastastest põgenikest, kellest paljud olid tulnud Rootsi kaudu. Kui nende lapsed kõik korraga sündima hakkasid, siis meie pühapäevakool kasvas tohutu suureks: tipp-perioodil oli nimekirjas üle saja lapse.“ (Intervjuu, C.K. 2009)

> „Me alustasime laulmist pühapäevakooli lastena, see oli 1960. aastatel. Igal laupäeval käisime koos ja Aime Hanslep õpetas laulmist ja noodilugemist. Nii me kasvasime kokku kooriks, kes hakkas varsti laulma neljahäälselt ja hiljem vahel isegi kaheksahäälselt. Kui me väiksed olime, siis meil olid väga ilusad tibukollased kleidid, hiljem olid aprikoosiroosad, ja poistel olid sellised särgid – emad õmblesid. Kui Aime lõpuks väsis, siis võttis juhtimise üle Charles Kipper. Siis me olime juba vanemad ja kandsime tavaliselt musta seelikut ja valget pluusi.“ (Intervjuu, M.W. 2009)

Koguduse lastekoori esitleb esmakordselt laiemale avalikkusele LP „Jõulu rahutervitus“ („Rahutervitus“ nr 3, 1967).

TEB Koguduse Noortekoori LP „The Joy of Singing“.

TEBK Noortekoori lauludega salvestati järjest 2 LP-d („Rahutervitus“ nr 7 ja nr 8) Aime Hanslepa juhatusel. Kuna esimene LP, millel lauldi peamiselt gospelit, müüdi väga kiiresti läbi, siis järgnes sellele kohe „The Joy of Singing“ („Rahutervitus“ nr 8, 1974).

Sellele plaadile on salvestatud enamasti mitte-eesti autorite eri stiilis vaimulikud laulud, kuid seal leidub ka üks eesti rahvalaul – „Vaikne kena kohakene“. Aime Hanslepa juhtimisel tegutsenud koor on selleks ajaks juba väga populaarne, esinemisi on toimunud nii kirikutes kui raadios. Andres Raudsepp korraldas koori esinemisi telekompanii Rogers Cable eestikeelses programmis „Oma tuba“[1] ning Kaljo Raid City TV-s (Intervjuu, A.R. 2010).

C. Kipper võttis noortekoori juhtimise üle 1979. aastal. Ühel suvel külastas ta oma sõpru Rootsis ja tõi sealt kaasa laulu, mille on kirjutanud J. Murray / L. O. Forsberg ning mis koori liikmetele kohe meeldima hakkas. Oma luuleanni poolest tuntud auväärne koguduseliige Ella Pumber tegi eestikeelsed sõnad ja nii sündis laul „Päike“. See kujunes lauljate lemmikuks ja laulu pealkirja järgi sai nime kogu koor (Intervjuu, M.W. 2009)

1981. aastal anti välja Päikese samanimeline LP, mille viimaseks looks on rütmikas ja džässiliku klaverisaatega nimilugu. Ühtlasi lõpetab see laul ka kogu „Rahutervituse“ plaadisarja – „Päike“ on kolmeteistkümnes ja viimane plaat. Plaadil esitatakse kava, mis näitab koori laia ampluaad: ühevõrra perfektselt ja samas ka emotsionaalselt kõlavad Händeli „Halleluuja“, Tobias-Duesbergi rahvakoraali-versioon „Mu süda, ärka üles“, gospel ning Raidi keeruka harmooniaga „Põhjamaa lapsed“ (kirjutatud 1980 Anna Haava tekstile). K. Raidi laule on kavas teisigi, sest „need olid väga huvitavad – natuke dissonantsed ja nad olid pähklid laulda“ (Intervjuu, M.W. 2009).

1980. aastate algus on selle 30-liikmelise noortekoori kõrgperiood, mil kogutakse tuntust ja tunnustust ka väljaspool kogudust ning eestlaskonda. Tollal korraldas Canadian Broadcasting Corporation üle aasta kooride võistlust, kus Päike saavutas etniliste kooride kategoorias kolmanda koha.

Noortekoor käis laulmas ka Montrealis, Vancouveris, New Yorgis ja Baltimore'is. Peamiselt esineti kohalikele baptistikogudustele (Intervjuu, C.K. 2010).

1980. aastate esimeseks pooleks olid lauljad jõudnud sellesse ikka, kus saabus aeg oma isiklikku elu korraldada: abielluti, asuti elama mujale ja tasahaaval koori tegevus hääbus. Mitmed jätkasid siiski laulmist koguduse segakooris

[1] Vt „Rogers Cable'i lugu“, lk 394.

ja mõnikord laulavad Päikese lauljad ikka veel koos, kui tullakse kokku koguduse juurde nagu 2009. aasta augustis TEBK 60. aastapäeva kontsert-jumalateenistusel (Intervjuu, M.W. 2009).

Praegu tegutseb koguduse juures **uus Toronto Eesti Baptistikoguduse Noortekoor**, mille kujunemise tsükkel algas 1980. aastate teisel poolel. Selle juhiks on M. Wilbiks.

> „1987 mina alustasin tööd pühapäevakooli juhina. Vahepeal meil ei olnud pühapäevakooli – generatsioonid vahetusid ja meil oli ainult 4–5 last esimesel aastal. Aga see kasvas ja sellega kaasnes laulmine ka, kuna laul on minu eriala. Moodustasime jälle pühapäevakooli koori ja nüüd on see jälle kasvanud selliseks, et ta on võrdlemisi küps noortekoor, umbes 15-liikmeline. Meie noorim laulja on praegu 15-aastane ja vanim – minu poeg – 25. Mitmed meie lauljatest on omavahel sugulased. Võib-olla sellepärast nende hääletämber sulab kokku ja neil on tõesti väga ilus toon. Meil ei ole kvantiteeti, aga meil on ilmtingimata kvaliteeti. Laulame näiteks John Rutteri kompositsioone, viiel häälel ja kõla ning vaimulik interpretatsioon on mõjuvad.“ (Intervjuu, M.W. 2009)

„Päikese“ plaadiümbruselt võime lugeda, et koori ainulaadsus põhineb kolmel tõsiasjal: kõik kooriliikmed on eestlased, kõik on noored ja kõik on usklikud. Ka praeguse noortekoori lauljad on usklikud noored, kuid eestlaseks olemine on aastatega teisenenud.

> „Eestlus on vere poolest natuke nagu laiali pillutud, aga südame poolest nad kõik peavad ennast eestlaseks. Ja kuigi mõned seda keelt ei valda, nad tunnetavad eestlust siiski väga sügavalt. Eestluse missioon on ikkagi väga tähtis ka meie kooris, me oleme Eesti esindajad mitmel pool olnud ja meid kutsutakse ka eesti ühiskonna üritustele esinema.“ (Intervjuu, M.W. 2009)

Noortekoori põhiline repertuaar on vaimuliku sõnumiga ning lauldakse peamiselt eesti- ja ingliskeelseid laule. 2008. aasta jõulukontserdil kandis noortekoor ette Michael W. Smithi kantaadi „All is Well“, mille laulmisse kaasati ka pühapäevakooli lapsed. Samal jumalateenistusel oli pastor Jüri Puusaagi vaimuliku sõnumi teemaks „Kontsert“, kus arutleti kolme komponendi üle, mis tagavad kontserdi õnnestumise: need on kokkulepe, muusika ja kooskõla. Inimelugi on pastori tõlgenduses kontserdi sarnane, aga selle kava koostab ja seda dirigeerib Jumal. Pastor Puusaag on sageli inspitatsiooni ammutanud jumalateenistusel ettekantavast muusikast, musitseerimine omakorda leiab tuge jumalasõnast.

> „Me alustame oma harjutusi palvega ja ka enne esinemist meil on alati üks palvehetk, kus me jääme vaikseks ja palume, et Jumala vaim ka töötaks koos meiega ja et meie kaudu kuulajad saaks inspireeritud. Nii et sellel on suur tähtsus ja see on meie sisemine veendumus.“ (Intervjuu, M.W. 2009)

Kui kuulame kooride esinemisi, mida on aastakümnete jooksul helisalvestatud, siis ei saa tähelepanuta jääda nende ajastuhõngulisus. Ehkki sõnum püsib muutumatuna, käivad laulud kõlalises mõttes ajaga kaasas. Viimasel aastakümnel on noortekoori repertuaari lisandunud ka ilmalikke laule.

> „Nüüd, selle viimase kooriga oleme ka isamaalisi laule õppinud, kuna me tihti oleme oodatud eesti vanadekodus või eesti üritustel ja alati süda soojeneb, kui noored „Mesipuu poole" või mõnda teist sellist laulu laulavad. Aga meie põhiline eesmärk on ikka jumalateenistustele sobivad laulud." (Intervjuu, M.W. 2009)

TEBK noortekoori kavast võime leida kõik Eesti üldlaulupidudel tuntuks lauldud laulud: lisaks P. Sarapiku „Ta lendab mesipuu poole" ka R. Eespere „Põlvest põlve" ja „Ärkamise aeg" ning K. Hundi „Üksteist peab hoidma". Kuulajadki on neid mõnikord TEBK noortekooriga kaasa laulnud – nii nagu see juhtub sageli kontsertidel Eestis.

Lisaks TEBK Segakoorile ja TEBK Noortekoorile on koguduse juures vajaduse korral koos käinud ka **naiskoor** (juhatanud K. Raid, A. Kaups) ja **meeskoor** (juhatanud P. Piil, K. Raid, H. Lindström, M. Wilbiks ja C. Kipper), esinedes 3–4 korda aastas: kolmekuningapäeval, Eesti Vabariigi aastapäeval, suurel reedel, usupuhastuspühal (Kaups 1999: 27).

Toronto Eesti Baptisti Koguduse Naiskoor ülestõusmispühal 1980.

Koos kodusaarte õhtute traditsiooniga sündis **Saartekoor**, mis aitab sisustada saarlaste kokkusaamisi muusikalise osaga. Koori on juhatanud C. Kipper. Koguduse muusikaelu käib ajaga kaasas. 2005. aasta kodusaarte õhtut iseloomustatakse Eesti Elus kui uue kuue saanud üritust: Saartekoor on juba aastaid laulnud ainult vanu ärkamisaja laule, kuid nüüdseks nende osa on vähenenud ja asemele on tulnud uuemad vaimulikud laulud (EE 11.11.05).

K. Raid on Saartekoori tarvis mitu laulu kirjutatud, nt „On meres üks saar“ (sõnade autor Hiiu poetess Ilmi Liik), „Me tormist siin ei hooligi“. Viimase esiettekanne toimus 2006, kuid laul valmis juba 2004, „mil pastor Raid oli keset oma elu suurimat tormi, heideldes surmava haigusega. Tema isiklik elutorm kumab läbi nii muusikalistest dissonantsidest kui keerulistest fraasidest, eriti aga glissandodest (libisemised ühelt heliastmelt teisele), mis annavad hästi ja ilmekalt edasi tormituule vilinat. Laulu tekstis kinnitatakse, et tormist hoolimata jätkub hea seemne külv. Seda tegi ka pastor Raid oma elu lõpuni“ (EE 10.11.06).

Külalistena on TEB koguduse koore juhatanud M. Duesberg-Roos, J. Tall, A. Vanem, V. ja P. Liik, H. Tenno. Koore on saatnud organistidena P. Kaups, C. Kipper, J. Medri, K. Puusaag; klaveril C. Kipper, P. Hanslep, R. Luup, I. Medri, P. Kaups (jun.), K. Hartley, H. Paivel, ning M. Wilbiks. Koos kooridega on musitseerinud veel palju instrumentaliste, nagu M. Tenno ja J. Wilbiks trompetil, E. Kipper ja A. Wilbiks flöödil, I. Tenno kitarril ja muidugi pastor K. Raid tšellol.

Eestist on koguduses käinud palju külalisesinejaid, kuid baptistikoguduste koore nende hulgas pole. Kodu-Eesti muusikutest nimekaim on kindlasti mitmel korral koguduserahvale esinenud Mati Palm, kes viimati laulis 2007. aasta lõikustänupüha jumalateenistusel G. Puccini aariat Kristuse ristikandmisest ja Ariodate aariat G. F. Händeli ooperist „Xerxes“ C. Kipperi klaverisaatel. Pastor Jüri Puusaag palus teda kaasa laulda ka segakoori bassirühmas ja see kujunes koori jaoks kindlasti unustamatuks ajalooliseks hetkeks.

TEB Kogudus väärib endiselt laulva koguduse nime. Segakoor tegutseb endiselt ning tänu sellele, et noortekoori lauljad liituvad esinemistel segakoori eakamate lauljatega, on koorilaulul nooruslik kõla.

Toronto Eesti Apostlik-Õigeusu Koguduse Laulukoor

Kooride loomine paguluses rajatud apostlik-õigeusukoguduste juurde oli vaevarikas ülesanne. Õigeusklike arv polnud kuigi suur, nad olid laiali paisatud üle kogu maailma ning vahetasid mitmel korral oma asukohamaad. „N. Liidu teise okupatsiooni tulles (1944) põgenes kodumaalt umbes 80.000 eestlast kommunistlikust haardest. Kui palju nende hulgas oli ortodokse, pole täpselt saadud kindlaks teha. Seepärast on arvatava arvu aluseks võetud Eestis rahvaloenduse alusel saadud ortodokside üldarv (212.764), mis moodustas kogu rahvastikust 19%. (Kaasa on arvatud ka vene rahvusest ortodoksid.) Arvates üldprotsendist 9% vene ortodokside arvel ja mõnel muul põhjusel maha, peaks vabas maailmas olema umbkaudu 8.000 eesti ortodoksi ehk 10% kogu pagulaskonnast," kirjutab piiskop Jüri (1961: 58) apostlik-õigeusukoguduste tegevuse ülevaates.

Esimesed pagulaskogudused loodi Saksamaal ja Rootsis. Bodensee ääres Ravensburgis hakkas Nikolai Raag kogudust organiseerima 1945. aastal. Palve seda teha tuli tegelikult Varssavist põgenenud venelastelt. Nende hulgas oli meistrimehi, kes said loa ehitada ühte sealse katoliku kiriku ruumi altar, samuti leiti põgenike hulgast ikoonimaalijaid ja lauljaid koori jaoks. 1946 tegutses eestlaste suurimas laagris Geislingenis juba ka eestlastest koosnev kogudus ja sellel oli oma laulukoor (Kolobov 1961). Saksamaal trükiti ka ortodoksi kirikulaule, esmalt võeti kasutusele ülempreester Sergius Samoni koostatud 8-leheküljeline „Laululeht" ning seejärel ilmus trükis esimene „Lauluraamat" (1948), mille koostas K. Ustav. „Lauluraamatu" eessõnas kirjutab metropoliit Aleksander, et 1940. aastaks oli Eestis lõpetatud kõik ettevalmistused uue lauluraamatu väljaandmiseks – 1922. aasta lauluraamat oli otsa lõppenud. Trükki toimetada seda enam ei jõutud, „sest vene bolševistlik valitsus, kes 1940. a. juunikuul Eesti Vabariigi vägivaldselt okupeeris, ei annud luba uue lauluraamatu väljaandmiseks, vaid võttis ilma mingisuguse tasuta üle kõik meie vaimulikud raamatud, nende hulgas ka sama aasta maikuul ilmunud jumalateenistus- ja talitusraamatud. Paberi ja trükiloa puudumisel ei läinud korda ka Saksa okupatsiooni ajal uut lauluraamatut välja anda." Mis jäi pooleli Eestis, see viidi lõpule paguluses. Saksamaal ilmunud „Lauluraamat" sisaldab ainult tavaliste pühapäevade laule. II osa (Lauluraamat 1953) anti välja Stockholmis Rootsi Evangeelse Luteriusu Kiriku toetusel ning selles on ära trükitud suurte pühade ja muude pühitsemispäevade ning sakramentide ja vaimulike talituste laulud. Nii olid apostlik-õigeusukogudused laulutekstidega hästi varustatud, kuid lauluraamatud ei sisaldanud noote. Mõned pagulased olid noote kaasa võtnud, osaliselt taastati viise mälu järgi ning lauluraamatu tekstidele kirjutati ka uusi viise.

Rootsis tegutses mitu suuremat kogudust, kuna sinna oli elama asunud pagulasi Saare- ja Pärnumaalt, kelle hulgas oli arvukalt õigeusklikke. Koori loomine koguduse juurde on kuulunud oluliste ülesannete hulka kõikjal. Nii kirjutab Viktor Sepp (1961: 103): „Teiseks esmajärguliseks ülesandeks [ühtse Lõuna-

Rootsi koguduse rajamise järel] oli koguduse laulukoori asutamine. Selle organiseeris Vassili Belokon ja koorijuhiks paluti Eduard Urm, kes oli luterlane, kuid võttis koguduse tööst täie innu ja huviga osa.“ Koorijuhi oskustega õigeusklike nappuse tõttu asus sageli seda ülesannet täitma keegi luterlastest. Ühest küljest aitas see koguduse üle esialgsetest rasketest aegadest (enamasti leiti hiljem uus koorijuht ortodokside hulgast), teisest küljest takistas reeglitekohase liturgia läbiviimist, kuna luterlased ei tundnud liturgia struktuuri. Kuid leidus ka õigeusklikke, kes suutsid koorid käima panna. Göteborgis tegutses koor ülempreester Nikolai Raagi juhtimisel (Raag 1961) ja Stockholmi Püha Nikolai koguduses, mis käis koos Diakonissanstalteni kirikus, täitis neid ülesandeid Guri Raag (Voogas 1961), kellest hiljem sai pikkadeks aastateks Toronto koguduse koori juht.

Ameerika mandril rajati apostlik-õigeusukogudused mõnevõrra hiljem. New Yorgi kogudus alustas tegevust 1950. aasta augustis Eesti Majas – nii nagu paljudel teistel kogudustel, oli ka newyorklastel raskusi oma ruumide leidmisega. Esimesel kokkusaamisel otsustati muude tähtsate küsimuste hulgas ka koori loomine, juhiks paluti Zoja Leppmaa (Lepik 1961).

1952. aasta algul jõudis Torontosse praost Emanuel Lepik, kes asus kirja panema Kanadasse emigreerunud eesti päritolu õigeusklikke. Ettevalmistused koguduse asutamiseks Torontos jõudsid lõpule veebruari keskpaigaks (VE 13.02.52) ning koguduse avajumalateenistus toimus 16. veebruaril, päeval, mil tähistati ka metropoliit Aleksandri 80. sünnipäeva. Õigeusklikke oodati teenistusele nn õp. Puhmi kirikusse, mis tollal asus Concord Avenue'l. Hoolt oli kantud ka muusikalise osa eest: solistina oli esinema palutud Helmi Betlem, keda orelil saatis Lembit Avesson (VE 13.02.52). Mõlemad sisustasid jumalateenistusi muusikaliselt sageli ka Toronto Peetri koguduses, kus Oskar Puhm oli õpetajaks.

Toronto õigeusklike eestlaste usuelu jäi korraldama praost E. Lepik ning kuna kogudusel oma ruume polnud, hakatigi koos käima Peetri kirikus. Lisaks on ajutiselt kasutatud ka Vana-Andrese ja baptistikoguduse ruume. Nagu teistel eesti kogudustel, mis 1940. aastate lõpul Torontos asutati, polnud ka õigeusukogudusel kohe asutamise ajal oma koori. Liturgia muusikalise osa eest hoolitses algul peamiselt Lembit Avesson, kelle mõne aja pärast vahetas välja Asta Mitt – mõlemad on 1950.–60. aastatel tegutsenud Peetri koguduse organistidena.

Ortodoksi liturgiates instrumentaalmuusikat üldiselt ei kasutata,[1] kuid olude sunnil täitis koori aset 1950. aastatel peamiselt orelimäng. Koorilauljate nappuse tõttu on koori puudumine apostlik-õigeusukogudustes olnud pidev prob-

[1] Elektroonilised teatmeteosed kinnitavad järgmist: „The ritual is elaborate, and accompanied by singing in which both men and women take part, but no instrumental music is used“ (http://encyclopedia.farlex.com/Orthodox+Church). „By the 15th century, organ music was widely accepted in the Roman Catholic West, though it never caught on the Orthodox East“ (http://www.christianitytoday.com/ch/asktheexpert/nov30.html).

leem koguduste asutamisest alates, mistõttu ajakiri Usk ja Elu käsitleb liturgia muusikalist külge pikemalt kirjutises „Kirikulaul õigeusu jumalateenistusel“ (UE 1985/4a). Kirjutise aluseks on EAÕK Vaimuliku Seminari Kirikursuses avaldatud seisukohad, mis pärinevad peamiselt liturgilise muusika eksperdi Johann von Gardneri[2] raamatust „Õigeusu jumalateenistus ja hümnograafia“ (New York 1980). Põhiseisukohad on lühidalt kokku võttes järgmised:

- Kirikulaulu vanu traditsioone tuleb sobitada tänapäeva nõuetega.
- Õigeusu kirikulaul pole mõeldud jumalateenistuse kaunistamiseks – see on liturgia osa, mistõttu muusikajuht on kohustatud järgima kindlaid reegleid.

Kirjutises võetakse kõne alla ka instrumentaalmuusika kasutamine õigeusu kirikus ning antakse lühike ajalooline ülevaade seisukohtade kujunemisest selles osas. Autor selgitab, et Bütsantsi Kirikus on instrumentaalmuusika keeld alati kehtinud ning Slaavi Kirik võttis selle omaks 10. sajandil. Peamisi põhjusi on kaks: lihtsusetaotlus ning soov vältida paganlikke elemente. Kuid arutledes vokaalmuusika eeliste üle instrumentaalmuusikaga võrreldes, siirdub autor ka märksa keerukamate ideoloogiliste põhjuste juurde, väites, et ainult laulu vahendusel on võimalik väljendada konkreetseid ja loogilisi ideid, sest laulul on lisaks viisile ka sõnad. Instrumentaalmuusika võib seevastu osutuda ambivalentseks, kutsudes kuulajates esile individuaalseid emotsioone, mis viivad välja individuaalsete interpretatsioonideni. Püha Basilios Suurele toetudes selgitatakse ka seda, miks muusika üldse on jumalateenistusel vajalik:

> „Pühal vaimul ei ole teadmata, kuivõrd raske on inimkonda vooruste suunas juhtida, sest inimesed kalduvad (sensuaalsete) naudingute suunas. Mida võtab Ta ette? Ta ühendab (kirikliku) õpetuse meloodiaga, nii et üheskoos sellega, mis on meeldiv ja nauditav kõrvale, võetakse nagu märkamatult vastu ka sõnadesse seatud õpetus. Selle sihiga on loodud meie jumalateenistuste harmoonilised laulud ja psalmid.“ (UE 1985/4a)

Asta Mitt tegi pingutusi koori loomise nimel Toronto ap.-õigeusu koguduse juurde, kuid see edenes vaevarikkalt: puudusid lauljad, harjutamiseks vajalik ruum, mänguriist ning kõigele lisaks ka koorijuht, kes tunneks jumalateenistuse täpset korda. Laulukoori asutamisega tuldi siiski toime. Aleksander Lepismaa (1982) paigutab laulukoori asutamise aastasse 1957. Koguduseelu ülevaates kirjutatakse, et selle 30. aastapäeval pühitses laulukoor oma 25. aastapäeva. Linda Järvalti andmetel jõudis kogudus laulukoori asutamiseni alles 15. märtsil 1961 (kirjavahetus L. Järvaltiga 15.12.10). Mitmed allikad nimetavad esimese dirigendina Guri Raagi, mille põhjuseks on ilmselt asjaolu, et tema liitumine koo-

[2] Johann von Gardner (1898–1984), vene päritolu muusikateadlane, kes omandas hariduse Belgradi ülikoolis ortodoksi teoloogia alal.

Toronto Eesti Apostlik-Õigeusu Koguduse Laulukoor. Esimeses reas keskel koori juht Guri Raag.

riga muutis olukorda järsult paremuse suunas. G. Raag oli enne II maailmasõda lõpetanud Petseri Vaimuliku Seminari ja tundis hästi teenistuskorda. Töös ap.-õigeusukoguduse kooriga on G. Raagil olnud võimalik toetuda varasematele kogemustele, kirjutab Vaba Eestlane (16.12.67), sest 1945–48 juhatas ta Stockholmi Eesti Ortodoksi Koguduse koori. Kõik need trükiallikad, kus koori tegevuse algus on paigutatud 1960. aastatesse, seostavad koori asutamise G. Raagiga. Pakutud asutamisaastad on erinevad: 1961 (VE 16.12.67), 1962 (Lepik 1975) ja isegi 1963 (Käsikiri, Raag).

Selguse huvides võtame veel kord kokku koori asutamist puudutavad andmed. Ap.-õigeusu koguduse laulukoori asutas Asta Mitt 1961. aastal ning tema oli ka koori esimene juhataja. A. Miti järel tegutses juhi kohal lühikest aega Lembit Avesson, tollane Peetri koguduse organist. Mõni aeg hiljem võttis juhtimise üle Guri Raag. Kõik juhivahetused leidsid aset 1961. aastal. G. Raag jäi koorijuhiks aastani 1988 (kirjavahetus L. Järvaltiga 15.12.10).

Koori juhist ja koorist said aastakümneteks nii lahutamatud kaaslased, et kui Toronto eesti ajalehtedes kirjutatakse mingil põhjusel Guri Raagist, siis kirjutatakse kindlasti ka koorist ning vastupidi. G. Raag on pärit Petserimaalt Obinitsast. Tema isast sai 1917. aastal Obinitsa ap.-õigeusukoguduse preester ning hiljem Petserimaa Apostliku Õigeusu Koguduste praost. G. Raag käis isa jälgedes ning lõpetas 1937. aastal Petseri vaimuliku seminari. See haridus andis talle preestri õigused, kuid neid pole ta kunagi kasutanud, küll aga on alatiseks seotuks jäänud kiriku ja muusikaga.

> „Ma olen kirikukooriga seotud olnud terve oma elu. Paguluses alustasin Rootsis, kus elasin kolm ja pool aastat. Stockholmis olin koorijuhiks Eesti Apostlikus Õigeusu Koguduses. Samuti läks ka hiljem siin, Torontos – kokku kakskümmend seitse aastat. Ma tulin Rootsist „Walnutiga“[3]. Kõigepealt olin Halifaxis ja me laulsime juba siis. Halifaxis oli mul segakoor, nii kolmkümmend inimest oli laulmas. Kui Torontosse jõudsin, siis vaatasin, kas mõni laulukoor on, mõtlesin siin ka inimesi kokku saada. Aga Lembit Avesson oli juba koori alustanud [Toronto Eesti Seltsi Segakoor]. Kui mina tulin, siis tema andis juhatamise minule üle ja ma juhatasin seda paar aastat [1949–50]. Õigeusukoguduse koori me asutasime 1961.“ (Intervjuu, G.R. 2009)

Koorilaulu noote tõi G. Raag ise kaasa, kui siirdus Eestist Rootsi ning hiljem Rootsist Kanadasse. „Need on laulud, mida tavaliselt õigeusukirikus lauldakse,“ selgitab G. Raag (Intervjuu, G.R. 2009). Koori repertuaaris on esindatud sellised tuntud vaimuliku muusika loojad nagu A. Arhangelski („Armastus rahus“, „Issand, heida armu“, „Kiidetud olgu Issanda nimi“, „Issand, nüüd lased Sa“),

[3] „Walnut“ oli aurulaev, mis tõi 362 paadipõgenikku Rootsist Halifaxi sadamasse. Laeva ostsid eestlased selleks moodustatud laevaühingu abil ja 30 päeva kestnud reis võeti ette 1948. aasta hilissügisel.

D. Bortnjanski („Keerubide laul", „Kui suured on...") ja N. Rimski-Korsakov („Meie Isa").[4] Mitu laulu (nt „Andku Jumal palju õnne", „Elagu õnnes, rõõmus") pärineb eesti ühe tuntuima vaimulike laulude looja Peeter Laredei loomingu hulgast (Guri Raagi noodikogu).

Oma eluloos kirjutab G. Raag: „Olen komponeerinud 15 kirikulaulu ja neid kasutanud oma kooris, Toronto ap.õig.kirikus. Neid lauldakse ka Kuressaare ap.õig.kirikus ja Tallinna Issanda Muutmise kirikus." Muusikat õppinud G. Raag pole ning helilooming on olnud üks tema paljudest hobidest. Tema laulud (nt „Au Isale, Pojale", „Hoia, oh Issand", „Ja Sinu vaimuga", „Jumal on meiega", „Meie Isa", „Mu hing, kiida Issandat", „Õndsuse käsul") on valdavalt neljahäälsed seaded ortodoksi kirikulaulu stiilis, kirjutatud ap.-õigeusu liturgiates kasutatavatele tekstidele.

30. aprillil 1972 tähistas Toronto ap.-õigeusu kogudus oma 20. tegevusaastat. Sel puhul kirjutab Vaba Eestlane (19.05.72), et kahe aastakümne jooksul on kogudus kujunenud homogeenseks ja küllaltki tugevaks. Samas märgitakse tänuga ära ka G. Raagi tegevust, kes on üles ehitanud laulukoori, milleta jumalateenistused oleksid mõeldamatud. Aastapäeva-jumalateenistusel pakkusid koorilauludele muusikalist lisa ka solistid Elena ja Jaan Villard,[5] kes laulsid rahvalaule. Orelil ja klaveril saatis seekord Jaak Kivik (VE 25.04.72), kes 1970. aastate algupoolel tegutses Peetri koguduse organistina. 1970. aastatel oli organistina tegev ka Inga-Pia Korjus (nt ME 17.12.76) ning laulusolistina esines korduvalt Erika Solom-Veskimets (nt ME 30.12.77). Solistina on ap.-õigeusukoguduse jumalateenistustel laulnud ka Linda Järvalt (ME 29.12.83), kes lisaks oma koguduse koorile osales teisteski Toronto eesti koorides (nt TES).

Järjekordne pidulik sündmus koguduse elus leidis aset 1977. aasta detsembris: V. Velleso õnnistati ülempreestriks. Koos V. Velleso austamise tseremooniaga tähistas kogudus ka G. Raagi 60. sünnipäeva. G. Raag oli sel ajal endiselt tegev koorijuhina ning tema sünnipäeva tähistades rõhutati taas, kui tähtis on koor koguduse elus: „ilma selleta oleksid jumalateenistused kellukesed, mis ei helise". Koori täpse suuruse kohta trükiallikates andmeid ei leidu, kuid märgitakse, et G. Raagil on oma sõbraliku vahekorra tõttu lauljatega õnnestunud koori liikmeskonda suurendada. Mainitakse ka, et lisaks on koguduses sirgumas teinegi potentsiaalne koorijuht Johannes Järvalt, kellele anti üle 500 dollari suurune õppestipendium (VE 20.12.77). See oli juba teine selline stipendium J. Järvaltile – esmakordselt toetati teda kui Toronto ülikooli õigusteaduskonna üliõpilast 1976. aastal. Tollal laulis J. Järvalt koguduse laulukooris ning täitis ka abikoorijuhi ülesandeid. „Kuna muusika on üks tema tugevamaid külgi,

---

[4] Sarnaseid viise võib Eestis praegu kuulda peamiselt Värska Püha Jüri kirikus, kus koorirepertuaari juured ulatuvad samuti Petserisse (http://laul.setomaa.ee).

[5] Jaan Villard lõpetas Tallinna Konservatooriumi laulu erialal 1935 ning alustas lauljakarjääri Estonias juba 1928. Torontos elades on J. Villard laulnud Toronto Eesti Meeskooris ja Apostliku Õigeusukoguduse kooris (EMBL 2008: 540).

siis on loomulik, et ta kuulub Estonia orkestrisse, mängib G. Iltali tantsukapellis ja laulab segakoor „Leelos“,“ tutvustab stipendiaati Usk ja Elu (UE 1977). Hiljem sai J. Järvaltist ap.-õigeusukoguduse abivaimulik (Oja 2001) ning mõne aasta möödudes preester. Muusikast pole J. Järvalt päriselt loobunud tänini, nt oli ta üks „õpetajatekvarteti“ liikmetest, kes tegi kaasa Mart Jaansoni teose „Luterlik jumalateenistus armulauaga üksnes muusikas“ ettekandel Vana-Andrese kirikus 2006 (vt ka peatükki „Vana-Andrese koguduse segakoor“, lk 72 ning „Kõigi eestlaste ühine lugu“, lk 397).

Tähtis sündmus koguduse elus oli praost E. Lepiku juubel 1981. aastal, kuid kui vaadata asjale muusika seisukohalt, siis oli see ka üks hea näide ühismusitseerimisest Peetri kirikus. Jumalateenistuse liturgilises osas laulis koguduse koor G. Raagi juhatusel, epistliosi laulis A. Väärt ning laulusolistideks olid Heinz Riivald ja Tamara Norheim, kes on solistidena esinenud väga erinevatel kontsertidel ja eri koguduste jumalateenistustel. Orelit mängis seekord Roman Toi, kes samal aastal oli Peetri koguduse organisti ülesanded enda kanda võtnud. Nappides teadetes ap.-õigeusukoguduse sündmuste kohta räägitakse koorist harva pikemalt. Seekord kiidetakse häälte puhtust ning head kooskõla, kusjuures koori esinemine on olnud sellisel tasemel, et võiks lausa rääkida vaimulikust kontserdist. Lauldi mitmesugust repertuaari, kaasa arvatud G. Raagi enda loodud vaimulikke laule (VE 03.12.81). Peetri kirik on endiselt koguduse koduks ning nt jõulude ajal toimub kirikus järjest kolm-neli jumalateenistust, üks neist on alati ap.-õigeusukoguduse päralt (VE 29.12.83). Nii on ka üsna loomulik, et muusikalist osa täiendavad Peetri koguduse muusikud. 1980. aastateks on Toronto eestlaskonnas kindlalt välja kujunenud tava, et eri kirikutes tegutsevad koorid, solistid, organistid ja dirigendid pakuvad vajadusel muusikalist abi ka väljaspool oma koguduse teenistusi. Tuleb samuti märkida, et ap.-õigeusukoguduse jumalateenistuste muusikaline osa on oma struktuuri poolest mõnevõrra sarnane Peetri koguduse jumalateenistustega: koori esinemisele pakuvad vaheldust laulusolistid ja kõlab ka instrumentaalmuusika.

Detsembris 1983 tähistati G. Raagi 65. sünnipäeva ning seoses sellega kirjutab Usk ja Elu (1983/3) pikemalt tema muusikalisest tegevusest. Kiidetakse taset, mille koor on saavutanud tänu dirigendi oskuslikule tegevusele harjutustundides, püüeldes teadlikult häälteühtsuse ning treenitud diktsiooni poole. Toronto eesti ajalehtedes kirjutatakse ap.-õigeusukoguduse koori tegemistest võrreldes teiste kooridega endiselt üsna harva. Kindlasti on üheks põhjuseks see, et iseseisvaid kontserte ap.-õigeusukoguduse koor korraldanud ei ole. Enamasti on koorist juttu mõne teise sündmuse kontekstis ja enesestmõistetavalt on need koori väsimatu juhi G. Raagi isiklikud tähtpäevad. Selleks ajaks, kui G. Raagil täitub 70. eluaasta, on ta koguduse segakoori juhatanud juba 25 aastat (Soomet 1987). Aastad 1975–85 on olnud koori kõrgperiood. Koguteoses „Eestlased Kanadas“ iseloomustatakse koori sellel ajavahemikul järgmiselt: „Koguduse laulukoor on oma vilunud ja hoolsa juhi, Guri Raagi juhtimisel muutunud vabas maailmas olevate eesti ortodokssete koguduste suurimaks ja parimaks

kooriks“ (Lepik 1985: 231). Samast võime ka lugeda, et laulukoor on osalenud New Yorgi, Lakewoodi ja Montreali koguduste jumalateenistustel.

Montreali-reisist ülevaadet andes kirjutab Usk ja Elu, et sealses koguduses ei ole liikmete vähesuse tõttu laulukoori moodustatud, mis aga on õigeusu teenistuse läbiviimiseks oluline. Seetõttu kutsuti 1981. aasta septembris külla Toronto koor. Montreali Jaani kirikus toimus eestlaste ühine jumalateenistus, mis „algas luteri kiriku kombe kohaselt härra Hulk'i teenimisel ja jätkus apostlik-õigeusu teenistusena isa Emanueli teenimisel ja koori kaasabil. Selline teenistus oli Montrealis erakordne“ (UE 1981: 36). Torontolaste tavasid aluseks võttes võiksime seda laadi sündmust üsna tavapäraseks pidada. Aastatega on välja kujunenud oikumeeniliste jumalateenistuste korraldamise traditsioon, need on sageli toimunud E. Lepiku talus Mono Mills'is. Osavõtjad on enamasti ap.-õigeusukoguduse ja Peetri koguduse liikmed ning teenistuse ülesehitamisel on võimalikud eri kombinatsioonid: nt jutlustab Peetri koguduse õpetaja ja laulab õigeusukoor (UE 1982/4) või siis teenistust viib läbi ap.-õigeusupreester, kuid laulab Peetri koguduse Cantate Domino (UE 1985/4b).

Sellel perioodil toimus kaks koori jaoks väga olulist esinemist eesti kultuuri suurüritustel. 1979 osaleti Põhja-Ameerika Eesti Päevadel, esinemine toimus Toronto Metropolitan United Church'is. Koore oli kokku kaheksa, õigeusukooridest oli Toronto Ap.-Õigeusu Koguduse koor ainus. G. Raagi juhatusel lauldi P. Laredei „Issand, Sa oled meile“. Meditatsioon oli ülempreester E. Lepikult, kus ta arutles pikalt muusika olemuse ja laulu osa üle eestlaste saatuses ning inimelus üldse (VE 31.05.79a).

1984. aastal toimusid Torontos ESTO pidustused. Nende raames õnnistati 11. juulil koguduse laulukoori lipp. Lipu kujundas Valentiina Männik. Selle keskosas on rist, mille ümber on kaarekujuliselt paigutatud kiri „Toronto Apostliku Õigeusu Laulukoor“. Usu ja Elu (1984/4) ülevaates on öeldud, et selle sündmuse järel sai Toronto koorist esimene ja seni ainus lippu omav koor. Tõenäoliselt peab kirjutaja silmas ap.-õigeusukoguduste koore, sest selleks ajaks olid lipud olemas ka mitmel teisel eesti kooril. 12. juulil võttis koguduse segakoor oma uue lipuga osa ESTO '84 „võimsast rahvuslikust demonstratsioonist – rongkäigust, mis kandis nime *Freedom for Estonia*. Laulukoori naispere paistis silma oma kaunite rahvarõivastega,“ meenutab Usk ja Elu aasta hiljem (1985/3).

Oikumeeniline jumalateenistus ESTO raames toimus 15. juulil Toronto Pauluse kirikus, see ühendas eri kogudusi ning oli samas ka suurejooneliseks lõpetuseks kogu ESTO-le. Teenistuse liturgilist osa viisid läbi piiskop K. Raudsep, praost A. Taul, ülempreester E. Lepik, õpetaja K. Raid, jutlustaja A. Laur ja preester V. Salo. Esines ühendkoor, mille koosseisus tegid kaasa luterikoguduste ja baptistikoguduse koorid, keda toetas ka Toronto Eesti Meeskoor. Lõpuliturgias osales ap.-õigeusukoguduse koor G. Raagi juhatusel (VE 24.07.84). Neid kahte muusikalist suursündmust tõstab G. Raag esile ka oma käsikirjalises eluloos:

> „Minu üheks suuremaks elamuseks oli oma koori juhatada ESTO 1984-dal Torontos ökumeenilisel jumalateenistusel, millest võttis osa üle 2000 kirikulise. Laulsime „Meie Isa“. Teiseks elamuseks oli juhatada eesti ühendatud kirikukoore (üle 200 laulja), suures Toronto kirikus, (ca: 2500 kuulajat) eestlaste Põhja-Ameerika laulupeo ajal. Laul, mida juhatasin, oli õigeusu kirikulaul, loodud P. Laredei poolt – „Issand, Issand“.“ (G. Raagi elulugu)

1987 sai kogudus 35-aastaseks ja sellega seoses tunnustati ka koori liikmeid. Valve Rosinale anti üle Piiskop Platoni III järgu orden, kiituse- ja tänukirju said Linda Järvalt, Juliana Lõugas, Veera Vilumets, Niina Wällik, Magda Taska, Elena Villard, Niina Randvere, Elfriede Keskküla ja Akilina Meier (VE 26.03.87). 1980. aastate lõpul hakkasid koori tegevuses üha enam tunda andma needsamad raskused, mille käes on vaevelnud ka teised eesti koorid Torontos. G. Raag meenutab:

> „Meie koguduse koor oli pikka aega umbes 25-liikmeline, aga aja jooksul see vähenes ja vähenes, mehi ei jäänudki enam ja siis mina loobusin sellest. 1990. aastate algul oli lauljaid jäänud nii väheks, et õiget koori mõõtu see enam välja ei andnud. Pärast koori ärajäämist meil on olnud mõnikord ainult kaks või kolm lauljat, ilma ei saa ju liturgiat toimetada. Ansambel on ka olnud, proua Maiste [Margit Viia-Maiste] on seda juhtinud. Meil on Toronto koguduses nüüd ainult kaks jumalateenistust: suur reede ja jõuluõhtu.“ (Intervjuu, G.R. 2009)

2000. aastad toovad kogudusele kaasa mitmeid muutusi. Pärast ülempreester E. Lepiku surma 2001 jääb Toronto Eesti Apostlik-Õigeusu Kogudus mõneks ajaks kõrgema juhita, neid kohustusi täidab ajutiselt J. Järvalt. G. Raag on koori tegevusest eemaldunud ning muusika eest kannab peamiselt hoolt M. Viia-Maiste, kes juhatab naisansamblit ning musitseerib vajadusel ka orelil (Oja 2001, 2002). L. Järvalti andmeil tegutseb M. Viia-Maiste ap.-õigeusu koguduse juures alates aastast 1988, olles samal ajal (alates 2000) ka Peetri kiriku noortekoori Helin juhiks (Vastopä 2008). Abijuhina on tegev ka Eerik Purje.

2002. aasta november oli koguduse jaoks mõnevõrra erakordne. Liturgiat viisid läbi kaks külalisvaimulikku: isa Stefan Pettai Vancouverist ja isa Aleksander Sarapik Eestist. Teenistus oli ka muusikalises mõttes tavapärasest rikkalikum: pärast väikest eelproovi laulis taas koguduse koor M. Viia-Maiste juhatusel. Koorilaulust võttis osa samuti endine koorijuht G. Raag. „Jumalateenistusel osales üle 20 koguduseliikme, kes said taas kuulda Toronto Peetri kirikus kaunikõlalist kuuehäälset eesti õigeusu kirikulaulu, mis pole ammu kõlanud nii ilusalt,“ kirjutab Eesti Elu (26.11.02).

Koguduse elus jäävad edaspidi kõige tähtsamaks sündmuseks jõulud, kus tavapärasest rohkem koguduseliikmeid jumalateenistusele koguneb nagu ka teistes kirikutes ning kus tingimata kõlab ka ortodoksi kirikulaul. 2005. aasta

jõululaupäeva jumalateenistusel laulsid M. Viia-Maiste taktikepi all kaasa ka Peetri koguduse vikaarõpetaja Mart Jaanson koos abikaasa Edaga (EE 30.12.05).

2008. aasta jõuluõhtul sõitis Torontosse teenistust pidama taas isa Stefan Pettai, seekord San Diegost. Eesti Elu märgib, et kogudus on olude sunnil oma põliseid traditsioone mõningal määral muutnud:

> „Vanasti viidi teenistus läbi ilma orelita, kusjuures nii liturgiat kui muud teenistust kaunistavat muusikat laulis *a capella* koor. Koori kogudusel enam pole, kuid väike ansambel suudeti siiski luua, mis dr Roman Toi orelisaatel aitas teenistuse sujuvalt läbi viia. Ka mõned üldtuntud jõululaulud laulis kogudus oreli saatel." (EE 04.01.08)

2009. aasta jõulud ei erine oluliselt eelmistest: Isa Stefan lendab kohale Kaliforniast ja ansambli juht M. Viia-Maiste Ottawast ning kogudus tunneb rõõmu, et vaatamata inimesi lahutavatele kaugustele suudetakse jätkata oma traditsioone (EE 18.12.09). 1980. aastateks on laulukoori koosseis kahanenud sel määral, et muusikategevuse seisukohalt vaadates koorist enam rääkida ei saa. Kiriklikus kõnepruugis nimetatakse lauljate kollektiivi siiski kooriks lauljate arvust hoolimata, sest see täidab liturgilisest aspektist vaadatuna koori funktsiooni.

Toronto Apostlik-Õigeusu Koguduse laulukooris on laulnud:

Akilina Meier
Alvine Luukas
Anne Haabel
Anni Lõugas
Elena Villard-Lepik
Elfriede Kesküla
Eugenia Reis
Hilja Laasen
Ilse Härm
Johanna Lõugas
Juliana Lõugas
Kadri-Linda Koop
Klaudia Poshlin
Leena Liivet
Leonid Lõugas
Linda Järvalt
Linda Saaliste
Lydia Koppel
Lydia Reiart
Maria Kase
Martha Meier
Martha Unuka-Maiste
Niina Randvere
Pauline Mätas
Salme Toberluts
Selma Kase
Tamara Norheim-Lehela
Tiiu Kase
Valentina Männik
Valentine Tuus
Valeria Kõks
Valve Rosin
Viivi Dobrevics-Kabur
A. Valm (diakon)
Albert Väärt
Aleksander Lepismaa
Aleksander Taska
Alo Tael
Andres Tamm
Arkadi Rosin
Arvo Medri
Boris Valm
David Wallik
Eerik Purje
Endel Lepik
Georg Poolma
George Levigovuch
Guri Raag
Herman Lahesalu-Lane
Jaan Medri
Jaan Villard
Johannes Järvalt
Juhan Reis
Jüri Ramjalg
Karl Olmet
Mihkel Pihl
Nikolai Oad
Nikolai Valge
Orest Tuus
Pearu Tamm
Valter Mätas

Vana-Andrese koguduse segakoor

Vana-Andrese koguduse asutamine toimus 20. mail 1949. Õpetaja Karl Raudsepa ettepanekul võeti koguduse ametlikuks nimeks Toronto Esimene Eesti Ev.-Lut. Usu Kogudus, kuna see oli esimene eesti kogudus Torontos, mis loodi peapiiskop Johan Kõpu tunnustusel. Kirik kuulub eesti kiriku raamides Luterlikku Maailmaliitu (Liivoja 1959).

Esimene suurem üritus oli Eesti Vabariigi aastapäeva aktus 1950. aasta veebruaris ja see toimus Bondi kirikus, kuna oma kirikuhoonet veel polnud – see soetati 1951. aastal. Kirik mahutab eri andmetel 1000–1200 inimest ja osteti kahasse läti luteriusu kogudusega, kuid väga vähe on teada kahe koguduse muusikalisest ühistegevusest. Üks selline sündmus, kus osalesid mõlema koguduse koorid, toimus 40 aastat pärast ühise katuse alla saamist (1989) ja seegi tulenes otseselt kirikuhoonest endast: nimelt paigaldati kirikule uued värvilised aknad. Pidulikul jumalateenistusel laulis läti koguduse segakoor Arvids Purvsi juhatusel O. Sepskise „Moteti" ja eesti koguduse segakoor Asta Ballstadti juhatusel kandis ette Lembit Avessoni „Halleluja! Kiida Jehovat!", mis oli kirjutatud just selle sündmuse auks (ME 09.11.89).

Kiriku omanikuks saamise ajal kogudusel oma koori veel polnud ja seetõttu oli avajumalateenistusele esinema palutud Toronto Soome segakoor Matti Pennase juhatusel. Järgmisel pidulikumal üritusel, millega tähistati koguduse esimest aastapäeva, olid esinejateks juba oma koguduse liikmed ja pühapäevakooli õpilased (Liivoja 1959).

Vana-Andrese kirikuhoone on valminud 1880 ja see on tüüpiliselt inglispäraste hilisgooti sugemetega ehitis. On midagi, mis teeb selle hoone eestlaste seisukohalt eriliseks: „Siinse mandri omapärana omab kirik hulga kõrval-, nn. seltskondlikke ruume. Alumisel korral on avar seltskondlik ruum, kuna teisel korrusel asub avar saal teatrilava ja kõrvalruumidega" (Ilmas 1959: 11). Need seltsielu tarbeks ehitatud avarad ruumid ühelt poolt ja tollase õpetaja Otmar Pello isiksus teiselt poolt olid kaks peamist tegurit, mis panid aluse eestlaskonna kultuuritegevuse koondumisele Vana-Andrese kiriku juurde. J. E. Ilmas nimetab seda paika „meie kultuuri kasvu ja arengu taimelavaks, kus on pandud idanema mitmed ideed ja algatused, mis on head vilja kandnud" (samas: 13).

Koguduse algaastaist peale on kiriku seltsieluruumides tegeldud eesti rahvuskultuuri viljelemisega ja see tegevus on olnud mitmekesine. Tähistati heliloojate ja kirjanike sünnipäevi, tutvustati nende loomingut, toimus eesti kunstnike näitusi, etendati näidendeid (nt Kitzbergi „Libahunt", Adsoni „Lauluisa ja kirjaneitsi"). Lisaks asutati selles hoones nii Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu kui Toronto Eesti Ühispank. „Koguduse ruumid täidavad edasi seni ikka veel puuduva Eesti Maja kui rahvamaja ülesandeid," kirjutab A. Ekbaum (1959) koguduse kümnendast tegevusaastast kokkuvõtet tehes.

Ehkki muusikal oli koguduse tegevuses oluline osa, on varasemates trükiallikates üllatavalt vähe teavet kooride tegevusest. Brošüürist, kus tehakse kok-

kuvõtteid koguduse tööst kahekümne viie aasta jooksul, saame teada, et Vana-Andrese hoones käis aastaid harjutamas Toronto Eesti Meeskoor, kuid koguduses oli millegipärast raskusi oma alalise koori kokkusaamisega ning teenistuse muusikalisi vajadusi rahuldas sageli Aino Pello juhitud ansambel (Roost 1974). Organistide kohta leidub trükiallikates andmeid veidi rohkem. Esimese eestlasena mängis jumalateenistusel orelit Heino Elken – see toimus juhuse tahtel Bondi kirikus 1950, kuna kanadalasest organist, kes tavaliselt eestlaste jumalateenistustel mängis, polnud kohale ilmunud. H. Elken jätkas Vana-Andrese kirikus, olles seal organistiks kolm esimest aastat, kuni Felix Allik ta mõneks ajaks välja vahetas (Elken 1974). Et kirikus on väga ilusa kõlaga kontsertorel, astus seal üles ka terve rida külalisorganiste: kõige sagedamini R. Toi, aga ka P. Lüdig, U. Kasemets, L. Pilt, U. Kook, E. Liigand, E. Purje, T. Virkhaus ja L. Avesson, kellest hiljem sai koguduse organist.

Koguduse 25. tegevusaastal ilmunud juubelibrošüür ongi esimene allikas, kust võib lugeda, et vahepealsel perioodil oli koguduse juures töötanud nii naiskui meeskoor ja tollal tegutses seal segakoor (Roots 1974). Koguduse muusikaelu keerdkäikudes orienteerumiseks on otstarbekas heita pilk tagasi selle kauaaegse õpetaja Otmar Pello tegevusele ja suhtumisele muusikasse.

Otmar Pello oli 1941. aastast kuni pagulusse siirdumiseni Suure-Jaani koguduse pastor. Seal puutus ta tihedalt kokku Mart Saare, Villem Kapi (tollane organist) ja Artur Kapiga. Nad kõik – eriti viimane – on tugevasti mõjutanud Pello maitset ja kirikumuusika-alaste tõekpidamiste väljakujunemist, mis tänapäeva seisukohalt vaadates tunduvad kaunis jäigad.

Pello sekkus kirikukooride ja organisti repertuaarivalikusse rohkem kui teised eesti koguduste õpetajad. Tema põhimõtted on lühidalt kokku võttes järgmised: luterlik laul peab olema tõsine ja range, romantilised või sentimentaalsed viisid ei sobi kirikusse, samuti gospel, kuna neegrilaulud pole meie rahvale omased. Barokkmuusika kasutamisel tuleb püsida mõõdukuse piires: Händel ja ka Mozart peavad kirikus kõlama, kuid pigem siiski vaid harukordsetel sündmustel (Pello 1971b: 62–65). Need kategoorilised nõudmised lasevad aimata karmi loomust ja seda ootamatum on, et oma repertuaarivalikust teavitas õpetaja Pello organisti mõnikord üsna lustakas värsivormis:

„Nõnda jäägu siis me skeem –
kirkos laulab Silvi Preem –
Sigfried saadab Sulle noodid
sellest ülikaunist oodist.
Põimime siis muusa kanga,
tekst on „Lascia, ch'io pianga",
viisid loonud sõnul nendel
kuulus vanapapa Händel.
Olgu mänguks hea Sul soon!
See on minu infor-matsi-oon,"

kirjutab Pello Elkenile (Elken 1974: 31).

Pello ei pea kirikumuusikale sobilikuks dissonantset harmooniat, kuna „moodne muusika kuuldub udusireenilikult või meenutab psühholoogiliselt sanitarauto pasunat" (Pello 1971: 64). Selle muusika taga pesitseb tema arvates depressioon, kuid kristliku kuulutuse eesmärk on näidata, et igast ummikust

on olemas väljapääs. Hiljem dissonantsid siiski ilmusid ka Vana-Andrese muusikasse – eelkõige Lembit Avessoni loomingu kaudu, kellel oli õnn õppida kompositsiooni John Weinzweigi[1] juures. Aastakümneid pärast Pellot seda pigem imetletakse kui taunitakse. A. Ballstadt kirjutab seoses L. Avessoni suurteose „Seitse sõna ristil" esiettekandega Vana-Andrese kirikus:

> „Sissejuhatavad dissonantsed keelpillide harmooniad loovad intensiivse, müstilise ja ootust sisaldava atmosfääri, mille kõrgpunktiks orel mängib tugevat fortissimot. Koor tuleb sisse vastavate dissonantsete kromaatiliste harmooniatega, mis lahenevad rahuldust pakkuvates konsonantsetes helides." (Ballstadt 1989)

R. Toi iseloomustab L. Avessoni helikeelt nii: „Harmooniliste võimaluste väljal astub ta sageli 20. sajandi väljendustesse. Põnevad järsud modulatsioonid, dissonantside kaasaegsem käsitlemine jne. Aga kõik jääb ikka tonaalsuse piiridesse" (Toi 2004). Arvatavasti oleks viimane asjaolu lepitavalt mõjunud ka õp. Pellole.

Pello ei soosinud džässi imbumist Põhja-Ameerika luteri koguduste jumalateenistustesse, ehkki Vana-Andreses polnud tema õpetajaks olemise ajal seda „mürtsumuusikat" veel kasutatud. Pello nõustub, et „kirikudžäss" võib ju tuua ajutiselt rohkem rahvast jumalateenistustele, aga kuna džäss on siiski tantsumuusikaks mõeldud ja kuna kirikus tantsida nagunii ei saa, siis jäägugi see parem tantsusaalidesse. Samuti ei pea Pello sobilikuks vaimulike laulude laulmist kitarri saatel, mis on laialt levinud vabakogudustes. Pello ei ole seda meelt, et kirik peab ajaga kaasa minema, tema arvates tuleks see „Ameerika ärilise mandri" põhimõte ümber pöörata ja panna aeg kaasas käima kirikuga (Pello 1971: 64–65).

Tegelikult heidab eelnev valgust ainult ühele aspektile Otmar Pello suhetes muusikaga. Hoolimata rangetest, kuid peab ka tunnistama, et argumenteeritud seisukohtadest teenistusel kasutatava muusika osas, oli tema muusikaline ampluaa üllatavalt lai. Pello oli tuntud andeka lauljana: nooruses oli ta seisnud valiku ees, kas õppida laulmist või usuteadust. Valik sai tehtud viimase kasuks, aga laulmisest ei loobunud Pello kunagi ja eriti oli ta kiindunud ooperisse. Kuna Vana-Andrese ruumid pakkusid võimalusi ka ooperilavastusteks, siis kanti seal ette katkendeid E. Aava „Vikerlastest", R. Wagneri „Tannhäuserist" ja isegi P. Tšaikovski „Jevgeni Oneginist" (kuulus duellistseen koos püssipaugutamisega). Pello täitis lavastaja funktsioone, tegeles dekoratsioonide ja rekvisiitide muretsemisega ning muidugi ka laulis – tal oli võimas bass (Elken 1974). Lisaks oli O. Pello Toronto Eesti Meeskoori asutajaliige (Kook 1994).

---

[1] John Weinzweig (1913–2006) oli Kanada helilooja ja heliloojate liidu juht ning töötas ka Toronto Kuninglikus Konservatooriumis kompositsiooniõppejõuna. Tema loominguga ilmusid uued jooned kanada koorimuusikasse; ta kasutas oma kooriteostes sageli ka rahvamuusikat (http://www.musiccentre.ca/apps/index.cfm?fuseaction=composer.FA_dsp_biography&authpeopleid=1402&by=W).

Koguduse kooride ajaloost saame 25. tegevusaasta brošüürist teada nii palju, et segakoor kutsuti kokku 1953. aastal (juhatas Eduard Tobreluts), kuid selle tegevus ei edenenud kuigi hästi. 1956 asus koori juhtima organist Heino Elken, kuid segakoor lagunes ja koguduses jätkas ainult meeskoor. 1964 vahetas meeskoori juhtinud Elkeni välja Harri Toi (Roost 1974). Mõlemad koorid võtsid osa 100. juubelilaulupeost 1969 ning laulsid samal aastal koguduse 20. aastapäevale pühendatud kontsert-jumalateenistusel (ME 23.04.69, Laur 1969: 23–24). Meeskoori mainib samuti Roman Toi (2001: 249–250) oma mälestusteraamatus, nimelt kandsid Peetri koguduse juures tegutsev Cantate Domino, segakoor Leelo ja Vana-Andrese meeskoor Eesti Vabariigi 40. aastapäeval 1968 ette tema kantaadi „Suur on, Jumal, Su ramm". Koguduse pidulikel kontsert-jumalateenistustel on kandev osa siiski sageli olnud kooridel, mis tegutsesid väljaspool kogudust: esinemas on käinud Toronto Eesti Meeskoor, mis sisustas näiteks 10. aastapäeva kontsert-jumalateenistuse muusikalist osa. See oli koguduse esimene suurem pidulik sündmus. R. Toi juhatusel lauldi 2 laulu: K. Türnpu „Kürieleison"[2] ja Fr. Schuberti „Püha" (VE 29.04.59; ME 16.04.59). 20. aastapäeva tähistamisel täitsid muusikalist osa oma koguduse koorid: naiskoor E. Tobrelutsu juhatusel esitas kaks Beethoveni laulu ning meeskoor H. Toi juhatusel eesti heliloojate loomingut (VE 06.05.69).

Kui kogudus tähistab oma 35. tegevusaastat, avaldatakse ka järjekordne brošüür – need muutuvad aastatega üha mahukamaks – mis taas kord sisaldab tagasivaadet möödunule (Tobreluts 1984). See on ainus seni ilmunuist, milles leidub ka eraldi artikkel kooride tegevusest, autoriks E. Tobreluts, kes ise on koguduse muusikaeluga tihedas kokkupuutes olnud. Kirjutis annab mõningase seletuse sagedastele ümberkorraldustele koguduse kooride tegevuses. O. Pello on olnud eriti soosiv meestelaulu suhtes, mis on üks põhjusi, et meeskoori tegevust püüti igati edendada. Segakoori lagunemine on mingil määral seotud Toronto Eesti Naiskoori (TEN) tegutsemisega samal ajal, kuhu siirdusid mitmed naislauljad, kes varem osalesid segakooris. Kuid 1960 lahkus U. Kasemets TEN-i juurest ning seegi koor lõpetas tegevuse. Tekkis soodus hetk alustada uue naiskooriga Vana-Andrese koguduse juures ja seda E. Tobreluts ka tegi. Kooris oli algul 18 lauljat, kuid peagi juba 44. Repertuaar oli mitmekesine, sisaldades nii vaimulikke kui ilmalikke laule. Koori esinemisgraafik tihenes kiiresti, ilusaid rahvarõivaid kandvad naislauljad olid sagedasteks külalisteks ka väljaspool koguduse jumalateenistusi. Nii nais- kui meeskoor tegutsesid arvatavasti mõned aastad, nende tegevuse lõppemise kohta puuduvad täpsemad andmed.

Kui koguduse organistiks tuli Jaak Kivik, asutas ta ka noortekoori, mille iga ei kujunenud siiski kuigi pikaks (1975–1977). 1976 – ESTO-aastal – pani E. Tobreluts koguduse juures taas kokku segakoori. Noortekoori lauljad siirdusid sega-

[2] K. Türnpu kooriteose korrektne pealkiri on „Kyrie".

koori ridadesse ning selle juhtimise võttis üle J. Kivik. Kolme aasta möödudes oli Vana-Andrese segakoor kasvanud 50-liikmeliseks ning võimeline ette kandma R. Toi kantaati „Laudate Deo" koos solist Avo Kittaskiga orkestri ja oreli saatel. Lühikeseks ajaks (1982–1983) võttis koori juhtimise enda kanda pianist ja helilooja Peeter Tammearu (Tobreluts 1984). Seejärel asus koori etteotsa Asta Ballstadt ning Vana-Andrese segakoori elus algas pikk ja stabiilne, kuid muusikaliselt vaheldusrikas periood, mis kestis 25 aastat.

1984 kirjutab Otto Pajur koguduse väljaandes Sõnum, et Toronto Vana-Andrese koguduse segakoori hooaeg erineb varasematest aegadest, kuna „dirigendiks on nüüd väga laialdaste teadmistega muusikainimene Asta Ballstadt. Ta on võimeline toime saatma kõike, mis aga puutub muusikasse. Segakoor kõlab hästi – häälerühmad on omavahel tasakaalus" (Pajur 1984a: 17). Asta Ballstadt meenutab:

> „Ma juhatasin Vana-Andrese kiriku segakoori, olin seal 20–25 aastat, umbes nõnda. Alguses oli koor väga suur, eriti peale seda, kui Toronto Eesti Segakoor läks lahku – siis paljud lauljad jätkasid kirikukoorides. Ma sain teha võrdlemisi suuri teoseid. Mitmeid kantaate tegime Roman Toi ja Lembit Avessoni heliloomingust. Ja sel ajal olid ka kõik need ESTO-d, millest koor osa võttis ja ka teised laulupeod... nii et meie repertuaar oli tõesti hea. Mitmed osad Händeli „Messiasest" laulsime, ja Saint-Saens'i „Reqiem'i"." (Intervjuu, A.B. 2009)

Kaheksaosalise „Reqiem'i" ettekanne vältas 35 minutit, see oli ladinakeelne ja A. Ballstadt oli kuulajate jaoks teksti eesti keelde tõlkinud (ME 19.04.84a). Koor oli 40-liikmeline, kuid appi oli tulnud ka lauljaid, „kes kannavad oma rinnal mitme koori märki ning kellele ei tee raskusi ühes või teises kooris kaasa laulda" (VE 01.05.84a).

27. mail 1984 leidis aset tähtis sündmus: Vana-Andrese koguduse nõukogu kinkis koorile oma lipu. Koor sai lipu vahetult enne ESTO üritusi, kus seda esmakordselt ka kasutati (Pajur 1984b: 17). Segakoori tegevus oli 1980. aastate teisel poolel väga aktiivne. Harjutati hoolega igal esmaspäeva õhtul, et pakkuda kogudusele inspireerivat muusikat nii eesti heliloojatelt kui ka rahvusvahelisest repertuaarist. Näiteks 1987. aastal harjutati kokku 68 tundi, lisaks toimus 9 esinemist oma kirikus ja 6 esinemist väljaspool (Pajur 1987: 28). Sel perioodil sai alguse ka väga tihe muusikaline koostöö Peetri koguduse kooriga Cantate Domino (juhataja Rosemarie Lindau). Koorijuhid meenutavad:

> „Me oleme Roosiga [Rosemarie Lindau] proovinud kaks koori kokku panna. Me tegime üsna palju tööd, nii et mõlemad koorid harjutasid alguses eraldi, aga siis oli paar proovi koos ja siis me kandsime suuremaid helitöid ette. Eriti viimastel aastatel oli nii. Temal oli rohkem meestest puudus ja mul ei olnud naisi ja siis meil oli parem koos töötada. Aga et neid koore päriselt ühte viia, see oli muidugi võimatu." (Intervjuu, A.B. 2009)

Peetri koguduse ja Vana-Andrese koguduse segakooride ühisesituses kanti ette „Te deum laudamus", juhatasid A. Ballstadt ja R. Lindau.

> „Kirikukooridesse ei tule kuigi palju noori juurde ja see on meie probleem. Raske on, vahest meil on ainult üks bass ja see bass, kes peab üksinda laulma... ta on ka 85 juba. Asta [Ballstadt] ja mina proovisime kirikukoorid kokku panna, sest mõlemad koorid vajaksid üksteist. Aga mõned ei ole selle poolt. Eesti ühiskond üldse jääb väiksemaks. Näiteks meil on skautluses kaks lipkonda. Ma arvan, kunagi nad peavad kokku minema, samuti gaidid. Aga praegu veel... vara." (Intervjuu, R.L. 2009)

Segakoori repertuaar oli mitmekülgne ja lauljatele huvipakkuv. Kavas oli selliseid barokiajastu heliloojaid nagu Schütz, Händel, Bach ja Telemann. 1985. aastal tuli ettekandele Vivaldi ,,Gloria". Solistideks olid sopranid Tamara Norheim-Lehela ja Virve Mathias ning alt Irene Loosberg, orelil enamasti L. Avesson. Selle aasta teine suurteos oli Dubois' ,,Seitse sõna ristil", solistid Irene Loosberg, Georg Soans ja Jaan Medri, orelil seekord Daniel Bickle (Krabi 1985: 12–13).

Eesti autoritest oli 1980. aastatel koori kavas A. Topmani ,,Püha", J. Aaviku ,,Püha, põline ja üllas", U. Kasemetsa ,,Palve kodumaa eest", J. Mandre ,,Olen rändaja, maa peal koduta", A. Virkhausi ,,Ma tõstan silmad üles mägede poole", L. Avessoni ,,Kindel on mu süda" ja R. Toi ,,Jubilate Deo". Eesti autoreid kanti kõige sagedamini ette Eesti Vabariigi aastapäevale pühendatud kontsert-jumalateenistustel.

Koorielu oli küll aktiivne, kuid lauljate read vajasid kõigest hoolimata värsket verd. „Kes tahab ühtuda sarnase elujõulise ja toreda kooriga – oled noor või vana, palun tule, oleme kindlad et Sa seda ei kahetse!" – nii „reklaamib" oma koori Tamara Norheim-Lehela (1987: 13), kes on solistina kõrgelt hinnatud ka väljaspool kogudust. Kuigi palju lauljaid sellised üleskutsed siiski juurde ei toonud. 1980. aastate teisel poolel oli Torontos väga aktiivne ka Estonia koor, paljud head lauljad olid sellega seotud ning mitmes kooris osalemiseks jätkus aega vähestel. Seevastu pole Vana-Andrese kogudusel kunagi raskusi olnud organistidega ja sel perioodil oli neid lausa mitu: Asta Mitt, Jaak Kivik ja vähemal määral ka Aino Leinala ja Arno Ambel. Eriline osa oli Lembit Avessonil, kes

Vana-Andrese segakoori moto.

lisaks oma organistitegevusele on Vana-Andrese segakoori ajaloos tähtsal kohal kui koori moto autor. Moto on kirjutatud 1984. aasta märtsis ja koorile üle antud 2. aprillil, tekstina kasutatud Taaveti laulu 69:31.

Muusikalist vaheldust pakkusid jumalateenistusel ka teised koorid. L. Avesson tõi sageli esinema oma koori Musica Divina, Estonia Koor kasutas Vana-Andrese kiriku prooviruumi ning esines samuti aeg-ajalt koguduse jumalateenistusel. Külalisi oli ka päris kaugelt:

> „Suurt huvi tekitas Eesti Akadeemilise Meeskoori esinemine 18. märtsi kontsert-jumalateenistusel, milles teenis piiskop K. Raudsepp. Kontsert kujunes sügavalt haaravaks rahvuslikuks elamuseks kirikut puupüsti täitvale publikule, eriti suurepärase interpretatsiooni, eeskujuliku orelisaate ja oivalise akustika tõttu. Tava hüljates puhkes kontserdi lõpul impulsiivselt võimas aplaus kodumaalt saabunud meisterkoorile. Kogudus varustas kooriliikmeid oma poolt taskurahadega.“ (Tõnisson 1989: 8–12)

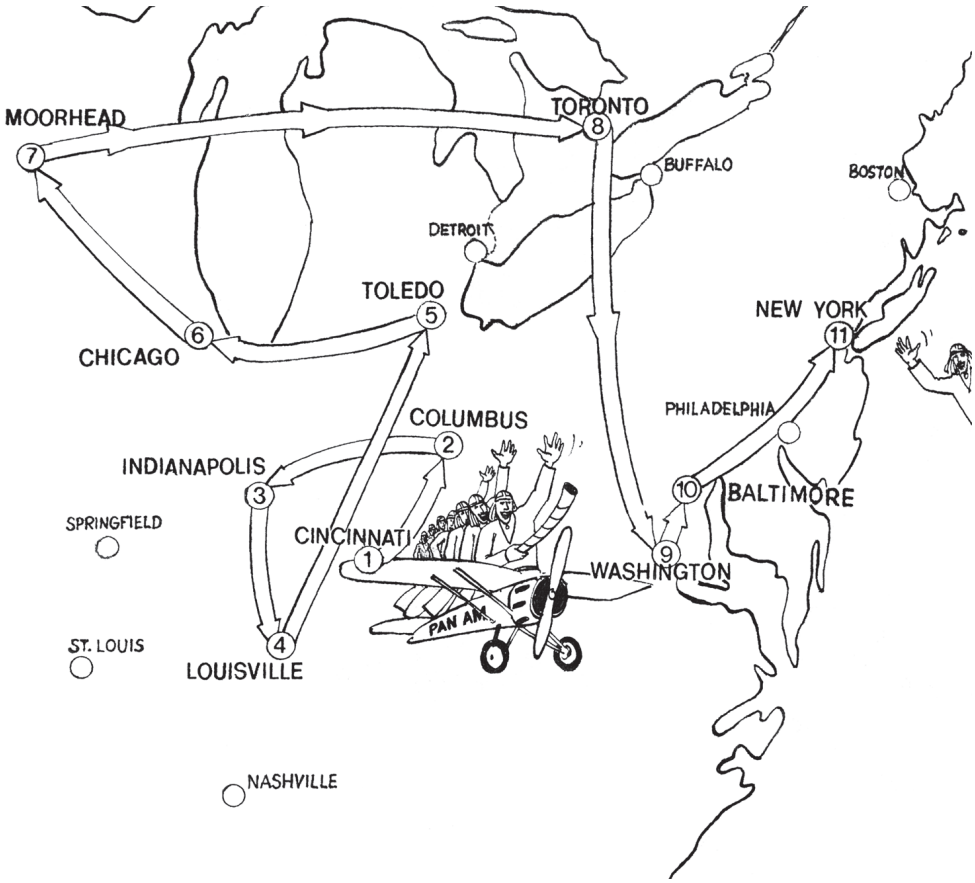
Riikliku Akadeemilise Meeskoori (RAM) teekond Torontosse oli pikk ja keeruline mitmes mõttes. Tollased dirigendid Olev Oja ja Kuno Areng meenutavad seda reisi nii:

> „Kui Ernesaks ükskord Ameerikas käis, siis ta oli kohtunud seal Williamsiga – oli selline koorifanaatik ja produtsent. Tema hakkaski meie sõitu korraldama ja see asjaajamine võttis mitu aastat ja käis muidugi Moskva kaudu. Algul oli reis planeeritud ainult Ühendriikidesse ja Toronto tuli hiljem juurde – ilmselt väliseestlased olid seal kuidagi mängus, Toi kindlasti. Torontos me laulsime ikka neid laule mis teistel kontsertidel, ega me ringreisi ajal kunagi oma kava ei muutnud, see oli kavalehe peal kirjas.“ (Intervjuu, O.O. 2010)

> „Mul on see Torontosse jõudmine meeles küll. Meeletu lumetorm oli, aga vaatemäng oli kihvt. Bussisõit oli kohutavalt pikk, peaaegu oleksime hange kinni jäänud... Siis oli seal üks härrasmees meile vastu tulnud. Tuli bussiuksest sisse, käsi püsti: „No tere, Areng!“ See oli Toi, ma tundsin kohe ära, olin pildi peal näinud. Aega oli meil seal vähe, me jäime ju kõvasti hiljaks selle sõiduga ja kohe tuli kontsert peale. Kontserdikava oli kogu ringreisil ikka ühesugune. Mingeid „piiblilugusid“[3] seal ei olnud. See oli ju 1989, siis olid juba natuke vabamad tuuled, sini-must-valge meil lehvis. Aga väliseesti autoreid ei olnud kavas, see ei tulnud tollal üldse kõne allagi.“ (Intervjuu, K.A. 2010)

RAM-il oli Torontos kaks esinemist. Toronto Ülikooli Convocation Hall'i kontserdil, mida juhtis Avo Kittask (ta oli ka kõikvõimalikul muul moel tegev meeskoori võõrustamisega), olid eesti heliloojatest kavas K. Türnpu, E. Tubin, M. Saar, V. Kapp, E. Mägi, G. Ernesaks, V. Tormis ja A. Pärt ning rahvusvahe-

[3] „Piiblilugude“ all peab K. Areng silmas nõukogudemeelseid koorilaule.

RAM-i reisikaart. Male Choir of Estonia. Concert Tour in the USA 1989. Program. Design: Kulno Vahter.

listest tippudest F. Schubert, R. Wagner, L. Madetoja, F. Poulenc ja C. Orff (Krigul 1989). Koori teine esinemine leidis aset Vana-Andrese kirikus RAM-i Torontost lahkumise päeva hommikul. Sealsel vaimulikul kontserdil kanduti siiski ringreisi jaoks ettevalmistatud kavast kõrvale. Kontserdi esimene osa oli puhtvaimulik. Lauldi R. Tobiase „Largot", K. Türnpu „Kyriet", L. Madetoja „De profundist", W. A. Mozarti „Ave verumit" ja R. Wagneri „Palverändureid". Pärast piiskop K. Raudsepa jutlust esitati ilmalikke laule, mis kõik ka Toronto eesti kooride repertuaaris alati aukohal on olnud, nt M. Saare „Leelo", T. Vettiku „Kuu", aga ka R. Toi „Kui tume" J. Liivi tekstile (ME 23.04.1989). Seega siis oli üks väliseesti autor ikkagi kavas, ehkki kontsert ise toimus muidugi väljaspool ametlikult kinnitatud kontsertreisi plaani. Tegelikult oli Eestis tegutsevate kooride tutvus R. Toi koorilauludega alanud juba varem. 1991 valmis mitu aastat kestnud ettevalmistustöö tulemusena tema autoriplaat. Algul oli kavas plaadistada R. Toi laule ainult RAM-i esituses, kuid kuna tema loomingu hulgas

leidus huvipakkuvat kõigile kooriliikidele, otsustati kaasata ka teisi koore (Intervjuu, O.O. 2010).[4]

RAM-i külaskäigu kohta ilmus USA ja Kanada eestikeelses meedias teadaolevalt üheksa artiklit, kus jagati kiitust kõrgetasemelisele meestelaulule. Eesti kultuurileht Sirp ja Vasar piirdus napisõnalise teatega, et meeskoor tuli oma Ameerika-turneelt koju tagasi (SV 31.03.89).

Vana-Andrese koguduse segakoor ise käis samuti 1980. aastatel palju reisimas. Korduvalt lauldi Põhja-Ontario kaevanduslinnade Sudbury ja Sault Ste. Marie eestlaskonnale. 1987 oli kaugemate reiside aasta: käidi Lakewoodis, New Yorgis ja lisaks ka Montrealis.

1990. aastad toovad Vana-Andrese koguduse segakoorile kaasa mõningast repertuaari uuenemist. Eesti on vaba, muusika jaoks on piirid valla. 1994. aasta XII üldlaulupidu Tallinnas oli eriline laulupidu, selle avakontserdi motoks oli „Mu süda, ärka üles" ning see sisaldas ka vaimulikke heliteoseid. Neid polnud Eesti laulupidude kavas olnud juba 1938. aastast saati, kui laulupeokontserti alustati koraaliga „Oh võtkem Jumalat" (Ojaveski *et al* 2002: 107). 1994. aastal lõpetas hilisõhtuse avakontserdi Urmas Sisaski missa nr 3, „Eesti missa", mille kandis ette mitukümmend tuhat lauljat. Laulupeolised süütasid suveõhtu hämaruses tuhandeid küünlaid ja sellest sündmusest räägitakse enam kui kümme aastat hiljem ikka veel ülivõrretes.

Torontos oli Vana-Andrese segakoor esimene, kes kandis ette „Eesti missa" tervikuna (Intervjuu, A.B. 2009), kuid osi sellest laulsid ka mitmed teised koorid ja need on Toronto eesti kooride repertuaari püsima jäänud. A. Ballstadt õpetas missa oma koorile selgeks vaid tosina prooviga. Meie Elu arvustaja meelest aitas kaasa see, et missa meeldis kõigile lauljaile.

> „Tavalisest rohkem inimesi kogunes 9. aprilli kevadtuulisel Palmipuudepühal Vana-Andrese kirikusse jälgima kontsert-jumalateenistust, mille huvipunktiks oli Urmas Sisaski Missa nr. 3, „Eesti Missa", lauldud täies ulatuses koguduse segakoori poolt. Solistid olid Tamara Norheim-Lehela ja Andres Raudsepp, orelil Lembit Avesson, trummidel Lucas Hunter. Teos haaras kuulajaid täielikult. Segakoor ületas kvaliteedilt oma varasemaid esinemisi." (ME 20.04.95ab)

A. Ballstadt on kahtlemata segakoori „oma nägu" väga tugevasti vorminud omaenese isiksuse ja peene muusikamaitsega. Väärib märkimist, et tema algatusel on ette kantud ka osa Arvo Pärdi „Berliini missast" – teadaolevalt on see seni ainus Pärdi teos Toronto eesti kooride repertuaaris.

> „Me isegi tegime ühe osa Arvo Pärdi „Berliini missast" – Kyrie. Ma tahtsin terve missa teha, see mulle väga meeldib. Oo, ma võin istuda ja kuu-

[4] Salvestamisel osales 4 eesti koori: RAM (juh. O. Oja ja T. Kuljus), Eesti Poistekoor (juh. V. Laul), Segakoor Noorus (juh. R. Talmar ja L. Sirp) ning EKE Inseneride Meeskoor (juh. A. Üleoja ja E. Kaarepere). Heliplaat „Roman Toi" 1991.

Vana-Andrese koguduse segakoor, dirigeerib Asta Ballstadt.

> lata seda Berliner-missat... see on niisugune hingeline, nii *spiritual*. Kuigi see on ju selline missavorm, nagu missa tavaliselt on, aga tal on mingi erilisugune võlu... Aga ma jõudsin koorile õpetada ainult selle kõige kergema osa.“ (Intervjuu, A.B. 2009)

Teise aastatuhande esimene kümnend on Vana-Andrese kogudusele kaasa toonud nii kurbi kui rõõmsaid sündmusi. Mitmeid muutusi on toimunud ka koguduse muusikaelus. Segakoori koosseis näitab järk-järgulist kahanemise tendentsi: 2002. aastal on kooris 24 liiget – ühest varasemast nimekirjast (täpne aasta teadmata) võime neid kokku lugeda 51. 2007. aasta jõulujumalateenistusele on Vana-Andrese segakoorile toeks tulnud Toronto Eesti Akadeemilise Segakoori Ööbik lauljaid ja ka koguduse õpetaja Kalle Kadakas ühineb bassirühmaga. Traditsioonilised kontsert-jumalateenistused, millega alati on tähistatud suuremaid kirikupühasid, on siiski jätkunud, kuid koorirepertuaaris võib märgata muutusi 1980.–1990. aastatega võrreldes. Sel perioodil oli pearõhk kindlalt maailmaklassikasse kuuluvatel suurvormidel, ehkki sageli kanti neist ette ainult üksikuid osi. 2002. aasta palmipuudepühal jätkab koor seda traditsiooni John Staineri kantaadiga „Ristilöömine“ („Crucifixion“, eestikeelse tõlke autor Helmi Betlem), mida Tõnu Naelapea oma Eesti Elu ülevaateartiklis on võrrelnud Händeli ja Mendelssohni kõrgsaavutustega. Kantaat jääb kindlasti viimase kümnendi muusikaliseks suursündmuseks. Teos kanti ette koos Cantate Dominoga. Koore juhatas R. Lindau ning A. Ballstadt oli tegev klaverisaatjana. Solistina laulsid kaasa A. Raudsepp, kes T. Naelapea hinnangul „võiks ka püha Pau-

luse katedraali oma puhta hääle ja diktsiooniga täita“ (Naelapea 2002), samuti Reet Lindau-Voksepp ja Rosemarie Lindau. Kõneleja osas astus üles Evi Dulder.

Suurvormid on viimasel aastakümnel siiski pigem haruldased ning tõusnud on sellise repertuaari osakaal, mis on jõukohane väiksemale esitajate koosseisule. Palju on kavas eesti päritolu autorite vaimulikku loomingut – ja kus siis veel, kui mitte eesti koguduses peaks neid laule lauldama. Jumalateenistustel on kõlanud M. Lüdigi, A. Lätte, R. Toi, K. Raidi, E. Tobrelutsu, J. Talli, A. Virkhausi, A. Ambeli, E. Milleri, L. Gabrali, L. Semleki muusika ja endiselt palju on kavas L. Avessoni töid, kes jätkas koguduse juures ka organistina kuni oma lõpliku lahkumiseni 2008. aastal.

Vana-Andrese koguduse segakooril on ka viimasel kümnendil olnud esinemisi väljaspool kodukirikut ja eestlaskonda. 2002. aastal saadi üsna haruldane küllakutse, mis lähtus hõimukaasluse pinnalt: koor paluti osalema Toronto soomlaste luteriusu koguduse üritusele, millega tähistati karjala püha *marianpäivä*. Muu hulgas oli sel puhul kavas ka üks soome laul: Ilkka Kuusisto „Püha Vaim, puuduta mindki“.

2004. aasta veebruaris võttis Vana-Andrese segakoori ja Cantate Domino lauljatest moodustunud ühine koor ette reisi Buffalosse. Toronto lauljad olid palutud sealsesse Pauluse kogudusse külla, et sisustada Eesti Vabariigi aastapäeva-aktuse muusikalist osa. Koor oli oma kava koostanud peamiselt eesti kooriloomingust: J. Aaviku „Püha, põline ja üllas“ ja „Langenud kangelastele“, J. Kappeli „Jehoova, mu karjane“, M. Lüdigi „Palvetund looduses“, E. Purje „Alati“, U. Sisaski „Sanctus“ ja ka G. Ernesaksa „Mu isamaa on minu arm“, mida nüüd üha sagedamini võib kohata Toronto kooride repertuaaris. Ühendatud koori juhatasid vaheldumisi A. Ballstadt ja R. Lindau. Eestlaste koorikultuuri üks võtmeisikuid Põhja-Ameerikas Heiki Paara kõneles oma pidupäevatervituses eestlaste usust, laulust ja vabadusest.

Kogudusel on aastakümnete jooksul välja kujunenud oma seltsielutavad. Vana-Andrese kohvilaua traditsioon ulatub koguduse algaegadesse. Kohvilaudu on alati korraldatud Eesti Vabariigi aastapäeval, emadepäeval, tänupühadel ja jõulude ajal. Kõike seda on aastakümneid korraldanud koguduse naiskomitee (Pintson 1974).

Pärast jumalateenistust kogunetakse sageli kohvilauda ka praegu ja endiselt võib seal nautida head eesti toitu – eriti jõulude ajal. RAM-i lauljatele jättis Ontario ümbruse lumerohkus kustumatu mulje, sest see oleks peaaegu nurjanud nende kontserdi, ja näib, et lund on Toronto ümbruses ikka liiga palju, kui eestlastel midagi tähtsat ees seisab. Nii sattus ohtu ka Vana-Andrese koguduse 2003. aasta jõululaud. Selle auks ja uhkuseks pidi saama õpetaja maakodus suitsutatud sink, kuid singi laualejõudmiseks tuli elektriliinilt kõrvaldada lumetormis langenud puu, üles sulatada veetorustik jne. Kogu seiklusrikast toiduhankimise protsessi kirjeldab värvikalt Vana-Andrese staažikas koorilaulja Enn Kiilaspea (2003). Kehakinnituse juurde on alati kuulunud ka muusika. Tundub nii, et mis segakoori kokkukuivamise tõttu teenistusel napiks jäi, sai pärast

teenistust kuhjaga tasa tehtud. 2003. aasta jõulukoosviibimisel oli kogudusel külas menukas vanemgaidide koor Leek, mida juhatas Ingrid Silm, kellest hiljem sai Estonia Koori juht. Esineti lausa minikontserdiga, mis viis kuulajad Euroopasse kujuteldavale laulumatkale: käidi Saksamaal, Prantsusmaal, Inglismaal ja muidugi ka Eestis, kus Tartu Ülikooli füüsikainstituudi ilmaportaali andmetel (http://meteo.physic.ut.ee/) oli parasjagu märksa lumevaesem aeg kui Torontos.

2003. aasta lõikustänupüha koosviibimisel esines koguduse oma segakoor, mis sellistel puhkudel on harva üles astunud. Repertuaargi oli eriline: kõlasid laulva revolutsiooni aegsed laulud, nagu P. Sarapiku „Ta lendab mesipuu poole" ja R. Eespere „Kojutulek". Enamasti on kohvilaua seltskonnale musitseerinud mõni kammerlikum koosseis. Mitmel korral on muusikalise osa enda hooleks võtnud Andres Raudsepp koos oma musikaalse perega: abikaasa Marga ning laste Järvi ja Lauri Raudsepaga. Nende repertuaar on mitmekesine, ulatudes kogu maailmas levinud jõululauludest kuni Põhja-Ameerika eestlaskonnale hästi tuntud René Uferi meeleolulauludeni.

2006. aasta 23. aprillil leidis Vana-Andrese kirikus aset erakordne muusikasündmus: jumalateenistuse raames kanti ette Mart Jaansoni teos „Luterlik jumalateenistus armulauaga üksnes muusikas".

> „Selle teose idee autor on Ants Tooming. Kui ta oli Kolga-Jaani koguduse õpetaja, siis tal tuli mõte, et peaks tegema koori, solistide ja orkestriga jumalateenistuse, mis põhimõtteliselt käiks vana agenda – selle musta agenda – struktuuri järgi. Kuna mina olin kuus aastat Elvas harmooniumimängijana saatnud jumalateenistusi vana agenda järgi, siis mul tuli kohe mitmeid muusikalisi ideid. Nendest kahest ideest kokku tekkiski selline teos, mille nimeks sai „Luterlik jumalateenistus armulauaga üksnes muusikas". Kõik muusikalised osad, mis olid juba vana agenda järgi olemas, need jäid, need said lihtsalt seatud orkestrile, koorile ja orelile. Seda pole tegelikult kunagi täiskoosseisuga esitatud, ma pole olnud hea mänedžer oma teosele. Aga need osad, mida agenda järgi ei laulda, näiteks jutlus, said tehtud selliseks ooperiaaria moodi asjaks." (Intervjuu, M.J. 2010)

„Ooperiaaria moodi asju" kandsid Vana-Andreses ette Mart Jaanson, kes 2005–2006 oli praostkonna vikaarõpetajana tegev Peetri kiriku juures ja laulis kaasa ka mitmes Toronto kooris, praostkonna abipraost Hannes Aasa, Vana-Andrese koguduse õpetaja Kalle Kadakas ja õigeusukoguduse preester Johannes Järvalt. Orelipartiid mängis Lembit Avesson ning selle ettekande jaoks kokku pandud koori dirigeeris Asta Ballstadt. Teenistust sisse juhatades ütles õp. Kadakas: „Ühisel koguduselaulu osadusel on ühendav toime. Ühises laulus kogeme ühtekuuluvust isekeskis ja Temaga, kes meist kõrgemal – Jumalaga" (DVD Liturgiline jumalateenistus Vana-Andrese kirikus, 23. aprill 2006). Sellega on lühidalt väljendatud kogu liturgilise jumalateenistuse üks peaeesmärke: ühendada Toronto eestlasi, olenemata sellest, millises kooris nad laulavad, millises-

se kogudusse kuuluvad ja millisel ajalooetapil neist on saanud torontolased (vt ka "Kõigi eestlaste ühine lugu", lk 397).

Vana-Andrese kirikus on õpetajad ennegi ansamblilauluga koguduse ette astunud, ehkki poole väiksemas koosseisus. Otmar Pello ametiajal külastas praost Lattik Kanadat ning osales Vana-Andrese jumalateenistusel. Praost soovis altaris laulda „Kalla, kallis Isa käsi" duetina koos õp. Pelloga. Paraku kuulus see laul Pello jaoks sentimentaalsete „hõljuvalt hüplevate" viiside kategooriasse, mida pole sobilik luteri kirikus laulda. Samuti ei olnud Pello üldse vaimustatud altaris laulmise ideest kui sellisest, kuna see pole luteri kirikus tavapärane. Kuid Pello läks kompromissile ja õpetajate duett kanti siiski ette. „Kõigest hoolimata toetas ta vapralt bassiga oma vana patrooni tenorit ja ainult teadlik võis tähele panna temas teatud pinget," meenutab tollane organist Heino Elken (1974: 28). Ka õp. Kadaka ilmest aastal 2006 aimus mõningast pinget, kuid ilmselt tulenes see pigem komplitseeritud bassipartiist, mis lõppkokkuvõttes siiski kenasti välja tuli.

Oluline muutus Vana-Andrese koguduse muusikaelus oli koorijuhi vahetus. Asta Ballstadt, kes oli juhatanud segakoori 25 aastat (alates 1983), seisis viimast korda koori ees lõikustänupüha jumalateenistusel 14. oktoobril 2007. Tema järglaseks sai Heli Tenno (Paara 2007).

H. Tenno on pärit Ida-Virumaalt ning tal oli juba enne Torontosse elama asumist pikaajaline koorijuhi- ja organistikogemus. Ta oli seda tööd teinud ligi kümme aastat Mustvee Betaania Koguduses ning teist samapalju Kuressaare Siioni Koguduses (Tensuda 2009). Nüüdseks on H. Tenno Vana-Andrese segakoori juhtinud kolm aastat ning olulisemateks esinemisteks lisajõudu muretsenud ka segakoorist Ööbik, kus ta ise lauljana kaasa teeb. Lisaks koguduse segakoorile juhatab H. Tenno noortekoori Rõõm.

Vana-Andrese koguduse segakoor 2010, keskel dirigent Heli Tenno.

Meie andmetel on Vana-Andrese koguduse segakooris laulnud:

Adele Neivelt
Adele Roost
Aino Kassfeldt
Aino Rosenberg
Aino Teder
Alvine Toots
Anne Kontus
Ella Altosaar
Endla Naagel
Erna Remmel
Erna Aasma
Gerda Klaar
Hedvig Korp
Helga Kontus
Helga Kruuv
Helju Kruuv
Helle-Mai Jõgi
Helmi Leemet
Ina Sonin
Juuli Kristal
Koidula Voldt
Leida Pajur
Lia-Mai Ulpman
Meeri Lehesalu
Saade Ristmäe
Salme Ratas
Salme Kuld
Tamara Norheim-Lehela
Vaike Tölpt
Vanda Kanep-Pormeister
Vilma Parm
Virve Mathias
Ain Järve
Alfred Aasma
Arnold Altosaar
Arnold Kapp
Arnold Kontus
Endel Naagel
Enn Kiilaspea
Evald Tikenberg
Evald Toberluts
Heikki Paara
Heino Ani
Hjalmar Kuld
Ilmar Lepik
Johannes Parm
Lembet Riis
Mihkel Leemet
Otto Pajur
Toivo Tomander
Wayne Ballstadt

Vana-Andrese koguduse meeskooris on laulnud:

Aksel Loorpere
Arnold Kapp
Arnold Kontus
August Hütt
August Kiilaspea
Bernhard Mihklepp
Eduard Taimre
Endel Naagel
Enn Kiilaspea
Enn Matsoo
Erik Altosaar
Georg Soans
Harald Sulg
Herman Tiislar
Hjalmar Kuld
Jaan Terts
Karl Mölder
Margus Jukkum
Mati Matsoo
Paul Tammela
Raimond Pärtelpoeg
Rein Jaagumägi
Richard Pulk
Rudolf Loiken
Toivo Tomander

Vana-Andrese koguduse naiskooris on laulnud:

Adele Neivelt
Adele Roost
Aino Rosenberg
Armilde Pettäi
Ellen Mägi
Endla Naagel
Erna Remmel
Fanny Jaagumägi
Hedvig Korp
Helene Teder
Helga Hüüve
Helga Kontus
Helga Soans
Hilda Lehola
Ilse Rajaste
Ina Sonin
Inge Schliemann
Linda Koff
Linda Pärtelpoeg
Linda Toming
Loore Rande
Mari Astok
Meta Kana
Salme Kukkur
Salme Kuld
Salme Ratas
Selma Kollina
Sinaida Neeme
Tiiu Astok
Valve Mandel
Vanda Pormeister

Peetri koguduse segakoor Cantate Domino

Peetri koguduse segakoor Cantate Domino on nende ridade kirjutamise ajaks jõudnud oma 52. tegevusaastasse. Koori pikast ajaloost rääkides ei saa mööda minna Peetri koguduse kujunemisloost, arvab koori üks asutajaliikmeid Juhan Laanes. Sellest alustamegi.

> „Enne seda, kui Torontosse II maailmasõja järel hakkas saabuma uusi immigrante Saksamaalt kui Rootsist, olid Torontos juba olemas nõndanimetatud vana-eestlased – nii 75 kuni 90 inimest. Neil oli eesti klubi „Edu", see tegutses saksa koguduse ruumides St. Johni kirikus. Vana-eestlased ei olnud kiriklikult organiseerunud. 1948 võttis õpetaja [Rudolf] Kiviranna ette retke New Yorgist Torontosse ja kohtus vana-eestlastega. Saksa pastori Hahniga said nad väga hästi juttu ajada saksa keeles. Kumb nüüd kummale ettepaneku tegi, igatahes kokkusaamise tulemusena otsustati asutada eestlaste kogudus. Rootsist oli New Yorki tulnud ka teine eesti õpetaja – Oskar Puhm. Kiviranna saatis Puhmi siia Torontosse ja tema pidaski samas saksa koguduse kirikus esimese eestikeelse jumalateenistuse. Selle järel asutati eesti kogudus – E.E.L.K. Torontos. Peetri nime sai kogudus hulga aega hiljem, 1954. Kuna saksa kogudus kuulus Missouri sinodisse, siis sama „vihmavarju" alla läks ka eestlaste kogudus. Missouri sinod oli võrdlemisi jõukas ja toetas eestlasi majanduslikult." (Intervjuu, J.L. 2009)

1958. aastaks oli koguduseliikmete arv kasvanud nelja tuhandeni. Nüüd asuti juba oma kirikus Mt. Pleasant'il, mis õnnistati 1955. Hoones tegutses täienduskool, leerikool, gaidi- ja skaudirühmad (Roiser 2008), aga oma koori kogudusel ikka veel ei olnud.

> „Ega kogudus ei olnud ilma vaimuliku koorilauluta. Tol ajal täitsid seda tühja kohta Toronto Eesti Meeskoor, Toronto Eesti Naiskoor ja Toronto Eesti Segakoor. Väga palju andis muusikale lisa Helmi Betlemi laulustuudio. Nii et kümne aasta jooksul oli kogudusel võimalus päris tugevat vaimulikku laulu kuulata." (Intervjuu, J.L. 2009)

Selleks puhuks, kui kogudus 21. septembril 1958 oma 10. tegevusaastat tähistas, oli koguduse tollane organist Udo Kasemets kokku pannud segakoori, mis piduliku jumalateenistuse muusikalist osa sisustas. Sellest kujuneski välja Cantate Domino.

> „Ma saabusin Kanadasse Inglismaalt. Kui ma siia Torontosse tulin, siis võeti kohe varrukast kinni – August Liivoja oli see –, et koor on asutatud ja tule aga laulma. Ja muuseas, August Liivoja ütles, et tema oligi teinud selle ettepaneku, et asutada kirikukoor, see ei olnud mitte Udo Kasemets. Tema sai koori juhiks, seda muidugi." (Intervjuu, K.K. 2009)

Koori ametlikuks sünnipäevaks loetakse asutamiskoosolekut 14. oktoobril 1958 (Laanes 2008). Lauljad polnud sugugi algajad: mitmed neist kuulusid juba ka Toronto eestlaste nais-, mees- või segakoori ja mõned olid alustanud kooris laulmist juba enne Kanadasse saabumist Geislingenis või mujal. Peetri kiriku segakoor oli esialgu ilma nimeta ja enamasti nimetataksegi kirikukoore lihtsalt koguduse nime järgi. Cantate Domino nime lugu on üks asjaolu, mille poolest see koor erineb teistest kogudusekooridest. Nimi, ja võib öelda, et osaliselt ka üldpõhimõtted, on seotud Tartu Ülikooli Koguduse samanimelise kooriga. Juhan Laanes ja Kalju Kaur meenutavad:

> „Udo Kasemetsal olid minevikus sidemed endise Tartu segakooriga Cantate Domino. Siinse koori asutajaliikmete hulgas oli veel paar inimest, kellele oli Cantate Domino väga südamelähedane." – „Cantate Domino nimi oli kindlasti ette pandud Eduard Tobrelutsu poolt. Tobreluts oli tõesti Tartust pärit, aga pole teada, kas ta ise laulis selles kooris: see oli akadeemiline, aga tema ei olnud ülikoolis käinud." (Intervjuu, J.L. ja K.K. 2009)[1]

Koori asutamise ja nimesaamise lugu on Cantate Domino juubelitega seoses korduvalt puudutatud. Nii näiteks kinnitab ajaleht Vaba Eesti koori 10. tegevusaastale pühendatud artiklis, et koor asutati August Liivoja algatusel ja nimeettepanek tuli Eduard Tobrelutsult (VE 28.12.1968). Ning lisaks on ka J. Laanes, kes aastaid on tegutsenud nii koorivanema kui esimehena, oma koori „vaimse eelkäija" ajalooga üsna põhjalikult tutvunud.

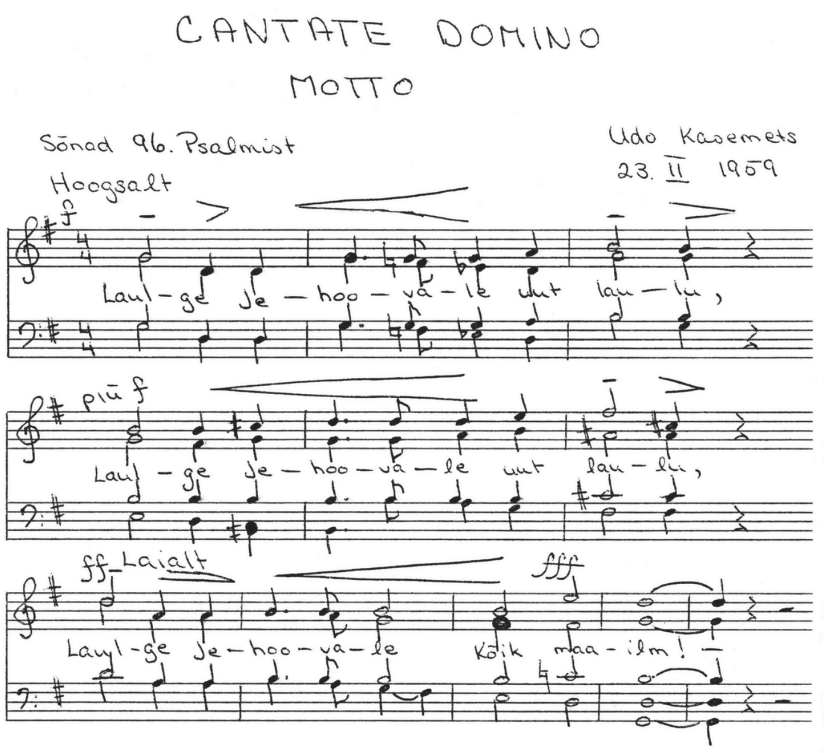
> „Kahekümnendate aastate lõpul ja kolmekümnendate algul oli Tartu Cantate Domino juht Enn Võrk. Kooril oli väga hea maine tollel ajal ja nad käisid ka välismaal esinemas, Riias ja Rootsis. Kui Rahamägi sai piiskopiks, siis ta kutsus koori Tartust ära Tallinna Toomkiriku juurde. Cantate Domino nimi, mis alguses oli Tartus, läks ära Tallinna. Siis, kui tuli riigipööre 40. aastal, juhtus see, et kommunistlik valitsus likvideeris Cantate Domino koori. Kõik varad, ka noodivara, võeti ära ja koor lakkas tegutsemast. Võõbus andis siin välja 14 raamatut ajaloost.[2] Üks peatükk oli kirikumuusikast ja seal oli Cantate Dominost kirjutatud. Oli ka väljavõte arhiividokumendist, millega Cantate Domino tegevus lõpetati Toomkiriku juures – protokoll oli sinna juurde lisatud." (Intervjuu, J.L. 2009)

Cantate Domino asutamine Torontos 1958 oli muu hulgas ka omamoodi protestiavaldus kirikukooride sulgemise vastu Eestis. Seda kusagil otse ei deklareeritud, aga Toronto eestlastele oli see trots – „Teie võisite küll selle sulgeda, aga

---

[1] E. Tobreluts laulis enne pagulusse siirdumist kolmes Tartu kooris: Vanemuise teatri segakooris, politsei meeskooris ja Cantate Dominos (VE 11.12.86).

[2] J. Laanes peab silmas järgmist väljaannet: Voobus, Arthur 1969–1985. *Studies in the History of the Estonian People*, I–XIV. Stockholm: Estonian Theological Society in Exile.

Cantate Domino moto.

koor elab nimeliselt edasi," nagu väljendus Laanes – üldiselt teada ja mõistetav. Koori ametlik nimetus on E.E.L.K. Peetri Kogudus Torontos Segakoor Cantate Domino. Seda kasutati õpetaja Oskar Puhmi rangel nõudmisel alati trükis avaldatavates dokumentides, kontserdi kavalehed kaasa arvatud.

Koos Eesti Vabariigi 41. aastapäeva tähistamisega 1959 õnnistati ka koguduse segakoor Cantate Domino. Selle puhul kanti ette Lembit Avessoni paguluses valminud kantaat „Võta nüüd Issandat", orelil autor, juhatas U. Kasemets (VE 25.02.59). Päev enne seda sündmust, 23. veebruaril oli Kasemets valmis saanud koori moto (tekst 96. Taaveti laulust), mida on sellest peale „lauldud kõikide esinemiste, harjutuste ja kontserdite alguseks – alati, juba 50 aastat," nagu kinnitas J. Laanes 2009. aasta augustis (Intervjuu, J.L. 2009).

U. Kasemets ei jäänud Cantate Domino juurde kuigi kauaks: juba aasta möödudes ta lahkus dirigendi kohalt.

> „Kasemetsast sai õppejõud ja ta hakkas enda jaoks avastama elektroonilist muusikat. Eesti ühiskonnast ta nagu tõmbus natuke eemale. Naiskoori juhiks ta siiski veel jäi. Paljud läksid temaga kaasa, läksid teistesse

> kooridesse või jäid lihtsalt Cantate Dominost ära. Enamus naislauljad läks naiskoori. Kasemetsa lahkumise tõttu oli koor teatud määral kriisis." (Intervjuu, K.K. 2009)[3]

Veebruaris 1960 asus Cantate Dominot juhtima Eerik Purje. Aastakümneid hiljem iselomustab Paul Rabisson toonast olukorda nii:

> „Tuli Eerik Purje, kes alustas peaaegu uue koosseisuga. Tema ajal tegelikult hakkas see koor täiesti iseseisvaks kooriks kujunema ja ka osa lahkujatest tuli tagasi. Ehkki Eerik Purje andis viie aasta möödudes juhatamise üle järgmisele, on ta kooris kaasa teinud tenorina." (Rabisson 2006)

1963. aastal tähistas koor kontserdiga oma viiendat tegevusaastat. Lauljaid oli siis 33 ja kavas olid Bach, Wesley, Himmel, Stephenson, orelil Roman Toi (VE 26.10.63b). Viie aasta tööst kokkuvõtet tehes kirjutas tollane koori esimees, et koor on toiminud asutamise ajal aluseks võetud põhimõtete järgi: on viljeldud vaimulikku muusikat kõigis tema koorilaulu vormides nii jumalateenistustel kui iseseisvatel kontsertidel. Esinemised olid toimunud kord kuus kiriklikel tähtpäevadel ja igal aastal, tavaliselt kannatusaja jumalateenistuse raames, on korraldatud ka iseseisev kontsert. Koor on lülitunud rahvuskultuuriliste ürituste kalendrisse: osaleti Eesti Päevadel New Yorgis 1960 ja III eesti laulupäeval Seedriorul 1962 (Laanes 1963: 7). Oluline sündmus sel tegevusperioodil oli oma heliplaadi väljaandmine 1963.

> „Me olime algpäevil kõik nooremad ja väga aktiivsed, me andsime välja heliplaadi „Cantate Domino", kui Eerik Purje oli lühikest aega koorijuht. See oli 45-kiirusega väike plaat ja seal oli kahe poole peale kokku vist kümme koraalivormis laulu. See oli meil esimene ja ka viimane. Meid on helilindistatud ka hiljem mitmel korral, aga koos teistega. Meie iseseisev

[3] Tegelikult oli U. Kasemets Cantate Dominost lahkumise ajal tegev Toronto Daily Star'i juures muusikakriitikuna ning alles hiljem (1963) alustas õppejõutegevust Paul Brodie' muusika- ja moderntantsu koolis. Tema eesti kogukonnast eemaldumise ilmne põhjus oli, et ta loominguline vaim nõudis väljapääsu mõnevõrra etnotsentrilisest muusikaelust ja sissepääsu n-ö suurde muusikasse. Oli cage'liku suuna kõrgaeg ja Kasemetsast sai omamoodi „Kanada Cage". Eesti rahvusliku koorimuusika traditsioonid ei olnud ühitatavad aleatoorikaga, kuid mingi kaudne side eesti muusikaga esialgu siiski säilis: „The settings of Estonian folksongs of the late 1940s and early 1950s, for example, have their parallel in the series of works of the mid-1960s and early 1970s," märgitakse mitmes ülevaates tema loomingu kohta (nt www.composers21.com/compdocs/kasemetu.htm). Samuti rõhutatakse kõikjal tema biograafiates, et Kasemets on „Estonian-born Canadian composer". On huvitav lisada, et samal ajal, kui Kasemetsa kuulsus Kanada laiemas kultuuriruumis paiskus kõrgele, pani tema väljalibisemine eesti koorielust mitmeid Toronto eestlasi arvama, et ta on ära läinud – näiteks Ameerikasse, või siis hoopis surnud (Intervjuu, E.N. ja V.N. 2008).

> heliplaat sai teoks sellepärast, et Torontos tegutses tollal üks heliplaadiväljaandja firma. Selle nimi oli Merit & Co. Eestlased olid seal osanikud ja nad võtsid meid üles ja tegid ka kõik muu tehnilise töö ära.“ (Intervjuu, J.L. 2009)

Sünnipäevameeleolust kantud ajalehekirjutised näitavad, et koor on kindlalt tõusuteel, aga kuna Torontos tegutses 1960. aastatel veel mitu eesti koori, kes kõik vajasid lauljaid, tundis Cantate Domino muret lauljate väikese arvu pärast, mis oli üheks takistuseks nõudlikuma repertuaari esitamisel. Karl Pärnoja on koguduse bülletäänis avaldanud sellise üleskutse:

> „Ilmaliku muusika kõrgeim vorm on sümfoonia ja ooper, vaimulikus muusikas oratoorium. Kui meid on rohkem koos, suudame rohkem korda saata. [---] Kes selleks tööks kutsumust tunneb, tulgu teisipäeva õhtul enne kooriharjutust kiriku alla, kus koorijuht heameelega hääleliigi järele katsub ja sobiva ülesande määrab.“ (Pärnoja 1963: 3)

1965 lahkub dirigendi kohalt Eerik Purje, tema järglane Leida Pilt juhib koori kolm aastat, andes selle kolm kuud enne 10. sünnipäeva tähistamist üle Maaja

Peetri koguduse segakoor Cantate Domino 1969. Esimeses reas keskel õp. Oskar Puhm ja dirigent Maaja Duesberg.

Duesbergile. Hoolimata juhivahetusest, või siis hoopis selle tõttu, kujunes kümnes tegevusaasta Cantate Domino kõrgperioodiks, mida lauljad veel neljakümne aasta pärast vaimustusega meenutavad. Seoses oma suurejooneliste esinemistega pälvis Cantate Domino ka rohkem meediatähelepanu kui iial varem – ja paraku ka hiljem. Juubelile pühendatud koosviibimisel tänas õp. Puhm koori missioonitundega tehtud töö eest, öeldes: „Koori tegevus annab tunnistust sellest, et me pagulasina pole oma kandleid oksile riputanud, vaid kasutame neid Looja kiituseks“ (VE 28.12.1968). Ühes juubelikirjutises analüüsib autor põhjalikumalt koori tegevuse eri etappe dirigentidest lähtudes:

> „Udo Kasemetsalt päris koor arusaamise kirikumuusikast, mis on siiani püsinud kui vägev alussammas ühe templi konstruktsioonis. Teine koorijuht Eerik Purje 1960–1965 jättis koorile noorusliku entusiasmi ja sooja sõbralikkuse kooriliikmete omavahelises suhtlemises, mida võib märgata selles, et liikmed, kes kord koori koosseisu astunud, püsivad seal vaimustusega ja kooriharjutustelt puudumised võivad tulla kõne alla vaid kõige tõsisemal põhjusel. Kolmas koorijuht Leida Pilt 1965–1968 jättis koorile isikupärase õrna ja peenetundelise palve meeleolu, mis lihtsad laulukesed muusikapärliteks muutis. Praegune koorijuht Maaja Duesberg juba pärimuslikult andeka ja haritud muusikuna on esiletõusev, nagu oleks see taevaliku võimu poolt saadetud õigel ajal, et koor saaks oma põhikirjas ettenähtud kõrgemaid sihte – suurvormis kirjutatud helitöid, tulevikus väärikalt esitada.“ (VE 11.12.68)

Maaja Duesberg läks koori ajalukku Händeli „Messia“ lülitamisega Cantate Domino repertuaari. Juubeli puhul kanti ette oratooriumi jõuluevangeeliumi osa ja see kujunes silmapaistvaks sündmuseks mitte ainult koguduse, vaid kogu Toronto eesti kultuurielus. Arvati isegi, et seda teost pole sõjajärgsel ajal esitanud ükski eesti koor ei eksiilis ega kodumaal ja seega on tegemist eesti vaimuliku koorilaulu suursündmusega kõige laiemas mõttes (VE 11.12.68). Siin kirjutaja siiski eksib. Tallinnas kanti Händeli „Messias“ ette 1959. aastal Estonia kontserdisaalis Eesti Raadio segakoori ja orkestri poolt, juhatas Roman Matsov. See oli erakordne sündmus ka Eestis, kuid võrreldes Torontoga olid asjaolud täiesti teised. 1956 toimusid Moskvas Eesti NSV kirjanduse ja kunsti päevad, kus esitati muu hulgas Mozarti „Reekviemi“, mida eelnevalt oli lauldud ka kodupublikule. Menu oli suur mõlemal pool ja sellest tiivustatuna alustas Matsov „suurvormide hooaega“. Koorilaulja Alice Roolaid[4] meenutab: „Mäletan, kuidas Händeli „Messia“ ettekandeks ei olnud veel kaks päeva enne kontserti luba! Meil toimusid muidugi proovid edasi. Kontserdipäeva hommikul olime proovis. Matsov läks pärast proovi EKP Keskkomiteesse selles asjas nõu pidama ja ütles: „Keegi ei lahku siit enne, kui ma tagasi tulen!“ Kogu orkester, koor ja

[4] Alice Roolaid (sünd. 1914) oli Tallinna konservatooriumis Helmi Betlemi õpilane.

solistid ootasid „Estonia“ kontserdisaalis üle tunni. Ootust kroonis edu! Matsov tuli ja teatas: „Kontsert toimub õhtul!“ Mida tähendas see aga Matsovile endale – võidelda seal õhtuks kontsert välja! Veel praegu jooksevad mul külmavärinad üle selja, kui meenutan, missuguse vaimustusega me seda õhtul laulsime! Me laulsime „Messiat“ eesti keeles ja vahest oligi see ärakeelamise suurim põhjus. Kontsert toimus Händeli 200. sünniaastapäeva puhul 14. aprillil 1959. Bassipartiid laulis sellel kontserdil Tiit Kuusik. Edaspidi laulsime vokaalsuurvorme aga ainult originaalkeeles ja „Messiat“ saksa keeles“ (Haamer 1999: 55).[5]

Toronto eestlaskonnas tekitas „Messia“ ettekandmise plaan teose keerukuse, kesise lauljaskonna ja koorijuhi kogenematuse tõttu skeptilisi arutlusi. „1968. aasta septembris tutvustas Peetri koguduse esimees Juhan Laanes Cantate Dominole uut koorijuhti Maaja Duesbergi New Yorgist. Nii mõnegi peast võis vilksatada läbi mõte – mis head võib tulla New Yorgist ja pealegi noorelt,“ meenutati hiljem (E 20.02.69).[6] Kuid energilise koorijuhi toetajaks sai Helmi Betlem, kes muide tõlkis „Messia“ taas kord eesti keelde, ja seejärel hakkas Cantate Dominole lisanduma abijõudu teistest kooridest (ME 26.12.68). Teose ettekandeks ühines 50 lauljat, keda dirigent iseloomustab kui „innukaid ja silmapaistvalt hea muusikatunnetusega inimesi“ (VE 18.12.68a). Ettekanne õnnestus ning edu tiivustas jätkama ja nii otsustati ära õppida ka oratooriumi ülejäänud osa. Eesti ajalehed asusid torontolasi juba varakult sündmuste käigust teavitama: artikkel „„Messias'e“ kannatusaja osa Peetri kirikus ettekandele“ teatab, et proovid on juba alanud (ME 27.02.69); „Messiase teine osa ettekandele. Cantate Domino vaimulik kontsert solistidega Peetri kirikus“ tutvustab palmipuudepühale kavandatud kontserti (VE 18.03.69). Sellegi ettekande võtab publik vaimustusega vastu ja lauljatele kujuneb töö „Messiaga“ unustamatuks eluetapiks. Koori juubeliõhtul kandis Kalju Kaur ette luulelise kirjelduse „Teekond Messiase mäele“, mis võtab kokku koori kolme viimase kuu töö (vt „„Messia“ lugu“, 382–383).

Koor on teinud kõrge lennu, kuid pisut enam kui kuu aega hiljem lahkub Maaja Duesberg dirigendi kohalt ja tema asemele astub Asta Ballstadt (E 15.07.70), kes jääb Cantate Dominot juhtima peaaegu neljaks aastaks. „Messia“ puhuks

---

[5] Kõnealuse perioodi professionaalsete lauljate hulgas on levinud arvamus, et Händeli „Messia“ originaalkeel ongi saksa keel. Mis puutub aga eestikeelsesse tõlkesse, siis see oli olemas juba enne II maailmasõda ja Helmi Betlem oli seda ka tõenäoliselt laulnud, muuhulgas koos Veljo Tormise onu tenor Rudolf Alariga (end. Undritz, sünd. 1911 Tartumaal), kes elas oma pagulasaastatel New Yorgis ning laulis eestlaste koguduses Lexington Avenue kirikus (Intervjuu, V.T. 2010, Intervjuu, J.K. 2010). Osi „Messiast“ on Eestis tegutsenud koorid laulnud juba 19. sajandil.

[6] Suhtumine Maaja Duesbergisse oli algul vastuoluline: ühelt poolt muutis torontolasi ettevaatlikuks tema New Yorgi taust, kuid teisalt oodati temalt palju, kuna Maaja Duesberg (hiljem Duesberg-Roos) on Helen Tobias-Duesbergi tütar ja Rudolf Tobiase tütretütar.

suureks paisutatud koor jätkab 35 liikmega ja lauljate hulgas on ka neid, kes Peetri kogudusse ei kuulu – asjaolu, mis annab põhjust küsimuseks, kas Cantate Dominot võib nimetada Peetri koguduse kooriks. Dirigent vastab, et koor koosneb inimestest, „keda hoiab koos siiras huvi koorilaulu ning eriti vaimuliku muusika vastu" (ME 16.04.71). Repertuaari osas jätkab A. Ballstadt M. Duesbergi suunda ja püüab kavasse võtta nii palju maailmaklassikasse kuuluvaid teoseid, kui koorile vähegi jõukohane. 1970 valmivad Peetri kiriku uus tiib ja torn. Pühitsemise kontsert-jumalateenistusel laulab Cantate Domino nõudlikku ja mitmekesist muusikat: kavas on Schubert, Beethoven, Kremer, Dvořak ja eesti autoritest Kappel, Topman, Raid (VE 10.11.70). A. Ballstadt võtab üsna pea kavasse ka järjekordse ulatuslikuma muusikateose. Dirigent kommenteerib oma plaane Meie Elus:

> „Olen ammu tunnud soovi Peetri koguduse segakooriga mingi suurema ja terviklikuma käsile võtmiseks ja siis ma valisin selle üle maailma tuntud Theodore Dubois' „Seitse ristisõna". Oma loomuselt pole see töö meie koorile üle jõu käiv, see on homofooniline muusika, nagu enamus meie kooride poolt lauldavad laulud. Solistideks on selle mandri parimad eesti solistid kontraalt Irene Loosberg, tenor Heinz Riivald ja bariton Ingemar Korjus. Orkestrit meil tuleb muidugi oreliga asendada, sel on oluliselt suur osa, aga Lembit Avesson on suurepäraste võimetega orelikunstnik." (ME 24.02.72)

Hakkama saadakse kahe harjutusega nädalas ning kui meenutada, et Duesberg kergitas enne „Messiat" proovide arvu isegi neljani, võib öelda, et seekord jäi koori koormus mõõdukaks. Kuid lisaks harjutas Cantate Domino ka rahvuslikku repertuaari, sest 1972 oli kavas osaleda Ülemaailmsetel Eesti Päevadel.

1973. aastal tähistas koor oma viieteistkümnendat sünnipäeva. Kontserdi järel pühitses õp. Puhm Cantate Domino koorimärgid järgmiste sõnadega: „Pühitsen need koorimärgid Cantate Domino sümboleiks. Laulge Issandale ja rahvuslusele, et see kostuks ka tulevikus!" Lauljad kandsid tseremoonial rahvusvärve: naised siniseid kleite ja mehed musti ülikondi (E 28.10.73).

> „Koori rinnamärgi kujundas meie koori liige Sulev Saksniit ja see märk on rinnas kandmiseks. Ta on meie kirikuhoone fassaadi kujuline ja trikoloori värvides – sini-must-valge. Tal on ülalt alla musta risti kujutis ja risti kõrval on kaks stiliseeritud tähte: C ja D. Samuti on temal noodijoonestik, aga seal ei ole ühtki nooti peal. Autor ütles nii, et noodid me paneme ise, kui me laulame." (Intervjuu, J.L. 2009)

Aasta hiljem (1974) õnnistas õp. Puhm ka koori lipu, soovides, et „iga laulja heiskaks selle vaimse lipu oma südamevardasse, kus see sisendaks ta valmidust sisemiseks ja välimiseks vabadusvõitluseks" (VE 03.05.74). Lipu kavandas tookordne koori esinaine proua Nelly Lind ja tema juhendas ka lipu valmistamist, „nii et see on Nelly poolt meile annetanud" (Intervjuu, J.L. 2009).

Ballstadti-perioodil käis koor ka ringreisidel. 1973. aasta kevadel oldi külaliseks Sudburys ja Sault Ste. Marie Zioni luteri koguduses, kus Asta Waldmann mõne aasta eest oli laulatatud Asta Ballstadtiks. Lauldi kolm osa Schuberti missast G-duur („Kyrie", „Cloria", „Credo" – tegelikult oli koor ära õppinud tervikteose) ning esitati ka osi legendaarsest Händeli „Messiast". Kavas oli samuti Raidi ja Avessoni vaimulikke laule (E 20.09.73a, b).

1974. aasta sügisel alustab koor uut hooaega uue juhiga: Cantate Domino dirigendi kohale asub Charles Kipper ning jääb selle koori juurde 1982. aastani. C. Kipperi esimesed kokkupuuted Cantate Dominoga ulatuvad tagasi lapsepõlve. Koori asutamise aastal oli ta alles seitsmene ja kuulis seda esmakordselt keskkooli ajal, kui kanti ette Händeli „Messiat". See jättis sügava mulje nii muusika kui ka selle tõttu, et ettekanne oli eestikeelne, meenutab C. Kipper. Koorijuhatamisest ta tookord veel ei mõelnud ega osanud arvata, et tema kasvamine koorijuhiks hakkab kunagi toimuma Cantate Domino toel (VE 16.11.78).

C. Kipper oli ka ise selleks ajaks mitmeid vaimulikke laule kirjutanud. Mõistagi hakkasid need kuuluma Cantate Domino repertuaari ning ühtlasi tõid kaasa esinemisi väljaspool oma kogudust. Üks selline leidis aset veebruaris 1979 Toronto Kuningliku Konservatooriumi konverentsil, kuhu C. Kipper oli kutsutud tutvustama oma teost „Gloria". Autor selgitas, et komponeerides on ta „kasutanud nii moodsat kui vanemat muusikat, mis tema tunnetuses sobivad väga hästi ühte". „Gloriat" on muidugi korduvalt esitatud jumalateenistustel eesti kirikutes. Seoses 1979. aasta jõuluettekandega Peetri kirikus on arvustaja iseloomustanud seda kui „moodsa rütmiga, kuid siiski ka klassikalise tooniga" helitööna (VE 04.12.79).

27. mail 1979 toimus Põhja-Ameerika Eesti Päevade raames laulupeo vaimulik kontsert Toronto Metropolitan United Church'is, kus osales ka Cantate Domino ja mille korraldamine lasus peamiselt Peetri koguduse kooril. Kontserdi idee algataja oli Nelly Lind, kunstiline üldjuht Charles Kipper ja vastutav läbiviija Kalju Kaur. Ühendkoori koosseisus laulis neli Kanada ja neli USA eesti koori, kokku 180 lauljat. Solistina tegi kaasa Avo Kittask ja organistina Lembit Avesson. Kavas oli R. Tobiase, M. Härma, P. Laredei, K. A. Hermanni, U. Kasemetsa ja C. Kipperi loomingut (Põhja-Ameerika... 1979). Kirik, mis mahutab 1200 inimest, oli publikut tihedalt täis ning kogu sündmus kujunes osalejaile samasuguseks eredate mälestuste allikaks nagu „Messia" ettekanne (vt „Vaimuliku kontserdi lugu", lk 380–381).

1979. aasta hooaja lõpetas Cantate Domino alles kaks nädalat enne uue hooaja algust, sest koor oli kutsutud osalema augustikuisele Toronto „mitmekultuuripäevale", kus esindati eesti rahvusgruppi. Seekord juhatas Rosemarie Lindau.

1979. aasta on eriline ka selle poolest, et siis sai alguse Cantate Domino tuluõhtute korraldamine Peetri kiriku seltsieluruumides. Aprillis kanti ette muusika- ja tantsupõimik „Mälestuste radadel". Lisaks tavapärasematele lauludele oma koori liikmete esituses pakuti publikule nii kandlemängu kui disko-

tantsu, tantsunumbri nimeks oli „Õhtu palavik“ ning esitajateks Ingrid Kivi ja Linda Kolli.[7] Külalisena tegi kaasa Andres Raudsepp, kes laulis eesti tuntud meeleolulaule, nagu „Kui sa mind ei kurvasta“ ja „Kodumaa neid“ (ME 03.05.79).

Kui Cantate Domino jõuab veerandsaja piirile, toimub järjekordne koorijuhi vahetus: alates 1982. aasta sügisest on sellel kohal Roman Toi.

25. sünnipäeva tähistati kontserdiga, kus kõlasid T. Tallise, P. J. Hannikaise, W. Boice'i, R. C. Wilsoni ja C. F. Mülleri laulud. Selle kahe aasta jooksul, mil koor töötas R. Toi juhtimisel, on avardunud koori „emotsionaalse tämbri värvid“, mida võib pidada Toi eriliseks „kaubamärgiks“, kirjutab kontserdi arvustaja (VE 15.12.83). J. Laanese statistiline kokkuvõte näitab, et koor on 25 tegevusaasta jooksul selgeks õppinud 200 laulu (VE 01.12.83). Ühtki maailmaklassikasse kuuluvat suurteost selle aastapäeva puhul ette ei kantud, kuid esitatud laulud olid siiski uudsed. Järjekordne ulatuslikum heliteos lisandus kavasse järgmisel aastal ja see oli John Steineri kantaat „Ristilöömine“ H. Betlemi tõlgitud tekstiga. Solistidena tegid kaasa George Soans ja Andres Raudsepp (VE 01.05.84b).

Oma järgmist ümmargust tähtpäeva tähistab koor juba Rosemarie Lindau juhtimisel, kes koori arvult üheksanda dirigendina vahetas Roman Toi välja 1987. R. Lindau „enda muusikaline areng on olnud tihedas seoses Peetri koguduse vaimuliku koorimuusikaga,“ kirjutab Laanes koori tegevuse ülevaates, lisades ka, et koori asutajaliikmetest on kolmekümne aasta möödudes rivis veel neli lauljat: Magda Rabisson, Virve Mathias, August Liivoja ja Oskar Viia (VE 29.11.88). Meenutagem, et asutajaliikmeid oli kokku 16. Cantate Domino oli oma pika tegutsemisaja jooksul muutunud kindlaks osaks Toronto eesti muusikaelus. Seekordne juubelikontserdi kavagi oli sellele omamoodi kinnituseks, koosnedes valdavalt Torontos elavate eesti heliloojate R. Toi, U. Kasemetsa, C. Kipperi, K. Raidi ja J. Tamverki muusikast (VE 08.12.88).

Aastaid hiljem on koor ikka veel küllalt arvukas (1996. aastal 43 lauljat) ja koorijuht R. Lindau peab koori täiesti tegevusvõimeliseks. Ehkki 40. tegevusaastale lähenev koor ei koosne enam väga noortest lauljatest, saab toetuda pikale koos laulmise kogemusele (E XII.96). Vahepealsel ajal on aga Cantate Domino abiga korraldatud tuluõhtuid, millel kogutud raha läks trepptõstuki muretsemiseks kirikusse, sest paljudel koguduse liikmetel, kelle vanus juba kaunis kõrge, on raskusi kiriku treppidel liikumisega (ME 27.04.89).

40. juubelit 1998. aastal tähistatakse väärikalt, kandes ette Cyrillus Kreegi „Reekviemi“. Koori repertuaar on kasvanud 300 koraalivormis lauluni, lisaks mitmed suurvormid. On üheksakümnendad ja jälle võib vabalt meenutada koori

---

[7] Tantsunumbri pealkiri viitab üsna tõenäoliselt sellele, et koos koguduse noorte liikmetega oli Bee Geesi muusika ja John Travoltast inspireeritud diskotantsu buum („Saturday Night Fever“, Paramount Pictures 1977) tee leidnud ka Peetri kiriku alumistesse ruumidesse.

Peetri koguduse segakoor Cantate Domino. Esimeses reas lauljate keskel dirigent Roman Toi, solist Helmi Betlem, õp. Oskar Puhm ning solistid Ester Väli ja Eerik Purje.

kaudset eelkäijat, Tartu Ülikooli koguduse segakoori Cantate Domino. „Loodame, et toimub sama vaimulikku muusikat viljeleva koori taassünd Tartus. Selle toimumisel oleks me 40-aastane missioon ka nime säilitamise osas õigustatud," kirjutab Laanes (1998).

Juba aastaid on koori kavas olnud ka ilmalikku muusikat ja Cantate Domino lauljad on kaasa teinud ESTO laulupidudel nii Rootsis kui Austraalias (ehkki mitte oma koori koosseisus), ning samuti Tallinnas eesti üldlaulupeol 1990 ja 1994. 2002. aastal oli Cantate Domino külaliseks Ene Üleoja, kes seekord viibis Torontos Ööbiku koori kutsel. Tema käe all olid mitmed Cantate Domino liikmed juba varem üldlaulupidudel laulnud. Seoses E. Üleoja külaskäiguga kirjutab Eesti Elu:

> „Ene Üleoja on juhatanud Tallinnas Kaarli koguduse kirikukoori juba kurikuulsa kommunistliku korra ajal. Prof. Üleoja ei ole mitte ainult üks tipp-koorijuhtidest Eestis, vaid ta on ka tunnustatud pedagoog sealses muusikamaailmas. Meil oli võimalus tema juhtimisel laulda paaril harjutusel ja kuulda üht-teist Eestist nii käesolevast kui ka möödunud ajast." (EE 28.05.02)

Peetri ja Vana-Andrese koguduse kooride, dirigentide ja organistide omavahelisest koostööst on pikemalt juttu seoses Vana-Andrese koguduse segakoori tegevusega (vt peatükki „Vana-Andrese koguduse segakoor", lk 64–65). 2000. aastatel on kokkupuuted tihenenud ka baptistikoguduse ja sealsete muusikutega. 2003. aasta usupuhastuspühal oli jumalateenistuse muusikalist poolt rikastamas baptistikoguduse naistrio, mis koosnes koguduse teenekatest muusikategelastest: Aime Hanslep, Asta Kaups ja Marika Wilbiks, klaveril Kaire Hartley. Kuna jumalateenistus oli seotud soomepoiste liikumise 60. aastapäeva tähistamisega – Soomepoiste Klubi tegutseb Peetri kiriku ruumides –, siis kujunes see muusikalises mõttes tavapärasest isamaalisemaks: Cantate Domino laulis P. Sarapiku „Ta lendab mesipuu poole" (Oja 2003b). See laul on kujunenud rahvuslike sündmuste üheks eelistatumaks palaks, mis ikka ja jälle tuleb ettekandele Eestiga seotud tähtpäevadel. Nt kodumaalt lahkumise 60. aastapäeva jumalateenistusel „suutis Rosemarie Lindau selle laulu tervikuna elamuseks vormida, helisema panna ja südamesse sulatada," kirjutatakse Eesti Elus (Oja 2004b).

Cantate Domino kõrvale püütakse tuua noori muusikuid, nt 2004 jõulujumalateenistusel astub üles pühapäevakooli lastekoor Margit Viia-Maiste juhatusel, koorisolistidena esinevad Marielle Voksepp ja Leiki Kopvillem – Toronto eestlaste kolmas põlvkond (Oja 2004a). 2005. aasta jõululaupäeval musitseerib ansambel Helin M. Viia-Maiste juhatusel nii Peetri koguduse kui ka samas majas tegutseva apostelliku õigeusukoguduse jumalateenistusel. Viimasel oma koori enam pole, kuid Cantate Domino on endiselt tegev ja seekord kantakse oma kogudusele R. Lindau juhatusel ette R. Toi uudisloomingut lastelaulude kogust „Jeesuse sünd". Maestro ise mängib orelit kõigil teenistustel (EE 30.12.05). Cantate Domino iga on lähenemas viiekümnele ja Eesti Elu kirjutab:

> „Selle tegevusaja jooksul on kooril olnud tõusud ja mõõnad nagu igal ettevõtmisel. Nüüd aga ähvardab koori edaspidine „olemine“ lõppeda sellel lihtsal põhjusel, et „lõpevad“ meeslauljad ja ega naislauljategagi väga suurustada saa. Puudub nooremate – noortest ei maksa rääkidagi – juurdetulek. Kindlasti ei kao Peetri kogudusest muusika ja laul, arvas koori esimees, kuna leidub palju andekaid noori, kes traditsiooni edasi kannavad. See on teretulnud, kuid kui koor lõpetab, on see kogudusele siiski suur kaotus.“ (EE 20.05.05)

2005. aasta oktoobrist kuni 2006. aasta juulini oli Peetri koguduses vikaarõpetajaks Mart Jaanson, kes lisaks vaimulikuametile on tegev ka helilooja ja muusikateadlasena. Lisaks on ta oma häälega toetanud Cantate Dominot:

> „Ma läksin kohe esimestel Toronto-päevadel kiriku keldrisse Cantate Domino proovi. Seda ma teadsin, et kui tuleb noor vaimulik Eestist, siis oodatakse, et ta peaks kohe kaasa laulma, kui vähegi lauluhäält on. Minu eelkäija Ants Tooming oli ka selles kooris laulnud. Cantate Domino lauljad olid enamuses eakad inimesed, Eesti kirikukoorides on nooremad lauljad. Aga ma ei ütleks, et tase oleks vanuse tõttu halvem, sest enamik inimesi oli seal väga kaua laulnud ja mõned olid ikkagi väga head lauljad. Võib-olla häälejõudu ja värskust oli natuke vähe, aga mingeid puhtuse probleeme küll polnud. Väga positiivne mulje jäi sellest koorist kohe algusest peale.“ (Intervjuu, M.J. 2010)

Suuremaid heliteoseid lauldakse jätkuvalt koos Vana-Andrese kooriga, aga appi on tulnud ka baptistikoguduse koor – eri kogudusi siduvateks lülideks on aastakümneid olnud eelkõige koorijuhid Asta Ballstadt ja Charles Kipper, sest mõlemad on juhatanud ka Cantate Dominot.

Koor on jätkuvalt koguduse arvukaim allorganisatsioon, kuid selle kokkukuivamine on samuti jätkuvalt probleemiks. „Kas koor jõuab aastani 2008?“ küsib oma kirjutises koorivanem Paul Rabisson (2006), viidates koori viiekümnenda tegevusaasta peatsele saabumisele. Cantate Domino jõudis selle olulise päevani. Tuge pakkusid ka endise noortekoori Lootus lauljad ning tuleb lisada, et repertuaariski on märke noorenemisest. 2008 kevadel Ehatares külas käies olid koori kavas „kohalikest helimeistritest noor Riho Maimets, Charles Kipper ja Eerik Purje. Kodumaistest Piret Pormeister-Rips, Alo Ritsing, Gustav Ernesaks ja siinsetele koorilauljatele lemmiklauluks saanud Peep Sarapiku „Ta lendab mesipuu poole“,“ kirjutab koori tegemistest Eesti Elu (30.05.08).

Oma juubelit tähistas Cantate Domino 30. novembril 2008, astudes koguduse ja külaliste ette 35-liikmelise koorina.

> „R. Lindau oli koostanud kontserdi kava, meeles pidades Cantate koorijuhtide heliloomingut. Altari ees lauldi esimese asutaja-koorijuhi Udo Kasemetsa loodud moto „Laulge Jehoovale uut laulu…“ ja Charles Kipperi „Kiituse laul“ Psalm 103:1-5. Veel kuulsime Cantate Domino juhatajate

heliloomingust „Jõululaul“ – Leida Pilt (†)/Elna Miller, „Pühal õhtul“ – Eerik Purje (kes laulis kaasa ka kooris) ja „Jõulukell“ – Roman Toi.“ (EE 05.12.08)

2010. aasta mais lõpetas Cantate Domino oma 52. tegevusaasta. Lauldi igal kuul koguduse jumalateenistustel, „kaugemal pole aga jõud enam jaksanud,“ kirjutab Eesti Elu (21.05.10). Arutleti koori püsimise üle ja otsustati sügisel siiski tegevust jätkata. Kõrgeid naishääli on kooris veel küllaldaselt, kuid meeshäälte osas on viimasel ajal rohkem toetutud külalislauljatele. Laiali mindi lootusega, et sügisel toimub ime ja Cantate Domino saab juurde uusi meeshääli.

Teadaolevalt on aastatel 1958–2010 Cantate Domino püsiliikmete hulka kuulunud:

A. Haljaste
Adele Reitav
Agate Leichter
Agnes Paju
Agnes Valgerist
Aino Laanep
Aino Zuka
Alide Pruul
Alli Vähi
Alma Vares
Alma Veike
Alma Witte
Anette Kopell
Anna Kivisild
Anu Randmaa
Armilda Kasenurm
Asta Kaljuste
Astrid Kalmar
Benita Kopamees
E. Sildva
E. Turu
Eleonora Linkvist
Elfrida Asor
Elis Ustal
Ellen Heinsar
Ellen Kuuskne
Ellen Lindau
Ellen Saks
Elna Libe
Els Kahro
Elsa Nirk
Elvine Haab
Elvire Jõgi
Endla Rüdmik
Endla Saksniit
Erika Advelk
Erika Kolli
Erika Pahapill
Esta Toompuu
Ester Kaur
Evi Dulder
Gerlinda Leis
Gita Knuude
H. Küla
Heldi Vastopä
Helga Lõhmus
Helgi Kirs
Heljo Kruuv
Heljo Puldre
Helju Salumets
Helmi Vikstein
Helvi Viia
Hilda Koppel
Hilda Lehola
Hilda Sepa
Hilja Tomson
Ida Kallaste
Ilse Pirso
Irje-Ann Pihlberg
Julie Herma
Juuli Kristal
Juulia Lindau
Kaare Norralt
Karen Wold
Kersti Pinna
Koidula Roiser
L. Pralits
Leida Bleasdell
Leida Järvi
Leida Roosimäe
Lia-Mai Ulpman
Liisa Mets
Linda Järvalt
Linda Koff
Linda Kruus
Linda Lehari
Linda Leppik
Linda Lindau
Linda Salk
Linda Toming
Linde Leis
Lisanne Vaher
Lore Kukk
Loviise Liivoja
Ludmilla Karro
Lydia Kööp
Lydia Nurm
M. Potsep
Magda Gübeli
Magda Rabisson

Maila Kaulen
Maiu Roiser
Margit Viia
Maria Mäsak
Marje Laansoo
Marta Jõksi
Marta Kivik
Meida Liipere
Melita Tarandi
Mia Gowdy
Miina Ruusauk
Milla Karro
Milla Ots
Monika Zerbe
Nelly Gustavson
Nelly Hubel
Nelly Lind
Olli Paas
Reet Lindau
Rosemarie Lindau
Rutti Kajak
Rutti Raudoja
Salme Mäetamm
Salme Põldma
Salme Raid
Silvi Treier
Susan Kibuspuu
Tamara Norheim
Tamara Raye
Tiiu Roiser
Tiiu Strauss
Tuule Jürisalu
Unda Järvalt
Unda Leppik
Vaike Tölpt
Vaiki Melts
Valentine Männik
Valve Lindau
Viive Musta
Viktoria Kass
Virve Leesmaa
Virve Lomax
Virve Mathias
Virve Nesson
Ain Järve
Aleksander Liipere
Aleksei Koppel
Alex Sepp
Alfred Kahro
Alfred Tamm
Arne Roosman
Arnold Kukk
Arnold Varik
Artur Mets
Arvo Dulder
August Liivoja
August Niit
Bruno Freiman
Edgar Kalvik
Edgar Marten
Edgar Merelaid
Eduard Toberluts
Edward Roiser
Eerik Purje
Eik Järvi
Enn Eero
Erich Rämmeld
Erik Kass
Erik Mesikäpp
Esko Luksepp
Georg Poolma
Harjo Tari
Harold Kivi
Ilmar Tork
Jaan Teerand
Johannes Lindjärv
Juhan Laanes
Juhan Lindau
Julius Lahesaar
Kalju Kaur
Karl Paulus
Karl Pärnoja
Lembit Siilats
Lembitu Ristsoo
Madis Peeker
Marek Roost
Martin Lepik
Martin Reitav
Meinhard Põldma
Nikolai Turu
Olev Kukk
Oskar Viia
Paul Kristal
Paul Lindau
Paul Rabisson
Peeter Lindau
Ragnar Pohlak
Rein Suigu
Reinhard Põldma
Reino Träss
Sulev Saksniit
Tõnu Naelapea
Urmas Migur
V. Sildva
Victor Libe
Voldemar Tikerpuu

Toronto Peetri Koguduse Noortekoor Lootus

Noortekoor Lootus tegutses Peetri koguduse juures regulaarselt ligi viisteist aastat. Oma arhiivi kooril ei kujunenud, sest „noored inimesed ei tunne huvi paberite vastu," tõdes Lootuse koorivanema ülesandeid täitnud Evi Tarkus-Vahtra (Intervjuu, E.T.-V. 2009). Kui Peetri kogudus 2008. aastal oma 60. sünnipäeva tähistas, ilmus sel puhul bülletääni erinumber, mis sisaldab pika ja faktitiheda ülevaate koguduse segakoori Cantate Domino tegevusest, kuid Lootust on märgitud vaid koguduse statistilises ülevaates kui noortekoori, mida on aegade jooksul juhatanud kolm dirigenti: Katrin Kuuskne, Jaak Kivik ja Inga-Pia Korjus (Vastopä 2008). Needki vähesed andmed on ekslikud: tegelikult pole I.-P. Korjus seda koori kunagi juhatanud, küll aga on saatnud paljusid Lootuse esinemisi orelil ja klaveril.[1] 1983. aasta koguduse bülletäänist leiame pikema ülevaate Lootuse koori kohta ning sealt selgub, et koorijuhte on olnud kokku viis: Jaak Kivik, Katrin Kuuskne (hiljem Veski), Charles Kipper, Lembit Avesson ja Rosemarie Lindau. Püsiliikmete arv on kõikunud 20–30 vahel ning nende vanus on jäänud vahemikku 16–30 aastat. Koori tegevus sai alguse 1970. aasta kevadel: esimest korda lauldi leerivenna matusel. Alustati topeltkvartetina, kuid sama aasta sügisel jätkati juba Toronto Peetri Koguduse Noortekoorina. Lootuse nime sai koor endale mõni aasta hiljem (Tarkus 1983: 21).

On huvipakkuv, et meedias seostatakse Lootust Peetri koguduse juures aastaid varem lühiajaliselt tegutsenud noortekooriga Vanemuine, mille 1958. aastal asutas Udo Kasemets. Nii näiteks kirjutab Vaba Eestlane 1974. aastal Lootuse koorist kui taaselustatud Vanemuisest:

> „Koor elustati uuesti kolm aastat tagasi, kui leeriõed-vennad asutasid väikese koori, et laulda mälestuseks oma õnnetu surma läbi lahkunud leerivennale. Noor usuteadust õppiv ja sel ajal organistina töötanud Jaak Kivik suurendas koori liikmeskonda ja koor kaunistas mitmeid Peetri kiriku jumalateenistusi." (VE 19.03.74)

Peetri koguduse juures tegutses tõepoolest lühikest aega noortekoor Vanemuine, kuid selle tegevuse kohta on andmeid väga vähe. Vabas Eestlases (19.03.74) dateeritakse koori sündi 1956. aastaga, tegelikult toimus see siiski kaks aastat hiljem, nagu näitab 1958. aasta septembris ilmunud teade:

> „Et võimaldada muusikahuvilistele eesti noortele 16.–24. eluaasta vahemikus üheskoos harrastada laulu, neid siduda meie rahva muusikaliste traditsioonidega ja rajada järelkasvu visale eesti lauljasperele, asutatakse

[1] Inga-Pia Korjus on juhatanud Peetri Koguduse Vaimulikku Orkestrit, mis enne 1976. aasta novenbrit tegutses Vaimuliku Pasunakoorina (VE 22.03.77). 1973–1981 on ta olnud Peetri kirikus tegev organistina (Vastopä 2008: 26).

Peetri koguduse noortekoor 1972. Esimeses reas keskel dirigent Jaak Kivik.

> Toronto Peetri koguduse algatusel noorte segakoor. [---] Tegevuse põhialused hõlmavad avaraid välju rahvalaulust kirikumuusikani ja koori küpsedes vahest ehk sobivaid muusikalavastusigi. [---] Koori juhiks on tuntud eesti dirigent ja helilooja Udo Kasemets, kes omab endise skautjuhina ning gümnaasiumi muusikaõpetajana tihedaid sidemeid ja kogemusi noortega, mis tagab sellele algatusele igakülgse õnnestumise." (VE 27.09.58)

Esimesse harjutustundi koguneti 5. oktoobril 1958 (VE 04.10.58) ja juba samal aastal toimus ka esinemisi, nt Peetri koguduse jõulujumalateenistusel (VE 17.12.58). Vanemuise koori õnnistas järgmise aasta 14. veebruaril noorte küünlavalge-jumalateenistusel õp. Oskar Puhm. Laiemas plaanis oli tegemist üritusega, mis pidi „ergutama usulis-rahvuslikku aktiviteeti meie noorsoo hulgas," kirjutab Vaba Eestlane, sest lisaks noortekoori esinemisele kuulutasid seal ka jumalasõna noored ise. Koori esinemise kohta on andmeid veel 1959. aastast. Nimelt koos Eesti Vabariigi 41. aastapäeva tähistamisega õnnistati koguduse segakoor Cantate Domino ning kontsert-jumalateenistusele järgnenud seltskondlikus osas pakkus muusikalist meelelahutust noortekoor Vanemuine (VE 25.02.59). Peatselt (1960) lõpetas Udo Kasemets oma dirigenditegevuse Peetri kirikus, misjärel lakkas tõenäoliselt ka noortekoori töö ja nii pole mingit alust Vanemuist ja Lootust omavahel siduda. Tõsi küll, noortekoor Lootus teeb aastaid hiljem just seda, mida oma selgesti väljendatud rahvuslikes eesmärkides rõhutas Vanemuine: nende repertuaar katab „avaraid välju rahvalaulust kirikumuusikani" ja enamgi veel, ning kaasa tehakse ka mõnes muusikalavastuses. Kuid sellega kahe koori vaheline sarnasus ka piirdub. Lootus sündis hoopis teistel asjaoludel kui Vanemuine ning tegutses muusikakollektiivina üsna spon-

taanselt, seadmata endale mingeid konkreetsemaid sihte. Kooriliikmete intervjuudest jääb mulje, et kooril on olnud pigem sõpruskonna varjund. Koori liikmeskonnal oli mitu allikat ja üks neist oli leerikool. Noored tulid leeri, ühinesid kooriga ning koor kasvas suuremaks. Pärast leeri mõned lahkusid ja mõned jäid ning loomulikult liitus kooriga noori torontolasi, kes lihtsalt soovisid selles kooris laulda. Nendest kujunes koori püsituumik (Intervjuu, R.L.-V. ja E.T.-V. 2009). Lauljate voolavuse tõttu on Lootus kõikunud sega- ja kammerkoori vahel: nt 1976. aasta kevadkontserdil oli lauljaid 40 (VE 06.05.76), mis jääb selle koori laeks, kuid 1977. aasta mais esines koor Peetri kirikus koosseisus 11 neidu ja 7 noormeest (VE 17.05.77).

Koori esimene juht Jaak Kivik oli Peetri kirikus organistiks 1970–1973 ning juhatas samal ajal ka noortekoori, mille esinemised toimusid nii kirikus kui väljaspool. Kiviku eestvedamisel sai teoks ka koori esimene reis New Yorki. 1973. aastal jätkas J. Kivik koorijuhi tööd Vana-Andrese Koguduse Noortekooriga ning Peetri koguduse koor vajas uut dirigenti. „Kui Kivik millegipärast lõpetas töö Peetri koguduse kooriga, siis koguduse õpetaja Puhm helistas mulle ja küsis, kas ma võtaks selle koori, sest ta teadis, et ma olin õppinud koorijuhatamist ülikoolis," meenutab oma dirigenditöö algust Katrin Veski (end. Kuuskne) (Intervjuu, K.V. 2010). Kooris oli sel ajal 27 liiget ja nende kontserdid tõid Peetri kirikusse arvukalt noori – ilmselt huvist eakaaslaste muusikaharrastuse vastu. Koor pakkus publikule mitmekesist kava, mille pani kokku dirigent:

> „Repertuaari valisin mina. Osa olid alati kirikulaulud – vaimulik muusika, meil olid ju sageli kirikukontserdid. Ja teised laulud olid selline... „üle maailma tuntud muusika". Ma alati tahtsin klassikalist muusikat kavasse panna – see oli, mida ma olin koolis õppinud. Ja me tegime ilmalikke laule muidugi ka – eesti laule." (Intervjuu, K.V. 2010)

Ehkki tegemist oli kanadaeestlaste teise põlvkonna kooriga, kuulus nende repertuaari palju selliseid laule, mis olid väljaspool Eestit tegutsenud kooride kavas olnud juba pagulusaastate algul. Nt Mozarti „Ave verum corpus" leidub Saksamaal välja antud meeskoorilaulude kogus (Toi *et al* 1948: 280–282) ja seda on esitatud mitmesugustes kooriseadetes kuni tänapäevani. Kui heita pilk eesti autorite loomingule, siis nt R. Tobiase „Eks teie tea" on samuti trükis avaldatud juba 1950. aastatel New Yorgis (Loite *et al* 1952–1955: 187–190) ning vaevalt võiksime leida eesti koori, kes poleks seda oma kavasse võtnud. Lisaks nendele teada-tuntud lauludele üllatas koor publikut ka uudsemate asjadega, millega K. Kuuskne oli tutvust teinud Toronto ülikooli muusikafakulteedis õppides. Üks selline oli nt C. Orffi „Catulli Carmina" 11. osa „Inter amatores ac meretrices ambulantes Catullus solam identidem petit Lesbiam", mis on rohkem tunutud oma esisõnade „Miser Catulle" järgi (vt „Miser Catulle lugu", lk 384–385). Kontserdikavad on kõigil järgnevatel tegevusaastatel – ka järgmiste dirigentide ajal – koostatud nii, et neis oleks koorilaule, mis eestlaste hulgas populaarsed, olgu need siis rahvusromantilise alatooniga või maailmaklassikasse kuulu-

vad laulud. Samas sisaldas kava alati ka midagi värsket ja üllatavat rahvalaulužanrist, muusikalidest ja isegi džässist, kajastades nii noorte koorijuhtide ja lauljate muusikaeelistusi. Selline repertuaar võimaldas esinemisi mitmetel üritustel ka väljaspool kirikut: lauldud on nii multikultuurifestivalil „Karavan" kui Toronto raekojas ja Ontario provintsi valitsuse hoones (Tarkus 1983).

1974. aasta kujunes koorile eriliselt sündmusterohkeks. Varakevadel osales koor Montreali Jaani koguduse 25. aastapäeva pidustustel (VE 19.03.74). Sel kevadel muutus ka koori nimi: Toronto Peetri Koguduse Noortekoorist sai Toronto Peetri Koguduse Noortekoor Lootus, mis edaspidi mitteametlikus keelepruugis figureerib kui noortekoor Lootus. Nimemuutus oli seotud eelkõige kontserttegevuse laienemisega väljapoole eesti ühiskonda, meenutab „ristiema" Katrin Veski:

> „Minul oli siis üks *boyfriend*, haruldaselt hea pianist, aga tema oli ka geniaalne mänedžer. See oli tema idee Ontario valitsuse hoones kontserte teha ja valitsus rahastas seda. See oli kontsertide seeria. Need olid „lõunakontserdid", nii et me esinesime nendele inimestele, kes töötasid seal valitsushoones – see oli nende lõunane meelelahutus kord nädalas. Seal oli suur fuajee läbi kahe korruse, mis andis väga hea kõla. Me esinesime valitsushoones mitu korda, mul on meeles, et üks oli kevadel, ja veel siis, kui meil on *Dominion Day* 1. juulil – see on Kanada sünnipäev. Kui oli meie esimene kontsert tulemas, ma pidin kavalehe koostama ja kooril siis ei olnud nime. Ma pidin valima midagi. Ja siis mul ühel hommikul tuli see mõte: Lootus. See sobis igale poole – kirikusse ja mujale, me laulsime ju tõesti palju ka väljaspool. Ja nii see nimi meile jäi." (Intervjuu, K.V. ja E.V. 2010)

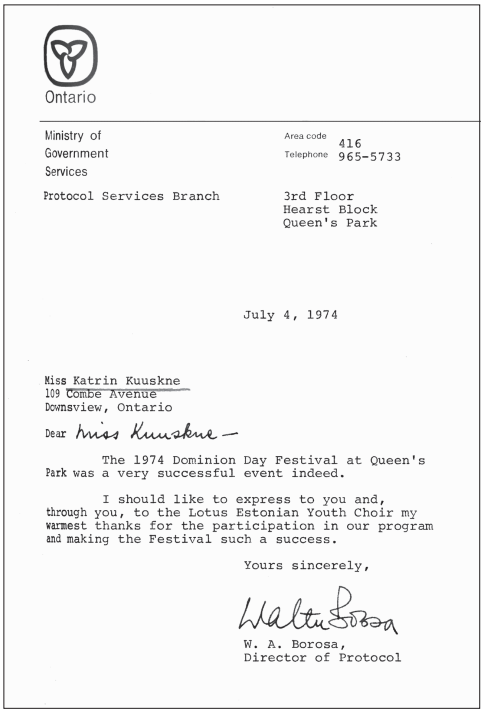
Kommentaariks lisab Katrini abikaasa ja New Yorgi Eesti Meeskoori juht Erik Veski:

> „Enne sõda oli Tartus Vanemuise Selts, aga Tallinnas oli Lootuse Selts. Meil on pandud sama nimi koorile, see ei ole võetud selle seltsi eeskujul, aga see on huvitav juhus siiski, Lootus on selline väga sobiv nimi."[2] (Intervjuu, K.V. ja E.V. 2010)

Huvi Lootuse kontserdi vastu Ontario valitsushoones oli suur, nagu näitab foto Meie Elus (23.05.74) – avar fuajee on kuulajaist tulvil. *Dominion Day* kontserdi eest on koor saanud ka valitsuse tänukirja.

Sama aasta aprillis tähistati Torontos korp! Fidentia eestvõttel Juhan Aaviku 90. sünnipäeva kontserdiga, mis oli väliseesti muusikaelu seisukohalt mitmes mõttes tähenduslik. Aavik oli Tallinna konservatooriumi rektor sel ajal,

[2] Siinkohal meenutame, et Peetri koguduse segakoor Cantate Domino võttis oma nime teadlikult Eestis enne II maailmasõda tegutsenud kirikukoori eeskujul (vt ka peatükki „Peetri koguduse segakoor Cantate Domino", lk 76).

Ontario

Ministry of
Government
Services

Area code 416
Telephone 965-5733

Protocol Services Branch

3rd Floor
Hearst Block
Queen's Park

July 4, 1974

Miss Katrin Kuuskne
109 Combe Avenue
Downsview, Ontario

Dear Miss Kuuskne —

The 1974 Dominion Day Festival at Queen's Park was a very successful event indeed.

I should like to express to you and, through you, to the Lotus Estonian Youth Choir my warmest thanks for the participation in our program and making the Festival such a success.

Yours sincerely,

W. A. Borosa,
Director of Protocol

Ontario valitsuse protokolliteenistuse tänukiri Lootuse koorile.

kui seal õppisid paljud pagulusse siirdunud muusikud, kes hiljem leidsid püsiva kodu Torontos, nt H. Betlem, S. Kerson, A. Kurg, S. Lohuaru, K. Raid. Aaviku looming on aastakümneid kuulunud võõrsil elavate eestlaste repertuaari ning tema juubelikontserdil esitasid seda ka noored muusikud, kes olid üles kasvanud võõrsil: pianist Margit Viia (hiljem Viia-Maiste) ja Lootus, kelle ülesandeks oli Aaviku kooriloomingu tutvustamine. Noorte kaasahaaramisega saavutati lisaks mitmekesisele ülevaatele Aaviku helikeelest ka põlvkondade järjepidevuse efekt (ME 11.04.74a). Koori esituses kõlasid „Kalamehe mõrsja", „Käo tervitus" ning „Hoia, Jumal, Eestit". Kontsert helilindistati ning saadeti koos üritusest laekunud tuluga sünnipäevakingina Stockholmi, kus Aavik tollal elas (ME 25.04.74a).

Lootus oli üks neljast Torontos tegutsenud noortekoorist, kes osales Kanada Eesti Noorte Kongressi avakontserdil 1974. aasta mais. Lisaks tegid kaasa segakoor Leelo (juh. Eerik Purje), Vanemgaidide Koor (juh. Guido Laikve) ja Baptisti Koguduse Noortekoor (juh. Aime Hanslep) (VE 07.05.74). Meie Elu ülevaateartiklis märgitakse, et Lootus paistab teiste hulgas silma sellega, et „näitab oma värske akadeemilise haridusega Katrin Kuuskne juhatusel järjekindlat tõusuhoogu, liikudes valitud moodsama koorikunsti suunas" (ME 09.05.74). Lootuse juhtimise kõrval oli Katrin Kuuskne koos Harry Kiviloga tegev ka rahvatantsu- ja -laulurühmituses Virulased, mille repertuaar ja suunitlus olid Lootuse omast üsna erinevad. See rühmitus esines samuti kongressi avakontserdil ning Meie Elu ülevaateartiklis rõhutatakse, et Virulased „lasid tõdeda, et noortel ja nende vanematel on huvi noori juba varakult juhtida eesti kultuuri juurde" (ME 23.05.74b). Kongressi kui terviku idee oli panna noori arutlema selle üle, mida nad ise saavad teha eestluse alalhoidmiseks. Kongressi avakontserdil oli ka külalisesinejaid: läti kanneldajad ning üllatajana ukraina noortekoor. Selles võib näha kinnitust eri rahvusest pagulaste poliitilise koostöö laienemisele, mida tehti selle nimel, et annekteeritud riikide kodanike inimõigused leiaksid respekti kogu maailma silmis. Sel eesmärgil kasutati ära kõik võimalused Toronto kultuuriüritustest kuni Balti Õhtuteni Ottawa Parlamendimäel (ME 23.05.74a).

Meedias ennustatakse Lootusele silmapaistvat tulevikku ja 1975. aasta kontsertidel on Peetri kirik rahvast tulvil. Arvustajad tõstavad esile diktsioonipuhtust koori emakeelsetes lauludes ning võimet tõlgitseda ka eesti vaimulikku heliloomingut (kavas on Türnpu „Kyrie“ ja „Püha“). Märgitakse, et koor on lühikese ajaga saavutanud tähelepandava taseme ja „kuna see on toimunud teadlikult kunstiküpse muusika viljelemisel, siis on seda suuremad lootused tulevaseks viljakaks tööks“ (VE 18.02.75). Sama aasta kevadel teeb Lootus kaasa ka suurejoonelises vabaõhulavastuses „Udumäe kuningas“, mis kantakse ette Toronto eestlaste suvepäevade raames 21. juunil Devils Elbow' suusakuurordis. Lavastuse aluseks on eesti muinasjutt, mille põhjal on kokku pandud tantsu- ja muusikapõimik. Osalejaid on ligi sada ning kandvateks jõududeks rahvatantsurühm Kungla ja noortekoor Lootus (VE 02.05.75).

1976. aasta oli koorile vaheldusrikas ja samas ka töörohke. Koor oli heas vormis, lauljaid oli kokku 40 ja ehkki ainult 12 neist olid mehed, suudeti häälerühmades kõlaline tasakaal saavutada. Aasta algas reisiga: 24. jaanuaril sõitis koor 30-liikmelisena kontsertreisile Montreali sealse Eesti Seltsi ja Jaani koguduse kutsel ning esines kontserdiga Marymounti keskkooli aulas.

Katrin Kuuskne, Maria Kiisk ja Rosemarie Lindau Montrealis 1976.

Järgmisel päeval osaleti Jaani koguduse jumalateenistusel. Külakostiks oli kaasa toodud mitmekesine kava, milles kajastub veel äsjaste jõulude meeleolusid: H. Tobias-Duesbergi „Jõuluööl“, U. Kasemetsa „Jõuluöö“, aga ka Haydni „Kõik taevas nüüd kuulutab“, Pergolesi „Glory to God“ ning Thompsoni „Alleluia“. Montreali eestlaste jaoks oli Lootuse kontsert südantsoojendav sündmus eelkõige seetõttu, et noored eestlased laulsid eesti laule, märgitakse kontserdi järelkajas (VE 03.02.76). Teenis Toronto Peetri koguduse õpetaja O. Puhm, kes on kaasa teinud enamiku Lootuse koori reisidest, kuid olnud ka koori tegevuse toetaja ja innustaja paljude aastate jooksul (VE 15.01.76a).

Kuu aega hiljem laulis Lootus juba Ottawas. 21. veebruaril tähistas sealne eestlaskond Eesti Vabariigi 58. aastapäeva ning sel puhul „lehvis Ottawa raekoja lipuvardas Eesti rahvuslipp 24. veebruaril päikesetõusust kuni päikeseloojanguni takistamatult,“ kirjutab Meie Elu (05.03.76) ning see on tollaseid poliitilisi hoiakuid arvestades märkimisväärne fakt. Ilmaolud, mis sageli mõjutavad publiku arvu, olid üsna rängad, aga Lootuse 14 lauljat koos dirigendi ja klaverisaatja I.-P. Korjusega jõudsid kohalike eestlaste abiga õigeks ajaks aktusele tihedast lumesajust ja libedusest hoolimata.

Maria Kiisk teel kontserdile Ottawas 1976.

Rootsist pärit Maria Kiisk mäletab seda päeva enam kui kolmkümmend aastat hiljem eelkõige haruldaselt hea ettekande tõttu, mille pidas dr. Karl Aun, sisuks Eesti Vabariigi väljakuulutamise poliitiline tagapõhi. Kuid kuidas sattus rootsieestlane Lootuse koori? Esmakordselt külastas M. Kiisk Torontot 1972. aasta Eesti Päevade ajal, kus ta kohtas sadu omaealisi eestlasi Ameerikast, Austraaliast ja mujalt – kõik rääkisid eesti keelt, kõigil oli huvi Eesti vastu. Oli palju neid, kes tantsisid rahvatantsu või laulsid kusagil kooris. Stockholmiga võrreldes tundus Toronto kultuuriline õhkkond kuidagi vabam, eriti tema kodust tausta arvestades, kus igasuguse musitseerimisega kaasnes vältimatu püüdlemine professionaalse esituse poole.[3] Torontos laulsid noored rohkem laulmise pärast, aga tegid ühtlasi ka „eesti asja" ja nii kujuneski ESTO otsustavaks pöördepunktiks M. Kiisale, kes jäi mitmeks aastaks Torontosse elama (Intervjuu, M.K. 2010). „Eestipärane muusika on ju muidugi koorilaul minu meelest," on M. Kiisk ütelnud ühes varasemas intervjuus.[4] Kuid Lootuse repertuaar oli üsna erinev sellest, mida laulsid Stockholmi eesti koorid 1970. aastatel: lisaks eesti koorilauludele oli oluline osa nn maailmaklassikal ning lauldi isegi muusikalilaule. M. Kiisk mäletab, kuidas tema isa püüdis juhtida Lootust rohkem eesti varasema koorimuusika poole, saates Stockholmist koorinoote, nt M. Saare laule (Intervjuu, M.K. 2010). Kuid Lootus jätkas siiski pigem väljakujunenud suunas.

Ottawa kontserdile järgnes valmistumine kevadhooajaks, mille kava oli esinduslik just maailmaklassika osas: Beethoven, Haydn, Mozart, Händel, Pergolesi ja Rahmaninov; eesti heliloojatest Virkhaus, Türnpu ja Jürme (VE 27.05.76). Ees ootavateks pikemateks reisideks saadi Kanada riigisekretariaadilt 3000 dollari suurune stipendium. See aitas teoks teha koori külaskäiku Chicagosse, kus 22. märtsil anti kontsert ning toimus ka ball.

Katrin Veski koduses arhiivis on säilinud üks müümata jäänud pilet, millel Lootus ühendab Toronto moodsat raekojahoonet ja väikest Eesti Maja Chicago äärelinnas.

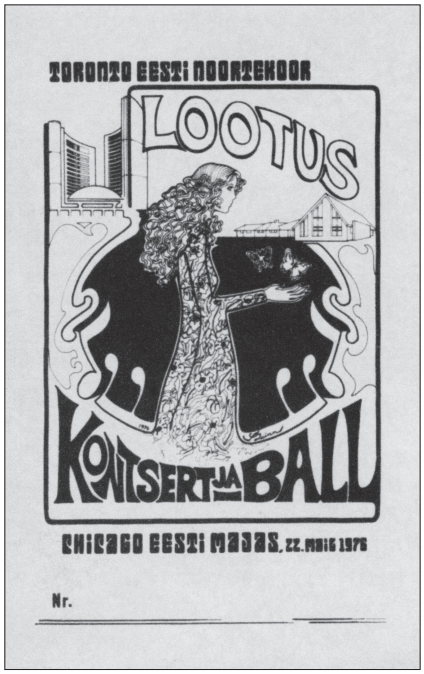
---

[3] M. Kiisa isa Harri Kiisk (1922–2000) oli õppinud muusikateadust, klaverit, koorijuhtimist ja kompositsiooni. Stockholmis elades kujunes temast pagulaste muusikaelu üks kesksemaid figuure, kelle kodu oli alati avatud eesti muusikale ja muusikutele.

[4] Kanni Labi intervjuu Maria Kiisaga Stockholmis 2008.

Juunis toimus Baltimore'i ESTO, kus Lootus esines kontsertkavaga ning tegi kaasa valguspeol rahvatantsijatele saatemuusikat lauldes. Torontos ootas aga ees multikultuurifestival „Karavan", kus Lootuse lauljad aitasid sisustada Tartu paviljoni programmi (VE 06.05.76).

1976. aasta sügisel algas Lootusel tihedam koostöö Cantate Dominoga: valmistuti L. Avessoni jõulukantaadi „Üks roosike on tõusnud" esiettekandeks (VE 09.11.76). Kaks koori, millest üks oli kavas paigutada rõdule ja teine altari ette, olid vajalikud selleks, et, „tekitada stereofooniline seinast seinani muusikat täis olev tunne" (VE 16.12.76). Intervjuus Vabale Eestlasele selgitab L. Avesson, et see teos nõuab ühte koori kaheks jagatuna või siis kahte koori, lisaks solist ja kammerorkester. Teose ettekande on ta otsustanud seekord lahendada kahe koori kasutamisega. Nii Cantate Domino kui Lootus on L. Avessoni hinnangul piisavalt kõrgel tasemel selle esitamiseks – need on tema sõnul hetkel parimad eesti koorid Torontos. Lisaks on kantaat L. Avessoni pühendusteos Lootusele, mille idee Vaba Eestlase väitel pärineb koorilt (samas). Kuid siinkohal teeb Katrin Veski täpsustusi:

Noortekoori Lootus kontserdipilet, Chicago 1976.

> „Ma olen kindel, et see ei olnud koori idee. Sellel ajal olin peamiselt mina see, kes organiseeris ja mõtles välja asju, mida me teeme, ja kõik tulid minu juurde oma plaane arutama. See kantaadi idee võis tulla Stella Kersonilt – ta väga hindas meie koori ja talle meeldis ka Avessoni muusika ja ma arvan, tema palus Avessonil selle kirjutada. Stella pani ka selle orkestri kokku, kellega me kantaati tegime. Tema tundis viiuldaja Jaak Liivoja ja veel mõnda flöödimängijat ja teisi... Stella Kerson oli kõige suurem muusika organiseerija ja edendaja sellel ajal. Tema oli Eesti Kunstide Keskuse eesotsas, ta aitas esinejaid, tõi neid kohale ja viis... Ta tõesti oli väga suur inimene." (Intervjuu, K.V. 2010)

1976. aastal täitus Katrin Kuuskne kolmas hooaeg dirigendina ning Avessoni kantaadi ettekandel 12. detsembril juhatas ta Lootust viimast korda Peetri kirikus enne Torontost lahkumist (VE 25.11.76). Baltimore'i ESTO viis Katrin Kuuskne kokku Erik Veskiga ning ühist elu otsustati jätkata New Yorgis.

1977. aasta 12. veebruaril toimus Torontos noortekooride laulupäev, suur ühiskontsert leidis aset St. Laurence Central Town Hall'is. Osales 6 koori: Esto-

Atlantis New Yorgist (juh. Maaja Duesberg-Roos ja abidirigent Erik Veski), Helletajad Hamiltonist (juh. Olav Kopvillem), Toronto Vanemgaidide Koor (juh. Gunnar Mitt), Vana-Andrese Koguduse Noortekoor (juh. Jaak Kivik), Segakoor Leelo (juh. Eerik Purje) ning Lootus, keda nüüd juba külalisena juhatas Katrin Kuuskne-Veski. Koosseisult suurim koor oli Esto-Atlantis. Nende repertuaar koosnes eesti koorides üldlauldavatest lauludest, nagu nt M. Härma „Tuljak", R. Tobiase „Eks teie tea", R. Pätsi „Pill oll' helle" jts (VE 15.02.77). Laulupäeva idee kasvaski tegelikult välja plaanist kutsuda Torontosse esinema kiiresti populaarsust kogunud Esto-Atlantis. See plaan hakkas kindlamat kuju võtma, kui asju asus korraldama Eesti Kunstide Keskus, eestvedajaks Stella Kerson. Toronto koorid olid huvitatud ühisest kontserdist, sest „Toronto noorus ei tahtnud kuidagi lubada, et Esto-Atlantis üksi meie loorberipõõsad lehtedest puhtaks riisuks," kommenteerib kavandatava sündmuse tagamaid Eerik Purje (1977).

Noortekoor Lootus L. Avessoni kantaadi „Üks roosike on tõusnud" esiettekandel Peetri kirikus.

Et Lootuse igapäevaelu taas rööbastele saada, täitis pärast K. Kuuskne-Veski lahkumist dirigendi ülesandeid mõnda aega Charles Kipper ning seejärel astus sellesse ametisse Lembit Avesson (VE 22.03.77). 1977. aasta mais toimus ka esimene suurem Avessoni-perioodi avalik esinemine, mis meelitas kokku arvuka publiku, keda huvitas, kuidas koor on oma uue dirigendi all töötades arenenud. Paraku oli koosseis kahanenud: sel ajal laulis Lootuses 11 neidu ja 7 noormeest. Kuid sellest hoolimata olid kavas nt „Kyrie" ja „Credo" Schuberti missast G-duur, Stravinski „Pater noster" ja Bachi „Kiituselaul"; eesti koorimuusika oli esindatud K. Türnpu ja M. Härmaga ning repertuaari oli lisandunud L. Avessoni „Järv" (VE 17.05.77). Sügishooajal lauldi varasemast tuttavat repertuaari, kuid juurde tuli rohkem L. Avessoni enda teoseid („Alguses oli", „Psalm 8", „Püha, püha, püha"). Koori dirigeerimisel assisteeris L. Avessoni Rosemarie Lindau, kes varem oli Lootuses kaasa laulnud, ning sügisesel kontserdil kanti tema juhatamisel ette kolm ingliskeelset laulu, mida L. Avesson saatis orelil (VE 10.11.77).

1977. aasta novembri algul võttis Lootus ette oma teise kontsertreisi New Yorki. Vaba Eesti Sõna teatas varakult, et Toronto noortekoor koos noorteorkestriga annab kontserdi High School of Art and Design'i saalis. Kuna dirigent L. Avesson ei saa kaasa sõita, siis on ta palunud New Yorgis elaval Katrin Veskil end asendada. Kontserdi kavasse on planeeritud ka Rosemarie Lindau esinemine solistina (klaveril Erik Veski) ning ühtlasi juhatab R. Lindau kolme madrigali (VES 10.11.77). Nii kujunes see kontsertreis tänapäeva mõistes Toronto – New Yorgi ühisprojektiks.

Reisi avaesinemine toimus tegelikult Long Islandi Eesti Kodu saalis, kuhu koor oli reisi ajaks majutatud. Kavas domineerisid nooremad heliloojad: lauldi L. Avessoni uusi laule (juhatas R. Lindau) ning Roy Madevee esitas oma loomingut flöödil (VES 01.12.77). Järgmisel päeval New Yorgis toimunud kontserdi arvustuses kirjutab J. K. (Juta Kurman), et Peetri kogudus võib uhkust tunda oma noortekoori üle, „kelle esinemine High School of Art and Design saalis oli enamat kui vaid õhtutäis head muusikat. See oli uus lehekülg Välis-Eesti muusikas, uue stiiliga tulevikku kindlustav käekiri meie kultuurilõigus: noorusvärskuselt lendlev ja eneseusalduslik." Tase oli selline, „nagu oleks kogu Toronto Kuninglik Muusikaakadeemia lavale lahti lastud." Ka mõlemad dirigendid pälvisid arvustaja kiidusõnu: „Rosemarie Lindau toimis hoogsalt ja hea tõlgitsusliku vaistuga" ning Katrin Kuuskne-Veski „klassikaline signaliseerimine oli elav, prestsiisne ja loogiline ning muusikalisele enesekindlusele baseeruv" (VES 17.11.77). Järgmisel hommikul said New Yorgi eestlased koori kuulata Lexington Avenue kirikus. Hea akustikaga ruumis kõlasid nende hääled veel paremini kui eelmise päeva kontserdil, kuid arvustaja leiab, et repertuaaris võiks olla palju rohkem eesti autorite teoseid. Eriti märkimisväärselt on rikastanud eesti vaimulikku koorimuusikat L. Avesson, „mida kogudusel vajaduse puhul oleks kasulik teatavaks võtta," märgib arvustaja (VES 24.11.77). Oma toonast ülikiitvat hinnangut Lootusele ja dirigentidele arvustaja ligi 33 aastat

hiljem enam ei mäleta ning kui seda üheskoos meenutada püüame, tunnistab proua Juta Kurman, kel vanust 97 aastat:

> „*Wow*, no ju nad pidid siis hästi tegema kah, ega ma muidu ei oleks nii kirjutanud. See kirjutamine minul on raske ülesanne olnud, ega mina neid eesti koore maha teha ei taha, koorilaulu on meil vaja. Siis ma kirjutan, et tore on, et nad eesti repertuaari teevad ja nii... Hästi iga kord ei tule neil see laulmine välja, aga ma kirjutan ikka nii, et „hundid söönud ja lambad ka alles". Jah, ega mina palju ei kiida ja et mu pea üldse veel otsas on, see on imelugu – et ei ole giljotiinipaku peale pandud veel." (Intervjuu, J.K. 2010)

Seoses Lootuse kontsertidega tuleb ilmsiks muusikalembese eestlaskonna mõningane küllastumine rahvusromantiliste laulude rõhutatud emotsionaalsusest. Lootus on oma New Yorgi kontsertidel suutnud pakkuda teistsugust interpretatsiooni, kui eesti kooridel tavaks: nende esituses „puudus ülepaisutatud dünaamika, rahvuslik koloriit ja paatos. Türnpu „Priiuse hommiku" nootide tagant ei kõlanud meile tuttavat müstikat ega koitva priiuse leegi lõõma," tõdeb J. Kurman (VES 17.11.77). Peale kasvanud oli uus lauljate põlvkond, kes tõlgendas muusikat omal kombel. Ilmselt oli kammitsetud esitusmaneeris oma osa ka kava ette valmistanud Avessonil, kes pole end rahvusromantilise suunaga kunagi liialt tugevasti sidunud.

Ehkki pärast New Yorgi kontserte juhatab koori ametlikult endiselt L. Avesson, viitavad kõik märgid sellele, et ees ootab dirigendivahetus. Rosemarie Lindau meenutab:

> „Lembit palus, et mina võtaksin koori üle. Ma olin siis ülikoolis alles esimest aastat muusikat õppimas ja „toores", ma ei tahtnud võtta. Ma ei olnud selle jaoks veel valmis, aga Lembit julgustas mind, et ma saan sellega hakkama." (Intervjuu, R.L. 2009)

1978. aastal on Lootuse dirigendi kohal juba R. Lindau, kes jääb koori juhtima kuni selle tegevuse katkemiseni 1980. aastate algupoolel, kui dirigent siirdub elama New Yorki. Kui R. Lindau koori üle võtab, on selles liikmeid vaid 20. Aasta lõpul kantakse koos Musica Divina ja Musica Vivaga ette Avessoni uus kantaat „Jubilate Deo" (VE 02.11.78a). Sel perioodil laulab Lootus peamiselt Peetri kirikus, sisustades jumalateenistuste muusikalist osa. Tasahaaval koori liikmete arv kasvab ja aktiivsus taastub. 1979. aastal võetakse ette järjekordne sõit Montreali. Selle eel korraldab koor tuluõhtu loteriiga, mille muusikaline osa täidab ühtlasi ka eelseisva Montreali kontserdi peaproovi otstarvet.

Kooris on jälle 30 lauljat ja kavas eesti varasemaid laule (C. Kreegi „Ma kõndisin vainul", M. Härma „Tule koju" ja „Veel kaitse, kange Kalev", J. Aaviku „Kalamehe mõrsja", T. Vettiku „Noktürn", K. Türnpu „Priiuse hommikul") ning ka Toronto heliloojad on esindatud: K. Raidi „Oh, mina väike mehikene", L. Avessoni „Järv", ja R. Toi „Kui Kungla rahvas" (Kava, Lootus 1979). Vaba

N O O R T E K O O R "LOOTUS'E" T U L U Õ H T U

pühapäeval 11. novembril 1979 kell 7 õhtul
kohvilaua ja loteriiga

K A V A

Ma kõndisin vainul	C. Kreek
Tule koju	M. Härma
Kalamehe mõrsja	J. Aavik
Noktürn	T. Vettik
Oh mina väike mehekene	K. Raid

Laulab Noortekoor "Lootus" Rosemarie Lindau juhatusel

Minu isa majakene	Rahvalaul
Millest sa elad ja hingad	R. Flack
Kaera Jaan - Soome polka - Sirjelind	Rahvalaulud

Esineb koori instrumentaal-ansambel Paul Lindau juhatusel

V A H E A E G

Surnud lehed	J. Mercer
Metsäteel	B. Bixio
Scarborough Fair / Canticle	Sdn. Simon ja Gaifunkel
Naabri Mari	Rahvalaul

Laulavad õed Lindau'd Erik Teose ja Tõnu Naelapea saatel

Järv	L. Åvesson
Veel kaitse kange Kalev	M. Härma
Priiuse hommikul	K. Türnpu
Kui Kungla rahvas	Sdn. R. Toi

Laulab Noortekoor "Lootus" Rosemarie Lindau juhatusel

Lootuse koori tuluõhtu kavaleht.

Eestlane (13.11.79) annab koori esinemisele kiitva hinnangu, kirjutades, et kontsert näitas, „kuivõrd hoolikalt, kohusetundlikult, asjasse pühendatult ja oskuslikult Rosemarie Lindau on teinud oma tööd, tõstes noorte laulutaseme meeldivalt kõrgele." Noortekoori esinemistel on aeg-ajalt kaasa teinud ka instrumentaalansambel, mida juhatas Paul Lindau. Tuluõhtul mängiti nii rahvaviise (nt põimik, mis koosnes „Kaera-Jaanist", „Soome polkast" ja „Sirjelinnust") kui ka popmuusika hitte, nagu nt Roberta Flacki „Millest sa elad ja hingad"[5]. Koori

[5] See C. Foxi ja N. Gimbeli 1971. aastal kirjutatud laul oli ka Eestis 1970. aastate algul väga populaarne, kuid pigem tuntud pealkirja all „Killing me softly". Laulule kirjutati hiljem eestikeelsed sõnad, kuid võimalusel eelistasid Eesti lauljad ingliskeelset varianti. Ehkki see on käesolevas kontekstis marginaalne, on tegemist tüüpilise näitega sellest, kuidas eestieestlased püüdsid kinnitust leida oma kuuluvusele Lääne kultuuriruumi, lauldes ingliskeelseid laule, samal ajal kui väliseestlased rõhutasid oma eestlaseks olemist, tehes ingliskeelsetele lauludele eestikeelseid sõnu.

Linda Lindau, Heidi Laikve, Paul Lindau ja Hillar Tork esinevad Lootuse koori tuluõhtul.

Ansambel Lindau-õed Rosemarie, Reet ja Ellen Lootuse tuluõhtul. Kitarri mängib Eerik Teose.

tuluõhtul oli üldse suur osa Lindaude pere kanda: õed Lindaud (Reet, Rosemarie ja Ellen) esinesid ansamblina ja nende kava oli kokku pandud rahva- ja poplauludest.

Lootuse lauljad on mitmekesiste huvide ja võimetega ning see toob neile 1980. aastal ühe erilise esinemisvõimaluse. Cosmopolitan Opera Company lavastas kaks lühiooperit, üks neist oli Pietro Mascagni „Cavalleria Rusticana" ning Lootus sai kutse teha etenduses kaasa kulissidetaguse koorina. Muusika oli üsna nõudlik, aga see andis koorile võimaluse uut repertuaari õppida ja mis peamine – töötada koos proffidega, meenutab R. Lindau (2010). Cosmopolitan Opera Company'ga oli nii osaniku kui lauljana lähedalt seotud Avo Kittask (VE 08.04.80), kes viis Lootuse selle organisatsiooniga kokku.

Samal aastal leidis Torontos aset ka üks suursündmus eesti traditsioonilise koorimuusika vallas – Mihkel Lüdigi 100. sünniaastapäeva tähistav kontsert, mille korraldajaks oli Eesti Lauljate Liit Kanadas. See üritus tõi ka Lootuse koorile kaasa järjekordse prestiižse esinemise. R. Lindau meenutab:

> „Tema poeg Peeter Paul Lüdig palus meid sinna esinema. Kava oli nõudlik, näiteks „Mu süda", „Kits ja hunt", „Palvetund looduses" jne – Lüdigu helitööd. Hääleulatus oli nendes lauludes suur. Väga meeldiv ja andekas härra P. P. Lüdig käis Buffalost meid mitu korda üle kuulamas ja andis näpunäiteid. See oli minule ja koorile fantastiline juhus õppida uut ja põnevat repertuaari. Need laulud on ikka meil südamelähedased. Terve kontsert oli salvestatud „plaadile"." (Intervjuu, R.L. 2010)

Lootuse koor esinemas Peetri kiriku saali laval. Juhatab Rosemarie Lindau.

M. Lüdigile pühendatud kontserdil laulsid kaasa ka Toronto Eesti Meeskoor ja Toronto Eesti Naiskoor ning lõpuks moodustus kõigist lauljatest ühendkoor. Esinemise finaaliks kujunes „Koit“ ühendkoori esituses, dirigeeris P. P. Lüdig (VE 13.11.80). Andmaks ülevaadet M. Lüdigi loomingu eri tahkudest, oli P. P. Lüdig selle kontserdi puhuks kokku pannud ka sümfooniaorkestri, mida ta ise juhatas (ME 13.11.80).

1981. aastal võeti ette kolmas New Yorgi reis koori ajaloos. Teele asuti 27. novembri hommikul, koor oli ära mahutatud kahte suurde rendiautosse ning dirigendil oli plaanis järgneda lennukiga. Pärast terve päeva kestnud sõitu jõudsid lauljad New Yorgi Eesti Maja juurde, kust edasi siirduti kohalike eestlaste kodudesse ööbima (VE 10.12.81). Järgmisel hommikul toimus väljasõit Lakewoodi eestlaste juurde, kus oli planeeritud Lootuse esimene kontsert. Vaba Eesti Sõna (19.11.81) reklaamis külaliste tulekut juba varakult: „Spordiballile Lakewoodi laup., 28. nov. saabub esinema Toronto Peetri Koguduse Noortekoor „Lootus“ 20-liikmelises koosseisus Rosemarie Lindau juhatusel, kes hiljuti lõpetanud ülikooli ka koorijuhtimise alal.“ Hiljem kirjutab Vaba Eesti Sõna Lakewoodi lühisõnumite rubriigis nii: „Heasisuline kontsert toimus EELK Lakewoodi Pühavaimu kirikus, kus esines Toronto Peetri Koguduse koor „Lootus“. Koori juhatas abikoorijuht Reet-Linda Voksepp“ (VES 10.12.81). Abikoorijuhile (tegeliku nimega Reet Lindau-Voksepp) tuli ülesastumine laiema publiku ees täiesti ootamatult ning on meeles tänini:

> „Koor sõitis New Yorki bussiga, aga Roosi [Rosemarie] ei tulnud meiega koos, ta ei saanud tulla oma töö tõttu. Roosi pidi hiljem tulema lennukiga. Laupäeval oli pidulik kontsert, aga tema ei jõudnudki selleks ajaks kohale, sest lennuilma ei olnud. Siis juhtus nii, et mina pidin juhatama Roosi asemel. Ma olin närvis, sest ma ei olnud kunagi rahva ees dirigeerinud. Ma pidin juhatama ja samal ajal ka soprani osa laulma, sest sopraneid ei olnud küllalt. Üks neist lauludest oli kindlasti „Meid kaitse, kange Kalev“, sest seal on väga kõrge sopran. Ma seisin koori ees ja lihtsalt laulsin oma osa ja dirigeerisin samal ajal. Meil läks üsna hästi, ma arvan, sest me saime palju aplausi. Aga igal pool, kus me laulsime, meid võeti hästi vastu, sest me olime ju noored ja nii suurt noortekoori ei olnud kuskil mujal Põhja-Ameerikas. Me olime ikka päris head omal ajal.“ (Intervjuu, R.L.-V. 2009)

Spordiballil Lootus siiski ei osalenud, sest järgmine kontsert oli planeeritud juba sama päeva õhtuks New Yorgi Lexington Avenue kirikus. Kui koor kohale jõudis, oli jumalateenistus juba alanud ning rahvas ootas lauljaid organist Meta Noorkuke tavatult pikaks venitatud preluudiumi kuulates. Selleks ajaks oli ka pärisdirigent ilmavangist lahti pääsenud ning esinemine läks ladusalt. Juta Kurman kirjutab pärast kontserti Vabas Eesti Sõnas:

> „Nad tulid kui jõulueelne inglikoor noorusvärske hääle ja laulurõõmuga, et siis taas talvepimedusse kaduda… 600 miili põhja poole meist… Toron-

> to ja teatavasti üleilmselt suurema eesti Peetri koguduse noortekoor Lootus 17 lauljaga (pluss 8, kes ei saanud tulla) üllatas newyorklasi teistkordselt ulatusliku vaimulik-ilmaliku kontserdiga, andes kogusummas 15 laulu 13-lt eesti heliloojalt, muusikaandelise ja nooruslikust energiast tulvava Rosemarie Lindau debüüt-juhatamisel. See oli nagu tuulepuhang meie stagneerumisse kippuvas elupildis." (Kurman 1981)

Torontolaste oma ajaleht märgib USA-s toimunud kontsertidest kokkuvõtet tehes, et edukas laulumatk kujunes ilmaolude tõttu raskeks ka kodu poole sõites, kuid lauljad ei kaotanud tuju ning 11-tunnine teekond lumesajus pigem suurendas koori kokkukuuluvustunnet (VE 10.12.81).

Edukatest esinemistest hoolimata hakkas koori aktiivne tegevus 1980. aastate algul tasahaaval soikuma, sest mitmed noored lauljad siirdusid muljale õppima või abiellusid üksteise järel, mistõttu lauluharjutustel käimiseks ei jäänud enam aega. Üha sagedamini liitus Lootus suurematеks kontsertideks teiste kooridega. Hoolimata lauljate arvu vähenemisest püsis koori muusikaline tase endiselt kõrge. 1983. aastal on koor taas laineharjal: Eesti Lauljate Liit Põhja-Ameerikas (ELLPA) otsustab saata Lootuse Rosemarie Lindau juhtimisel San Francisco Lääneranniku Eesti Päevadele, kus kooril on Toronto ametliku esindaja staatus (VE 15.03.83a). Eesti Päevade ürituste üldkava on muljetavaldav (VE 09.06.83a) ning kõiges selles osaline olla kahtlemata prestiižne. Majanduslikult toetasid koori nii ELLPA kui ka Toronto Eesti Segakoor ja orkester Estonia. Lootus ise korraldas enne reisi järjekordse tuluõhtu. Kontserdi kava oli koorile omaselt vaheldusrikas, ulatudes „sügavast eesti tõsisest isamaalikust tundest kergejalgse džäss-stiilini," kirjutab Vaba Eestlane. Tuluõhtu haripunktina nimetatakse Veljo Tormise tsükli „Etüüdid helilaadides" ettekannet Lindau-õdede Rosemarie, Reeda ja Elleni poolt (VE 31.05.83a), mis on huvipakkuv, kuna koorirepertuaari tavapärasel taustal on see midagi uut. Tõenäoliselt kõlas sellel tuluõhtul üks varasemaid Tormise-esitusi Torontos – tema laulud ilmuvad arvukamalt kavasse alles pärast 1990. aastaid, kui Toronto koorid hakkavad osalema Tallinna üldlaulupidudel ning kohandama oma repertuaari laulupeorepertuaariga.

Laulupidu San Franciscos oli Eesti Päevade keskne üritus ning kontsert toimus Sigmund Stern Grove'i vabaõhulaval. Lootus laulis 120-liikmelise ühendkoori koosseisus ning teiste seas juhatas ühendkoori ka R. Lindau. Päevade raames toimus vaimulik kontsert, kus Torontot esindas taas Lootus (VE 07.06.83a, b) ning veel kord astus koor üles iseseisva kavaga McKenna teatris. Lauldi peamiselt eesti autorite loomingut, kuid kavas oli ka Sibeliuse „Finlandia". Lisaks laulsid Lindau-õed taas ka Tormist. Lootus lõpetas oma esinemise R. Toi seatud „Kungla rahvaga" ja pani kaasa laulma ka saalitäie publikut (VE 07.06.83c).

San Francisco reisi järel hakkasid koori kontserdid harvemaks jääma, meenutab E. Tarkus-Vahtre (Intervjuu, E.T.-V. 2009), kuid ametlikult koor oma tegevust ei lõpetanud ning üksikuid esinemisi toimus veel ka 1980. aastate kes-

kel. 1984. aasta juunis tähistas Peetri kogudus kiitus-jumalateenistusega Eesti trikoloori 100 aasta juubelit ning muusikalises osas laulis Lootus kaks J. Aaviku laulu. Vaba Eestlase ülevaateartiklist võime lugeda, et sellel jumalateenistusel juhatas koori Evi Valge[6] (VE 12.06.84). Koor osales ka sama aasta sügis- ja talveperioodi jumalateenistustel – seekord taas R. Lindau juhatusel (E XII 1984), kuid siis tegevus katkes. Paljud Lootuse lauljad jätkasid laulmist teistes kooridesning Lootuse nime all on kokku tuldud veel vaid erakordsetel sündmustel. Kaks neist olid seotud lahkunute teelesaatmisega. 18. novembril 2006 kogunes Peetri kirikusse arvukalt rahvast, et jätta jumalaga Priit Aruvallaga, kes oli kuulunud ka Lootuse lauljate hulka. Koor R. Lindau juhatusel laulis hüvastijätuks Mozarti „Ave verum corpust" ja K. A. Hermanni „Troostilaulu". „Oli liigutav näha ammu tegevuse lõpetanud koori liikmeid nii arvukalt kokku tulemas, et oma endist lauluvenda mälestada; ja rõõm kuulda neid nii nauditavalt musitseerimas," kirjutas E. Purje Eesti Elu lugejatele sündmusest ülevaadet andes (Purje 2006b). Järgmine kooslaulmine toimus õige pea: 6. jaanuaril 2007 saadeti samast kirikust teele Lydia Aruvald. Kui L. Aruvald 1951. aastal Torontosse jõudis, sai temast täienduskooli lauluõpetaja viieteistkümneks aastaks (Leivat 2007). Nii mõnedki Lootuse lauljad on kindlasti laulu harjutanud ja esinenud tema käe all.

Lootuse koori seni viimane esinemine toimus 2007. aasta veebruaris ning see on seotud rõõmsa sündmusega: Rosemarie Lindau tähistas oma 50. sünnipäeva ning ligi kolmekümnest lauljast koosnev koor esines sel puhul täiskontserdiga.

> „Lauljate kohta puuduvad sõnad nende küllaldaseks kiituseks. Neid võis pidada sellel õhtul Toronto kooridest esirinda kuuluvaks. Kuigi mõned komistamised olid, võib viie harjutusega seitsmeteistkümnest laulust koosneva kava esitamist pidada peaaegu imeks. Koori ees sädelev juht tõestas kuulajatele oma igakülgset suurust – nii koori juhtimisel kui ka teadustaja osas. Ja mida lauldi? Laule oli kolmes keeles; valik sisaldas vaimulikke, rahvuslikke ja paroodia kilda kuuluvaid laule. Kõik need tõid kuulajatesse mitmesugust meeleolu – rahvuslikku, vaimset ja lõbusat." (EE 15.02.07)

Kui vaadata ajas tagasi, siis näeme, et veidi enam kui kolmandiku kavast moodustasid laulud, mida lauldi 1979. aastal ehk ligi kolmkümmend aastat tagasi Montrealis ja reisile eelnenud tuluõhtul: C. Kreegi „Ma kõndisin vainul", T. Vettiku „Noktürn", M. Härma „Veel kaitse, kange Kalev", K. Türnpu „Priiuse hommikul", K. Raidi „Oh mina väike mehikene", L. Avessoni „Järv" ja R. Toi seatud „Kui Kungla rahvas" (VE 13.11.79). Sünnipäevakülalistel oli taas võima-

[6] Sopran E. Valge oli üks 1983. aasta noortest talentidest, kes sai Eesti Kultuurikogu Kanadas stipendiumi (VE 31.05.83a).

lus kuulata ka C. Orffi „Miser Catullet“. Huvitav on märkida, et selgi korral oli osaliselt tegu tuluõhtuga: sünnipäevalaps otsustas, et temast rohkem vajab kingitust Eesti Maja korraliku helisüsteemi muretsemiseks, mille heaks külalised annetusi tegid (Intervjuu, R.L.-V. 2009).

Oma seni viimasel kontserdil demonstreeris Lootus veel kord oma „seinast seina“ ulatuvaid võimeid ja valikuid eesti rahvuslikust koorimuusikast kuni suulu *a capella* stiilini (Solomon Linda „The Lion Sleeps Tonight“). Õnnestunud kontsert pani muusikahuvilise eestlaskonna arutlema selle üle, mis saab koorist edasi. „Kõik kuulajad pooldavad jätkamist,“ märgitakse Eesti Elus (15.02.07). Kuid milline on lauljate visioon? Reet Lindau-Voksepp ja Evi Tarkus-Vahtra arvavad:

> „Mõned meist on nüüd hakanud üsna regulaarselt laulma koos Cantate Dominoga, nii et võib-olla Lootus kunagi lihtsalt läheb üle Cantate Dominoks. Ja me oleme juba ka selles vanuses, et ei saa enam olla noortekoor.“ – „Aga noorte jaoks see oli päris mõnus koor, kus laulda või kus käia, sest nii palju eesti muusikat sai lauldud, ja üldse igasugust muusikat. Me laulsime kogu aeg ikka jälle midagi uut, sest et kõik olid päris andekad.“ (Intervjuu, R.L.-V. ja E.T.-V. 2009)

Koori isikupära esiletoomiseks meenutab Rosemarie Lindau veel üht koori traditsiooni:

> „Meid paluti mitu korda ülestõusmispühal kell kuus hommikul laulma – see oli päiksetõusu-jumalateenistus [Peetri kirikus]. Mitte keegi teine ei tahtnud, aga meie tegime seda hea meelega, kuna see oli nii südamlik ja spirituaalne jumalateenistus. Samal ajal, mitmed lauljad tulid otse laupäevaõhtuselt peolt kirikusse!“ (Intervjuu, R.L. 2010).

Lootuse koorist on meie andmetel aastakümnete jooksul läbi käinud üle 80 noore laulja:

Aasa Reidak	Heidi Laikve	Liina Purje
Annaliisa Luik	Heili Niidas	Linda Laikve
Anneli Andre	Helgi Reidak	Linda Laur
Cara Laimets	Ingrid Jürman	Linda Lindau
Eha Kajak	Ingrid Tanner	Linda Lõhmus
Ella-Salme Anto	Ivi Hõbe	Linda Tõnsing
Elle Koor	Juulia Lindau	Mailis Jaamul
Ellen Lindau	Kaarin Jürman	Malle Saksniit
Ene Koor	Kaia Toop	Maret Paju
Ene Saksniit	Kalli Hubel	Margaret Rand
Ene Sillart	Karin Maimets	Maria Kiisk
Evi Tarkus	Leena Liivet	Monika Hannus
Evi Valge	Liina Merilo	Piret Kreem

Reet Lindau
Rosemarie Lindau
Tiina Hubel
Tiina Norheim
Triina Mõlder
Viive Tork
Viivi Sillart
Virge-Kai Lindaja
Aarne Tork
Alar Põldma
Andrus Aruvald
Carl Pahapill
Elmar Tammisto
Enn Kuuskne
Eric Pahapill
Erik Teose
Hillar Tork
Jaan Urke
Juhan Lindau
Ken Lomp
Leit Keering
Lembit Ristsoo
Lembit Tork
Mark Teose
Markus Hess
Mart Laanemäe
Martin Kabal
Mati Karuks
Mati Lehesalu
Paul Lindau
Peeter Heinsar
Peeter Tammisto
Priit Aruvald
Raimo Heyduck
Rein Tammisto
Robert Hiis
Tarmo Heyduck
Toomas Põldre
Toomas Sepp
Toomas Soots
Tõnu Naelapea
Uku Vastopä
Urmas Migur
Valev Vastopä
Ülo Isberg

Lootuse koor 2007 Toronto Eesti Majas.

Lootuse seni viimasel kontserdil 2007 olid lauljate rivis A. Andre-Barret, E. Kajak, L. Laanes, L. Liivet, J. Lindau, R. Lindau-Voksepp, L. Lõhmus, I. Tanner, A. Luik, E. Migur, H. Niidas, T. Orpana, V. Tork-Hiis, M. Kivik, E. Tarkus-Vahtra, Ü. Isberg, E. A. Kuuskne, T. Põldre, P. Lindau, U. Migur, T. Naelapea, L. Ristsoo, T. Sepp, V. Vastopä ja U. Vastopä. Kontserti jäi meenutama helisalvestus, mis on kättesaadav CD-na (Lootuse koor. Reunion Tour 2007).

Toronto Eesti Vanemgaidide Koor ja Sõprusring

1971. aastal tegi Eesti Gaidide Malev Olaf Kopvillemile ettepaneku hakata juhtima Toronto lauluhuvilisi gaide. Koori idee oli hakanud kuju võtma „Ühendaja" laagris Saksamaal 1970. Siiri Lepp, kellest sai vanemgaidide koorivanem, meenutab koori kokkukutsumist:

> „Meie maleva vanemgaider Liis Juske oli see, kes leidis, et meie tüdrukud on nii head lauljad, et miks meil ei võiks olla oma koor. Siis ta lubas, et muretseb koorijuhi, ja ütles mulle, et sina korralda tüdrukud, kuna ma töötasin gaididega. Ja siis ta paluski Olaf Kopvillemit ja Olaf oli nõus tulema. Esimesel korral tuli kokku umbes 14 tüdrukut." (Intervjuu, S.L. 2009)

Sellest saigi alguse Toronto Eesti Vanemgaidide Koor (TEV Koor), mida tavaliselt nimetatakse lihtsalt vanemgaidide või gaidide kooriks. Koori esimene juht jäi sellele kohale kuni aastani 1973. Muusikuna oli O. Kopvillem iseõppija, oma oskusi koorijuhtimises täiendas ta eraviisil Roman Toi juures. Saabudes Geislingenist Montreali, leidis ta endale muusika vallas tegevust lõbustusasutustes akordionisti, pianisti ja lauljana (EMBL 2007: 303). Side kanadaeesti koorieluga kujunes samuti välja Montrealis, kus O. Kopvillem mõnda aega juhatas nii naiskoori kui ka gaidide ansamblit Vikerlased. Hamiltoni asudes sai O. Kopvillemist sealse Eesti Seltsi Segakoori ning hiljem Helletajate juht.

Pärast esimest harjutustundi ühes Eesti Maja klassiruumis lauljate arv kahekordistus (VE 19.03.71). O. Kopvillem oli kogemustega muusikajuht, kes leidis hõlpsasti tee noorte hinge, eriti kui vahendajaks oli muusika, ja huvilistest polnud sel ajal samuti puudus. Endine laulja Lilly Valge meenutab:

> „Meil oli sel ajal nii, et need, kes tegutsesid kuskil, need tegid kõike, nii et kui keegi ütles, et alustasime ühe gaidide kooriga, siis kõik teised läksid sinna. Kui sa tegutsesid eesti seltskonnas, siis tegutsesid iga asjaga: tantsisid, laulsid, tegid kõike. Mina ei olnud gaidides, aga ma käisin gaidikoori esimest esinemist vaatamas, mulle nii meeldis. Ma ütlesin, et ma tahan gaidiks minna ja ma tahan gaidikoori minna. Mulle lihtsalt meeldis see." (Intervjuu, L.V. ja K.M. 2009).

O. Kopvillemi põhimõte oli, et laulda tuleb neid laule, mis meeldivad – laulda ei saa vastutahtsi. Laule kirjutas ta gaididele ise ning kasutas ka neid, mida olid laulnud Montreali Vikerlased. S. Lepa kinnitusel rikastus repertuaar samuti nii, et laulud levisid ühelt maalt teisele ühiste gaidi- ja skaudilaagrite kaudu: eriti USA ja Kanada vahel, aga vähemal määral tuli laule ka Rootsist (Intervjuu, S.L. 2009).

Vanemgaidide koori debüüt toimus 1972. aasta jaanuaris Taliharja pidustustel Eesti Majas. Talihari kujunes koori tuluürituseks, esimene tulu läks

Suviharjaga[1] seotud kulude katteks, kuid ei puudutanud otseselt vanemgaidide koori osavõttu Suviharjast. Gaidikoor aitas tuua ühe gaidi Brasiiliast ja teise Argentiinast Kotkajärve maailmalaagrisse ja ESTO-le. 1972 toimus üldse esimene Taliharja-pidu ning vanemgaidide kooril oli kuni tegevuse lõpetamiseni oluline osa selle peo programmi kokkuseadmisel. Taliharja tegevus jätkus ka pärast seda, kui vanemgaidide koor oli tegevuse lõpetanud (Puust 1988: 280).

Esimese Taliharja sisustamise põhiraskust kandsid gaidid ise, kuid neil oli ka abilisi. Esinesid meeleolulauludega populaarseks saanud koorijuht ise ja Leida Järvi, kelle repertuaaris domineerisid seda laadi rahvalikud laulud nagu „Sauna taga" või „Meeles ikka see päev". Noorema põlvkonna poolt pakkusid toetust Karavanil[2] nime teinud Peeter Kopvillem ja Alar Kivilo, kes lisaks laulmisele mängisid ka kitarri.

Vanemgaidide koori repertuaar oli samuti rahvaliku suunitlusega: esitati kaks soome päritolu laulu „Urjala jaaniöö" ja „Toomed on järve rannalla" (leidub ka nt segakoor Leelo kavas) ning „Suveteedel".[3] Gaidid olid talvisel tuluõhtul mõtetega suves, seda kinnitab õhtu lõpetuseks ette kantud luule-, laulu- ja tantsupõimik „Retk suvemaale". Lavastajaks oli väga suurte kogemustega Lydia Vohu (VE 18.01.72).

Samal aastal esines vanemgaidide koor ka Suviharja pidustustel, sisustades ainsa koorina vabaõhukontserti. Kavas olid M. Härma „Isamaa, õitse sa", E. Aava „Laul kodumaast", T. Vettiku seatud „Toomed on järve rannalla" ning lisaks kaks rahvalaulu. Lauljad tegid kaasa ka H. Raudsepa komöödia „Mikumärdi" vabaõhulavastuses, millele O. Kopvillem oli seadnud muusika (Kava, Suvihari 1972). See Suvihari oli laiema tähtsusega väliseesti kultuurielus, kuna toimus ESTO '72 raames ning eestlasi oli koos üle maailma.

Esinemistel kandsid vanemgaidid tavaliselt gaidivormi või rahvarõivaid, mille muretsemine nõudis omajagu vaeva.

> „Emad ja vanaemad aitasid meil rahvariideid teha: nemad tikkisid ja meie ise tikkisime. Siin Torontos olid inimesed, kes tegid seelikuid valmis, olid ka heegeldajaid – proua Komi, Helje Valter... Ei tea, kas kellelegi tuli seelikuriiet Eestist või kas mõnel oli kaasa võetud, ei usu. Ikka siin tegime. Sellel ajal emad õmblesid meile teisi kleite ka. Ei tea, kuidas nad küll seda jõudsid kõigi muude asjade kõrvalt." (Intervjuu, L.V. ja K.M. 2009)

Lükanud vanemgaidide kooritegevuse käima, siirdus O. Kopvillem – elukutselt keemik – mõneks ajaks Hollandisse, kus oli hõivatud tööga Shelli firma juures. Nii tuli kooril varsti pärast asutamist uus juht leida. Adelaide'ist oli Torontosse ümber asunud arhitekt Guido Laikve abikaasa ja tütardega – kõik eri viisil

---

[1] Suviharjaks nimetatakse pidustusi, mis toimuvad juunis või juulis Seedriorul.

[2] Karavani kohta vt ka peatükist „Estonia Koor", lk 235.

[3] Vanemgaidide koori esitatud lauludel ei ole meediakajastuses enamasti autoreid märgitud, nii nagu see sageli on rahvalike laulude puhul.

seotud ka muusikaga. Skaudieluga oli G. Laikve tutvust teinud Geislingeni gümnaasiumi päevil. 1948 siirdus G. Laikve Saksamaalt Austraaliasse ja asutas Woomera Rocket Ranges'i tantsuorkestri, mis mängis pärast päevatööd juhtkonna meelelahutuseks. Paar aastat hiljem asus G. Laikve elama Adelaide'i, kus joonestajaameti kõrvalt jätkas ööklubides klarnetimängijana. 1970 jõudis vahepeal arhitekti kutse omandanud G. Laikve Torontosse (Geislingeni Eesti... 2003). Ta muusikalised kalduvused on mingil määral sarnased O. Kopvillemi omadega, eelkõige huvi poolest meelelahutusmuusika vastu. Nii oli G. Laikve igati sobiv vanemgaidide koori uueks juhiks. Lepiti kokku, et G. Laikve jääb vanemgaide juhatama O. Kopvillemi tagasitulekuni. G. Laikve perioodil 1973–1975 oli koori elu väga aktiivne, see oli koori kõrgaeg. G. Laikve selgitab, kuidas toimus töö kooriga:

> „Meil olid pillimehed: Andres Pint mängis akordioni ja Paul Kiilaspea mängis bassi – noor skaudipoiss. Ma ise mängisin siis klarnetit. Me kasutasime sellist stiili, et ma ei seisnud koori ees ja ei vehkinud kätega. Ma olin külje peal, koos mängijatega kolmekesi, ja ma juhatasin alati neid kõigepealt sisse. Mulle meeldib rohkem see stiil, kui sa ei vehi, kui koor laulab ise. Ja see on teatud määral sellepärast, kuna ma olen džässmuusikat teinud – seal harilikult keegi ei ole orkestril ees. Kõik lihtsalt tunnetavad, nad kuulevad üksteist väga täpselt: millal sisse tulla, millal kõvasti, millal vaiksemalt mängida...
>
> Ma ise kirjutasin suurema osa *arragement*'e nendele lauludele. Olaf Kopvillem – tema tegi tüdrukutele kolmel häälel laulmist. Mina tegin neljal häälel, ma tahtsin, et oleks täisakord. Tüdrukud harilikult ei laula nelja häälega, aga see minu arvates andis palju juurde. Meil oli kokku 56 laulu repertuaaris." (Intervjuu, G.L. 2009)

Juba teisel tegevusaastal jõudis vanemgaidide koor sündmuseni, mis ei kaotanud oma juhtpositsiooni tähtsate esinemiste reas kuni tegevuse lõpuni. Veebruaris 1973 avanes lauljatel võimalus sõita Ottawasse suurema delegatsiooni koosseisus, et esindada eesti kultuuri Balti õhtul. Toronto delegatsiooni kuulusid Balti Liidu, Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu ning läti ja leedu keskorganisatsioonide juhtivad tegelased. Ottawas esitleti gruppi kõigepealt kindralkuberner Roland Michenerile ja pr. Michenerile. Lisaks poliitikategelaste sõnavõttudele esines koor minikontserdiga Rideau Hall'is, kavas „Kaera-Jaan", „Mööduvad päevad" ja „Jaaniõhtu kutse" (juh. Guido Laikve, kaasa tegid ka P. Kiilaspea ja A. Pint). Esinemine illustreeris eestlaste panust „Kanada mitmekultuurilisele koele", mida sõnavõtjad olid eelnevalt rõhutanud. Kindralkuberneri vastutervitusest selgus, et eestlaste muusikalembus pole talle sugugi teadmata, sest kunagi varem on nende perekonna juures elanud pianist Salme Andre-Lohuaru (ME 01.03.73b). Lauljana kaasa teinud Epp Aruja kirjeldab hiljem oma muljeid Vabas Eestlases: „Proua Michener oli väga tagasihoidlik ja vaikne. Paistis, et temale ja tema abikaasale meeldis meie laulmine. Viimase laulu lõpus küsis

kindral-kuberner meilt, mida meie laulude sõnad tähendavad. Saime niipalju öelda, et on juttu ühest suvisest peost 24. juunil“ (VE 30.03.73a).

Tollased lauljad meenutavad vanemgaidide koori esimest osavõttu Balti õhtust vaimustusega tänini.

> „See oli meile kõigile elamus, sest me olime kõik siis nii 16 või 18, selle vahel, mõned isegi nooremad.[4] Me läksime bussiga kindralkuberneri juurde – kas see on ta kodu, ma arvan, et ta elab seal, see on tema residents. Kõik meie poliitilised tegelased nagu Laas Leivat ja Ilmar Heinsoo, nemad olid kõik kaasas. Oo, see oli niisugune suur aukartus tema ees, see oli umbes nagu kuningannaga kohtumine. Igatühte tutvustati. See oli, nagu ikka kuningannaga tehakse, et talle sosistatakse nimi kõrva ja siis ta tervitab sind isiklikult nimega ja see oli väga-väga kena. Ta andis kätt ja sõnas paar sõna, see oli lihtsalt nii suur au temaga kohtuda.“ (Intervjuu, L.V. ja K.M. 2009)

Samal päeval toimus delegatsioonil pidulik õhtusöök 90 parlamendiliikmega, nende hulgas neli ministrit. Tehti tõsist poliitikat, alustades uue strateegia realiseerimisega eestlaste välisvõitluse ajaloos. Oli ilmne, et eesti probleemide tutvustamise edukus sõltus suuresti sellest, kuidas osati ära kasutada võimalusi nende teadvustamiseks Kanada poliitikutele. Senine kirjade ja brošüüride saatmine otsustati asendada isiklike silmast silma kohtumistega. Vestlused parlamendiliikmetega näitasid, et paljudel polnud tegelikult mingit ettekujutust Eesti ja teiste Balti riikide olukorrast. Kuid kohtumised Ottawas kindlasti tõmbasid eestlastele tähelepanu, vähemalt sai selle käigus „seeme külvatud ning pandud alus suurema huvi tundmisele Balti probleemide vastu,“ kirjutab Vaba Eestlane (02.03.73a) sõidu tulemusi kokku võttes. Milline oli gaidide roll kogu ürituse kontekstis? Meedia põhjal otsustades täitsid nad palju suuremat ülesannet, kui seda on lihtsalt väikese muusikalise meelelahutuse pakkumine. Esiteks teostasid laulutüdrukud rändraamatu aktsiooni, jagades kõigile Arved Viirlaiu romaani „Ristideta hauad“ („Graves Without Crosses“) ingliskeelses tõlkes; raamatut esitleti ning kohal viibis ka autor. See oli valitud Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu Rändraamatuks, mille missiooniks oli viia ingliskeelsete kanadalaste teadvusse eestlastele II maailmasõja keerises osaks saanud rahvuslik tragöödia. Aktsiooni oli alustatud ESTO ’72 ajal ning Ottawa Parlamendimäel jõudis see lõpule. Kõiki osalejaid tänati RVN aktsioonikomisjoni esimehe Kalju Jõgi allkirja kandva tänukirjaga, millest selgub, et kokku jagati laiali 2000 raamatut (Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu tänukiri Lilly Valgele. 21. veebruar 1973).

Lisaks raamatu levitamisele oli gaidide õlule pandud ülesanne süvendada kanadalastes meeldiva, haritud ja kõrge kultuuritasemega eestlase imagot. Pilkupüüdvates rahvariietes tüdrukutele oli planeeritud koht igas lauas piduliku lõu-

[4] Gaidid lõpetavad 14-aastaselt; vanemgaidi iga on 15–23.

nasöögi ajaks, kus nad einestasid koos parlamendisaadikutega. Tüdrukud olid eelnevalt saanud lühikese ettevalmistuse Balti riikide ajaloo, kuid samuti etiketi osas (VE 30.03.73a). Lauas vesteldi eri keelte iseärasustest, ajaloost ja kultuurist ning reisi kaasa teinud E. Aruja meenutustest ilmneb, et tüdrukud osutusid parlamendiliikmetele huvitavateks ja tasemel vestluspartneriteks. Lisaks Epp Arujale käisid Parlamendimäel laulmas Linda Toop, Aino Lokk, Ellen Tüll, Anne Tüll, Monica Haarmann, Anu Suigu, Linda Saaliste, Kadri Roman, Riina Reitav, Kai Virkus, Kati Lindre, Talvi Norheim, Anne Järviste, Mai Sõmermaa, Elle Laikve, Ivi Laikve, Imbi Roost, Mailiis Must, Lilly Valge, Ilo Maimets, Leena Kõiv, Lea Kõiv, Linda Pakri, Ene Lukas ja Ester Mihkelson. Kogu koor oli selleks ajaks juba veelgi suurem – 30-liikmeline (ME 01.03.73a). Parlamendimäel esineti nimetuse all Toronto Estonian Senior Girl Guides' Choir (Baltic Evening. Program 1973).

Menuka Ottawa-esinemise järel tehti G. Laikvele ettepanek tuua vanemgaidide koor järgmisel suvel multikultuuri-pidustustele Albertas, kusjuures reisi finantseerimine jääks korraldajate kanda (VE 27.02.73). See oli kahtlemata suur tunnustus noortele lauljatele.

Ottawas esines vanemgaidide koor teist korda 1974. aasta juulis Kanada rahvaste kunstifestivalil. Eestlased olid paigutatud ühte programmi koos prantslaste, rumeenlaste, türklaste, iirlaste ja saskachwani indiaanlastega (Kava, TEV Koor 1974). Kuna kõik teised esitasid ainult tantsunumbreid, siis äratas eesti kava tähelepanu sellega, et laul oli ühendatud rahvatantsuga (nt „Kaera-Jaan", „Vaat' lupsadi" jts). Esinemised toimusid vabaõhulaval ja publikut oli rohkesti – ligikaudu 20 000 inimest. Koorivanem S. Lepp on märkinud intervjuus Meie Elule, et eesti vanemgaidid sõbrunesid teiste etniliste gruppidega ning õpetasid neile isegi mõne sõna eesti keelt. S. Lepp pani ka tähele meie etnilise eripära ilmnemist ürituse laiemas kontekstis: „Noored eestlannad olid temperamentsete ja kärarikaste teiste truppide kõrval nagu teisest maailmast, kuid see näis publikule imponeerivat ja neid saatis lavalt lahkumisel alati elav aplaus" (ME 19.07.74).

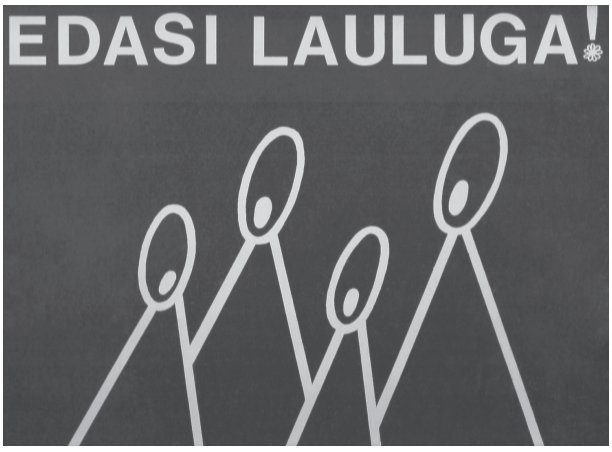
Pärast oma esimest Ottawas käimist sattus vanemgaidide koor reisilainele – üks kutse järgnes teisele. Juba 1974. aasta augustis sõideti Kanada läänerannikule, tee viis läbi Calgari Banffi, kus toimus Balti noorte laager. Vaba Eestlane (27.08.74) avaldab S. Lepa reisiülevaate, millest selgub, et laagrilised on paigutatud elama TP-desse ehk indiaani püstkodadesse Banffi lähistel looduskaunis paigas. Kontserdi eel paluti rahvarõivais tüdrukutel läbi Banffi jalutada. Vanemgaidide koori puhul pannakse alati tähele nende pilkupüüdvat välimust. „Rahvariided ja ühtekasvu rivi annavad visuaalselt koorile nägusust," kirjutab Vaba Eestlane (08.02.74) seoses ühe varasema esinemisega Toronto Peetri kirikus ning meedias ilmub rohkesti fotosid rahvarõivais gaidikoorist. Küllap aitas ka Banffi „reklaamitrikk" Central Park'i kuulajaid lisaks meelitada – neid tuli kokku 400 ringis. Kohalikud uudistasid külalisi, kes nende silmis eksootilised, eesti tüdrukud aga jagasid asjatundlikku infot oma päritolumaa kohta. Lisaks

Vanemgaidide koor esineb Banffis toimunud Balti noorte laagris.

pidas E. Aruja laagris loengu eesti kultuurist, eestlaste kommetest ning saavutustest Kanadas. Laagrilistele õpetati eesti laule ja tantse ning õpiti ka teistelt.

Pärast laagrit mindi külla Calgary eestlastele. Kõik 31 torontolast leidsid öökorteri Mäeotsa perekonna majas ning koor tasus külalislahkuse eest väikese kontserdiga. Järgmiseks ettevõtmiseks oli esinemine Vancoveris Briti Kolumbia ülikoolis, kus anti kaks kontserti. Kontsertreisil tegid kaasa solist Õnne Laikve ning võimlejad ja rahvatantsijad. Gaidide koori reisi toetasid Kanada

Vanemgaidide koori esimene iseseisev heliplaat „Edasi lauluga!“ 1974.

multikultuuriministeerium ja mitmed eesti organisatsioonid (VE 20.08.74). Ka omatulust oli juba märkimisväärselt abi: lääneranniku reisi kulude katteks korraldas koor iseseisva kireva kavaga kontserdi (ME 11.04.74b). Edu tiivustusel liiguvad koori mõtted Euroopa-reisi suunas – see on esialgu veel ebamäärane unistus. Kindlasti on kavas asuda oma esimese heliplaadi kokkuseadmisele.

Euroopas jäi kooril käimata, kuid heliplaat „Edasi lauluga!“ saigi teoks 1974, see lauldi sisse Torontos Guido Laikve kodumaja keldris.

Plaadil on vanemgaidide lauluparemik: „Vaat' lupsadi“, „Sügis on käes“, „Laul kodumaast“, „Kodunõmm“, „Tiideratas“, „Mu kodu“, „Urjala jaaniöö“, „Toomed on järve rannalla“, „Lõbusal häälel“, „Rukkiväli“, „Mööduvad päevad“, „Kaera-Jaan“ ja plaadi nimilaul „Edasi lauluga!“. Koosseisus tegi kaasa 21 lauljat: Silvi Birk, Monica Haarmann, Anne Järviste, Piret Komi, Elle-Mai Laikve, Ivi-Lee Laikve, Heli Later, Aino Lokk, Ene Lukas, Leena Norheim, Talvi Norheim, Ingrid Poom, Linda Saaliste, Linda Sildva, Liis Teedla, Linda Toop, Rita Valter, Susan Valvur. Saateansambel osales oma tavapärases koosseisus: Guido Laikve, Andres Pint ja Paul Kiilaspea. Plaadi helitehniline teostus on Mel Crosby'lt ning ümbrise kujundas Linda Saaliste.

„Edasi lauluga!“ oli vanemgaidide esimene iseseisev plaat, kuid nad olid kaastööd teinud ka 1972. aastal valminud plaadile „Tule, rändame mändide varju...“.

CD-versioon 1972. aasta LP-st „Tule, rändame mändide varju...“.

Sellel plaadil laulab vanemgaidide koor O. Kopvillemi juhatusel koos Ell Taburi, Andres Raudsepa, Matti Kopamehe, Valev Vastopä, Enn Kiilaspea, Urmas Tominga ning gaidiansambliga MALLL ja Lembitu Noolepoistega laagrilaule. Plaadil on esindatud Juhan Aaviku, Valdeko Loigu, Jüri Mandre, Ilmar Mikiveri, Endel Stafenau, Enn Kiilaspea ja Endel Loo laululooming. 2006 ilmus A. Raudsepa eestvõttel heliplaadi CD-versioon.

1975 on vanemgaidide koor taas külaliseks Ottawas Balti õhtul. Kavast võime lugeda, et Estonian Girls Choir on esinenud kahe lühikontserdiga, kavas on olnud eesti rahvalaulud „Mustjala pulmarong", „Heinaliste laul", „Tursamäe polka", „Vaat' lupsadi" ja „Kaera-Jaan"; teisel esinemisel on kava olnud internatsionaalne: J. Marti „Quantalamera", P. Wurgk'i „Rye Fields" ning lõunaameerika rahvalaul „Vibrant Voices". Kõiki laule lauldi eesti keeles (Kava, TEV Koor 1975).

TEV Kooril on alates 1974. aastast olnud ka mitu raadio- ja teleesinemist eri sihtgruppidele. Veebruaris 1974 salvestati Toronto Eesti Majas „Sõnasild kodumaale", mis hiljem läks eetrisse Ameerika Hääle kaudu. „Sõnasild" algas EKN esimehe Udo Petersoo avakõnega, palvuse pidas õp. A. Raidur. Seejärel esitas L. Vohu põimiku „Sina suudad" A. Viirlaiu luulest, kodueestlasi tervitas Eesti Vabariigi aupeakonsul Ilmar Heinsoo, kes kutsus eestlasi kogu maailmas ühte hoidma. Muusikalises osas esinesid sopran Marika Krabi, tenor Lembit Siilats ja saksofonist Enn Kuuskne, kes esitasid eesti muusikapalasid. Torontolaste koorilaulu sai kuulda vanemgaidide koori esituses (juh. G. Laikve). Kavas olid „Laul kodumaale", „Kodunõmm" (autorid teadmata) ning Ärni Kääridi loodud „Edasi lauluga!" (VE 19.02.74). 1976 esines vanemgaidide koor CBC saates „Time for You" – see oli saatesari, mis koosnes intervjuudest ja Toronto eri etniliste gruppide kultuuri tutvustavast muusikaosast (VE 14.10.76). Koor laulis saates kaks laulu ning S. Lepp andis intervjuu, milles ta kirjeldas koori saamislugu ja kontsertreise, rääkides ühtlasi eesti ühiskonnast laiemalt. Torontos elas sel ajal ligikaudu 10 000 eestlast (VE 19.10.76a).

Oma vahelduriikka elu kõrval jätkas vanemgaidide koor osalemist Taliharja õhtutel Toronto Eesti Majas. Taliharja korraldati Eesti Gaidide Kogu Koondise ettevõtmisel ja see kujunes regulaarseks talviseks tuluürituseks. Kavasse haarati kaasa rohkelt külalisesinejaid: esimesi lavakogemusi said nii mitmed hellakesed, kuid publikut rõõmustasid ka juba tuntud ansamblid ja solistid, nagu nt Leida Järvi või Andres Raudsepp (ME 31.01.74). Koor esines enamasti lühikavaga.

Juba vanemgaidide koori tegevuse algul äratab tähelepanu, et nende kontsertidel vahelduvad muusikalised etteasted sõnalistega. Enamasti loetakse eesti luulet, kuid on lavastatud ka lühikesi draamakatkendeid. 1974 kanti L. Vohu juhendamisel ette katkend A. Kitzbergi „Libahundist", Tiina osas Anne Tüll, Mari kehastas Merit Vabamäe ning Margust Harry Mürk. Seoses sellega kirjutab Vaba Eestlane:

Vanemgaidide koor esinemas Eesti Majas Gaiderite Kogu Kanadas koondise tuluüritusel Talihari. Klarnetit mängib koorijuht Guido Laikve ja kontrabassi Paul Kiilaspea.

> „Kõik kolm lõid vaatamata väikestele lavakogemustele usutavad ja nauditavad kujud ning suutsid edasi anda selle Kitzbergi klassikalise draama erinevate temperamentide pinge, mis sageli ei õnnestu veenvalt isegi lavakogemustega vanadel näitlejatel. Kas ei ole see kinnituseks, et meil on andekaid noori, kelle abil on võimalik meie ummikusse sattunud teatriellu uut värskust ja elu tuua?“ (VE 29.01.74)

Eesti teatri madalseis Torontos – nii võiks seda nimetada võrreldes õitseva kooritegevusega – oli tegelikult kestnud juba aastaid, ning küllap küsimuse esitaja teadis, et need üksikud katsetused ei saa harrastusteatrile uut elu anda. Kuid sellest hoolimata: eesti kirjanduspalukeste toomine kontserdikavadesse aitas kindlasti nooremale generatsioonile meelde tuletada, et eesti kultuur ei seisa koos ainult koorilaulust ja rahvatantsust, vaid on tunduvalt mitmekesisem.

1976. aasta oli nimetatud raamatuaastaks ning seoses sellega kujundati Taliharja programm eriti kirjanduskeskseks. Ette kanti põimik M. Underi, B. Alveri, A. Viirlaiu ja H. Oja luulest (VE 15.01.76b). Järgmine samalaadne Talihari toimus 1978. aastal ning oli pühendatud A. H. Tammsaare 100. sünniaastapäevale. Mõlemal Taliharjal esines vanemgaidide koor lühikontserdiga (VE 31.01.78).

Taliharjast saadavat sissetulekut on kasutatud väga erineval otstarbel: suurlaagrite toetuseks, gaiditöö õpiku „Minu varamu“ uustrüki ettevalmistamiseks ning muude õppevahendite muretsemiseks. 1975. aasta Taliharja tulu kavatseti investeerida noortele oma ruumi rajamiseks Eesti Maja juurdeehituses. Sellel üritusel toetasid gaidide ettevõtmist Ameerikast külla sõitnud Ellen Parve, kes esines Charles Kipperi saatel, ning Torontos tagasi oli ka Olaf Kopvillem, kes jätkas oma 15 aastat kestnud koostööd Leida Järviga. Koor ise laulis nii vanemaid kui uuemaid laule oma väljakujunenud rahvalikust repertuaarist; kavas oli ka koori juhi G. Laikve kirjutatud „Antsu polka“ (VE 28.01.75). 1976. aastal saigi noorteruum valmis ning seal jätkas oma harjutustunde ka vanemgaidide koor. Selleks ajaks oli koori elus toimunud mitu muutust. G. Laikve oli koorijuhi koha tagastanud Euroopast naasnud O. Kopvillemile, kes samal ajal asus juhatama ka Hamiltoni koore.

> „Kopvillem tuli 1975. aastal ja võttis koori üle kohe peale seda, aga siis ta oli ainult 6 kuud, sest ta oli nii seotud oma Hamiltoni kooridega ja tal ei jätkunud aega. Ja siis ei olnud kedagi, kes oleks seda koori võtnud, ja Gunnar Mitt ütles, et tema teeb seda. Ja ta pani selle koori jälle käima, aga see koor muutus – hääle *quality*, akordide *setup*, seal kõik muutus. Ta läks lihtsamaks, kolme hääle peale – tema võttis need noodid, mis meil olid, ja tegi ümber. Ta ei juhatanud varem koore, tema oli muusik, kes mängis klaverit. Klaver oli tema pill ja tema elas enne Montrealis ja seal ta mängis ööklubides. Tema oli rohkem moodsa muusika inimene.“ (Intervjuu, G.L. ja S.L. 2009)

G. Miti tulekuga vanemgaidide koori juurde tekkis vajadus oma klaveri järele ja nii alustati rahakogumisaktsiooni, mille tarvis Toronto Eesti Ühispangas avati arve. Esimesed 500 dollarit kandis arvele vanemgaidide koor (ME 31.12.76). Klaveriostu toetamiseks oli mõeldud ka 1977. aasta Taliharja tulu. (VE 18.01.77). Üksteisele kiirelt järgnenud juhivahetused andsid väikese tagasilöögi koori igapäevatöös. Koosseis kahanes, kuid vanemgaidide lauluentusiasm jäi siiski püsima ning uue hooaja alguseks kasvas koor jälle 24 liikmeni. Repertuaaris on näha muudatusi: uus juht G. Mitt on seda rikastanud kaasaegsemate lauludega, need pole eesti laulud, kuid neid lauldakse eesti keeles. Uus juht prognoosis, et järgneva viie-kuue kuuga saavutatakse endine tase. Meie Elu (16.12.77) peab toimunud muudatuste valgusel positiivseks seda, et noortest lauljatest koosnev koor ei lõpetanud oma tegevust, nagu see juhtus nt segakoor Leeloga – Toronto eesti ühiskond vajab iga koori, kes nooremat generatsiooni rahvuskultuuri külge köita suudaks. Vanemgaidide koori ühiskondlik kandepind on olnud tugevam kui nii mõnelgi teisel kooril, nende toetamine on ühtlasi ka väga otseselt eestluse toetamine, mistõttu eesti organisatsioonid on kindlalt seisnud selle koori selja taga.

1976. aastal sai vanemgaidide koor viieaastaseks. Üks tsükkel oli läbi saanud: juhid olid vahetunud ja lauljate koosseis oli märkimisväärselt uuenenud. Viie aasta eest alustanutest oli järel vaid kolm: Anne Tüll, Ellen Tüll ja Ene Lukas (VE 27.01.76), sest kooris kaasategemisel olid teatud ealised piirid.

Meedia pühendab populaarse koori tähtpäevale rohkesti tähelepanu, esitatakse ka statistikat. Kooris on viie aasta jooksul kokku osalenud 65 lauljat. Esinemisi on olnud rohkem kui 100. Suur osa esinemisi toimus mitmesuguste rahvuslike ürituste raames nagu teistelgi kooridel ning vanemgaidid käisid korduvalt jõulude ajal meelelahutust pakkumas nt pensionäride klubi koosviibimistel. Kõige mainekamad esinemised olid toimunud väljaspool Torontot või isegi väljaspool Ontariot. Kui teised koorid esinevad väljaspool Torontot enamasti teiste paikade eestlaskonnale, siis vanemgaidide koor on rohkesti osalenud multikultuuriüritustel (seda ka Torontos, nt Karavani Tallinna paviljonis) (VE 18.03.76). Koor on jõudnud sisse laulda 2 heliplaati (VE 29.01.76).

Koori eestvedajad püüdsid koorielu noorte hulgas huvipakkuvana hoida. Jätkus Taliharja traditsioon, alati oli rohkesti külalisesinejaid ning palju esitati luulet (VE 30.01.79), kuid lauljate entusiasm ilmutas taandumise märke.

> „1972–75 oli koori õitseaeg. Meil oli siis võimalus kohe valida tüdrukuid, kes tulid laulma, see ei olnud nii, et palud, et keegi tuleks laulma. Me hoidsime nii, et oleks 30 liiget, mitte rohkem. Täiskoor oli 30 liiget ja teised, kes tahtsid laulda, olid siis ootejärjekorras ja nad tulid siis sisse, kui keegi välja langes, aga keegi ei tahtnud välja langeda. Kodukord oli päris kõva ja tüdrukud pidasid sellest kinni.
>
> Gunnari ajal hakkas minema vaiksemaks. Need tüdrukud, kes enne tegid kaasa, said juba küllalt vanaks, hakkasid abielluma, hakkasid pere-

kondi saama ja sellega tuli täiesti mõõn sinna koori. Nüüd, kui nad on oma lapsed kätte saanud, osa lastest on meile tagasi tulnud – koori mitte, koori meil praegu ei ole, aga eesti ühiskonda siiski.

Vanasti oli nii, et harjutuselt sa puudusid, kui sul tõesti oli „surmatõbi". Aga hiljem – „ma täna ei saa", „ma täna ei lähe"... Lõpuks harjutusel oli nii vähe tüdrukuid, et sa ei saanud midagi laulda nendega. Ja kuidagi see hoog ei tulnud enam tagasi, me tegime küll kontserte ja me ostsime klaveri... Siis tegime ühe kontsertreisu Montreali." (Intervjuu, S.L. ja G.L. 2009)

Montreali reis toimus 1978, vanemgaidide koor esines sealsel noortepeol ning nautis ka kohalikke diskosaale ja suurlinna melu. Reisi järel tõstavad mitmed lauljad esile sõpruskonnatunde süvenemist ning leiavad, et selliseid ühtesiduvaid reise peaks ette võtma sagedamini, külastades kas või Torontole lähemal asuvaid eestlaste keskusi (VE 18.04.78). 1980. aastaks on vanemgaidide koori koosseis siiski palju väiksemaks jäänud: varasema 30 asemel Taliharjal on publiku ees ainult 13 lauljat (VE 29.01.80), mis tegelikult ju koori mõõtu välja ei annagi.

Vanemgaidide koori tegevus vaibus tasahaaval. 1981. aasta Talihari, mille põhisisuks on luuleränak Marie Underiga, jääb koori viimaseks „rännakuks" – vanemgaidide koor oli ametlikult oma tegevuse juba lõpetanud (VE 27.01.81). Koori peamine initsiaator S. Lepp selgitab olukorda:

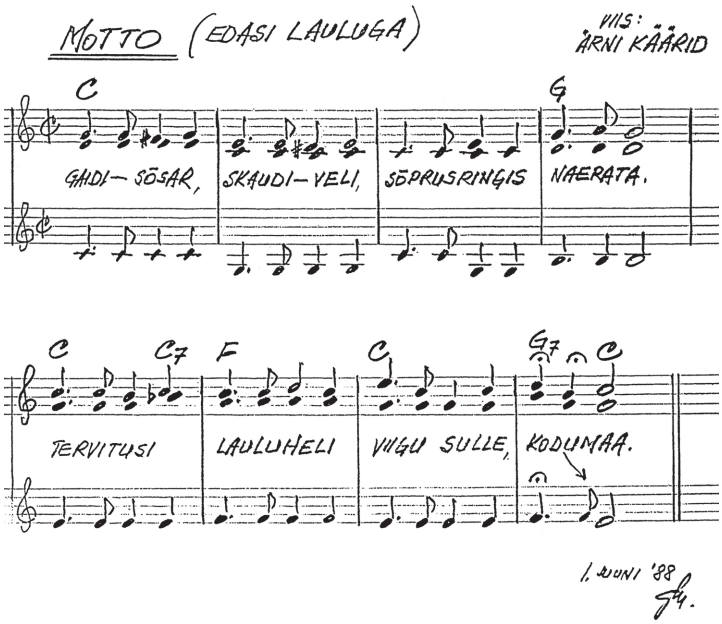
„Lihtsalt see kvaliteet langes ja ei olnud nii suurt entusiasmi, nad ei olnud enam nii laululembelised, kui olid vanasti. Ja siis me leidsime, et miks me venitame ühte asja, kui see enam ei lähe, ja lõpetasime tegevuse." (Intervjuu, S.L. 2009)

Vanemgaidide koori viimase kava oli kokku seadnud A. Tüll, kelle eestvedamisel olid teoks saanud paljud varasemadki luulepõimikud. Vanemgaidide koor laulis kuus laulu jumalagajätuks: „Faria", „Urjala jaaniöö", „Sügis on käes", „Mu kodu", „Linnad" ja „Vana Tallinn". Juhatasid kõik kolm dirigenti – O. Kopvillem, G. Laikve ja G. Mitt – ning lauljaid oli selleks puhuks kokku kogunenud 30. Kohal oli ka L. Juske, kellelt pärines koori idee ning kes oma spontaanses sõnavõtus tunnistas, et ei suuda uskuda, et see esinemine jääb viimaseks, vaid jääb ootama päeva, millal koor pärast lühemat puhkust taas lavale astub (VE 27.01.81). Vanemgaidide koori siiski taaselustada ei püütud, kuid gaidi- ja skaudilaulude laulmine jätkus pisut teises vormis.

Toronto Eesti Vanemgaidide Kooris on laulnud:

Aime Nurmse
Aimi Ilves
Aino Lokk
Anita Greenbaum
Ann Paomees
Annaliisa Luik
Anne Järviste
Anne Kungla
Anne Orav
Anne Tüll
Anu Suigu
Anu Timmelmann
Christina Greenbaum
Elda Käärmann
Elle Laikve
Ellen Tüll
Ellen Valter
Ena Meriorg
Ene Haabniit
Ene Lukas
Epp Aruja
Ester Mihkelson
Evi Valge
Heidi Laikve
Helen Sadul
Helena Otsa
Heli Later
Helle Ehvert
Ilo Maimets
Imbi Roost
Ingrid Kütt
Ingrid Poom
Ivi Laikve
Kadri Koop
Kadri Roman
Kai Kirsiväli
Kai Virkus
Katrin Kütti
Katrin Lindre
Kay Tüll
Kersti Holsmer
Kristiina Valter
Kristina Neps
Lea Kõiv
Leena Kõiv
Leena Norheim
Liis Teedla
Liis Truuvert
Lillu Loorand
Lilly Valge
Linda Kolli
Linda Lõhmus
Linda Pakri
Linda Roosipuu
Linda Saaliste
Linda Sildva
Linda Toop
Linda Valter
Lisa Leid
Mai Neal
Mai Sõmermaa
Mailis Must
Maret Liik
Marian Lee
Marika Mäeste
Maris-Ann Heinmaa
Merike Nurming
Merit Vabamäe
Monica Haarmann
Mooni Oraste
Piret Komi
Reet Leis
Reet Rein
Riina Reitav
Rita Valter
Sandra Reimann
Silvi Terts
Silvia Birk
Sirje Järvel
Susan Valvur
Talvi Norheim
Tiina Kiik
Tiina Lomax
Tiina Norheim
Tiina Nortmaa
Tiina Toop
Tiiu Raag
Tuula Hopp
Urve Tamberg
Viive Tork
Viveca Rasins
Vivian Mägi
Vivian Oder

Siiri Lepp oli kümme aastat vanemgaidide koorielu korraldanud. Ta oli gaidide tegevusega veel mitmel muul moel seotud (nt gaiderkogu juhatajana) ning jätkas tegevust ka Taliharja-pidustuste organiseerimisel. Kõige selle taustal tekkiski S. Lepal 1987. aastal kindel kavatsus kutsuda kokku uus laulugrupp. Laulugrupi kokkukutsumine ei olnud vanemgaidide koori jätkamine või taaselustamine, selle koosseis oli täiesti erinev: grupp koosnes skaut-gaidijuhtidest (skautmasteritest ja gaideritest). Kuid lauljate juhina jätkas Gunnar Mitt ja paljud lauludki olid samad mis vanemgaididel, Ärni Kääridi kirjutatud moto kaasa arvatud. Nii on kaudne side endise vanemgaidide kooriga laulugrupil olemas.

Toronto Eesti Vanemgaidide Koori ja Sõprusringi moto.

Kui mõnda aega oldi juba koos käidud, võeti nimeks Sõprusring. Kaheksa aastat hiljem kirjutab Meie Elu seoses Sõprusringi jõuluesinemisega Ehatares:

> „Juba alguses lepiti kokku, et ollakse laulugrupp ning mitte laulukoor. Sellest olenevalt ka laulude valik ja esitamise viis. Aastate jooksul on õpitud meeleolu, skaudi-gaidi, jõulu kui ka kiriku laule. See, mis algas hoogsa ühehäälse laulmisega, on nüüd laulujuhi Lydia Aruvalla juhatamisel arenenud kolmehäälseks.“ (ME 22.12.94)

Küsimuse üle, kas Sõprusring üldse oli koor, arutleb ka S. Lepp:

> „Need juhid, kes sinna gruppi kuulusid, olid head lauljad, need olid toredat inimesed. Aga ma ei saaks ütelda, et me mingi klassikaline koor olime. Me ei tahtnud ennast kooriks nimetada, me olimegi sõprusring ja siis ka lihtsalt gaiderite ja skautmasterite laulugrupp. Kooril on ikkagi nagu kõrgem tase. Inimesi oli algul 30 ümber, nii et oli peaaegu sama suur grupp nagu vanemgaidide koor, kus tegelikult ühed lauljad läksid ja teised jälle tulid. Sõprusringis lauljad ei muutunud – Sõprusring tuli, oli ja jäi. Võib-olla kaks lahkus, üks kolis ära Torontost ja teisel tuli liiga palju tööülesandeid, et ta ei saanud käia. Aga ülejäänud jäid ja ainult läbi surma lahkusid.“ (Intervjuu, S.L. 2009)

Sõprusringil oli kolm laulujuhti: Gunnar Mitt (1988–1989), Lydia Aruvald (1990–2006) ja Aino Uus (okt. – dets. 2006). Kõik kolm saatsid koori ka klaveril, nii et

vanemgaidide koori jaoks muretsetud klaver leidis ka edaspidi rakendust. Laulujuhid vahetusid saatuse tahtel:

> „Alguses Gunnar Mitt hakkas meid õpetama, tema oli esimene. Aga siis ta suri ja me palusime Lydia Aruvalda, kes oli eesti kooli õpetaja ja koolis noortekoori juhatanud. Lydia oli meiega peaegu lõpuni, 17 aastat vist." (Intervjuu, S.L. 2010)

L. Aruvald, kes juhatas Sõprusringi lauljaid kõige kauem, on ilmselt ka kõige sügavamalt mõjutanud lauluvalikut ja koorielu laiemaltki. L. Aruvalla perioodist pärineb näiteks Sõprusringi rinnamärk. See kujutab punktiga nooti ja väljendab ühtlasi laulujuhi püüdlusi Sõprusringi muusikalise tegevuse taseme parandamisel.

> „Miks oli see, punktiga noot? See tuli ühe nalja läbi. Kui Lydia Aruvald meid õpetas, siis ta õpetas väga ilusasti kõike. Ta ütles: „Noh, vaadake nüüd, see on punktiga noot." Ta rõhutas seda, et punktiga, ta tahtis õpetada meile muusikat. Enamus meist ei teadnud nootidest mitte midagi. Seda teadsime, et noodid lähevad ülesse või alla, aga et on punktiga noot... Ja siis me hakkasime vaatama, kui me harjutasime, et oo, siin on jälle punktiga noot ja siin on jälle. Ja see lihtsalt jäi selliseks naljaks meile – neid punktiga noote alati ära näidata. Lõpuks üks meie liikmetest kavandaski selle märgi, mis kujutab punktiga nooti. Tema nimi oli Raffi Moks." (Intervjuu, S.L. 2010)

Siiri Lepp tänab lauljate nimel koori juhatajat Lydia Aruvalda.

Sõprusring esinemine Ehatares aastal 2005. Klaveril saadab Lydia Aruvald.

Repertuaar koosneb gaidi- ja skaudilauludest ja populaarsetest rahvalikest lauludest, viimaste hulgas on mitmed sellised, mida võib leida ka pensionäride klubi naiskoori repertuaarist. Nagu kõigil kooridel, nii rikastus ka Sõprusringi repertuaar pärast taasiseseisvumist Eestist tulnud lauludega, eriti populaarne autor oli Heldur Jõgioja. Kuid S. Lepa kinnitusel moodustas põhiosa siiski endise vanemgaidide koori repertuaar, sest nende nooditagavara oli Sõprusringi kasutada. Ilmselt L. Aruvald on repertuaari sisse toonud ka lihtsamaid eesti koorilaule, mis kirjutatud enne II maailmasõda.

Neid on Sõprusringile ümber seatud (neljahäälsetest koorilauludest on tehtud kolmehäälsed seaded) ja mis eriline – neid esitatakse klaveri saatel nagu gaidi-skaudilaule ja meeleolulaule, millest enamik olidki algselt saatega lauludena mõeldud. Sõprusring on olnud usin helisalvestamisel ning see annab hea võimaluse nende lauluvarast ülevaate saamiseks.

> „Kolm heliplaati oleme sisse laulnud. Me tegime need siinsamas Eesti Majas. Üürisime kõik aparaadid ja mikrofonid, oh, me nägime kurja vaeva sellega.[5] Aga nad ei ole mingisugused kunstiteosed, me oleme asjaarmastajad ja need on midagi mälestuseks, midagi sai tehtud, ja me ise tundsime suurt rõõmu sellest. See on peaasi, eks ole?“ (Intervjuu, S.L. 2010)

Algselt on salvestused tehtud helilindile. Meie Elu (22.12.94) annab teada, et eelnevate aastate lauludest on Eesti Majas Meie Elu äris saadaval helilint „Sõprusring laulab“. Nüüdseks on selle põhjal valminud ka CD. Eesti Gaiderite ja Skautmasterite Laulugrupp Sõprusring L. Aruvalla juhatusel esitab kokku kakskümmend neli eri aegadest pärit laulu (autorid märkimata). Siin on laagrilaule

[5] Helitehniline teostus on nooremskautmaster Ants Kütilt ja skautmaster Jaan Lepalt.

(nt „Ühendaja laul“, „Järvemetsa ’92 laul“, „Kotkajärve laul“,„Kaljuvalla laul“) ja rahvalikke meeleolulaule („Mu kodu“, „Kevadkuul“, „Abruka valss“, „Naljalugu“). Salvestisel leidub ka Ä. Kääridi kirjutatud moto.

Teine salvestis jõudis Meie Elu ärisse 1995, pealkirjaks A. Reinvaldi laulupealkirjast „Kodukeel“ inspireeritud „Sõprusringi kodukeel“.

Sellel leidub talvelaule ja jõululaule (nt „Põhjamaa talv“, „Jõulud kodutalus“, „Püha öö“ jt). Selle salvestisega rikastas Sõprusring Toronto eestlaste jõulukingivalikut, aga sama kava kanti ka ette jõuluüritustel, nt Ehatares (ME 14.12.95).

2005. aasta sügisel valmis Sõprusringi viimane salvestis, CD „Sõprusringilt sületäis rukkililli“. See sisaldab 26 laulu, mis raamitud rukkililleteemaliste lauludega. Repertuaarivalikus äratab tähelepanu gaidi- ja skaidilaulude vähenemine ning uuemate Eestist pärit rahvalike laulude lisandumine. Suurim muutus on koorilauluseadete ilmumine plaadile (R. Pätsi „Ringilaul“ ja „Ühte laulu tahaks laulda“, K. Türnpu „Tervitus“, K. A. Hermanni „Laul Munamäest“ jt). Need on laulud, mida võib kohata pea kõigi eesti kooride repertuaaris Eestis ja väljaspool.

Sõprusring ei pea end küll kooriks, kuid esinemas on käidud sellest hoolimata.

CD-versioon Sõprusringi helisalvestisest „Kodukeel“ 1995.

CD „Sõprusringilt sületäis rukkililli“ 2005.

> „Me esinesime ikka vanuritele või kuskil kirikus. Ehatares me oleme iga aasta esinenud, oleme neile käinud esinemas jõulude ajal või emadepäeva ajal. Kirikutes, muidugi, igal pool oleme esinenud. Suuremaid reise meil ei ole olnud. Me oleme käinud väikelinnades esinemas nagu St. Catharine’s, nende kirikus andsime kontserdi. Aga selliseid pikemaid matkasid me ette ei ole võtnud.“ (Intervjuu, S.L. 2009)

Sõprusring on korduvalt esinenud ka Taliharjal Eesti Majas, kuhu nende laulud sobivad hästi. „„Sõprusring“ on arvatavasti ainuke Toronto mitmest koorist, kes on spetsialiseerunud tõsistele isamaa, hullavatele laagri ja lustakatele meeleolulauludele,“ kirjutab Ervin Aleve (1997) seoses järjekordse Taliharjaga. Nii nagu helisalvestistele, hakkab ka kontserdikavasse lisanduma koorilaule. 1998. aastal esitab koor Taliharjal kava, mis koosneb järgmistest lauludest: K. Türnpu „Tervitus“, R. Pätsi „Ühte laulu tahaks laulda“, V. Nerepi „Põhjamaa väljadele“, M. Saare „Mu rannikmaa“ ning kõigi maade eestlaste hulgas ülituntud, märkimata autori „Aeg annab kõik ja kõik ta võtab ka“ (ME 28.01.98).

Sõprusring oli võimeline esinema ka tunduvalt pikemate temaatiliste kavadega. Üks selline oli kevadkontsert „Matk läbi Eesti“, millega oldi külaliseks Ehatares:

> „Alustati „Matkalauluga“ Lydia Aruvalla klaverisaatel. Kogu kontsert kujuneski toredaks matkaks, mille juhatas sisse laul Eesti rahvusvärvidest. Edasi liiguti teel, mis paistis silma oma tammederohkusega („Kodumaa tammed“). Et matk toimus varakevadel, leiti metsa alt sinililli ja karjapoisi pillgi hõikas: „Sinilill!“ (vile E. Rungelt). Aga siis rännati saartele, kõigepealt Muhumaale, kus matkajaid tervitasid kirevates rahvariietes neiukesed. Sealt mindi Hiiumaale, kus lauldi „Hiiumaa valssi“. Veel pisut edasi, ja peagi jõuti Saaremaale, kus matkajad kohtusid isade ja emadega ja nägid rukkilillevälju laulus „Rukkilill“. Nüüd sattusid nad aga simmanile, suurele pillerkaarile, kus üürgas torupill ja silma hakkas neiuke kui roosiõis („Nooruse valss“). Saartelt tuldi tagasi mandrile ja satuti kuldse järve äärde. Vahepeal veedeti kusagil jaaniöö. Et ükski Eesti matk pole täiuslik ilma Tallinna külastamata, mindi ka sinna, sellest andis tunnistust vägevalt kõlanud „Kalevite kants“. Aga „Sõprusringi“ matkajad käisid ära ka Rootsis, lauldes sealset Suurlaagri laulu. Ometi valdas neid tähistaevasse vaadates taas igatsus Eesti järele, ja nii lauldigi „Kodumaa, Su tähed“. Kontsertmatk lõpetati tõdemusega, et „Aeg annab kõik ja kõik ka võtab ta“.“ (Püssa 2002)

Toronto Eesti Pensionäride Klubi kevadisel pööripäevapeol esitasid Sõprusringi lauljad lühema kava, mis samuti kujutas endast laulupõimikut, siduvaks lüliks rukkilill (Oja 2003c). Esinemas on käidud ka koos hundude ja hellakestega, mis on märk eri generatsioonide koostööst (Aleve 2004a). Sõprusring jätkas ehatarelaste muusikalist meelelahutamist ka 2006, kui L. Aruvald oli veel nende laulujuhiks (Aleve 2006). Selleks ajaks oli Sõprusring tegutsenud juba viisteist aastat, märgitakse samas. Seega alustas Sõprusring vahetult pärast vanemgaidide koori viimast esinemist.[6]

[6] Varasem allikas näitab, et algusaasta oli 1986.

2007. aastal saadeti teele Lydia Aruvald ja Sõprusring asus otsima uut muusikajuhti, räägib S. Lepp.

> „Meie ikka tahtsime laulda, see grupp oli nii laululembeline. Siis me saime Aino Uusi. Ta oli kooliõpetaja, õpetas muusikat. Aga ta laulis ka baptistikoguduse kooris ja juhatas neid vahepeal ja siis ta laulis Ööbiku kooris aastaid ja saatis klaveril mõnikord. Ta oli väga musikaalne.“ (Intervjuu, S.L. 2009)

Kuid koor jäi üsna pea ilma ka kolmandast juhist, sest A. Uus haigestus, oli pikemat aega ravil ning kolis seejärel hoopis Vancouveri. Surm oli sõprusringist viinud mitmed meeslauljad, nii et lõpuks oli järel vaid 19 liiget.

> „Siis me vaatasime, et mis me siis enam venitame seda asja, häälerühmad olid nii ebavõrdsed. Meile meeldis laulda, aga kuidagi niisugune väsimus tuli, et me ei ole enam see, mis me olime vanasti. Nii sellele tuli loomulik lõpp. Aga me ei ole muidugi jätnud seda gruppi. Grupp on nii kokku kasvanud, me käime teatrietendustel Stratfordis, sõidame välja, teeme ikka laulu- ja luuleõhtuid omale ja muud niisuguseid asju. Nii et see grupp on ikka koos, aga me ei esine muidugi enam.“ (Intervjuu, S.L. 2009)

Sõprusring tegutses laulugrupina 18 aastat, lauljaskonda on kuulunud:

Aili Silm
Aino Pähn
Anne Orunuk
Anne-Mai Kaunismaa
Eedi Leetmaa
Ella Altosaar
Els Greensides
Evi Jaaguste
Helgi Rosen
Helgi Sambla
Helje Valter
Helju Mölder
Helle Paluoja
Ilme Paar
Irje-Ann Pihlberg
Laine Loorand
Leili Terts
Lia Pikkov
Maie Kask
Mare Kask
Marja Soots
Merike Kalm
Milvi Loite
Raffi Moks
Reet Kann
Saima Varangu
Siiri Lepp
Tiia Kütt
Ants Kütt
Arnold Altosaar
Egbert Runge
Enn Kiilaspea
Evald Oder
Heikki Paara
Henn Kurvits
Ilmar Sambla
Ivar Nippak
Jaan Lepp
Jaan Roos
Jaan Terts
Margus Tae
Peeter Kallaste
Ruho Paluoja
Silver Kask

Gaidi- ja skaudilaulud ei ole siiani oma populaarsust kaotanud nende hulgas, kes on ammu sellest east väljas. Neid on lauldud seltskonnas oma lõbuks ja väiksemates gruppides, kes aeg-ajalt ka avalikkuse ette astuvad. Üks selliseid gruppe, kes samuti nagu Sõprusring koori nimetusele ei pretendeeri, oli 2000.

aastatel tegutsenud Leek, mida juhtis praegune Estonia Koori dirigent Ingrid Silm:

> „Vanemgaidide koor oli ametlik koor, 30–40 tüdrukut. See oli enne minu aega, aga minu sõbrannad olid seal. Siis keegi ütles, et kui me õpiksime kõik need vanad gaidide laulud – meil oli üks grupp tüdrukuid, kellel oli huvi. Ma tunnen neid laule kõik peast ja mul oli noote – ma kogun noote. See ei olnud väga ametlik koor, see ei olnud tegelikult koor, sest meid oli umbes kümme. Eesti Majas mingi asja all või mõnikord kirikus mingi asja all me laulsime ja me tegime isegi väikse telesaate. Aga me ainult tegutsesime võib-olla viis aastat ja see oli rohkem huviring, lihtsalt väike asi, mis me tegime. Aga see oli mulle hea nagu harjutus väikse mõnusa grupiga, et kuidas hakata juhtima koori.“ (Intervjuu, I.S. 2009)

Leek pani samuti nagu Sõprusring kavasid kokku n-ö laulumatka põhimõttel. Näiteks 2003. aasta jõulude ajal käisid nad meelelahutust pakkumas Vana-Andrese kogudusele. Eesti Elu ülevaates kirjutatakse:

> „Õhtusööki kaunistas vanemgaidide koor „Leek“ Ingrid Silma juhatusel. Hästi äraõpitud programm, mis oli õieti minikontsert või laulumatk, alates Eestist ja liikudes Prantsusmaale, edasi Inglismaale ja siis Eestisse tagasi. Pärast veel Saksamaale ja lõpuks Wales'i. Gaidide esinemine sai suure menu osaliseks, sest paljudel on veel meeles aastaid tagasi väga populaarseks saanud vanemgaidide koor.“ (Kiilaspea 2003)

Vanemgaidide koori ja gaidi-skauditraditsioonidega seotud laulugruppe eristab teistest Toronto kooridest spetsiifiline repertuaar – laagrilaulud, kodumaale pühendatud laulud. Samas on kavas ka rohkesti meeleolulaule, millest osa tõenäoliselt kirjutatud paguluses, kuid teine osa tuntud ka Eestis. Teine erinevus on n-ö läbikomponeeritud esinemiskavad: väga sageli on neis mingi läbiv teema, mida paremini aitab esile tuua luule esitamine vaheldumisi lauludega. Hiljem, Sõprusringi tegevusajal, kui juhiks saab pika koorijuhikogemusega Lydia Aruvald, lisandub kavasse lihtsamaid koorilaule. Samu laule võib leida ka samal ajal tegutsenud Toronto Eesti Naiskoori (endise Toronto Eesti Pensionäride Klubi Naiskoori) repertuaarist, mis lõpetas oma tegevuse 1999 – seitse aastat enne Sõprusringi.

Toronto Eesti Meeskoor

Meeskoor on ainus eesti koor Torontos, kes on hea seisnud selle eest, et nende tegevusest säiliks mingi jälg kõvade kaante vahel. 1971 ilmus koori väljaandel artiklikogumik „Toronto Eesti Meeskoor 1950–1970“ ning 1994 „Toronto Eesti Meeskoor 1970–1993“. Evald Tikerberg (1971: 3) märgib saatesõnas: „Kus eales meie asumisel võõrsile on leidunud minimaalnegi arv võimelisi mehi, on tehtud algust organiseeritud meeslauluga.“ Seda kinnitavad kooride loomised nii Saksamaal, Rootsis, Inglismaal, Kanadas, USA-s kui Austraalias. Saksamaa DP-laagritest suundusid paljud eestlased 1940. aastate lõpul ja 1950. aastate algul Kanadasse, hiljem lisandus Rootsi kaudu tulijaid. Algul võttis Kanada vastu eelkõige naissoost ümberasujaid. Kuna eesti mehi polnud immigratsioonipoliitika eeskirjade tõttu Euroopast veel piisaval hulgal pärale jõudnud, siis alustas esimese eesti koorina tööd Montreali Eesti Naiskoor (Intervjuu, V.M. 2009). Torontosse hakkasid eestlased kogunema mõni aasta hiljem ning selleks ajaks oli tee Kanadasse vaba ka meestele.

Esimene Torontos tegevust alustanud amatöörkoor oli Toronto Eesti Meeskoor (TEM). Asutamiskoosolek toimus 6. oktoobril 1950 Toronto Soome kiriku saalis, asutajaliikmeid oli 16 (Eerme 1971). Eesti Evangeelse Luteri koguduse juures oli juba varem tegutsenud 10–12 mehest koosnev laulukoor soomlase Pennaneni ja hiljem Aino Pello juhtimisel. Idee iseseisva meeskoori loomiseks hakkas kuju võtma, kui Torontosse saabus August Kiilaspea (Pello 1971a), ning realiseerus üsna kiiresti. Paari nädala möödudes oli lauljate arv kasvanud neljakümneni ning 1951. aasta alguseks oli koori koondunud juba 74 laulumeest (Ole 1971).

Esimene Toronto Eesti Meeskoori dirigent oli August Kiilaspea. Kui tema Torontosse saabus, oli seal juba ees mitu meest, kellega oli koos lauldud Roman Toi juhitud Geislingeni Eesti Meeskooris, mis selleks ajaks oli tegevuse lõpetanud. Koori juht R. Toi oli elama asunud Montreali ja juhatas sealset naiskoori. Geislingeni laulumeeste taaskohtumisel oli A. Kiilaspea mälestuste põhjal esimeseks kõneaineks, kuidas Torontos taastada seda endist meeskoori (Kiilaspea 1971). Ametlikult ei ole TEM end Geislingeni meeskoori otseseks järglaseks pidanud, sest selle algkoosseisus oli ka lauljaid, kes tulid mujalt, kuid TEM-i loomise idee ja traditsioonid on kindlasti inspireeritud just sellest meeskoorist. Kooriliikmete kiire kokkusaamise taga oli E. Eerme ettevõtlikkus, juhtimise võttis ajutiselt enda peale A. Kiilaspea, kellel olid varasemast veidi dirigendikogemusi.

Aastad 1949–1950 kujutasid endast eesti organisatsioonide väljakujunemise tormilist ajajärku Torontos. Moodustati kaks kogudust, asutati keskorganisatsioon Eesti Liit Kanadas, tööd alustas eesti täienduskool, ilmuma hakkas ajaleht Meie

Elu, pisut hiljem Vaba Eestlane ja Torontos jätkas tegevust Rootsist üle kolinud kirjastus Orto (Ole 1971). Kuid **esimese eesti koori esimene lauluharjutus** toimus võõra katuse all – Toronto Ungari Majas. Toronto Eesti Maja ehitamise mõtegi polnud kuju võtma hakanud, sest ikka veel loodeti, et elu võõrsil osutub ajutiseks ja kojupöördumine saab võimalikuks lähemas tulevikus. Kuna see lootus ei täitunud, kasutas TEM järgnevatel aastatel mitmeid harjutusruume: Soomlaste Klubi, Vana-Andrese kirikut, Centennial United Church'i, kus R. Toi oli organistiks. Harjutusruumi kasutamise eest tasuti lauluga: kaks korda aastas sisustas jumalateenistuse muusikalist osa TEM (Kook 1994). Alates Toronto Eesti Maja valmimisest harjutab meeskoor nendes ruumides.

Esimesed laulud, mida meeskoor harjutama asus, olid A. Lätte „Kuldrannake", K. Türnpu „Mu armas isamaja" ja M. Lüdigi „Koit" (Eerme 1971). Neid laule oli lauldud ka Geislingenis ja noodid olid paljundatud kujul levinud 1948. aastal Saksamaal koostatud „Eesti Meeslaulu Seltsi meeskoorilaulude kogus". See noodiraamat rändas koos DP-laagritest lahkuvate eestlastega teistele mandritele. Põhiosa moodustasid laulud, mida meeskoorid laulsid Eestis enne sõda. Seal oli nii eesti kooriklassikat kui rahvusvahelise levikuga laule. Väikest lisa andsid kogumikule noored eesti pagulasheliloojad. Esile kerkisid sellised autorid nagu Helen Tobias, Kaljo Raid, Udo Kasemets, Valdeko Loigo, Leo Virkhaus, Roman Toi. Värske repertuaar võeti ka kohe kavasse. 1948. aasta eesti muusikanädalal laulsid uudisloomingut Geislingeni sega- ja meeskoor, juhatas R. Toi (EPT 16.04.48).

Esimese iseseiseva kontserdi andis TEM 27. aprillil 1951 UNF-i[1] auditooriumis (ME 25.04.51a). TEM on ainus koor, kes oma kontserte kohe algul nummerdama asus. Number on kirjas nii ajalehereklaamides kui kavalehtedel.

Paraku jäi see tava 1980. aastatel unarusse. Sajanda kontserdini jõuti 1974. aastal. Esimesel kontserdil kõlasid E. Aava „Humal", K. Türnpu „Meil aiaäärne tänavas", M. Härma „Meeste laul" ja G. Ernesaksa „Hakkame, mehed, minema" (ME 10.10.51a) ehk siis praeguselt positsioonilt vaadates – eesti meeslaulu klassika. Meie Elus (02.05.51) kirjutatakse, et TEM-i kontsert „kujunes meie koloonia muusikaliseks suursündmuseks ja oli meelitanud kokku 700-pealise kuulajaskonna. Kontsert oli üles ehitatud 3-osalisena: koori esinemine, külalissolisti esinemine (seekord Eesti päevilt tuntud sopran Helmi Aren, kes oli kohale tulnud New Yorgist) ja taas koori esinemine. Kontserti alustati ja lõpetati hümni laulmisega („God Save the Queen" alguses ja „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm" lõpus). Kolmeosalist kontserdivormi hakkasid aja jooksul rakendama paljud Toronto eesti koorid. Ühest küljest oli see praktiline – koor sai vaheesinejate abil lühikese puhkepausi; teisest küljest tõi see kavasse mitmekesisust

[1] United Nations Foundation.

tublisti juurde. Kontserdile järgnesid eesti organisatsioonide tervitused ja tänuavaldused ning ka sellest on Torontos nüüdseks kujunenud traditsioon.

Esimene kontsert väljaspool Torontot toimus 10. juunil. Sõit polnud pikk – esinemas käidi Hamiltoni eestlastele (ME 20.06.51a). Kuid juba 1951 sõideti laulma ka Montreali (ME 20.06.51b) ja järgnevatel aastatel võttis koor ette üha kaugemaid reise.

Esimest aastapäeva tähistas TEM oktoobris 1951 Toronto Poola Majas piduliku kontserdiga, mida alustati M. Härma „Meeste lauluga" ning lõpetati G. Ernesaksa lauluga „Hakkame, mehed, minema" (kirjutatud 1933), mille kohta Meie Elu märgib, et sellega lõpetamine on kujunenud laulumeestele traditsiooniks. Enne sõda oli „Hakkame, mehed, minema" võitnud kindla koha tolleaegses *top ten*'is (Toi 2007: 75) ning see positsioon säilis ka paguluses. 1960. aastatel, poliitiliste pingete teravnedes selle laulu viimase lauluna laulmise traditsioon taandus ja tõusid esile teiste autorite laulud, mis samuti sobisid lõpupalaks. Mis puutub koori aastapäeva tähistamise tava, siis see kujunes aja jooksul mitmeastmeliseks sündmuseks. Koori tegelikku sünnipäeva hakati tähistama oktoobris-novembris piduliku koosviibimisega, mis ümmargustel tähtpäevadel omandas mõnikord ka balli mõõtmed. Aastapäevakontserdi andis koor aga kevadel (VE 05.10.55).

Toronto Eesti Meeskoori

1. KONTSERT

Juhatab: A. KIILASPEA.

Solist: HELMI AREN (sopran)
New Yorgist.

Klaveril: MALLE MÄGI.

297 College St., UNF auditooriumis
27. apr. 1951 kell 8 õhtul.
Pääsmed a $1.50.

EELMÜÜK:
Meeskoori liikmeilt
Pr. L. Soo, 202 Beverley St.
Hr. V. Koppel, 609 Yonge St.
„Meie Elu" tal. 697 Bay St.
Kontserdi päeval, s. o. 27. aprillil, kella 7 alates kassas.

Toronto Eesti Meeskoori esimese kontserdi kuulutus ajalehes Meie Elu (25.04.51).

Koori esimesel aastapäeval kerkis sõnavõttudes esile kaks huvipakkuvat asjaolu. Esiteks märgiti, et eesti koorilaul on jõudnud Kanada ühiskonnas tähelepanu äratada (ME 10.10.51a). Juba Saksamaa pagulusperioodil oli üks eesti kooride eesmärke eestlaste kõrge kultuuritaseme demonstreerimine uuel asukohamaal ja sama suunda jätkati ka mujal. Teiseks, V. Päts ütleb oma tervituskõnes: „Loodame, et lauljate pere siin veelgi suureneb ja soovime, et meeslaulu helid kostaksid eetri kaudu kodumaale, andes sinna julgustust" (samas). Teavet paguluses tegutsevatest kooridest püüti edastada saate „Sõnasild kodumaale" vahendusel. R. Toi on esitanud põhjaliku ülevaate kooritegevusest, rõhutades

eriti meeskoori tähtsust, kes oli teiste kooridega võrreldes aktiivseim rahvusliku võitluse teostaja. Kuid R. Toi on püüdnud kodueestlastele märku anda ka loomingulise tegevuse jätkamisest paguluses, tutvustades koorilaulukonkursside tulemusi ning uusi autoreid, kes on esile kerkinud (A. Sõmer, H. Olt, S. Purre jt).

Vestlusest eesti meestelaulu tugisammaste Kuno Arengu ja Olev Ojaga selgub, et eeter toimis muusika osas siiski tagasihoidliku vahendajana ning kui TEM-i olemasolust teati, siis mitte niivõrd koori enese kui pigem tema juhi tõttu.

> „Mina kuulsin Toronto Eesti Meeskoori laulmas alles siis, kui nad Tallinnas laulupeol käisid. Muidugi ma olin kuulnud seda varem, et on olemas Toronto Eesti Meeskoor. Nüüd, kui ma vaatan varasemaid fotosid Toi raamatust, ma näen, et see oli ikka väga suur ja võimas koor, mis tõenäoliselt kõlas uhkelt. See muidugi võis olla tingitud ajastust, rahvas hoidis kokku ja koorilaul kui selline oli lihtsasti kättesaadav. Aga ka kõige mõjuvam." (Intervjuu, O.O. 2010)

> „Toronto Eesti Meeskoorist mul varem oli ainult teadmine kellegi jutu järgi, kes oli käinud Kanadas või Ameerikas ja kuulnud midagi. Täpsemalt: teada oli, et on olemas selline mees nagu Toi, tema elab Kanadas ja juhatab seal koore, nende hulgas eesti meeskoori. Enne neid vabamaid aegu praktiliselt mingeid kontakte Kanadaga ei olnud, nii palju kui mina tean. Ja muide, huvitav lugu on see, et 1991 augustis Vabaduse väljakul, kus rahvas nõudis vabariigi väljakuulutamist ja mehed laulsid seal, siis Toi oli ainuke koorijuht, kes siin juhatas koore. Kõik eesti koorijuhid olid suvepuhkusel." (Intervjuu, K.A. 2010).

Kohe kui meestelauluga Torontos algust tehtud, asus koor tegutsema selles suunas, et tuua R. Toi Montrealist Torontosse, kus ta saaks asuda meeskoori etteotsa. „Mina olen hingelt meeskoorimees," on R. Toi kokku võtnud oma suhte koorieluga (Intervjuu, R.T. 2010) ja nii ta vahetaski esimesel võimalusel Montreali Toronto ja naiskoori meeskoori vastu. Suur pealkiri 1952. aasta Vabas Eestlases teatab: „R. Toi meeskoori juhatajaks" (VE 06.02.52). Veebruari algul toimus kooril erakorraline koosolek, kus A. Kiilaspea palus end koorijuhi kohustustest vabastada. Temast kui koori asutajast sai koori esimene auliige ning uueks juhiks valiti ühel häälel R. Toi (samas).

Esimene kontsert R. Toi juhtimisel Eatoni auditooriumis läks täissaalile (1200–1300 kuulajat) ning Vaba Eestlane (28.05.52) märgib, et publik ei koosnenud ainult kaasmaalastest, vaid eesti koori olid kuulama tulnud ka kanadalased. Lisaks eesti kooriklassikale oli kavas ka E. Griegi „Uus isamaa". Ettekandel tegid kaasa USA-st saabunud külalised bariton A. Christiansen, pianist D. Christiansen ning Vana-Andrese koguduse organist H. Elken (samas).

TEM-i lauljad V. Lenk, G. Knude, H. Luhse, E. Veeber, U. Kook ja E. Kiilaspea kooriharjutusel; dirigent R. Toi sirvib „Meeskoorilaulude kogu" I vihikut (Eerme 1971).

Esimene esinemine väljaspool Toronto eesti ühiskonda leidis aset sama aasta sügisel Centennial United Church'is ja publikut oli veelgi arvukamalt. Kontsert toimus Toronto Daily Star'i korraldusel. Vaba Eestlane kirjutab: „Eestlaste esinemine õnnestus suurepäraselt ning eesti nimi viidi tuhandete kanadalaste hulka, mida tuleb kõrgelt hinnata meie rahvuspropaganda seisukohalt." Ülevaateartikkel väljendab kindlat veendumust, et sellised esinemised aitavad luua häid suhteid teistega ning tõendavad, et eestlased ei ole Kanadas need, kes tahavad kõike saada ise midagi pakkumata. Vastupidi – eestlased on omalt poolt võimelised kanada kultuuri rikastama (VE 29.11.52). Kontserdil viibinud eesti publik tajus selgesti oma erinevust teistest kanadalastest oma euroopaliku kultuuritausta tõttu:

> „Vähestele kaasmaalastele, kes eelpoolsel kontserdil viibisid, jättis see kontsert kirikus kindlasti kuidagi võõrastava ja „ameerikaliku" mulje, sest see erines iseloomult tuntavalt meile omasest kontserdist kirikus. Kanadalaste ettekanded olid lõbusad. [---] Kui aga Toronto Eesti Meeskoor oma ettekannetega hakkas pakkuma hoopis midagi muud, siis kirik jäi hiirvaikseks ja aplauside rohkus eesti laulumeestele polnud mitte ainult viisakusavaldus külalisesinejaile, vaid „vana mandri" muusikakultuurile suure hinnangu avaldus." (VE 29.11.52)

Kohe järgnes ka teine esinemine eri etnilist päritolu kuulajate ees. See toimus Toronto ülikooli aulas ÜRO inimõiguste päevale pühendatud kontserdil, kus lisaks eesti meeskoorile esines veel teisigi. Esinemine kujunes taas efektseks ning võeti väga hästi vastu. „Tulime saalist püstipäi välja, sest peamiselt intelligentsist koosnev publik oli kuulnud ja näinud, kuidas üks koor laulab ja kuidas teda tuleb juhatada," kirjutatakse TEM-i kroonikaraamatus (Eerme 1971). Meeskoori silmapaistev esinemine ei olnud tähtis ainult muusikalise tegevuse seisukohalt, see oli üks võimalus eestlaste kultuursuse ja distsiplineerituse tutvustamiseks ühiskonnas, kus tuli endale majanduslik alus rajada. Pärast kontserti kirjutab Vaba Eestlane pealkirja all „Laulumeeste suur rahvuspropaganda":

> „Toronto Eesti Meeskoori liikmed on enamikus kõik raskel füüsilisel tööalal töötajad, kes oma vähesed vabad õhtutunnid on pühendanud ettevalmistuseks esinemistele rahvusvahelise publiku ees. See kaalub kümme korda enam kui mõni koosolek, kus arutatakse ja kaalutakse, kuidas meil tuleks hakata rahvuslikku välisvõitlust tegema." (VE 13.12.53)

1954 on meeskoor juba kolmel korral esinenud kanadalastele nn Star Free kontsertide sarjas. Vaba Eestlane (01.05.54b) näeb selles kinnitust TEM-i kõrgele tasemele, sest vastasel korral poleks huvi kuulata laule, mille keelest keegi aru ei saa. Koorijuht on lihvinud kvaliteeti väga läbimõeldult, pannes proovidel erilist rõhku hääleharjutustele, hingamistehnikale ja diktsioonile.

TEM kasutab eestlaste maine kujundamiseks ära kõik võimalused. Oluline on koori välisilme: frakkides mehed on muljetavaldavad. Oluline on ka, kuidas laulud kõlavad – püütakse muusikalise kvaliteedi poole. Kolmas oluline asi on see, millest need laulud räägivad. Juba 1950. aastate kavaraamatutes on laulude tekstid esitatud ingliskeelses tõlkes, et nende sisu jõuaks kuulajateni, kes eesti keelt ei valda. Varasemad kavabrošüürid, mille kujunduselemendina on lisaks koorilogole kasutatud ka trikoloori värve, sisaldavad selgitavaid kirjutisi koori kontserttegevuse ja rahvuslike eesmärkide kohta. Kontserdi saatesõnad – mõlemad eestlase sulest – on samuti kahes keeles, kuid need erinevad sisu poolest:

> „Toronto Eesti Meeskoori järjekordse aastakontserdi puhul kerkib igale meist silme ette tükike kodumaad, tema loodust, tema saatust, igatsusi ja soove ning vanu mälestusi vaba kodumaa päevilt. [---] Nii laululiste kui ka siseeluliste meeslaulu traditsioonide jätkamisega väljendub laulumeeste mehine ja rahvuslik hoiak. Eestluse säilitamine ja noorematele sellekohase vaimu edasikandumine on üks otseseid tulemusi kooriga liitunud meeste peres." (Kava, TEM 1955: 15)

> „The Maple Leaf is the Canadian emblem. Although Canada is rich of all kinds of trees, none is so popular and few so plentiful as the one which in summer clothes our woods with living green, and in the fall presents a

> scene of unsurpassed beauty in the red and gold and yellow of Canadian hillsides. [---] The Maple is fitting symbol for Canada because of its many varieties, for one thinks of this vast land as a melting-pot of many cultures. [---] One of the many national cultures by which our land is enriched is that of Estonia, and tonight you will hear the Estonian songs and will share in the joy of the Choir who sings them." (samas: 17)

See kavabrošüür on suurepärane näide eesti rahvusliku kultuuri istutamisest multikultuursesse keskkonda, ilma et kumbki pool – eriti väiksem – midagi kaotaks. Tõenduseks sobib fakt, et Toronto Eesti Meeskoor jätkab oma tegevust siiani ega ole sugugi „amerikaniseerunud". Järgmisel aastal on ingliskeelse saatesõna autoriks ingliskeelne kanadalane W. A. Campell, Toronto raadiojaama CFRB muusikadirektor, kelle kirjutis oleks nagu sõbralik vastulause eelmisele:

> „We welcome, with a deep sense of gratitude, all new Canadians here tonight. They have come to a country of opportunity and equality. They have turned their despair and frustration into hope and fulfillment. They are moulding yet another link between the varied cultures of this great country, recognizing in the conditions of their own greatness." (Kava, TEM 1956: 17)

Esimese viie tegevusaasta jooksul kujunes kooril välja kindel töörütm ja tavad. Kui vaadata esimeste kümnendite kontserdiprogramme, siis joonistub välja nende vähevarieeruv struktuur (nt Kava, TEM 1955; 1960; 1964a; 1968). Kontserdid on kolmeosalised: esimeses ja kolmandas osas esineb koor, teise osa täidavad solistid. Esimestel kümnenditel on meeskoori kontsertidel kaasa teinud nt laulusolistid Liidia Aadre, Heints Riivald, Irene Loosberg, Ive Patrason ning instrumentalistid Armas Maiste, Asta Waldmann-Ballstadt, Paul Peeter Lüdig jt, kõik oma ala tipud. Kontserti oli tavaks alustada ja lõpetada rahvushümniga. Algusaegadel on „God save the Queen" kõlanud regulaarselt enne kontserdi algust ning pärast kontserti on lauldud „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm". Alates sellest, kui koor sai moto, on kontserdi algul pärast hümni lauldud ka seda. Hilisematel aastatel on hümnide ja moto laulmise tava muutunud ebaregulaarseks. Mingit koorilaulu, mis oleks kontserdi traditsioonilise lõpulauluna püsima jäänud, kavade põhjal esile ei tule. Igal kevadel, tavaliselt märtsis-aprillis on toimunud aastakontsert (kevadkontsert) ning sagedaim esinemispaik on 1950.–60. aastatel olnud Toronto kuulus Massey Hall, mis suudab mahutada arvuka publiku ning mida seetõttu hilisematel aastatel on sageli renditud suuremateks üritusteks nagu Eesti Vabariigi aastapäevaaktused või ESTO kontserdid. Kontserdipaiga valik viitab sellele, et ka meeskoor suutis kokku tuua arvuka kuulajaskonna.

Esimesel kahel kümnendil on TEM-i eelisautoriteks olnud Mart Saar ja Konstantin Türnpu (mõlemad repertuaaris esindatud 8 lauluga), Evald Aav ja

Roman Toi (mõlemalt 7 laulu), Enn Võrk (6 laulu), Tuudur Vettik (5 laulu). Ei puudu ka Alfred Karindi, Riho Päts ja Gustav Ernesaks, Artur Kapp ja Villem Kapp ning Juhan Aavik, Miina Härma, Cyrillus Kreek, Mihkel Lüdig, Aleksander Läte, Eduard Oja, Richard Ritsing, Hermann Känd, Manivald Loite, Adalbert Virkhaus, Leo Virkhaus, Eduard Tubin, Avo Sõmer. Valdav osa Eestis enne sõda koorimuusikat kirjutanud autoritest on esindatud, lisaks ka nooremaid pagulasheliloojaid. Meeskoor ei piirdunud sugugi ainult eesti rahvusliku repertuaariga. On tähelepanuväärne, et repertuaaristatistikas (Kava, TEM 1964b) jaotatakse teised autorid kahte gruppi: soome heliloojateks ja rahvusvahelisteks heliloojateks. Soomlastest on kavas olnud U. Klami, T. Kuula, A. Maasalo ja O. Merikanto laule, teisi esindavad L. v. Beethoven, G. Bizet, M. Bruch, A. Bruckner, C. Debussy, C. Gounod, E. Grieg, F. Körling, P. Mascagni, F. Schubert, R. Wagner ja H. Willan. See rida sobib hästi koori võimekuse näitajaks.

Lisaks kevadkontsertidele korraldas TEM aeg-ajalt ka nn rahvakontserte, mille eripäraks oli esinemine koos orkestriga. 1956. aastal kujunes meeskoori liikmetest, kes oskasid mõnda pilli mängida, välja tulevase Estonia orkestri tuumik. Algul juhatas seda August Kiilaspea, tema järel Uno Kook (Eerme 1971). Rahvakontserdi teine eripära oli korraldajate hinnangul mõnevõrra kergem ehk populaarne repertuaar:

> „Meeskoori kontsertosa koosnes eranditult üldtuntud populaarsetest lauludest, milliseid meie oleme kuulnud lugematuid kordi, kuid mis meie koorilaulu raudvarana on jäänud meile südamelähedaseks ja mida meie alati oleme valmis nautima ja kuulama.“ (VE 03.12.58)

Mõned konkreetsed näited rahvakontserdi kavast: M. Saare „Leelo“, T. Vettiku „Kuu“, J. Simmi „Oma saar“, J. Aaviku „Vaikne kena kohakene“, G. Ernesaksa „Hakkame, mehed, minema“. Ilmselt on määratlusega „kergem“ silmas peetud sellist repertuaari, mis on publikule hästi tuttav. Rahvakontserti alustas koor, seejärel esines orkester ning kontserdi lõpuosas laulis koor orkestri saatel. Lõpuosas esitati enamasti rahvusvahelist repertuaari ehk kooriosi ooperitest (nt R. Wagneri „Palverändurite koor“, C. Gounod' „Sõdurite koor“) (VE 03.12.58).

1953. aastal asus TEM korraldama Eesti Meeslaulu Päeva, kuid enne seda toimus koori elus veel üks tähtis sündmus: valmis sai meeskoori lipp. Õp. Otmar Pello õnnistas selle Vana-Andrese kirikus 17. mail, järgnes ball Victoria Hallis – mehed frakkides, naised õhtukleitides, meeleolu kõigil ülev (VE 20.05.53). Lipu otsustasid koorile kinkida 16 asutajaliiget ja nii kujunes lipu omanikuks saamine ülejäänud lauljatele üllatuseks. Lipu valmistas tollase koorivanema L. Kuusi abikaasa. Helesinisele taustale on paigutatud koori embleem (kujundanud Paul Truupere), moto tekst kaarena selle kohal; teine pool on sini-must-valge. Moto oli koorile aasta varem kirjutanud R. Toi (Eerme 1971), tekst pärineb Hendrik Visnapuult.

Esimene meeslaulupäev läks hästi korda ning aja jooksul kujunes sellest välja tugev traditsioon. Eesmärgiks oli kokku tuua Põhja-Ameerika meeskoorid ja koos sellega koondada tihedamalt ka Ameerika mandril elavaid eestlasi. Seoses sellega meenutab New Yorgi meeskoori juht Manivald Loite 1950. aasta eestlaste meeslaulupäeva Inglismaal, mis ei olnud küll nii suurejooneline kui Toronto oma, kuid mis sellest hoolimata kujunes rahvuskaaslasi ühendavaks suursündmuseks paguluses (VE 30.05.53). Hiljem on Põhja-Ameerika meeslaulupäevi meedias nimetatud üksmeele päevadeks (VE 01.05.54b) ning need on kujunenud üha rahvarohkemateks. Algul korraldasid päeva torontolased ja newyorklased kordamööda, kuna need kaks meeskoori-eakaaslast olid suurimad ja tegusaimad. 1954. aastal saadi kokku 150 lauljat, kontsert toimus New Yorgi Town Hall'is, kus osa kontserti kuulama tulnuist pidid ruumipuudusel ukse taha jääma. New Yorgi kontekstis omalaadne ettevõtmine äratas ka meedia huvi: ringhäälingu töögrupp käis proovi uudistamas ning tegi sellest lühikese saatelõigu (VE 26.05.54). 1957 olid korraldajad juba ettenägelikumad: New Yorgi Hunter College'i saal mahutas ära üle 2000 kuulaja ja kasvanud oli ka esinejate arv. Meeslaulupäevade jaoks repertuaari leida polnud keeruline, sest Põhja-Ameerika eesti kooride kasutada olid samad allikad alates Saksamaal koostatud noodiraamatust ja lõpetades nendega, mis New Yorgis anti välja 1950. aastate algupoolel koostöös R. Toi ja U. Koogiga, kes kuulusid repertuaarikomisjoni (VE 01.09.54). Näiteks mõned ühislaulud 1954. aasta kavast: K. Türnpu „Kevade tunne" ja „Meil aiaäärne tänavas", E. Aava „Humal" ja „Nooruse aeg", E. Griegi „Uus isamaa". Meeslaulupäeva kontsert lõppes mitmel aastal G. Ernesaksa lauluga „Hakkame, mehed, minema". Meeslaulupäevad andsid tõuke ka uusloominu saamiseks. 1955 kuulutati välja eesti meeskoorilaulude ja kantaatide konkurss, korraldajaiks New Yorgi Eesti Meeskoor, Toronto Eesti Meeskoor ja Stockholmi Meeskoor. Juhend nägi ette, et auhinnatud tööd kõlavad nimetatud kooride 1956. aasta kevadkontsertidel (VE 15.01.55), mis oli heaks motivatsiooniks heliloojatele. Väikest repertuaarilisa tuli ka Eestist, ehkki seda kuigi sageli kontsertide kavasse ei võetud.

> „Üks sugulane saatis mulle käsitsi kirjutatud noote. Ja kui me tegime Toronto Eesti Meeskooriga 1969 I laulupeo juubelikontserdi, siis mu onu oli mulle kirjutanud välja esimese laulupeo laulusid, mida kuskilt polnud saada – neid vanu. Aga siit tuli see mõte ka, et meil peab ju muud ka olema sündinud. Siis hakati saatma. Mõni, näiteks Villem Kapp, kellega lasteaias juba olin, jäi Eestisse. Temal oli laul „Põhjarannik". Palusin saata selle, saatis teisi ka. See ringkond, kes Eestiga ühenduse pidamist halvaks pani, hakkas virisema. Ma isegi küsisin nende luba, andsin noodid ja sõnad ja ütlesin, et vaadaku, kas võime neid laulda. See oli Eestlaste Kesknõukogu Kanadas. Nemad ütlesid, et võid, aga oma vastutusel. See oli selline poolik luba siis, et just hukka ei ole mõistetud. Just nagu oleks see kuritegu, et inimesed elavad Eestis. Mõni ringkond ei luba siin Eestimaal elavaid eestlasi eestlane olla. Ja võib ütelda, et minu haavu-

nud rahvuslikust tundest sai alguse huvi eesti selleaegse muusika vastu.“ (Intervjuu, R.T. 2008)

Noote tuli ka Soome kaudu. Uolevi Lassander mäletab, et tema varustas R. Toid eesti uuemate koorilauludega. See oli repertuaar, mida laulis RAM (U. Lassander oli G. Ernesaksa lähedane tuttav). Ta väidab, et saatis noote Helsingist Torontosse postiga juba enne TEM-i Euroopa-turneed 1964, aga andis üle ka käest kätte. U. Lassander külastas sageli Ameerikat ja Kanadat, sest suhtles sealsete soome kooridega – mõned neist olid SULASOL-i[2] liikmed. Soome koorid omakorda suhtlesid eesti kooridega ja nii tutvuski O. Lassander Torontos R. Toiga (Intervjuu, U.L. 2010).

TEM-il olid tihedad suhted paljude kooridega ning R. Toil paljude koorijuhtidega nii Kanadas kui väljaspool. See on eeldus, mis aitas TEM-il kujuneda üheks sagedamini reisivaks kooriks Toronto eesti kooride seas. Esimese kümne tegevusaasta jooksul käidi esinemas Buffalos, Chicagos ja New Yorgis. 1963 külastas Torontot Stockholmi meeskoor ja selle käigus võttis kindla kuju plaan teha teoks TEM-i ajaloo üks olulisemaid laulumatku, mis viib üle Atlandi. 1964. aasta sügisel käiski koor esimese Põhja-Ameerika pagulaskoorina Euroopa-turneel. Ettevalmistused algasid varakult ja olid nii keerulised, et „see vääriks otse ajaloolist uurimistööd“, kirjutab K. Eerme (1971). Kogu ettevõtmise eri valdkondi koordineeris koori esimees E. Tikerberg. Korraldusmeeskond oli jaotatud toimkondadeks, mis tegelesid nt logistikaga, kooriga kaasa reisivate isikute probleemidega, kavandatavate ürituste täpsustamisega jne. Meeskoor sõitis Euroopasse 57-liikmelises koosseisus, ülejäänud kohad lennukis täitsid turistidena kaasasõitjad, kõik kokku 131 inimest. Arv polegi ehk nii suur, aga ettevõtmise erakordsuse tõttu kujunes Euroopa-reis Toronto eestlaste jaoks lausa üldrahvuslikuks ürituseks. Meeskoor oli sel ajal muidugi arvukama liikmeskonnaga, kuid kuna kõik ei saanud kahenädalast reisi ette võtta, otsiti lauljaid mujalt lisaks. Mõned on siiani meeskoori püsima jäänud, üks neist Andres Raudsepp.

„Ma elasin Quebecis kuuekümnendatel. Sealt oli väga hea hakata Montrealis käima, kus oli küllaltki energiline ja mind vaimustav eesti ühiskond. Ma ei taha ütelda „kogukond“ – kogukond oleks nagu väiksem. Mul oli võimalik hakata käima Montreali Eesti Meeslaulu Seltsi harjutustel. 1964 ma käisin nendega Torontos, kui toimusid III Põhja-Ameerika Eesti Päevad. Eesti Päevadel laulupidu oli kõige olulisem komponent. Võib-olla siis hakkas tegelikult minu eesti koorilaul peale. Ma mäletan, Roman Toi tuli ka meid kuulama Vana-Andrese kirikusse, kus meie esinesime. Siis mehed olid natuke ärevil: „Vaadake, seal on Roman Toi, tuli meid siin kuulama.“ Sellel ajal mul tekkisid suhted Toronto Eesti Meeskooriga ja

[2] Suomen Laulajain ja Soittajain Liitto.

ma olin helistanud neile hiljem, et ma võin turistina minna ka nende Euroopa-reisile. Ja siis mind kutsuti sinna laulma teist tenorit – mul on selline tenoraalne hääl... [naerab; A.R. on tegelikult tunnustatud bassbariton]. Ma pidin kiiremas korras need laulud pähe õppima. Nüüd me laulame nootidest, kujuta ette, aga siis ma õppisin seal 14 laulu pähe. Ja mind aitas selle õppimisega üks mees, kes mängis akordioniga helisalvestajasse minu osa ja siis selle järgi ma õppisin. Lendasime siis Euroopa, selle minule värske seltskonnaga – ma ei tundnud neid veel. Ja see oli suur elamus. Me laulsime Helsingis, Stockholmis ja seal Saksamaal. Siis veel Pariisis ja Londonis. Ja mind võeti vastu Helsingi kontsertsaalis kui meeskoori lauluvenda. See oli septembris aastal 1964." (Intervjuu, A.R. 2009)

Euroopa-turnee jaoks trükiti esinduslik kavaraamat, kaanekujunduse tegi Abel Lee.[3] Ka see fakt, et esmakordselt Toronto kooritegevuse ajaloos kasutati professionaalse kunstniku abi, on märk reisi tähtsusest.

Kava näitab, et Euroopas oli plaanis anda kuus iseseisvat kontserti, mis TEM-i kroonika järgi kannavad numbreid 52–57: Helsingis 7. septembril, Stockholmis 11. septembril, Göteborgis 13. septembril, Stuttgardis 15. septembril, Pariisis 17. septembril ja Londonis 18. septembril. Seega oli graafik tõesti tihe. Toronto Eesti Meeskoor esindas ametlikult Kanadat, kuna reisi aupatroonideks olid Kanada peaminister L. B. Pearson, Ontario peaminister J. Roberts ja Toronto linnapea P. Givens, nagu on kirjas kavaraamatus.

TEM-i lahkumine Torontost kujunes väga pidulikuks. Ühes lennujaama ruumis viidi läbi väike tseremoonia, kus kõnelesid õp. O. Pello ning Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu esimees H. Pärkma. Koor laulis ühe isamaalise laulu (VE 09.09.64). Ametlikult läks

Toronto Eesti Meeskoori Euroopa-turnee kavabrošüür.

[3] Abel Lee elas sel perioodil Maple'is ning tegutses teedeministeeriumi graafikaosakonna juhatajana. Ka tema loominguline tegevus oli aktiivne. Tasemest annab tunnistust fakt, et A. Lee töid on omandanud Briti Muuseum Londonis, Victoria ja Alberti Muuseum, ka Eesti Kunstimuuseum (EKABL 1993: 253).

koor Euroopasse Kanada kultuuri saadikuna, kuid tegelikult oli asja taga siiski rahvuslik huvi. Seda võime näha ka kavaraamatu esikaane pöördelt, kus on kirjas Arved Viirlaiu värsid „Saateks" Toronto Eesti Meeskoorile, mille liikmeskonda ta ka ise kuulus. Tsiteerime siinkohal katkendit:

„Astu, mees,
vangla värava ette,
kivi heida lahe sini-sinisesse vette,
et lained peseksid Eestimaa kallast
ida katkust ja hallast!" (A. Viirlaid)

„Vangla värava ees" käidi ära. Organisatsiooni SULASOL sekretär U. Lassander oli üks TEM-i tegevuse koordineerijaist Helsingis. Ta mäletab, et tellis kaks bussi, pani TEM-i mehed peale ja viis nad Helsingi lähedal asuvale neemele, kus oli lage rand, nii et mehed said vabalt Eesti poole vaadata (Intervjuu, U.L. 2010). U. Lassanderi mälestuste kohaselt laulis TEM Helsingi Kultuuritalos. Intervjuu juures viibinud Veljo Tormis lisas kommentaariks: „See on niisugune vasakpoolse töölisklassi kontserdipaik alati olnud. Kui Eesti oli veel „punane", siis eestlaste kontserte tehti sageli just seal." Selles osas on U. Lassanderi mälu ekslik, sest TEM-il oli üks avalik esinemine Helsingis ja see toimus konservatooriumi saalis – mitte kõiki eesti päritolu lauljaid ei pandud samale lavale. Toronto meeskoori Soomes viibimine ja kontserdi järelkajad olid mitmes mõttes erinevad kontsertidest järgnevates linnades. Soome televisioon ei leidnud oma saatekavas aega paguluses elavate eestlaste laulu tutvustamiseks. Grupil paluti Vabadussõja mälestusmärki külastades endale mitte tähelepanu tõmmata ja Eesti Vabariigi lippu ei soovitud Helsingi avalikes kohtades demonstreerida. Koor püüdis vastuvõtja-maa soovidega arvestada (Toi 2007: 225–227). Lipuga juhtus siiski äpardus. Selleks ajaks kui koor konservatooriumi saali sisenes, oli lipp alusel püsti, sini-must-valge kenasti nähtaval. Keegi vanem lavatööline seletas hiljem R. Toile, et tema oli lipu õigeks seadnud, sest enne oli teine pool pealepoole keeratud (teisel poolel on koori embleem), aga tema ju ometi teab, mis need Eesti lipu värvid on (Intervjuu, R.T. 2008). R. Toi mälestuste järgi pöörati lipp uuesti teistpidi, sest koor ei tahtnud vastuvõtjaile probleeme tekitada, kuid kontserdil tehtud foto kinnitab, et TEM laulis Helsingis siiski rahvusvärvide all (Toronto Eesti Meeskoor 1950–1970, lk 24–25).

Helsingi külastamine oli eriline ka selle poolest, et vastuvõtjaks polnud siin mitte soome-eestlased, vaid Helsingi üliõpilasmeeskoor ja Soome Rahvuskoor. Publik koosnes samuti suures osas soomlastest. Kava oli publikut arvestades sobilik: alustati O. Merikanto lauluga „Meri" (seadnud R. Toi), mis publiku kohe soodsalt häälestas. Järgnes mitmekesine plokk eesti koorilauludest: alustuseks E. Võrgu „Lauliku kodu" ja seejärel kaks laulu pagulasloomingust (R. Toi „Kui tume" ja A. Sõmeri „Vilemees"). Enne sõitu kirjutas Vaba Eestlane, et ehkki tegu on lauludega, mis torontolastele hästi tuttavad, peaks kava Euroopa publikule olema uudne, sest see sisaldab ainult kolm laulu, mis seal varem kõlanud.

Kontserdi esimese osa lõpetuseks lauldi Kanada helilooja H. Willani „Kiituselaulu". Merikanto – Võrk – Toi & Sõmer – Willan on täiuslik valik, mille sõnumi võiks mahutada ühte lausesse: "Tervitus, Soome, siin eesti mehed, kes viljelevad paguluses jätkuvalt rahvuslikku koorilaulu, mille eest tänu Kanadale." Lause võiks formuleerida ka teisiti, kuid TEM kindlasti kandis sõnumitooja missiooni ja see sõnum jõudis soome koorielutegelaste (eelkõige U. Lassanderi) vahendusel ka piiratud arvu kodueestlaste kõrvu.

Kontserdi teises osas laulis Irene Loosberg ning klaveril saatis TEM-i tulevane dirigent Asta Waldmann-Ballstadt. Arvustus tõstab esile solisti meeldivat tämbrit ning viimistletud esitust, kuid ka soololaulud on hästi valitud: alguseks E. Oja „Põhjamaa lapsed" ning „Öö poeem", siis R. Toi „Lauluallikas", soomlastele mõeldes J. Sibeliuse „Svarta rosor", mille õnnestumist Helsingin Sanomat eriti esile tõstab. Oma kava lõpetas I. Loosberg lauludega „Noor armastus" (E. Tubin) ning „En gammal dansrytm" (T. Rangström), viimane vääris samuti arvustaja kiitust (VE 19.09.64a). Rootsi on I. Loosbergile mingil määral lähedane maa, sest tema teekond Torontosse kulges sealtkaudu. Kolmandas osas esineb jälle koor, kuid mitmes laulus teevad kaasa ka solistid ja see toob kavasse muusikalist vaheldust. Kavas on R. Ritsingu „Oh esä", iiri rahvalaul „Galway Piper", Zeigeri/Toi „Kanneldaja", A. Karindi „Uni tuleb" ja osa L. Virkhausi kantaadist „Minu kodu" (Kava, TEM 1964b). Koorilauludest võttis soome publik lisaks „Merele" hästi vastu „Kanneldaja" ning „Oh esä". Arvustus rõhutab muu hulgas ka koorilaulu tähtsust rahva tervikuks liitmisel. Selles kontekstis, kus Toronto Eesti Meeskoor on jõudnud Eestile nii lähedale, omandab mõtteavaldus ambivalentse varjundi, kuid otsesõnu Eesti problemaatikat loomulikult ei puudutata. TEM-i Helsingi-visiit pälvib Soomes laiemat meediahuvi hoopis ühel muusikavälisel põhjusel: nimelt õnnestus meeskooril Torontost Helsingisse reisida lennukiga, mis esmakordselt sooritas sellise lennu ilma vahemaandumiseta. Ka lennuk ise oli suurim, mis iial Helsingis maandunud (VE 16.09.64).

Edasi siirdus TEM laevaga Stockholmi, kus ees ootas hästi organiseerunud eesti ühiskond. Osa torontolasi oli enne Euroopast lahkumist Rootsis elanud ning mitu TEM-i meest Stockholmis E. Tubina käe all laulnud. Kui Helsingi kontsert oli eelkõige koorimuusikasündmus ja mingil määral ka hõimurahvaste sündmus, siis Stockholmi kontsert oli kahtlemata rahvuslik sündmus. Kontsert toimus Stockholmi kontserdimaja suures saalis. Meeskoor tõi kokku 1500 kaasmaalast, mida peeti Stockholmi kohta väga suureks arvuks ning tulijaid oli mitmest paigast üle Rootsi. Menulauluks kujunes seekord R. Toi „Kanneldaja". Väga hea vastuvõtu osaliseks said ka I. Loosberg ja A. Waldmann. Erinevalt Helsingist lõpetati kontsert ühiselt lauldud Eesti hümniga. Rootsieestlased andsid oma parima, et vastuvõtt oleks tasemel. Kontserdile järgnes bankett Grand Hotelli talveaias (VE 19.09.64a). Järgmisel päeval hoolitses torontolaste eest Eesti Ettevõtjate Ühing, kes demonstreeris moodsat täisautomaatseid masinaid tootvat tehast Misomex AB. Käidi ka Stockholmi Eesti Algkoolis, kus lapsed näitasid oma lauluoskust ning lõpetuseks lauldi ühiselt torontolastega (VE

19.09.64b). Juba järgmisel päeval toimus kontsert Göteborgi eestlastele ning sealt siirduti Saksamaale, „ühendamaks laialipillatud eesti rahvusgruppe“, kirjutab Vaba Eestlane (30.09.64a). TEM esines Stuttgardis, kus juba DP-laagrite ajal oli kõlanud eesti meestelaul: kohalikus raadios käidi salvestamas laule, mida oleks võimalik kasutada Eesti Vabariigi aastapäevale pühendatud saadetes. Raadiomeestele oli eestlaste laul meelepärane (Toi 2007: 161). Ka ligi kakskümmend aastat hiljem äratas eesti laul kohalikus ajakirjanduses tähelepanu: kiitvaid arvustusi võis lugeda nii Stuttgarter Zeitung'ist kui Geislinger Fünftälerbote'st.

Järgmine kontsert toimus Pariisis. Kuna sealne eesti kogukond on väga väike, siis oli Pariisi Eesti Seltsi esimees muretsenud YMCA-lt väikese ruumi, kuhu rahvas vaevalt ära mahtus; Pariisi eestlasi oli vähem kui torontolasi (umbes 40). Kontsert oli lühem kui teistes linnades, koorilt seitse laulu ja solistilt kolm, kuid rahvusliku otstarbe täitis kahe eestlaste grupi kohtumine kindlasti (VE 26.09.64a). Vastupidiselt Pariisile kujunes Londoni kontsert väga rahvarohkeks. Hammersmithi linnaosa raekoja saal mahutas 700 kuulajat, Kanada saadik Londonis nende hulgas. Vaba Eestlane kirjutab meeskoori edust:

> „Toronto Eesti Meeskoor vallutas Londoni publiku täielikult. Iga laulu kviteeriti tugevate kiiduavaldustega. Kava esimese poole menukamaks lauluks oli R. Toi „Kui tume veel kauaks“. Kava teise poolest tuli vältimatult kordamisele „Kanneldaja“ ning lõpupala „Aga ükskord algab aega“ („Minu kodu“). Koor pidi andma neli lisapala – rohkem kui üheski teises kohas.“ (VE 26.09.64b)

„The Timesi“ arvustus, vastupidi, on põrmustav. Vabasse Eestlasesse jõuavad selle põhiseisukohad Toronto Daily Star'i vahendusel, kus artikkel kannab pealkirja „Jahe arvustus Toronto eestlastele“. Koori taset ei kritiseerita, pigem on probleem repertuaaris. Tõdetakse, et valdav osa publikust koosnes eestlastest, kes võtsid laulud hästi vastu. Kuid „erapooletutes kuulajates“ tekitas esitatud muusika väärtus kahtlusi:

> „Inglase kõrvale on ida-euroopa koorilaulu kõla tihti iseäralikult ebasümpaatne oma iseloomuliku (ja vaheldusvaese) tämbrikareduse ja võrdlemisi masendava stiiliranguse tõttu. Eesti (või igal juhul skandinaavia) muusikast koosnev programm ei olnud iseenesest eriti õnnestunult valitud. Enamus nendest lauludest sisaldavad lakkamatut melanhooliat.“ (VE 30.09.64b)

Positiivse hinnangu saab meeldiva tooniga kontra-alt Irene Loosberg, kes esitas etnilise iseloomuga laule „sobiva ülerõhutamisega, mis omas peaaegu Vahemere piirkonna mõjusugemeid“ (samas). See kriitika on ühest küljest ebapädev ning teisest küljest õpetlik. Leidis kinnitust tõsiasi, et sellest laiemast kultuuriruumist, kuhu eesti koorimuusika kuulub, teati vähe ja koori kaunis kavaraamat ei pakkunud „erapooletule kuulajale“ ka mingit omapoolset lisainfot,

sest tegelikult oligi ju plaanis esineda peamiselt eesti päritolu publikule. Veel kord leidis kinnitust ka tõsiasi, et kõigile korraga on raske meeldida. Hiljem on Torontos rakendatud teistsugust repertuaaripoliitikat. Kontsertidel, kuhu on oodata eri taustaga publikut, on lisaks eesti lauludele pakutud rohkem rahvusvahelist repertuaari ja laule, mis on publikule tuntud. Eriti nähtav on see tendents Estonia Koori puhul, mida samuti juhatas R. Toi.

TEM ise peab kõige suuremaks muusikaliseks õnnestumiseks Helsingi kontserti. Ühest küljest polnud veel reisiväsimust, esinemisruumi oli suure koori jaoks piisavalt ja akustika oli hea. Teisest küljest tiivustas soov jätta võimalikult soodne mulje soome karmidele kriitikutele (VE 30.09.64a). Soomlased on varem eestlaste kohta ütelnud, et need on oma koorilauluga minevikus liiga kinni. Arvatakse, et see kontsert muutis soomlaste arvamust eesti koorimuusikast vabas maailmas (30.09.64a). Helsingi kontserdil oli muusikaline aspekt esiplaanil ja hõimlus lihtsalt taust; kõigil järgnevatel domineeris rahvuslik meeleolu.

Euroopa-reis andis koorile kogemusi mitmes vallas, ka selles, kuidas pikkade reisidega majanduslikult toime tulla. Toetajaid oli palju, sest Euroopa-reisi idee oli Toronto eesti ühiskonnale intrigeeriv, aga teisalt ka rahvuslikus mõttes virgutav. Raha koguti mitmel viisil, näiteks korraldati kunstioksjon, kust laekus üle 1000 dollari. Mis aga kõige olulisem, kavandatava Euroopa-reisi ettevalmistuse käigus kujunes välja Toronto Eesti Meeskoori naissektsioon. Mõtte algataja oli TEM-i esimees Heino Vellner, kes detsembris 1962 meenutas Tallinnas Eesti Meeslaulu Seltsi juures tegutsenud naisringi, mis võiks olla eeskujuks sarnase grupi tegevusele TEM-i juures. Naissektsioon asutati 1963, selle esinaiseks valiti Salme Vesi (Vesi 1971). Esimene suurem ettevõtmine oli seotud meeskoori Euroopa-reisiga. Selle toetuseks korraldasid naised Eesti Maja suures saalis moerevüü. Modellid näitasid Linda Soo moeloomingut, esitleti ka Emile Furs Ltd. karusnahast tooteid, mille hinnad ulatusid paarisajast dollarist kuni 4250 dollarini (VE 04.03.64). Tulunumbreid Vaba Eestlane ei avalda.

Emile Furs Ltd. reklaam TEM-i Euroopa-turnee kavabrošüüris.

Järgnevatel aastatel korraldasid naissektsiooni liikmed enamasti perekonnaõhtuid, olid abiks külaliskooride vastuvõtmisel, valmistasid rahvuslikke

suveniire ning turustasid neid meeskoori hüvanguks (VE 05.01.78). 1971. aastal toimus sektsiooni eestvedamisel filmiõhtu, mis andis ülevaate koori 15 aasta huvitavamatest ettevõtmistest. Koor oli saanud 20, kuid algusaastatel laulumeestel oma filmikaameraid veel polnud. Muu hulgas on jäädvustatud katkendeid legendaarsest Euroopa-turneest (VE 02.02.71). Sektsiooni enda 15. sünnipäeva puhul asutati „meeskoori naiskoor", koori juhatas Leida Järvi.[4] Kõigepealt kanti ette koori moto tekstiga „Nii me piigad piiksume, teeme lõbu meestele", seejärel üritati ette kanda ka üht laulu: J. Aaviku poolt naiskoorile seatud „Uhti-uhti". Meie Elu vaatleja kirjeldab asjade käiku nii:

> „Koorijuht oli väga nõudlik ja pidi tihti katkestama, et anda seletusi, kuidas laulda ja pahandas, et lauljad ei pane küllaldaselt tähele koorijuhi liigutusi. Koorijuht, kõigile hästituntud näitleja, jäljendas väga loomutruult ja tabavalt seniseid meeskoori koorijuhte ja nende omapärasusi. Kõigi takistuste ja peatuste peale jõuti laul siiski kätteõppida ja lõpuni laulda, kuid siis tekkis raskusi aplausi lõpetamisega, mis oli teenitult tormiline ja kauakestev. Koorijuhile ja kõigile lauljatele annetati lilli. H. Vellner tervitas naissektsiooni..." (ME 27.01.78)

Eelnev tsitaat näitab, milline huumorimeel valitses TEM-i naissektsioonis. Lisaks – kas teadlikult või juhuslikult – on kirjutise autor täpselt järginud tõeliste kooriarvustuste malli. See eeldab järgmiste punktide käsitlemist: mida lauldi, kuidas lauljad dirigendile allusid, kui tugev oli aplaus, kui palju lilli anti, kes ütles esinejatele tänusõnu ja tervitusi.

Euroopa-reisiga oli üks etapp lõpule jõudnud. Toronto Eesti Meeskoor oli saavutanud oma kunstilise küpsuse ja esinemiskindluse ning olulisemad kooritraditsioonid olid välja kujunenud. TEM-i juhtpositsioon pagulasmeeskooride reas oli väljaspool kahtlust.

Järgmise suurüritusena võttis TEM ette reisi lääneranniku. Kontsertide sari „Lauluga Läände" koosnes viiest esinemisest, sealhulgas osalemine VIII Lääneranniku Eesti Päevadel San Franciscos. Alustati kontserdiga Vancouveris, järgnes Portland ja pärast kontserte San Franciscos lauldi veel ka Los Angeleses. Pianistina tegi kaasa A.Waldmann-Ballstadt, kelle kanda oli kontserdi keskmine osa, kavas V. Kapp, K. Raid ja J. Brahms. Koori repertuaar oli üsna erinev Euroopa-reisi omast, sisaldades sellest vaid kolm väga hea vastuvõtu osaliseks saanud laulu. Muidugi oli põhirõhk eesti autoritel – kooriklassikat rohkemgi kui Euroopas, kuid lauldi ka L. v. Beethoveni koori ooperist „Fidelio" (Kava, TEM 1967).

Kolm aastat hiljem tähistas TEM oma 20. tegevusaastat. Sel puhul tehtud repertuaaristatistika näitab, et laulude valik on tegelikult väga lai. Kavas on

---

[4] L. Järvi oli populaarne laulja ja näitleja, kes oli sel alal tegutsenud juba enne pagulusse siirdumist. Torontos esines ta sageli koos O. Kopvillemiga (Ojakäär 2010: 426).

olnud 166 laulu 76 autorilt, kellest 42 on eesti ja 34 välismaist päritolu.[5] Viimaste hulgas domineerivad soome autorid, neid on 14. Populaarsemad eesti autorid on olnud E. Aav, J. Aavik, G. Ernesaks, A. Karindi, M. Saar, R. Toi, K. Türnpu, T. Vettik ja E. Võrk. Enne 1970. aastat on ainsa sõjajärgse põlvkonna heliloojana kavas olnud ka V. Tormis, laulude pealkirju pole nimetatud (Toi 1971). Koor on andnud 20 tegevusaasta jooksul 86 kontserti, mis näitab, et keskmiselt on aastas olnud neli esinemist. 1950. aastate lõppu ja 1960. aastaid peetakse TEM-i hiilgeajaks. Kooris laulis siis üle 100 mehe ja Torontos ning selle lähiümbruses elas 15 000–20 000 eestlast, mis tagas ka rohke publiku (EE 08.07.04).

Koori tegevus jätkus stabiilselt kuni aastani 1975. Siis lahkus juhikohalt R. Toi, et end Euroopas muusika alal täiendada. Sel ajal juhatas ta lisaks meeskoorile ka Toronto Eesti Segakoori, mille ta andis üle Udo Koogile. Meeskoori dirigendi kohale asus Harri Toi ning abidirigendi tööd hakkas tegema Asta Ballstadt. H. Toi oli meeskooris laulnud ja ka juhikogemused olid olemas: nt oli ta alates aastast 1964 juhtinud meeskoori Vana-Andrese koguduse juures. Koguduse koor laulis mitmekesist repertuaari, 1969 osaleti Torontos juubelilaulupeol ilmaliku kavaga. Meeskoorile juhivahetus olulisi muutusi kaasa ei toonud. H. Toi jätkas varasemat repertuaaripoliitikat, käidi laulmas Montrealis ja Chicagos. Suure töökoormuse tõttu loobus H. Toi 1979. aastal meeskoori juhatamisest. 27. mail 1980 toimunud TEM-i peakoosolekul tegi koori juhatus teatavaks, et Asta Ballstadt on nõus vastu võtma koorijuhi koha (VE 19.06.80).

A. Ballstadt on Toronto koorihierarhiat kirjeldades asetanud meeskoori kõige tippu. Meeskoor on alati olnud kõige prestiižsem koor – selline on üldiselt aktsepteeritud seisukoht. Segakoori võimalused muusikalises mõttes võivad ju olla mitmekesisemad, aga see ei ole koorihierarhias määrav. Meeskoorile annab kaalu see, et ta on vana koor – nii Torontos kui New Yorgis asutati meeskoorid 1950, rääkimata sellest, et meeskoor kehtestas oma positsiooni juba seoses 1869. aasta üldlaulupeoga. Meeskoorid pole olnud aktiivsed mitte ainult kontserdielu osas, nad on ka ühiskondlikult aktiivsemad kui teised koorid. Mehed, poliitika, ühiskonda puudutavate otsuste tegemine – see kõik kuulub kokku. Õnnetu juhuse tõttu jäi A. Ballstadti aeg meeskoori juhina lühikeseks. Ta haigestus ning Uno Kook aitas meeskooril käimasoleva hooaja lõpule viia (Intervjuu, A.B. 2009).

U. Kook oli samuti nagu A. Ballstadt juba varem meeskooriga seotud. R. Toi ajal oli ta mõnda aega tegutsenud TEM-i abidirigendina. Koostöö kooriga jätkus ka siis, kui U. Kook pühendus täielikult Estonia orkestri juhtimisele. Neil meeskoori segastel aegadel 1979/1980 seisis U. Kook korraga kahe suure muusikakollektiivi eesotsas (TES ja Estonia orkester) ning meeskoor sai kolmandaks. Täitumas oli koori 30. tegevusaasta ja M. Lüdigi sünnist möödus 100 aastat.

[5] 20. tegevusaastat tähistava kontserdi kava esitab paari numbri võrra väiksemaid arve kavas olnud laulude ja autorite kohta (Kava, TEM 1970).

Mõlemad sündmused ootasid väärilist tähistamist ning U. Kook jäi meeskoori juurde, kuni need tähtpäevad olid möödas. Vahepeal oli asutud TEM-ile uut püsijuhti otsima ning valik langes Charles Kipperile, kelle kohta nüüd võib ütelda, et ta on olnud TEM-i eesotsas kauem kui ükski teine dirigent. 1980. aastal oli C. Kipper alles algaja koorijuht, kuid muusikat oli ta õppinud varasest lapsepõlvest peale. Esimeseks pilliks oli akordion, hiljem lisandus klaver. 1969 astus C. Kipper Toronto Ülikooli muusikafakulteeti, valides peaaineks muusikapedagoogika ning kõrvalaineks kompositsiooni. Ülikooli lõpetamise järel 1974 asus värske magister tööle keskkooli muusikaõpetajana. Selle kõrval on tal olnud „kaks armastust": solistide saatmine klaveril ja koorijuhimine (Kipper 1984).

> „Koorijuhtimisega ma alustasin baptistikoguduses, aga ma olin ka klaverisaatja Helmi Betlema laulustuudios juba ülikooli ajal. See tekitas rohkem huvi eesti muusika vastu. Peale ülikooli ma juhatasin mitu aastat Cantate Dominot [1974–1982]. Kujunes nii, et need tegevused täitsid minu vaba aja, nii et kui ma töölt koju tulin, siis ma hakkasin mõtlema eesti keeles ja tegutsema eesti keeles ja eesti muusikaga, niimoodi see juhtus." (Intervjuu, C.K. 2008)

Meeskoori polnud C. Kipper varem juhatanud, aga huvi meeslaulu vastu oli tekkinud juba ammu. 1978. aastal käis C. Kipper esimest korda Eestis, kus ta kohtus Gustav Ernesaksaga, kellele Helmi Betlem oli palunud üle anda mõned fotod. Põgus kokkusaamine kujunes pikemaks jutuajamiseks ja mõjus kindlasti virgutavalt huvile meeslaulu vastu.

> „Ernesaksal oli väga suur soov teada, kuidas meil koorid tegutsevad, kuidas nad on arvu poolest ja kuidas on tase ja nende käekäik. See oli tema esimene teema. Siis me jutt läks ka Eesti kooridele ja ma olin huvitatud väga RAM-i koorist. Siis sai pildialbumit vaadatud ja räägitud sellest. Isa oli mulle plaate toonud pärast 1969. aasta laulupidu, sealt ma kuulsin esimest korda elus tugevat eesti meeskoorilaulu. Eesti meeskoorilaulu stiil või traditsioon on ikka mõjutanud seda, kuidas mina olen interpreteerinud muusikat, kui ma olen juhatanud meeskoori. Kui ma olen Eesti esitusi kuulanud, see annab mulle mingi standardi, mille poole ma püüan ka oma koori juhatamises ja õpetamises jõuda siin Torontos. Kõik see aeg mu hing on ikka olnud meeskoorilaulu juures." (Intervjuu, C.K. 2008)

„Kõik see aeg" tähendab kolme aastakümmet C. Kipperi elus. Olulisemad sündmused sellel perioodil, kui C. Kipper on meeskoori juhtinud, olid kahtlemata koori esimesed reisid Eestisse 1990. aastate algul. See oli aeg, kus poliitilised muutused toimusid väga kiiresti, kus eestlased ühest küljest väljendasid julgelt oma meelsust, aga samas tundsid ebakindlust ja hirmu, sest tulevik oli ju tegelikult prognoosimatu. Sellel ajal pühitses TEM oma 40. tegevusaastat, 13. jaanuaril 1991 toimus sel puhul pidulik kontsert Toronto Eesti Majas. Kui koor oli

kontserdi motoga sisse juhatanud, võttis sõna dirigent, kes ei kõnelnud üldse meeskoorist, vaid hoopis olukorrast Balti riikides, kus poliitiline surve oli eriti jõhkra pöörde võtnud. Sel põhjusel oli koori juhatus otsustanud sünnipäevakontserdi puhastulu annetada Eesti Kesknõukogule Kanadas vabadusvõitluse toetuseks (ME 17.01.91). Järgnenud kontserdi kava oli traditsiooniline: K. Türnpu „Tervitus", E. Võrgu „Tervituslaul", O. Merikanto „Meri", S. Purre „Ma näen", R. Toi „Kanneldaja" ja „Uhti-uhti", lisapalaks T. Vettiku „Kuu" – üks dirigendi ja ka publiku lemmikutest. Neid laule on lauldud aastakümneid ja koor, kus keskmine vanus on ületanud 60 eluaasta piiri, tuli sellega Lembit Avessoni (1991b) arvustuse põhjal otsustades rahuldavalt toime.

TEM-i sünnipäevakontserdi algus oli ebatavaline ja samasuguseks kujunes ka lõpp. C. Kipperi ettepanekul tuli viimasena ettekandele F. Brenneri „Taevas ja maa", mis pühendati neile, kes langesid Baltimaade vabadusvõitluses. Laulu kuulati püsti seistes ja siis ühinesid kõik saalisviibijad Eesti hümniga (VE 28.01.91). Meeskoor pole kunagi olnud poliitiliselt passiivne muusikakollektiiv, kuid 1990. aastate algul võib märgata uut patriotismi puhangut. Järgmise sammuna otsustas meeskoor korraldada kontsertmatka Eestisse. H(eikki) P(aara) kirjutab sellega seoses: „Toronto Eesti Meeskooril läheb selle kontsertreisiga täide kauaaegne unistus – laulda oma lipu all vabu laule meie isamaa pinnal" (ME 27.06.91). Meeskoor polnud esimene mineja – Estonia oli aasta eest raja juba ette teinud.[6] Paljud torontolased olid omal käel korduvalt Eestis käinud, kuid meeskooris oli ka neid, kelle jaoks see oli esimene kord pärast 47-aastast eemalviibimist ning kelle suhtumine Eesti külastamisse oli ilmselt muutumas koos poliitiliste muutustega Eestis. TEM-i reis oli kavandatud kontsertreisina, kuid sellel näis olevat ka poliitilise toetuse väljendamise eesmärk, ehkki otseselt seda Toronto meedias ei mainitud. Ettevõtmist hõlbustas asjaolu, et TEM-il oli Eestis olemas sõpruskoor – EKE Inseneride Meeskoor, mida juhatasid Ants Üleoja ja Elo Kaarepere.[7] 1990. aasta sügisel külastas koor Torontot ning TEM-i reis kujunes teatud mõttes vastuvisiidiks. Meeskooris oli 1990. aastate algul tegevliikmeid kuuekümne ümber, kuid reisile sõitis koor poole väiksemas koosseisus: 27 lauljat Torontost ja 1 New Yorgi Eesti Meeskoorist. Kontserte oli planeeritud 5: Rägavere mõisas, Glehni lossis, kaks kontserti Kuressaares ning viimane Tallinna Kaarli või Jaani kirikus, nagu näitab Torontos trükitud kavaleht (Tiilen 1994). Kavas domineerisid väliseesti autorite laulud: S. Purre „Ma näen...", L. Avessoni „Nõmm", J. Mandre „Helisev lein", E. Tobrelutsu „Küürie", A. Torma „Kõik taevad jutustavad", C. Kipperi „Jehoova koda", E. Tubina „Muhu tants" ja L. Virkhausi „Aga ükskord algab aega". Kolme lauluga oli esindatud R. Toi: „Uhti-uhti", „Pea vastu" ja „Aiut-taiut" ning lisaks tema kolm seadet

[6] Estonia Koor osales Roman Toi juhtimisel 1990. aasta üldlaulupeol. See oli esimene kanadaeestlaste koori külaskäik Eestisse.

[7] Koor tegutseb edasi Inseneride Meeskoori nime all ning A. Üleoja on endiselt selle juht.

„Meri“ (O. Merikanto), „Kaugel“ (H. Känd) ja „Kalurite laul“ (H. Meri). Kava sisaldab ainult ühe laulu, mis oli eesti publikule varem tuttav, R. Toi „Aiuttaiut“ oli 1990. aasta üldlaulupeo kavas. Kontsertide muusikaliseks missiooniks oli väljaspool Eestit loodud laulude tutvustamine.

Esimene kontsert Rägavere mõisas tuli kooril anda saali asemel välistrepil, sest mõisa juurde oli kogunenud umbes kolm saalitäit rahvast. Alustati Kanada hümniga nagu Toronto kooridel tavaks, kuid kuna kavalehti ei jätkunud, siis suurele osale publikust jäi arusaamatuks, mis lauluga on tegemist (ME 31.10.91). Kohalike huvi oli suur ja vastuvõtt soe, sest võõrsilt tulnud eestlastega kohtumine sellisel ajal ja sellises paigas oli sündmus omaette. Järgmine kontsert toimus Tallinnas Glehni lossis kitsamas ringis, see oli mõeldud pigem kohtumisõhtuna EKE Inseneride Meeskooriga (ME 07.11.91b). Edasi siirduti Saaremaale, kus TEM-i lauljaid võttis vastu Saaremaa Ühendatud Meeskoor. Esimene kontsert toimus kuursaali esisel vabaõhulaval ja kui TEM oli oma kava lõpetanud, lauldi mõned ühislaulud koos kohaliku kooriga. Sellel kontserdil oli kuulajaid 400–500, kuid järgmisel hommikul oli Laurentsiuse kirikusse kokku tulnud 800 inimest, mis on sealsetes oludes rekordarv. TEM-i viimane kontsert toimus Kaarli kirikus, kus kuulajaskond ulatus tuhandeni (14.11.91b). Lõppkokkuvõtteks võib öelda, et neid Eesti inimesi, kes TEM-i laulmas kuulsid, polnudki nii vähe, arvestades väga tagasihoidlikku eelreklaami. Meedia läks TEM-i kontsertidest vaikides mööda, ehkki juulikuu on muidu sündmustevaene aeg. Kirjutati Eestis kontserte andnud läti koorist ja vene koorist, kuid mitte ookeanitagustest külalistest. Ainus ajaleht, kus Toronto Eesti Meeskoori kohta teavet ilmus, oli piirkondliku levikuga Viru Sõna. Evar Post (1991) on esitanud lühikokkuvõtte koori asutamisest, eesmärkidest, tegevusest Põhja-Ameerika kontekstis ning reisiplaanidest Eestis. Artiklis on selgelt rõhutatud, et Toronto laulumehed on vabad eesti mehed. TEM-ile ei jäänud meedia huvipuudus märkamata, sest Toronto koorid on harjunud jälgima ajakirjanduse reaktsiooni oma esinemiste järel. Sama aasta sügisel Meie Elus järjeloona ilmunud reisimärkmetest jääb mulje, et kirjutaja justnagu otsiks vastust küsimusele, miks meeskoori kontserdid nii tagasihoidliku vastukaja osaliseks said. Kirjutaja ainus järeldus on, et Toronto Eesti Meeskoor ei suuda oma taseme poolest eesti tippkooridega võistelda. Kakskümmend aastat hiljem paistavad asjad teises valguses. TEM-i kontsertreis langes ajale, kus Eesti oli viimast kuud Moskva võimu all. Sel ajal elati millegi ootuses, valitses üldine teadmatus tuleviku suhtes ning see pani inimesed toimima ettevaatlikult. Kuid Toronto Eesti Meeskoor külastas esimese kohana mälestusmärki Valklas kirjaga „Siia maani ja mitte kaugemale“, mis tähistab pööret Vabadussõjas. Vaadates tagasi 1991. aasta suvele, on täiesti ootuspärane, et Toronto Eesti Meeskoori külaskäik ei leidnud laiemat kõlapinda, sest see oleks võinud üles tõsta poliitilisi probleeme.

1990. aastate esimene pool oli kriisiaeg ka meeskoori elus, mistõttu igasugune positiivne tagasiside nende tegevuse kohta oleks olnud eriti kasulik nii koori sees kui selle ümber valitsevale meeleolule. Lauljaskonna keskmine vanus

oli kerkinud 65 aastani ja ehkki kirjas oli liikmeid umbes 60, oli aktiivseid lauljaid tegelikult vähem. Samal ajal ilmnesid väsimuse märgid teistes meeskoorides. 1991. aasta mais toimus Torontos XV Põhja-Ameerika Meeslaulupäev, kus laval oli kolme koori peale kokku vaid 90 laulumeest. Lisaks Toronto lauljatele osalesid New Yorgi Eesti Meeskoor (juh. Erik Veski) ja Baltimore'i Eesti Laulumehed (juh. Mati Tammaru). Üritus, mis kunagi tõi kokku mitu tuhat kuulajat, äratas huvi vaid paarisajas (ME 10.10.91). Kriis osutus siiski ajutiseks. Meeskooride eesotsas olid noored energilised dirigendid, otsiti uusi tegevussuundi ja see meelitas juurde nooremaid lauljaid. TEM-i 1991. aasta jõulukontserdil kõlas värskemat repertuaari ja lisaks meeskoorile astus üles kvartett koosseisus Kristel Anupõld (TEM-i abidirigent), Raimo Toiviainen, Elle Vilo-Struthers ja Imre Sooäär, kes esitasid V. Tormise laule (ME 28.11.91).

TEM-i esimene Eesti-reis kujunes loodetust tagasihoidlikumaks, kuid lõppkokkuvõttes mõjus see tegevusele siiski elustavalt. Lisaks oli Eesti saanud vabaks ja meeskoor hakkas valmistuma järgmiseks reisiks, seekord juba laulupeolistena. Meie Elus ilmub üleskutse:

> „Järgmine aasta saab olema eesti laulurahvale väga elamusrikas. Toronto Eesti Meeskoor võtab rõõmuga vastu eesti laulumehi, kes tunnevad nooti ja soovivad vennastuda meie koori sõbralikes traditsioonides ning kaasa teha nüüd ometi vabana hõiskava Eesti suurima rahvapeo. Eesti laulumehed! Aeg on koheselt ühineda meie kooriga, kui soovite meie isamaa laulupeol kaasa elada!" (Paara 1993a)

Oktoobri keskpaigaks on laulupeokoori registreerunud 40 laulumeest (Paara 1993b), veel kord ilmub üleskutse ühineda, sest algab intensiivne harjutusperiood ning reisikorraldus on samuti juba käimas. 1993 annab koor kaks iseseisvat kontserti (kevadel ja jõuluajal). Laulupeolaule veel kavasse pole ilmunud, kuid märgitakse, et koori liikmeskond on mõnevõrra noorenenud (Oja 1993). Sellest, kuidas laulupeoks jõudu koguv meeskoor 1993. aasta lõpul kõlas, annab ülevaate Lembit Avessoni kirjutis jõulukontserdist. Ta on üks väheseid professionaalseid muusikuid, kes Toronto eestikeelsetes ajalehtedes arvustusi avaldab. Järgnev katkend TEM-i kontserdi arvustusest on ühtlasi ka tüüpiline näide Avessoni stiilist.

> „Koori üldkõla oli hea pianissimost mezzoforteni, fortes ja fortissimos kadus kõla sisemine pinge ja jõud ja järele jäi vaid vali hääl. Traditsioonilisele harmooniale ehitatud helitööd tulid ettekandele kindlalt ja hästi – probleeme oli intonatsiooniga kromaatilistes harmooniates (Ernesaks, Karindi), hea, et kooril on põhjatud profundod! Segavalt mõjus kohati koori diktsioonis diftongide (kaksiktäishäälikute) hääldamine – ae, oi, äi (taevas, näitas, jne.). Diftongi teine vokaal peaks tulema lõpus ja lühidalt, mitte aeglaselt üle pika noodi. [---] Asta Ballstadti klaverisaade oli jõuline ja hea. Charles Kipperi musikaalne tõlgendus oli kindel ja nauditav nagu

> alati. [---] Kahju, et meie Toronto kontserdipubliku hulgas on kuulajaid, kes leiavad, et neil on õigus tulla saali või lahkuda, liigutada toole ja rääkida ettekannete ajal. Kas tõesti on liiga palju nõutud, kui nad seda teeksid aplausi ajal? Olen kindel, et nad ei käitu selliselt Roy Thomson Hallis või mõnes muus Kanada kontserdisaalis – aga Eesti Majas?" (Avesson 1994a)

Märtsis 1994 on meeskoor järgmise kavaga publiku ees ja pika staažiga koorijuht L. Avesson[8] jagab Meie Elus laulumeestele praktilisi juhtnööre:

> „Pool tooni üles on pikem aste kui pool tooni alla! Häälterühmad peaksid ka tähelepanelikumalt jälgima teisi rühmi, eriti kui on vaja üle võtta sama noot, tavaliselt tekib siis vajumist." (Avesson 1994b)

C. Kipperi dirigendivõimete kohta leidub kõigis L. Avessoni arvustustes enamasti vaid kiidusõnu, aga õpetusi jagab ta sellest hoolimata. Seoses kevadkontserdiga kirjutab Avesson:

> „Charles Kipperi inspiratsioon on väga musikaalne ja ta ei lasku kunagi pisaratesse uppuvasse sentimentaalsusesse, milleks oli küll võimalusi, eriti Jüri Mandre „Helisevas leinas" (Mandre laul „Neidised" nõuab siiski rohkem täpsust ja kergust)." (samas)

Meeskoori kevadkontsert on tähelepanuväärne selle poolest, et kava on kujundatud laulupeo vaimus. Alustati Eesti I laulupeo lauluga „Eesti vennad, laulgem rõõmsalt", mille J. W. Jannsen oli kohandanud J. H. Stuntzi meloodiale. Lisaks oli kavas samal laulupeol kõlanud A. Kunileidi „Sind surmani" ja esiettekandele tuli P. Sarapiku „Loits". Kõik kolm laulu kuulusid ka 1994. aasta üldlaulupeo kavasse. Koor oli laval 40-liikmelisena, neist Eestisse laulupeole minejaid 32. Vaba Eestlane (24.03.94) märgib, et koori uued lauljad on muutnud seda rikkamaks nii arvu kui võimekuse poolest.

30. juuniks olid kõik lauljad Tallinnasse jõudnud ja end laulupeolise rolli sisse elanud – läbi uurinud „Meelespea", saanud kätte supitalongid ja tasuta sõidukaardi. Järgmisel päeval läksid TEM-i mehed oma esimesele proovile lauluväljakul, püüdes esialgu ikka veel üksteist silmist mitte kaotada. Sellises lauljate massis, mis torontolasi Tallinnas ees ootas, see muidugi korda ei läinud, enamik sattus lavale jõudes võõraste keskele. „Aga eks ju olid meil ühed-samad laulud kõik ja juba ammu enne Kanadas selgeks õpitud," kirjutab hiljem Heikki Paara (VE 29.09.94). Osa neist lauludest, mis meeskooril oli tulnud selgeks õppida, olid tegelikult kanadaeestlastele paremini tuttavad kui eestieestlastele. Laulupeo kavas olid nt R. Tobiase „Eks teie tea", J. Hiobi „Ärka üles", L. v. Beethoveni „Kõik taevad laulvad" – Torontos on vähe koore, kes neid laule

[8] L. Avesson on juhatanud segakoori Musica Divina, Peetri koguduse noortekoori Lootus ja Toronto Eesti Segakoori.

poleks juba aastakümneid laulnud. Eesti kooriklassikast olid kindlasti tuttavad A. Kunileidi „Sind surmani“, M. Lüdigi „Koit“ ja K. Türnpu „Kyrie“, aga neid teadsid hästi ka Eestis tegutsevad koorid. Kolmas osa laule oli päris uudne ja ilmselt ka helikeelelt võõram, nt R. Eespere „Tee silmapiirile“, P. Sarapiku „Loits“, M. Siimeri „Rõõmus läbi vaeva“.

2. juulil 1994 sammus Toronto Eesti Meeskoor esimest korda oma ajaloos üldlaulupeo rongkäigus ja lausa aukohal:

> „Väliskoorid olid viisaka korralduse järele pandud rongkäigu „peaks“ – s.t. etteotsa, kohe Üldlaulupeo embleemi ja üldjuhtide ning esimese orkestri järele. Meie ees liikus meie kodulinna Toronto Estonia koor. Meie marssisime õiget jalga pidades formatsioonis – kõige ees keskel kandis meie koori matkalippu lv. Enn Kiilaspea, temast vasakul Eesti riigilipuga lv. Ülo Isberg ja paremal Kanada riigilipuga lv. Urmas Migur. Nende järel sammus koorivanem Edgar Tiilen plakatiga „Toronto Eesti Meeskoor“, siis järgnesid kõrvuti koorijuht Charles Kipper ja esimees Heikki Paara ning nende järel kahes reas ülejäänud koori lauluvennad.“ (Paara 1994b)[9]

Kanadaeestlased säilitasid oma juhtpositsiooni ka esimesel kontserdil: avalauluks valitud koraali „Isamaa kogudus, astu nüüd Issanda ette“ juhatas Roman Toi ja meeskoori meestel oli eriliselt ülev tunne laulda oma kauaaegse juhi käe all vaba Eesti pinnal (samas). See oli esimene kord pärast sõda, kui laulupidu avati vaimuliku lauluga. 1938 oli avakoraaliks valitud „Oh, võtkem Issandat...“ (Ojaveski 2002: 107), mis pagulaskooridele hästi tuntud. TEM-i asutamine 1950 langes samuti ühele aastale Eesti üldlaulupeoga – see avati ideoloogiliselt väga tervikliku plokiga, mille moodustasid A. Aleksandrovi „Kantaat Stalinist“, G. Ernesaksa „Laul Stalinile“ ja E. Kapi kantaat „Rahva võim“ (Ojaveski 2002: 128). Toronto Eesti Meeskoori tegevuse ajal on Eestis toimunud kokku 10 üldlaulupidu; koor valis oma esimeseks laulupeole tulekuks täiesti sobiliku aasta. Laulupeo viimane kontsert lõppes Tõnis Mägi lauluga, mis kannab paljuütlevat pealkirja „Koit“. TEM-i meestele polnud enam tähtis, kelle kõrvale nad on laululaval sattunud, lauldi kätest kinni hoides ja naaberlauljad ei tundunud enam võõrastena. „Olime üks süda, üks rahvas ja üks laul,“ kirjutab H. Paara (1994c).

Laulupeo kestel sõlmiti uusi sõprussidemeid Eesti kooridega ja kinnitati vanu. Eesti Koorijuhtide Naiskoor korraldas TEM-ile lauluväljakul improviseeritud pikniku, kus muidugi ka ühiselt lauldi. Meeskooril olid varasemast säilinud head suhted Inseneride Meeskoori ning Saaremaa meeslauljatega. Pärast laulupidu sõitis TEM Kuressaarde, et toimetada Torontost kodusaarele urn Artemi Kipperi tuhaga. Just tema oli nüüdsele meeskoori juhile 25 aastat tagasi toonud esimesed meeskoorilaulu heliplaadid Eestist. Sama päeva õhtul anti kontsert muusikakooli saalis, selle korraldas Saaremaa Ühendatud Meeskoor, dirigent

[9] Lv. on lühend sõnast „lauluvend“.

Tiit Köster (samas). TEM-i klaverisaatjaks oli Asta Jugaste, kes tegi kaasa juba meeskoori esimese Eesti-reisi kontsertidel (Paara 1994d).

1995 tähistab TEM oma 45. tegevusaastat. Tõdetakse, et Toronto koorielule pole eesti iseseisvumine laastavalt mõjunud, st koor, mille peaeesmärk on rahvusliku vaimsuse alalhoidmine, pole kaotanud olemise mõtet. See mõte on veidi teisenenud ning kodumaa külastamisel ja laulupeol käimisel on koori tegevusele olnud ergutav toime. Ettekujutus meeslaulu seisukorrast on avardunud, tõdetakse, et koosseisu poolest on TEM suurem kui paljud maakondade koorid Eestis ning keskmine vanuski on võrreldav (ME 26.10.95a, b). 45. aastapäeva kontserdil on rivis 13 esimest tenorit, 12 teist tenorit, 17 baritoni ja 13 bassi – kokku 55 lauljat (Tralla 1996). Kuid kindlasti oleks Eestist raske leida koori, kus oleks 45 aastat samas kooris laulnud mehi. TEM-i ridades on neid kaheksa, seda kinnitab lauljate „märgihabe" ehk numbriga lindike, mis kuulub koorimärgi juurde. Oma esimese habeme saab TEM-i liige 5. osalemisaastal.

TEM-i 45. sünnipäeva kontserdi kavas on eesti laule kõikjalt üle maailma. Lisaks Torontole, kus eesti heliloojate kontsentratsioon kõige tihedam, on esindatud Austraalia (S. Purre), H. Kändi tuntud laul „Kaugel" on kirjutatud Geislingenis kohe paguluse algul. Uudislauluna on kavas Inglismaal elava Einar Ligema „Pagulane", mis kirjutatud sõjavangis olles. 45. tegevusaastal on TEM-i repertuaaris loomulikult ka palju Eesti heliloojate värskemat loomingut.

Koor oli oma lipu 45 aastaga ära pleegitanud, see oli kaasa teinud kõik nende reisid ja kontserdid. Lipp otsustati välja vahetada, uue õnnistas Udo Petersoo Vana-Andrese kirikus 15. oktoobril 1995. Uus lipp on kujunduselt samasugune nagu vana, kuid valmistatud Eestis. Juba järgmisel aastal reisis lipp koos kooriga taas Eestisse, seekord ESTO-le. Koor oli ette valmistanud ulatusliku kava, sest lisaks ESTO laulupeole oli plaanis esineda ka iseseisvate kontsertidega ning saata lauluga Toronto Kungla rahvatantsijaid. Kavale tehti n-ö peaproov Seedrioru Suviharjal (ME 25.07.96). Järgnevast Eesti-matkast saavad torontolased lugeda traditsiooniks kujunenud järjelugu Meie Elus. ESTO avatseremoonia toimus Tallinnas Raekoja platsil 8. augustil, kust tõrvikud alustasid teekonda lauluväljaku poole. Üks ESTO tule tõrvikukandjatest oli Heikki Paara, mis oli tunnustus kogu TEM-ile. Laulupäevakontserdil esines meeskoor 10. augustil ühendkoori ridades, seejärel algasid iseseisvad kontserdid. Esimene toimus Mustpeade Majas koos Kungla Rahvatantsijate Rühmaga, uudistajaid oli saalitäis. Seejärel võeti ette Lõuna-Eesti tuur, kaaslaseks Eesti Koorijuhtide Naiskoor (EKN). Tartus käidi laululava proovimas ning ka Peetri kirikust ei väljutud laulmata, kuid ametlik kontsert toimus Otepääl. Lisaks TEM-ile tegid kaasa EKN ja kohalik segakoor. Vahepalasid esitasid Torontos tuntud solistid A. Kittask ja A. Raudsepp. Otepäält siirduti Viljandisse, kus koori võõrustas meeskoor Sakala. TEM-i Viljandi päev langes kokku Mulkide Päeva pidustustega, osaleti kontserdil lossimägedes, kusjuures juhatas Viljandis viibinud R. Toi. Pärast esinemist käis kogu reisiseltskond külas oma endisel lauluvennal Lembit Sootsil, kes oli uuesti üles ehitanud oma isatalu Viljandi lähistel. Ringreisi viimane

kontsert toimus Pärnu Vanalinna Koolis koos Mihkel Lüdigi nimelise meeskooriga. Pärnust sõideti tagasi Tallinna, TEM-i kolmas Eesti-turnee oli lõpule jõudnud (ME 19.09.96; 26.09.96; 03.10.96; 10.10.96).

Alates 1994. aastast on Toronto Eesti Meeskoor osalenud kõigil üldlaulupidudel. Lisaks meeskoorile on Toronto eestlasi esindanud ka Estonia Koor, kes alustas meeskoorist ühe laulupeo võrra varem (1990). 2004 lisandusid neile Toronto Eesti Akadeemiline Segakoor Ööbik ja Toronto Eesti Koolikoor, kõik neli koori osalesid ka XXV üldlaulupeol 2009 ning olid selleks ajaks juba kogenud laulupeokoorid. Meeskoor on alati laulupeole järgneval nädalal võtnud ette pikema ringreisi, andes kontserte eri paikades. 2004 jõuti ära käia Riias toimunud ESTO-l. Eestis anti mitu erikontserti: Tallinna Pühavaimu kirikus ja Kadrinas, taas külastati Saaremaad ja Pärnut. Käidi ka Hiiumaal ja Kärdla kontserdi eel tervitas publikut Käinas sündinud koori liige ning Eesti aupeakonsul Torontos Laas Leivat – üks kaheksast Toronto hiidlasest, kes laulavad TEM-is. Kontsert kujunes mõnevõrra improviseeritud ettevõtmiseks, aga ilmselt just sellega võluti publikut. Kontsert läks sujuvalt üle ühislaulmiseks, rahvas soovis „mesipuulaulu" ehk siis Peep Sarapiku „Ta lendab mesipuu poole", mis kiiresti kujunes väliseesti kooride lemmikuks oma paeluva viisi ja tekstis sisalduva sõnumi tõttu. Toronto meeslauljatega liitusid lauljad Kärdla naiskoorist Heliko (dirigent Aune Org) ja lõpetuseks lauldi üheskoos ka „Tuljakut" (EE 08.07.04).

Eesti üldlaulupeod hakkasid kujundama TEM-i repertuaari, lisandus palju uusi laule kodueesti heliloojatelt, kelle looming oli varem väliseesti kooride repertuaaris haruldane. TEM-i lauluvalikus oli ka juba enne üldlaulupidude perioodi selliseid laule, mis pärinesid Kodu-Eestist – see oli R. Toi põhimõttekindla repertuaaripoliitika tulemus. Kui C. Kipper astus tema asemele, siis jäid need laulud endiselt TEM-i kavasse, kuid neid ei lauldud väga sageli. Laulude õppimiseks kasutati noodiraamatuid, mis olid trükitud Nõukogude Eestis ja osa neist oli kujundatud nii, et eestikeelse värsirea all oli ka venekeelne tõlge,[10] mis oli lauljatele vastumeelne ja noodilugemisel ka segav.

> „Kui noodiraamatust sai paljundatud meeskoorile noote, siis me kasutasime seda vahendit, mida siin nimetatakse „valge paber", see oli niisugune, mida sai peale pintseldatud venekeelsetele sõnadele ja pealkirjale. Nii jäi järele ainult eesti tekst. See oli sellepärast, et ei tekitaks ebamugavat tunnet, kui annan koorile noodi välja." (Intervjuu, C.K. 2008)

Meeskoori kroonikaraamat sisaldab R. Toi (1994) kokkuvõtet repertuaarist aastatel 1970–1994. Selle perioodi sisse jääb ka TEM-i esimene üldlaulupeoaasta, mis tõi kaasa laulupeolaulude lisandumise. Ülevaade näitab, et aastast 1970

[10] Venekeelne tõlge ei olnud kohustuslik. Pigem oli see autori vaba valik, mis enamasti tingitud soovist, et neid laule lauldaks ka väljaspool Eestit. Nüüdseks on venekeelne tõlge asendunud ingliskeelsega, kuid põhjus on jäänud samaks.

kuni 1994 on TEM-i kavas olnud 220 laulu 79 heliloojalt. Heliloojad on R. Toi jaganud nelja gruppi:

1. Klassikud, nt K. Türnpu, M. Saar, M. Härma, E. Võrk jt (kavas kokku 25 klassikut).
2. Väliseesti heliloojad (kavas kokku 17 heliloojat).
3. Kodu-Eestis kasvanud heliloojad (arv on kokku 10). R. Toi ei nimeta heliloojaid, keda ta on sellesse gruppi paigutanud. See võimaldab järgnevas statistikas orienteeruda vaid oletamisi. Arvatavasti kuuluvad sellesse gruppi sõjajärgse perioodi heliloojad, nagu nt A. Ritsing ja V. Tormis. Võimalik, et siia kuulub ka G. Ernesaks, kes on nii sõja eel kui järel tegutsenud Eestis, aga nt K. Türnpuga samasse ritta siiski ei kuulu. Sama probleem on ka T. Vettiku, R. Pätsi ja A. Karindiga. Lisaks kujunesid mõned kavas olevad autorid heliloojaks juba enne sõda Kodu-Eestis, kuid jätkasid mujal, nagu nt J. Aavik, kes pigem näib klassifitseeruvat väliseesti heliloojaks.
4. Teistest rahvustest heliloojad, nagu nt R. Wagner, E. Grieg, J. Sibelius, O. Merikanto jt. Siin pole R. Toi täpset arvu esitanud, kuid ainuüksi soomlastest on artiklis mainitud kokku seitset nime.

Grupikuuluvuse probleem ei ole siiski takistuseks eelisautorite selgitamisele. Kõige sagedamini on lauldud R. Toi laule (46 korda), järgnevad T. Vettik (24), G. Ernesaks (23) ja M. Saar (21). Sõjajärgse perioodi heliloojatest on V. Tormis kavas olnud 7 ning A. Ritsing 5 korda. Rohkem selle põlvkonna nimesid statistikas ei leidu. Autorid, keda on esitatud alla kolme korra, on loendist välja jäetud.

Nii R. Toi kokkuvõte repertuaarist aastani 1994 kui ka koori järgnenud tegevusaastate kontserdikavad näitavad, et laulupidude tegelik mõju meeskoori repertuaarile on olnud pigem statistilist laadi. See on toonud kavasse juurde uusi heliloojaid ja uusi laule, nt aastaks 2010 on TEM-i repertuaariloendis juba üle 1000 laulu (EE 09.04.10). Kuid oma iseseisvatel kontsertidel ja heliplaadil jääb meeskoor truuks varasematele eelistustele. Põhjusi on vähemalt neli: väljakujunenud muusikaline maitse, laulude vastavus koori võimetele, teatud laulude kokkukuuluvus rahvuspoliitilise funktsiooniga, mida meeskoor täidab eesti ühiskonnas (nt sagedased esinemised Eesti Vabariigi aastapäevaüritustel, rahvuslikel leinapäevadel jms). Ning kindlasti on repertuaari osas kaalukas ka asjaolu, et TEM on asutatud pagulaskoorina. Vanema repertuaariga kinnitab koor oma otsesidet sõjaeelse Eestiga ning lisaks väljendavad mõned teistest rahvustest heliloojate teosed väga ilmekalt paguluse olemust, pagulaste lootusi ja püüdlusi. Kuigi pagulus pole tänapäevase TEM-i elus enam keskne, on see siiski oluline osa koori traditsioonist. See ei muuda koori ülemäära konservatiivseks – vana ja uue vahel valitseb tasakaal.

Aasta 2000 oli TEM-i juubeliaasta ning sel puhul salvestati esimene ja seni ainus CD „Me tuleme tuhandest tuulest“. Pealkirja on plaat saanud Herk Visna-

Toronto Eesti Meeskoor aastal 1999, dirigent Charles Kipper.

TEM-i CD „Me tuleme tuhandest tuulest“ (salvestatud 1999).

puu luuletusest, mille on oma koorilaulu aluseks võtnud Roman Toi. Mõlemad autorid siirdusid sõjakeerises pagulusse ning just sellest räägib ka laul. Lühikeses tekstilisas selgitab Tõnu Naelapea lauluvaliku põhimõtteid:

„Paguluses liitusid mehed, kes pärit kodumaa igast nurgast. Mulk ja võroke, saarlane ja narvakas, eesti mehed laulsid õlg õla kõrval laule, mis samuti peegeldasid meie rahva mitmekülgset palet. Helikettale salvestatud laulud kinnitavad seda. On murdelaule ja klassikat. On laule, mis kodumaal kirjutatud, ning paguluses. Vana ja tuttavat, uut ja värsket, pea iga nimeka eesti helilooja looming on talletatud plaadile.“ (Naelapea 2000)

Lisaks koori motole on CD-l 17 laulu. Kavas on 5 vanema põlve heliloojat (J. Simm, T. Vettik, M. Lipp, K. Türnpu ja R. Ritsing), 5 väliseesti autorit (R. Toi, P. Tammeveski, E. Tubin, M. Loite ja J. Mandres), A. Ritsing esindab Kodu-Eesti sõjajärgse perioodi heliloojaid. Teistest rahvustest heliloojaid on 4: C. Gounod, E. Grieg, G. Verdi ja J. Stuntz. See valik illustreerib hästi TEM-i tavarepertuaari: ka kontsertidel on samad eelistused, need on püsinud aastakümneid. Samuti äratab tähelepanu, et paljud laulud on klaverisaatega (saatjaks A. Ballstadt). Meeskoori kavas on C. Kipperi perioodil üldse olnud rohkesti klaverisaatega laule. See tuleneb ilmselt dirigendi isikupärast, kuid ühtlasi aitab kaasa ka parema laulukvaliteedi tagamisele, sest saatega laulud kõlavad koori esituses kindlamalt. Hea kõla saavutab TEM ka sellistes lauludes nagu J. Stuntzi „Eesti vennad, laulgem rõõmsalt“ või siis M. Loite seatud „Mul meelen kuldne kodukotus“, mis võrreldes T. Vettiku lauluga „Kuu“ või R. Toi lauluga „Me tuleme tuhandest tuulest“ on lihtsakoelised, kuid samas suupärased. Meeskoori kõlale annavad väga suure panuse tugevad solistid, eelkõige ooperilaulja koolituse saanud Avo Kittask, aga ka Ülo Isberg, Märt Matsoo ja Enn Kiilaspea.

Toronto Eesti Meeskoori ajalugu on pikk ja sellesse mahub palju. Mõned traditsioonid on vastu pidanud algusest lõpuni, mõned asendunud uutega. Varasemate ballide asemel, mida meeskoor korraldas veel 1980. aastate algupoolel, on nüüdseks välja kujunenud TEMFEST-i traditsioon. See on tuluõhtu, mis vormi poolest sarnaneb kõigi teiste Toronto kooride samaotstarbeliste üritustega: kergem muusikaline programm vaheldumisi huumorikillukestega, maitsev toit, loterii ning lõpuks tants. TEM alustas oma FEST-iga 1990. aastate lõpus ja need

kogusid kiiresti populaarsust (Tensuda 2002b). Õhtute korraldamise pearaskus on olnud TEM-i naissektsiooni õlul. Saadud tulu on kasutatud laulureiside toetuseks, kuid ka muuks. Nii näiteks läks 2005. aasta tulukontserdi sissetulek Vaivara kalmistul Sinimägede lähedal asuva mälestussamba hooldamiseks. Mälestusmärk on püstitatud väliseestlaste (sh TEM-i lauljate) annetuste toel (Paara 2005).

Rahvuslikkus oli TEM-i tegevuse peasuund algusaastail ning see on püsinud siiani. Toronto Eesti Meeskoor on muutunud Toronto ja kogu Põhja-Ameerika eestlaste „ikooniks", kirjutab Peeter Kaups (2003) Eesti Elus. See ei tähenda siiski, et koor püüaks elada muust maailmast isolatsioonis. Aktiivne ühistegevus on neid sidunud Toronto soome lauljatega ning esinetud on paljudel kontsertidel, kus eestlased publiku hulgas ei domineeri. Juunis 2002 toimus kontsert Toronto atraktiivses vabaõhukontsertide pargis The Toronto Music Garden festivali „The Joy of Singing" raames. Plaanis oli ka terve rea tuntud solistide kaasamine: Rosemarie Lindau, Enn Kiilaspea, Avo Kittask, Andres Raudsepp ja flöödimängija Kaili Maimets. Juhatajaid oli kaks: lisaks Charles Kipperile ka külalisdirigent Ene Üleoja. Teadustaja Andres Raudsepp varustas laulud ingliskeelse sissejuhatusega. Kavas olid nt R. Toi rahvalaulupõhised „Aiut taiut" ja „Kanneldaja", V. Tormise „Meeste laul", P. Tammeveski „Üksainus õis" ja teised varasemast tuttavad eesti laulud. Kontserdi katkestas vali vihm ja palju head muusikat jäi ette kandmata, kuid sündmusel oli sellest hoolimata positiivne efekt:

> „Lühendatud kontsert oli siiski vajalik nii koorile kui publikule. Nii säilitas siis meeskoor pikemaks ajaks vormi enne suvepuhkust, olles nüüd kindlasti sügistegevuseks löögivalmis. Samuti demonstreeriti, et eesti koorimuusika võib huvitav olla ka neile, kes eesti keelt ei valda – publiku hulgas olid mitmed, kes jälgisid kava erilise tähelepanuga ja naerusui, olles jälginud teadustaja selgitusi. Kohal olid ka CFMT kaameraga televisiooni esindajad, kes said eesti programmide koostamiseks nii mõtteid kui materjali." (EE 18.06.02)

2005. aasta on koori jaoks 55. tegevusaasta. Seoses kevadkontserdiga kirjutab T. Naelapea, et TEM on Toronto eestlaste üks vanemaid organisatsioone, kuid tegutseb ikka jõuliselt. Mis puutub sünnipäevakontserdi kavasse, siis lisab T. Naelapea, et M. Lüdigi „Laevnik" ning A. Lätte „Kuldrannake" on vist küll juba TEM-i algaastatest saadik kontserdiküpsed. Seekord oli uudsema poole pealt kavas Ester Mägi „Murdunud aer", mille korralik ettekanne nõuaks kirjutaja hinnangul lauljatelt rohkem pingutust ja üksteise jälgimist (Naelapea 2005a). Tasahaaval hakkab meediasse ilmuma kriitikat meeskoori laulukvaliteedi kohta – esimest korda pärast Avessoni kirjutisi enam kui 10 aastat tagasi. Meeskooril on rahvuslik missioon kanda ja selle tähtsus ilmselt kipub varjutama muusikalist poolt. Koor on tegelikult hinnanud oma taset realistlikult. C. Kipperi silmis on näiteks RAM ideaalkoor oma muusikalise taseme poolest, aga TEM-i peamine mõte seisneb muus: TEM koosneb lauluvendadest ehk meestest, keda seob lihtsalt armastus laulu vastu.

> „Meeskooris on olnud alati avatud ukse põhimõte, nii et seal valimist ei ole ja kaugeltki mitte kõrvalejätmist koorist. Need, kes tulevad kooriharjutusele, nendel on ikka suur huvi ja tung laulu vastu ja kellel seda on, nendel on mingisugused lauluhääled ka olemas. Nõrgemad lauljad paneme tugevamate kõrvale ja aitame üksteist, niimoodi see tegevus siis käib. Ega siin ei ole mingisugust konkurssi ja ma pean ütlema, et ka vanusepiiri ei ole meil. Meil on aktiivne I tenor, kes on 90 aastat vana." (Intervjuu, C.K. 2008)

TEM on Toronto juhtkoor ja sellest tulenevalt oodatakse temalt siiski kõrgemat laulukultuuri. Igal kooril on oma mõõnaperioodid ja üks selline on TEM-i tabanud 55. tegevusaastal. Eerik Purje näeb selle põhjusena koori sisemise distsipliini langust.

> „Vana lauluveteranina ja endise lauluvennana võtan endale julguse ja vabaduse edastada mõningad tähelepanekuid ja soovitusi, mis hõlmavad nii lauljaid kui laulu nautijaid. Dirigendile: ka liigne heatahtlikkus võib kasu asemel kahju teha. Tööhobusele piisab kaertest ja kaelale patsutamisest, kuid hipodroomi traavel vajab ergutavat piitsa. Kontsert on võidusõit hipodroomil, mitte viljakoormaga veskile minek. Lauluvendadele: harjutusruum olgu kui sõdurile vahiteenistus, kust puudumine toob kaasa raske karistuse. Rahu ajal lähed kartsa, lahingutegevuses lastakse maha." (Purje 2005a)

Oma leebe hoiatuse ütleb meedias välja ka R. Toi:

> „Viime jutu laulutööle, lauluvennad Toronto Eesti Meeskooris. Te teate väga hästi, et koori kunstiline olevik ja tulevik oleneb harjutustest osavõtmise annusest." (Toi 2006)

Samal ajal tõuseb esile noore Miikael Tenno anne, kes ikka sagedamini koos meeskooriga laulab või trompetit mängib. See toob mingi värske puhangu, C. Kipper oskab uusi noori kooriga siduda. Paralleelselt TEM-i juhatamisega on ta tegev muusikaõpetajana koolis nimega Rosedale Heights School of Arts (Puusaag 2001).

2010. aasta aprillis algavad TEM-i 60. tegevusaastale pühendatud üritused, millest esimene on koori kevadkontsert. E. Purje (2010a) kontserdiarvustusest võib lugeda, et distsipliin on paranenud, ehkki intonatsiooni- ja helipuhtus jätsid kohati soovida. Kavas oli kaks uudsemat pala V. Tormiselt, üks neist flöödiga. Arvustaja hinnangul olid laulud huvitavad, kuid täielikuks nautimiseks veel liialt „toored".[11] Üldjoontes oli kava „rõhutatult eestilik", kuid sellised on meeskoori kavad alati olnud. Õnnestumistena nimetatakse R. Toi „Mu laulu", kus

[11] Meeskoori ja flöödi dialoogina üles ehitatud „Kolm kaunist sõna" on eesti kooridest seni ette kandnud vaid RAM.

soleeris A. Kittask, ning J. Kerni „Ol' Man River", soolo A. Raudsepalt. Oma staažikaimale koorile oli austust avaldama tulnud saalitäis publikut.

Järgmine sündmus oli pidulik harjutus 5. oktoobril, täpselt päev enne koori asutamist 60 aastat tagasi. Austati koori vanimaid liikmeid: Arnold Kapp ja Enn Kiilaspea kuuluvad meeskoori 1950. aastast alates ning osalesid ka esimeses harjutustunnis. Kuna harjutustund on mõeldud harjutamiseks, siis „pärast sünnipäevakringlit ja -konjakit jätkus harjutus nagu kord ja kohus" (EE 15.10.10). Juubelipidustused lõpetas klubiõhtu stiilis „Lõbus 60" 30. oktoobril Eesti Maja suures saalis. Koor andis minikontserdi, pakkus vahuveini ning lõbustas kohaletulnuid mälestustega möödunud aastakümnetest. Meenutati sündmusi, mis koori liikmetele tundusid olulised, erilised või humoorikad:

- meeskoori loomine (jutustaja E. Kiilaspea, koori esimese juhi A. Kiilaspea poeg);
- fraki kasutuselevõtt meeskoori esinemisriietusena (Indrek Uukkivi);
- naissektsiooni ettevõtmised (esimene sektsioonijuht Salme Vesi);
- Euroopa-reis 1964 (Andres Raudsepp, kes tuli meeskoori seoses selle reisiga);
- Manitoba-reis, kus TEM esindas Ontario provintsi ja laulis muuseas ka nunnakloostris (Arnold Kapp);
- kõlakoda Saaremaal (saarlane Charles Kipper);
- „Reekviemi" laulmine Läänemerel 2004 (Avo Kittask);
- laulmine Sinimägedel 2004 (Mihkel Salusoo, kes ise seal võidelnud);
- „üheshingamine" üldlaulupeol (meeslauluveteran Heikki Paara) (Purje 2010b).

Tegevuse esimestel aastakümnetel loendati kontserte, kuid 1980. aastate kavalehed enam numbrit ei kanna. Varasemal tegevusperioodil oli kooril aastas keskmiselt 4 esinemist ja eeldades, et jätkatud on samasuguse koormusega, ulatub kontsertide arv nüüdseks juba üle tuhande. 60 aasta jooksul on Toronto Eesti Meeskooris kaasa laulnud üle 300 mehe – mõned lühemat ja mõned pikemat aega, mõned püsiliikmete ja mõned „täiendavate jõududena".

Kavalehtede, kroonikaraamatute ja järelepärimiste tulemusena oleme kokku saanud järgmise nimekirja:

Ado Tamm	Aldis Kurvits	Alfred Koppel
Aksel Küüts	Aleksander Ernesaks	Alfred Kääramees
Aksel Loorpere	Aleksander Kink	Alfred Pendre
Aksel Pügi	Aleksander Rajaste	Alfred Viidik
Aksel Salumets	Aleksander Tutt	Allan Liik
Alar Kivilo	Alfons Suurallik	Alver Rõika
Alar Mets	Alfred Aasma	Andres Müllerbeck
Albert Knuude	Alfred Kelder	Andres Raudsepp

Andres Tamm
Andres Taul
Andrus Voitk
Andu Kari
Ants Sepp
Ants Virkus
Arnold Arumäe
Arnold Ederman
Arnold Kapp
Arnold Kontus
Arnold Kukk
Arnold Pflug
Arnold Varik
Artemi Kass
Artemi Kunder
Arthur Kaigas
Arthur Mets
Artur Eglon
Artur Paevere
Arved Viirlaid
Arvo Dulder
Arvo Erik Naelapea
Arvo Mitt
August Arumäe
August Hütt
August Kaarna
August Kiilaspea
August Lipping
August Püss
August Raag
August Reesalu
Avo Kittask
Axel Kersten
Bernhard Mee
Boris Rahe
Boris Rajaste
Boris Valm
C. Brendt Hasselrot
Edgar Kink
Edgar Marten
Edgar Merelaid
Edgar Rande
Edgar Tiilen
Eduard Sumberg
Eduard Taimre
Eduard Tobreluts
Eerik Purje
Eik Järvi
Eino Varkki
Elmar Sumberg
Elmar Tani
Elmo Poolar
Emil Eerme
Emil Kärner
Endel Loo
Endel Naagel
Endel Paju
Endel Veer
Enn Eero
Enn Glaaser
Enn Kask
Enn Kiilaspea
Enn Kuuskne
Enno Pflug
Eric Kass
Erich Reigo
Erik Altosaar
Erik Järvi
Erik Kalm
Erik Verder
Erni (Ärni) Käärid
Esko Luksepp
Eugen Kasekamp
Evald Astok
Evald Onno
Evald Rosenblatt
Evald Tikenberg
Ferdinand Edur
Ferdinand Ilves
Franz Ilves
Garbo Knuude
Georg Lootus
Georg Poolma
Georg Soans
Guido Kalmisto
Gunnar Lomp
Hans Orav
Harald Isotam
Harjo Raidma
Harri Lillioja
Harri Toi
Harri Traagel
Harri Tutt
Harri Tuul
Heikki Paara
Heikki Tamm
Heino Ani
Heino Elken
Heino Jeeger
Heino Kaasik
Heino Luhse
Heino Tohver
Heino Turu
Heino Tõigast
Heino Vammus
Heino Vellner
Heinrich Kask
Heinrich Nau
Heinrich Puusepp
Heinrich Vammus
Heinz (Heints) Riivald
Helmuth Riko
Hendrik Ainsaar
Henn Kurvits
Herman Mälgi
Hillar Vitte
Igor Lupkin
Illar Tenno
Ilmar Jõgi
Ilmar Kurvits
Ilmar Sambla
Ilmar Suurkivi
Ilmar Tihane
Ilmar Tork
Ilmar Ungerson
Ilmar Veeber
Indrek Uukivi
Jaak Juhani
Jaak Purje

Jaan Martvee
Jaan Tammik
Jaan Treumuth
Jaan Villard
Jako Luide
Jakob Ristsoo
Jim Pullen
Johan Kütt
Juhan Laanes
Johannes Kersten
Johannes Kruusel
Johannes Kulpa
Johannes Lenk
Johannes Parm
Johannes Teder
Johannes Tõnsing
Juhan Teder
Julius Väljataga
Jüri Lipp
Jüri Pääbo
Jüri Ramjalg
Kaljo Saar
Kalju Helenurm
Kalju Jõgi
Kalle Amolins
Karl Liivamägi
Karl Novek
Karl Rosen
Karl Tali
Kristoffer Hess
Kulno Veskoja
Kusta Selberg
Kustas Liivamägi
Laas Leivat
Lembit Pihlberg
Lembit Riis
Lembit Soots
Lembit Veskimets
Lembitu Ristsoo
Leo Juhani
Louis Paju
Ludvig Luide
Madis Kreem
Madis Peeker
Madis Virro
Mark Hess
Mart Aviste
Mart Lepik
Mati Karuks
Mati Lehesalu
Mati Matsoo
Matu Tõnopa
Meinhard Põldma
Mihkel Leemet
Mihkel Salusoo
Mikael Tenno
Nick Kazakoff
Nikolai Valge
Olaf Kopvillem
Olev Härm
Oskar Haamer
Oskar Ristmäe
Osvald Eero
Osvald Põldne
Otmar Pello
Otto Pajur
Otto Sarma
Paul Juttus
Paul Kiilaspea
Paul Rabisson
Paul Tammeveski
Paul Truupere
Paul Vesilind
Peep Aljas
Peeter Kopvillem
Peeter Pahapill
Peeter Vilop
Priit Aruvald
Ragnar Pohlak
Raimo Heiduck
Raimond Leesik
Raimond Leppik
Raimond Tralla
Raivo Männama
Ralf Isberg
Raoul Edari
Raoul Langvee
Rein Holsmer
Rein Pirn
Rein Rutnik
Rein Sarna
Rein Taagepera
Rein Tammisto
Richard Pulk
Richard Vesi
Riho Maimets
Riho Poua
Robert Hiis
Robert Saar
Rudolf Ilves
Rudolf Karro
Rudolf Kunts
Rudolf Kuus
Rudolf Lall
Rudolf Lipp
Rudolf Viinamäe
Ruho Paluoja
Ruttar Talva
Siegfried Preem
Siim Ruusauk
Sven Rass
Tammi Ruutopõld
Tarvo Kass
Tarvo Tombak
Theofilius Jents
Toivo Puhm
Toivo Tomander
Toomas Trei
Tõnu Altosaar
Tõnu Naelapea
Tõnu Toome
Uno Igav
Uno Kook
Uno Laumets
Uno Põld
Urmas Migur
Valdeko Lenk
Valdo Hommik
Valter Donald

Valter Loigu
Valter Ojasalu
Veiko Nõlvak
Veiko Parming
Vende Tark
Verner Heinar
Verner Migur
Verners Alksnis
Viktor Lauk
Viktor Libe
Viktor Simm
Voldemar Lauri
Voldemar Mikkola
Voldemar Onno
Voldemar Siimon
Voldemar Varik
Väino Sibul
Väino Veer
Ülo Isberg
Ülo Saar

Toronto Eesti Naiskoor

Toronto Eesti Naiskoori (TEN) asutamiskoosolek toimus 20. aprillil 1951. Juba enne ametlikku asutamist oli registreerunud üle neljakümne naise, kes soovisid kooris kaasa laulda. Virve Mathias (tollal Veike) meenutab naiskoori loomist:

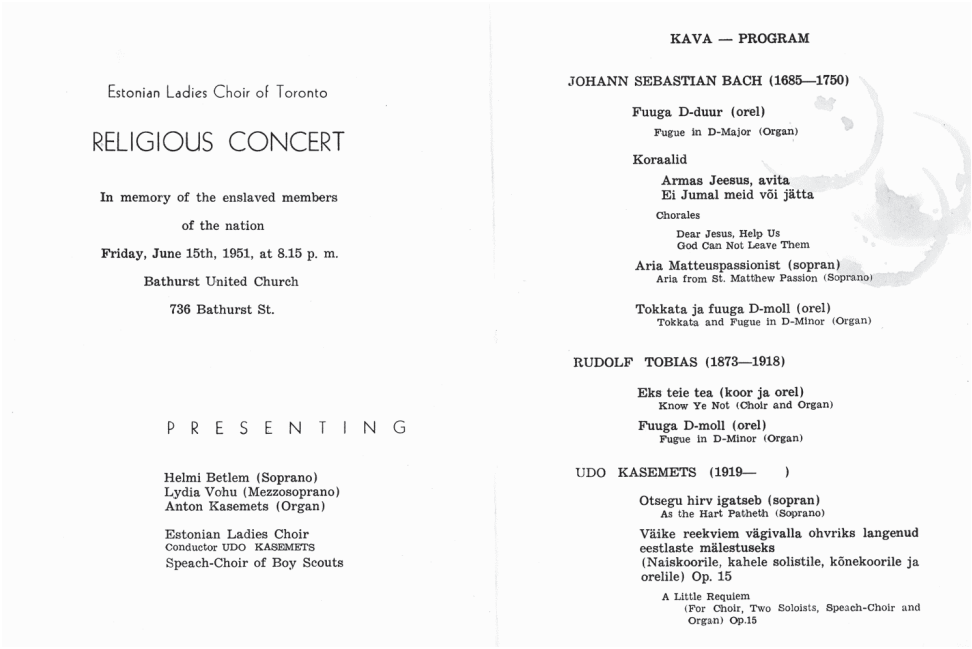
> „Seda koori kutsuti kokku ajalehes, aga tegelikult rohkem käis see kutse suust suhu. Igaüks kutsus oma sõbrad või keda ta teadis, kes on laulust huvitatud. Näiteks meie kortermajas elas kaks õde, keda ma sain laulma, ja veel ühe proua sain laulma. Emale rääkisin ka augu pähe, nii et meid oli kohe seal viis tükki." (Intervjuu, V.M. 2009)

Koorijuhiks valiti äsja Hamiltoni elama asunud Udo Kasemets (ME 25.04.51b), kellest hiljem kujunes kõige käänulisema loometeega eesti päritolu muusik Kanadas. Lauljatest puudu ei tulnud ja koori töö käivitus kiiresti. U. Kasemets oli naiskooriga töötanud juba Geislingenis ning Hamiltoni elama asudes oli tema see, kes algatas Toronto naiskoori asutamise mõtte (Intervjuu, V.M. 2009).

Koori esimesed harjutustunnid toimusid Toronto Ungari Majas, sealsamas oli aasta varem algust teinud ka Toronto Eesti Meeskoor (Ole 1971: 9). Eesti Maja rajamiseni oli jäänud veel mitu aastat ja nii kasutasid koorid oma harjutustundideks eri ruume Torontos. TEN jätkas tööd Church of All Nations'i ruumides (ME 09.05.51). See kirik oli eesti kultuurieluga mitmel moel seotud, nt korraldati seal festivalilaadset Rahvuste Nädalat, millel osalesid ka eestlased, esitledes oma koorimuusikat ja traditsioonilist käsitöökunsti.

Esimese kontserdini jõuti lühikese ettevalmistusajaga: TEN esines avalikkuse ees juba kaks kuud pärast asutamist – 10. juunil 1951. Kontserdiga Bathurst United Church'is tähistati rahvuslikku leinapäeva (küüditamispäeva) ning sündmusekohaselt musta riietatud naised kandsid ette peamiselt vaimulikke laule. Solistidena tegid kaasa Helmi Betlem ja Lydia Vohu ning orelit mängis Anton Kasemets (ME 20.06.51c). Kava oli koostatud J. S. Bachi, R. Tobiase ja U. Kasemetsa loomingust, kelle Saksamaal kirjutatud „Väike reekviem vägivalla ohvriks langenud eestlaste mälestuseks" (Kava, TEN 1951) kanti Kanadas ette esmakordselt. Koor on seda esitanud ka hiljem, kuna teos „annab täielikult edasi selle leinameeleolu, mida kannab endas iga eestlane kodumaale ja mahajäänud omastele mõteldes" (VE 18.05.55).

1951. aasta lõpuks oli koori tegevus täishoo sisse saanud ning kindlasti mängis siin oma rolli asjaolu, et teatud mõttes jätkas TEN Saksamaal alustatud suunda. 1945 asutati Geislingeni Eesti Segakoor (hilisem nimetus Eesti Segakoor „Runo"). Alates 1946. aastast sai selle juhiks U. Kasemets. Segakoori naishäältest moodustati 1948 naiskoor, mis jäi tegutsema segakoori sektsioonina. On huvipakkuv märkida, et naiskoori asutamise üks olulisi põhjusi oli puhtmajanduslikku laadi. Saksa marga tugev devalveerimine tõi kaasa paratamatu

Estonian Ladies Choir of Toronto

RELIGIOUS CONCERT

In memory of the enslaved members
of the nation
Friday, June 15th, 1951, at 8.15 p. m.
Bathurst United Church
736 Bathurst St.

P R E S E N T I N G

Helmi Betlem (Soprano)
Lydia Vohu (Mezzosoprano)
Anton Kasemets (Organ)

Estonian Ladies Choir
Conductor UDO KASEMETS
Speach-Choir of Boy Scouts

KAVA — PROGRAM

JOHANN SEBASTIAN BACH (1685—1750)

Fuuga D-duur (orel)
Fugue in D-Major (Organ)

Koraalid
Armas Jeesus, avita
Ei Jumal meid või jätta
Chorales
Dear Jesus, Help Us
God Can Not Leave Them

Aria Matteuspassionist (sopran)
Aria from St. Matthew Passion (Soprano)

Tokkata ja fuuga D-moll (orel)
Tokkata and Fugue in D-Minor (Organ)

RUDOLF TOBIAS (1873—1918)

Eks teie tea (koor ja orel)
Know Ye Not (Choir and Organ)

Fuuga D-moll (orel)
Fugue in D-Minor (Organ)

UDO KASEMETS (1919—)

Otsegu hirv igatseb (sopran)
As the Hart Patheth (Soprano)

Väike reekviem vägivalla ohvriks langenud eestlaste mälestuseks
(Naiskoorile, kahele solistile, kõnekoorile ja orelile) Op. 15
A Little Requiem
(For Choir, Two Soloists, Speach-Choir and Organ) Op.15

Toronto Eesti Naiskoori vaimuliku kontserdi kava 1951.

vajaduse rahalise kokkuhoiu järele. Koor esines sageli väljaspool Geislingeni ning suure koori ringreisid osutusid liiga kulukaks. Nii tekkiski segakoori naishäältega eraldi esinemise idee, mis ühtlasi tähendas ka naiskoorirepertuaari omandamist. U. Kasemets oli dirigeerimise kõrvalt muide ka mõned naiskoorilaulud kirjutanud, nt „Mägede põues" A. Haava tekstile (Noodiraamat 1947: 12–15). 19-liikmelisena võttis naiskoor ette mitu kontsertreisi DP-laagritesse, kus leidus kaasmaalasi, esinemas käidi ka Briti tsoonis. Naiskoor jõudis juba esimese aasta jooksul anda 13 iseseisvat kontserti, millest 12 toimus väljaspool Geislingeni (Aldre, Kasemets, Rebane 1948: 12–13). Mõne aasta pärast hakkasid eestlased Saksamaa DP-laagritest lahkuma ning mitmed naislauljad siirdusid Kanadasse, leides lõpuks püsiva elupaiga Torontos või selle lähikonnas. Sama teekonna võttis ette ka U. Kasemets. Toronto kujunes taaskohtumise paigaks paljudele Saksamaal laulmist alustanud eestlastele, mitmed TEN-i liikmed ja dirigent kaasa arvatud.

TEN on mingil määral oma dirigendi peegel ja see peegel kuvab tasahaaval teisenevat suhtumist muusikasse. 1948. aastal kirjutab U. Kasemets Geislingenis seoses „Runo" kolmanda tegevusaastaga:

> „Meie oleme jõu saanud Jumalalt, südame Saatuselt ja lauluande Ilolt. [---] Ja just meile – eestlastele on antud hoida ja valvata see ilu varasalv, mis tähendab meile enam kui kõik maised ja kaduvad rikkused. Oleme

Toronto Eesti Naiskoor ja dirigent Udo Kasemets.

> uhked, et oleme need äravalitud, kes tohivad omaks nimetada Ilo ja Leelo valda. [---] Tulevad põlved peavad oma emadelt ja isadelt üle aegade ja ruumide kaasa pärima tulised söed meie laulu imekoldeilt ning säravi silmi neid kandma nooruse muretuse ja rõõmu maale. Emad ja õed peavad hinges talletama kuldseimad kangad meie südameviisidest, et iial ei kustuks eesti laulu kuldkellukese helin kuulavaist kõrvust." (Kasemets 1948: 6)

1951. aasta novembris multikultuursel Rahvuste Nädalal Royal Ontario Museum'is laulis TEN eesti muusika tutvustuseks „kolm rahvalaulu: „Leelo", „Meil aia äärne tänaval" ja „Vares vaga linnukene". Koor esines eesti rahvariietes, mis andis juurde efektsust" (ME 11.11.51).[1] Seega järgis U. Kasemets repertuaarivalikut tehes oma paari aasta tagust rahvustraditsioonilist põhimõtet, mille kujunemisel ilmselt oli oluline osa ta õpetajal Heino Elleril, kes sel perioodil, kui Kasemets Tallinna konservatooriumis kompositsiooni õppis (1940–

[1] Nimetatud laulud on tegelikult rahvalauludel põhinevad koorilaulud.

1944), pidas eriti tähtsaks eesti rahvamuusikal põhinevat loomingut. 1952. aasta jaanuaris kirjutab Eesti Elu (23.01.52), et U. Kasemetsa juhitud koor on pühendunud „eesti rahvalaulu propageerimisele ja rahvalaulu kui niisuguse viimisele kaasaegsesse muusikasse“. Lisaks demonstreerib moto tekst (autor U. Kasemets), et naiskoor soovib oma lauluga toetada ka rahvuslikku vabadusvõitlust:

Lõõmava leegina südametulest
kiirgava kiirena päikese palest
valgustab meie laul
aegade hämarat ööd
tõotades paremaid päevi Eestile.

1952. aasta hilissügisel korraldab 50-liikmeliseks paisunud TEN Top Hat'is ürituse, mis algul oli planeeritud kellaviieteena, kuid kujunes hiljem nn muusikaliseks pärastlõunaks algusega kell 4.

„Meil hakkasid Top Hat'i esinemised, et raha teha. See oli üks Toronto kaunis hea kuulsusega klubi. See oli natukene linnast väljas, aga me ei maksnud üüri – muidu esinemissaalide eest me maksime. Top Hat'i kontsertide jaoks me müüsime pileteid ja sissetulek läks koorile. Aga see, mille eest telliti toitu või jooki, see läks klubile, nii et kasu oli mõlemal.

Toronto Eesti Naiskoori moto.

> Me tavaliselt laulsime laupäevaõhtuti ja on võimalik, et seal muidu ei olnudki muusikat. Me laulsime eesti laule – laulsime eesti keeles." (Intervjuu, V.M. 2009)

Muusikalisele pärastlõunale eelnenud reklaamartikkel (VE 13.09.52) näitab, et kavas on pakkuda kergemat meelelahutust: esitamisele tuleb „lustakamaid helindeid" – rahvalauluseadeid ning ka Straussi ja Offenbachi muusikat, kommenteerib dirigent kavandatavat muusikasündmust (VE 05.11.52). Pidu tõi kokku pool tuhat Toronto eestlast, kes naiskoori esinemise kiiduavaldustega vastu võtsid, ning selle järel arutleb Vaba Eestlane (12.11.52), kas tegemist pole mitte meelelahutuse „ületootmisega", sest samal nädalalõpul toimus järjestikku mitu üritust, kuhu publikut eriti palju ei jagunud. Kuid kõigi Toronto eesti kooride segakavaga tuluüritused – eriti need, kus võis kuulda operetikatkendeid – on läbi aastate olnud konkurentsitu publikumagnet. Oma teise tööaasta lõpetas TES esimese kontserdiga väljaspool Torontot, olles eestlaskonna külaliseks St. Catharines'is. „Terve rida laule tuli korrata ning ikka ja jälle korrata," võtab Vaba Eestlane (26.11.52) kokku naiskoori menuka esinemise.

Järgmisel hooajal jätkati mõnevõrra kahanenud koosseisus – 40 lauljaga, kuid hea tase polnud selle tõttu oluliselt kannatada saanud. „Koori häälematerjal on küllalt korralik ja häälerühmad tasakaalus ning kontakt koorijuhiga korrektne," kirjutab arvustaja pärast Harbord Collegiate'i auditooriumis toimunud kevadkontserti (VE 01.04.53). Pisut kriitikat tuleb samuti: „Puudus on ehk headest kontraaltidest. Sopranitelt kuuldus mõnel heliulatuselt kõrgel kohal paar korda üksikuid kriiskavaid hääli." Kuid publik oli tavakontserdi kohta rohkearvuline (400 kuulajat), mis näitab, et TEN oli suutnud eestlaskonna sündmusterohkes kultuurielus endale ruumi teha. Kindlasti on siin üks põhjus ka originaalsed kontserdikavad, mille koostamisel U. Kasemets on alati erakordselt leidlik olnud. Tema mõningane kaugenemine rahvusromantilistest koorilauludest on üheaegselt nii nähtav kui ka varjatud: kontserdikavad on muusikalises mõttes vaheldusrikkad ega demonstreeri „alasti eestlust", kuid rahvusliku vabaduse ja iseolemise tähtsustamine jääb siiski alati esiplaanile. See tähendab, et rahuldatud saab nii publiku vajadus puhtmuusikalise elamuse järele kui ka võimalus kinnitust leida oma usule vabadusse ning tunda uhkust eestlaseks olemise üle. Kasemets hoolitses igal võimalusel selle eest, et publik oleks muusika mõtestatud vastuvõtmiseks ette valmistatud. TEN-i kevadkontserdi kavabrošüür sisaldab tema kirjutise „Selgitavat tänasele programmile" (Kava, TEN 1953), millest võime lugeda, et eestlaste vabadusvõitluse idee vahendajaks on seekord valitud G. F. Händeli muusika: esitatakse katkendeid oratooriumist „Juudas Makkabeus" ning need katkendid on koondatud pealkirja alla „Vabaduse laul". Kasemets soovib rõhutada vabadust kui euroopalikku ühisväärtust, mis sarnaselt teiste Euroopa rahvastega väljendub ka eesti autorite koorimuusikas. Sel põhjusel on kavasse võetud A. Lätte „Laul rõõmule" (Schilleri tekst, mida kasutas ka Beethoven). Kasemetsa sõnul näitavad eesti klassikalis-romantiliste autorite laulud „vaimumaailma ühtsust rahvusvaheliste meistrite

omaga, kusjuures siiski avalduvad isiku- ja tõupärased erinevused." Kui öeldu tänapäevasesse kultuuriuurijate keelepruuki ümber panna, võiksime selle mõtte sõnastada nii, et eesti kooriloomingus on ühendatud globaalne ja lokaalne, mille tulemusena on sündinud glokaalne (ehk *global* + *local* = *glocal*). TEN-i kevadkontserdi teine pool „baseerub hoopis erinevale lättele – rahvusmuusikale ja rahva põlishingele," kirjutab Kasemets. Kuid selleski osas ootab publikut üllatus, sest sugugi mitte kohe ei asuta eesti rahvalaulude juurde, vaid alustatakse hoopis kaugemalt: B. Bartókist („Rumeenia tantsud") ja I. Stravinskist („Dance Russe"), kes Kasemetsa sõnul „valavad oma muusikasse sügava läbimõtlemisega üks ungari-romaani, teine vene-slaavi folkloorist ammutatud väärtusi." Alles siis jõutakse oma etnilise taustaga muusikani, mida esindavad M. Saar ja E. Tubin, sest „sama mõttemaailm, kuid iid-eesti kuues, valitseb ka Mart Saare loomingut" ning „kahekordselt põhi-eestilisest juurest võrsub kontserdi lõpp- ja suurnumbri – Eduard Tubina ballaadi „Laul lumest" kujundus." Viimase tekst – „emakeele-kõlast ja kodumeelest väljakasvav helisev luule" – pärineb Henrik Visnapuult (samas).

Kooril on jaksu ka seltskondlike ürituste tarvis, neid on korraldaud nii iseseisvalt kui koos meeskooriga. Üks näide on 1954. aasta maiball Palace Pier'is. Lisaks eeskavale toimus maiprintsessi ja -printsi valimine (viimaseks osutus muide konsul J. Markus) ning pidulised said ka suure orkestri saatel tantsida. Lähemate tutvuste sobitamiseks-kinnitamiseks oli kavas nn lillede valss, „kus iga kavaler oma daami valsile viies pidi ehtima lilledega" (VE 01.05.54a). Virve Mathias meenutab:

> „Palace Pier oli Ontario järve ääres Lääne-Torontos. See oli osaliselt üle järve ehitatud, nii et ühes kandis olid klaasaknad ja sealt oli vaade järvele. Ja see ball oli ju koos meeskooriga, meil oli seal kontsert, ma usun, mõlemad koorid esinesid. Aga sealt tekkisid ka mõned niisugused tutvused, kust kujunesid välja isegi abielud." (Intervjuu, V.M. 2009)

Kui Alfred Kelder 1985. aastal Toronto Eesti Segakoori nimel Leelole juubelitervitused edasi annab, nimetab ta seda koori naljatoonis „kosjakontoriks" (VE 23.05.85). Tegelikult täitsid seda tänuväärset rolli paljud eesti koorid, vähemalt paguluse algusaegadel. Virve Mathias kandis TEN-i ja TEM-i ühise maiballi ajal veel perekonnanime Veike ja kohtas oma tulevast abikaasat just sellel ballil. Kooride meelelahutusüritused olid kahtlemata toeks eesti perekondade loomisele Torontos, mille tähtsust eestluse alalhoidmise seisukohalt oleks raske üle hinnata.

1954. aasta sügiseks oli TEN jälle 10 liikme võrra rikkam (VE 09.10.54). Pärast Kasemetsa lühikest eemalviibimist koori tööst alustati hooaega muusikalise pärastlõunaga Top-Hat'is. „Koor, mis tegutseb nüüd jälle helilooja Udo Kasemetsa juhtimisel, esitas rea laule põhjamaade ja eesti heliloojatelt, kuna teises osas esitati „Pruutkoor" Wagneri ooperist „Lohengrin" ja „Toreadori laul" Bizet' ooperist „Carmen"," võime lugeda sündmuse kokkuvõttest (VE 13.11.54).

1956. aastal vaadatakse tagasi koori saavutustele, sest TEN-i tegevuse algusest möödub viis aastat. Kokkuvõtteid tehes tuuakse esile peamised suundumused, mis koori tegevuses on selge väljenduse leidnud. Koor on pakkunud mitmekesist muusikat:

> „Nii on suuremad helindid klassikalistelt komponistidelt koorile ja solistidele olnud mitmel puhul kava selgrooks, mille ümber on ehitatud demonstratsioon sellest eesti loomingust, mis oma kunstilise tasemega väärikalt võib vastata nendele nõudmistele, mis on püstitatud kunstiloomingu hindamiseks." (VE 02.05.56)

Artiklis viidatakse M. Saare, R. Tobiase, C. Kreegi, A. Kapi, E. Tubina ja K. Raidi teostele, ehk siis – TEN-i repertuaaris on kindel koht nii vanema kui noorema põlvkonna eesti päritolu autorite loomingul. TEN-i üks selle perioodi lemmikuid oli E. Tubin. Helilooja 50. sünnipäeva tähistas koor pühenduskontserdiga, kus Kasemets avakõnes nimetas teda eesti muusika ülesehitajaks (nurgakivi panijad olid Kasemetsa sõnul A. Kapp, R. Tobias, M. Saar, C. Kreek ja H. Eller). Kasemets rõhutas ka, et E. Tubina loomingu tutvustamise eest maailma suurlinnades peaksid väliseesti organisatsioonid senisest enam hoolt kandma (VE 26.10.55). TEN-i sünnipäevakontserdi kavasse oli Kasemets võtnud kaks tema koorilaulu: „Kõik tuuled" ja „Karjase laul" (Kava, TEN 1956).

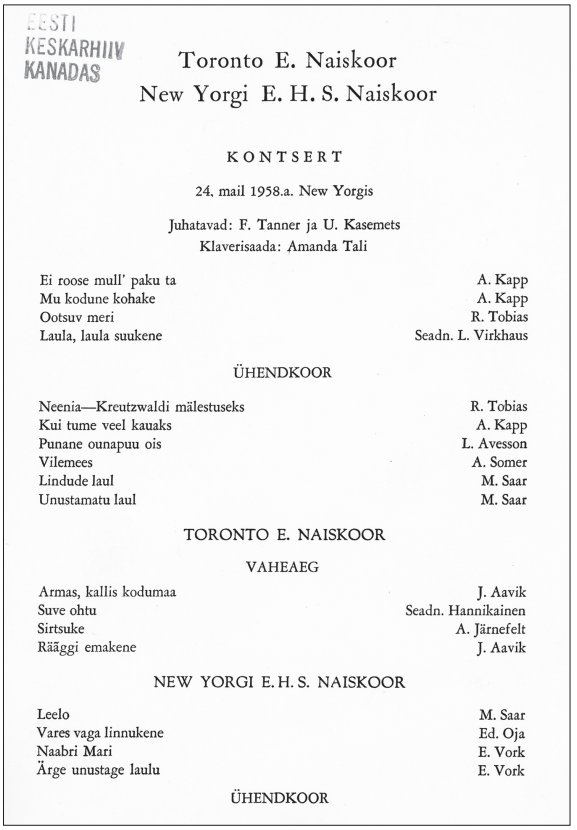
Globaalsel tasandil on aasta 1956 Mozarti-aasta (200 aastat sünnist), mistõttu TEN on oma 5. sünnipäeva kontserdikava „selgrooks" valinud Mozarti muusika. Muu hulgas on TEN-i repertuaaris ka ülipopulaarne „Ave verum corpus", mida on esitanud pea kõik eesti koorid Torontos. Ikka veel peegeldab naiskoor ka DP-laagrite aegseid rahvusromantilisi ideaale, oodates „oma suurpäeval, et kõik muusikasõbrad tulevad jagama 5. mail Eatoni auditooriumisse neid ande, mis on suurimad siin maailmas – ande muusade ja ilo varamust" (VE 02.05.56). Muusikasõbrad tulevadki – koor esineb 500-pealisele kuulajaskonnale. Arvustus kiidab peensuseni viimistletud laule, kuid Kasemetsa trio viiulile, tšellole ja klaverile, mille esiettekanne oli paigutatud koori esinemiste vahele, satub kriitika märklauaks, kuna „vaatamata heale ettekandele oli kompositsioonil vähe ütelda," arvab Vaba Eestlase (09.05.56) arvustaja.

Aastate jooksul on TEN-i traditsiooniliseks tuluürituseks vormunud nende muusikaline pärastlõuna. Ettekannete osas kiigatakse enam Viini kui koduse Eesti poole (Straussi ja Brahmsi valsid), vahetekstide esitamiseks on appi palutud mõni eesti päritolu näitleja ning oluline koht on loteriil. Endiselt kogunetakse Top-Hat'is, kus publik saab ka tantsida (VE 30.11.55). 1956. aastal haaratakse pärastlõunaprogrammi kaasa Anvelti balletitrupi liikmed (VE 17.11.56) ja nii on TEN lõplikult omaks võtnud Toronto eesti kooride tuluõhtu-standardi: laul, tants, vaimukad vahelugemised ja loterii. Kuid sellega pärastlõunate korraldamine ka lõpeb; koori juht näib edasist asjade käiku arvestades üha vähem hoolivat koori seltsielulisest funktsioonist ning üha rohkem keskenduvat puhtmuusikalisele missioonile.

1957. aasta kevadel juhib koor oma kontserti reklaamides publiku tähelepanu sellele, et esitamisele tuleb uudislooming. Ühtlasi mainitakse, et naiskoor on oma ülesandeks seadnud just noorte heliloojate loomingu esitamise ja tutvustamise (VE 01.05.57), mis tähendab, et naiskoor on võtnud endale uue missiooni lisaks varasematele rahvustraditsioonilistele eesmärkidele. See on ootuspärane, kuna koori dirigent on samuti üks neist noortest eesti päritolu heliloojatest, kelle looming TEN-i kontsertidel sageli kõlab. Kevadkontserdi kavas on nii instrumentaal- kui vokaalmuusikat, kooriloominguga on esindatud L. Virkhaus (Boston) ja A. Sõmer (Detroit) ning torontolased K. Raid, L. Avesson ja U. Kasemets (viimaselt „Neli kanoonilist rahvalaulu", op. 25, nr 1). Kontserdijärgne arvustus on koorimuusika osas kiitev. Märgitakse, et „naiskoori koosseis ei ole küll suur [umbes 30 lauljat] ja ei imponeeri arvuliselt, kuid koor on peenelt lihvitud ning üksikud hääled viidud harmooniliselt tasakaalu ja sulatatud üheks tervikuks" (VE 08.05.57). Niisiis panustab Kasemets eelkõige kvaliteedisse. Tema instrumentaalteos – seekord sonaat viiulile ja klaverile, op. 10 – saab aga jälle kriitikat nagu varasemadki instrumentaalteosed, kuna see „tundus tavalisele kuulajale raskepärasena ja liiga modernsena" (samas). Nüüd, ajaliselt distantsilt tagasi vaadates, võib selles aimata peatset pööret Kasemetsa muusikalises tegevuses; just instrumentaalloomingu toel oli lihtsam end lahti rebida rahvusromantilisest teljest, mille ümber pöörles eestlaste kooritegevus.

1958. aasta märtsis tähistati korraga kolme eesti tipphelilooja R. Tobiase, A. Kapi ja M. Saare sünnipäeva. TEN-i eelteade reklaamib kontserti, mille kava on kokku pandud juubilaride lauludest, mis „on armsaks saanud meie kooridele ja solistidele, sest nemad pühendasid oma otsingud ja oskused meie rahvale" (VE 12.03.58b). Samas avaldatakse lootust, et „viisid muistsetest leelosalvedest elustavad kõikide kontserdist osavõtjate mõtteid". Vaatamata dirigendi visale kulgemisele avangardismi suunas jääb TEN koorimuusika osas ikka veel truuks DP-laagrite aegsele retoorikale. Naiskoori kontsertidel on nii mõnigi kord ka hariv eesmärk ja seda osa täidab tavaliselt koorijuht. Kõnealunegi kontsert algas kolme juubilari loomingu põhjaliku analüüsiga. Kõige huvipakkuvam teos kontserdi kavas oli M. Saare „Unustamatu laul", millele helilooja on ise ka sõnad teinud. M. Saar, kes 1958. aastal kolmest heliloojast ainsana veel elus oli,[2] kirjutas selle laulu okupeeritud Eestis. Vaba Eestlane (19.03.58) märgib, et TEN on laulu ära õppinud kodumaalt saadud nootide järgi, mis näitab, et kul-

[2] M. Saar (1882–1963) oli selleks ajaks just lõpetanud töötamise Tallinna Konservatooriumi kompositsiooniprofessorina. Helilooja on veetnud palju aega oma metsa ja rabaga eraldatud isatalus Hüpassaares; ta loomingus on esiplaanil loodusteema. M. Saart peetakse eesti rahvusliku muusikastiili rajajaks (EMBL 2008: 236). Ta on üks sagedasemaid autoreid väliseesti kooride repertuaaris, hoolimata sellest, et ta leidis tunnustamist ka Nõukogude Eesti kultuuripoliitikute poolt: Eesti NSV teenelise kunstniku aunimetus 1945 ja Eesti NSV rahvakunstniku aunimetus 1952 (samas).

EESTI
KESKARHIIV
KANADAS

Toronto E. Naiskoor
New Yorgi E. H. S. Naiskoor

KONTSERT

24. mail 1958.a. New Yorgis

Juhatavad: F. Tanner ja U. Kasemets
Klaverisaada: Amanda Tali

Ei roose mull' paku ta	A. Kapp
Mu kodune kohake	A. Kapp
Ootsuv meri	R. Tobias
Laula, laula suukene	Seadn. L. Virkhaus

ÜHENDKOOR

Neenia—Kreutzwaldi mälestuseks	R. Tobias
Kui tume veel kauaks	A. Kapp
Punane ounapuu ois	L. Avesson
Vilemees	A. Somer
Lindude laul	M. Saar
Unustamatu laul	M. Saar

TORONTO E. NAISKOOR

VAHEAEG

Armas, kallis kodumaa	J. Aavik
Suve ohtu	Seadn. Hannikainen
Sirtsuke	A. Järnefelt
Rääggi emakene	J. Aavik

NEW YORGI E. H. S. NAISKOOR

Leelo	M. Saar
Vares vaga linnukene	Ed. Oja
Naabri Mari	E. Vork
Ärge unustage laulu	E. Vork

ÜHENDKOOR

Toronto Eesti Naiskoori ja New Yorgi Eesti Haridusseltsi Naiskoori ühiskontserdi kava 1958.

tuurivahetus mingil määral siiski toimus, ehkki eesriie oli tol ajal veel äärmiselt raudne.

Elavam ja vahetum oli lävimine kaasmaalastega Ameerika mandril, 1958 oli TEN-i ja New Yorgi Eesti Haridusseltsi Naiskoori aktiivne koostööperiood. Korraldati kaks ühiskontserti, üks New Yorgis ja teine Torontos. Hea tava kohaselt olid newyorklased Grand Central'i raudteejaamas torontolasi vastu võtmas ja nii nagu teistegi Toronto kooride puhul, kes New Yorki külastasid, võõrustati neid suurejooneliselt (VE 28.05.58b). Kontsert toimus 28. mail Evans Hughes High School'i auditooriumis, juhatasid Udo Kasemets ja Frederike Tanner[3] ning koorid esinesid nii koos kui eraldi.

[3] F. Tanner õppis koorijuhtimist Tallinna konservatooriumis J. Aaviku, A. Topmani ja G. Ernesaksa juures ning tegutses pärast emigreerumist koori- ja orkestrijuhina Saksamaal ja hiljem New Yorgis (VE 05.11.58). F. Tanner oli lõpetanud ka A. Lemba klaveriklassi ning sel alal oli üks tema õpilasi A. Sõmer (EMBL 2008: 387).

Ühendkoori kavas olid nt A. Kapi „Mu kodune kohake“, R. Tobiase „Õõtsuv meri“, E. Võrgu „Ärge unustage laulu“ ja muidugi M. Saare „Leelo“. TEN esitas ka uuemat loomingut: L. Avessoni „Punane õunapuu õis“ ja A. Sõmeri „Vilemees“ (Kava, TEN 1958). Kontsert salvestati ning osa sellest kasutati hiljem ära TEN-i heliplaadi koostamisel.

New Yorgi naiskoori vastuvisiit leidis aset sama aasta novembris ja sarnase kavaga ühiskontsert toimus Northern Technical School'i auditooriumis (VE 12.11.58). Kahe koori repertuaari võrreldes torkab silma, et TEN oli kavasse võtnud rohkem kaasaegseid heliloojaid (L. Virkhaus, K. Raid, L. Avesson, A. Sõmer), kuid New Yorgi koori repertuaar oli valdavalt traditsiooniline, samuti ühendkoori repertuaar. See on järjekordseks kinnituseks, et 1950. aastate lõpul pani TEN silmapaistvalt suuremat rõhku kaasaegsele kooriloomingule. Mõlema kontserdi arvustused on kiitvad. Vaba Eestlane tsiteerib pikalt Endel Kalami[4] kirjutist, mis ilmus kontserdi järel New Yorgi eestlaste ajalehes Vaba Eesti Sõna (Kalam 1960). E. Kalam kirjutab, et TEN-il on õnn omada üht andekamat koorijuhti ja koori kõlalist kvaliteeti aitavad kahtlemata kindlustada tema ranged kunstilised tõekspidamised ning stiilipuhtus. Koori ja dirigendi vahel on hea kontakt, „koor reageerib kiirelt oma juhi nõudmistele – jah, ka tujudele, kui see suvatseb ootamatult varieeruda oma tõlgitsuslaadis,“ on tähele pannud VES-i arvustaja. Samas arutletakse ka naiskoori kui sellise üle, jõudes järeldusele, et ehkki kõlalistelt võimalustelt mõneti piiratud, võib see koor ometi pakkuda nauditavat muusikaelamust.

Järgmisel hooajal keskendub TEN veelgi enam noorte heliloojate muusikale. Kevadkontsert Casa Loma lossis asuva raamatukogu saalis pakub kuulajaile K. Raidi, L. Avessoni ja A. Sõmeri teoseid. TEN ei ole lihtsalt üks eesti koor – TEN on selline koor, mille tegevus annab tõuke arutlusteks selle üle, mis suunas eesti koorikultuur väljaspool kodumaad liigub, millised püüdlused kooride tegevuses realiseeruvad ning mil viisil see toimub. Vaba Eestlane (18.03.59) on Casa Loma kontserdi järelkajas kokku võtnud erisugused kontserdikava koostamise põhimõtted:

> „Üheks tihti praktiseeritud mooduseks on pearõhu asetamine vanadele tuntud paladele meie iseseisvusaegse kunsti varasalvest, millede populaarsus on garanteeritud ja mida oleme alati valmis uuesti kuulama. Sellised kontserdid on peaaegu alati aplausi- ning kordamisrikkad, kusjuures aga sentimentaalne-rahvuslik elamus kaldub varjutama puhtkunstili-

[4] „Endel Kalam oli meil siin üks keskne muusikaline kuju, eriti Bostonis. Ja tema oli ka üks väheseid, kes oli võimeline kirjutama professionaalseid ülevaateid eesti ajalehe jaoks kontsertidest ja teistest muusika asjadest. Ta oli vioolamängija hariduselt, aga siin ta juhatas koori ja oli ka kõva muusikategevuse organiseerija, ta tegeles selle Ludvig Juhti organisatsiooniga. Kalam oli muusikaga seotud oma elu lõpuni otseses mõttes, ta varises kokku koori juhatamise ajal Bostonis“ (Intervjuu, J.K. 2010). EMBL (2007: 216) järgi suri E. Kalam 1985 Cambridge'is.

> se külje. Taoliste programmide peamiseks miinuseks on loominguline stagneerumine. Teiseks võimaluseks on nn. kuldse kesktee moodus, kus meie rahvale tuttavaks ja armsaks saanud helitööd leiavad esitamist enamvähem võrdses proportsioonis uudisloominguga." (VE 18.03.59)

TEN on sageli kasutanud kesktee varianti, kuid 1959. aasta kevadkontserdil valiti kolmas ning ühtlasi pisut riskantne tee ning vanu tavasid kõrvale lükates võeti kavasse ainult noorte heliloojate looming. K. Raidilt esitas naiskoor kaks runolaulu, nagu autor on neid määratlenud („Setu omma" ja „Emäkene") ning E. Enno luuletusele kirjutatud „Kevade õhtul". L. Avessoni kantaadi „Võta nüüd Issandat" kandis külaliskoorina ette Cantate Domino. A. Sõmer oli selle kontserdi puhuks kirjutanud kantaadi nr 4 ning lisaks kandis ta ette oma noortele mõeldud klaverisüidi „Süllogismid" ja K. Raidi lastepalade sarja „Enne lõikust". Vaba Eestlase arvustaja kirjutab, et uudislooming pani proovile nii koori vokaalsed võimed kui ka publiku vastuvõtuvõime, sest uue muusika lahtimõtestamine nõudis teatud pingutusi (VE 18.03.59). Kuid TEN-i kontserdi eel ilmunud reklaamartikkel avaldab koorile tunnustust uusima eesti heliloomingu tutvustamise eest. TEN on seitsme aasta jooksul ette kandnud enam kui kakskümmend teost vaba maailma noortelt autoritelt (VE 04.03.59).

Kontserdile eelnes ka diskussioon erinevatest loomeprintsiipidest: L. Avesson (kompositsiooni alal J. Weinzweigi õpilane) asetas rõhu kontrapunktilisele põhimõttele. K. Raid (H. Elleri õpilane, täiendanud end D. Milhaud' ja C. Jonesi juures) toetas loomingu peamise inspiratsiooniallikana eesti rahvalaulu ning A. Sõmer[5] selgitas kunstmuusika algaegadest pärit vabarütmilise stiili eripära, mida ta kasutab ära oma kantaadis (VE 11.03.59). Diskussiooni modereeris U. Kasemets ning ehkki kooril oli raske ülesanne täita, jäi ta mõneti tahaplaanile, sest muusikat kasutati sel kontserdil pigem illustreerivas funktsioonis. V. Mathias mäletab, et arutelu jätkus ka pärast kontserti.

> „Sõmerite abielupaar peatus meie juures ja Kasemets samuti – tema elas ju Hamiltonis. Tema siis küsis, et kas sa, Virve, ei võtaks meid oma juurde. Siis peale kontserti tulime meile, sõime oma õhtusöögi ja siis nad hakkasid – Sõmer ja Kasemets – jälle seda kontrapunkti arutama. Ja nad arutasid seda... noh üle tunni aja kindlasti, aga lahti nad ei harutanud teda. Proua Sõmer läks magama ja minu abikaasa läks magama. Aga mina tegin neile kohvi – ikka jälle uus kannutäis, ja konjakipudel oli neil laua peal ja nad arutasid kontrapunkti. Nad olid ju noored, Kasemets oli sel ajal nelikümmend, Sõmer oli noorem veel. Noh, nendele see oli lõbus." (Intervjuu, V.M. 2009)

---

[5] EMBL andmetel on A. Sõmer õppinud klaverit ja muusikapedagoogikat, kuid mitte kompositsiooni. Diskussiooni toimumise ajaks oli ta Michigani ülikoolis omandanud magistrikraadi („Stylistic Changes in the Madrigals of Monteverdi") (EMBL 2008: 335).

TEN oli jõudnud oma edu tippu. 1960. aastal leidis koori elus aset mitu olulise tähtsusega sündmust: valmis sai heliplaat, osaleti Balti Kontsertide sarjas Bostonis, kuid kui kõik näis minevat ülesmäge, lõi Kasemets oma „peegelkoorisse" hoopis mõrad, mida parandada enam ei õnnestunudki.

Aprilli algul andis TEN mitmekesise kavaga kontserdi Northern Technical Commercial School'i auditooriumis. Maailmaklassikast kanti ette osi Händeli oratooriumist „Juudas Makkabeus": „March", „See, the Conquering Hero Comes", „Come, Ever Smiling Liberty", „Hallelujah, Amen". Need olid koori kavas esmakordselt 1953. aastal, ühendatuna pealkirja alla „Vabaduse laul". Põhirõhk 1960. aasta kontserdil oli aga taas uudsemal muusikal: neli osa Montrealist pärit Gabriel Charpentier' teosest „Messe I", Toronto ühe juhtivama helilooja John Weinzweigi „To the Lands Over Yonder" (kavas nimetatakse seda eskimo rahvalauluks) ning Aaron Coplandi „Simple Gifts" ja „Ching-a-Ring" (kavas nimetatud ameerika rahvalauludeks). Coplandi kohta kirjutab Kasemets kavalehel, et tema on USA muusikale sama mis Weinzweig Kanadale, olles innukas võitleja ameerika mitmekesise rahvamuusika püsimise eest ning kasutades seda oma loomingus (Kava, TEN 1960a).

Samal aastal (1960) valminud 50-minutine vinüülplaat sisaldab peamiselt kevadkontserdil salvestatud laule. J. S. Bachi „Komm, süsser Tod" ja „O, Jesulein süss" („Schemelli Gesangbuch") viitavad eesti koorilaulukultuuri seotusele Lääne muusikatraditsioonidega. Rahvusromantiline looming on esindatud nelja lauluga (A. Kapi „Kui tume veel kauaks", M. Saare „Lindude laul" ja „Unustamatu laul" ning T. Vettiku „Sääl kus Soomelahe"). Väliseesti noortelt uuendusmeelsetelt autoritelt on plaadil L. Avessoni „Punane õunapuu õis", A. Sõmeri „Vilemees" ning K. Raidi „Setu omma" ja „Emäkene". Põhja-ameerikalikku mõõdet lisavad „Simple Gifts" ja „Ching-a-Ring" ning „To the Lands Over Yonder". Viimane on kahtlemata tolle aja kontekstis tähelepanu äratav oma uudse kompositsiooni ja mõnevõrra harjumatute kõlakujundite tõttu. Kontserdi kavalehel on Kasemets kirjutanud järgmist:

> „Laulus „To the Lands Over Yonder" kasutab [John Weinzweig] põhimaterjalina eskimo rahvaluulet ja muusikat, millele helilooja on andnud erakordselt originaalse ja autentse muusikalise vormi. Laulu tekst kõneleb polaarmaadel rändava eskimo igatsusest „kaugete randade" järele. Alates ürgsete häälitsustega üksikuil täishäälikuil, kasvavad melanhoolsed motiivid samm-sammult tihedamaks, et lõppeks areneda hoogsaltrütmiliseks tantsuks, ometi talletades muusikalise karguse ja napisõnalisuse." (Kava, TEN 1960a)

Umbes samal ajal (1950. aastate lõpupoole) hakkasid uudsemad jooned rahvalaulu kasutamisel koorimuusikas ilmnema ka Kodu-Eestis. 1958–59 kirjutas Veljo Tormis oma tsükli „Kihnu pulmalaulud", peagi järgnes „Eesti kalendrilaulud". Kui varem oli rahvaviise töödeldud nii, et need sobituks võimalikult hästi rahvusromantiliste kompositsioonitavadega (st rahvalaulu püüti allutada koo-

rilaulu väljakujunenud spetsiifikale), siis 1960. aastate algul pöördus olukord vastupidiseks: rahvalaulu eripära püüti võimaluse piires säilitada ja leida uusi võtteid, kuidas vormida seda koorilauluks. Ehkki Kodu-Eesti koorimuusika arenes hoopis teistsuguses kultuuriruumis Kanada omaga võrreldes, olid suundumused ometi sarnased. Kuulanud märtsis 2010 ära J. Weinzweigi „To the Lands Over Yonder", märkis Tormis kohe kompositsioonitehnilisi sarnasusi oma lauludega, mis seisnevad eelkõige püüdes mitte lõhkuda rahvalaulu algset vormi ning samuti harmoniseerimisvõtetes, mille tõttu rahvalaul säilitab selge äratuntavuse. Sarnase hinnangu on viiskümmend aastat tagasi Weinzweigi loomingule andnud ka U. Kasemets:

> „Choral numbers and songs for solo voice based on Eskimo and Hebrew folk music have a special corner in his creative output and prove once again that Weinzweig tackles any task he sets for himself with originality and artistic responsibility. Weinzweig does not „arrange" folk songs. He takes a folk tune, studies its basic motifs, intervals and rhythms, and transforms these into an original composition." (Kasemets 1960: 13)

Püüdes end tagasi mõelda 1950.–60. aastatesse, võib öelda, et „To the Lands Over Yonder" on TEN-i plaadil ainus tõeliselt uudses stiilis laul, leiab V. Tormis (Intervjuu, V.T. 2010). Siinkohal võime lisada, et see, mida Kasemets on kirjutanud Weinzweigi kohta, kehtib üldjoontes ju ka Tormise kompositsioonivõtete kohta, nii et „hingesuguluse" tajumine oli ootuspärane. K. Raidi rahvalauluseaded, mis pärinevad 1950. aastate algupoolelt, meenutavad teatud määral nii M. Saart, T. Vettikut kui R. Pätsi (nt „Pill oll' helle"), kuid mingi uudsuse maik neil siiski on, eriti faktuuri osas, leiab V. Tormis ja lisab, et temagi oleks nende laulude peale kaua plaksutanud nagu publik saalis – meenutagem, et naiskoori plaat on valminud kontsertsalvestuste põhjal.

1960. aasta aprilli lõpul esitas TEN samu laule mainekas Balti kontsertide sarjas Bostoni Jordan Hall'is (Kava, TEN 1960b). Esimeses osas kanti ette G. Charpentier', A. Coplandi ja J. Weinzweigi loomingut ning teine osa koosnes eranditult eesti autoritest. E. Tubina loomingust esitati kantaat koorile ja klaverile „Laul lumest". L. Virkhausilt oli kavas rahvusromantilises laadis „Laula, laula, suukene", mille ingliskeelses tutvustuses on öeldud, et „Sing, O, Sing" on eesti rahvalaul, mis väljendab kutset laulda nüüd ja praegu, sest musta mulla all on küllalt aega vaikimiseks. K. Raidi „Setu omma" ja „Emäkene" – „kaks runoviisi", nagu neid selle kontserdi kavas nimetatakse – on tutvustuse põhjal erilised selle poolest, et need põhinevad tekstidel, kus rõhk asetatakse pigem sõnade poeetilisele kõlale kui loole, mida laul jutustab. Laulude muusikalisel eripäral Kasemets tutvustuses pikemalt ei peatu, mainides vaid, et need laulud püüavad muistseid viise üle kanda 20. sajandi muusikamaastikule.

Vaba Eestlane (07.05.60) teeb kokkuvõtte ingliskeelsest arvustusest, mis pärast Balti kontserti ilmus The Christian Science Monitor'is. Esile on tõstetud Weinzweigi ja Tubinat, kelle „Laulu lumest" on nimetatud põhjamaiselt isikupäraseks ja impressionistlikuks helimaalinguks. Koori kvaliteediga jääb arvus-

taja üsna rahule ja tunnustavalt on kirjutatud dirigendist, kellele jagab kiidusõnu ka Vaba Eesti Sõna arvustaja E. Kalam:

> „Kasemets oli haruldaselt hea koorijuht. Aastaterikkad kogemused on aina süvendanud tema tehnilisi ja tõlgitsuslikke võimeid. Tema löögitehnika ei jäta midagi soovida, see on ökonoomne, kuid äärmiselt sugestiivne. Interpretatsioonis ilmutab ta peent muusikalist maitset, mis on ausalt – ilma tühipaljast efekti taotlemata – rakendatud teoste sisu autentseks lahtimõtestamiseks." (Kalam 1960)

E. Kalam nimetab TEN-i kava muusikaliselt kõige nõudlikumaks nende hulgas, mida eesti koorid seni on ette kandnud. Rahvuslikus mõttes on oluline, et TEN „tõstis eesti noored heliloojad tulipunkti" (samas).

TEN naaseb Torontosse ja tähistab edukat kontserti koosviibimisega, kus tuju on haripunktis. Bostoni muljed jäädvustab koori esinaine Fanny Jaagumägi värssidena (vt „Naiskoori lugu", lk 387) ja samal õhtul teeb U. Kasemets teatavaks oma tulevikuplaanid, milles TEN-il pole enam kohta.

> „Me olime hästi treenitud, siis ta oli meiega rahul juba. Me saime väga hea arvustuse osaliseks ja siis Kasemets seal koosviibimisel ütles: „Mul on väga kahju, aga ma jätan selle koori nüüd maha, ma olen teiega töötanud kümme aastat, ma olen teid viinud nii kaugele, kui mina arvan, et see koor on võimeline minema ja mul on nüüd teised huvid." Ja ta läks. Ta läks eestlaskonnast ära Kanada ühiskonda, läks väga moodsa muusika peale, nii et me kaotasime ühe tugeva helilooja ka." (Intervjuu, V.M. 2009)

Seitse aastat hiljem, seoses U. Kasemetsa viiulikontserdi maailma-esiettekandega Kanada raadios (CBC), pöördub Vaba Eestlane (08.04.67) veel kord põgusalt tagasi Kasemetsa koorijuhikarjääri juurde, kinnitades, et loobumine koorijuhitegevusest tuli seetõttu, et Kasemetsa arvates oli TEN saavutanud oma kõrgpunkti. Sealt teatavasti võib tee viia ainult allamäge, kuid Kasemets tahtis minna ülesmäge. Ta jätkas tegevust muusikakriitikuna Toronto Daily Star'i juures, mis on üks suuremaid päevalehti Kanadas, ning koostas 1961. aastal koos John Beckwithiga kogumiku „The Modern Composer and his World" (Beckwith ja Kasemets 1961).[6] See tutvustab lugejale maailma, kuhu Kasemets avangardistliku heliloojana juba ka ise kuulus: ta oli üks esimesi, kes katsetas John Cage'i omadele lähedasi loomemeetodeid.[7] Kasemets ei jäljenda oma teos-

---

[6] Eestikeelses meedias on seda nimetatud leksikoniks (ME 24.10.63), tegelikult on tegemist kogumikuga, mille aluseks 1960. aastal Toronto lähedal Stratfordis toimunud rahvusvaheline heliloojate konverents.

[7] Kasemets, Udo (b. November 1919, Tallinn). Estonian-born Canadian composer of orchestral, chamber, vocal, piano, and electroacoustic works that have been successfully performed across the world; he was one of the first to adopt the methods of John Cage (http://www.composers21.com/compdocs/kasemetsu.htm).

tes Cage'i, asi on põhimõtteliselt sarnases muusikakäsitluses. Ja kui Copland oli USA-le sama, mis Weinzweig Kanadale, nagu Kasemets on öelnud, siis oli Kasemets Kanadale see, kes Cage USA-le.

Kui Kasemets saab 80-aastaseks, kirjutab Hannes Oja (1999), et ta „pühendus muusikale ja segatehnikale, mis reflekteeris kiireid ja mõjukaid muudatusi kultuuris ja tehnoloogias." Võrreldes kirjutatut Kasemetsa esimeste eksperimentide sarkastilisevõitu kajastusega Toronto eestikeelses meedias (nt VE 26.04.67, kus juttu ühe klaverikeele kitkumisest keerleva peeglikera valgusvihkudes), võime tõdeda, et Kasemetsa muusikaalased valikud on leidnud tunnustamist ka kanadaeesti ühiskonnas. Kinnitust sellele pakub Tõnu Naelapea kirjutis Meie Elus, kus räägitakse heliloojast kui „sümpaatsest anarhistist", mis siinkohal tähendab vaba loovhinge (Naelapea 2000: 1). Kodu-Eestis pole U. Kasemets tundmatu, 2000. aastal andis Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia rektor prof. Peep Lassmann talle Torontos üle akadeemia kuldmedali 50 aastat väldanud muusikalise tegevuse eest (VE 20.07.2000). Kuid tema loomingut pole ei Eestis ega eesti interpreetide poolt kuigi sageli esitatud. Kui Lyra Borealis Ensemble Paavo Järvi (Jarvi) juhatusel välja arvata,[8] siis üks väheseid Kasemetsa loomingu tutvustusi leidis aset 2006. aasta Eesti Muusika Päevade raames, kuhu ta oli palutud aukülaliseks. Autoriõhtul esitasid NYYD Ensemble, U. Kasemets (klaver) ja S. Layard (sopran) järgmise kava: „Calendar round", „90+: Memoryechoes of John Cage" ja „EMIT: EnergyMassInteracT" (esiettekanne). U. Kasemetsa koorilooming on aga Eestis lausa tundmatu. „Tema oli huvitatud looma ise ja oma loomingut levitama ka, sest ta oli läbi ja läbi muusik," räägib Virve Mathias (Intervjuu, V.M. 2009). Ja tõepoolest, aastaid tagasi saatis Kasemets ka Eestisse Kuno Arengule ühe oma koorilaulu noodi – Areng ei mäleta täpselt, millise, kuid laul ei avaldanud dirigendile kuigi sügavat muljet ja jäi seetõttu kavast välja (Intervjuu, K.A. 2010).

Kasemetsa lahkumine koorijuhi kohalt ei tähendanud päevapealset lõppu TEN-i tegevusele: tema asemel asus dirigendikohuseid täitma Kaljo Raid, kuid lühikeseks ajaks.[9] Virve Mathias, Eerik Purje ja Tamara Norheim-Lehela meenutavad:

> „Me proovisime ühe aasta Kaljo Raidiga laulda." – „Raid on tubli muusik, aga ta ei olnud tegelikult koorijuht. Udo oli ikka koorijuht, aga mitte Kaljo." – „Koorijuhina ta tõesti ei olnud sellel tasemel nagu Kasemets. Kui mina tulin sinna, siis Udo Kasemets oli veel juht, ja ma jõudsin olla

[8] Lyra Borealis Ensemble salvestas 1994 CD „World Premiere Recordings. Udo Kasemets", mis sisaldab 3 teost: „Requiem Renga", „Palestrina on Devil's Staircase" ja „Eight Houses of the I Ching".

[9] Avo Hirvesoo andmetel juhatas Kaljo Raid naiskoori aastatel 1962–63, jätkates sarnast repertuaaripoliitikat nagu Kasemetsa aegadel, kuid lisades samas ka enam vaimulikku mõõdet (Hirvesoo 1996: 317).

ainult kaks aastat, kui tuli Raid, ja siis see lihtsalt ei olnud enam see koor. Tema oli nagu natuke võõras, nagu külaline, eks ole?“ (Intervjuu, V.M., A.B., T.N.-L., E.P. 2009).

On ilmne tõsiasi, et Kasemetsa isiksus hoidis koori koos. TEN oli Kasemetsa koor, nagu Musica Divina oli Avessoni koor – üks ei saanud end realiseerida teiseta, ehkki muusikutena olid Kasemets ja Avesson „diametraalselt vastupidised“, nagu neid iseloomustab Vaba Eestlane (26.04.67). Kasemets oli ultramoodne ja Avesson minevikulembene. Mis sai aga naiskoori lauljatest? Oldi kurvad, aga siis jätkasid mitmed teistes koorides. Peetri kirikus oli 1959 asutatud segakoor Cantate Domino ja kuna TEN oli viimasel ajal harjutanud Peetri kiriku ruumides, sest Kasemets täitis seal organistikohuseid, siis siirdus osa lauljatest üle Cantate Dominosse, mille asutajaks oli samuti Udo Kasemets. Kuid küllap mindi ka mujale. 1961. aastal tegutses Torontos mitu koori, kus Kasemetsa koolist läbi käinud naislauljad olid teretulnud, nt L. Avessoni koor Musica Divina, aga ka Vana-Andreses koguduse segakoor ja muidugi Toronto Eesti Segakoor, mis selleks ajaks oli kujunenud üheks tugevamaks kooriks Torontos.

Aastatel 1951– 1961 on Toronto Eesti Naiskooris laulnud:

Ada Haviko
Adele Neivelt
Aime Soomäe
Aino Rosenberg
Aita Klaus
Alice Kosk
Alice Uustal
Alise Kodanipork
Alli Kaar
Alma Vares
Alma Veike
Alma Witte
Alvine Toots
Amanda Kroon
Amanda Pappel
Anne Everaus
Anne Kivisild
Anne Orunuk
Asunta Kirtsi
Elfriede Raudsepp
Elisabeth Tamm
Elli Naarits
Elli Tohver
Endla Komi
Endla Naagel
Ene Runge
Erika Brants
Erika Einer
Erika Kore
Erika Matto
Erna Aasma
Erna Kiik
Erna Niitepõld
Erna Remmel
Estra Väli
Fanny Jaagumägi
Gerda Klaar
Gita Knude
Hedda Maim
Hedvig Korp
Heldi Kull
Heldi Vastopä
Helena Lõugas
Helene Teder
Helgi Rosen
Heli Rakfeldt
Hella Rummo
Helle-Mai Jõgi
Helme Kaju
Helmi Liivandi
Helmi Viksten
Hilda Koppel
Hilda Lehola
Hilde Kõrgemets
Hilja Kuuskman
Hilja Tomson
Ida Idavain
Ilse Rajaste
Ingrid Vaino
Irja-Ann Vaher
Juta Kübarsepp
Koidula Voldt
Leida Eerme
Leida Kuusmik
Leida Paas
Leida Roosimae
Leida Sikemäe
Leone Nõmtak
Lia Albo

Linda Järvalt
Linda Toming
Lisanne Vaher
Lore Rande
Ludmilla Ots
Lydia Martjak
Magda Lees
Magda Rabisson
Malle Hurt
Margarita Põld
Meeri Lehesalu
Niina Randvere
Õie Kärner
Pilvi Vammus
Reika Kiik
Saade Ristmäe
Salme Kukkur
Salme Ratas
Selma Kollina
Silvia Sakk
Soja Ruuse
Tamara Norheim-Lehela
Tamara Orpana
Tuule Jürisalu
Urve Lainurm
Veera Lindemann
Velli Hanson
Vera Vasara
Viima Kirves
Viima Liit
Virve Leesmaa
Virve Mathias

Toronto Eesti Naiskoor (end. Toronto Eesti Pensionäride Klubi Naiskoor)

Kui eesti pagulased Kanadasse saabusid, olid paljud neist keskeas või sellele lähenemas. Aja möödudes kujunes aga nii, et üheks suuremaks eestlasi koondavaks organisatsiooniks Torontos sai pensionäride klubi. See alustas tegevust 1970. aastal (esinaine Freida Terts) ning vähem kui kümne aasta möödudes oli klubil juba üle 700 registreerunud liikme. Klubi kujunes oluliseks suhtluspaigaks Toronto eakamatele eestlastele, kuid selle tegevus äratas tähelepanu ka väljaspool. Kui täis oli saanud 10 tegevusaastat, tuli klubi tervitama linnanõunik T. Wardle, kes oma sõnavõtus rõhutas eestlaste suurt panust Toronto väljaarendamisel ning linna kultuurielu rikastamisel (VE 26.02.80). Oma osa selles oli ka klubi juures tegutseval naiskooril, mis tegevust alustades oli üks Toronto väiksemaid koore. Pensionäride klubi naiskoor asutati 1975. aastal Elfriede Loosbergi eestvedamisel, kelle kutsel olid selleks kokku tulnud Aino Kunstimees, Meery Lehesalu, Meida Liipere, Vaike Melts, Viive Musta, Endla Naagel, Klaara Poshlin, Lydia Reiart ja Alma Vite – nii sai asutajaliikmeid kokku 10. Esimeseks koorijuhiks paluti Artur Mets (ME 31.05.90) ning esmakordselt astuti kuulajate ette 19. veebruaril 1976 (ME 28.09.95).

Pensinäride klubi naiskoor esines tavaliselt oma klubi üritustel, kus osalejate arv on aastakümneid kõikunud 300–400 vahel, mis annab silmad ette nii mõnelegi muule meelelahutusüritusele. Klubiõhtud on tavaliselt toimunud kohvilaula taga (VE 29.03.77). Aastatega kujunesid välja kindlad traditsioonid: koosviibimine algas lühikese palvusega, sellele võis järgneda mõni Eestit puudutav pikem ettekanne. Seejärel kuulati lühikest koorikontserti ja/või rahvalikke pillilugusid (sagedased esinejad on olnud O. Haamer, F. ja V. Saarni, Ä. Käärid, M. Niinvee). Igal koosviibimisel korraldati ühislaulmisi, kus üks populaarsemaid laule oli „Kungla rahvas“ nagu Kodu-Eestiski ning enamasti sai ka tantsida.

Klubi kooris laulis 1970. aastatel 12 naist ja ehkki koosseis oli väike, nägi see laval mõjuv välja nägusate rahvariiete tõttu, mida 1977. aastast alates otsustati kasutada koori esinemiskostüümidena (VE 28.10.77). Lühikontsertide kava koosnes enamasti 5–6 eesti laulust. Nt 1977. aasta talvehooaja avakontserdil kanti ette E. Võrgu „Ma armastan seda maad“, soome rahvaviisi põhjal seatud „Mälestus Pühajärvelt“, A. Topmani „Rändajad“, ning P. Tammeveski „Kodumuld“ (VE 25.10.77). Helilooja Paul Tammeveski viibis ka ise sageli kuulajate hulgas, 1973. aastal oli ta Chicagost elama asunud Torontosse.

Ükski klubi ega ka koor ei saa tegutseda ilma rahaliste vahenditeta. Pensionäride klubi tegevust toetas Kanada riik ning lisa saadi näitusmüükidest ja loteriidest. 1978. aastal riikliku toetuse maksmine klubile lõpetati, kuid klubi üksikud ringid, kaasa arvatud laulukoor said siiski ka edaspidi riigilt mõningast lisaraha. Laulukoor otsustas oma osa (7878 dollarit) paigutada klaverisse (VE

21.03.78), millest oli kasu teistelegi, kes Eesti Maja ruumides muusikat tegid. Selle kõla sai esmakordselt kuulda kevadisel klubiõhtul, kus eeskava oli koostatud koorimuusika asemel soololauludest: Elna Libe esitas Aino Kure klaverisaatel eesti autorite loomingut. 1978. aasta tõi koorile ka kurbi sündmusi: surma läbi lahkus nende juht A. Mets. Tema asemel asus koori etteotsa ajutiselt K. Karuks (VE 08.06.78), kes juhatas koori vaid paaril korral[1] ning juba sama aasta oktoobris vahetas K. Karuksi välja Oskar Haamer, kes tavaliselt mängis klubiõhtutel kitarri. Koor oli aasta jooksul kasvanud (18 liiget varasema 12 asemel) ning kõik laulud, mis O. Haamer kavasse oli võtnud, põhinesid eesti rahvaviisidel (nt M. Härma „Ei saa mitte vaiki olla", R. Pätsi „Lepalind" jts) (VE 24.10.78). Tagasihoidlikku koorikava täiendati soololauludega, mis sageli kõlasid Tamara Norheimi esituses, kes on läbi aegade olnud üks populaarsemaid soololauljaid Torontos. 1978. aastal vahetas naiskoor veel kahel korral dirigenti. Oskar Haamerilt läks taktikepp edasi Eduard Tobrelutsule (ME 31.05.90) ning alates novembrist asus koorijuhi kohale Leida Pilt. Vaba Eestlane (21.11.78) avaldab lootust, et selleks korraks on A. Metsa surmale järgnenud koorijuhikriis möödas.[2] Ka lauljaid tuleb juurde, novembrikuisel esinemisel on kooris juba juba 20 liiget. L. Pilt kirjutas koorile ka moto „Laske laulul lennata" (Liiva 1990).

Mitmed pensionäride klubi liikmed laulsid erinevates Toronto koorides. Toronto Eesti Meeskoori lauljad otsustasid klubi koosviibimiste eeskava täiendada meestelauluga. Lauljaid juhatas O. Haamer ning ette kanti neid laule, mis olid ka TEM-i kavas (nt T. Vettiku „Kuu", A. Lätte „Malemäng", E. Aava „Humal"). Kuna klubil olid omast käest võtta nii nais- kui meeslauljad, pandi aegajalt kokku isegi segakoor (VE 12.06.79), kuid sellest ei kujunenud püsivat gruppi. Kooriesinemised toimusid valdavalt Eesti Majas, kuid juhtus sedagi, et üles astuti muudel üritustel. Kui tavaliselt pakuvad nooremad lauljad muusikalist meelelahutust vanemale publikule, siis pensionäride naiskoor on esinemas käinud noorematele: 1979. aastal lauldi Jõekääru laste suvekodu avaüritusel, kus saadi erakordselt sooja vastuvõtu osaliseks (VE 10.07.79). Kuid koor on lauluga meelt lahutanud ka omaealistel torontolastel väljaspool eestlaskonda, näiteks käidi 1993. aastal esinemas Suomi-Koti elanikele (VE 04.02.93).

1980. aastal sai naiskoor taas uue dirigendi. Leida Pildi manalateele siirdumise järel asus tema asemele Paul Tammeveski, kes oli juba kümmekond aastat klubi tegevuses kaasa löönud. P. Tammeveski oli võimeline koori ka klaveril saatma ning mõnel kontserdil avanes naistel võimalus isegi koos väikese puhkpilliorkestriga musitseerida, juhatajaks Alfred Kelder (VE 27.12.84).

---

[1] Koori juubeliülevaadetes ei ole K. Karuksit dirigendina kunagi mainitud.

[2] Koori ajaloo kohta on olemas ka teine versioon, mille kohaselt L. Pilt juhatas koori 1978–1980, E. Tobreluts 1980. aastal ning temale järgnes P. Tammeveski, kes juhatas koori järgnevad 5 aastat (ME 28.09.95).

Ehkki tegemist oli pensionäride klubiga, võtsid üritused 1980. aastatel üha nooruslikuma ilme. Klubi juurde oli loodud ka pensionäride võimlemisring ja nii tekkis mõte kombineerida laulukoori esinemisi võimlemisnumbritega (VE 16.03.82). Võimlemine on pagulaseestlaste hulgas olnud sama kõrgel tasemel nagu koorilaul ning need kaks on suurematel pidustustel alati kokku kuulunud.

P. Tammeveski jäi koori juhtima ligi viieks aastaks, siis saatis koor ta Vana-Andrese kirikust viimsele teekonnale lauluga „Koduigatsus", mis P. Tammeveski oli koorile kirjutanud. Pensionäride naiskoori järgmiseks dirigendiks sai Margit Viia-Maiste (VE 26.11.85), kes juhtis koori selle tegevuse lõpuni. Uue juhi tulekuga muutus repertuaar pisut mitmekesisemaks: kui varem olid kavas valdavalt eesti koorilaulud (erandi moodustavad üldlauldavad jõululaulud või mõned soome viisidele seatud laulud), siis nüüd ilmub koori repertuaari ka teisi heliloojaid, nt E. Grieg ja O. Merikanto (VE 19.05.88a), kes siiski on eesti kooride repertuaaris üsna sagedased autorid.

1990. aastatel tihenesid suhted kodumaaga ning see väljendus ka pensionäride klubi tegevuses. Klubiõhtutel hakkas käima külalisi Eestist, nende hulgas ka muusikuid. „Kodumaa külaliste esinemine pensionäride rutiinipärases programmis on väga meeldivaks külakostiks," märgib Vaba Eestlane (20.12.90). Klubi jõulukoosviibimisel oli üks esimesi külalisesinejaid viiuldaja Jüri Kukk Tartust, kes mängis Margit Viia-Maiste klaverisaatel A. Järnfeldti „Hällilaulu" ning A. Lemba „Armastuse poeemi". J. Kukk esines ka koos koorisolistide Ellen Kuuskne ja Valli Männikuga, kandes ette Händeli „Hõiska, rahvas" oratooriumist „Juudas Makkabeus" (Liiva 1990). Klubi naiskoori kavasse hakkas tasa-

Koor esinemas Toronto Eesti Pensionäride Klubi koosviibimisel, millega tähistati kodumaalt lahkumise aastapäeva. Paremal dirigent Margit Viia-Maiste.

haaval ilmuma ka Eestis pärast sõda kirjutatud laule, nt Ü. Vinteri „Tootsi ja poiste tantsulugu“ (Liiva 1991) ning V. Tormise „Astuge ette“ (ME 27.09.90).[3] Nende üksikute uute laulude kõrval jäävad kavas siiski domineerima varasemast tuntud eesti koorilaulud, sagedasemad autorid on sel perioodil M. Saar, C. Kreek, R. Tobias, K. Türnpu ning ikka ja jälle laulab pensionäride klubi naiskoor armsaks saanud P. Tammeveski laule (ME 25.10.90a, b).

1990. aastal teeb koor kokkuvõtteid möödunud viieteistkümnest tegevusaastast ning koos sellega meenutatakse ka lahkunuid. Nende hulgas on kaks koori ajaloos väga olulist isikut: koori idee algataja Elfriede Loosberg ning esimene dirigent Artur Mets. Lahkunud on ka seitse lauljat. Kuid koori on uusi liikmeid juurde tulnud ning lauljate hulk läheneb juba kolmekümnele (ME 31.05.90).

1995. aastal sai pensionäride klubil täis 25 tegevusaastat. Klubi liikmeskond on vähenenud: kui 1970. aastatel oli neid 700, siis nüüd vaid 565 ning 48% liikmetest on vanemad kui 80 aastat. Endiselt tegutseb mitu huviringi (ka laulukoor), kuid kui otsustada arvukuse põhjal, siis on neist populaarseim tervisevõimlejate ring, milles osaleb 88 liiget (ME 24.11.94).

1990. aastate teisel poolel hakatakse meediaülevaadetes koori taseme kohta enam kiidusõnu kirjutama, rõhutades, et Margit Viia-Maiste töö on kandnud head vilja. Samas muutub klubiõhtute muusikaline programm üha kirevamaks: rahvusromantiliste koorilaulude osakaal väheneb ning kavast võib leida E. Mägi ja V. Tormise koorilaule, mis kuuluvad ka Eesti tippkooride repertuaari. Kuid nende kõrval lauldakse ka selliseid ansamblilaule, mis olid populaarsed Eesti sõjajärgses isetegevuses, nt Gennadi Podelski „On kallis mulle kodupaik“ ja mis on kodueestlaste repertuaarist sel ajal kindlasti juba kadunud. Meelelahutuskavades kasvab huumori osakaal, olgu need siis humoreskid, nagu nt „Eesti Maja otsib virtinat“, või muusikapalad, nagu näiteks uued sõnad saanud R. Pätsi laul „Minu peig on pensionär“.[4] Laulu uus versioon on populaarne veel mitukümmend aastat hiljemgi, räägib Endla Naagel, kes pikka aega laulis pensionäride naiskooris. Ta jätkab nüüd ansamblis Ehatähed, see tegutseb Ehatares ning lauljaid juhendab Rosemarie Lindau.

> „Iga teisipäev on meil harjutused ja me käime esinemistel isegi Soomekodus. Me laulame isamaalaule ja siis on soome laule ja uuemaid laule ka, Roosi otsib neid ikka. Meil on väga ilus „löögilaul“ – „Minu peig on pensionär“, see on meie leivanumber. Minu peig on pensionär, aga ta on

[3] Laulu tegelik pealkiri on „Tootsi tantsulugu“ ning see on osa Ü. Vinteri kantaadist „Pildikesi koolipõlvest“. Laul kuulus 1990. aasta eesti üldlaulupeol lastekooride kavasse. V. Tormise „Astuge ette“ kuulus samal laulupeol mees- ja naiskooride kavasse (Ojaveski, Puust, Põldmäe 2002: 216).

[4] Laulu originaalpealkiri on „Kalamehe mõrsja“ ning laul algab sõnadega „Minu peig on kalamees“. R. Päts on kasutanud oma laulus Anna Haava teksti.

> veel kõike muud, on Eestis aktsionär ja suvila on tal ja kõik, ta on rikas ja laulab ka ilusti. See on väga vahva laul." (Intervjuu E.N. 2008)

Humoorikad segakavad toovad Eesti Majja rohkesti rahvast kokku ning selle perioodi ülevaated meedias sageli kas algavad või lõpevad tõdemusega, et parkla on peoliste jaoks liiga väike (ME 27.01.94; ME 27.10.94).

19. oktoobril 1995 tähistas koor oma 20. tegevusaastat piduliku koosviibimisega, mille muusikaline osa koosnes eri žanride ja eri ajastute lauludest: K. A. Hermanni „Oh, laula ja hõiska", L. Kooritsa[5] „Vaikselt voolab jõgi", G. Meyerbeeri „Suplejate koor", T. Kärki „Tuulepoiste jenka" ja J. Straussi „Ilusal sinisel Doonaul". Huumori poolelt pakuti publikule seekord Lianne Vaheri seatud R. Pätsi naljamängu „Rannaeit", klaveril saatis M. Viia-Maiste (ME 28.09.95). Koos koori juubeliga tähistati ka Margit Viia-Maiste 10. tegevusaastat pensionäride naiskoori juures.

Koor osales alati nendel üritustel, millega pensionäride klubi tähistas Eesti Vabariigi aastapäeva, emadepäeva, lõikuspüha või jõule. Iga sündmuse puhul oli repertuaaris midagi päevakohast ning üha rohkem ilmus kavasse neid laule, mis olid Eestis populaarseks saanud laulva revolutsiooni ajal – pensionäride naiskoor pidas ajaga sammu, ehkki lauljate vanus oli 1990. aastate lõpuks tõusnud 70–88 aastani (ME 28.10.98). Pensionäride klubi naiskoor on sellest hoolimata ainus koor Torontos, kes kunagi ei ole kurtnud liikmete vananemise ega ka lauljate puuduse üle. 1998. aasta jõulukontserdi ülevaates märgib Meie Elu, et koori on taas ilmunud uusi liikmeid ning häälerühmad on heas tasakaalus (ME 23.12.98).

1999. aasta toob kaasa üllatuse: avaldatakse teadaanne naislauljatele, et uut ja hoogsat tegevusaastat on alustamas 19. augustil 1999 asutatud Toronto Eesti Naiskoor Margit Viia-Maiste juhatusel. Järgmisel kuul ilmub Meie Elu esilehel kirjutis pealkirjaga „Naiskoori debüüt", millest võime lugeda, et koori tegevus on tõesti käivitunud:

> „Neljapäeval, 21. oktoobri pärastlõunal toimus Eesti Maja suures saalis Toronto Eesti Naiskoori debüüt, esimene avalik esinemine. Naiskoor? Kust see siis järsku välja tuli? Nii küsisid paljud. Asi aga polegi nii keeruline ja üllatav. Pensionäride Klubi naiskoor lõpetas oma tegevuse Pensionäride Klubi nime all, mõned lõpetasid laulmise, teised aga moodustasid uue laulukoori ja kutsusid juurde uusi naislauljaid. Tulidki mõned endisest Toronto Eesti Segakoorist ja teised kirikukoorist. Nii nad siis esinesid, 22-liikmelises koosseisus oma endise dirigendi Margit Viia-Maiste juhatusel." (ME 27.10.99)

---

[5] Lembit Koorits on tegutsenud muusikuna nii Kanadas kui USA-s; kirjutanud peamiselt meeleolulaule (EMBL 2007: 302).

Torontos oli sellenimeline koor Udo Kasemetsa juhtimisel kord juba tegutsenud, seetõttu tekitas uue Toronto Eesti Naiskoori ilmumine mõningast segadust. Aeg-ajalt on ka teisi tegevuse lõpetanud koore hiljem elustada püütud, kuid uuel Toronto Eesti Naiskooril pole tõepoolest mingit sidet eelmise Toronto Eesti Naiskooriga, kui mitte arvestada seda, et mõned lauljad on kuulunud nii ühe kui teise koori liikmeskonda. Pensionäride klubi naiskooris aastakümneid osalenud Ludmilla Ots selgitab kujunenud olukorda:

> „Pensionäride naiskoor läks edasi naiskooriks. Pensionäride klubi ei saanud enam meid rahaliselt toetada, aga me ei tahtnud laulu lõpetada, nii et me otsustasime, et laulame edasi omal kulul lihtsalt naiskoorina. Naiskoore on meil siis nüüd kaks: see, mis oli palju aastaid tagasi, ja see, mis tuli hiljem pensionäride klubi naiskoorist. See on väga *confusing*, et on kaks naiskoori. Sellepärast ma tahan siia panna väikse *note*'i: paneme klambritesse „Toronto Pensionäride Klubi"." (Intervjuu, L.O. 2009)

Seda nõuannet on järgitud ka käesolevat ülevaadet pealkirjastades, kuid allpool nimetame uut naiskoori lihtsuse huvides siiski Toronto Eesti Naiskooriks (TEN).

Uus naiskoor säilitas pensionäride naiskoori moto, kandis sama esinemisrõivastust (valge pluus ja sinine seelik) ning ka esimene kontsert ei olnud varasematest kava poolest kuigi erinev. Ettekandele tulid K. A. Hermanni „Me teretame kõiki" ja „Kungla rahvas", M. Härma „Kui sa tuled, too mul lilli", P. Tammeveski „Kodumuld", H. Kändi „Kaugel" ning mõned populaarsed laulud Volli Gustavsoni ansambli Vanad Sõbrad saatel, kes koori debüütesinemist muusikaliselt igati toetas. Solistina esines taas Tamara Norheim-Lehela. Muutustest

Toronto Eesti Naiskoor (end. Toronto Eesti Pensionäride Klubi Naiskoor). Klaveril saadab Margit Viia-Maiste.

rääkides märgib arvustaja, et lisandunud hääled on koori kõla värskendanud (ME 27.10.99). Uus koor oli enne avaesinemist juba kaugemaidki sihte seadnud, nimelt oli plaanis laulda 2000. aasta ESTO-l ühendatud naiskoori ridades. Samuti on uus TEN jõudnud vormistada oma kuulumise Põhja-Ameerika Lauljate Liitu. Koori juhtkond asus energiliselt oma majanduslikku seisu revideerima. Laekur Ludmilla Otsa aruanne näitas eelarve puudujääki, mistõttu plaani võeti lausa kahe tuluõhtu korraldamine. Seni kuni tegutseti pensionäride klubi huviringina, polnud koori finantsolukord meedias jutuks; pärast iseseisvumist ilmuvad koori elu käsitlevatesse kirjutistesse täpselt samasugused pöördumised Toronto eesti ühiskonna poole koorile toetuse saamiseks, mida võime näha teistegi kooride kirjutistes. Tähelepanu äratab ka, et kuni lauldi pensionäride klubi koorina, ei olnud kooril muret lauljate arvu pärast, kuid iseseisva organisatsioonina peab koor vajalikuks meedia kaudu lauljaid lisaks kutsuda. Harjutused on kolmapäeviti kell 10.30 kuni 12.30 Toronto Eesti Maja keskmises saalis (ME 05.04.00) ja see kellaaeg näitab, et osaleda saavad siiski pigem pensionieelised lauljad.

Maikuine tuluõhtu näitab, et koor on vaeva näinud, püüdes tuua midagi omanäolist Toronto muusikaellu, mis tegelikult ei ole sugugi kerge ülesanne. Sellel eesmärgil kasutatakse ära isegi n-ö muusikavälised võimalused: Eesti Maja saalis on kohad esinejatele ja publikule paigutatud varasemast erinevalt ning see leiab hiljem meedias positiivset äramärkimist (ME 17.05.00). Kava, mis tavaliselt on kolmeosaline, on seekord jagatud lausa viieks, nii jääb publikul rohkem võimalusi ka omavaheliseks suhtlemiseks. Alustajaks on naiskoor, moto järel kõlavad E. Griegi / U. Kasemetsa „Lauljate tervitus", M. Lüdigi „Kannike" ja „Kadunud muinaslood", A. Kallisti / P. Tammearu[6] „Kiigu-liigu, laevuke" ja M. Pruuli „Hiirejaht". Kava nätab, et suuremat rõhku pannakse seekord väliseesti lauludele, seda kinnitab ka Jüri Mandre kirjutatud „Nipernaadi" taasmeenutamine, mille segakoor Leelo oli ette kandnud 1986. aastal (VE 04.12.86). Naiskoori kontserdil oli kavasse võetud Ellu ja Nipernaadi duett, mille esitasid Tamara Norheim-Lehela ja Eerik Purje, klaveril Margit Viia-Maiste. Naiskoori kava meenutab tervikuna mingil määral Leelo kunagisi esinemisi oma romantilise ja kevadehõngulise lauluvaliku tõttu (nt A. Karindi „Mailaul", J. Kappeli „Öö bik", P. Tammeveski „Väike laululind", M. Lüdigi „Õhtul"). Koor ergutab publiku kevadeootust ja see tasub ära, sest vastuvõtt on soe ja uus koor on endale ärateenitult poolehoidjaid kogunud.

Naiskoor jätkab tõusvas joones. Sügisel on koor taas iseseisva kavaga kuulajate ees, seekord Eesti Maja kristallsaalis, ning publikut kutsutakse siirduma lauludega sügisesse – niisugune on kontserdi nimetus. Arvustused näitavad, et koor on leidnud oma niši, pakkudes perekondliku koosviibimise laadset kont-

[6] Peeter Tammearu (sünd. 1956 Torontos) alustas pianistina, hiljem õppis ka kompositsiooni Samuel Dolini juures (VE 14.03.78).

serti, millel puuduvad formaalsed jooned ning mille kava on kodune ja omane (ME 29.11.00). Arvustajad jäävad rahule ka esituse kvaliteediga: „Toronto Eesti Naiskoori ei saa just täpselt võrrelda mõne Tõnu Kaljuste lauluansambliga. Ent koor omab tubli annuse entusiasmi, koorijuhi jälgimisvõimet ja kooslaulmisele allumist. Ilmselt oskab ning suudab dirigent M. Viia-Maiste lauljatest parima välja kutsuda“ (samas).

Kontsertide seostamine looduse ja aastaaegadega kujuneb TEN-i traditsiooniks. 2001. aasta kevadkontserdi kavas äratab tähelepanu „muusikaline lillebukett“, mis koosneb sellistest lauludest nagu „Varsakabi“ (P. Ardna), „Kullerkupp“ (E. Tobreluts), lisaks „Kannikesed emale“ (H. Herman)[7] ja mõnevõrra hilisemasse aega kuuluv „Rukkilill“ (H. Jõgioja) (Kava, TEN 2001). 2002. aasta maikontsert on saanud pealkirjaks „Viisidega kevadesse“. Kontsert algas isamaateemaliste lauludega, esitati ka kaks Roman Toi laulu („Kõrs“ ja „Uhti, uhti, uhkesti“), mis kuuluvad paljude Toronto kooride repertuaari. Kontserdi teises osas meenutas koor lauluga emadepäeva (J. Aavik „Emake“) – sellest on tegelikult kujunenud kevadiste kontsertide üldine tava. Edasi mindi kirevama kavaga: „Kaera Jaanile järgnes „Suplejate koor“ G. Meyerbeeri ooperist „Hugenotid“, mis on koori repertuaaris olnud juba aastakümneid. Kava viimaseks lauluks oli „Barkarool“ J. Offenbachi ooperist „Hoffmanni lood“, solistideks Tamara Norheim-Lehela ja Helmi Viksten. Laulu juhatas külalisena Ene Üleoja Eestist, kes viibis Torontos Akadeemilise Segakoori „Ööbik“ kutsel“ (Tensuda 2002).

2003. aasta kevadkontserdi ajaks oli koori koosseis kahanenud ja ka kuulajaskond polnud väga arvukas (60 inimese ringis). Naistele oli toeks tulnud kvartett meeskoori lauljatest (E. Kiilaspea, T. Naelapea, H. Paara ja A. Pügi), kes sisustasid koori esinemiste vaheosa, ning ka naiskoor pani välja oma kvarteti, kus tegid kaasa Linda Järvalt, Virve Mathias, Helmi Viksten ja Alice Kosk – lauljad, keda võiks nimetada Toronto eesti kooride raudvaraks. TEN-i kava oli mitmekesine: K. A. Hermanni „Kevade marss“, F. Saebelmanni „Ellerhein“, J. Aaviku „Avalaul“, R. Lätte „Sõprade juurde“, A. Kapi „Käokene“, V. Reimanni „Ööbik“, E. Oja „Vares vaga linnukene“ (Oja 2003a) – seekord siis esindatud väike osa linnuriigist. Samal suvel osales koor ainsa naiskoorina Seedrioru laulupäeval (EE 02.04.03).

Järgmise aasta kevadkontsert kannab nimetust „Lauluga kevadesse“ ning koorist on järele jäänud pigem ansambli mõõtu grupp – 10 naist, täpsemalt „noort daami, sest nii kaua kui inimene veel laulab, ei ole ta vana“, kommenteerib Eerik Purje (2004). Kavas on sellised laulud nagu A. Karindi „Mailaul“, E. Oja „Suveööl“, aga ka J. Brahmsi „Hällilaul“ (Tamara Norheim-Lehela ja Helmi Viksteni duett). Meessoo poolt toetab sel korral Gustavsoni ansambel Vanad Sõbrad. TEN-i kevadüritusest kokkuvõtet tehes märgib E. Purje, et „koori suurimaks plussiks on nende pretensioonitus. Nad ei üritanud pakkuda publikule

[7] Autori kohta ei leidu muusikaalastes teatmeteostes andmeid.

eriti suurt kunstilist elamust, vaid head meelelahutust“ (samas). Kõigi viimaste kontsertide lõppu oli planeeritud koori ja publiku ühislaulmine, laulusõnad on ära trükitud kavalehe tagaküljel. Lauldi igihaljaid seltskonnalaule, nt „Mingem üles mägedele“, „Tipa-tapa valss“, „Raha paneb rattad käima“ jt (Kava, TEN 2001; Kava, TEN 2002; Kava, TEN 2003). Koori suundumus oli sarnane juba Pensionäride Klubi päevil ning sellise meelelahutuse järele on publikul alati olnud ka vajadus. Kuid ajad muutuvad ja TEN, kes ei jõudnud selle nime all kuigi kaua laulda, lõpetas oma tegevuse. Otsus tehti teatavaks 2004. aasta oktoobris Eesti Majas, kuhu eesti organisatsioonide esindajad iga-aastasele koosolekule olid kogunenud (Aleve 2004b).

Toronto Eesti Naiskoor (endine Toronto Eesti Pensionäride Klubi Naiskoor) alustas oma tegevust 1975 ning koos lauldi 29 aastat. Sel ajavahemikul on meie andmetel kooris osalenud:

Aino Kunstimees
Aino Laanep
Alice Kosk
Alise Kodanipork
Alma Vite
Alvine Toots
Anne Haabel
E. Kalju
E. Klaar
E. Kunstimees
Elfriede Loosberg
Elviira Jõgi
Emilie Ivand
Endla Naagel
Erna Aasma
Eva Kokla
Freida Terts
Gerda Klaar
H. Härm
Hella Saarne
Helle-Mai Jõgi
Helmi Viksten
Hilja Kuuskman
Ilse Rajaste
Ingrid Vaino
Juta Kübarsepp
Klaara Poshlin
L. Karro
Leida Pajur
Leida Roosimäe
Linda Järvalt
Linda Toming
Ludmilla Ots
Lydia Kööp
Lydia Meikar
Lydia Reiart
M. Raudvere
M. Umadra-Maiste
Meery Lehesalu
Meida Liipere
N. Igav
Niina Randvere
S. Soovere
Saade Ristimäe
Salme Kukkur
Salme Ratas
T. Jürisalu
Tamara Norheim-Lehela
V. Kõks
V. Musta
V. Männik
V. Toots
Vaike Melts
Vanda Pormeister
Viive Musta
Virve Leesmaa
Virve Mathias

Toronto Eesti Segakoor

29. juunil 1951 tõi „Gripsholm“ Halifaxi sadamasse taas eestlasi, nende hulgas ka tuntud näitleja Kaarel Söödori perekonna (ME 04.07.51). Koos sellega jõudis Kanadasse tulevase Toronto Eesti Segakoori „algrakuke“. „Toronto noorem laulukoor rajati möödunud suvel Atlandi ookeanil laeval, millega arvukalt põgenikke Rootsist uute randade poole teel oli,“ kirjutab Vaba Eestlane (09.01.52) mõni aeg hiljem, kui koor on end juba avalikkusele esitlenud. Algatus tuli Magda (Mahta) Söödorilt,[1] kellest sai ka koori esimene dirigent.

Toronto Eesti Segakoor (TES) polnud sugugi esimene eesti koor eksiilis, mille sünnile pandi alus laeval. 1947. aasta oktoobris alustas Bremenhafeni sadamast teekonda Austraaliasse sõjaväe transportlaev „General Stuart Heintzelman“. Pärast nädalast merel viibimist kutsus Elmar Saarepere söögisaali kokku 12 meest, kellest mitmed olid laulnud ka Saksamaa DP-laagrites, ning algas esimene kooriharjutus. Kahekümne päeva möödudes anti tänukontsert laeva meeskonnale, kes aitas eestlastel Austraaliasse jõuda. Nii sai alguse Eesti Meeskoor Austraalias (Saarepere 1993). Teine maailmasõda külvas eesti koorilaulutraditsiooni laiali üle kogu maailma.

> „Meil oli nagu väike Eesti riik siin Torontos ja sellepärast hakkasid need organisatsioonid kohe tööle. Meil jäi kõik see maha, mis oli meile südamelähedane, ja alguses sa tunned nii suurt puudust sellest ja sa lihtsalt hakkad ise midagi tegema. Eestlased ei saa ilma laulukoorita läbi ja ütleme, et sellepärast asutati segakoor, et me tahtsime laulda ikka neid eesti laule.“ (Intervjuu, N.H. 2009)

Meie Elus (10.10.51b) avaldatud kuulutuses ütles tulevane TES „tere tulemast kõigile eesti laulukultuuri edasikandjatele – eesti noortele“ ning 14. oktoobril tulidki kokku asutajaliikmed.[2] Lauluharjutustega alustati regulaarselt kolm nädalat hiljem, harjutustunnid toimusid 15 Grange Rd.[3] Eestlaskonnas arutleti, kas on vaja veel ühte koori lisaks, kui Torontos juba on nii mees- kui naiskoor, kuid M. Söödor jäi endale kindlaks: on küllalt eestlasi, kes ei laula kusagil, nii et lauljaid jätkub ka segakoorile. Juba sama aasta jõulude ajal osales koor Toronto kirikutes jumalateenistustel ja liikmeskond ulatus 40 lauljani. Iseseisvaid kontserte esialgu veel ei planeeritud, sest vajati aega enda „kokku laulmiseks“ (VE 09.01.52).

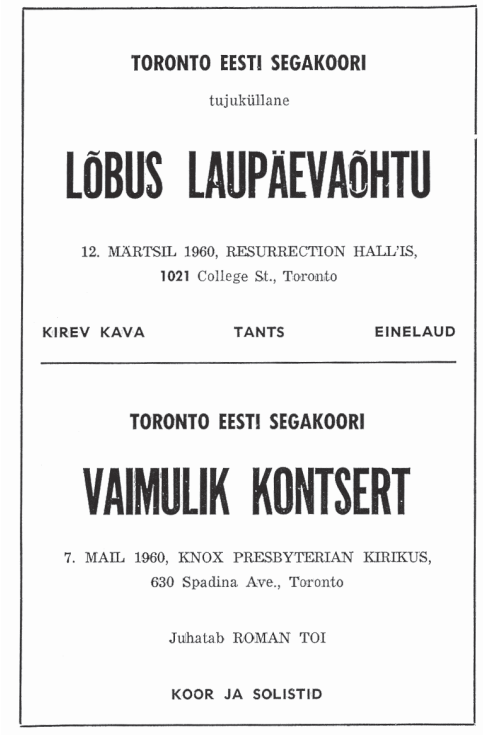
[1] M. Söödor (1908–1995) lõpetas 1929 Tallinna Konservatooriumi muusikapedagoogika erialal. Tegutsenud Eestis orkestrijuhi, näitleja ja lavastajana, hiljem Torontos näitleja ning muusika- ja koorijuhina (EMBL 2008: 338).

[2] Eri allikate põhjal on asutajate arv erinev: Ludmilla Otsa andmetel 16 (Intervjuu, L.O. 2009), Alfred Kelderi andmetel 17 (Kelder 1981).

[3] Praegu asub selles paigas Grange Hotel.

M. Söödor jäi koori juhatama kaheks aastaks. TES debüteeris 1953. aasta 19. detsembril United Church'is, juhatas uus dirigent Lembit Avesson ja solistina tegi kaasa Helmi Betlem. See oli oluline sündmus, sest selle kontserdiga „astus koor kontsertkooride ridadesse" (Intervjuu, L.O. 2009). Kuna lauldi peamiselt jõululaule, siis reklaamis koor oma esinemist jõulukontserdina. Eesti laule oli kavas ainult kaks: Udo Kasemetsa „Jõuluöö" ja Roman Toi „Jõululaul", kava teises pooles esitati osi Händeli „Messiast" (VE 16.12.53). Nii oli TES algul väga „Avessoni nägu": repertuaaris domineerisid maailmaklassikasse kuuluvad vaimulikud laulud (vt ka peatükki „Musica Divina", lk 211–212). Koori edaspidises tegevuses asetatakse rõhk selgelt eesti rahvuslikule koorilaulule, mis on kooskõlas põhikirjas väljendatud enesemääratlusega: TES on laulukultuuri harrastav eestluslik organisatsioon. Koori ampluaa kujuneb siiski mitmekesisemaks. Vaimulikke kontserte korraldati ka hiljem, nt Knox Presbyterian'i kirikus Eduard Tobrelutsu juhtimisel (VE 28.05.58a) ning traditsioon jätkus Roman Toi ajal (Kava, TES 1959), kusjuures kuulajate hulgas oli alati ka palju mitteeesti päritolu kanadalasi. Lisaks on segakoor Toronto kultuuriloos endale koha kindlustanud tuluõhtutega, mis kandsid Lõbusate Laupäevaõhtute nime.

1955. aasta mais oli koor juba võimeline esinema ulatuslikuma iseseisva kavaga. Kevadkontsert toimus Central High School of Commerce'i aulas. Kavalehe (Kava, TES 1955) saatesõnas kirjutatakse, et see on TES-i esimene rahvuslik kontsert, kus avalikkuse ette astutakse eesti heliloojate lauludega. Ettevalmistusi oli alustatud 1954. aasta novembris, kui koori asus juhtima E. Tobreluts (VE 06.04.55). Kooriharjutused toimusid kaks korda nädalas: pühapäeval Peetri ja neljapäeval Vana-Andrese kiriku ruumides (VE 26.11.55). Eesti rahvusluse säilitamise huvides pääsesid kooliõpilased kontserdile tasuta. Kontserti alustati hümniga („God Save the Queen"), järgnes moto ja segakoori esinemine. Kavas olid M. Lüdigi „Põlismetsa järv" ja „Laevnik" (kontsert oli pühendatud helilooja 75. sünnipäevale), A. Lätte „Palve" ja „Laul rõõmule", E. Võrgu „Ma lillesideme võtaks" ja „Helise ilma", T. Vettiku „Leelukundlaste laul" ja „Krüsanteem", E. Aava „Hommik", H. Kändi „Ilutegija", A. Vedro „Midrilinnu mäng", J. Jürme „Naljalugu" ja M. Härma „Tule koju". Laulud

TORONTO EESTI SEGAKOORI

tujuküllane

LÕBUS LAUPÄEVAÕHTU

12. MÄRTSIL 1960, RESURRECTION HALL'IS,
1021 College St., Toronto

KIREV KAVA TANTS EINELAUD

TORONTO EESTI SEGAKOORI

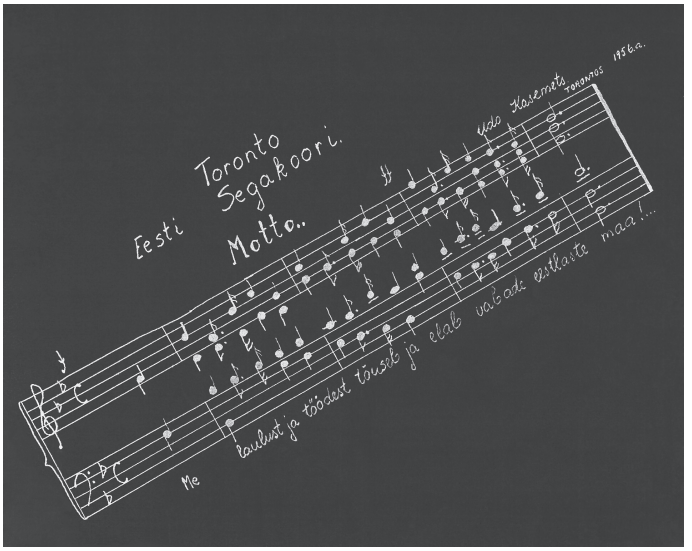
VAIMULIK KONTSERT

7. MAIL 1960, KNOX PRESBYTERIAN KIRIKUS,
630 Spadina Ave., Toronto

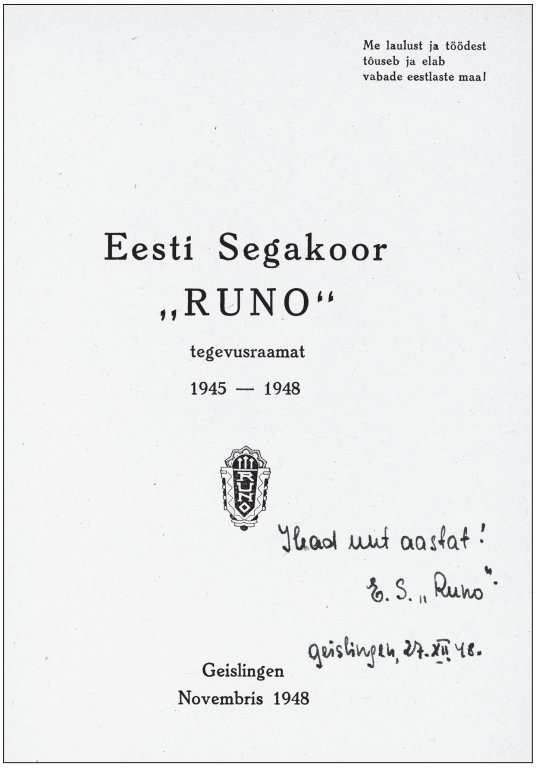
Juhatab ROMAN TOI

KOOR JA SOLISTID

Reklaamlehekülg Toronto Eesti Segakoori kavabrošüürist.

Toronto Eesti Segakoori moto. Linda Järvalti noodigraafika.

Me laulust ja töödest
tõuseb ja elab
vabade eestlaste maal

Eesti Segakoor
„RUNO"

tegevusraamat

1945 — 1948

Head uut aastat!
E. S. „Runo".

Geislingen, 27.XII.48.

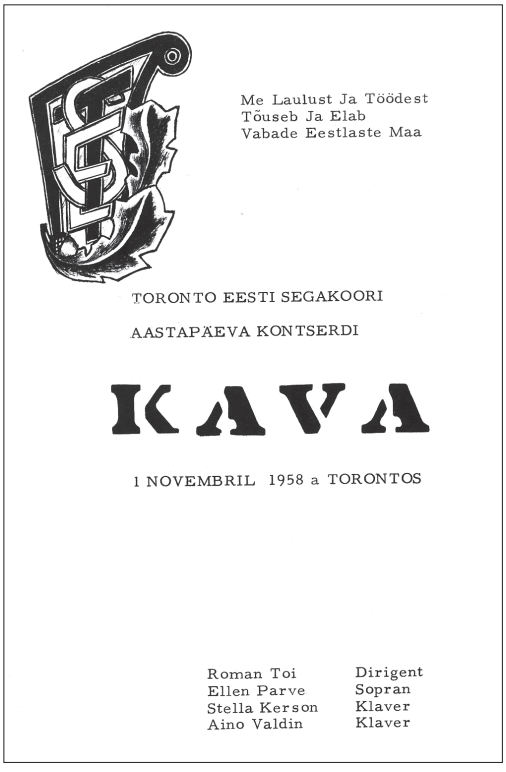
Geislingen
Novembris 1948

Geislingeni Eesti Segakoor Runo tegevusraamatu tiitelleht koori moto tekstiga.

on eranditult kirjutatud looduslüürilistele ja isamaa-armastusest kantud tekstidele. Koori esinemine oli jaotatud kaheks osaks, mille vahe täitsid solistid. Sellele kontserdile oli solistiks palutud soome päritolu viiuldaja Andrea Hansen, kelle kava koosnes maailmaklassikast ning keda klaveril saatis Peeter Paul Lüdig (Kava, TES 1955). Kontsert lõpetati Eesti hümniga. Enesekindel esinemine kinnitas, et „noor koor on üle jõudnud oma sünnitamisvaludest ja on võitmas endale väärilist kohta Toronto Eesti Meeskoori ja Toronto Eesti Naiskoori kõrval eesti muusikaelus Torontos," kirjutab Vaba Eestlane (11.05.55).

Esimese viie tegevusaasta jooksul vahetus mitu dirigenti, lisaks M. Söödorile, L. Avessonile ja E. Tobrelutsule on lühikest aega koori juhtinud ka U. Kasemets, kes on koori ajalukku läinud eelkõige moto autorina – nii tekst kui viis on tema kirjutatud. Moto sai valmis koori 5. sünnipäevaks ning selle tekst on ka samaks tähtpäevaks asutajaliikmete poolt koorile kingitud lipul (VE 18.10.79). Segakoori moto on loodud samale tekstile, mida oma motos kasutas Geislingeni Eesti Segakoor Runo (juh. U. Kasemets).

Stabiilne ajajärk koori arengus algas 1957. aasta mais, kui koori asus juhtima R. Toi, kes jäi sellele kohale seitsmeteistkümneks aastaks. Koori tegevus saab uut hoogu. Esinetakse Torontos aastakontserdiga ning hakatakse planeerima kontsertreisile New Yorki 1958. aasta sügisel.

Me Laulust Ja Töödest
Tõuseb Ja Elab
Vabade Eestlaste Maa

TORONTO EESTI SEGAKOORI

AASTAPÄEVA KONTSERDI

KAVA

1 NOVEMBRIL 1958 a TORONTOS

Roman Toi	Dirigent
Ellen Parve	Sopran
Stella Kerson	Klaver
Aino Valdin	Klaver

Toronto Eesti Segakoori kavabrošüüri esileht R. Toi perioodi algusest.

Nii TES kui mitmed teised Toronto koorid reisivad palju, kuid meediakajastus näitab, et just need esimesed reisid 1950. aastatel olid rahvuskultuuri alalhoidmise jaoks olulised sündmused. Toronto kooridest oli New Yorki varem kahel korral külastanud Toronto Eesti Meeskoor (1954 ja 1957), osaledes Eesti Meestelaulu Päeval (Eerme 1971: 18–19). Meestelaulu Päevad panidki aluse tihedatele kontaktidele Toronto ja New Yorgi kooride vahel, ehk siis laiemalt vaadates Ameerika mandrile emigreerunud eestlaste vahel. Ettevalmistused taaskohtumiseks kaasmaalastega algasid mõlemal pool varakult ja nii New Yorgi kui Toronto eesti ajalehed hoidsid inimesi asjade käiguga kursis. TES-i koormus tõusis tunduvalt ning oktoobri algul kirjutab Vaba Eestlane (08.10.58), et „koori tegevuse ja ülesannete suurenemise tõttu on koori juhatus kutsunud abi-

koorijuhi ülesandeid täitma Eerik Purje.“ Lisaks on hääleseadjana appi palutud Helmi Betlem, et ühtlustada 82 lauljaga koori kõla. Samal ajal teavitas Vaba Eesti Sõna New Yorgis kohalikku eestlaskonda, andes ülevaate nii kontserdi programmist kui ka külalistest. Ajaleht trükkis ära kõigi lauljate nimed, andis täpseid juhiseid nende vastuvõtmiseks Grand Central'i jaamas, kuhu nad pidid saabuma varahommikuse rongiga, ning majutuse ja edasiste tegevusplaanide kohta (VES 02.10.58). Koori reklaamiti kui suurimat eestlaste segakoori Ameerika mandril, mis on jõudnud iseseisvate kontsertidega esineda juba mitmel pool Kanadas, kaasa arvatud raadios (VES 09.10.58). Pärast kontserti ilmus ajalehes Vaba Eesti Sõna kaks pikka ja sisutihedat arvustust.

Kontsert toimus Charles Evans High School'i aulas. Kuulajaid oli ligi 800 ja kohale tulid isegi need kaasmaalased, kes tavaliselt eesti kultuuriüritustel ei käinud. Koor oli tõepoolest suur (lava jäi kitsaks), ning ka muidu muljetavaldav oma valgetes kleitides ja smokingutes. Juba enne lauluga alustamist olid newyorklaste südamed võidetud, nii et motot, millega koor kontserdi sisse juhatas, kuulas publik püsti seistes. Mitmed laulud tulid kordamisele (M. Härma „Ei saa mitte vaiki olla“, J. Aaviku „Lüüriline süit“ ja „Meie laulame“, E. Oja „Kägu kukub“, A. Vedro „Midrilind“ ja E. Tubina „Igatsus“). Vokaalsuurvormidest oli kavas Gounod' oratoorium „Ülestõusmine“, solistina tegi kaasa H. Betlem, keda arvustajad nimetavad „üheks meie eestilisemaks suurlauljaks“. Kontserdile järgnesid rohked sõnavõtud kohalikelt eesti kooritegelastelt ning ka läti luteri koguduse segakoori esindaja oli tervitama tulnud, tehes seda eesti keeles. Koor lõpetas esinemise J. Aaviku lauluga „Hoia, Jumal, Eestit“, mida luues „Aavik on tabanud oma rahva hinge,“ märgib VES (16.10.58). Kogu sündmust kroonis spontaanselt alustatud „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“.

Arvustaja Juta Kurman (1958) on hinnanud TES-i keskmise häälematerjaliga kooriks, kuid ta tõstab esile R. Toi oskuslikku tegutsemist, kes suudab koori muuta paindlikuks tööriistaks: koor töötab kui „hästi distsiplineeritud, intonatsioonipuhas ja oma juhatajat paendlikkusega jälgiv kompaktne muusikaline üksus.“ Seoses järjekordse kontsertreisiga New Yorki neli aastat hiljem on Vaba Eesti Sõna ajakirjanik sisse vaadanud ka TES-i prooviruumi, et näha, kuidas see tööriist oma paindlikkuse saavutab. Roman Toi tegevust on võrreldud nõiaköögitrikkidega ja vaatleja on välja noppinud hulga iselaadi juhiseid, mida koor maestrolt saab: „Ärge tehke kohvitundi kahe fraasi vahel!“, „Mehed, seda kohta laulge nagu teisest toast!“, „Bassid, ega see pole tramm, kus daamidel on eesõigus. Astuge sisse koos naishäältega!“ (VES 01.03.62) – sellises sõnalises rahesajus kulgeb kogu TES-i kooriharjutus. Lõpuks annab koorijuht hääled ning kõnnib harjutusruumist hoopis minema, jättes koori omapäi laulma – tööriist on välja timmitud.

TES-i esimene kontsert New Yorgis 1958 oli sealsete eestlaste kultuurielule „ergutavaks jõuks siinse rahvusliku tegevuse suveunest ülesäratamisel,“ märgib J. Kurman (1958). Seda näitas ka New Yorgi Eesti Majas järgnenud koosviibimine, kus kahe eesti kogukonna vahelist sõprust kinnitati mitmel moel. Koori esimees T. Teder tegi teatavaks, et TES on oma sõpruskoorideks valinud nii

New Yorgi Eesti Meeskoori kui New Yorgi Eesti Haridusseltsi Naiskoori, mõlemale anti üle TES-i miniatuurne lipp (VES 16.10.58). Oma lipu oli koor saanud 1956 ning Valentine Männik oli kujundanud ka rinnamärgi, millel on sini-must-valges kirjas tähed T.E.S., kannel ning tammelehed (Intervjuu, L.O. 2009).

Segakoori menust New Yorgis kirjutavad ka Toronto lehed. Kooriga kaasas olnud vaatleja tõstab esile sobivat repertuaarivalikut: „Koor esitas tuttavaid laule, aga kuulsin publiku hulgas korduvalt väljendit: kui ilusad laulud nad on valinud. Kui segakoori naislauljad esitasid Miina Härma „Ei saa mitte vaiki olla“, lausus üks kuulaja veendunult: „Ma olen seda laulu väga palju kuulnud, aga kunagi ei ole ta nii hästi kõlanud.““ (VE 18.10.58). Edukal New Yorgi reisil oli veel üks positiivne tagajärg: koori tuli juurde uusi liikmeid ja 1958. aasta novembris oli lauljaid kokku 101 (Kava, TES 1958).

Järgnevatel aastatel reisis koor palju, andes iseseisvaid kontserte ning osaledes Eesti Päevadel ja ESTO-del ühendkoori koosseisus. Kolm aastat pärast New Yorki käis TES külas Chicago Eesti Segakooril ja see kujunes taas eesti pagulasi ühendavaks suursündmuseks. Kontserdile oli tulnud kaks kolmandikku kohalikest eestlastest ning kuulajad, eriti vanemad, olid pisarateni liigutatud. R. Toi, kes on tuntud oma võime poolest publikuga kontakti saada, pani rahva koorile kaasa laulma („Kui Kungla rahvas kuldsel a'al“). Külaskäigu lõppedes tunnistasid chicagolased, et said innustust rahvusliku tegevuse jätkamiseks (VE 18.10.61). Isegi kui see ei olnud laulureiside korraldamise peaeesmärk, on need reisid kindlasti täitnud olulist osa eesti ühiskonna konsolideerumisel Ameerika mandril.

1950. aastate keskel saab ilmsiks Toronto eestlaste püüd tutvustada oma laulukultuuri ka väljaspool eestlaskonda, sellega jätkatakse Saksamaa DP-laagrites alguse saanud suundumust. 1958. aastal osales segakoor United Appeal'i festivali raames 21 rahvuse paraadil Toronto näitusevälјakul (VE 08.10.58) ning jõudis oma esinemisjärjega ka Kanada raadiosse. Esimene raadiokontsert toimus 1956 CFRB saates „Canadians all“, kus esitati „meeleolu- ja temperamentseid laule“ (Intervjuu, L.O. 2009). Kaks aastat hiljem esitles raadiojaam CBL oma saatesarjas „Songs of My People“ TES-i nelja eesti lauluga (J. Aaviku „Meie laulame“, E. Tubina „Igatsus“, H. Kändi „Kaugel“ ja M. Lüdigi „Sääl kord kasvab“) (VE 19.02.58). 1959. aastal salvestas koor oma laule vinüülplaadile.

TES lähenes hoogsalt esimesele juubelile. Kokkuvõtteid saavutatust hakati tegema juba 1960. aastal. Koori statistika näitab, et selleks ajaks oli selja taga üle 20 kontserdi. Koor oli majanduslikult heal järjel, sellele aitasid kaasa nii tuluõhtud kui Eesti Maja aktsiad, mida kooril oli 2000 dollari väärtuses. Seati eesmärgiks ka lauljaskonna arvuline edendamine: juubelipeoks sooviti jõuda 120 lauljani (VE 22.06.60). Selliste hiigelmõõtmeteni koor siiski ei paisunud – teadaolevalt jääb suurimaks arvuks 101 lauljat. Juubelipidustused olid kavandatud 14. jaanuarile 1961 ning kohaks oli valitud rohkesti publikut mahutav Massey Hall. Repertuaarivalik oli üsna suurejooneline ja sisaldas kaks esiettekannet: Maimu Miido „Tuksuv süda“ ja Roman Toi „Kevade laul“. Viimane on

autori kingitus koorile juubeli puhul ja Vaba Eestlase reklaamartikkel iseloomustab seda nii: „See rondo vormis *a capella* teos taotleb muusikaliste vahenditega põhjamaise kevade ärkamise ilmestamist pika talve ängistuse kütkest, mida luuletaja (Kersti Merilaas) suure sissetundmisega on sõnadesse valanud." Kontserdi lõpetuseks oli valitud A. Kapi patriootiline kantaat „Päikesele", mille esiettekanne toimus 1913. aastal Tallinnas Estonia teatri avapidustustel. TES-i kavas on suhteliselt vähe ingliskeelseid laule, üks neist, Edward Elgari „Snow" kõlas 10. sünnipäeva kontserdil (VE 11.01.61).

Kontserdi toimumise järel nimeti seda meedias eesti kultuurielu üheks tippsündmuseks Torontos. Koori oli tervitama tulnud konsul J. E. Markus ning paljude eesti organisatsioonide juhid Torontost, aga esindatud olid ka eesti koorid mujalt Kanadast, samuti USA-st ja isegi Rootsist (VE 18.01.61), mis ühest küljest annab märku eesti kooride tihedast lävimisest ning teisest küljest TES-i tuntusest, mille üle koor uhkust tunneb. Kavabrošüüris end ingliskeelsele publikule tutvustades kirjutab koor oma kohast Toronto kultuurimaastikul nii:

> „The name of the City of Toronto, represented by the Mixed Choir, has been brought far beyond its limits. With appearances in Buffalo, New York, Chicago and even as far as San Francisco, the words Estonian and Toronto have become synonymous." (Kava, TES 1961)

Juubelikontserdist kirjutasid ka Toronto „suured ajalehed" Globe and Mail ja Telegram. Kui esimene keskendus kontserdi muusikalisele aspektile, siis teine avaldas intervjuu dirigent R. Toiga, kus puudutati ka tema pagulasesaatust (VE 25.01.61), mis kahtlemata toetas eestlaste püüdu selgitada kanadalastele Eesti annekteerimist Nõukogude Liidu poolt.

Kümneaastase tegevuse jooksul olid koori traditsioonid välja kujunenud. Regulaarselt toimusid kevadkontsertid. Need olid 3-osalise vormiga, millest kaks äärmist osa sisustati segakoorilauludega ning keskmises osas esinesid külalissolistid või koori naissektsioon, kes esitas naiskoorilaule. Osaleti eesti rahvuslikel tähtpäevadel ja laulupidudel. Seoses viimasega kirjutab Vaba Eestlane kakskümmend aastat hiljem, et segakoor on olnud „tugevaks alussambaks laulupidude ja suurte ühisürituste sünni juures, kui uuesti tõstatati laulupidude traditsioon peale kodumaalt lahkumist" (VE 25.02.82). Iga aasta märtsis korraldas koor tuluõhtu, mis tõi kokku suure osa Toronto eestlaskonnast. Ühtlasi kasutati kõiki võimalusi – olgu need raadiosaated või Kanada riikliku kultuuripoliitika teostamises tähtsat osa mänginud multikultuuripäevad, et tutvustada eesti koorilaulu teistele kanadalastele.

TES-i kevadkontsertide peaeesmärk oli anda ülevaade lõppeval hooajal tehtud tööst. Kavas on alati domineerinud varasem rahvuslik koorilooming ning mõnikord on kontserte seotud ka eesti heliloojate juubelitega. Nii näiteks oli 1970. aasta kevadkontsert Brocton High School'i aulas pühendatud M. Lüdigi 90. sünniaastapäevale ja ettekandele tuli tavapärasest rohkem tema teoseid: „Üksik lill", „Kits ja hunt", „Mets" ning kantaat „Mälestused". Kontserdi lõpetas

Toronto Eesti Segakoor 1970. aasta kevadkontserdil.

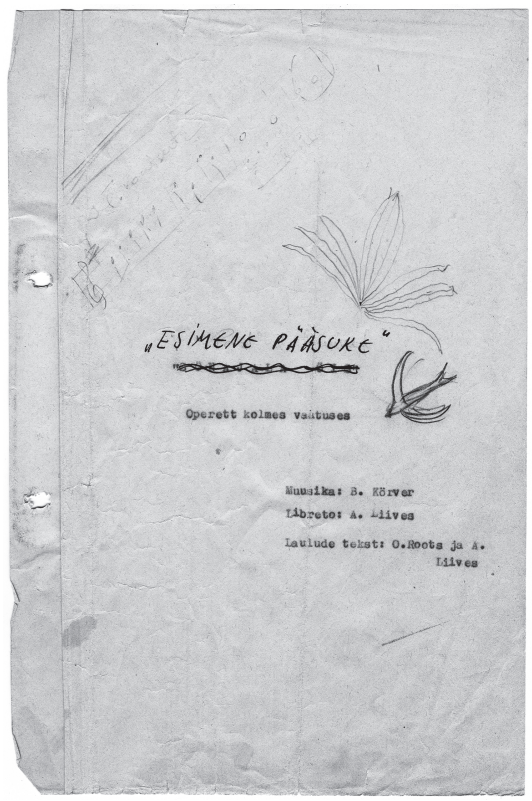
R. Toi oma vastse kantaadiga „Mängumees“, mis põhineb eesti rahvaviisidel (VE 10.04.70). TES püsis laineharjal: kunstiline tase oli kõrge, suudeti pakkuda meelelahutust, mis tõi kokku rohkesti publikut ning oma võimaluste piires rääkis TES kaasa ka pagulaskonna üldisemas kultuuripoliitikas. Nimelt toimus vahetult enne 1970. aasta kevadkontserti tuluõhtu, kus Lydia Vohu lavastas koostöös R. Toiga katkendi B. Kõrveri ja A. Liivese operetist „Laanelill“.[4] See osutus ajendiks laiemale arutelule teemal, kas Nõukogude võimu poolt kõrge tunnustuse saanud helilooja looming peaks kõlama Eesti Majas. Seisukohad jagunesid kaheks: ühed olid pooldavad ja teised kriitilised. Meedia võimendas probleemi nii Torontos kui mujal ning diskussioon väljus kiiresti muusika valdkonna raamest.

„Laanelill“ on Eestis sõjajärgsel perioodil loodud operettidest kahtlemata kõige operetlikum selle sõna parimas tähenduses. Veel 40 aastat hiljem mäletavad ka TES-i lauljad „Laanelille“ kui väga romantilist ja luulelist lugu ning sõnadki on meeles: „Tule, päikene, sära, silm, õitsema lööb, õitsema lööb laanelill…“ (Intervjuu, N.H. 2009). Enne „Laanelille“ (1955) toodi Vanemuises lavale B. Kõrveri „Ainult unistus“ (libreto samuti A. Liiveselt), mille tegevus toimub 1930. aastate Eestis. Sellest operetist pärinevat „Kerjuse laulu“ tunneb Eestis tõenäoliselt pea iga eestlane, ehkki pigem algusrea „Kõik roosid ma kingiksin sulle“ nime all ning autor, päritolu ja kirjutamise aeg on ammu ununenud, nagu see sageli juhtub suure populaarsuse saavutanud lauludega. „Ainult unistus“ kujunes menukaks ning eesti muusikaelu tegelased jäid ootama järgmist operetti, pannes autoritele südamele, et see kajastaks kaasaega (Vaher 2007: 88–92) – niisu-

[4] „Laanelill“ on kirjutatud 1959. aastal ning see esietendus sama aasta detsembris teatris, mis sel perioodil kandis nime Tööpunalipu Ordeniga Eesti NSV Riiklik Teater „Vanemuine“. Opereti lavastas Eesti NSV rahvakunstnik Epp Kaidu (Kava, Teater Vanemuine 1960).

gune oli nõukoguliku kultuuripoliitika põhimõtteline nõue. Ometi toimis A. Liives vastupidi. Oma intervjuus selgitab ta, et see „operett viib meid 1910-ndate aastate ühe Eesti kubermangulinna teatrisse, kus parajasti valmistutakse eesti esimese opereti lavaletoomiseks“ (Halliste 1959).

On huvipakkuv, et operett vahetas enne lavale jõudmist kaks korda nime. Algul oli A. Liives pealkirjaks pannud „Sõnajalaõis“, viidates üliharuldasele leiule, mis inimese õnnelikuks teeb, olgu see siis operett, armastus või mõlemad. Soovides nihutada rõhku rohkem eesti esimesele operetile, vahetati „Sõnajalaõis“ „Esimese pääsukese“ vastu, mis väljendab loo peamist mõtet küll kõige otsesemalt, kuid kõlab samas klišeelikult. Kolmandal katsel sündis keskteevariant „Laanelill“ ja kogu nimesaamise protsess on ilmekalt nähtav käsikirja esilehel.[5]

„ESIMENE PÄÄSUKE“
Operett kolmes vaatuses
Muusika: B. Kõrver
Libreto: A. Liives
Laulude tekst: O.Roots ja A. Liives

B. Kõrveri / A. Liivese opereti „Laanelill“ käsikirja tiitelleht.

„Laanelilles“ jutustatakse niisiis lugu eesti rahvusliku opereti loomisest 20. sajandi esimesel kümnendil ehk ajal, kui pandi alus kogu eesti rahvuslikule muusikale. Sellest ajajärgust on pärit ka suur osa meie hinnatumaid koorilaule, mis pole kunagi kadunud ühegi eesti koori repertuaarist. Torontos tõstis „Laanelillega“ kaasnenud diskussioon TES-i populaarsust ja nii oli tuluõhtule järgnenud M. Lüdigi juubelikontserti kuulama tulnud üliarvukas publik. Dirigendile suunatud kiiduavaldused kontserdi lõpus „võtsid kohati pooldemonstratiivse iseloomu osa publiku püstitõusmisega“ (ME 22.04.70), milles võib näha „Laanelille“ järellainetust. TES-i tuluõhtutel on kindel koht Toronto eestlaskonna populaarsemate seltskonnaürituste hulgas ning operetižanri juurde on tagasi pöördutud ka hiljem.

Tuluõhtute traditsioon kujunes välja 1950. aastate teisel poolel. TES astus meelelahutusliku kavaga esmakordselt publiku ette Toronto Eesti Seltsi peoõhtul Top Hatis. Lauldi eesti heliloojate koorilaule, mida võib leida ka tava-

[5] „Laanelille“ käsikiri asub Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumis.

kontsertide programmist, kuid neile pakkusid vaheldust naisvõimlejad, õhtu lõpul korraldati loterii ja muidugi sai publik ka tantsida (VE 02.02.55). TES-i oma tuluõhtutel hakkasid lauljad ka tantsunumbreid esitama ning tegelaskonnale lisandus teadustaja-humorist (VE 02.03.57). Tuluõhtuid korraldati Lõbusate Laupäevaõhtute nime all kuni koori tegevuse lõppemiseni 1997. aastal. Koori soov pakkuda sellel erilisel õhtul publikule midagi erilist viib koorilaulude osakaalu järkjärgulisele taandumisele programmis, nende arvelt tehakse ruumi nii *show*-laadsematele numbritele kui populaarsetele ooperiaariatele. Sedalaadi meelelahutus oli eestlaskonna püsimiseks sama vajalik kui poliitiliste organisatsioonide tegevus, sest see andis pagulastele võimaluse üksteist kohata, sõlmida uusi tutvusi rahvuskaaslastega jne. Kirjutises „Rahvamurd lõbusal laupäevaõhtul" mainib Vaba Eestlane (12.03.58a), et korraldajail oli raskusi 600 inimese mahutamisega Ukrainian Cultural Center'i ruumidesse, kus Lõbusa Laupäevaõhtu kontserdil esinesid segakoor, puhkpilliorkester ja rahvatantsijad. Kuuekümnendate keskel teatab Vaba Eestlane (17.03.65), et Eesti Majas toimunud tuluõhtul jäi 200 külalist ukse taha. Kavas olid eesti koorilaulud, kuid ka duett Kalmani operetist „Mariza" (Elna Libe ja Eerik Purje) ning seekord tantsisid frakkides ja ballikleitides lauljad rahvatantsude asemel valssi – TES võttis suuna glamuursele operetižanrile.

Eesti operette TES pärast „Laanelille" kavasse ei võtnud, küll aga tõid L.Vohu ja R. Toi – „kaks „naiivi"", nagu Toi (2007: 293) oma mälestusteraamatus märgib, 1984. aasta Eesti Päevade ajal Torontos Estonia koori abiga lavale Priit Ardna „Kalurineiu". Selle opereti ettekanne Estonia teatris oli planeeritud sõjaeelsesse aega, kuid lükkus Nõukogude okupatsiooni tõttu edasi.[6]

Muusikalistest lavateostest etendas TES veel 3. vaatuse Artur Lemba ooperist „Kalmuneid". Laval võis näha ehtsaid eesti kosjastseene (VE 30.03.73b). Kogu ooperi aluseks on folkloorne ballaad kalmuneiust ning muusikas on kasutatud rahvaviise. „Kalmuneid" esietendus Estonias 1929 ning on huvipakkuv, et Torontos tegi kaasa kaks osalist, kes olid laulnud ka Estonia etenduses: Anni Puskar-Toi[7] ja Jaan Villard[8].

Jägnevatel aastatel põimiti Lõbusate Laupäevaõhtute kavadesse operetinumbreid kogu maailmas tuntud operetiklassikast. 1983 lavastas Siegfried Preem katkendi F. Lehari „Lõbusast lesest" (VE 15.03.83b). Järgmisel aastal esitasid „Texasest pärit 7 väga naiselikku daami", kes päriselus olid TES-i meeslauljad, katkendeid R. Rodgersi „Oklahomast" (VE 26.04.84). Ainsa „mehena" tegi kaasa koori solist Tamara Norheim. Etendus sündis P. Kristali, U. Koogi ja E. Õuna-

---

[6] Esiettekanne toimus Estonia teatris 1941 ning hiljem etendati „Kalurineiut" ka Stockholmis, kuhu autor pagulusse siirdus (EMBL 2007: 43–44).

[7] Anni Puskar-Toi (1914–1990), R. Toi ema, oli tegev sopranina Ugalas ning hiljem kuni 1944. aastani Estonias, mille järel ta siirdus pagulasena Saksamaa kaudu Kanadasse.

[8] Jaan Villardi kohta vt peatükist „Toronto Eesti Apostlik-Õigeusu Koguduse Laulukoor", lk 55.

puu koostöös, viimane oli ka Eestis elades „Oklahomas“ laulnud (ME 19.04.84b). Teatud mõttes võib selle etenduse ideeliseks eelkäijaks pidada 1961. aasta moeetendust, mille kava ja humoorikad vahetekstid koostas Linda Soo (VE 15.03.61).

> „Uno Kook oli meil siis Estonia orkestri juht, ja tema abikaasa Linda mõtles riideid välja, ta oli õmbleja. Tema tegi ka Lõbusa Laupäeva moenäituse riided. Aga kõik olid mehed, kes neid riideid näitasid. Tema poeg oli pruut, väga uhke pruudiriietus oli, ja tema oli nii ilus – jalad ja kõik... Kui need mehed tulid, siis rahvas lihtsalt naeris end haigeks, nad käisid nii, nagu mehed ikka käivad, aga riideid nad esitasid siiski väga ilusasti. Etenduses olid muusikaosad, kus koor laulis ja moodide näitamise ajal mängiti klaverit.“ (Intervjuu, N.H., L.O. 2009)

Kui dirigendiameti võtab üle Rosemarie Lindau, toob ta endaga kaasa uudsena mõjuva kabareetemaatika. 1988. aasta Lõbus Laupäevaõhtu viis peokülalised õhtut veetma Café de Paris'sse ning üldine õhustik meenutas paljudele nende noorusaegu. Musitseerisid professionaalitasemega Rosemarie Lindau ja akordionist Tiina Kiik (VE 22.03.88).

Lõbusate Laupäevaõhtute eeskavad näitavad, et lisaks operetile/muusikalile joonistub välja veel teinegi temaatiline ring, mida täidetakse mitmekesise sisuga: nimelt rahvapärimus. 1963. aasta tuluõhtu etendus maalis pildi Kanada põlisasukate vanadest kommetest. Publikumenu eriliseks osaliseks sai hästi viimistletud indiaani tants, kus ka riietus oli väga stiilne (VE 21.03.63). Kava ette valmistades külastati muuseume, uuriti vastava sisuga raamatuid ja vaadati filme, omandamaks tõepärast ettekujutust eestlaste uue elukohamaa „pärisrahva“ kultuurist (ME 28.02.63).

1972 pöörduti eesti ainese poole. Vaba Eestlase reklaam annab teada:

> „Jätkates oma kord alustatud vallatusi selleks õhtuks on kavas ka sel korral omapärane esietendus. Seekord on koori näitlejad esitamas „ajalugu“ Saaremaa kuulsa Suure Tõllu üle. Ja nagu ikka, nii ka seekord, on esitatav üsna vaba rangest algupärandist. [---] Kui koori näitlejate vaba improvisatsioon Suurele Tõllule ehk liiga teeb ja targemad ajaloo tundjad nurisevad, siis palume seda kõike võtta vastu rõõmsa naljatujuga, sest sellisena on see mõeldud.“ (VE 07.03.72)

1994. aastal viib R. Lindau peokülalised ühe Eesti küla kiigemäele, kus nad saavad aega veeta koos rahvarõivastesse riietatud kooriliikmetega. Kõlavad teemakohased laulud, nagu M. Lüdigi „Kiigelaul“ jt. Kuid Lõbusa Laupäevaõhtu järelkaja on üsna nukratooniline. Meie Elu (17.03.94a) kirjutab, et oma hiilgeajal tõi peoõhtu kokku ligemale 1000 kaasmaalast, aga nüüdseks on „aastad ja haud oma töö teinud“ ning publiku read on tugevasti hõrenenud. Kuid siin Vaba Eestlane eksib, sest järgmise aasta Lõbusa Laupäevaõhtu ajal on saal taas viimse kohani välja müüdud. Seekord on etenduse aluseks Paul Abrahami operett „Viktooria ja tema husaar“, lavastaja Sigfried Preem, solistidena kaas-

tegevad Silvia Preem, Rosemarie Lindau, Johannes Kruusel ja Andres Raudsepp (ME 16.03.95). Publikumenu kinnitab veel kord, et operett oli Lõbusaks Laupäevaõhtuks parim valik.

1997. aasta Lõbus Laupäevaõhtu lõpetab selle pika ja armastatud traditsiooni. Meelelahutust pakutakse tavaliste koorilauludega ja lõbusa meeleolu saavutamisele aitab suuresti kaasa hea tantsuorkester (ME 19.03.97).

TES-i ajalugu näitab, et ehkki rahvusliku koorimuusika viljelemise seisukohalt vaadates on tuluõhtud teisejärgulised (neid korraldatakse eelkõige selleks, et oleks võimalik tegelda eesti rahvusliku koorimuusikaga), peegeldavad need koori tegelikku seisukorda paremini kui nt suurejoonelised juubelikontserdid, kus üks koor sageli abistab teist, et lauljate arv oleks suurem ja ettekande kvaliteet kõrgem.

Kuid pöördume tagasi 1970. aasta sündmuste juurde. Nimelt toimus sel aastal koori kolmas kontsertreis New Yorki 63-liikmelises koosseisus (ME 14.10.70). Esinemispaigaks oli valitud Lincoln Center'i amfiteatri stiilis kujundatud Alice Tully Hall – üks parima akustikaga kammersaale tollases New Yorgis, mistõttu J. Kurman (1970) on nimetanud seda kontserti lausa ajalooliseks sündmuseks. Nelikümmend aastat hiljem meenutab J. Kurman:

> „Alice Tully Hall on keskmise suurusega saal, tegelikult mitte kõige uhkem. Aga siiski täiesti respektne kontserdipaik, mille eest muidugi tuleb kõvasti maksta – meil on siin suur dollari-jumaldamine igal pool. Eesti Maja saal mahutab ainult 75–100 inimest, aga segakoor oli ju ise juba peaaegu nii suur. Jah, vägev koor oli omal ajal. Meil on palju kontserte tehtud gümnaasiumide saalides, need on suuremad, võtavad neli-viissada inimest sisse, aga Alice Tully Hall oli muidugi eriline." (Intervjuu, J.K. 2010)

1970. aasta 1. oktoobril annab Vaba Eesti Sõna New Yorgi eestlastele teada TES-i peatsest kontserdist, mis peaks publikule huvi pakkuma mitmel põhjusel: see annab võimaluse taas kuulata üht pagulaseestlaste suurimat koori, mis viimati külastas New Yorki kaheksa aastat tagasi, ning ühtlasi heita pilk uuele ja uhkele kontserdipaigale, kuhu ehk muidu ei satuks. Kontserti reklaamiv kirjutis käsitleb pikemalt ka pagulasmuusika viimase aja suundumusi. Nimelt on Kanada II Rahvuskongress pöördunud pagulaseesti heliloojate poole palvega, et nad kasutaksid sagedamini oma loomingu alusmaterjalina eesti rahvalaule. Toronto heliloojatest tõstetakse esile R. Toid ja K. Raidi, kes seda joont juba mõnda aega oma loomingus on järginud. Kaks R. Toi rahvalaulupõhist „romantilis-impressionistlikku" kooriteost tulevad ettekandele ka New Yorgis, kirjutab Vaba Eesti Sõna (01.10.70). Need on kantaat „Mängumees", mille põhimotiivi on autor leidnud Montreali eestlaste noortegrupi Vikerlased heliplaadilt, ning ballaad naiskoorile ja keelpilliorkestrile „Järv leegib" (tekstina kasutatud Anna Haava luuletust). Koori saatev kammerorkester on kokku pandud New Yorgi filharmoonikutest.

TES asub Torontost teele kell pool kaks öösel, mahutatuna kahte bussi. Kontserdi tähtsust hindavad ka torontolased ise: reisi teeb kaasa Ilmar Külvet, tulemuseks tavapärasest pikem artikkel Vabas Eestlases. Muusikast tema ei kirjuta, ta kirjutab rohkem New Yorgist. Kuid just selle kaudu tuleb eriti hästi esile, mida tegelikult tähendas Toronto eesti koorilauljatele kontsertreis New Yorki: oma aja kontekstis oli see peaaegu nagu provintslaste reis metropoli. 1970. aastate New York on Torontoga võrreldes ühest küljest paheline (kõikjal viskireklaamid ja „lausa Eesti Maja lähedale on parkeeritud auto, kust küünitab välja magaja kingastatud jalg“) ning teisalt ligitõmbav oma edumeelse kõrgkultuuriga. „Vaat, kuhu eestlased on end välja laulnud, tekib uhke mõte Alice Tully Hall'i sisenedes,“ kirjutab Külvet (1970). „Meie pagulaslaulu tagasihoidlikuks alglätteks olid kitsad barakid põgenikelaagrites, kuid nüüd võib kõlada eesti laul maailmakuulsas ja ülimoodsas Lincoln Centre's.“ Paraku on newyorklased reklaami ja piletimüügiga pisut liiga hilja algust teinud, nii et 1100 vaatajat mahutavast saalist täitub vaevalt kolmandik. See toob kontserdi järelkajadesse kibestunud toone. Meie Elus (21.10.70) ilmub muusikahuvilise newyorklase (P. Pg) kirjutis, milles autor viitab kriisile kooritegevuses. TES-i esinemine „segunes kõige välise toreduse kõrval tunnetega meie kooride n.ü. bioloogilisest hääbumisest ja häirivast tühjusest, mida tõi ainult 350 muusikahuvilise kohalolek,“ kes suurde saali peaaegu ära kadusid. Lisaks märgib autor lauljate häälte vananemist; TES kõlab rahuldavalt peamiselt tänu mitmele korraliku häälekooliga aldile ja sopranile, keda toetavad mõned heakõlalised bassid. „Kus on noored lauljad, järelkasv?“ küsib P. Pg (samas). Kuid see küsimus on nagunii juba aastate eest kujunenud just nagu kohustuslikuks osaks koorikontsertide arvustustes.

Segakoor annab kõigest hoolimata oma parima. J. Kurman (1970) tõstab positiivses mõttes esile kantaati „Järv leegib“, mille ettekande õnnestumisele aitas kõvasti kaasa kõrgetasemeline orkestrisaade. Kriitika osaliseks saab „Mängumees“, kuid mitte selle esitus, vaid pigem kompositsioon: „Osade vahel puudub loogiline side ja kantaadi apotees on nagu kunstlikult lisatud ülearusus. Kuulajale jäi küsimus, mida autor tahab selle kantaadiga öelda,“ kirjutab J. Kurman, kuid „Roman Toi kunstilist kasvamist heliloojana tervitati siiski soojalt,“ tõdetakse samas. Ülejäänud kava koosnes teatud-tuntud lauludest, nagu M. Lüdigi „Kits ja hunt“ ning „Mets“, K. Türnpu „Priiuse hommik“, J. Aaviku „Meie laulame“, C. Kreegi „Ma kõndisin vainul“ jts. Kavas oli ka üks soome autori teos, seekord Toivo Saarenpää „Laula, vellekene“, mille kohta arvustaja kirjutab, et „selle kooripäraselt selge ja rütmielav harmonisatsioon on rahvalaululise teksti ja sujuva meloodia õnnestunumaid sünteese“ (samas). Lisaks on see ka midagi uut tavapäraste Sibeliuse või Madetoja kõrval.

1971. aasta sügisel sai TES 20-aastaseks. Koori tegevuse statistika näitab, et selleks tähtpäevaks oli kooril selja taga ligi 150 esinemist. Kavas oli olnud 139 helitööd: 89 ilmalikku, 38 vaimulikku ja 12 naiskoorilaulu. Kõige populaarsem autor oli M. Lüdig, talle järgnevad J. Aavik, M. Härma, M. Saar ja T. Vettik (VE

15.10.71). Kuid ka nn internatsionaalne repertuaar on viimase kümne tegevusaasta jooksul laienenud: lisaks tavapärastele soome heliloojatele oli kavasse võetud ka mõned rootsi, inglise ja kanada autorid. On huvitav märkida, et R. Toi (aga ka nt U. Kook, U. Kasemets) on oma loomingus alusmaterjalina kasutanud kanada rahvalaule (VE 30.10.63, VE 26.10.63a).

20. sünnipäeva üritused olid suurejoonelised ja ulatusid isegi väljapoole Kanadat. Novembri algul sõitis TES 88-liikmelises koosseisus Rochesteri, kus 6. novembril toimus kontsert Taavo Virkhausi korraldamisel, kes juhatas sealset All-University Symphony orkestrit. Vaba Eestlane märgib oma ülevaates, et muusikakollektiivid „tegid kokkutulnud ameeriklaste seas hinnatavat eestlasi tutvustavat propagandatööd," sest publiku hulgas oli palju kohalikke muusikahuvilisi ja Rochesteri ülikooli õppejõude (VE 09.11.71).

Torontos toimus juubelikontsert 13. novembril Massey Hall'is. Eesti heliloomingu oli esindatud M. Lüdigi, E. Tubina ja E. Võrguga. Nende heliloojate lauludega kaudu „ilmestab Toronto Eesti Segakoor eesti rahva muresid, rõõmusid ja lootusi – rahvuslikud elemendid, mis on segakoori pere loomulikuks mõttesisuks," kirjutab Vaba Eestlane (29.10.71). Vastukülaskäigule oli tulnud Rochesteri sümfooniaorkester, kes iseseisva teosena kandis ette Sibeliuse 1. sümfoonia e-moll. Kavas oli ka Ralph Vaughan Williamsi „Serenade to Music" koorile, solistidele ja orkestrile. Teose ettekandel tegid solistidena kaasa N. Virkhaus, L. Kööp, I. Loosberg, H. Riivald, A. Raudsepp ja J. Villard ning lauljaid saatis T. Virkhausi juhitud All-University Symphony (Kava, TES 1970).

Eesti rahvusliku koorimuusika harrastajatele on Williams kindlasti lähedane seetõttu, et teda peetakse üheks järjekindlamaks inglise rahvalaulude uurijaks ning ta kasutas neid ka oma loomingus. Koori juubeliürituste raames toimus ka pidulik aktus. Avakõne pidas Peetri koguduse õpetaja Oskar Puhm, kes iseloomustas koori kui laulvat võitlusväge, kes saab inspiratsiooni kahest allikast: kodumaast ja Jumalast. Koori esimees A. Kelder kirjeldas tookordset aega kui kooride jaoks rasket perioodi, sest võrreldes Kanadasse asumise algaastatega oli tegutsemisenergias märgata tagasilangust. Samuti olid aga tõusnud koorimuusikale esitatavad kvaliteedinõuded. Aktuse kõrgpunktiks hindab Vaba Eestlane (19.10.71) Kaljo Raidi kõnet, kus TES-i nimetati nii muusikaliseks kui rahvuslikuks institutsiooniks. Suure osa kõnest moodustas sisuline arutlus tulevikusuundade üle eesti koorilaulu viljelemisel paguluses, mistõttu see on käsitletav programmkõnena. TES-i juubelikontsert langes ajale, kus eesti kultuurielu traditsioonid paguluses olid põhijoontes välja kujunenud. See ajendas möödunud aastatele tagasi vaatama, kuid pani mõtisklema ka tuleviku üle. Vabas Eestlases lahkab Olaf Kopvillem (1971) eesti ühiskonna rahvusliku isolatsiooni probleemi ning kiidab ühtlasi segakoori, kes sellest on välja murdnud (K. Raidi ja O. Kopvillemi seisukohad on esitatud peatükis „Eesti koorikultuuri siirdumine eksiili", lk 25, 29).

1974 toimus TES-is dirigentide vahetus. R. Toi siirdus Šveitsi kavatsusega täiendada end eelkõige heliloomingu alal koolis nimega Advanced Studies in

Music. Koori juhtimise võttis üle Uno Kook, kes seni oli TES-iga koostööd teinud kui Estonia orkestri dirigent. U. Kook oli koorijuhina tegev olnud juba Eesti Saksamaa perioodil Eesti Meeslaulu Seltsis ning 1951. aastal pärast Torontosse saabumist hakkas ta kaasa laulma meeskooris (Petersoo 2005).

Koor oli muusikalises mõttes heas vormis, kuid lauljate vananemine hakkas endast paratamatult märku andma. Oma 1974. aasta hooaja lõpetas TES saksa meeskoori Harfentöne külalisena. See oli eesti kooridest palju vanem (asutatud 1929), kuid samas kadestamisväärselt noore koosseisuga – keskmine vanus kõigest 35 aastat, märgib Meie Elu (25.04.74b). Sakslased aga ütlevad TES-i kohta „Very fine instrument", tunnustades koori pikka kooslaulmise kogemust.

Repertuaarivaliku osas jätkab U. Kook senist suunda: põhirõhk on eesti autorite varasemal loomingul ja mõne palaga „ületatakse ka rahvuse piire" (VE 15.04.75a). Tegelikult annavad kontserdile üsna sageli rahvusvahelise mõõtme hoopis solistid, kelle esinemine paigutatakse tavaliselt kahe kooriosa vahele. Nt 1975. aasta kevadkontserdil laulsid Tamara Norheim ja Elna Libe J. Straussi ja E. Griegi laule, koor aga ainult eesti loomingut. Kontserdi lõpetas omapärane teos pealkirjaga „Canada is Singing", mis oli kokku pandud viiest kanada rahvalaulust ning kus kõlasid nii kauboiviisid kui indiaani trummid. Selle orkestreeris U. Kook, kes endiselt jätkas ka Estonia orkestri juhina.

Sama aasta sügisel täitus TES-il esimene veerandsajand. Pidulik kontsert toimus West Toronto Secondary School'i auditooriumis. Kooris oli sel ajal ligikaudu 70 lauljat ja see oli endiselt „suurim eestlaste koor vabas maailmas" (VE 19.10.76b). 1981. aasta sügisel sai segakoor 30-aastaseks. Suvel toimusid Seattle'is Eesti Päevad, milleks valmistumine nõudis palju aega ja nii jõuti oma juubelikontserdi kavaga valmis alles järgmise aasta veebruariks. Koori tegelik sünnipäev märgiti ära aktusega, kus piiskop Karl Raudsepp pidas põhjaliku ettekande meie koorikultuuri kujunemisloost alates esimeste segakooride tegevusest Eestis 19. sajandil. Ta selgitas ka eri aegade repertuaarivaliku põhjusi: „Ärkamisajal lauldi isamaast, sest see oli eesti rahva armuks. Iseseisvuse ajal polnud enam ärkamisaegset vaimustust, vaid taotleti kõrget kunstilist taset. Praegu on kodumaal laulus jälle rahvuslik tunne" (VE 20.10.81). Siiski, kui vaatame 1980. aasta üldlaulupeo kava, näeme seal ka palju muud. Kahe laulupeopäeva peale tuleb kokku kümmekond pala, kus väljendub eestlaste rahvuslik tunne. Enamik neist on olnud Toronto kooride kavas ja neid lauldi ka TES-i juubelikontserdil, kuid suur osa Tallinnas toimunud üldlaulupeo lauludest olid sel ajal endiselt nõukoguliku ideoloogia teenistuses.[9] Kuid küllap oli siiski tunda kahe kultuuri võimaliku lähenemise nõrka hõngu, sest Vaba Eestlane (25.02.82) rõ-

[9] Avalaulule „Koit" (Lüdig/Kuhlbars) järgnes Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee sekretäri Rein Ristlaane peokõne, siis NSV Liidu hümn, Eesti NSV hümn ning kontsert jätkus E. Kapi lauluga „Lenini partei" (Ojaveski, Puust, Põldmäe 2002: 196–197).

hutab seoses TES-i juubeliga veel kord mõtet, et eestlaste laulud siin- ja sealpool ookeani on samad. TES-i veebruarikuine juubelikontsert juhatas kuulaja oma lauludega ärkamisajast kaasajani, autoriteks heliloojad, kellest „enamuses praegugi kodumaal rahva südametes, kuigi maal on võõras võim," kirjutab Vaba Eestlane. On tõsi, et ka Eestis lauldi A. Kapi, K. Türnpu, M. Lüdigi ja T. Vettiku laule, kuid juubelikontserdi kavas olnud kaasaegsed väliseesti autorid nagu A. ja M. Pruuli, S. Purre olid Eesti üldsusele muidugi veel tundmatud.

Rahvuslikkuse taotlus Toronto hobikooride tegevuses on kindlalt domineeriv, kuid L. Avessoni (1984) arvustus, milles ta üksikasjalikult vaagib TES-i esinemist Eesti Majas toimunud kontserdil, näitab, et lisaks rahvuslikule võitlusele oodatakse Toronto kooridelt ka kõrgetasemelist muusikat ning selle ootuse meenutamine on kahtlemata edasiviiv.

Aasta 1985 on oluline TES-i muusikalises tegevuses, kuna see toob kaasa dirigendivahetuse. Vaba Eestlane (02.04.85) kirjutab: „Kauaaegne koorijuht Uno Kook lahkus ja tema asemele astus Asta Ballstadt. Koorijuhtide vahetus midagi koori tegevuses ei muuda, ka uuel koorijuhil on eesmärgiks eesti koorilaulu viljelemine, eesti laulu laulmine." Lahkumiskõnes ütles U. Kook, kes juhtis koori 11 aastat ja 2 kuud, et saab uuele koorijuhile üle anda „vaba maailma suurima repertuaariga koori". Koorijuhtide vahetustseremoonia oli kaunilt korraldatud. TES laulis „Hoia, Jumal, Eestit" ning pärast esimest salmi andis U. Kook taktikepi üle A. Ballstadtile, väljendades sümboolselt eesti laulu edasikestmist.

A. Ballstadt läheneb tulevikule väga metoodiliselt, nii et tegemist pole siiski lihtsalt eelmise dirigendi töö jätkamisega. Ta selgitab uue repertuaari valimise eel kõigepealt koori häälelisi võimalusi, võttes abiks kogenud hääleseadja I. Loosbergi. Nii saab repertuaari osas toetuda „instrumendi võimalustele" ning ühtlasi asuda intonatsiooni puhtust parandama – just sellele oli suunatud L. Avessoni varasem kriitika. Samuti soovib uus dirigent tekitada lauljates tunde, et koori kuulutakse laulu pärast – selleks, et professionaalselt laulda. See on selge katse nihutada rõhuasetust rahvuspatriootiliselt õhkkonnalt muusikalise õhkkonna suunas. Pärast põgusat tutvumist TES-i senise repertuaariga on plaanis taasesitada laule, mida pole juba ammu kavas olnud, täiendades ühtlasi repertuaari nüüdisaegsete eesti ning ka kanada heliloojate loominguga, sest koor ei esine ju ainult eesti publikule (VE 10.09.85).

1986. aasta kevadkontserdil astub koor lavale 80-liikmelisena, hoides ikka veel enda käes suurima eesti koori tiitlit väljaspool Eestit. Kava on just selline, nagu dirigent ametisse astudes lubanud oli. See sisaldab laule vanameistritelt (J. Simmi „Laul kodumaale", R. Ritsingu „Tulease", M. Saare „Allik" ja „Põhjavaim") ning pagulasheliloojatelt (L. Avessoni „Tulen, tulen" ja „Järv", H. Kändi „Kaugel"). Esitati ka R. Toi kantaat „Mängumees", solistideks T. Norheim, I. Loosberg ja A. Kittask, klaverisaade C. Kipperilt. Arvustaja kiitis eriti A. Kittaski esinemist, mis demonstreeris „suurt hääle kontrolli ja samuti kunstniku intelligentsust, [---] mis nähtavasti innustas ka koori, kes selles numbris

produtseeris kõige parema kõla kogu kontserdi jooksul“ (VE 02.05.86a). Samas on huvitav märkida, et arvustustesse ilmub üha rohkem konstruktiivset kriitikat. TES-i kevadkontserdiga seoses kirjutab arvustaja järgmist:

> „Tänapäeval on kättesaadavad loendamatud salvestused meie parematelt kooridelt ja interpreetidelt kas paguluses või kodumaal. Nendesse salvestustesse süvenemine võib-olla aitaks luua olukorra, kus Mart Saar on ikka Mart Saar ja Tuudur Vettik jääb ikka Tuudur Vettikuks, oma näo ja teoga heliloojad, mitte ühe vitsaga löödud massproduktid, kellena nad paraku möödunud kontserdil näisid.“ (VE 02.05.86a)

Kriitilised märkused ei tulene kindlasti mitte ainult TES-i muusikalise taseme puudujääkidest, vaid viitavad pigem ajajärgu eripärale. Arvustustest võib järeldada, et tegemist on reaktsiooniga koori rahvuslike funktsioonide üleeksploateerimisele. TES oma rõhutatud rahvuslikkusega on just selline koor, mis paneb kultuurielu tegelasi Torontos arutlema rahvusliku ja muusikalise aspekti seoste ning tasakaalu üle muutuva ühiskonna kontekstis. 1986. aasta sügisel tähistas TES 35. sünnipäeva ning akadeemilises aktusekõnes käsitles ka R. Toi põhjalikult TES-i kui ühe teenekama pagulaskoori suursaavutusi aegade jooksul ning „eestlaste rahvustunde arenemise protsessi paralleelselt eesti laulukultuuri arenemisega erinevate poliitiliste liikumiste taustal,“ kirjutab Vaba Eestlane (23.10.86).

1988. aastal saab TES-i juhiks Rosemarie Lindau, kes juba varem oli tihedalt seotud Toronto koorieluga nii laulja kui dirigendina. Vahepeal oli R. Lindau neli aastat Torontost eemal viibinud, töötades ja täiendades end New Yorgis (VE 12.04.88). 1980. aastate lõpul oli kooriliikmete arvus toimunud langus, uuel dirigendil õnnestus aga koori taas juurde tuua meeslauljaid. Kevadkontsert näitas, et midagi värsket oli lisandunud ka muusikalises mõttes. Avapala oli H. Kändi tuntud „Ilutegija“, mis seatud vahelduvlaulu printsiibil ning kus R. Lindau esines nii eestlaulja kui dirigendina, seistes vaheldumisi näoga publiku ja koori poole (VE 05.05.88). Uudses interpretatsioonis ilmutas end R. Lindau huvi regilaulu esitamise vastu, mis kindlasti oli sügavam ja teadlikum kui eelmistel dirigentidel. Koori repertuaari lisanduvad mõned uued laulud, mis on kirjutatud Eestis sõjajärgsel ajal (nt Ü. Vinteri „Laul Põhjamaast“), kuid endise positsiooni säilitavad ka need laulud, mida koor on esitanud läbi aastakümnete.

1991. aastal tähistab koor 40. sünnipäeva. Aktusel on kohal kaks asutajaliiget: Paul Kristal ja Endla Meriorg (ME 07.11.91a). Juubeli väärikaks tähistamiseks on kooriga taas liitunud endisi lauljaid, kes samal ajal teevad kaasa ka Cantate Dominos või Vana-Andrese segakooris, Toronto Eesti Meeskooris või segakooris Estonia. Nii on kokku saadud ligi 70 lauljat „mis vähemalt arvuliselt viib koori samale tasemele kui tema hiilgeaegadel,“ märgib Meie Elu (14.11.91a). Eesti oli just ühele poole saanud oma laulva revolutsiooniga ja Estonia koor oli R. Toi eestvedamisel kodumaal laulupeolgi käinud. Kõigest sellest innustatuna on ka TES-i juubelikontserdi kava pühendatud kodumaale ja Eesti helilooja-

tele. Uudisteosena on kavas nt V. Tormise „Virumaa ja Pandivere“ (Avesson 1991a).[10]

1992 kirjutab Meie Elu, et TES-i sügiseseks traditsiooniks on kujunemas Muusikaline Pärastlõuna, nii nagu Lõbus Laupäevaõhtu on koori ammune kevadtraditsioon (ME 19.11.92). Koori ajalukku tagasi vaadates võime näha, et selle nime all on üritusi ennegi korraldatud. Üks esimesi toimus juba 1979. aastal, kui koor oli palutud esinema North Yorki vastsesse raekotta (27.04.79). 1990. aastate Muusikalised Pärastlõunad toimuvad pühapäeviti ning nende eripäraks on tavalisest lühem kooriprogramm (neid on nimetatud ka minikontsertideks). Lisaks koorilauludele pakutakse publikule ka kergemaid žanre (nt džäss, muusikalilaulud jms). Kõige rohkem erineb Muusikaline Pärastlõuna tavalisest kontserdist vaheaja poolest: see on tunduvalt pikem ning võimaldab külalistel omavahel rohkem suhelda ja suupisteid maitsta. 1992. aastal toimunud Muusikalisest Pärastlõunast ülevaadet andes kiidab arvustaja koori häälerühmade tasakaalu ja see on küll üks väheseid kordi, kus rahule jäädakse ka bassirühmaga: „tugev bassirühm seadis koori kindlale alusele,“ võime lugeda Meie Elust (19.11.92). Publik on rahul ja koor on tuleviku suhtes optimistlik. Meenutatakse, et mõne aasta eest kardeti segakoori hääbumist, kuna vanemad lauljad tõmbusid aktiivsest tegevusest tagasi. R. Lindaul on aga õnnestunud uusi lauljaid koori juurde tuua, nii et koor võib oma tegevust jätkata.

Ajapikku hakkab Muusikaline Pärastlõuna oma formaadi poolest lähenema Lõbusale Laupäevaõhtule, kuna muu muusikaga täidetud kontserdiosa omandab üha suurema tähtsuse ja lihvituse. Nt 1994 sisustasid seda duett Rosemarie Lindau ja Andres Raudsepp, kelle esituses kõlas „La cidarem la mano“ Mozarti „Don Giovannist“, saatjaks C. Kipper. Esitati ka numbreid Webberi ja Rice'i „Evitast“ ning Kerni ja Hammersteini „Showboatist“. A. Raudsepp oli muusikalilaulud eesti keelde tõlkinud, ilmselt arvesse võttes varasemat meediakriitikat selle kohta, et võõrkeelsed laulud jäävad suurele osale publikust arusaamatuks (ME 18.11.93). A. Raudsepp esitas ka pikema soolokava meeleolulauludest, tõmmates lõpuks publikugi kaasa (ME 10.11.94). Segakoor oli oma Muusikalisse Pärastlõunasse integreerinud professionaalse tasemega muusikuid, mis kahtlemata on hea publikumagnet, kuid pingutustest hoolimata jätkas kahanemist nii koori kui kuulajaskonna arv, nagu näitab 1995. aasta Muusikalise Pärastlõuna ülevaade Meie Elus (16.11.95).

1996. aasta Muusikaline Pärastlõuna on eriline: sellega tähistatakse koori 45. tegevusaastat. Meie Elu (14.11.96) kirjutab: „TES on läbi käinud needsamad

---

[10] Artiklis nimetatud „Virumaa“ ja „Pandivere“ on tegelikult üks laul pealkirjaga „Virumaa ja Pandivere“. V. Tormis on selle kirjutanud Hando Runneli tekstile 1987. aastal seoses protestiaktsiooniga fosforiidikaevanduse rajamise vastu Virumaal. Laulu kirjutamise idee on inspireeritud tudengilaulust, mida lauldi Tartu Ülikooli aulas aset leidnud kogunemisel, kus akadeemilised ringkonnad astusid välja kaevanduse vastu (Intervjuu, V.T. 08.05.2010).

ajarajad, mida tallame isegi: sünd ja noorusaeg, viljakas ja edurikas keskiga ning nüüd tasakaalukalt vaiksemad vanuriaastad.“ Kooris on veel 26 liiget, tenoreid napib, kolm daami laulavad tenoripartiisid, kuid kontserti hinnatakse üheks parimaks viimastel aastatel. Kava on soliidne: R. Toi „Kõrs“ ja „Kaja“, J. Kappeli „Oleksin laululind“, G. Ernesaksa „Rukkilill“ ja „Lauliku talveüksindus“, A. Thomsoni „Kannel“ ja E. Oja „Kangakudumise laul“ ning ka mõned viimaste aastate isamaalised laulud kodueesti autoritelt.

Suuremate esinemiste kohta ilmub meedias teateid üha vähem. Veel kord tullakse kokku Lõbusale Laupäevaõhtule 1997. aasta 15. märtsil (ME 19.03.97). Kohe järgmisel päeval toimub kooriharjutus, mis aga samuti jääb viimaseks (Intervjuu, N.H. 2010). Seejärel jääb tegevus soiku – TES on oma missiooniga lõpule jõudnud. Endised TES-i liikmed meenutavad:

> „Need põhilised lauljad olid ju kõik sellest vanemast generatsioonist, kes olid siia tulnud Eestist pärast sõda. Need jäid kõrvale, segakoor jäi väikseks, meie esimees Alfred Kelder jäi vanaks ja ei olnud enam võimeline seda tööd edasi viima. Aga kuna Estonia segakoor oli juba olemas, siis meie segakoor võis rahulikult puhkama minna, sest nemad olid meil nagu järeltulijad. Meil oli ka raha kassas väga vähe, viimased aastad elasime rohkem nagu annetuste peal. Kui kontserdi andsime, siis see ei toonud palju sisse, nii et olime enamasti miinuses ja see oli ka üks põhjus – ilma rahata ei saa. Ametlik koori töö lõpetamine toimus tegelikult alles paarkolm aastat tagasi, ehkki koor enam ammu ei töötanud. Need lauljad, kes olid veel järele jäänud, tulid kokku, meil oli koosolek 6. aprillil 2000 ja me tegime likvideerimise otsuse ja see kõik on meil protokollitud.“ (Intervjuu, N.H., L.J., L.O. 2009)

Toronto Eesti Segakooris on meie andmetel aastatel 1951–1997 laulnud:

Aggie Nelis
Agnes Vaag
Aide Pressi
Aino Kassfeldt
Aino Kelemit
Aino Kunstimees
Aino Laanep
Aino Lazdins
Aino Müllerbeck
Aino Suits
Aino Summa
Aino Tera
Aino Vares
Aino Vesilind
Alice Strauch
Alide Laigar
Alide Pressi
Alide Pruul
Aliis Kask
Aliis Kose
Alise Kodanipork
Alma Apollo
Alma Witte
Alviine Luukas
Amanda Mälgi
Anette Haljaste
Anette Koppel
Anne Kiiver
Anne Raun
Anni Toi
Armilda Kasenurm
Armilde Voika
Astra Rein
Astra Tuulmaa
Benita Kalju
Eevi Novek
Elena Villard
Eleonora Linkvist
Elfriede Löfstrand
Elfriede Mets
Ella Talomaa
Ellen Heinsaar
Elna Libe
Elna Remmel
Elsa Jaako

Elvi Rand(s)alu
Emilie Kruuv
Endla Komi
Endla Meriorg
Endla Naagel
Endla Saksniit
Erika Lõoke
Erna Aasma
Erna Mank
Erna Remmel
Erna Sildva
Erna Turu
Eva Kaare
Eva Kamarik
Evi Eljas
Evi Novek
Evi Vellend
Fileida Ozog
Gerda Klaar
Hedvig Korp
Heili Anni
Heili Kallikorm
Heili Talve
Helen Parsons
Helga Lõhmus
Helga Soans
Helju Luide
Helju Viilup
Helle-Mai Jõgi
Helmi Leemet
Helmi Lepmets
Helvi Kõva
Hilda Alango
Hilda Allik
Hilda Küla
Hilda Lindpere
Hilda Peri
Hilda Sepa
Hilja Viirlaid
Hille Jõgi
Hille Mälgi
Hille Nothey
Ida Teder
Ilo-Mai Soots
Ilse Sibul
Ilve Vaikla
Irene Floss
Ivi Valgre
Jefimia Anni
Juta Kübarsepp
Juta Tambre
Julia (Juuli) Kristal
Kathy Laan
Klaudia Poschlin
Koidu Konze
Koidula Voldt
Kristin Kamarik
L. Landre
Lahja Alt
Laine Aasa
Laine Koost
Laura Kampus
Lea Kuld
Lehte Jaakson
Leida Järvi
Leida Karjamaa
Leida Laanemets
Leida Paas
Leida Pajur
Leida Pralits
Leida Pärt
Leida Rein
Leida Sikkemäe
Leila Võsu
Leone Northey
Lia Lood
Lia Sutt
Liina Polli
Lilli (Lalli?) Birk
Linda Allik
Linda Ivask
Linda Jaibisels
Linda Järvalt
Linda Koff
Linda Kook
Linda Kruus
Linda Raudjalg
Linda Soo
Linda Tulving
Linda Võhni
Lisanne Vaher
Loore Tamm
Lore Kukk
Lore Rükkel
Loreida Lukas
Ludmilla Jaanimägi
Ludmilla Karro
Ludmilla Ots
Lya Ilves
Lydia Kiiver
Lydia Koppel
Lydia Kööp
Lydia Martjak
Lydia Nurm
Lydia Reiart
Made-Liina Palo
Maie Everaus
Maie Kallaste
Maie Talvik
Maila Kaulen
Maimu Piirsalu
Maimu Usin
Malle Kalm
Malle Lootus
Mare Kaldamäe
Maret Pajo
Margot Enderes
Meeli Moks
Meeli Põldoja
Meeri Lehesalu
Meida Liipere
Mia Haamer
Mildred Kons
Milvi Potsep
Minna Heinmaa
Nelli Everaus
Nelly Gustavson
Nelly Hubel
Nelly Igav

Olga Temp
Olli Paas
Renata Soog
Rutt Kajak
Saade Ristmäe
Sally Mets-Salumäe
Salme Kukkur
Salme Raid
Salme Ratas
Salme Soovere
Salme Steidle
Selma Põldma
Silvi Preem
Sinaida Neeme
Suivi Miglai
Taliida Laine
Tamara Norheim
Tamara Raye
Tanni Kents
Tiiu Kase
Tuule Jürisalu
Urve Lainurm
Vaike Kivi
Valentine Kivi
Valentine Männik
Valentine Tuus
Valli Sõrmulis
Vally Kuusk
Vally Niidas
Viive Musta
Viive-Ann Lomax
Viktoria Kass
Vilhelmine Toompuu
Vilma Allik
Vilma Lillak
Vilma Roomere
Virve Kann
Virve Leesmaa
Ado Reiman
Adolf Juurma
Aksel Mürk
Aksel Veedla
Alar Kivilo
Aleksander Jõutsi
Aleksander Liipere
Aleksander Taska
Aleksei Koppel
Alex-Henry Sepp
Alfred Kask
Alfred Kelder
Alfred Koppel
Alfred Lauri
Andres Raudsepp
Arno Summa
Arno Viira
Arnold Arumäe
Arnold Ketta
Arnold Kontus
Arnold Kukk
Arnold Sagur
Arnold Varik
Artur Mets
Arvo Mitt
Arvo Niidu
August Niit
August Nurm
August Raud
Edgar Hõbe
Edgar Liblik
Eduard Tobreluts
Eerik Purje
Eik Järvi
Eldor Alle
Elmar Jakobson
Endel Naagel
Endel Roos
Enno Õunapuu
Eric Kass
Eric Mesikäpp
Eric Münther
Evald Midenbrit
Evald Roos
Felix Tamm
Feodossi Pruul
Ferdinand Ilves
Georg Poolma
Georg Soans
Georg Teres
Harivald Haljaste
Harri Toi
Harry Vaino
Hans Orav
Heino Arro
Heino Herkma
Heino Koel
Heino Ülesoo
Heinrich Meiusi
Heinrich Mesikäpp
Helmut Paju
Henrik Ainsaar
Jaak Haiba
Jaan Ruut
Jaan Teerand
Jaan Villard
Jako Luide
Jakob Vares
John Kraut
Juhan Lindjärv
Juhan Sets
Juhan Teder
Kaljo-Arvo Lehela
Karl Polli
Kustas Liivamägi
Leho Koost
Madis Peeker
Manivald Palmiste
Marino Alt
Martin Lepik
Meinhard Põldma
Michael Pihl
Mihkel Leemet
Nikolai Turu
Orest Tuus
Oskar Haamer
Oskar Viira
Otto Kukk
Otto Pajur
Paul Kents
Paul Kristal

Peeter Kaseoru
Peter Gaibisels
Ragnar Pohlak
Raoul Edari
Rein Jalakas
Rein Liikane
Riho Poua
Rudolf Loiken
Rudolf Viinamägi
Sergei Pikk
Siegfried Preem
Sulev Kallas
Teodor Allik
Teofil Teder
Toivo Tomander
Valdo Hommik
Valentin Kivi
Vambola Voika
Victor Libe
Victor Rein
Victor Sildva
Voldemar Nurm
Väino Keelman
Väino Sibul

Musica Divina

Toronto eestikeelses meedias Musica Divina tegevuse kohta eriti palju andmeid ei leidu – see koor oli rohkem keskendunud musitseerimisele ja vähem seltsielule. Toetudes Toronto ühe staažikama koorilaulja Virve Mathiase mälestustele, asutas Lembit Avesson 1961. aastal oma koori ja pani sellele nimeks Musica Divina ('jumalik muusika'). Algul töötati ja esineti peamiselt kirikutes ja muudes paikades, mis ei olnud eestlaskonnaga seotud. Ühest 1963. aasta Meie Elu numbrist (12.02.) leiame väikese kuulutuse, kus on kirjas, et Musica Divina kammerkoor Lembit Avessoni juhtimisel esineb 15. detsembri õhtul 8.20 Unitariani auditooriumis 175 St. Clair Ave. W.

> „Kooriharjutused olid meil Trinity's,[1] see on väike ja vana ilusate värviliste akendega kirik Eaton Center'i taga. Aga hiljem, kuuekümnendate aastate lõpupoole tuli koor ka eesti kirikutesse ja hakkas sageli esinema Peetris ja Vana-Andreses, sest Avesson oli seal organistiks." (Intervjuu, V.M. 2009)

Tegelikult esines Musica Divina eesti kirikutes juba varemgi. Üks teine kuulutus 1963. aastast teatab, et Avesson annab Peetri koguduses Mt. Pleasant'il orelikontserdi ning kaasa teeb ka koor, esitades Bachi, Vivaldi, Carissimi ja Avessoni loomingut (ME 31.01.63). Üldjoontes on koori repertuaarimudel selleks ajaks paika pandud: Musica Divina kontsertide kava koosneb mõnede eranditega valdavalt barokkmuusikast ning sisaldab alati ka mõnda L. Avessoni enda teost. Sellisele repertuaarile jäi koor truuks kuni oma tegevuse lõpuni 2006.

1960. aastate teisel poolel tekkis koori tegevusse paariaastane vahe, taas tuldi kokku 1970. Meie Elu kirjutab sel puhul:

> „Pühapäeval, 15. märtsil, kell 4 p.l. esineb pärast kaheaastast vaheaega Peetri kirikus kontserdiga Lembit Avessoni koor Musica Divina, lauljad ja keelpilliorkester. Nii koor kui orkester on juba aastaid tegutsenud, andes kontserte üha suurenevale publikule Torontos. Koori liikmed on peamiselt kanadalased. Juhatab eestlane, meie tuntud helilooja ja muusikamees Lembit Avesson. Samuti on orkestri kontsertmeister eestlane." (ME 04.03.70)

1960. aastatel tegutses Torontos juba mitu koori, mis koosnesid eesti päritolu lauljatest ning mille nimes sisaldus sõna „eesti". Nende kooride rahvuslik suundumus oli sellega täiesti ühemõtteliselt väljendatud. Meediakajastuse põhjal on ilmne, et Musica Divina puhul ei olnud sugugi selge, kuidas seda koori etnilisel

[1] The Church of the Holy Trinity, kus sageli on toimunud Toronto eesti kooride kontserte.

taustal õigupoolest tuleks määratleda, sest koor ja koos sellega tegutsenud orkester sai endale liikmeid mitmel eri moel.[2]

> „Koor koosnes erinevatest kanada lauljatest, kellega Avessonil oli muusikalisi või ametialaseid kokkupuuteid. Samuti oli tal ka orkester, kus ta kasutas palju noori, ka eesti noori, kes õppisid muusikat. Hiljem Avesson tahtis koori täiendada. Ta astus ühendusse mõningate eesti lauljatega ja kutsus neid laulma. Kujunes nii, et naislauljad olid nagu rohkem eestlased, näiteks Tamara [Norheim-Lehela] ja kõik tema tütred on sealt läbi käinud. Aga mehed – eriti need võimsad bassid – need olid kanadalased." (Intervjuu, V.M. 2009)

Avessoni kooriga ühinemise kriteeriumiks polnud etniline taust, vaid eelkõige inimese muusikaline ettevalmistus: repertuaar oli nõudlik ja selle omandamine eeldas nooditundmist.

> „Meie koori lauljad olid muusikalugejad, selle tõttu ta harjutustel väga harva võttis meiega läbi üksikuid häälegruppe. Ta istus klaveri taha ja mängis kogu muusika meile korraga ette ja siis ta pani meid kohe laulma. Aga ta oli väga kannatlik meiega." (Intervjuu, V.M. 2009)

Lisaks koori liikmeskonnale erines Musica Divina tähelepanuväärselt teistest eesti kooridest repertuaari poolest. Ühes 1970. aasta Vaba Eestlase arvustuses nimetatakse Musica Divinat „kirikumuusika ansambliks" (17 lauljat ja 10 keelpillimängijat, kontsertmeister Jaak Liivoja), ja ehkki koor otseselt ei kuulunud ühegi koguduse juurde, esitati eranditult vaimulikke heliteoseid. Kavas oli ka mõni tänapäeva autor, kuid need olid „pigemini teadlikud vana imiteerijad, Stravinski, Russell ja Avesson kaasa arvatud" (VE 20.03.70).

1970. aastatel oli koori kontserttegevus üsna tihe ja palju esineti just eesti kirikutes. 1970. aasta palmipuudepühal kanti Vana-Andrese kirikus ette Monteverdi, De Melle'i, Kuhnau, Salieri ja Vivaldi teoseid ning ühtlasi täitis Avesson õp. Pello liturgilise jumalateenistuse käigus ka organisti ülesandeid (VE 07.04.70a). Veebruaris Peetri kirikus toimunud kontserdil esitati samuti ainult 16.–18. sajandi muusikat ning solistidest (C. Greer, E. Muir, J. Mutner, H. Leather) polnud keegi eesti päritolu (E 20.02.70). Mingil põhjusel ei võtnud Avesson 1970. aastate algul oma teoseid kuigi sageli kavasse. 1976 on ta oma loomingupõhimõtteid selgitanud Vabale Eestlasele, kus võetakse jutuajamine kokku nii:

> „See on klassikaliselt vormikindel muusika, mida ta õppis Tallinna konservatooriumis, Augsburgis ja Münchenis ning mille õpingud ta lõpetas Torontos. See on talle omaseks jäänud. Puudutades moodsaid muusika-

[2] Koori on meedias nimetatud ka Musica Divina Singers (VE 14.03.75), mis annab lisapõhjuse aruteluks koori kuuluvuse üle. Kõik teised eesti koorid on kandnud eestipäraseid või Eestile viitavaid nimesid.

Musica Divina ja kammerorkester Musica Viva esinemine Peetri kirikus 1981. Solist Irene Loosberg, juhatab Lembit Avesson.

> vorme, ütleb ta, et elektrooniline muusika jätab ta külmaks, kuna selles puudub interpreet ja komponist ei saa olla ise õige interpreteerija ja annab seda, mida ta lindile pani. Puudub variatsioonide võimalus, sest see on nagu heliplaat. Inimlik element on siiski esitamise juures väga tähtis. Kui see välja lülitada, siis jääb midagi puudu." (VE 25.11.76)

1976 kandsid Musica Divina ja Musica Viva Peetri kirikus esmakordselt ette L. Avessoni „Missa St. Petri". Kui autorilt küsiti, kas see on pühendatud apostel Peetrusele või kirikule, olevat ta naerdes vastanud, et mõlemale, sest ta on ka Peetri kogudusega tihedalt seotud (VE 13.04.76). Sama aasta jõulude ajal toimus Peetris teinegi Avessoni teose esiettekanne: koguduse Noortekoor Lootus ja Cantate Domino esitasid tema jõulukantaadi „Üks roosike on tõusnud" (vt ka peatükki „Toronto Peetri Koguduse Noortekoor Lootus", lk 97), mis oli pühendusteos Lootuse koorile ning kinnitab L. Avessoni sidet Peetri kirikuga.[3]

1981. aastast pärinev ajalehekuulutus reklaamib Musica Divina koori ja Musica Viva kammeransambli kontserti Peetri kirikus. Kava on tavapärane: Bach, Vivaldi ja Corelli. Solistina teeb seekord kaasa Irene Loosberg (ME 08.01.81a) ja järgnevatel aastatel eesti naissolistide osatähtsus üha kasvab.

1986. aasta jaanuaris kandis Musica Divina Vana-Andrese kirikus ette Avessoni teose „Magnificat" (Luuka ev. 1:46–56). Kontserti on oma arvustuses analüüsinud Silvi Preem (täpne allikas teadmata). Segakoor oli siis 24- ja orkester 18-liikmeline. Solistid olid Tamara Norheim, Irene Loosberg, Lois Bradley ja

[3] L. Avesson oli ka Lootuse dirigent 1977–1978.

Musica Divina kontserdi kava 1986.

Charles Farnell, kes ka muidu kooris kaasa laulsid. Arvustaja iseloomustab „Magnificati" kui jõulist ja tunderikast muusikateost, mis on kokkuvõttes läbinisti avessonlik: „Avessoni helilooming on harmooniliselt väga omapärase ülesehitusega. Ta kasutab moodsaid harmooniaid ja arvukaid rütmivaheldusi, mis mõjuvad kuulajaile värskelt ja huvitavalt" (Preem 1986).

Koori tegevuses oli muusikaliseks suursündmuseks L. Avessoni kantaadi „Seitse sõna ristil" esiettekanne Vana-Andrese kirikus 1989. aasta märtsis (Ballstadt 1989). See dissonantsiderohkuse tõttu harmooniliselt komplitseeritud teos on kirjutatud koorile, solistidele, keelpilliorkestrile ja orelile. Solistidena tegid kaasa T. Norheim-Lehela ja I. Loosberg ning üllatusesinejana Guri Raag – apostelliku õigeusukoguduse koorijuht, kes tavaliselt koos Musica Divinaga ei laulnud.

1990. aastateks on Musica Divina „kujunenud nauditavaks vaimuliku muusika tõlgendajaks ja ettekandjaks tänu energilisele koorijuhile ja püsivale koosseisule" (VE 04.04. 95). „Koor koos orkestriga on tegutsenud 20 aastat ja kogu aeg sama dirigendi juhtimisel, mistõttu on end hästi kokku laulnud," kirjutab arvustaja seoses järjekordse esinemisega Vana-Andrese kirikus (ME 07.04.93).[4]

[4] Tegelikult oli koor tegutsenud üle 30 aasta. Mitmel Toronto eesti kooril on olnud tavaks oma viie ja nulliga lõppevaid tegevusaastaid tähistada ning muidugi kirjutatakse pidustustest ja kogu koori tegevusest sel puhul pikemalt ka ajalehtedes. Musica Divina on selles osas tagasihoidlik olnud nagu igasuguse enesereklaami osas, mistõttu koori asutamise aeg näib olevat sootuks ununenud.

Sellest perioodist (1994) on säilinud ka koori täpne nimekiri (22 lauljat):

Sopranid: Ulla Brenken, Lois Bradley-Bell, Vicky Mathias, Tamara Norheim-Lehela, Monica Pääbo, Margaret Smith, Vaike Tölpt, June Watt
Aldid: Joan Draper, Aino Kassfeldt, Juuli Kristal, Irene Loosberg, Jean Mautner, Linda Norheim, Tiina Orpana, Helmi Viksten
Tenorid: George Poolma, Eerik Purje, Erich Rämmeld
Bassid: Arvo Dulder, Harold Leather, James McNabb

Kui oma algusaastail koor tõepoolest koosneski pigem erineva etnilise taustaga kanadalastest, siis 1990. aastateks on eesti päritolu lauljad kindlalt ülekaalus. Repertuaari osas pole märkimisväärseid nihkeid toimunud. 1999. aastal kirjutab Arvid Kask Musica Divina kontserdist Vana-Andrese kirikus. Artikli pearõhk on Vivaldi 12-osalise „Gloria" ettekandel ning teose intrigeeriva elukäiguga autoril. Koos Musica Divinaga esineb noortest mängijatest koosnev orkester (kontsertmeister Urve Soopere). A. Kask jagab kiitust muusikute kõrgele tasemele, sest *Il prete rosso* teoste esitamine nõuab tõepoolest virtuoossust (VE 21.12.99).

2000. aastate arvustused näitavad, et koori ettekanded hakkavad muutuma ebaühtlasemaks: on õnnestumisi, aga ilmneb ka mõningane tasemelangus. Positiivse poole pealt tõstetakse endiselt esile repertuaarivalikut: „Musica Divina on oma peale võtnud selle klassikalise muusika repertuaari, mis on kõrge kvaliteediga, aga ei ole nii populaarne, et seda oleks küllalt tihti esitatud," kirjutab Martin Kiik (2000) Peetri kirikus toimunud kontserdi arvustuses. Olev Rood (2000) oma ülevaates Vana-Andrese emadepäevakontserdi kohta on aga kaunis kriitiline tasakaalust väljalangenud häälerühmade tõttu – peamiselt on oma partii esitamisega raskustes meeshääled. Samas äratab tähelepanu, et Rood tunnustab dirigenti ja koori selle eest, et nad just nimelt eestlaskonnale selliste tuntud meistrite repertuaari pakuvad.

Aasta hiljem kirjutab Tõnu Naelapea koori koosseisu kohta, et ehkki kooris laulavad valdavalt eestlased, kasutatakse abijõudu ka väljaspoolt, sest „meie eestlaskond ei ole vastu tulnud sõbralikele palvetele, mida kooriliikmed on esitanud. Tulemus on, et Musica Divinas laulavad hollandlased ja hiinlased" (Naelapea 2001). Lõppkokkuvõttes arvustaja seda olukorda siiski ei tauni, sest muusikat tehakse armastusega ja see on kõige olulisem.

Ehkki Musica Divina mitmes mõttes asub kusagil vahepeal – olgu see siis repertuaar või lauljaskonna etniline kuuluvus, on see siiski neljakümne aasta jooksul muutunud üha vähem kanada kooriks ja üha rohkem eesti omaks, kas või ainult seeläbi, et koor harjutab eesti kirikus ja esineb peamiselt eestlaskonnale. Ometi mainitakse seoses koori esinemisega väga sageli asjaolu, et koor ei koosne ainult etnilistest eestlastest. Eesti Elu kirjutab:

> „Algaastatel koosnes nii kammerkoori kui kammerorkestri tuumik eestlastest. Tänapäeval on aga eesti soost orkestrantide puudusel orkestriliikmed konservatooriumi eliitklasside õpilased ja elukutselised, kooris

> aga valitsevad eestlased ikka, kuigi igas häälerühmas laulab ka teiste rahvuste esindajaid.“ (EE 30.12.02)

Eestlastest solistide arv on tegelikult samuti kasvanud. Üha sagedamini ilmub T. Norheim-Lehela ja I. Loosbergi kõrvale Tiina Orpana ja Liina Purje-Lepiku nimi ning meessolistidena astuvad üles tenor Eerik Purje ja bass Jaan Medri, kes on astunud Harold Leatheri asemele.

L. Avesson on 2000. aastatel heliloojana viljakas ja nii lisandub koori repertuaari järjest ka uut eesti muusikat. Novembris 2004 kirjutab R. Toi sama aasta suvel valminud teose „Psalms of Praise“ esmaesitusest, milles L. Avesson jätkab oma polüfoonilist traditsiooni nagu varasemates vokaalmuusikalistes teostes (Toi 2004). Kaks aastat varem esiettekandele tulnud „Kyrie“ ja „Agnus Dei“ on helilooja valmis kirjutanud lausa kahe kuuga ja lõpetanud päev enne kontserti, kirjutab A. Kask (2002). See, nagu selgub Virve Mathiase ja Asta Ballstadti mälestustest, on Avessoni puhul üsna tavapärane tööstiil.

> „Koos orkestriga tegi koor enne esinemist ühe proovi. Igal kontserdil oli tavaliselt üks uus Avessoni teos, mida orkester ei olnud enne esinemist näinud, sellepärast, et ta kirjutas kõik valmis viimasel minutil. Üks väga huvitav juhus oli Trinity's. Me olime harjutanud ühte Avessoni pala kooriga, aga kui me esinesime, siis tulid juurde vaskpillid ja need ehmatasid meid nii ära – seal oli väga hea akustika –, et meil jäi peaaegu hääl kinni. Irene Loosberg oli tol korral solist ja ta läks päris kahvatuks. Aga nii sellel Avessonil need asjad olid.“ (Intervjuu, V.M. ja A.B. 2009)

Teos, milles orkestripartii lauljaid ehmatas, oli tegelikult F. W. Zacha kantaat „Lobe den Herren“. Kantaati pole kirjastatud, see oli lõpetamata. L. Avesson sai originaalpartituuri Brüsseli Kuninglikust Muusikaakadeemiast ning kirjutas mõned osad ise lõpuni välja (VE 30.03.76). Keelpillide kõrval oli seekord orkestris ka puhkpillirühm, mis tavapäraselt ei kuulunud Musica Viva koosseisu.

Dirigendina oli Avessoni stiil üsna vaoshoitud ja ehk mõnevõrra passiivnegi, nagu osutab R.Toi tähelepanek koori tegevuse lõpuaastaist:

> „Avessoni juhatamine on delikaatne, sunnib ansamblit teda teinekord vahest liigagi tähelepanelikult jälgima ja noodist laulmise korral lukustab musitseerimise rõõmu. See dirigeerimine on kodus renessansi ja varabaroki juures. Bruckneri muusika kaldumine romantikasse paneb teinekord sõrmed sügelema suurema žesti järele.“ (Toi 2003)

Musica Divina muutus aastate jooksul vähe. Ka Avessoni dirigeerimise stiil jäi samasuguseks algusest lõpuni ning see on äratanud kaasmuusikute tähelepanu kui Avessoni isikupära üks erijooni: „Avessoni juhatamine oli ka nagu isemoodi. Ta juhatas nii minimaalselt, kui üldse võis keegi juhatada. Ja mõnikord pani käed päris kõrvale“ (Intervjuu, A.B. ja V.M. 2009).

Kui Musica Divina jõudis oma 45. tegevusaastasse, valmis Avessonil juubelikontserdi tarvis „In Principio“ koorile ja orkestrile. Kontserdiarvustuses kirjutab Mart Jaanson (2005), et teos, mis esmasel kuulamisel ei tundunud kuigi ligitõmbav, osutus tähelepanelikumal jälgimisel „tõeliseks *musica divina*'ks“. On tõsiasi, et Eestis on sõjajärgsel ajal vaimulikku vokaal-instrumentaalmuusikat kirjutatud ülivähe. Seoses koori juubelikontserdiga puudutab Jaanson ka eesti vaimuliku muusika probleemi laiemalt.

> „Tänases Eestis, kus kirik pärast pikka vaikuseperioodi alles hakkab ühiskondlikku ja kultuurilist jõudu koguma, neid väärika ajalooga žanre peaaegu ei viljelda. Seda hinnatavam on Lembit Avessoni panus väliseesti kogukonnas, kus kiriku roll on kaalukas ja kultuurielu sellega tihedalt seotud.“ (Jaanson 2005)

Eestisse ei soovinud L. Avesson tulla isegi mitte pärast taasiseseisvumist. Kuna tema loomingut tuntakse Eestis vähe, siis tegi Ene Üleoja Torontos viibides Avessonile ettepaneku kaaluda autorikontserdi korraldamist Tallinnas, kuid Avesson ütles ei (Intervjuu, E.Ü. 2010).

Need, kes teavad Musica Divinat – ükskõik, kas nad on seda kuulnud või seal ise laulnud – on jätkuvalt eri meelt selles suhtes, kas see oli eesti või kanada koor, kuid kõik kinnitavad üksmeelselt, et Musica Divina oli Avessoni koor.

> Virve Mathias: „Ta kasutas seda koori teatud määral oma muusika esitamiseks. Tal oli see loov vaim ja see vajas kogu aeg tegevust. Ja teised eesti koorid ei olnud nii väga huvitatud taolise muusika esitamisest ja võib-olla ei olnud suutlikud ka.“ (Intervjuu, V.M. 2009)

> Asta Ballstadt: „See koor ei laulnud mitte palju eesti repertuaari, see oli *early classical* ja barokk ja tema oma looming, mis oli kaasaegne. Aga teised eesti koorid laulsid rohkem niisugust eesti repertuaari.“ (Intervjuu, A.B. 2009)

> Eerik Purje: „Jah, seal teistes koorides oli rohkem seda vanemat eesti koorimuusikat. Rahvusvahelist oli ka, aga need laulud olid muidugi kõik eesti keeles ja eesti daamidele, mitte nii nagu Musica Divina. See oli tegelikult ikka kanada koor.“ (Intervjuu, E.P. 2009)

> Tamara Norheim-Lehela: „Tõesti, väga vähesed tema teosed olid eesti keeles kirjutatud, enamasti ta kirjutas oma asjad ladina keeles. Ta on kirjutanud eestikeelset jõulumuusikat, aga see oli väga palju aega tagasi. Ilmalikke eestikeelseid soololaule on ka, ta kasutas Liivi ja Visnapuu tekste.“ (Intervjuu, T.N.-L. 2009)

Avessoni loomingu hulgas oli eestikeelset vokaalmuusikat siiski rohkem, nt kantaat „Nägemus“ F. Tuglase sõnadele, motett „Inimese vaim“ K. J. Petersoni sõnadele ning soololaule B. Kangro, K. Lepiku, E. Enno tekstidele (Põldmäe 2008). Väga lauldav on olnud tema segakoorilaul „Järv“. Kuid kontserdikavade ja arvustuste põhjal ilmneb, et Avessoni töid ei esitatud kuigi sageli.

Musica Divina viimane kontsert toimus 2006. Meeshäältest oli tõsine puudus ning koor otsustas tegevuse lõpetada. Juba 2005. aasta juubelikontserdiga seoses kirjutas M. Jaanson:

> „Kuluaaridest oli kuulda, et Musica Divina kavatseb pärast sünnipäeva tähistamist oma töö lõpetada. Peab ütlema, et sellised karjääri konkreetsed lõpetamised, toimugu need siis mõne tuntud sportlase, kunstniku või loomingulise kollektiivi puhul, äratavad alati teatud lugupidamist: mõelda vaid, milline enesekontroll ja -kriitika! Kuid vähemalt rokkansamblid teevad pärast aastatepikkust vaikust mõnikord *comeback*'i. Lootkem, et sama juhtub ka Musica Divinaga!“ (Jaanson 2005)

Kolm aastat hiljem, 26. jaanuari õhtupoolikul lahkus Lembit Avesson Vana-Andrese kirikust alatiseks. „Lätlasest kolleegi orelihelide saatel viidi organisti põrm välja kirikust, mille võlvide all nii palju kordi olid kõlanud tema sünnitatud helid samal instrumendil,“ kirjutas Eerik Purje (2008b) oma järelehüüdes. L. Avesson oli mõttes kaalunud oma koori edasiandmist mõnele teisele juhile, kuid see jäi pigem mõtteks. Asta Ballstadt oli Avessoni arvates üks võimalik juht Musica Divinale.

Lembit Avesson ja Asta Ballstadt Vana-Andrese kirikus.

> „Ta mitu aastat enne lõpetamist ütles mulle, et kui tema enam ei saa, siis mina võtaks koori üle. Aga ta tegelikult ei mõelnud nii – ei mõelnud selle peale, et see võib juhtuda, sest ta tahtis ikka ise muusikat kirjutada ja see koor oli see, mida ta selle jaoks vajas.“ (Intervjuu, A.B. 2009)

Musica Divina *comeback*'i muidugi ei teostunud – keegi ei üritanudki, sest Musica Divina ja Lembit Avesson olid lahutamatult seotud. Võib-olla tuleb kunagi mõni täiesti uus eestlastest koosnev koor selle asemele ja jätkab sarnase repertuaari esitamist, aga „Musica Divina oli täiesti omaette nähtus – nagu inglise keeles me ütleme: *unique choir*“ (Intervjuu, T. N.-L. 2009). „Musica Divinat ei nimetatud ühe hingetõmbega, et näiteks Estonia, Ööbik ja Musica Divina, ja siis Cantate Domino, ja siis Vana-Andrese koor – niimoodi kunagi ei räägitud, ta oli kuidagi väljaspool“ (Intervjuu, M.J. 2010). Nii võtavad koori olemuse lühidalt ja tabavalt kokku Tamara Norheim-Lehela ja Mart Jaanson.

Musica Divinas on laulnud:

Aino Kassfeldt
Helmi Viksten
Irene Loosberg
Joan Draper
June Watt
Juuli Kristal
Linda Norheim
Lois Bradley-Bell
Margaret Smith
Monica Pääbo
Tamara Norheim-Lehela
Tiina Orpana
Ulla Brenken
Vaike Tölpt
Vicky Mathias
Arvo Dulder
Erich Rämmeld
Eerik Purje
George Poolma
Harold Leather
James McNabb
Jean Mautner

Segakoor Leelo

Toronto Segakoori Leelo asutas Eerik Purje 1965. aastal. Mis puutub E. Purjesse, siis tema „abielu eesti koorilauluga“ laiemas mõttes sai sõlmitud juba 1945 (VE 23.04.85) ning lahutust pole toimunud siiani, ehkki kooselu sisu on aja jooksul teisenenud. Kord on esiplaanil kooris laulmine, kord juhatamine, aga palju aastaid on ta püüdnud end jagada mõlema vahel, lauldes ka Leeloga töötamise kõrval Toronto Eesti Meeskooris (TEM). Kui E. Purje otsustas noortest lauljatest uut koori kokku panema hakata, tegutses juba viieteistkümnendat aastat Toronto Eesti Segakoor (TES). See oli suur ja mainekas koor, hästi tuntud kogu Põhja-Ameerika eestlaskonna hulgas. Lisaks olid olemas segakoorid mitme Toronto eesti koguduse juures, kuid sellest hoolimata võttis E. Purje ette uue segakoori loomise. Miks?

> „Põhjus oli see – peapõhjus –, et need koorid olid hakanud siis juba võitlema lootusetu vananemisega, see oli ilmne. Aga teisest küljest ei olnud võimalik ju kogu aeg rääkida, et noored ei taha, noored ei tee ja kui meie kaome, siis on kõik kadunud! Minu meelest ei ole kellelgi õigust eestlust endaga hauda kaasa viia, see ei ole meie kellegi pärisosa. Aga selge oli ka see, et meie ei saa oodata võõrsil sündinud ja kasvanud noortelt, et nendel oleks seesama armastus laulu vastu, mis meile nagu emapiimaga sisse joodeti. Meil vanasti oli ju nii, et kooris laulis igaüks, kes vähegi viisi pidas, ja laulis ka see, kes viisi ei pidanud. Igaüks. Aga siin noortel ei ole seda – kooris laulavad need, kes tõesti on musikaalsed ja loevad kõik nooti. Aga teistel noortel seda huvi ei ole. Tühik oli juba tekkinud, üks nii-öelda magus generatsioon oli lauluprotsessist välja libisemas – viimane aeg oli veel midagi ette võtta.“ (Intervjuu, E.P. 2009)

Leelo peamine eripära oli lauljate iga, seal osalesid noored, kes koori asutamise ajal olid kahekümnendates – noorte eestlaste laulu juurde toomine oligi ju koori peamine eesmärk. Lauljate leidmise töö võttis E. Purje täielikult enda kanda:

> „Üheksa oli meil asutajaliikmeid, aga nii umbes kaheksateistkümnega hakkasime laulmisega peale. Ma helistasin läbi ligemale sada noort. Mul oli see raske, sest ega ma ei tundnud neid noori, mina olin juba neljakümne ligidal mees ja ma olin lauljate vanusepiiriks mõelnud 16–30 aastat, nii et vanusevahe oli meil sees. Noorte endi käest küsisin, kas nad teavad kedagi soovitada, ja kutsusin kõiki, kellega jutule sain.“ (Intervjuu, E.P. 2009)

E. Purje laulis ise tenorina kaasa Toronto Eesti Meeskooris. Ajaloolisel Euroopaturneel 1964 tutvus ta tollal veel Québecis elanud Andres Raudsepaga. Taas-

kohtumine toimus kaks aastat hiljem, kui Leelo tegevus oli parasjagu algusjärgus. A. Raudsepp meenutab:

> „Kui ma viimaks jõudsin eestlaste ,,mekasse“ [Torontosse] aastal 1966, kohtusin taas Eerikuga. Ta oli just kokku kutsumas noori lauljaid, moodustamaks võimalikku noorte segakoori. Koorist sai kohe asja ja laulsin kaasa paaril esinemisel. Kui veebruaris 1967 sain 30-aastaseks, leidsin, et olen noortekooriks liiga vana ja astusin taas meeskoori ridadesse. [---] Leelo kooriga ja koori noorte liikmetega pidasin ühendust. Eerik vist eriti minu peale ei vihastanud ja esinesin isegi mõnel Leelo ,,lõbusal“ seltskondlikul rahvapeol. Leelol oli oluline roll mängida Toronto laulukooride arengu raames. Vanad koorid – TEM ja TES – olid muutunud institutsioonideks, kes hoidsid kinni Eestis õpitud kooritraditsioonidest. Need kaks koori ei tõmmanud noori.“ (Intervjuu, A.R. 2010a)

Kui info uue koori tegevusest meedias levima hakkas, nimetati seda algul noortekooriks või noorte segakooriks. E. Purje otsustas loobuda noortekoori nimetusest, sest noortekoorideks oli kanadaeestlaste hulgas hakatud nimetama neid koore, kus tegelikult laulsid lapsed.[1] Vastse koori liikmed olid lapseeast väljas ning nii otsustati end määratleda segakoorina. Pärisnimeks võeti Leelo, see oli koorijuhi valik ja sobis hästi, kuna „kõlas nii eestipäraselt“. Leelo on ka teiste eesti kooride hulgas populaarne nimi. Sõjajärgsel ajal on seda kandnud üks Geislingenis asutatud eesti kooridest[2] ning Toronto Leeloga samal ajal tegutses Montrealis segakoor Leelokundlased, mida juhatas Karl Vaikla (Toi 1975: 527). 1989 asutati Lätis eesti segakoor Leelo, mis on ka Tallinnas laulupeol käinud (Ćićśakova 2003).

Nii koori asutamise kui segakoori juhatamise kogemus oli E. Purjel olemas juba enne Leelot. 1950. aastal pani ta aluse Melbourne'i Eesti Ühingu „Kodu“ segakoorile, mis esines Eesti Vabariigi tähtpäevadel, jumalateenistustel ja ka lihtsalt meelelahutusüritustel. Koor lõpetas tegevuse 1957, kui selle juht siirdus elama Torontosse (Metsar 1995: 37–39). Kuna austraaliaeestlaste laulutahe sellega ei lõppenud, püüti koorile uut dirigenti leida, kuid asendaja otsingud

---

[1] Nt 1972. aasta Ülemaailmsetel Eesti Päevadel osales esmakordselt ühendkoorina terve rida nn noortekoore (üldjuht Lydia Aruvald), mis tegelikult olid eesti täienduskoolide juures tegutsevad lastekoorid. Peakorraldaja R. Toi nimetabki neid EÜP kava tutvustades lastekoorideks (VE 27.06.72), mis näitab, et kooride ealisel määratlemisel valitses tõepoolest mõningane segadus.

[2] Geislingenis asutati segakoor Leelo 1955. Hiljem hakkas selles laulma ka eestlasi, kelle kodu asus Belgias. Harjutustel on käidud Düsseldofis (ME 26.12.75). Stockholmi 1969. aasta juubelilaulupeo osavõtjate nimistus esineb koor Düsseldorf-Westhoweni Eesti Segakoori „Leelo“ nime all; kooris on 25 lauljat, juhatab Villu Laidsaar (Laur 1969: 40). 1972. aasta Ülemaailmsetel Eesti Päevadel on koor enda kirja pannud kui Reinimaa Eestlaste Laulukoori „Leelo“, kuid tegemist on ikka sama kooriga. 1972. aastal laulavad kaks Leelot esmakordselt koos.

jäid tulemuseta. Ajas ette rutates lisame, et E. Purje jäi ka Leelole ainsaks juhiks, kuid abidirigente on kooril siiski olnud. Üks neist oli Jaak Kivik, kes hiljem asutas Toronto Eesti Peetri Koguduse Noortekoori Lootus ning juhtis selle juurest lahkudes Vana-Andrese koguduse noortekoori. Tema on ka Leelo ees dirigendina seisnud, juhatades 10. sünnipäeva kontserdil lühikest kava kergemasse žanrisse kuuluvatest lauludest (ME 18.04.75). Teine abidirigent oli Katrin Kuuskne-Veski, kes pärast Kivikut hakkas juhatama noortekoori Lootus. Tema peab oma osa Leelo tegevuses üsna tagasihoidlikuks:

> „Ma olin ainult tehniliselt abijuht Leelos, umbes ühe aasta. Mind paluti olla abijuht, aga ma kunagi palju midagi ei juhatanud, ma rohkem saatsin klaveril. Kontserdid kõik juhatas Eerik Purje, ma võib-olla mõnikord harjutustel juhatasin midagi. Ma rohkem tegin nendega hääleharjutusi." (Intervjuu, K.V. 2010)

Leelo kui koor ei sündinud päevapealt, noored lauluhuvilised alustasid n-ö vaba rühmitusena. Siis aga ilmnes, et tegevuse jätkamine koorina pakub lauljatele tõsist huvi ning rühmitus otsustati vormistada regulaarselt tegutsevaks organisatsiooniks koos kõigi tavapäraste funktsionääridega. Kuna koori tegevusel on ka majanduslik külg, otsustati, et lisaks tegevliikmetele, keda 1965. aasta kevadel oli 22, on teretulnud ka toetajaliikmed, kellest igaüks võiks abistada koori 5 dollariga aastas. Nagu kõik teised koorid, muretses ka Leelo kogu oma tegutsemisaja jooksul lisaraha tuluõhtute korraldamisega.

Kooril olid algusest peale head suhted Vana-Andrese kirikuga: seal toimusid harjutustunnid ja ka mõned vaimulikud kontserdid. 1965. aasta olulisim sündmus oli koori tutvustamisõhtu Eesti Majas (VE 11.05.66), mis mõneti täitis ka tuluõhtu otstarvet: koor oli saanud mitmeid annetusi nii üksikisikutelt kui ettevõtjatelt ning nende abil korraldati loterii, mis oli selleks ajaks juba teistegi Toronto kooride juures populaarne. Mis aga puutub kontsertosasse, siis oli koor debüütesinemiseks valinud „eesti ja teiste rahvaste kergemaid meeleolupalasid," nagu kirjutab Vaba Eestlane (23.02.66). Kavas olid P. Veebeli „Kalevite kants", E. Purje „Kodumaa tammed", soome rahvaviis „Toomed on järve rannalla", Napoli viis „Kuu kumab kullala" ning inglise viis „Väike kabaree". Humoorikad vahepalad improviseeris E. Purje – Leelol ei olnud tarvidust otsida „sõnaseadjat" väljastpoolt, sest koorijuhi osavus selles vallas on üldtuntud. Kutsutud oli ka külalisesinejaid, sealhulgas mustkunstnik-fakiir, millega Leelo peoõhtu kava teiste kooride omast kahtlemata erines. Leelo esinemine oli eriline veel ka selle poolest, et dirigent polnud mitte koori ees, vaid koori sees, meenutab E. Purje:

> „Mul ei olnud alguses ühtegi tenorit. Esimesel aastal tegutsesime nii, et ma laulsin ise tenorit kaasa. Ma olin koori rivis, seisin nurga peal ja andsin käega märku, kunas me algame. Ma mõtlesin, et ma ei saa sellepärast jätta koori ära, et tenorit ei ole. Ma olin ju noor mees ja mu hääl ei olnud veel kriiskama hakanud, ma võisin – julgesin, ütleme niimoodi –

> noortega koos laulda. Ja niimoodi siis esimene kontsert läks meil ilma juhatamata ja ma laulsin ise üksipäini tenorit.“ (Intervjuu, E.P. 2009)

Järgmisel aastal toimus järgmine segaeeskavaga peoõhtu, kus koor vaheldumisi tantsunumbritega esitas eesti muusikat: R. Pätsi „Ühte laulu tahaks laulda“, T. Vettiku „Seal kus Soomelahe lainte harjal“, J. Jürme „Naljaloo“ ja E. Purje seatud rahvaviisi „Sirjelind“ (VE 08.02.67). See kava illustreerib hästi koori eesmärke, milleks olid rahvapärase muusika viljelemine ning lauluhuvi elushoidmine noortes eestlastes. Eesti Vabariigi aastapäeval, mida 1967. aastal Massey Hall'is üsna suurejooneliselt tähistati, oli Leelo palutud sisustama muusikalist osa. 27 lauljast (15 nais- ja 12 meeshäält) koosnev koor esitas 3 laulu (E. Võrgu „Lauljate lipulaulu“, R. Pätsi „Ühte laulu tahaks laulda“ ja G. Linseni „Sa oled nii armas mulle“) ning sai teiste esinejatega võrreldes eriti sooja vastuvõtu osaliseks (VE 01.03.67). Küllap kõlasid laulud kenasti, aga noorte lauljate esinemine pakkus ka tuge 1500-pealise publiku usule eestluse ja eesti kultuuri püsimisse, mille osas neil aastatel juba muremõtteid veeretati, sest eesti pagulaste „kanadaseerumine“ oli silmnähtav. Kuid Leelo kinnitab oma motos kõigest hoolimata: „Meie laul on truudusevanne kodumaale, kallile“ (VE 08.07.67).

1967. aasta aprillis andis Leelo oma esimese iseseisva täiskavaga kontserdi, millega seoses Vaba Eestlane (19.04.67) märgib, et koori „rahvuslikkuse pitsat oli märgatav“ repertuaarivalikus, kuna domineerisid eesti helitööd: veebruaris toimunud kontserdil esitatud lauludele olid lisandunud A. Vedro „Kaelas väike kandlekene“ ning E. Purje seatud J. P. Rameau „Kivilõhkuja“. Lisaks eesti autoritele on Leelo kavas alati olnud ka soome heliloojaid ning kuna oli veidi raske leida koorile sobivat noorusliku kõlaga repertuaari, siis on E. Purje aastate jooksul Leelo jaoks ise mitmeid seadeid teinud. Kindlasti on koorijuhil selles töös kasu olnud õpingutest Melbourne'i konservatooriumis, mille ta lõpetas muusikateooria litsentsiaadina. Koorijuhina on E. Purje iseõppija. Esimesed kogemused sai ta DP-laagris Saksamaal, kus alustas lauljana, järgnes koorijuhi töö Melbourne'is, Torontosse jõudes asus ta täitma abikoorijuhi ülesandeid R. Toi juures, kellelt sai häid näpunäiteid (Intervjuu, E.P. 2009). 1960–1965 juhatas E. Purje Peetri Koguduse Segakoori Cantate Domino (Laanes 2008: 41) ja nii oli ta Leelo asutamise ajaks juba kogemustega koorijuht.

Leelo kontserdid olid üles ehitatud kolmeosalisena, nii nagu see on tavaks teistelgi Toronto eesti kooridel. Koori esinemiste vaheosa täitsid viiuli- ja klaveripalad, mängiti selliseid autoreid nagu nt F. Mendelssohn, N. Rimski-Korsakov, C. Debussy. Enamasti andis just vaheosa kontserdile n-ö rahvusvahelise mõõtme, sest Leelo repertuaaris oli teiste eesti kooridega võrreldes tunduvalt suurem rõhk eesti autorite laululoomingul. Ühes hilisemas intervjuus Vabale Eestlasele (12.04.73) on koorijuht ütelnud: „Meie koor on ka seltskondlik organ, kus tahetakse eesti laulu populariseerida, samal ajal kui noortele antakse ühtekuulumise võimalus.“ Seda joont järgis Leelo kogu oma tegevuse kestel.

1967. aasta lõpul oli kooris lauljaid kokku 28 (17 nais- ja 11 meeshäält) ning fakt, et kooril oli 12 toetajaliiget, mis koori liikmete arvuga võrreldes pole sugugi vähe, näitab, et Toronto eestlaskond oli tõepoolest huvitatud noorte rahvuslikust lauluharrastusest. Enne suvepuhkusele minekut pidas koor aastakoosoleku, kus vaeti saavutatut ning otsustati sihiks võtta osalemine IV Põhja-Ameerika Eesti Päevadel New Yorgis, mis olid kavandatud 1968. aastale (VE 03.06.67). Selle järel hakkas Leelo lauljaskond näitama kasvutendentsi. Eesti Vabariigi 50. aastapäeva pidustuste raames antud iseseisval kontserdil oli rivis juba 40 liiget ning valdav osa neist oli sündinud kodumaast eemal (VE 23.03.68). Sel kontserdil kandsid lauljad esmakordselt koori rinnamärke (kujundanud Joann Saarniit). Kava oli sümboolse tähendusega: eesti noored lauljad esitasid eesti vanameistrite heliloomingut, mis kenasti viitab põlvkondade järjepidevusele. Mais toimunud Eesti Päevadele New Yorki sõitis koor veelgi suuremas koosseisus – 44 lauljaga (Parming 1968: 54). Pärast laulupidu jäid mõned lauljad koori tegevusest siiski kõrvale.

Leelo harjutustunnid toimusid endiselt Vana-Andrese kiriku ruumides, mida koguduse õpetaja Otmar Pello oli koorile lahkesti kasutada andnud ja nii oli loomulik, et aeg-ajalt osales koor ka koguduse jumalateenistustel. Nende esinemiste kava oli koostatud valdavalt vaimulikust muusikast, kuid selle osakaal Leelo repertuaaris polnud suur. Nt koguduse aastapäeva tähistamise pidulikul jumalateenistusel lauldi kaks laulu: Beethoveni „Looja vägevus“ („Kõik taevad laulvad“) ja A. Topmani „Kalla, kallis isa käsi“. Vaba Eestlase (18.12.68b) arvustaja peab siinjuures oluliseks ära märkida, et luteriusu seisukohalt nähtuna on Topmani laul „koraalipärasem kui teine populaarsem meloodia, mis omab rohkem sentimentaalseid romansi sugemeid ega vasta hästi meie põhikoraali vaimule.“ Siit kumab läbi õp. Pello vaade muusikale, kes oma essees „Muusikast luteriusu kirikus“ on kirjutanud:

> „Nii väga kui mina isiklikult armastan romantikat, nii vähe lubaksin ma teda kirikusse. [---] Romantika võimaldab sageli liigset sentimentaalsust, tunnete puhangut. Jõulist, kinnitavat elementi on seal vähe. Pealegi kaldub osa tema lüürikast kaduvuse poeetilisele kirjeldamisele.“ (Pello 1971b: 64)

Kui see sisuline küsimus kõrvale jätta, siis muus osas jagas kriitik kiitust nii koorile kui dirigendile, tõdedes, et koor oli imponeeriv oma kõlapuhtusega ning reageeris koorijuhile tundlikult. Dirigent suutis dünaamilist fraseerimist ohjata ning see tagasihoidlikkus oli jumalateenistuse seisukohalt igati sobiv, andes ühtlasi tunnistust koori distsiplineeritusest (VE 18.12.68b).

1969. aastal toimunud aastakontserdiga seoses kirjutab Vaba Eestlane (01.04.69), et Leelole on rajatud tugev vundament ning käimas on pealisehituse viimistlemine. Koor on kindlustanud endale koha „Toronto eesti ühiskonna muusikalisel tegevusväljal“. Ikka ja jälle rõhutatakse, et Leelo lauljad on noored, mis on pagulaseesti ühiskonna kestmajäämiseks väga oluline. Kava on võime-

tekohaselt lihtne, kuid sellegipoolest huvitav, sest vähemalt pooled laulud koori repertuaaris kõlavad teiste kooride esituses harva, ehkki tegemist pole uudisloomingu, vaid pigem äraunustatud vanaga. Endiselt domineerivad eesti ja soome autorid, kelle sekka on sattunud mõni üksik „võõras" nagu nt Rameau (seegi E. Purje kooriseades) või Verdi (VE 21.03.69).

1970. aasta on koori tegevuses üsna vaheldusrikas. Esimeseks suuremaks ettevõtmiseks kujuneb austraaliaeestlase Eerik Laidsaare libretol põhineva laulumängu „Kõverad teed" lavastamine. Laulud kantakse ette üldtuntud rahvalikel viisidel nagu nt „Sauna taga tiigi ääres" jts. Vabas Eestlases (03.02.70) on laulumängu võrreldud lausa ooperiga, „kuna kõik osalised laulsid, ehkki vahelduva kvaliteediga ja mõnikord mitte päris õieti". Aga see pole kibe kriitika, sest lusti pakkus etendus nii tegijaile kui publikule.

1970. aastaks on Leelo end tugevamalt sidunud Eesti Majaga – harjutustundideks kasutatakse nüüd sealset lava. Andes eelinfot neljanda aastakontserdi kohta, teatatakse Vabas Eestlases (01.04.70), et segakoor „Leelo" kutsub oma sõpru Eesti Majja „huvireisile helimaailma". Õigupoolest on otsustatud seekord kontserdi tavapärasest formaadist loobuda, „tundes, et sellega on ehk ühelt poolt liiga palju ja teiselt poolt mitte küllalt öeldud. Noorus, kevad, armastus – need on mainitud õhtu domineerivad mõisted ja seega nimetus „serenaad" otse surub end peale," selgitatakse ürituse reklaamartiklis. Seetõttu ongi muusikasündmusele nimeks antud Leelo Kevadserenaad, nii et seekord saavad noored lauljad oma romantikalembusele vaba voli anda. Teine oluline märksõna on

„Mini-Leelo rühmitus": Anne Kulpa, Tiina Kaigas, Eha Leemet, Aili Suurallik, Mati Kopamees, Eerik Purje, Arvo Medri ja Valev Vastopä.

„mini“. See iseloomustab naislauljate rõivastust – minikleite, millele on valitud sinine värv, nii et koos meeslauljate smokingutega viitab koori välisilme leidlikult pika traditsiooniga trikoloorile, jäädes samas nooruslikuks. Teiseks peetakse sõnaga „mini“ silmas esinejate koosseisu: „uudisena mängitakse välja „Mini-Leelo“ rühmitus“, millesse kuuluvad Anne Kulpa, Eha Leemet, Aili Suurallik, Tiina Kaigas, Mati Kopamees, Eerik Purje, Arvo Medri ja Valev Vastopä (VE 07.04.70b). Ka hiljem on Leelo lauljad esinenud eri kombinatsioonides, moodustades nii nais-, mees- kui segaansambleid (VE 23.03.73). Kevadserenaadil oli ka oma moto:

„Laulan sulle laulukese.
kuulatama jää;
on vast lihtne viisikene
südamele hää.“ (VE 15.04.70)

See salm võtab tabavalt kokku esitatud laulude valikupõhimõtte, mis seekord ei järginud rahvuslikkuse nõuet, vaid toetus eestlaskonnas populaarsetele lihtsakoelistele meeleolulauludele. Kavas oli mitmeid operetiviise ja ainsa eesti helilooja lauluna seekord Jüri Mandre[3] „Kodunõmm“.

Novembris tähistas koor oma 5. sünnipäeva õhtuga, kuhu oli tulnud nii noori kui vanu ning õhtu kujunes meeleolukaks eri generatsioone ühendavaks ettevõtmiseks. „Noorus on ilus, veel ilusam on laulev noorus,“ ütles Kalju Kaur Leelo lauljatele Cantate Domino tervitusi edasi andes (VE 06.04.71). Toronto eestlaskond nägi Leelo missiooni eelkõige lauluharrastuse innustamises noorte hulgas, sest nii oleks lauljate järelkasv paguluses tagatud. Seda missiooni täitis Leelo isegi väljaspool eestlaskonda. Nimelt kutsusid läti üliõpilased Leelo osa võtma oma rahvuslikust seminarist, tunnistades, et „neid huvitab ehtkanadalik „keeping up with the Joneses“ [s.o naabritega sammupidamine],“ kirjutab Meie Elu (15.11.73). Läti noored, kes olid Leelo tegevusest kuulnud, soovisid ka ise sellise koori asutada. Leelo esinemisest lätlaste seminaril kujunes n-ö näitlik õppetund, kus demonstreeriti, kuidas koori elu tegelikkuses välja näeb. Selleks korraldati harjutustund Läti Majas ligi kuuekümne noore lätlase osavõtul ning kesköö paiku kuuldi kodu poole suundujaid kahes keeles laulmas: „Noorus on ilus aeg“ (samas).

1971. aasta juunis osales Leelo taas ühes lavastuses, milleks seekord oli laulu- ja luulepõimik „Laul orjadele“. Etendus sai nime G. Suitsu luuletuse järgi ning oli mõeldud sümboolse pühendusena kodumaale. Muusikalise osa koostas E. Purje ning ettekanne toimus Toronto Eestlaste Suvepäevade raames Devils Elbow’ suusakuurordis, mille omanikeks olid eestlased M. Reigam ja V. Holmberg (VE 04.05.71).

---

[3] Jüri Mandre tegutses organisti, repetiitori ja heliloojana. Te emigreerus Saksamaa kaudu USA-sse ning elas Leelo Kevadserenaadi ajal Baltimore’is, kus suri sama aasta novembris (EMBL 2007: 472).

Leelo esinemas Eesti Maja laval 1970. aastate algupoolel.

Ehkki Leelo kontserdikavades puudusid maailmaklassikasse kuuluvad suurvormid, mille ettekandmine eesti kooride poolt tavaliselt kujunes kultuuriliseks tippsündmuseks, oli Leelo kuulajaskond alati rohkearvuline. Kuid võibolla olid peamiseks publikumagnetiks just lihtsad ja sageli ka väga tuntud laulud. 1972. aasta „Romantilise pärastlõuna" nimetust kandval kontserdil, mis toimus Ontario Institute for Studies in Education'i auditooriumis, oli koori kuulama tulnud 300 torontolast, mis pole sugugi vähe sündmusterohke kultuurielu kontekstis. Koor esitles ka uut häält Toronto solistide peres: kontserdil osales äsja Austraaliast Torontosse asunud sopran Õnne Laikve (VE 08.02.72), kes koos arhitektist abikaasa Guido Laikvega jäi paljudeks aastateks aktiivselt seotuks kohaliku muusikaeluga.

1972. aastal oli Torontol väliseesti kultuurielus eriti kaalukas osa täita, sest seal peeti Ülemaailmseid Eesti Päevi, mille raames toimunud laulupeo üldkorraldaja oli Leelo laulja ja koori esimees Arvo Medri. Mõistagi osales kogu koor laulupeol ühendkoori koosseisus, mis moodustus 21 segakoorist, kes olid kokku sõitnud maailma eri paigust.

1973. aasta on koori ajaloos eriline Chicago-reisi tõttu. 30 lauljat tegi kaasa kontserdil sealses Eesti Majas. Vaba Eestlane (08.06.73) kirjutab, et juba koori sissemarss saali muutis meeleolu pidulikuks, eriti tänu rahvarõivavöödega kaunistatud pikkades valgetes kleitides noortele naislauljatele. Ehkki bussisõidul oli tee lühendamiseks seltskonnalaule lauldud ja häältele veidi liiga tehtud, kõlas koor hästi ja publik nõudis paljude laulude kordamist. „Isamaalikus uhkustundes hästi esitatud palve Sibeliuse „Finlandiast" oli kontserdi mõjuvaks lõpuks," märgib Vaba Eestlane oma ülevaates. Seda teost võib ka hiljem sageli Leelo esinemistel kuulda.

1973. aastal sai alguse pikem koostöö Hamiltoni eesti noortega. Selle väljundiks oli ühiskontsert, milles koos Leeloga esines Hamiltoni Eesti Noortekoor. Kontakti taga on eelkõige E. Purje, kes pärast O. Kopvillemi lahkumist dirigendi kohalt võttis Hamiltoni koori juhtimise üle. Kumbki koor esitas oma kava ning lauldi ka ühiskoorina. Leelo kavasse oli valitud eesti vanema põlve autorite laule: J. Aaviku „Avalaul", K. Türnpu „Kevade tunne", T. Vettiku

„Noktürn“, C. Kreegi „Ma kõndisin vainul“ jts. Hamiltoni koor oli nii lauljate vanuse, arvu kui repertuaari osas Leeloga üsna sarnane, kuid nende kavas äratab tähelepanu, et ettekandele tuli ka U. Kasemetsa eesti rahvalaulu alusel loodud „Naabri Mari“ (VE 02.02.73) – nooremaid eesti päritolu autoreid ei kohta noortekooride kavas kuigi sageli. See ühiskontsert ei jäänud viimaseks: juba järgmisel aastal toimus järgmine ning seekord tegi kaasa ka Hamiltoni Eesti Segakoor. Reklaamartiklis kirjutab Vaba Eestlane (15.01.74), et „kontsert kannab ennekõike generatsioonidevahelise koostöö pitserit,“ sest Hamiltoni noortekoor on asutatud segakoori juurde, üritamaks sel moel lahendada koore pidevalt kimbutavat järelkasvu nappuse probleemi. Ühiskontserdi paigaks oli valitud East York Collegiate'i auditoorium, mis mahutas arvukalt kuulajaid. Hamiltoni koorid laulsid ühiskoorina, Leelo kandis ette eraldi kava ning lõpuks moodustus kolmest koorist 75-liikmeline ühendkoor. Kõigi kooride juhatamine oli E. Purje kätes. Laulud olid valitud J. Aaviku, R. Ritsingu, E. Oja, M. Lüdigi ja H. Meri[4] loomingu hulgast ning ei puudunud ka O. Merikanto, kes pea alati on E. Purje juhtimisel tegutsevate kooride kavas vähemalt ühe lauluga esindatud. Tähelepanu väärib, et lisaks E. Purje enda laulule „Kärgata, raksata“ esitati veel kaks pagulaseesti autori laulu, need olid Salme Purre „Sirel“ ja „Hellevi“ – mõlemad esiettekandes (VE 01.02.74).

Sama aasta mais osales Leelo Eesti Noorte Kongressi avaüritusel St. Laurence Centre Town Hall'is koos teiste noortekooridega: Toronto Baptistikoguduse Noortekoori (juh. A. Hanslep), Toronto Vanemgaidide Koori (juh. G. Laikve) ja Toronto Peetri Koguduse Noortekooriga Lootus (juh. K. Kuuskne) ning ka Hamiltonis tegutseva ukraina tütarlastekooriga, kes esitas ukraina laule. Kõiki koore sidus lauljate noorus ning Leelo puhul on seda meedias ka alati rõhutatud ja ehkki Leelo ise end noortekooriks ei nimetanud, tegi Meie Elu (23.05.74b) seda siiski. Esiteks, kogu üritus oli noortekeskne, sest kongressi eesmärgiks oli heita pilk eestluse tulevikuväljavaadetele Kanada ühiskonnas, ning teiseks oli Leelo alati noorte ühisesinemistel osaline olnud. Iga koor oli millegi poolest omanäoline. Vanemgaidide koor panustas rahvamuusikasse, Lootus liikus moodsama kooriloomingu suunas ning Leelo rõhuasetus oli eesti traditsioonilistel koorilauludel (VE 28.05.74), mida meedia on Leelost rääkides sageli esile toonud. Kui analüüsida Leelo laulunimistut, siis selgub, et repertuaar pole sugugi nii üksluine. E. Purje andmetel on koori kavas kogu tegevusaja jooksul olnud 92 laulu. Neist 7 on koorijuhi enda loodud (Segakoor Leelo moto, „Kodumaa tammed“, „Lihtne laul“, „Kärgata, raksata“, „Õitsev kallas“, „Ma armastan neid“) ning mitmeid neist võime leida ka teiste kooride kavadest. E. Purje on repertuaari rikastanud kooriseadetega, mille aluseks eri päritolu

[4] Heinrich Meri (sünd. 1921 Mustvees, surn. 1980 Pärnus) tegutses Eestis peamiselt muusikaõpetaja ja dirigendina. Heliloojana on ta vähe tuntud ning pole andmeid, et mõni teine Toronto koor oleks tema laule kavasse võtnud.

autorid (nt A. Dvořák, R. Planquette) ning tuluõhtute kavas on sageli olnud F. Lehari, J. Straussi, R. Frimli ja R. Rodgersi opereti- ja muusikalilaule. Sõjajärgsel perioodil väljaspool Eestit kirjutatud laule leiame Leelo repertuaarist vähe: A. Virkhausi loomingust on kavas olnud „Ma tõstan silmad üles" ning koori lemmik näib olevat S. Purre, kes on esindatud kolme lauluga, millest ühe – „Hellevi" – on autor pühendanud Leelole. Vaimulikud laulud moodustavad umbes viiendiku repertuaarist ning enamik neist on üldlauldavad jõululaulud.

1975. aastal tähistas Leelo oma 10. sünnipäeva, sel puhul korraldati pidulik kontsert Lawrence Park Collegiate'i saalis. Nii Leelo lauljate kui publiku arv oli püsinud stabiilsena juba aastaid – koor oli 30-liikmeline ning publikut oli 300 kuulaja ringis. Vaba Eestlane (11.02.75) märgib repertuaarist ülevaadet andes, et kõik laulud väljendasid „Eestile omast rahvusromantilist hingust ja E. Purje suutis oma kooriga neid meeldiva hellusega tõlgitseda, muutes need helisevaks eesti noorte identsuse väljendusvormiks." Kontserdi lõpulauluks oli taas valitud Sibeliuse „Finlandia" nagu Chicagos, see kooriteos on eestlastele nii omaseks saanud, et arvustaja nimetab seda lausa „rahvuslikuks hümniks". Juubeliüritused jätkusid peoõhtuga Eesti Majas, kus E. Purje ühtlasi tähistas 25 aasta täitumist oma koorijuhitegevuse algusest (VE 15.04.75b).

Juubeli tähistamise aegu sündis koori lipu muretsemise idee. Varasemat rinnamärki aluseks võttes kujundas selle Joann Saarniit ning valmistas Linda Saarniit (VE 06.04.76). Lipu õnnistas õp. Andres Taul 9. mail Vana-Andrese kirikus ning selle sündmuse puhul oli kokku tulnud ka palju koori endisi liikmeid, kes õnnistamistseremoonial koori ridades kaasa laulsid (VE 11.05.76). Kavas olid sellised tuntud vaimulikud laulud nagu J. Hiobi „Ole ustav surmani", A. Topmani „Kalla, kallis isa käsi", E. Võrgu „Looja vägevus" (ME 14.05.76). Vajadus oma lipu järele polnud seotud mitte juubeliga, vaid ettevalmistustega Baltimore'i ESTO-l osalemiseks. Leelo, nagu teisedki Toronto koorid, kulutas suurema osa selle hooaja harjutustundidest ESTO repertuaari omandamisele. Koor võttis Eesti Päevadest osa 21-liikmelises koosseisus (ESTO '76: 50). ESTO-ks valmistumise kõrvalt jõudis koorijuht lauljatele tutvustada ka „kergemaid laule, mis jäävad noortele edaspidi omavahelisteks seltskonnalauludeks," ütleb ta intervjuus Vabale Eestlasele (06.04.76). Kui enamik Toronto eesti koore on seadnud endale n-ö kõrgemaid kunstilisi sihte, siis Leelo pigem õpetas noori eestlasi jätkama seda seltskondliku ühislaulmise tava, mis on eestlastele kodumaal alati omane olnud.

1970. aastate keskel tegutses Põhja-Ameerikas mitu tugevat eesti noortekoori ja nii hakkas Torontos kuju võtma idee korraldada noorte laulupäev. Selle peamiseks ajendiks oli New Yorgis kiiresti tunnustust kogunud Esto-Atlantis, mille algatas Maaja Duesberg-Roos ning kus dirigendina oli tegev ka Erik Veski. Esto-Atlantise populaarsus ulatus torontolaste kõrvu ning koor otsustati külla kutsuda. Kuna aga Torontos ja lähikonnas oli sel ajal viis noortest lauljatest koosnevat segakoori (Hamiltoni Helletajad (juh. O. Kopvillem), Lootus (juh. Katrin Kuuskne-Veski), Vana-Andrese koguduse noortekoor (juh. J. Kivik),

Toronto Vanemgaidide koor (juh. G. Mitt) ning Segakoor Leelo (juh. E. Purje)), siis hakati tasahaaval vaagima ühiskontserdi mõtet, mis Eesti Kunstide Keskuse toel ja Stella Kersoni eestvõttel kasvas noortekooride laulupäevaks. Esineti nii eraldi kui ühendkoorina ja kava oli mõistagi eestipärane (Purje 1977: 5).

Paraku kujunes noorte laulupäevast üks viimaseid tipphetki Leelo ajaloos: 1977. aasta detsembris teavitas Leelo torontolasi kooritegevuse lõpetamisest. Erakorraline koosolek toimus 14. novembril, selle põhjuseks oli E. Purje otsus koorijuhi amet maha panna, kuna tema töökoormus oli kasvanud liiga suureks. Koori likvideerimine oli kahtlemata valus otsus ja kutsus esile vastakaid arvamusi. Peamised probleemid võtab kokku Vaba Eestlane:

> „Ühelt poolt leiti, et „Leelo" on eesti laulukultuuri propageerimisega noorema generatsiooni hulgas teinud tänuväärset tööd ja seega peaks tema eksistents Toronto ühiskonnas olema mitte ainult õigustatud, vaid hädavajalik. Teiselt poolt konstateeriti kurba tõsiasja, et huvi „Leelo" tegevuse vastu on viimasel ajal olnud väike nii liikmeskonna kui publiku osas." (VE 09.12.77)

Teist juhti Leelole ei soovitud ning lõpuks jõuti üksmeelsele järeldusele, et koori likvideerimine on selles olukorras ainus võimalus. Kuid koor võttis kavatsuse täideviimiseks siiski varuaega: otsustati, et tegevus küll lõpetatakse, kuid vormiline likvideerimine toimub alles kahe aasta möödudes ning sedagi juhul, kui vahepealsel ajal pole kujunenud tingimusi, mis võimaldaksid kooril tööd jätkata (samas). Selliseid tingimusi paraku ei kujunenud, kuid kaks aastat hiljem ei võetud ette ka vormilist likvideerimist ja koor jäi endiselt n-ö *standby*'le. See seisund vältas ligi seitse ja pool aastat ning siis teatas Eerik Purje – ta oma sõnul „ainuke ema maailmas, kes sama last kaks korda peab sünnitama" – Leelo tegevuse taaskäivitamisest (VE 23.04.85). Oli möödumas 20 aastat koori tegevuse alustamisest ning kuna see formaalselt ikka veel eksisteeris, siis oli just paras aeg lauljad uuesti kokku kutsuda. Torontos on olnud teisigi koore, kes seda laadi tähtpäevade puhuks elule ärkavad, kuid paraku enamasti vaid lühikeseks ajaks.

Leelo, kellele mõne teise koori toetus esinemiskindluse saavutamiseks ära kulus, asus kavandama pikemat ühiskontserti Hamiltoni Eesti Segakooriga nagu varasematel aegadel, ainult et nüüd oli see taas O. Kopvillemi juhatada. Leelo esimene etteaste toimus aga tegelikult Toronto Eesti Seltsi korraldatud kireva kavaga kevadkontserdi raames, kus lauldi kolm laulu: E. Oja „Laulik", A. Södermani „Igatsus" ja M. Saare „Kevade unistus", ning lisapalana varasemast populaarne E. Purje „Lihtne laul" (VE 25.04.85), millega koor jätkas oma sissetallatud rada.

Leelo 20. sünnipäeva tähistamine toimus 5. mail 1985 Lawrence Park Collegiate'i aulas, kus koor esines 30-liikmelises koosseisus. Vaba Eestlase arvustaja peab Leelo taasilmumist pärast pikka vaikimist mõnevõrra üllatuslikuks, kuid tõdeb samas, et „vahepeal varjusurmas olnud koor ei ole palju kao-

Leelo 20. tegevusaastale pühendatud kontsert Lawrence Park Collegiate'i aulas 1985 koos instrumentaalansambliga (kitarr Toivo Kulpa, kontrabass Arno Kiilaspea, harf Nora Bumanis, klaver Evi Uesson). Klaveri juures seisab abikoorijuht Jaak Kivik. Lilli võtavad vastu Jaak Järvalt ja Eerik Purje.

tanud oma nooruslikust olemusest ja tarmust" (VE 23.05.85). Lisaks lauludele, mida esitati Toronto Eesti Seltsi peoõhtul, olid kavas U. Kasemetsa „Noore suve muinasjutt", S. Purre „Ilusam on hämariku aegel" ja E. Võrgu „Legend". Hamiltoni Eesti Segakoor O. Kopvillemi juhatusel oli kaastegev külaliskoorina. Ühiselt lauldi J. Aaviku „Püha, põline ja üllas", M. Härma „Lauliku lapsepõli", A. Södermani „Igatsus" ja E. Purje „Ma armastan neid". Juubelikontsert lõpetati Sibeliuse „Finlandiaga" – fakt, mis kuidagi ei saa tähelepanuta jääda. Aastakümnete jooksul näib „Finlandia" kooriosa olevat muutunud ehtsaks eesti lauluks – nii sage on selle esitamine ning üsna tihti saab „Finlandiale" osaks au olla kontserdi lõpulaul. Ülevaateartiklis on arvustaja Leelole üldhinnangut andes märkinud, et „vahest kulub selline lihtne eesti koorilaul „kõva kivi" kolina vahele päris marjaks ära," kõige tähtsam on, et lauldaks südamest (samas).[5] Kontserdi kava ei olnud tõepoolest eriti nõudlik, kuid koor(id) polnud latti ka liiga madalale asetanud. Juubilar-koorile olid õnne soovima tulnud mitme teise Toronto koori esindajad nagu Torontos üldiselt tavaks ning oma tervituses mainis Toronto Eesti Segakoori esindaja Alfred Kelder ühte olulist seika, mis võis põhjustada pikema pausi Leelo tegevuses:

> „Leelo kujunes nagu kosjakontoriks, kuna paljud koori liikmetest omavahel abiellusid. Võib arvata, et järgnev lastekasvatamine võis mõjuda

[5] „Kõva kivi kolina" all peab arvustaja tõenäoliselt silmas uudsema kõlaga muusikat, millesse osa Toronto publikust suhtus mõnevõrra kriitiliselt.

> laialivalgumisele. Jääb vaid loota, et tulevikus astuvad lapsed emade-isade kõrvale ja jälgedesse.“ (VE 23.05.85)

Selles osas on Leelo saatus sarnane teiste noortest lauljatest koosnevate kooridega, mis aastakümnete jooksul Torontos tegutsenud. Et olla eestlane, on vaja laulda eesti laule; et laulda eesti laule, on vaja rohkem eestlasi. Mõlemad ülesanded on eesti ühiskond vaikimisi pannud noorte õlule, kuid pole just lihtne sellest paradoksi varjundiga olukorrast väljuda millestki loobumata, olgu see siis isiklik elu või tegevus eesti ühiskonna heaks. See probleem tuleb selgelt esile paljude intervjuude kaudu, kus inimesed räägivad laulmise, tööalase karjääri ning pereelu ühitamisega seotud raskustest.

Järgmise aasta kevadel toimunud aastakoosolekul leidsid Leelo liikmed üksmeelselt, et „koor on kindlal jalal nii kunstiliselt kui majanduslikult ja läheb julgelt vastu uutele katsumustele“ (VE 26.06.86). Koor uuendas oma juhatust ning tegi tulevikuplaane. Hooaega alustada kavatseti kergemasisuliste esinemistega, et koguda esinemiskindlust tõsisema kavaga kontsertideks. Aasta lõpuks oli Leelo varunud torontolaste jaoks taas ühe üllatuse. Novembris ilmub Vabas Eestlases (20.11.86) lühike reklaamartikkel, mis on meistriteos omas žanris – alla kirjutanud Segakoor Leelo.

> „Iga kaasmaalane, kelle hinge on jäänud kübeke romantikat, teab, kes oli Toomas Nipernaadi. Kolm tublit Maarjamaa poega rakendasid kordamööda oma talenti, et seda imeväärset tüüpi elavaks teha. August Gailit lõi algkuju, Ilmar Mikiver valas selle draama- ja värsivormi, Jüri Mandre pani ta helisema. Segakoor „Leelo'le“ jäi suhteliselt lihtne ülesanne – helisev Nipernaadi Toronto muusikasõprade ette tuua. 29. novembri õhtul on Eesti Maja suur saal piduehtes. Mugavad lauad maitsva suupistega ootavad, baar nurgas kutsub januseid ja lauluhimulised kooriliikmed kibelevad publiku ette. Nipernaadi muusika on kütkestav, kuid leidub muudki samast valdkonnast, mida kõlbab külalistega jagada. Ja võib-olla lubatakse kõigil koos kooriga häält teha, mine tea. „Leelo“ õhtud on harilikult üllatusi täis. Üks väike hoiatus siiski kõigile. Kes arvab, et ta ettekannete vahel võib mugavalt istuma jääda, see võib meie poolest seda ju teha, aga kas Volli Gustavson oma kapelliga selleks võimalust annab, on jälle iseküsimus. Kui tema tantsupõrandale meelitab, siis meie kellegi vererõhu ega villis varvaste eest ei vastuta. Ah, sõbrad, unustage ettevaatus ja tulge meiega koos nipernaaditsema!“ (VE 20.11.86)

Artikli autor (E. Purje) panustab nostalgiasse, tõstab esile eesti kultuuri suurkujusid, sidudes need delikaatselt Leeloga, kes realiseerib selle teose; publiku meelelahutuseelistusi hästi tundes pühendatakse palju ruumi söögile-joogile ning võimalusele koos laulda ja tantsida. Sellisele kutsele oleks raske reageerimata jätta. Saal tuligi rahvast täis ning valitses üleüldine „kabareeatmosfäär“, nagu kirjutab Vaba Eestlane (04.12.86) oma ülevaateartiklis. Söödi, joodi, toi-

mus elav *table-hopping* – inimesed kasutasid head võimalust sõprade-tuttavatega lävimiseks ja muidugi nauditi Nipernaadi-lugusid. Kvaliteet oli tagatud tänu hästi valitud solistidele: Ülo Isberg astus lavale nimiosas, Linda Koff Kadrina, Andres Raudsepp Antsuna ning lisaks kogu etenduse juhtimisele laulis Eerik Purje Taavet Joona osa; koor oli esindatud 20 liikmega. Publik jäi etendusega rahule, Vaba Eestlane soovis koorile õnne ja edu, kuid Leelo tegevuse elustumine osutus siiski vaid hetkeliseks puhanguks. See oli E. Purje hinnangul pigem järelmäng, millel polnud endise Leeloga enam eriti midagi tegemist ning koori kauem koos hoida ei õnnestunud:

> „Pidulikku lõpetamist Leelol ei olnud, suri vaikselt loomulikku surma ja ei olnud midagi teha. Ma ei tea, mida ma veel võiksin Leelost kõnelda... see oli lihtsalt ilus aeg. See grupp, need inimesed, kes meil olid ja kes meil laulnud on, need ikka mäletavad Leelot veel.“ (Intervjuu, E.P. 2009)

Kui palju õigupoolest on olnud neid inimesi, Eerik Purje täpselt ei tea, sest lauljaid on tulnud ja jälle läinud, kui mõni ahvatlev kontsertmatk või laulupidu on möödas. Korraga Leelo nimekirjas olnud lauljate arv võiks Purje arvates ulatuda kuuekümneni, aga ta ei usu, et üle neljakümneses koosseisus kunagi esinetud oleks. Koorijuhi mälu põhjal koostatud Leelo lauljate nimistus, mille allpool esitame, on kokku 140 lauljat (89 nais- ja 51 meeshäält), kuid nende kontaktid kooriga on olnud erinevad: on neid, kes rivisse jäänud algusest lõpuni, kui ka neid, kelle osalemine piirdus vaid mõne esinemisega. Leelos on laulnud:

Aili Suurallik
Airi Kodanipork
Anne Kana-Leyden
Anne Kõresaar
Anne Lauba
Anne Libe-Raudkivi
Anne Urb-Kulpa
Anu Jõe
Eevi Mahlakask
Eha Leemet
Elle-Mai Laikve
Ene Kenk
Ene Medri-Kopti
Ene Neps
Ene Pääbo
Eva Ennist-Kopamees
Eva Meriorg
Eva Ollino
Evi Uesson
Helge Kurm
Heli Kopti
Heli Later
Helle Ilves
Helle Viirlaid
Helle-Mai Salumets
Helmi Viksten
Hilja Laasen
Ilme-Tiiu Sein-Purje
Ilo Maimets
Inga Kõpp
Ingrid Härm
Ingrid Oss
Ivy Laikve
Juta Lepmets-Silmberg
Kadi Kaljuste
Kadi Käis
Kadi Rae
Kadri Roman
Kai Melts-Tabur
Karin Caue
Karin Kaup
Katrin Kuuskne
Kerttu Kalvik
Krista Soots
Kristi Kaup
Lana Esken
Lea Kauküla
Lembi Oja
Liina Purje
Liina Reinhold
Liivi Summa
Lilian Ennist
Linda Nurm
Linda Schmuul-Perem
Madelina Palo
Mai Jõe
Maila Kaulen
Mai-Liis Niitsoo
Mare Koppel-Kungla
Mare Pindam

Maret Liipere
Maret Rammus-Pajo
Mari Ann Tobreluts-Miller
Marike Raudsepp
Marta Edari-Kivik
Monica Johanson
Nora Luik
Pilvi Piil-Oolup
Piret Komi
Reeda Koval
Reet Puhm
Reet Roman
Sirje Kann
Sirje Vesi
Theda Kiil
Tiia Remmelkoor
Tiia Verret
Tiina Jaagumägi
Tiina Järviste
Tiina Kaigas
Tiina Kikkajoon-Liinve
Tiiu Ingel
Tiiu Kaup
Tiiu Meier-Paara
Tiiu Torm
Tiiu Wallner
Tina Libe
Valli Eero
Viive Tork
Viivi Kann-Meipoom
Aare Puhm
Ain Kiil
Ain Suurkivi
Alar Kalvik
Andres Liinve
Andres Raudsepp
Andres Tamm
Eedo Tamme
Eerik Purje
Harry Kopti
Harry Rannala
Heikki Oja
Heimar Jõgi
Indrek Tambre
Jaak Juhani
Jaak Kivik
Jaak Riga
Jaan Oolup
Jaan Saun
Johannes Järvalt
Kalev Raudoja
Karl Maru
Arvo Medri
Kuldar Palo
Lembit Lepmets
Mati Kopamees
Mati Lehesalu
Mati Marmei
Märt Liinve
Peeter Kana
Peeter Tikovt
Peter Leyden
Peter Puna
Rein Kungla
Rein Sild
Rein Tabur
Ruho Paluoja
Tarmo Lõbu
Teet Koplimägi
Teet Toome
Tiit Paara
Toivo Kulpa
Toomas Hunt
Toomas Klamas
Tõnu Küng
Tõnu Perem
Urmas Migur
Urmas Toming
Valev Vastopä
Vootele Toming
Ülo Isberg

Andres Raudsepp meenutab meiliintervjuus:

> „Omal ajal oli just Leelo see koor, kes oskas nooremat põlvkonda meelitada, sisendas teisele pagulaspõlvkonnale seda, mis hiljem vilja kandis. Kui me Romaniga [Roman Toi] aastal 1978 hakkasime moodustama uut nooremat segakoori (Kammerkoor Estonia), olid mõned minu poolt kutsutud lauljad Leelos oma esimesed vitsad saanud.“ (Intervjuu, A.R. 2010a)

Eerik Purje pakub, et paari tosina jagu Leelo endisi lauljaid osaleb praegu teistes Toronto koorides, ning lisab, et ka tema ise, ehkki aastaid juba 83, laulab veel kaasa Akadeemilises Segakooris Ööbik. Ühest küljest on põhjuseks soov toetada eesti koorilaulutraditsiooni püsimist, sest meeslauljatest on alati puudu, kuid teisest küljest – kui oled kord tõesti oma hinge koorilaulule andnud, siis tagasi seda enam ei saa.

Estonia Koor

Estonia Koori väljakujunemine algas aastal 1976 ning kestis ligi kaks aastat. Kui Toronto võimekamad koorilauljad eri põhjustel projektkoorina koos esinemist alustasid, polnud uue püsikoori loomise idee eesti muusikaelu juhtfiguuride peas veel kuju võtnud – see hakkas idanema tasahaaval mitmesuguste ürituste käigus.

1970. aastate keskel oli Roman Toi, kes kuulus Ontario Choral Federation'i juhatusse, hõivatud eesti koorikultuuri tutvustamisega Kanadas, pidades sel teemal loenguid mitmes linnas. Oma ettekannete jaoks vajas R. Toi heatasemelist lauljate gruppi, kes poleks väga suur ning suudaks loenguid *live*-näidetega ilmestada. Esmakordselt tekkis vajadus sellise grupi järele 1976. aastal kooriühingu suurkokkutulekul Hamiltonis (Haamer 1985). Seejärel toimus loeng McMaster'i ülikoolis, millesse R. Toi kaasas lauljaid Toronto Eesti Meeskoorist, Toronto Eesti Segakoorist ja Segakoor Leelost (Müllerbeck 2003). Eesti-ainelisi seminare organiseeris ka Eesti Liit Kanadas. 1978. aastal Trenti ülikoolis toimunud seminari peateemaks valiti eesti kultuuri edasiarendamine võõrsil (korraldajad Vello Hubel, Heli Kopti ja Helge Kurm) (Soomet 1985).[1] Neli päeva kestnud seminar sisaldas loenguid mitmelt alalt, kaasa arvatud eri kunstivaldkonnad. Ühele õhtupoolikule oli kavandatud R. Toi ettekanne eesti koorilaulutraditsioonist (VE 04.05.78). Trenti ülikooli oli palutud esinema 30 lauljat, kes andsid seminaril minikontserdi, kavas R. Tobiase, E. Tubina, M. Lüdigi, T. Vettiku, M. Härma ja A. Ritsingu laule. Suur osa sellest lauljate grupist, kes esines R. Toi loengutel, hakkas hiljem kaasa laulma Estonia Kooris.

Samal perioodil osales eestlaskond aktiivselt multikultuurifestivalil „Karavan".[2] Andres Raudsepp kavandas 1978. aasta festivalinädala jaoks rahvuskultuuri tutvustava lavastuse „Legendide maa", panustades sellesse ohtralt energiat ja fantaasiat (VE 14.03.78). Lavastus pälvis Toronto Multikultuuri Seltsi auhinna ja ühtlasi avas „meile kõigile etteaimamatult ukse ulgueestlaste koorimuusika asendamatule peatükile," kirjutab R. Toi (2007: 312) oma mälestusteraamatus. Nimelt tegid lavastuses kaasa ka koorilauljad, kellest vähemalt osa hiljem samuti ühines Estoniaga. A. Raudsepp oli palunud „Legendide maa" jaoks kokku kutsutud koori juhatama R. Toi.

> „Roman Toi oli siis õppejõud Toronto Kuninglikus Konservatooriumis. Me suhtlesime väga tihedalt, ma hulkusin konservatooriumi koridorides

---

[1] Trent '78 seminari korraldamisega oli samuti seotud Eesti Kunstide Keskus (VE 04.05.78).

[2] Festivali täisnimetus oli *Metro Toronto International Caravan*. A. Raudsepp iseloomustab seda kui rahvusvahelist elavate näituste sarja. Eri rahvusgruppidel olid oma paviljonid, mis paiknesid laiali üle linna, eestlaste paviljon asus Eesti Majas. Seal pakuti rahvustoite ja jooke, demonstreeriti tantse, laule ja käsitööd. Eestlased osalesid festivalil esmakordselt 1969 (Intervjuu, A.R. 2009).

> ringi, võtsin kursuseid muidugi ka: hääletreeningut ja muud. Mul oli vaja natuke nõu seoses ühe noorevõitu lauljaskonnaga, keda ma olin kokku kutsunud „Karavani“ jaoks – 25 lauljat. Nendele oli vaja õpetada paar laulu nagu „Tuljak“ ja niisugused ja ma kutsusin Roman Toi ühele harjutusele. Ütlesin, et mina ei saa seda koori juhtida, ma pean olema kusagil torni otsas ja prožektoreid suunama ja valguspilte näitama, nagu see multimeedia asi on. Roman Toi tuligi ja sellest lauljate grupist kujunes niisugune *ad hoc* etteastumise koor. See oli siis üks samm uue koori suunas. Aga konservatooriumis ringi liikudes ma panin tähele ka seda, et kanadalased tahtsid Romanit oma koorijuhiks. Ma mäletan ühte momenti, kui nad suhtlesid temaga ja ma ütlesin siis: “Hei, see on meie Roman Toi, miks teie võtate ta ära!“ Hetkel ta ei juhatanud eesti koore. Ma küsisin tema käest, kuidas oleks, kui ta juhataks jälle eesti koori. Ta andis mõista, et see peaks siis olema päris heal tasemel koor.“ (Intervjuu, A.R. 2009)

Soovitud tasemel koori kutsus A. Raudsepp kokku valdavalt samadest lauljatest, kes olid kaasa teinud „Karavanil“ ning laulnud R. Toi loengutel. Ettevalmistused „Legendide maa“ lavastamiseks „Karavanil“ olid alanud enne Trenti seminari, kuid esinemine Trenti seminaril toimus enne „Karavani“. Seetõttu loetakse uue koori esimeseks esinemiseks 12. maid 1978 (Kava, Estonia Koor 2008), ehkki Estoniat koorina siis veel ei eksisteerinud. Heli Kopti mälestuste põhjal võeti koori loomise võimalus kõneks tagasiteel Trentist Torontosse (Intervjuu, H.K. 2009) ning A. Raudsepa ja R. Toi arutlused uue koori asutamise teemal jätkusid veel ka sama aasta suvel. Nõupidamistele kutsuti ka teisi: ühel neist osalesid Heli Kopti, Pärja Tiislar, Anne-Liis Tüll; sügisepoole lisandusid Mall Puhm ja Aino Müllerbeck (Müllerbeck 2003). Seda nõupidamist on A. Müllerbeck hiljem nimetanud „generatsioonide nõupidamiseks“: kokku oli kutsutud vanemaid, keskealisi ja ka noori lauljaid, kuid viimaste esindaja Priit Aruvald ei saanud kohale tulla (Müllerbeck 2008). Estonia kujuneski tulevikus eri generatsioone ühendavaks kooriks.

Kuna Torontos tegutses sel ajal mitu segakoori (lisaks Vana-Andrese koguduse koorile ja Cantate Dominole ka Toronto Eesti Segakoor, Segakoor Leelo ja noortekoor Lootus, kes sisuliselt oli samuti segakoor), siis püüti leida vabu lauljaid, kuid paratamatult haarati uude koori kaasa palju neid, kes juba osalesid mõnes teises kooris. Huvilistest puudu ei tulnud ja nii alustaski uus koor R. Toi juhtimisel harjutustundidega konservatooriumis. Nimeks võeti Kammerkoor Estonia, see oli R. Toi ettepanek ja selle nime all tegutses koor paar aastat. Kui lauljaskond suurenes, hakati end määratlema segakoorina, hiljem tuli kasutusele nimetus Estonia Koor.[3] Nime muutumise protsessi selgitab A. Raudsepp:

[3] Samanimeline koor tegutses 1950.–1960. aastatel ka Montrealis (VE 07.03.59; VE 18.05.60).

> „Rootsis oli 1980. aastal ESTO. Meiega vist liitusid mõned uued lauljad. Me esinesime laulupeol Stockholmi lähedal ja siis peale seda me vist muutsimegi oma nime: Estonia Segakoor – ma usun, et see õige nimi oli Estonia Segakoor. Hiljem on seda kutsutud ka Segakoor Estonia, ma ei tea, mispärast... Siis jälle leidsime, et see sõna „segakoor" on liiga tavaline ja panime nimeks lihtsalt Estonia Koor ja nii ta jäi. See võis olla kas aasta 1983–84 või midagi sellist." (Intervjuu, A.R. 2009)[4]

Ehkki Estonia Kooris oli 1980. aastal umbes 40 lauljat, osaleti Stockholmi ESTO-l ainult 18-liikmelises koosseisus, A. Raudsepp nende hulgas. Järelikult on kammerkoori ülekasvamine segakooriks seotud siiski mõne teise muusikasündmusega. R. Toi kinnitab, et ta asus suurendama lauljate arvu seoses kavatsusega Eestisse laulupeole sõita:

> „Estonia oli väga valitud häältega koor, algul umbes 24 inimest. Aga siis tuli laulupeole minemise mõte ja sellega koos tuli mõte, et koor peaks suurem olema. Levitasime eestlaste hulgas informatsiooni, et teeme Estoniast korraliku laulupeokoori. Enne kui saime piduri peale, oli meid juba 90 inimest!" (Intervjuu, R.T. 2008)[5]

1978.–1979. aastal Estonia nime meedias veel ei kasutatud.[6] Akadeemilisel loengul „Stiilidest eesti koorilaulus" Tartu Instituudis abistas koor taas Roman Toid demonstratsioonkoorina ning Vaba Eestlane kirjutab sellega seoses:

> „Möödunud kevadel esines dr. Toi Trenti Seminaris. Tema vaatluse fookus seal asus laulukooril kui kunstilisel-sotsioloogilisel mõistel [---]. Trenti Seminari paremaks ilmestamiseks oli loodud eriline eestlastest koosnev segakoor, kes toona esitas ka lühikava eesti heliloomingust. Eelseisval Tartu Instituudi loengul [---] illustreerivad eesti koorimuusika arengukäiku arvukad diapositiivid ning Trenti-Karavani kaudu tuttavaks saanud segakoor aitab esitatavaid illustratsioone valada otse helidesse." (VE 02.11.78b)

Tartu Instituudi loeng-kontsert jäi viimaseks seda laadi ürituste reas ning koor pühendus tavapärastele esinemistele, millest esimene leidis aset traditsioonilisel jõulueelsel raekojakontserdil, korraldaja Folk-Art Council (VE 05.12.78). Selle kontserdiga seoses ilmub Kammerkoor Estonia nimi esmakordselt meediasse.

---

[4] Eesti üldlaulupidudele on koor registreerunud Estonia Segakoori nime all.

[5] Selline arv viitab pigem hilisemale ajale – nii suure koosseisuga käis Estonia Koor 1990. aastal Eestis.

[6] Estonia nimi (Chamber Choir „Estonia") on siiski märgitud Trenti seminari masinakirjas kavalehele, samuti „Legendide maa" kavalehele. Neid dokumente on kasutatud illustratsioonidena Estonia Koori 30. tegevusaastat tähistava kontserdi kavabrošüüris.

Koor esines jõulukontserdil koos Lootusega, juhatas Rosemarie Lindau.[7] Ühiselt lauldi ka 110. juubelilaulupeo sümfooniakontserdil Metro United Church'is, kus ettekandele tulid T. Vettiku „Noktürn", K. Raidi „Oh, mina väike mehikene" ning koos East York Symphony'ga[8] R. Toi nüüdisaegses helikeeles kantaat „Sina suudad" Arved Viirlaiu sõnadele (VE 10.05.79). Tegelikult kuulusid mitmed Estonia lauljad samal ajal ka Lootuse koori.

Esimese iseseisva kontserdini „Recital of Estonian Music" jõudis Estonia 1980. aasta jaanuaris ning see toimus Toronto konservatooriumis (Käsikiri, Estonia Koor 1978–1989). Estonia Koori iseseisev debüüt tõi kokku nii palju huvilisi, et saali tuli paigutada lisatoole ning uksehoidjad olid rahvarohkuse tõttu nõutud. Kontserdi kava oli mitmekesine (sega- ja naiskoorilaulud) ning silmatorkavalt uudne: kõlasid Lembit Veevo „Õhtu", Richard Ritsingu „Hällilaul", kolm osa Veljo Tormise tsüklist „Etüüdid helilaadides": „Kevad", „Udu" ja „Külm" ning Vello Lipandi „Lõpulugu". Koori üks eesmärke oli publiku tähelepanu juhtimine sellele, et ka Eestis jätkavad heliloojad oma loometööd ning kogu nende looming pole sugugi nõukogudemeelne (Intervjuu, R.T. 2008). Seda eesmärki kontserdi repertuaarivalik ka täitis. Sobilikku lisa uuemale repertuaarile leiti ka koorijuhi enda loomingust: Estonia kandis ette R. Toi teose „Luule eksiilis". Seoses sellega kirjutab Vaba Eestlase arvustaja:

> „Kõige omapärasem oli R. Toi „Luule eksiilis", väga uus vorm R. Toi heliloomingus, mis haaras aleatoorikast kuni homofooniani ja mille puhul tekkis küsimus, kas see on veel meile tuntud koorilaul ja kuulub üldse helikunsti juurde. Teiste maade muusika on selliseid katseid uute otsingutena siiski sageli teinud. Et koor seda laulma panna, kus on arvestatud luuletuse sisu, retoorikat, oli näide suutlikkusest." (VE 22.01.80)

Kontserdil võis siiski kuulata ka varasemast tuttavaid laule M. Saare, R. Tobiase ja T. Vettiku loomingust ning mitmekesist kava pakkudes võideti publik juba esimese iseseisva kontserdiga enda poole. Liikumine uuenduste suunas jätkus. Järgmisel iseseisval kontserdil (meedias nimetatud peakontserdiks) domineerisid Toronto heliloojad ning publikut üllatati koori uudse paigutusega: L. Avessoni „Järve" esituseks oli koor jagatud kaheks ning grupid asetatud vastakuti saali külgseinte äärde. „Selle subtiilse vastukaja järeldusena tekkis väga poeetiline efekt," iseloomustab tulemust Peeter Tammearu (1981). Vaba Eestlase (20.01.81)

---

[7] Järgnevatel aastatel on R. Lindau Estonia Koori kontsertidel sageli kaastegev solistina.

[8] East York Symphony oli väike sümfooniaorkester, mis tegutses Toronto idapoolses osas Clifford Poole'i juhtimisel. Orkestris tegid kaasa ka mõned eesti päritolu muusikud (Nora-Mall Kerson, Reet Hendrikson ja Viiu Varik), mis soodustas muusikakollektiivide vahelise koostöö väljakujunemist (VE 31.05.79b). Estonia Koor on ka hiljem esinenud C. Poole'i orkestriga.

ülevaatest selgub, et seda efekti kasutati kontserdi käigus üsna pillavalt: ka T. Vettiku „Noktürn" ja V. Lipandi „Lõpulaul" kõlasid „stereofooniliselt". Kanada helilooming oli esindatud Geoffry Rideout' lühikantaadiga „When Age and Youth Unit" ja Meie Elu (08.01.81b) arvustaja leiab, et see pealkiri „sümboliseerib üsna markantselt Segakoor Estonia ambitsioone ja psühholoogiat". Juba siis, kui koorist polnud olemas enamat kui idee, olid selle rajajad otsustanud koori kokku panna eri generatsioonide esindajatest. Kuna eesmärgiks oli võetud kooritäie heatasemeliste lauljate kokkukutsumine, siis muid valikuid tegelikult polnudki, kui kasutada ära kõigi põlvkondade varud.

1982. aasta iseseisev kontsert kujunes eelnevatest erinevaks. Tähistati 100 aasta möödumist Mart Saare sünnist ja seetõttu olid kavas aukohal tema laulud: „Allik", „Kasehaldjate laul" ja „Tudu, mu tipake" (Kava, Estonia Koor 1982). Esiettekandele tuli ka P. Tammearu keeruka kompositsiooniga „Isamaale" autori klaverisaatel, millega Estonia lauljad hästi toime tulid (Laanemäe 1982). Lisaüllatusi pakkus koor külalisesinejate valikuga: kaasa tegid Peetri koguduse lastekoor Margit Viia juhatusel ning kanadaeestlaste tunnustatuim rahvalaulugrupp Jaaniku (juht Ilo Maimets), kes ka hiljem sageli Estonia kontsertidesse vaheldust tõi. Jaaniku ei ole võrreldav nende rahvalauluansamblitega, mis tegutsesid 1980. aastatel Eestis, püüdes esitada rahvalaule nii ehedal kujul kui võimalik. Jaaniku laulis rohkem koorirepertuaari – vähemalt sellel kontserdil, kuid need koorilaulud põhinesid rahvalauludel. Kavas olid R. Ritsingu „Õitsisängid" ja „Vihmakõne", R. Toi „Halb sirp" ja „Õhtu ilu" ning V. Tormise „Jaanilaul" (tsüklist „Jaanilaulud").

1980. aastate algul kujunesid Estonial välja oma esinemistraditsioonid. Iseseisvad kontserdid, kus koor andis ülevaate aasta jooksul tehtud tööst, toimusid kord aastas ja alates 1983. aastast nihkusid need jaanuarist juunisse. Kõige sagedasemad esinemispaigad R. Toi perioodil olid Walter Hall ja Church of the Holy Trinity. Laulupeoaastatel, kui aeg kulus laulupeorepertuaari omandamisele, iseseisvat kontserti ei korraldatud, 1990. aastatel hakati iseseivaid kontserte sisustama laulupeokavadega.

1980. aastatel toimusid regulaarsed esinemised Art Gallery of Ontario jõulukontsertidel ning 1983. aastal hakati korraldama tuluõhtuid.[9] Oma tegevuse finantsilise poole kindlustamiseks korraldas Estonia esimese tuluõhtu 1983. aastal. See ja ka järgmised on toimunud Eesti Majas. Tuluõhtuid korraldavad kõik koorid ja nii on raske selles vallas millegi originaalsega välja tulla. Esimest tuluõhtut alustati ühislaulmisega – see kujunes traditsiooniks, seejärel esitas koor laule oma tavapärasest repertuaarist ning vaheldust pakkusid solistid. Esimesel tuluõhtul tegid solistidena kaasa Rosemarie Lindau Omar Danieli

[9] Estonia sai mõningat toetust ka Kanada riigilt, samuti laekus sissetulekut kontsertidest väljaspool eesti ühiskonda, kuhu koor oli esinema kutsutud.

klaverisaatel ja Andres Raudsepp, kes laulis laule Nipernaadist.[10] Kavas olid ka mõned instrumentaalpalad. Kõige selle poolest on Estonia tuluõhtu samasugune nagu teistel kooridel. Kuid Estonial oli varuks ka topeltkvartett, kes austria päritolu estoonlase Pieter Sigmundi eestvedamisel esitas *barbershop*-kava. Vaba Eestlase vaatlejale ei jäänud märkamatuks tõsiasi, et „kahekümnenda sajandi teisel poolel arenenud naisõiguslus oli ka sellesse seni meeste monopoliks peetud muusikavormi sisse tunginud – topeltkvartetis laulis vapralt kaasa kolm naishäält" (VE 12.03.85).

Kui tuluõhtutel muidu pakutakse humoorikaid sõnalisi vahepalasid, siis Estonia Koori ettekannete vahel luges koori liige Vello Salo ette „kodumaist põrandaalust luulet, andes lühiseletuse, mida luuletus püüab ütelda," kirjutab Vaba Eestlane (24.03.83). V. Salo täpsustab:

> „See oli see, mis meie laulsime juba Põltsamaa ühisgümnaasiumis esimese punase okupatsiooni ajal.
>
> "Me tööd ei tee,
> me tööd ei tee,
> sest või ja pekk läeb Moskvasse..."
>
> Aga see meie teine generatsioon, nemad ei olnud ju sel ajal siin ja nemad üldse ei teadnud seda. See oli nõukaaegne. Kas siis '41 ei olnud nõuka aeg?! Mul on selline väike brošüürikene protestilauludest. No kes need laulud tegi? Mina ei tea. See luule oli anonüümne, põrandaalune on ju anonüümne. Need käisid rahva suus ja see oli tõeline rahvaluule. Aga kes kirjutas, seda saab ainult siis teada, kui autor üles tunnistab. Aga selleks on KGB-d vaja ja need on ammu Looja karjas." (Intervjuu, V.S. 2010)

Alates 1985. aastast kandsid Estonia tuluõhtud nime Kevadnoodid, mis ei tulene mitte niivõrd kava temaatikast, kui pigem toimumisajast (märts). Mõnikord meenutati kevadet siiski ka eeskavas ja üsna vaimukal moel: nt 1986 kanti ette J. Straussi „Frühlings-stimmen" kolmel klaveril ja kaheteistkümnel käel (VE 19.03.86). Üldiselt oli repertuaar kõigil tuluõhtutel žanriliselt kirev:

> „Traditsiooniline eesti koorilaul vaatas silma tänapäeva populaarsetele lauludele ajakohastes soliste rakandavais seadeis; sentimentaalsete kodumaiste sugemetega meeleolulaulud andsid käe „barbershopi" akordidele. [---] Piitsavarre taolistele operetinumbritele lisaks esitati ka mõni nõudlikum aarialik solisti-koori pala." (VE 12.03.85)

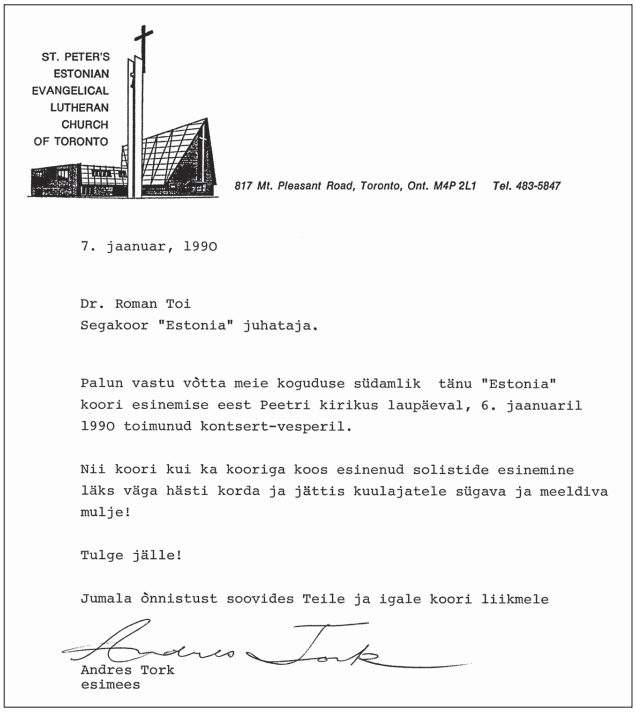
---

[10] „Nipernaadi teelahkmel" on laulumänguna tulnud ettekandele juba Suviharjal 1980. A. Gailiti Nipernaadi on rohkem jutumees ja kandlemängija, I. Mikiveri Nipernaadi on aga osav sõnameister ja tugev laulumees (Kava, Suvihari 1980), seetõttu on katkendeid sellest valinud oma kavasse mitu koori. Segakoor Leelo Eerik Purje juhtimisel tegi seda aastal 1986, Antsu osa laulis A. Raudsepp (VE 04.12.86).

Koorilaulude osas järgisid tuluõhtud muu kontserttegevusega sarnast liini. 1980. aastate teisel poolel ilmusid kavasse nn uued isamaalaulud (R. Eespere jt) (Vahtra 1987).

Hiljem, teiste dirigentide ajal, toimus kahesuguseid tuluõhtuid: ühed olid veebruaris ning kandsid nime Võluv Valentiinus (Müllerbeck 1998; ME 16.02.00; ME 14.12.01), teised toimusid mais ja jätkasid Kevadnootide sarja (Müllerbeck 1999). Valentiinusepäeva tuluõhtud on jätkunud ka 2000. aastatel, seni viimane toimus veebruaris 2010 ning seda sisustas koor, kuhu sel hetkel kuulus 47 liiget. Repertuaar on ulatunud Miina Härma lauludest Piret Ripsi ja Kadri Hundini (Purje 2010c), külalisesinejatest on märkimisväärset osa täitnud džässpianist Armas Maiste. Tuluõhtuteta pole läbi saanud ükski amatöörkoor. Torontos on koore, kus tuluõhtu tõuseb muu tegevuse taustal kuidagi eriliselt esile (nt Toronto Eesti Segakoor, Toronto Eesti Akadeemiline Segakoor Ööbik) ning koore, kus tuluõhtud on küll hästi läbimõeldud kavaga ning rahvarohked, kui jäävad siiski muu tegevuse varju. Estonia kuulub pigem viimaste hulka.

Koori esimesel tegevuskümnendil toimusid iseseisvad kontserdid üsna regulaarselt ja lisaks oli kooril rohkesti juhuslikumat laadi esinemisi (nt Eesti Vabariigi aastapäevaaktused, muusikategelaste juubelikontserdid jms). Estonia Koor ei olnud otseselt seotud ühegi kogudusega, kuid harjutustunnid toimusid Peetri kirikus, kus sageli ka jumalateenistustel esineti.

ST. PETER'S
ESTONIAN
EVANGELICAL
LUTHERAN
CHURCH
OF TORONTO

817 Mt. Pleasant Road, Toronto, Ont. M4P 2L1 Tel. 483-5847

7. jaanuar, 1990

Dr. Roman Toi
Segakoor "Estonia" juhataja.

Palun vastu võtta meie koguduse südamlik tänu "Estonia" koori esinemise eest Peetri kirikus laupäeval, 6. jaanuaril 1990 toimunud kontsert-vesperil.

Nii koori kui ka kooriga koos esinenud solistide esinemine läks väga hästi korda ja jättis kuulajatele sügava ja meeldiva mulje!

Tulge jälle!

Jumala õnnistust soovides Teile ja igale koori liikmele

Andres Tork
esimees

Peetri koguduse tänukiri Estonia koorile.

1980. aastate algul said selge väljenduse ka Estonia Koori peamised eesmärgid ning repertuaaripoliitika põhimõtted. Laia ingliskeelse lugejaskonnaga The Toronto Star'ile antud intervjuus ütleb R. Toi:

> „Our members want to develop Estonian choral art here. But we don't want to be a choir apart from the Canadian musical scene. We are a part of the Canadian Choral Federation. We sing many original works by many Canadian composers." (Leeper 1986)

Sellega rõhutab R. Toi Estonia Koori püüdlusi tutvustada eesti koorilauljate kõrget taset kogu Kanadale. Sellele suundumusele viitab juba 1981. aasta iseseisva kontserdi kavaleht, mille tagaküljel võime lugeda:

> „The Estonia Choir (member of the Ontario Choral Federation and Metropolitan Folk Arts Council), directed by Roman Toi, is dedicated to the perpetuation and promotion of Estonian choral and folk music in the multicultural mosaic of Canadian society." (Kava, Estonia Koor 1981)

Mis puutub eesti koorilauludesse, siis Estonia repertuaaris olid eelistatud need laulud, mille esitamine Kodu-Eestis oli ära keelatud, ning ka need, mida küll lauldi, kuid mille sõnu Nõukogude perioodil oli muudetud. Selliste laulude hulgas oli nii vanemaid kui uuemaid, üks nendest M. Saare „Leelo" (sõnad rahvaluulest). Selle laulu teksti kodu-eesti variandis olid sõnad „ihkame ju ikkest lahti" asendatud sõnadega „ihkasime ikkest lahti", vältimaks olukorda, kus Nõukogude valitsuse all elamist võiks tõlgendada ikestamisena. Torontos lauldi R. Toi juhatusel „Leelot" alati algse tekstiga (Intervjuu, R.T. 2008). Protestimeelsus ajendas kavasse võtma ka mõnda uuemat laulu, nt V. Tormise „Mõtisklusi Hando Runneliga", „mis kodumaal pärast esiettekannet keelatud ja sõnade autor põlu alla sattunud," teavitab publikut Vaba Eestlane (09.06.83b).[11] Tasahaaval hakkas Estonia Koor järjest rohkem kavasse võtma sõjajärgsete eesti autorite loomingut, mida Toronto eesti koorid laulsid vähe. Samasugustest põhimõtetest on R. Toi püüdnud lähtuda ka teisi Toronto koore juhtides, kuid repertuaari valiku areng tuleb kõige paremini esile just Estonia puhul. Kindlasti on oma osa selles ka asjaolul, et Estonia repertuaari väljakujunemine langes 1980.–1990. aastatesse, kus poliitilised olud ja suhtlus Kodu-Eestiga oli juba sootuks teistsugune kui ajal, mil R. Toi juhtis näiteks Toronto Eesti Meeskoori või Toronto Eesti Segakoori (aastad 1951–1974).

---

[11] „Mõtisklusi Hando Runneliga" (tekst H. Runnel) esmaesitaja oli Eesti Filharmoonia Kammerkoor 1981. aastal Tõnu Kaljuste juhatusel. Ettekanne toimus ENSV Heliloojate Liidu koosolekul. Hilisemal avalikul ettekandel lauldi ainult 1. ja 2. osa, 3. ja 4. osa peeti ühiskonnavastasteks. Keelava otsuse tegija pole autorile teada. 1987. märtsis oli olukord juba nii palju muutunud, et kõiki osi esitati Tallinnas kirjanike maja saalis (Intervjuu, V.T. 2010).

Repertuaarimuutused ilmnevad kõige selgemalt iseseisvate kontsertide programme analüüsides. Seoses Toronto Eesti Naiskoori tegevusega arutleb Vaba Eestlane (18.03.59) kooride repertuaarivaliku põhimõtete üle, tuues välja kolm eri võimalust: kontsert koostatakse publikule tuntud eesti lauludest, mis pärit valdavalt ajast enne II maailmasõda; kavas on nii vanu üldtuntud laule kui ka uusi laule pagulasheliloojatelt, mis oma kõla poolest varasematest erinevad ega pruugi kõigile meeldida (see on n-ö kompromissmoodus, mida praktiseeritakse kõige sagedamini); kontserdil esitatakse ainult uuemat kooriloomingut – see on riskantne, kuna need laulud pole osale publikust meelt mööda. R. Toi kujundas välja oma variandi kompromissmoodusest, võttes kavasse nii vanemaid kuid uuemaid laule, kuid uuemad on tema kavades sageli pärit kodu-eesti autoritelt. Üks näide 1988. aastast:

> „Oma kontserdiga vaatab Estonia Koor jälle eesti kooriloomingu olevikku. Muidugi ei puudu siit respekt mineviku vastu. Miina Härma, August Topman, Artur Kapp ja Evald Aav esindavad meie kooriloomingu omaaegset paremikku. Aga Hermann Känd, Veljo Tormis ja Olev Sau tänapäeva." (VE 19.05.88b)

Estonia kavas on järgnevatel aastatel üha rohkem V. Tormise laule ja selles osas pakuvad lisa ka külalisesinejad. Nii näiteks kannavad Lindau õed (Reet, Rosemarie ja Ellen) 1983. aasta iseseisva kontserdi vaheosas ette tema „Etüüdid helilaadides", mis esmakordselt kõlas Lootuse koori tuluõhtul (VE 31.05.83b). Kuna tekstid on loodusteemalised, siis illustreeriti esinemist sobivate slaididega. Vaba Eestlane (09.06.83b) kirjutab: „Kuna puudus klaverisaade, siis võiks öelda, et lauldi visuaalse efekti saatel, mis laulude sisu sidus esitatava pildiga ja andis Tormise muusikale väga omapärase atmosfääri."[12]

Esimene Nõukogude Eestis kirjutatud laul, mille Estonia oma kuulajaskonna ette tõi (1980), oli Vello Lipandi „Lõpulugu", mida hakati esitama sageli: see kas lõpetas kontserdi või kanti ette lisapalana. V. Lipand (1926–2000) sai Eestis tuntuks peamiselt laste- ja levilauludega, koorimuusika osa tema loomingus on tagasihoidlik. „Lõpulugu" ilmus 1961 kogumiku „Nõukogude eesti heliloojate laule segakoorile" viimase lauluna. Sõnade autor Astrid Pirn pole luuletajana tuntud, kuid on kirjutanud sõnu paljudele lauludele. „Lõpulugu" on oma sisu poolest mingil määral võrreldav G. Ernesaksa lauluga „Hakkame, mehed, minema", kuid alatoonilt siiski tunduvalt lüürilisem.

Eestis tegutsevate autorite osakaal kasvas koori repertuaaris aastast aastasse. 1981. aasta iseseisval kontserdil kanti ette Lembit Veevo „Õhtu", hiljem

[12] „Etüüdid helilaadides" (1970) on *a capella*-tsükkel, mis koosneb miniatuuridest „Kevad", „Udu", „Külm", „Lumi", „Põud" ja „Tuul". Estonia Koor on juba varem (1980) ette kandnud kolm osa: „Kevad", „Udu" ja „Külm".

lisandusid tema „Kirp kiigel“ ja „Minu hõimud“. Samal ajal tehti algust ka V. Tormisega, temalt on 1982 kavas „Jaanilaul“, hiljem tulevad „Etüüdid helilaadides“, „Dialektilisi aforisme“, „Labajalg“, „Muhu kõverik“, „Pikk ingliska“ (tsüklist „Viis eesti rahvatantsu“). Pärast taasiseseisvumist lisanduvad „Astuge ette“ ja „Meelespea“ (in memoriam G. Ernesaks) – need on 1990. aastatel Eesti üldlaulupidude kavas. G. Ernesaksa laule hakkas Estonia laulma 1987. aastast alates („Nad tulevad“, „Külm“, „Päike vajus pärnapuule“, „Mu isamaa on minu arm“, „Kella hääli“, „Kutse jaanile“). 1986. aastal ilmusid Estonia repertuaari uued isamaalaulud, neist esimesena oli kavas Ülo Vinteri „Laul Põhjamaast“ kooriversioon, sellele järgnes René Eespere „Ärkamise aeg“ ja 1994 ka Tõnis Mägi „Koit“, kuid selleks ajaks on Estonia juba Eesti üldlaulupeo kooride hulgas. Alates 1990. aastast on kavas olnud Mart Siimeri „Homme“ ja „Rõõmus läbi vaeva“, Ester Mägi „Viru lauliku mõtted“, Alo Ritsingu „Igatsus“, Urmas Sisaski „Laul eidest ja taadist“, Anti Marguste „Rahvas kord sai laulule“. Eriti lähedane on olnud O. Sau suhe kooriga: oma teose „Taaveti laul nr 13“ on ta pühendanud R. Toile ja Estonia Koorile. O. Sau laule leidub kavas alates 1987. aastast (“Leelo leidmine“, „Jälle kevad“, „Kojutulek“) (Käsikiri, Estonia Koor 1980–1995).

Kuna R. Toi on olnud viljakas helilooja, siis kuulub Estonia Koori kavasse ka ta oma teoseid. Estonia on laulnud paljusid R. Toi vaimulikke laule, alates lihtsatest jõululauludest, lõpetades kantaadi „Suur on, Jumal, Su ramm“ finaaliga.[13] Ilmalikest teostest on kavas olnud R. Toi kantaat „Mängumees“, „Järv leegib“, „Õhtupalve“, „Kõrs“, „Tere, ma näen sind jälle“, “Laulu mõju“ „Luule eksiilis“ ja rahvalauluseaded „Põllepõli“, „Kalajärv“, „Marupolka“, „Pulmamaja tundemärgid“, „Kui mina hakkan laulemaie“. Estonia Koorile on R. Toi pühendanud laulu „Arg kosilane“ (1991). Estonia repertuaari põhjal võib kindlalt ütelda, et see ei olnud koor, mida juht vajas oma loomingu esitamiseks. Pigem oli Estonia R. Toi jaoks selline koor, mille abil avanes hea võimalus realiseerida oma põhimõtteid ulgueestlaste koori ideaalsest repertuaarist.

Sel perioodil, kui koori juhatas R. Toi, olid mitte-eesti taustaga kooriteosed iseseisvate kontsertide kavas üsna haruldased. Lisaks eelpool mainitud G. Ridout' laulule „When Age and Youth Unit“ lauldi veel J. Haydni „Gloria in excelsis“ („Heligmesse“) ja W. Boyce'i „Alleluia“. Kavas polnud ühegi soome autori laule, mis teiste kooride kavades on sagedased, kuid oli üks läti rahvalaul eestikeelsel tekstil: „Puhu tuul ja tõuka paati“. Iseseisvad kontserdid olid täielikult eesti kooriloomingu päralt, teiste autorite laule lauldi teistel kontsertidel, mis toimusid väljaspool eesti keele keskkonda. 1983. aastal sai Estonia Koor kutse

[13] Estonia Koori kavas on algusaastatest tänini olnud 115 vaimulikku teost (Käsikiri, Estonia Koor *s.a.*). Nimekiri sisaldab ka nt osi U. Sisaski „Eesti missast“, M. Siimeri „Issand, kuule mu palvet“, E. Mägi „Dona nobis pacem“; nimekirja on samuti lipsanud Ü. Vinteri „Jõulud“, mis tegelikult on osa tema kantaadist „Pildikesi koolipõlvest“.

esineda Art Callery of Ontario kontsertide sarjas iseseisva kontserdiga. Koor esines 50-liikmelises koosseisus. Vaba Eestlane kirjutab:

> „Selleks esinemiseks oli koorijuht Roman Toi otsustanud kava valikul tugineda ka kanada-ameerika „maiuspalade" põllule ja valinud laule otse kanada-ameerika repertuaarist. See iseenesest riskantne samm aina aitas demonstreerida Torontos elavate eestlaste kõrget koorikultuuri, sest nüüd olid nii mõnedki laulud kuulajatele tuttavad ja edasi jõuti vaid esitamise kvaliteedi kaudu." (VE 08.12.83)

Kavas oli J. Haydni ja E. Butleri loomingut, nende vahele oli lükitud inglis- ja prantsuskeelseid jõululaule (samas). Kontserdi õnnestumist tõendab asjaolu, et pärast esinemist sai Estonia kutse osaleda kunstigalerii kontsertide sarjas ka järgmisel aastal ning edaspidi veel mitmel järgneval aastal: Estonia Koor tegi kontsertide sarjas kaasa 1983–1986. Viimasel kontserdil esitati kolm osa Händeli „Messiast" ning kui tavaliselt laulavad Toronto koorid seda teost eesti keeles, siis Estonia kasutas originaalkeelt. Esitamisele tulid „inglise ühiskonna jõulumuusikalemmikud „And the Glory of the Lord", „For unto us a Child is born" ning ülipopulaarne „Hallelujah" (VE 16.12.86).[14] Koori tutvustades tõsteti esile lauljate eesti päritolu ning ka seda, et paljud neist on sündinud Kanadas. Kontserdi avalauluks oli Ü. Vinteri „Laul Põhjamaast".

Osad Händeli „Messiast" kõlasid Estonia Koori esituses ka mitmel teisel kontserdil. 1986. detsembris kutsus Cathedral Bluffs Symphony Orchestra dirigent C. Poole koori osalema oma sümfooniakontserdil ja Estonia valis esitamiseks kolm osa „Messiast" (VE 02.12.86). Intervjuus The Toronto Star'ile ütles R. Toi, et koor sai selle õppimiseks inspiratsiooni eelmisel talvel, esinedes jõuluõhtul Petlemmas (Leeper 1986).

Toronto kooride kavas võib väga sageli leida O. Merikanto, L. Madetoja, J. Sibeliuse loomingut, kuid Estonia Kooril kulus mitu aastat, enne kui nende esituses kõlas esimene soome teos ning seegi algatus tuli väljastpoolt koori. ESTO '84 ajal juhatas tollane Göteborgi sümfooniaorkestri peadirigent Neeme Järvi külalisena Toronto sümfooniaorkestrit. Ta on oma peamiseks missiooniks pidanud eesti muusika viimist maailma. Eelkõige oli ta tegevus suunatud E. Tubina loomingu tutvustamisele, kes on „nagu meie oma Sibelius või Grieg", ütleb N. Järvi intervjuus ESTO-raadio toimetajale A. Raudsepale.[15] Kuid lisaks

---

[14] Händeli „Messial" on Toronto eesti kooride repertuaaris oluline koht alates Cantate Domino suurejoonelisest ettekandest 1968 dirigent Maaja Duesbergiga (vt ka peatükki „Cantate Domino" lk 80–81 ning „Messia lugu" lk 382–383) ja see on kujunenud kooridele omamoodi taseme mõõdupuuks. Eestis on „Messiat" lauldud juba 1856 Põltsamaal Martin Wilbergi juhtimisel (Lippus 2001: 341).

[15] Idee koostada raadiosaated ESTO '84 sündmustest pärineb ESTO esimehelt Toomas Metsalalt. Kuus päeva järjest läks kohalikus raadiojaamas eetrisse kümneminutine saade intervjuude, muusika ja programmitutvustustega. Saateid koostas ja toimetas A. Raudsepp.

Tubina instrumentaalteostele tuli Torontos ettekandele ka J. Sibeliuse „Finlandia“ ning N. Järvi kutsus Estonia laulma selle teose kooriosa. Estonia pöördus omakorda teiste Toronto kooride poole palvega, et need aitaksid täita saja laulja jaoks mõeldud kooripoodiumi Ontario Palace Forum'is (ME 17.05.84). Koor polnud suur (umbes 60 liiget), küll aga piisavalt heal tasemel, et laulda N. Järvi käe all. ESTO-le oli kokku tulnud palju eesti koore üle maailma, kuid ainsana sai raadios esinemisvõimaluse Estonia, kes esitas R. Tobiase laulu „Varas“. See näide on kinnituseks, et Estonia oli sel ajal võimas ja kvaliteetne koor. Tuntud kanadaeesti muusikategelane O. Kopvillem on samal perioodil kirjutanud Estoniast väga optimistlikus toonis:

> „On märkimisväärne, et ajal, mil meie ajakirjanduses ilmub üha sagedamini muremõtteid pagulaskultuuri tulevikust, tuleb Roman Toi välja kooriga, mida kuulates valdab sind jäägitu nautimise rõõm ja muretus: ei mingit vajumist, diktsiooniga patustamist, häälerühmad tasakaalus – vaata, peaaegu et just nii nagu peaks.“ (Kopvillem 1984)

Koor reisis sageli ja reisid viisid neid igasse maailmajakku. Esimest korda käidi Euroopas ESTO '80 ajal.[16] 1985. aastal sõitis Estonia koor 40-liikmelises koosseisus kontsertreisile Iisraeli, mis on kahtlemata üks olulisemaid sündmusi koori ajaloos.[17] Aasta algul oli õp. Tõnis Nõmmik Estonia Kooriga ühendust võtnud, kuna Kanada Luteri Kirik otsis koori, kes võiks esindada Kanadat jõulukontsertidel Petlemmas ja Jeruusalemmas. Tema ettepanekul saatis Estonia helilindi oma lauludega festivali korraldajale, millele järgnes Iisraeli-poolne kutse festivalil osalemiseks (VE 14.01.86). Reis toimus Iisraeli turismiministeeriumi projekti raames, kes vastutas kooride kohaletoimetamise eest, korraldas nende programmi Iisraelis ning sisepoliitilistest oludest tingituna hoolitses ka turvalisuse eest. Kontserte oli plaanis neli ning need tuli anda eri tingimustes: vabas õhus, kontserdisaalis ja kirikus. Laulud, mis kõlavad hästi ühtedes tingimustes, ei pruugi sugugi kõlada teistes ning seetõttu oli repertuaari valimine problemaatiline (VE 12.12.85). R. Toi pani eri kontsertide jaoks kokku erinevad kavad ja nii esitas Estonia üsna rikkaliku valiku eesti autorite kooriloomingust, lisaks mõned jõuluaega sobivad osad teiste heliloojate suurvormidest:

> „24. detsembril vabaõhulava Petlemma raekoja ees: R. Läte „Miks nii hilja“, M. Miido „Jõuluöö“, R. Toi „Jälle kõlab jõulukell“, W. Boyce „Alleluia“ ja „Angels We have Heared on High“.
>
> 25. detsembril Jeruusalemma teatrisaalis: Ü. Vinter „Laul Põhjamaast“, E. Võrk „Helise ilma“, T. Vettik „Viru tants“, R. Päts „Pulmalaul“, E. Tubin „Karjase laul“, A. Topman „Meil aiaäärne tänaval“ ja J. Haydn „Gloria“.

---

[16] Estonia Koor on oma tegevusaja jooksul osalenud kõigil ESTO-del, välja arvatud ESTO 2009 Münsteris.

[17] Iisraeli reisiks oli Estoniaga ühinenud lauljaid ka teistest Toronto kooridest (VE 12.12.85).

> 26. detsembri kontserdil Ein Gevis lisandusid Jeruusalemma kavale M. Lüdigi „Mets“, C. Kreegi „Ma kõndisin vainul“, E. Oja „Vares vaga linnukene“ ning jõululauludest M. Miido „Jõuluööl“ ja W. Boyce „Alleluia“. (Käsikiri, Estonia Koor 1985)

Koorifestival oli rahvusvaheline, sellel osales 14 koori kogu maailmast. Estonia Kooril õnnestus sooritada omamoodi diplomaatiline uperpall. Ametlikult esindas koor Kanada riiki, aga kava koosnes peaaegu täielikult eesti koorilauludest, nii et Kanadat esindati eesti muusika kaudu. Iisraeli reisil realiseerus R. Toi idee nihutada eesti koorimuusika Kanada kontekstis olulisele positsioonile.[18] Kuna Estonia Koor esindas Kanadat, siis oli kohal CTV võttegrupp, et seda erakordset sündmust kanadalastele õhtustes uudistes näidata. Selleks, et uudis õigel ajal Kanadasse jõuaks, tuli salvestus valmis teha enne kontserdi algust. Lava asemel, mis oli parajasti hõivatud, otsustati koor paigutada Petlemma raekoja katusele, milleks muretseti eriluba. Kaadrid tulid efektsed, aga lauljad said näha ka ümbruskonna katusetele paigutatud tugevasti relvastatud valvemeeskondi (Toi 2007: 285). Koori esinemisi jäädvustas samuti oma filmimees – Andres Raudsepp.

> „Mina jõudsin Jeruusalemma veidi hilinenult, kuna ma ei kavatsenud sinna laulma minna. Aga kui ma leidsin, et keegi ei võta enda peale video filmimist, siis ma vihastasin ja ütlesin endale, et kui keegi ei lähe, siis mina lähen! Rentisin videoaparaadi – tol ajal need olid suured ja rasked. Küll oli häda selle Iisraeli lennuliini peale saamisega, nad mõtlesid, et mul on mingisugused relvad kaasas. Aga ma jõudsin oma „relvadega“ ikka Petlemma välja ja väntasin toormaterjali neli tundi sellest reisust. Lõpuks ma laulsin ka. Roman palus, et ma soleeriks luteri kirikus, teine solist oli Valve Tali. Jah, ma olen filmi teinud ja Jeruusalemmas soolot laulnud, kujuta ette!“ (Intervjuu, A.R. 2009)

Pärast Iisraeli reisi, mis jättis osalejaile kustumatu mulje kogu eluks, kanti sama kava veel kord ette Toronto Peetri kirikus. Sellega väljendas koor tänu kogudusele, kes oli üks reisi rahalisi toetajaid, lisaks olid laulud õpitud Peetri koguduse alumises saalis (VE 02.05.86b). Estonia Koori Iisraeli-reisil oli ka üks laiema rahvusliku tähtsusega „järelprodukt“ – Meie Isa palvetahvli paigaldamine Pater Nosteri kiriku juurde 1988 aastal. See oli kõigi väliseesti kirikute ühisüritus, kuid idee sündis Estonia Koori Iisraeli-reisi ajal. Tahvli avamisel osalesid preester Vello Salo ja pastor Tõnis Nõmmik ning Soome luterliku kiriku pastor James Carey. Palvetahvel oli mõeldud kogunemiskohaks tulevastele eesti palverändurite (VE 16.02.88). Vt ka Vello Salo meenutusi palvetahvli avamisest lk 391–393.

---

[18] Toronto Eesti Meeskoor R. Toi juhtimisel esindas oma Euroopa-turneel 1964 samuti Kanadat.

Oktoobris 1987 sõitis Estonia Koor külla Chicago eestlastele. Toronto koorid on Chicagos käinud sageli. Varem on pikk teekond ette võetud bussidega, kuid sellel on miinuste kõrval ka plusse, sest pikad reisid on koori liikmeid alati tugevamalt kokku siduda aidanud. 1980. aastateks olid olud muutunud ja Estonia saabus Chicagosse lennukil (VE 15.10.87). Kuna ameeriklased peavad laulmist tööks, mitte meelelahutuseks, siis tekkis väike tõrge Chicago lennujaamas riiki sisenemisel, meenutab Estonia Koori laulja Aino Lokk:

> „Lennuväljal mainis üks koori liige, et läheme sinna laulma. Äkki küsitleb Ameerika immigratsiooniametnik üsnagi teravalt: kes teid kutsunud, kus te laulate, kui palju teile makstakse jne., kuni selgus, et oleme vaid amatöörkoor, kes läheb laulma oma rahvuskaaslastele ja et tööluba meil vaja ei ole.“ (Lokk 2008)

Chicago kontserdi kavas (Kava, Estonia Koor 1987) oli Ü. Vinteri „Laul Põhjamaast“, varasemast kooriloomingust tulid ettekandele J. Aaviku „Meie laulame“ ning T. Vettiku „Noktürn“ ja „Kaera Jaan“. Tantsulaulud moodustasid kavas omaette bloki, lisaks oli valitud veel R. Pätsi „Labajala valts“, V. Tormise „Labajalg“, „Muhu kõverik“ ja „Pikk ingliska“. Eestis elavatelt heliloojatelt oli kavas veel O. Sau „Leelo leidmine“ ning R. Eespere „Ärkamise aeg“, mis aasta hiljem kujuneb väliseesti ühiskonnas lausa „hitiks“. Chicago kontserdil lauldi esmakordselt avalikkuse ees ka koori motot, millega kontserti alustati. Estonia moto autor on Richard Ritsing (sõnad. K. J. Peterson). R. Toi selgitab moto saamislugu:

> „Meil läks õige mitu aastat selle motoni jõudmisega, nii et tõesti Chicagos me laulsime seda esimest korda. See oli minu ettepanek, võtta Ritsingu moto Estonia motoks. Mina laulsin koos Ritsinguga Tartus meeskooris, kui ma õppisin seal õigusteadust 1937–40. Sellel ajal oli TAM-il [Tartu Akadeemiline Meeskoor] motode võistlus. Ma olin žüriis. Mitu autorit osales, üks oli äratuntavalt Artur Kapp – ma olin ju tema õpilane olnud. Žürii valik oli „Kas siis selle maa keel...“ ja just sõnade pärast. Ja siis, kui ümbrikud lahti tehti, siis tuli välja, et Ritsing ise oligi autor. Küll meil oli siis kõigil hea meel! Nüüd TAM-il ja Estonia Kooril on sama moto. See oli minu ettepanek, võtta Ritsingu moto, aga see on loaga: ma küsisin Alo Ritsingu käest luba seda kasutada, tema oli nõus ja mina tegin selle segakoorile. Muidugi tuli mul mõte pähe, et ise moto kirjutada, aga paremat poleks ma nagunii suutnud teha.“ (Intervjuu, R.T. 2010)

Chicagos võeti Estonia Koori vastu erakordse austusega. Mitmed sealsed eestlased olid torontolastega koos laulnud juba 1940. aastate lõpul Geislingeni DP-laagris asutatud meeskooris, mida juhatas R. Toi, ning need sidemed ei olnud oma tähtsust minetanud. Chicago eestlased hindasid R. Toi muusikalist tegevust hõbedase medali vääriliseks, kuid medali kaaskiri näitab ka seda, et kooritegevus pakkus olulist tuge eestlaste rahvustundele (VE 10.11.87).

Tartu Akadeemilise Meeskoori moto R. Ritsingu seades.

Välis-Eesti koorilaulu ja
laulupidude väsimatu juht,
MAESTRO
ROMAN TOI,
see tänu- ja teeneterist on
Sinu ennastsalgava rahvuslikku
töö ja muusikalise loomingu
tänumärgiks.
Head tervist, jätkuvat
tollilekku koorijuhi-indu
ja raugematut loomejõudu
veel paljudeks aastateks!
Chicagos,
10. oktoobril,
1987

Roman Toile Chicagos 1987. aastal annetatud tänu- ja teeneteristi kaaskiri.

1988. aastal osales Estonia Koor Melbourne'i ESTO-l. Koori erikontsert „Tervitusi Eestimaale" toimus M.L.C. Assembly Hall'is 1. jaanuaril algusega kell 14 ning lõppes, kui Eestis vahetus aasta. Kavalehel on märgitud, et kaastegevad olid Valve Tali (sopran), Olev Härm (tenor), Ivo Linna (bariton), Marta Pryscha (tšello) ja Rene Eespere (klaver). Kontserdi teises pooles osales rahvamuusikaansambel Leegajus Igor Tõnuristi juhtimisel (Kava, Estonia Koor 1988). Melbourne'i ESTO oli murranguline ESTO, sest piirid kahe eesti muusikakultuuri vahel hakkasid sellest alates kiiresti tuhmuma. Olukord Eestis oli täis pingeid, kuid samas võis ka aimata, et muutused Eesti poliitilises seisundis saavad tõepoolest reaalsuseks. Esmakordselt osales ESTO-l suur grupp kodueestlasi, mille tõttu süvenesid muusikute isiklikud kontaktid ning see oli piiride kadumisel oluline tegur. Estonia oli tol ajal just selline koor, kes sobis suhtekorraldaja rolli vähemalt kahel põhjusel. R. Toi hoiak nõukogude perioodi eesti muusika suhtes oli tolerantne – see väljendub ta julges repertuaarivalikus; paljud Estonia lauljad kuulusid kanadaeestlaste teise põlvkonda, kellel puudusid valusad Eesti-mälestused – neid asendas pigem siiras huvi oma päritolumaa kultuuri vastu.

1988. aasta oli kooril möödunud ESTO repertuaari lihvides. Enne Austraalia-reisi anti kontsert kodupublikule, kus kanti ette Melbourne'i kava. See koosnes eranditult rahvusliku meelsusega lauludest: H. Kaljuste seatud „Mu armas isamaa", J. Aaviku „Me laulame karmi laulu", Ü. Vinteri „Laul Põhjamaast", M. Lüdigi „Sääl kord kasvab", V. Tormise „Üks väga vana rahvas", aaria ja koor R. Toi kantaadist „Suur on, Jumal, Su ramm" ja „Laulu mõju" (esiettekanne), E. Aava „Nooruse aeg", O. Sau „Leelo leidmine" ja lõpuloona R. Eespere „Ärkamise aeg", „mis viis kuulaja tagasi karmi tänapäeva," kirjutas Vaba Eestlane (06.12.88). Lisapalana kõlas G. Ernesaksa „Mu isamaa on minu arm", mida lauldi püsti seistes (samas). Ernesaksa laulu eriline staatus polnud tol ajal väliseesti ühiskonnas aktsepteeritud ning põhjustas segadust veel järgnevatelgi aastatel.

> V. Nigul: „Jaa, üks selline juhus oli mul Eestis laulupeol. Seal oli üks laul, te laulate ikka seda edasi „Mu isamaa..."".
> E. Naagel: „...on minu arm".
> V. Nigul: „Meil olid valged kübarad kõigil peas kontserdi ajal. Ja ega meie ei teadnud, mis laul see on – me esimest korda kuulsime."
> E. Naagel: „Nende hümn."
> V. Nigul: „Ja mul kübar peas ja kõrvalt mees ütleb: „Võta müts maha!" Ma siis võtsin ka mütsi maha nagu teised. Siis ma hakkasin aru saama, mis laul see on. Aga me esimest korda kuulsime seda, me ei olnud sellega harjunud üldse. See ei olnud mitte viimane kord mul Tallinnas. Kui ma viimane kord käisin laulupeol, ma juba oskasin mütsi maha võtta."
> E. Naagel: „Ma tean, meie olime ju nagu võhivõõrad seal." (Intervjuu, V.N. ja E.N. 2008)

G. Ernesaksa „Mu isamaa on minu arm“ ei olnud soositud väliseesti kooride repertuaaris, kinnitab ka aastakümneid New Yorgi koore juhtinud Erik Veski (Intervjuu, 2010) ja pole andmeid, et see oleks kõlanud Melbourne'i ESTO-l. Kuid selleks ajaks oli eestlastel juba uusi isamaalisi laule, mis peegeldasid otseselt oma aja rahvuslikke vabaduspüüdlusi ning said seetõttu väga populaarseks nii kodu- kui väliseestlaste hulgas.

Estonia Koori iseseisev kontsert Melbourne'is kandis nimetust „Tervitus Eestimaale“. Kaasa tegi ka R. Eespere, saates klaveril oma „Ärkamise aega“. Ivo Linna õpetas ESTO publikut refrääni laulma ja R. Toi hinnangul „kasvas Estonia erikontsert nõnda võõraste võimude poolt laiali paisatud eestlaste kokkukuuluvuse manifestiks“ (Toi 2000: 297). Kontsert lõppes täpselt siis, kui Eestis vahetus aasta. Ärevaid aegu silmas pidades kõlas tervituskontserdi lõpulauluna J. Aaviku „Hoia, Jumal, Eestit“ (VE 26.01.89), mida Eestis siis veel avalikult ei lauldud.

Järgmise olulise sammu rahvusliku taasühinemise teel astus Estonia Koor juba Eestimaa pinnal. Melbourne'is oli selgunud, et 1990. aasta üldlaulupeo kava ei ole enam koostatud nõukogulikus vaimus, vaid see peegeldab uut mõtteviisi Eesti ühiskonnas. „Laulupeo toimkond saatis Torontosse noodid ja seal polnud ühtki Stalini režiimi kiitvat laulu enam,“ kinnitab R. Toi (Intervjuu, 2008). Kavasse oli võetud ka väliseesti autoreid ning Taavo Virkhaus ja Roman Toi said kutse osaleda laulupeo üldjuhtidena. Muidugi viis R. Toi kaasa ka oma koori ja nii sai Estonia esimeseks Kanada kooriks, kes pärast sõda Tallinna lauluväljakul koos teiste eestlastega laulis. Kava ettevalmistamiseks kutsuti Torontosse laulupeo kunstiline üldjuht Ants Üleoja. Pärast tihedat harjutusnädalat andis koor Holy Trinity's kontserdi, juhatasid R. Toi ja A. Üleoja. Kavas olid sellised uued laulud nagu E. Mägi „Viru lauliku mõtted“, M. Siimeri „Homme“ ja R. Toi „Õhtupalve“ (ME 17.05.90). „Õhtupalve“ on ilmselt esimene laul, mis Kanadas on kirjutatud H. Runneli tekstile.

Estonia Koori reis kodumaale kujunes suursündmuseks nii lauljatele kui Eestile, kus see üsna võimsalt meediakünnise ületas. Sellest räägiti raadios, koori saatis ETV võttegrupp ning trükiajakirjanduses hõivasid koori fotod esilehti. Koor saabus Helsingist laevaga, vastu võtma olid tulnud René Eespere, Olev Sau, Ants Üleoja, Olev Oja, Leo Normet ja Aavo Hirvesoo[19] (ME 05.07.90). Kõige emotsionaalsem hetk oli kahtlemata Ene Üleoja ja Nooruse koori tervituslaul estoonlastele otse sadamakail. Ene Üleoja meenutab seda kakskümmend aastat hiljem nii:

> „See oli tõesti ajalooline hetk, see fakt, et me saime Estonia Koorile vastu minna. 1990. aastal ei lubatud ju meil veel sadamakaile mitte ühtegi

[19] A. Hirvesoo kirjutab Estonia Koorist hiljem väga põgusalt oma raamatus „Kõik ilmalaanen laiali. Lugu eesti pagulasmuusikutest“, märkides, et selle kooriga hakkas R. Toi esitama Eestis elavate heliloojate loomingut (Hirvesoo 1996: 315).

Segakoor Noorus ja dirigent Ene Üleoja Tallinna sadama kail 1990.

> tsiviilisikut – me pidime alati ootama kusagil nurga taga, sadamahoone ukse juures. Aga Nooruse koor lubati erandina kaile, nii et see oli siis arvatavasti esimene kord, kus lihtsureliku jalg sai sinna astuda. Ma mäletan Estonia tulekut, nad olid kõik laeva ninasse välja tulnud. Nad laulsid, ma ei mäleta mida, aga meil olid silmad veekalkvel ja praegugi veel tuleb pisar silma. Me laulsime neile vastu ja lehvitasime Kanada ja Eesti lippe ja pärast laulsime koos nendega seal samas kai peal.“ (Intervjuu, E.Ü. 2010)

Koor andis Tallinnas kolm iseseisvat kontserti väljaspool laulupidu: Raekoja platsil, Kaarli kirikus ja Estonia kontserdisaalis. Eestlaste huvi oli muidugi suur ja publikut rohkesti. Koori Eesti-reisist on säilinud ETV võttegrupi videosalvestus, mis tehti koori palvel (Intervjuu, R.T. 2009). Salvestus näitab muidugi Estonia kõrget muusikalist taset, kuid kaamerad on fikseerinud ka katkeid kanada- ja kodueestlaste omavahelistest jutuajamistest, mis kinnitavad tõsiasja, et läbimurre kahe eesti ühiskonna kultuurisuhtluses on teoks saanud.

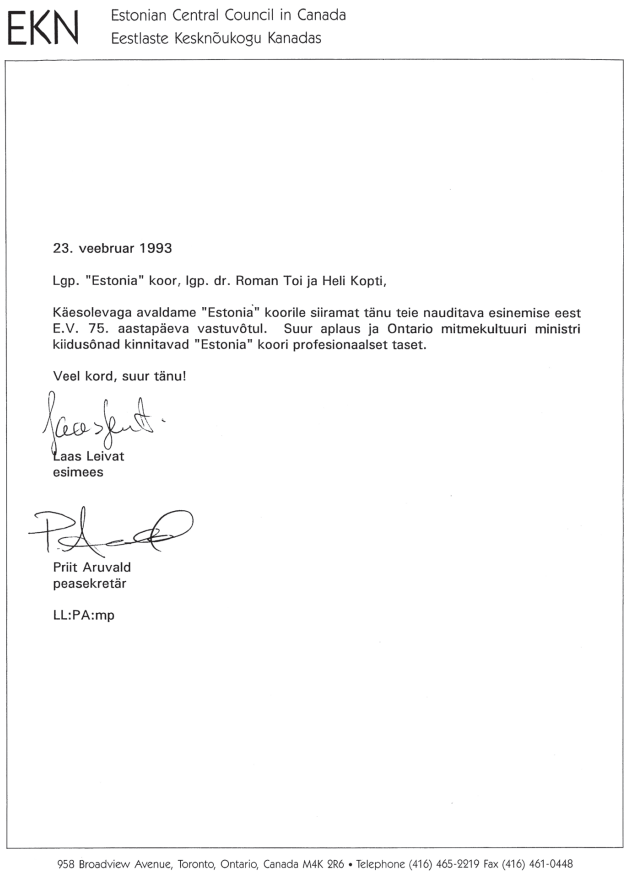
Järgmine reis viis Estonia Koori New Yorki, kus toimus ESTO 1992,[20] ja seal võis kuulda veelgi rohkem uusi eesti laule kui Melbourne'is. R. Eespere oli

[20] New Yorgi ESTO-l laulis koor muu hulgas Lincoln Centre'i Carnege Hall'is, mis on üks prestiižsemaid kontserdipaiku Toronto kooride tegevuse ajaloos.

New Yorgi ESTO-le pühendanud laulu „Kojutulek“ (VE 04.06.92), mis veel kord kinnitas kahe ühiskonna pika kultuurilise lahusoleku lõppu. Peatselt algas ettevalmistus järgmiseks üldlaulupeoks Eestis. Estonia Kooril on olnud kaks eesmärki: edendada eesti rahvuslikku koorikultuuri ja tutvustada seda Kanada ühiskonnas. 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate algul oli koori tegevuse keskmes peamiselt „eesti asi“. Pärast üldlaulupeol käimist püüti tegevust tasakaalustada.

Kuna koori tase oli hea, siis saadi ja võeti ka vastu kutseid esinemisteks väljaspool eesti ühiskonda, kuid suur osa energiast kulus siiski järgmise üldlaulupeo repertuaarile. Koor oli 70-liikmeline ning R. Toi kutsus 1993. aasta algul lauljaid veelgi juurde (ME 25.02.93), et uued tulijad jõuaksid laulud õigeks ajaks selgeks õppida.

Koostöö Eestis elavate koorijuhtidega süvenes. Estonia järjekordseks külaliseks oli Kuno Areng, kes oma esimese Toronto-reisi oli teinud RAM-i dirigendina 1975. aastal (vt ka peatükki „Vana-Andrese koguduse segakoor“, lk 67–69).

EKN Estonian Central Council in Canada
Eestlaste Kesknõukogu Kanadas

23. veebruar 1993

Lgp. "Estonia" koor, lgp. dr. Roman Toi ja Heli Kopti,

Käesolevaga avaldame "Estonia" koorile siiramat tänu teie nauditava esinemise eest E.V. 75. aastapäeva vastuvõtul. Suur aplaus ja Ontario mitmekultuuri ministri kiidusõnad kinnitavad "Estonia" koori profesionaalset taset.

Veel kord, suur tänu!

Laas Leivat
esimees

Priit Aruvald
peasekretär

LL:PA:mp

958 Broadview Avenue, Toronto, Ontario, Canada M4K 2R6 • Telephone (416) 465-2219 Fax (416) 461-0448

Eestlaste Kesknõukogu Kanadas tänukiri Estonia Koorile 1993.

„1993. aasta kevadel ma olin Torontos Toi kutsel. See oli mõeldud nii, et teeksime seal proove tema kooriga ja siis kahe peale ühe kontserdi. Ligi pool sellest kontserdist oleks siis olnud juba 94. aasta laulupeokontserdi kava – ma olin üldjuht või muusikajuht sellel laulupeol. See koor, millega mina Torontos töötasin – Estonia – see koosnes üle keskea inimestest: naised nooremad, mehed vanemad, enamasti kuuekümnesed peaaegu... Ega nad ei olnud ju hiilgetasemega, see oli amatöörkoor, kes oma asja armastas ja jõukohast repertuaari laulis päris korralikult. Hea eesti keel oli neil, seda peab küll ütlema.“ (Intervjuu, K.A. 2010)

30. mail toimus kontsert Holy Trinity's, juhatasid R. Toi ja külalisena K. Areng. Laulupeolauludest olid kavas valdavalt juba tuntud laulud: M. Lüdigi „Koit“, A. Kunileidi „Mu isamaa on minu arm“, G. Ernesaksa „Helin“, M. Saare „Leelo“, A. Marguste „Rahvas kord sai laulule“ ja M. Härma „Tuljak“. Esiettekandes kõlas R. Eespere „Tee silmapiirile“. Vahetult laulupeo eel 1994. aasta märtsis kutsus Estonia oma laule viimistlema Ene ja Ants Üleoja. Järgmine kontsert laulupeo lauludest toimus CBC hoone Glen Gould'i stuudios ja seal oli kavas juba rohkem uusi laule, nt V. Tormise „Meelespea“, M. Siimeri „Tee silmapiirile“ ja T. Mägi „Koit“. Viimase kohta kirjutab Lembit Avesson hiljem, et see on masskoori helind, mida on soovitav esitada ainult vabaõhulaval, kuid R. Toi suutis seda siiski nii juhatada, et ka siseruumis kõlas ettekanne vastuvõetavalt (Avesson 1994c).

Ene Üleoja ja Roman Toi Glen Gould'i stuudios pärast kontserti 1994.

Ene Üleoja juhatusel kanti ette „Kyrie“, „Sanctus“ ja „Agnus Dei“ U. Sisaski „Eesti missast“. Kavas oli ka R. Toi „Laulu mõju“, mis samuti kuulub 1994. aasta üldlaulupeo repertuaari (ME 17.03.94b). Sellel kontserdil astus Estonia Koori kammerkoosseisu ette ka neljas dirigent – Hilja Toom, kes oli Torontosse tulnud Austraaliast ning ühinenud lauljana Estonia kooriga. Tema juhatusel kõlasid Jay Althouse'i „Alleluia“ ja Robert Maxwelli „Solfeggo“ (Käsikiri, Estonia Koor 1980–1995). Lisapalana esitati H. Toomi juhtimisel Mozarti „Ave verum“. L. Avesson oma üsna kriitilise alatooniga arvustuses Estonia kontserdi kohta jääb kammerkoosseisu esituse ja H. Toomi juhatamisega rahule, märkides vaid, et „Ave verumi“ koht olnuks põhikavas ning „Solfeggio“ oleks pidanud leppima lisapala rolliga (Avesson 1994c).

1994. aasta suvel viib R. Toi Estonia Koori veel kord üldlaulupeole, see reis on teistsugune ja kogu laulupidu samuti, sest Eesti on juba mitmendat aastat vaba maa. Eesti Kooriühingu tollane esimees Venno Laul, kelle tutvus Estonia Kooriga algas Melbourne'i ESTO-l, ütleb üldlaulupeo järel oma tänusõnades:

> „Laulupeole tulite te täislastiga: kõik laulud selgeks õpitud-õpetatud. Noodiraamatut polnud teil vaja lavale kaasa võtta – nii madalale teie oma latti ei aseta.“ (ME 02.02.95)

Hooaja lõpetas Estonia Koor Seedrioru 40. aastapäeva pidustustel osalemisega ja sellega luges R. Toi oma töö Estonia Koori juhina lõpetatuks (Kopti 1995). Sama aasta detsembris avaldas aga Vaba Eestlane artikli, mis kannab üllatavat pealkirja: „Uus kammerkoor avas tegevuse jõululauludega“. Sissejuhatusest selgub, et koor pole siiski täiesti uus:

> „Kolmandal advendijumalateenistusel esines Peetri kirikus esmakordselt meie uus, „Estonia“ Koorist kasvanud kammerkoor Hilja Toomi juhatusel. Paarikümneliikmeline koor üllatas kõiki ehk nagu õpetaja H. Rüdmik tänusõnus ütles, "tõstis meid taevale lähemale“. (VE 15.12.94)

Seega siis on uus koor tegelikult see osa Estonia Koorist, mis jäi järele pärast R. Toi lahkumist. „Koor ja koorijuht on üks – üheta ei ole teist. Estonia Koor ja tema dirigent on ühtivad nimed,“ on ütelnud V. Laul (ME 02.02.95). See kehtib sageli, kuid mitte alati. Toronto Eesti Naiskoor ei jäänud püsima, kui lahkus koori asutaja ja ideoloog Udo Kasemets. Segakoor Leelo otsustas Eerik Purje juhi kohalt lahkudes pigem lõpetada kui jätkata uue dirigendiga. Musica Divinale, keda sagedamini nimetati Lembit Avessoni kooriks, ei üritatudki pärast teda uut juhti leida. Kuid R. Toi algatatud ja/või juhitud koorid on alati püsima jäänud ja ehkki nt Toronto Eesti Segakoor on praeguseks tegevuse lõpetanud, tegutses see veel palju aastaid pärast Toid teiste dirigentide juhtimisel. Samasuguseks kujunes olukord ka Estonia Kooriga. Heli Kopti, kes on Estonias laulnud selle algusest peale, kommenteerib edasisi sündmusi nii:

> „Meil on praegu küllaltki palju vanu liikmeid veel, kes on laulnud peaaegu algusest. Ja alguses muidugi oli kõik intensiivsem, aga nüüd võib-olla

> ehk paljud asjad üldse meie elus on vähem intensiivsed. Ei ole enam seda kohutavat energiat, mida laulmise peale panna, sest elutempo on kiire ja on teisi probleeme. Ja muidugi armastus Romani vastu – see suur usaldus. Peale teda tuli Hilja Toom ja see viis kahjuks koorist inimesi ära. Peale Rommit inimesed mõtlesid, et ma läksin ju Roman Toi koori, aga see ei ole enam Roman Toi koor. Hilja oli väga tubli ja minu meelest tegi päris head tööd, aga tema stiil oli väga erinev Romanist. Ja siis mõned tegid otsuse, et nad valivad teise koori. Need, kes olid põhilised Rommi jüngrid, nad võitlesid ikka, et Estonia Koor mitte ei laguneks, ja siiamaani see on olemas." (Intervjuu, H.K. 2009)

H. Toomil puudus selline koorijuhitöö kogemus, nagu oli R. Toil. Ka Eestis elavad dirigendid, kes olid Estonia Kooriga seotud, püüdsid juhivahetusest tekkinud kriisi leevendamisele kaasa aidata: H. Toomi oskusi täiustati Tallinnas toimunud meistrikursustel ning puuduvaid kogemusi korvas tema töökus (Intervjuu, E.Ü. 2010). Nii jõudis Estonia Koor oma 20. tegevusaastani, mida tähistati 1996.[21]

Kolmandat kümnendit alustati ettevalmistusega osalemiseks Kaljo Raidi ooperi „Tulised vankrid" kontsertettekandeks CBC Glenn Gould'i stuudios.[22] Plaani võeti ka kaks järjekordset reisi: üks Buffalosse ja teine 1997. aasta Lääneranniku Eesti Päevadele (Müllerbeck 1996a). Nii püüdis koor tavapärase töökorralduse juurde naasta. Sõna „kammerkoor" kaob koori nimetusest, jätkatakse Estonia Koori nime all nagu varem (Müllerbeck 1996b). Buffalos käis Estonia Eesti Vabariigi aastapäevaüritusel, lauldi nii jumalateenistusel („Sanctus" U. Sisaski „Eesti missast") kui sellele järgnenud koosviibimisel. Kavas oli mitu viimase üldlaulupeo laulu ja tähelepanu äratas, et M. Härma „Tuljak" kanti ette publiku hulgas ringeldes (samas) – H. Toom otsis uusi lähenemisviise vanadele lauludele. Tema tegevus Estonia Koori juhina jäi siiski lühikeseks, 1996. aasta septembris asus Hilja Toomi asemele Margit Viia-Maiste (ME 09.07.97).[23] Harjutustundidega jätkati Peetri kirikus, see paik on kooriga seotud mitmel moel. „Margit Viia-Maiste on üles kasvanud Peetri koguduse tiiva all, alates pühapäevakoolist. Kooris laulab teiste lauljate kõrval ka palju Peetri koguduse liikmeid ja iganädalased harjutused on alati aset leidnud Peetri koguduse ruumides," kirjutab Meie Elu (15.12.99). Vahepeal juhatas koori avalikul esinemisel kauaaegne Estonia laulja Heli Kopti – koor oli palutud osalema Kitchener-Waterloo eestlaste juurde ning M. Viia-Maiste ei saanud kaasa sõita. Kavas olid H. Tobias-Duesbergi, U. Sisaski, C. Kreegi, K. A. Hermanni ja R. Toi laulud (Müllerbeck 1997a).

---

[21] Sellise arvestuse kohaselt oleks Estonia Koori sünniaasta olnud 1976. Tegelikult vältas koori väljakujunemine mitu aastat ning 30. tegevusaastat tähistatigi 2008.

[22] Ettekanne toimus, kuid kooripartiisid esitas TEAS Ööbik (Norheim-Lehela 1978).

[23] Hilja Toom siirdus tagasi Austraaliasse. 2010. aastal juhib ta Melbourne'i Eesti Naiskoori (Jõgi 2010).

M. Viia-Maiste debüüt Estoniaga toimus 12. juunil 1997. Vahepealsel ajal kahanenud koor oli taas kasvanud 40-liikmeliseks ning loodeti, et M. Viia-Maiste suudab veelgi lauljaid lisaks tuua (ME 09.07.97). Kavas esialgu silmatorkavaid muudatusi ei toimunud – see jäi üsna lähedaseks R. Toi perioodi lauluvalikule. 1997 osales Estonia 25-liikmelises koosseisus Lääneranniku Eesti Päevadel Vancoveris, kus külaliskooride kontserdil esitati iseseisev kava. See koosnes R. Toi, L. Veevo, E. Oja, E. Võrgu ja R. Eespere lauludest ning Toronto publik sai nende kava kuulda iseseisval kontserdil juunis (ME 17.09.97). 1998. aasta iseseisvat kontserti arvustades märgib L. Avesson (1998) Meie Elus:

> „Loobudes senistest Estonia koori traditsionaalsetest kavadest, oli seekordne kava kujundatud väga mitmekesisena ja vaheldusrikkana – vast liiga palju vaheldust, jättes teatud mõttes „kireva õhtu" mulje."

Tegelikult ei ole koorilaulude osas märgata mingeid muutusi varasema ajaga võrreldes. Kontsert oli pühendatud A. Kapile ja T. Vettikule – mõlema sünnist täitus ümmargune arv aastaid (120 ja 100) ning mõlema mõju Toronto koorikultuurile on olnud väga tugev (Müllerbeck 1998b). „Kirevust" lisasid Medride perekonna ja Armas Maiste vaheesinemised, mis koosnesid valdavalt instrumentaalteostest (Bach, Vivaldi, Strauss, Chopin, Schumann jt).

1998. aastal ilmub Estonia Koori tegevusse ka midagi uudset. Algab tihe „rahvusvaheline koostöö" Toronto teiste rahvusgruppidega:

> „Kolm koori laulavad ühisel kontserdil. Soomlaste koor Vox Finlandiae ja leedulaste koor Volunge esinevad koos Estonia kooriga. [---] Koorid laulavad mitmes keeles ja sellepärast on tarvis käia üheskoos harjutustel kõikidel kooridel. Estonia koori dirigent Margit Viia-Maiste on ise kakskeelne ja see on võimaldanud meil soome keelt kergemini õppida, kui seda on saanud teha leedulased. [---] Ootame aega, kui saame nii võimsa koorina esineda oma rahvusele ja ka teistele rahvustele." (Komi 1998)

Ka varem on eesti koorid laulnud koos lätlaste, leedulaste, soomlaste ja isegi ukrainlastega samal kontserdil, kuid seni on igaüks laulnud ainult oma laule ja teinud seda ainult oma keeles.

> „Need balti kontserdid algasid niimoodi, et kui Margit Viia-Maiste oli dirigent, me võtsime ühendust balti kooridega. Siin Torontos on üks soome koor – tema on tuttav soome kooriga, sest tema nagu liigub nende kahe vahel. Siis on veel läti koor ja leedu koor. Kõik need koorid on päris väikesed, kõigil kooridel on tenorite defitsiit. *So*, me mõtlesime, et teeme ühe suurema kontserdi koos. Me saame suurema heliteose teha orkestriga, sest igaüks omapead ei oleks võib-olla suuteline, aga kui me kõik saame kokku, siis meil on umbes 200 lauljat. Siis me saaksime teha midagi uut ja huvitavat, et ikka hoida publikut ja koore koos. *You know*, need lauljate numbrid hakkavad kahanema..." (Intervjuu, I.S. 2009)

Kontsert, mis kandis nime „The Gift of Song – A Choral Celebration" toimus North York Centre'i kontserdisaalis. Avalaul oli Ilkka Kuusisto „Laulun ja soiton maa – The Land of Music", mida lauldi inglise keeles. Esimeses osas esitas iga koor oma rahvalauludel põhinevaid kooriseadeid. Seejärel laulsid kõik koorid ühiselt kolme rahvuse koorilaule. Eesti lauludest olid välja valitud E. Võrgu „Helise, ilma" ja R. Toi „Avalaul". Eesti laule juhatas M. Viia-Maiste, soome laule P. Hietala ja P. Sigmundt (viimane on ka Estonia Kooris kaasa laulnud), leedu laule D. Viscontas. Kontserdi teises osas tuli ettekandele A. Vivaldi „Gloria" ladina keeles. Nii kõlasid kolme rahva laulud ühiskontserdil viies keeles (Müllerbeck 1998c). Sarnaseid ühiskontserte toimus ka hilisematel aastatel. 2001 kutsus Estonia oma valentiinusepäeva külaliseks Vox Finlandiae. Koos lauldi P. Hietala seatud „Tuonne taakse metsämaan" ja „Muurari" ning C. Kreegi „Ma kõndisin vainul" ja M. Härma „Tule koju" (ME 14.02.00).

1999 alustatakse hooaega 35-liikmelises koosseisus. Juba planeerib koor 2000. aasta ESTO-l osalemist ning loodab seoses sellega oma ridadesse uusi liikmeid juurde saada (ME 08.09.99). See aasta läheb koori ajalukku kui lipu õnnistamise aasta. Tegelikult oli lipuga jõutud juba Lääneranniku Eesti Päevadel ära käia, kuid see valmis nii hilja, et õnnistamine tuli lükata sügisesse. Kui sageli on koori sümboolika kujundanud ja ka teostanud keegi kunstihuvidega kooriliikmetest, siis estoonlased kasutasid professionaalset disainiteenust. Lipp telliti firmalt Telmet Design Associates. See kuulub Tiit Telmetile, kes on Kanada ühiskonnas oma töödega mitmel korral tunnustust pälvinud ning kujundanud ka Kanada postmarke. Lipu õnnistas Eestist pärit Jaan Nuga, kes sel ajal töötas Toronto Peetri koguduses (Veskimets 1999). Lipu õnnistamine oli ühendatud Estonia Koori sügiskontserdiga Toronto Kuningliku Konservatooriumi saalis. Koor esitas peamiselt XXIII üldlaulupeo laule, mille hulgas oli ka V. Tormise laulupeokantaat „Laulu algus".[24] Tormise lauludest on veel kavas „Saare leib", mille kohta arvustaja hiljem märgib, et see oli koorijuhile raske probleem, „mille lahendamine ka kõige kuulsamatele koorijuhtidele pähkliks on olnud. Margit Viia-Maiste hammast see pähkel aga ei murdnud" (Preem 1999).[25] S. Preem analüüsib samas kirjutises ka koori hetkeseisu, pidades kõige tugevamaks häälerühmaks alte, kes koori koos hoiavad. Naishääli on kokku 26, kuid tenoreid ainult 4 (neist 1 naishääl) ja basse 5, kes väikesest arvust hoolimata oma osaga

[24] Kanadaeestlaste hulgas on levinud kuuldus, et V. Tormise kantaat „Laulu algus" H. Runneli sõnadele oli 1969. aastal, kui Eestis suurejooneliselt tähistati 100 aasta möödumist esimesest üldlaulupeost, keelatud (nt Aruja 2009). Tegelikult oli V. Tormis kirjutanud selle kantaadi tellimustööna just selle laulupeo jaoks ja seda 1969. aasta laulupeol ka esitati. Ühtki osa sellest pole kunagi ära keelatud.

[25] Estonia Koor oli ilmselt selle laulu esimene avalik esitaja. Laul on kirjutatud naiskoorile, see telliti naiskooride laulupäevaks 1991, kuid jäi ette kandmata, kuna laulupäeva ei toimunud. Hiljem (novembris 1999) on seda esitanud Vaike Uibopuu juhitud Tartu Ülikooli Akadeemiline Naiskoor. (Intervjuu, V.T. 2010b)

toime tulid. Koor kõlas hästi, sest seal polnud „tremolante ja luiskajaid“, mistõttu akordid ja unisoonid olid puhtad (samas).

2001. aastal on Estonial plaanis reis San Franciscosse, kus toimuvad järjekordsed Lääneranniku Eesti Päevad. Seoses sellega loodab koori juhatus, et soov Estonia Kooris kaasa laulda ärkab nii mõneski torontolases (Sepp 2000). Kakskümmend aastat varem püüti Estoniat säästa suureks paisumisest, kuid see toimus siiski – inimestel oli soov sellesse prestiižsesse koori kuuluda ning teha kaasa laulumatku maadesse, kuhu muidu poleks mindud. 2000. aastate alguseks on „Suur-Estonia“ ajad selja taha jäänud, kuid kooril on siiski tugev tuumik ja truu publik ning tegevus jätkub liikmeskonna vähenemisest hoolimata. Kui vaadata laulupidude graafikut, siis see on üha tihedam: ESTO-d, Põhja-Ameerika Eesti Päevad, Lääneranniku Eesti Päevad, Eesti üldlaulupeod – kõik suurejoonelised üritused üha keerukama repertuaariga, mis nõuab kooridelt palju tööd. Meediakajastuse põhjal jääb mulje, et ühest küljest need üritused siiski veel tõmbavad inimesi kaasa, teiset küljest tundub, et varasem entusiasm ja laulurõõm on asendumas kohusetundega. Kooride iseseisvad kontserdid Torontos muutuvad tasapisi suuresinemiste peaproovideks. ESTO 2000 pidustuste ja San Francisco reisi vahel tähistab Estonia Koor oma esimese juhi 85. sünnipäeva (ME 02.05.01). R. Toi looming on rikkalik ning M. Viia-Maiste valibki Holy Trinity kontserdiks välja koori meelispalasid. Need („Laulu mõju“, „Hällilaul“, „Kaja“ ja „Marupolka“) esitatakse kontserdi teises osas, esimene sisaldab San Francisco kava.

2000. aastatel jätkus Estonia Koori osalemine Toronto multikultuuriüritustel. 2002 toimus Cardinal Carter Academy for the Arts hoones koorikontsert nimetusega „Singing together: A celebration of choral music through different cultures“. Idee algataja oli Toronto itaalia koor Coro San Marco. Üritus koondas üheksat rahvust: lisaks itaallastele veel hiinlasi, ukrainlasi, eestlasi, armeenlasi, sakslasi, austerlasi, filipiinlasi ja horvaate, andes kujuka pildi Toronto üha kirevamaks muutuvast elanikkonnast. Estonia Koor esitas M. Viia-Maiste juhatusel neli laulu: R. Toi „Laulu mõju“, A. Männiku „Meie elu“, M. Härma „Ei saa mitte vaiki olla“ ja E. Oja „Kangakudumise laulu“. Kavas olid eelistatud rahvalaulupõhised koorilaulud, et paremini esile tuua eesti muusika etnilist eripära. Kontserdi lõpetas ühendkoor, kus tegid kaasa kõigist rahvustest lauljad. Ühisrepertuaari kuulusid A. Vivaldi „Gloria“, L. van Beethoveni „The Heavens are Declaring“ ning W. Candy „Common Ground“ (esiettekanne). Viimane kujunes kontserdi motoks oma sõnade tõttu, mis väljendavad Kanada multikultuurse ühiskonna tolerantsust:

„We all stand on common ground
with the voice that's clear and strong.
We can sing most anything
and have a common bond.“ (Müllerbeck 2002)

Multikultuurseid koorikontserte toimus ka hiljem, nt osales Estonia Koor 2006. aasta kontserdil „Singing Together“ Korea kirikus koos seitsme kooriga, kes esindasid itaallasi, armeenlasi, austerlasi, horvaate, jaapanlasi ja hiinlasi. Seekord oli kontserdi motoks hüüdlause „If Music be the Food of Love... Sing on!“. Eesti lauludest olid kavas K. A. Hermanni „Laula ja hõiska“, J. Mandre „Ööl hämaral kõnnin teel“, L. Veevo „Esimene lumi“ ning A. Oidi „Lumememme jenka“, mille kooriseade tegi Mart Jaanson, kes seda ka klaveril saatis. Estoniat juhatasid M. Viia-Maiste, J. Medri ja I. Silm. Kontserdi lõpetas 250-liikmeline ühendkoor, kes laulis mõned osad Mozarti suurvormidest ning kandis ette ka ehtameerikaliku G. D. Weissi „What a Wonderful World“ (Kaups 2006).

Koos laulmist jätkas Estonia Koor ka lätlaste, leedulaste ja soomlastega. 2002 toimus Metropolitan United Church'is ühiskontsert nimetusega „Baltic Noël“. Koos Estoniaga laulsid varasemast tuttavad Vox Finlandiae ja Volungé ning lisandunud oli läti koor Dzirksts. Ühiskoor esitas Haydni „Missa Sancti Nicolai“ (Avesson 2002).[26] Järgmine suur ühiskontsert saab teoks 2007 pealkirja all „Under the Baltic Sun“, esinemispaigaks Toronto Centre for the Arts. Kuna eesti publikut eriti palju multikultuuriüritustel ei käi – aga võib-olla kaovad nad teiste hulka lihtsalt ära – siis alustab Eesti Elu ürituse reklaamimist juba varakult. Kirjutatakse sellest, kui palju võib inimesele anda teiste rahvaste laulude kuulamine ja selle kaudu nende rahvustunde väljenduse kogemine (EE 13.04.07). Publik kujuneski esinduslikumaks kui tavaliselt: kohal olid diplomaadid kõigi nelja rahvuse Kanada saatkondadest. Kontserdil esindas eesti koorilaulu G. Ernesaksa „Muusikale“. Silmapaistvaim teos oli läti päritolu Kanada helilooja Imant Raminshi tsükkel „Under the Baltic Sun“, mis oli andnud nime kogu kontserdile ja mida kandis ette 95-liikmeline ühendkoor, ilma et „kokkuklopsimise haamrijäljed“ oleksid endast kusagil märku andnud (Purje 2007a). Läti president tunnustas autorit Läti kõrgeima rahvusliku aumärgiga, mis lisas kõvasti kaalu kogu kontserdile (samas).

> „Varemal ajal oli nii, et lätlased laulavad oma laulu, leedulased oma. Aga nüüd oli nõnda, et meie kõik õppisime vist 3–4 leedukeelset ja lätikeelset ja soomekeelset laulu ära. Rääkimata oma eestikeelsetest lauludest, rääkimata Händeli „Messiasest“ ja veel paar niisugust asja, mis olid ladina keeles – isegi ladina keeles võib laulda – ja tead, kui huvitav see kontsert tuli! Meil on nendega teatud suhted. Ma võib-olla lätlasi-leedulasi nime-

[26] L. Avesson (2002) annab kooride esinemisele positiivse hinnangu, kuid ei jää sugugi rahule Talivaldis Keninsi teosega „Kristus roze“, mis jättis kuulajale „segase mulje, kuna kontrapunktiline muusikaline kude ei olnud selgelt välja toodud“. Selle märkusega pöördub L. Avesson tagasi omaaegse diskussiooni juurde eri kompositsioonitehnikate plussidest ja miinustest, milles kunagi lisaks L. Avessonile osalesid ka K. Raid, A. Sõmer ja U. Kasemets. Arutelu oli aktuaalne 1950. aastate lõpul (vt ka peatükki „Toronto Eesti Naiskoor“, lk 173), kuid kaasaegset Eesti Elu lugejat see märkus arvatavasti enam ei kõneta.

tan ja rõhutan siin rohkem, sest kui oli see nõukogude aeg ja meil olid need aktsioonid vene saatkonna vastu, siis olid ikka kolm Balti riiki koos, soomlased üldse ei osalenud selles. Nii et see on, miks ma nimetan rohkem neid. Meil oli see ühisvaenlane, see Nõukogude Liit, keda meie pidime kogu aeg teadvustama Kanada valitsusele ja kanadalastele varem. Ja see oli meie ühine osa, mitte et meie omavahel saime lihtsalt väga hästi läbi. Soomlastega on teised asjad. Meil on soome vanadekodu, seal on mõned eestlased ka ja seal mõned käivad esinemas – selles mõttes meil on teatud tasemel soomlastega veidi sidet. Ja kuna Margit Viia-Maiste ema oli soomlanna... ja eks meie kultuur laiemalt on nagu sarnasem.“ (Intervjuu, E.A. 2008)

On raske anda ammendavat seletust asjaolule, miks siis, kui Ottawas toimusid Balti kontserdid, ei olnud selliseid ühislaulmisi ja nüüd, kui kõik rahvad on tagasi saanud oma iseseisvuse, need toimuvad. Võimalik, et eesti koorid tunnevad rohkem vajadust multikultuurse dimensiooni järele oma tegevuses ja et ainult rahvusliku taustaga muusikast praeguseks enam ei piisa, et tuua inimesi laulu juurde. Balti rahvaste muusikaline koostöö jätkus ka järgmisel aastal, kuid tagasihoidlikumal tasemel: 2008 märtsis kutsus Estonia Koor lätlaste Dzirkstsi külla Eesti Majja, kus ühiselt esineti kontserdil „Postkaarte Eestist ja Lätist“. Kontserdi idee oli väga hästi õnnestunud.

Kontserdi „Postkaardid Eestist ja Lätist“ kava.

Lähenemas oli Estonia Koori 30. sünnipäev, kuid koor oli ühiskontserdil n-ö liimist lahti: koosseis väike, häälerühmad hajali, sisseastumised ebatäpsed ja intonatsioonivääratusi esines sagedasti. Sellist puuduste loetelu ei leidu üheski varasemas kirjutises Estonia kohta. „Pull up your socks, Estonia!" lõpetab E. Purje (2008c) oma arvustuse, kutsudes koori kohendama oma vajakajäämisi. Kui sama kontsert mõni nädal hiljem toimub Läti Kultuurikeskuses, on sokid sirgu tõmmatud – „kohe põlvini trammi", hindab teistkordse esinemise kvaliteeti E. Purje (2008d).

2010. aasta läheb samuti koori ajalukku ühiskontserdiga, seekord tuleb esitamisele J. Sibeliuse sümfooniline poeem „Finlandia". Estonias on veel neid lauljaid, kes osalesid sama teose ettekandel 1984. aasta ESTO ajal, kui teose ettekannet juhatas N. Järvi. 2010. aasta ettekanne toimus Sibeliuse festivali raames Roy Thomson Hall'is ja seda juhatas Taani Riikliku Sümfooniaorkestri ja Rootsi Kammerorkestri peadirigent Thomas Dausgaard. Laulmas olid Estonia Koor, Dzirksts, Volungé, Vox Finlandiae ja Jubilate Singers (EE 09.04.10), kuid orkester – Toronto Sümfooniaorkester – oli sama mis 1984. Kontserdi järel kirjutab Eesti Elu (Estonian Life) sügavatest emotsioonidest:

> „For most of the participants, this was indeed a once-in-a-lifetime experience. With the presence of almost 150 orchestra members on stage and 150 singers in the choir loft, the sound was just unbelievable! Members of the audience commented on what a memorable event this was. Especially so for the Estonian and Finnish audience members, as our "awakening periods" are so similar that one's heart cannot help but beat faster with emotion on hearing the words of Finlandia and its soaring music." (EL 14.05.10)

Lisaks Balti-kuuluvusele kasutas Estonia Koor osavalt ära ka eesti kultuuri põhjamaist tausta, kuid sellel olid hoopis teised tagamaad: eesti looduslüürika on rikas põhjamaateemaliste luuletuste poolest, mis omakorda on heliloojaid ajendanud looma selleteemalisi koorilaule. Kindlasti võib siin näha ka meist põhja poole jäävate naaberkultuuride mõju. 2006. aasta jaanuaris soovis Estonia Koor oma Toronto kuulajaskonnale head uut aastat kontserdiga „Põhjamaine talv" (Veskimets 2005). Sama kavaga kontserti korrati 25. veebruaril Ottawas, tähistamaks Eesti Vabariigi 88. aastapäeva (Baum 2006). Estonia Koor on eesti koorilauluvaramust üles leidnud järgmised laulud: Ü. Vinteri „Laul Põhjamaast", A. Lätte „Kus Põhjalahe kohiseb", M. Saare „Põhjavaim", A. Ritsingu „Sina, uhke põhjamaine", E. Aava „Me oleme Põhjamaa lapsed"[27]. Teise osa kavast moodustasid eesti autorite talvelaulud (Purje 2006a).

---

[27] Sama pealkirjaga laulu A. Haava tekstile on kirjutanud ka K. Raid, kuid seda laulu Estonia kavas ei olnud. Toronto eesti kooridest on K. Raidi laulu esitanud baptistikoguduse noortekoor Päike C. Kipperi juhatusel.

Ottawa oli saanud Margit Viia-Maiste uueks kodulinnaks. Muutused tulid koori ellu juba 2005. aasta sügishooaja algul: M. Viia-Maiste kõrval hakkasid koori üha sagedamini juhatama kaks abidirigenti: Ingrid Silm ja Jaan Medri[28] ning harjutustunnid hakkasid toimuma Eesti Majas (EE 30.12.05). Mõne aja pärast (2007) vahetasid I. Silm ja M. Viia-Maiste oma positsioonid lõplikult, Estonia Koori peadirigendiks sai I. Silm ning J. Medri jätkas abidirigendina. Enne juhi kohale asumist oli I. Silm Estonias lauljana kaasa teinud 20 aastat, esinedes ka koorisolistina. Intervjuus räägib I. Silm, et ehkki ta on muusika alal kraadi omandanud, pole sellest saanud tema elukutset, vaid peamine harrastus.

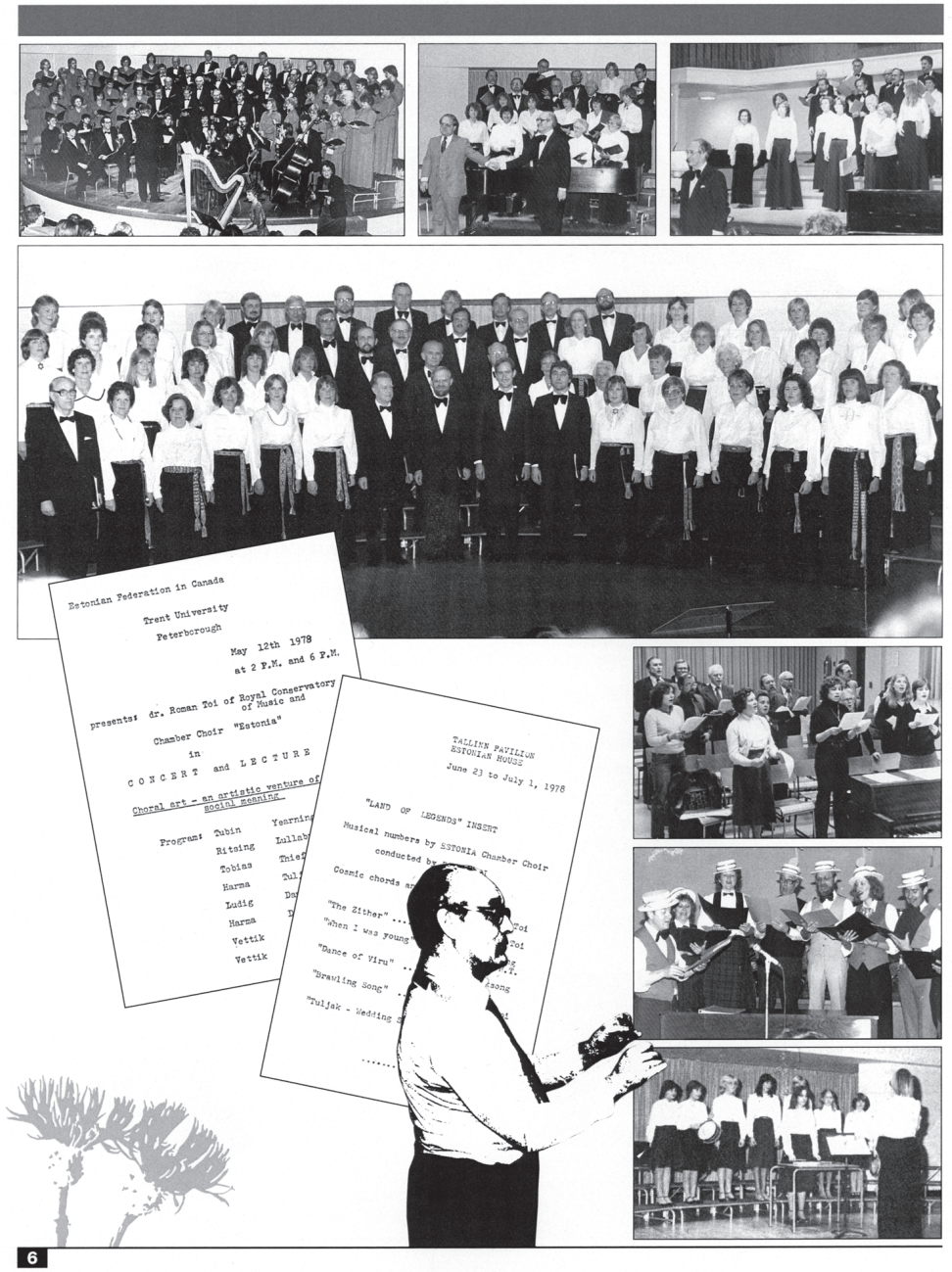
> „Eesti koorimuusika on absoluutselt minu kõige suurem huviala, see pakub mulle väga suurt huvi. See ei ole lihtsalt muusika ja see ei ole lihtsalt eestlus ka – ma olen seda palju mõtelnud, mis see on. Ma olen käinud Eestis laulupidudel ja olen vaadanud laulupeo DVD-sid, *so*, ma olen pidevalt mõtelnud selle asja üle, mis see on, kui need asjad kõik kokku võtta... Ma ei tea, mis nime sellele anda, mul on siin sõnade puudus, aga, *you know*, see kõik koos on nii võimas." (Intervjuu, I.S. 2009)

Estonia Koor ei ole oma nulli ja viiega lõppevaid tegevusaastaid kunagi eriti suurejooneliselt tähistanud, need on jäänud teiste tegemiste varju. Eelnenutega võrreldes laiem kõlapind oli 30. sünnipäeval. Pidulik kontsert toimus Toronto ülikooli Walter Hallis 2008. aasta novembris – see on olnud koori üks sagedasemaid kontserdipaiku 1980. aastatel ja hiljemgi. Vahetult enne seda elas koor läbi mingi hetkelise madalseisu, kui meenutada „postkaardikontserti", kuid sünnipäevaks olid read täienenud ja eriti märgatav oli see meeshäälte osas. Kavas olid laulud, mida on lauldud kolmekümne aasta jooksul, nimetame siin vaid heliloojate valiku: R. Toi, L. Avesson, M. Saar, T. Vettik, E. Võrk, C. Kreek, G. Ernesaks, O. Sau, A. Marguste, V. Tormis, R. Eespere, P. Sarapik ja M. Siimer (Kava, Estonia Koor 2008). Üle hulga aja kõlas kontserdil viimasena V. Lipandi „Lõpulugu" (Purje 2008a), mis oli traditsiooniks kujunenud koori algusaastail. Koori juhatasid I. Silm, J. Medri ja M. Viia-Maiste. Oma tähtpäevaks andis koor välja n-ö ajalooraamatu piltides, mis lisaks kontserdikavale sisaldab rohkesti fotosid ja muud illustratiivset materjali koori ettevõtmistest kolmekümne aasta jooksul. Lisatud on ka tervitused Eesti Vabariigi aupeakonsul Laas Leivatilt ning koorijuhtidelt ja heliloojatelt Eestis.

Põhjalikumat ülevaadet koori tegevusest 30. sünnipäeva puhul trükis ei ilmunud, kuid A. Müllerbecki kirjutised Eesti Elus, kus ta meenutas Estonia

---

[28] I. Silm on õppinud klaverit ja laulmist ning kaasa teinud mitmes Toronto kooris (Toronto Mendelssohn Youth Choir, Tafelmusic Chamber Choir). J. Medri pärineb muusikute perekonnast ning on varasest lapseeast peale ka ise muusikaga tegelenud, õppides klaverit, orelit, tšellot ning laulmist. J. Medri on kuulunud sellistesse kooridesse nagu Exultate Singers ja Victoria Scolars (Kava, Estonia Koor 2008).

Lehekülg Estonia Koori 30. sünnipäeva tähistava kontserdi kavaraamatust.

Koori varasemaid aegu, olid ilmselt ajendiks mitmele mälestustekillule, mis leidsid tee meediasse. Lauljad kirjeldavad neis oma kooriga ühinemist ja elamusterikkaid kontsertreise (Lokk 2008), mille hulgas kindlasti on olulisim osavõtt Eesti üldlaulupidudest, sest see võimaldas oma silmaga näha seda maad, kus sündisid praeguste torontolaste esivanemad ja millest oli jutustatud nii palju lugusid (Laasen 2008).

Estonia Koor loodi sellel ajal, kui Toronto eestlaskond oli juba leppimas tõsiasjaga, et eesti etniline kultuur Kanadas hääbub üsna pea. Estonia näitel võis väita vastupidist (Kopvillem 1984) ja sama võis väita ka kakskümmend aastat hiljem. Koori tähtpäeva järgses mõtiskluses kirjutab E. Purje (2008a), et „kuskilt ei paista väliseesti kultuuri paljukardetud hauasammast". Tagasivaade koori tegevusele näitab, et Estonia Koor on kolm aastakümmet funktsioneerinud kui hästitoimiv organism. 2010. aasta sügisel algas nende 33. tööaasta. Koori juhatab endiselt I. Silm, abidirigendina tegutseb J. Medri ning harjutustunnid toimuvad Eesti Majas. Estonia Koor kutsub Eesti Elu vahendusel oma lauljaid kokku nagu tavaliselt ning mainib sealjuures:

> "Suurt rõõmu teevad meiega liitunud nooremad, hea lauluhäälega eesti, sloveenia, soome, kanada ja ameerika päritolu lauljad, kes meelsasti laulavad just eesti kooriloomingut meie ilusas emakeeles." (EE 27.08.10)

Meie andmetel on Estonia Koori liikmete hulka kuulunud:

Agnes Paju
Aili Vähi
Aime Hanslep
Aino Kassfeldt
Aino Lokk
Aino Müllerbeck
Aino Uus-Illingworth
Alli Vähi
Anne Altosaar
Anne-Liis Keelmann
Anne-Liis Tüll
Anu Jõe
Anu Sepp
Anu Sõrra
Asta Lokk
Barbara Medri
Darlene West
Eha Eljas
Elda Käärman
Elena Villard
Ellen Lindau
Epp Aruja
Erna Aasma
Eva Rammo
Evelyn Eichenbaum
Evelyn Kubu
Evi Dulder
Evi Heinar
Evi Vahtra-Tarkus
Evi Valge
Fima Berzins
Heili Paluoja
Helga Lõhmus
Helga Rand
Heli Kopti
Heljo Wompa
Helmi Leemet
Helve Aasmäe
Hilja Laasen
Hilja Toom
Ilo-Katryn Maimets
Ingrid Heinmaa
Ingrid Poom
Ingrid Silm
Irene Loosberg
Juta Silmberg
Kai Hansson
Kaia Kruus
Kaja Telmet
Karen Taul
Karin Ilves
Kate Sauks
Kristyn Simmons
Lea Kõiv-Amolins
Leena Liivet
Leena Tiismann
Leena-Mai Liivet
Leida Järvi
Lelia Keerma
Liina Teose

Liis Teedla
Liisa Norheim
Lilly Valge-Kastelic
Linda Järvalt
Linda Koff
Linda Lindau
Linda Saaliste
Lisa Uesson
Ludmilla Ots
Lya Ilves
Mai-Reet Eljas-Cartan
Mall Puhm
Malle Jomm
Maret Pajo
Maret Visnapuu
Margit Viia
Marta Kivik
Meida Liipere
Merike Remmel
Merike Weiler
Monica Pääbo
Monika Medri
Nelli Igav
Alar Kalvik
Aleksander Liipere
Alfred Aasma
Allan Seim
Allar Viinamäe
Andres Raudsepp
Andres Tamm
Andres Tork
Arvo Dulder
Arvo Kuld
Arvo Medri
Bevan Burns
Charles Farnell
Elmar Tammisto
Enn Glaaser
Enno Agur
Erik Kruus
Gunnar Keerma
Hanno Bohl
Hans Westerblom
Harold Kivi
Harri Toi
Henn Kurvits
Ilmar Lepik
Imre Sooäär
Jaan Medri
Juhan Laanes
Juhani Eistrat
Madis Kreem
Mart Laanemäe
Martin Kiik
Meinhard Põldma
Mihkel Leemet
Mihkel Salusoo
Mihkel Tombak
Olev Härm
Otto Pajur
Paul Kristal
Peet Lindau
Peeter Lepson
Pieter Sigmundt
Raimo Toiviainen
Raul Edari
Rein Polli
Richard Vesi
Robyn Bates
Roland Amolins
Rudolf Lall
Sasha Laasen
Toomas Eichenbaum
Tõnu Naelapea
Vello Salo
Väino Keelman
Ülo Isberg

Toronto Eesti Akadeemiline Segakoor Ööbik

Toronto Eesti Akadeemiline Segakoor Ööbik (TEAS Ööbik) on seni noorim eesti koor Torontos, mis eksisteerib väljakujunenud organisatsioonina. See koor erineb oma arengutee poolest teistest Toronto eesti kooridest peaaegu kõiges. Koor sai alguse naiskoori loomise ideest, kuid lõpuks asutati naiskoori asemel hoopis segakoor. Naiskoori idee sündis juhuslikult. See oli 6. veebruaril 1994, kui korp! Fidentia korraldas Tartu College'is küünlapäeva koosviibimise, kus osalesid ka Eesti Naisüliõpilaste Seltsi, Filiae Patriae, korp! Indla ja korp! Amicitia liikmed (Oja 1995: 316–317). Naiskorporatsioonides on alati olnud lauluhuvilisi ja ansamblitena on nad oma üritustel varemgi esinenud. Sel konkreetsel küünlapäeval lauldi Miina Härma loomingut, sest koosviibimise akadeemiline ettekanne oli pühendatud tema tegevusele. Kui laulmine oli lõppenud, ütles naiskoori loomise mõtte spontaanselt välja Asta Ballstadt.

> „Ma kuulun Fidentia korporatsiooni, see on naismuusikute korporatsioon. Meil on alati küünlapäevad veebruari algul. Siis meil oli mingisugune ettekanne ja kõik naised olid seal ja me laulsime ja ma ütlesin, et mõtle, kui hea kõla siin on, naised, ja et me võiks naiskoori alustada! Aga see ei võtnud vedu. Ja siis, ma arvan, umbes kaks aastat hiljem või nõnda, Mall Puhm helistas mulle ja ütles, et kuule, oled sa huvitatud koori loomisest; et mis sa arvad, kui me saaks Tartu College'is teha segakoori. Mina ütlesin, et me mõtlesime ju naiskoori. Mall ütles, naiskooriks nagu ei ole huvi praegu, et inimesed tahaks segakoori." (Intervjuu, A.B. 2008)

Mall Puhm asus segakoori ideed realiseerima. 29. detsembril 1994 korraldas ta oma kodus koosoleku, kus viibisid Asta Ballstadt, Avo Kittask ja Tamara Norheim-Lehela. Kokkutulnutest said koori asutajad. Asutamise edasiste etappidega on veel seotud Charles Kipper, Andres Raudsepp, Urve Soopere-Mitt, Rosemarie Lindau ja Elmar Tampõld (Käsikiri, Puhm). Järgnes mitu nõupidamist, palju suheldi ka telefonitsi ning lõpuks jõuti otsusele korraldada 2. veebruaril 1995 Tartu College'is (TC) „Küünlapäeva ühislauluõhtu", millega koori asutamine oleks lõpule viidud. Sel päeval kogunes TC saali ligi 50 asjahuvilist. M. Puhm tutvustas koori ideed ning muidugi ka lauldi. Esiettekandele tuli C. Kipperi „Teretamine", mille sõnad pärinevad L. Koidula luulekogust „Emajõe ööbik" („Emmajõe Öpik", 1867). C. Kipperi „Teretamine" andis koorile nii moto (4. salm) kui nime Ööbik, mis omakorda oli ilmseks ajendiks koori paljudele hilisematele muusikalavastustele.

Ööbik on ainus akadeemiline eesti koor Torontos, selle asutamise järel oli kooris esindatud valdav osa korporatsioone ning see on praeguseni tegutsenud Akadeemilises Kodus ehk Tartu College'is. Mis puutub liikmetesse, siis nüüdseks ei järgita enam nii rangelt korporatsioonikuuluvust:

TEAS Ööbik moto.

> „Kuna ta on akadeemiline koor, me proovime ikka saada ülikooli lapsi sinna laulma. Sel aastal meil on päris mitmed tulnud. Vanemad lauljad ei käi muidugi ülikoolis, aga nad on käinud, neil on ikkagi mingi akadeemiline taust. Aga tegelikult me võtame teisi ka ja see „akadeemiline" on nüüd rohkem lihtsalt nimetus." (Intervjuu, R.L. 2008)

Ööbik on ainus koor Torontos, mis on otseselt seotud TC Kultuuriprogrammiga. Programmi mõte on pakkuda Toronto eestlastele paremaid võimalusi koos tegutsemiseks. Sellega alustati TC juures 1999, idee algatajad ja programmi käivitajad olid Elmar Tampõld[1] ja Mall Puhm, kes selgitab programmi tausta:

[1] E. Tampõld on tegelikult Ööbiku asutamisest alates olnud koori patroon ja koori koostöö TC-ga oli väga tihe ka enne kultuuriprogrammi käivitamist.

Toronto Eesti Akadeemiline Segakoor Ööbik Tartu College'i aastapäeval 1996.

> „See programmi mõte tekkis Metsaülikooli pärast. Metsaülikool jäi ära 1981, selle asemel toimus kunstilaager Looming '81 ja ma olin selle korraldamisega tegev. Kunstilaager saigi eeskujuks kultuuriprogrammile. Ma olin juba selle laagri üles ehitanud ja välja mõtelnud, mis osad seal peaksid olema. Siis me hiljem tulime välja selle eeskujul oma kultuuriprogrammi plaanidega ja me saime Tartu College'ist „katuse". Ma lõin seal täpselt samasuguse [süsteemi] nagu kunstilaagris oli. Meil tulid sinna programmi muusika, teater, kunst, kirjandus ja veel üks osakond – see oli Ööbiku koor." (Intervjuu, M.P. 2009)

TEAS Ööbik, mis oli programmi käivitamise ajaks juba neli aastat tegutsenud, oli tegelikult programmi esimene haru. See staatus andis koorile soodsa võimaluse TC ruumide kasutamiseks ning väikese finantstoetuse saamiseks. Teised programmi harud on 2010. aasta seisuga kirjandus, teater/luule, kunst, film ja muusika (Tensuda 2010a).

Esimesel esinemisel oli Ööbikus lauljaid vaid 16, kuid koor alustas tegevust kolme juhiga. Kaks neist – R. Lindau ja A. Ballstadt – loobusid küll kohe, sest mõlemad olid hõivatud teiste kooridega ning ühtlasi olid mõlemad eeldanud, et uue koori suunitlus on mõnevõrra erinev sellest, milliseks see tegelikult kujunema hakkas.

„Ma tahtsin niisugust koori, kes on võimeline laulma internatsionaalset repertuaari ja Arvo Pärti. Oo, ma mõtlesin, kui ta on akadeemiline segakoor, siis nüüd me saame jälle suuremaid asju teha! Aga see ei läinud nii. Kohe alguses meil oli üks koosolek, seal olid mehed ka: Andres Raudsepp ja Avo Kittask..., seal võib-olla oli keegi veel. Üldiselt mehed rääkisid seal rohkem ja nemad leidsid, et see peab olema niisugune koor, mis tõmbab inimesi kaasa Tartu College'ist – nooremaid inimesi. Nemad leidsid, et me ei taha niisugust koori, mis on väga akadeemilise repertuaariga, et parem oleks laulda natukene kergemaid laule. Nad teeksid ühe jutu – sellise käsikirja, mille ümber siis see tegevus toimuks ja laulud oleks seal tegevuse juures." (Intervjuu, A.B. 2008)

„Mind huvitas, et oleks koor, mis võtaks ette niisuguseid raskemaid teoseid nagu messe. Mina laulsin alguses Estonia Kooris, nad rohkem ikka pühendasid ennast eesti muusikale. Ainult. Ja meie mõtlesime Astaga, et eesti muusika muidugi ka, aga oleks kena veel teisi asju õppida ja et mitte nii kitsalt. Nii see algas. Aga lõppude lõpuks Ööbik ei olnud see koor, see ei kukkunud niimoodi välja. Nad otsustasid, et tahavad rohkem kergemat muusikat laulda. Ja siis mul oli sellel ajal Toronto Eesti Segakoor ja Cantate Domino juhatada ja ma ei saanud võtta kolmandat koori. Aga Charles oli nõus seda võtma ja juhatama." (Intervjuu, R.L. 2008)

Nii sai koori esimeseks dirigendiks Charles Kipper, kes jäi koori juhatama kuni aastani 2002. Ööbiku loomine tekitas kerge lainetuse Toronto eesti muusikaringkondades, kuna 1990. aastate teisel poolel tegutses juba Estonia Koor. Estonia Koori üks loojaid ja pikaaegne juht Roman Toi on aastaid hiljem Ööbiku tulekut hinnanud nii:

„Mina loen oma veaks, et Ööbik tekkis, aga ma mõistan, miks tema tekkis. Noorematele inimestele ei sobinud eesti laulud, nad tahtsid rohkem kaasaegset poppi ja mul pole selle tõttu mingit vaenu. Nad hakkasid laulma ameerika *show*-laule – neile need laulud meeldivad. Nad jätsid Estonia Koorile selle ruumi vabaks, millesse mina olin sündinud 1916." (Intervjuu, R.T. 2008)

TEAS Ööbik on viimasel aastakümnel esinenud nii eraldi kui koos kõigi teiste Toronto piirkonna eesti segakooridega: Cantate Domino, Vana-Andrese koguduse segakoor, Estonia Koor ning Hamiltoni Eesti Seltsi Segakooriga.

Eesti üldlaulupidudel osalemise tõttu on Toronto kooride repertuaaris üsna lai ühisosa, mis koostööd hõlbustab, kuid koostöö huvides on õpitud ka päris uut repertuaari. 2003. aastal tekkis A. Ballstadtil idee kanda järgmise aasta ülestõusmispühadel ette katkendeid F. Mendelssohni oratooriumist „Elias". Kuna Torontos polnud sellist koori, kes suudaks seda üksi teha, ühendati kolm koori:

Ööbik, Cantate Domino ja Vana-Andrese koguduse segakoor. Selgeks õpiti 11 osa ning need esitati 2004. aasta aprillis nii Peetri kui Vana-Andrese kirikus. Koori juhatasid A. Ballstadt ja R. Lindau, orelil saatsid R. Toi ja L. Avesson, solistina tegid kaasa A. Kittask ning tütarlastetrio koosseisus laulsid S. K. Giles, R. L. Giles ning M. Voksepp (Kiilaspea 2004).

2006. aasta aprillis osales koor E.E.L.K. Kanada praostkonna vikaarõpetaja Mart Jaansoni liturgias „Luterlik armulauaga jumalateenistus üksnes muusikas". Ööbik moodustas ühendkoori tuumiku, mille ümber oli koondunud lauljaid mitmest teisest Toronto koorist, juhatas A. Ballstadt (EE 18.04.06) (vt ka peatükki „Vana-Andrese koguduse segakoor", lk 72–73).

Eesti Vabariigi 90. aastapäeva aktusel 2008 sisustasid muusikalist osa Eesti Koolikoor R. Lindau-Voksepa juhtimisel ning Estonia ja Ööbiku lauljatest koosnev ühiskoor (juhatasid A. Ballstadt, R. Lindau ja I. Silm). Koos esitati M. Lüdigi „Sääl kord kasvab", A. Virkuse „Ma tõstan silmad üles" ning G. Ernesaksa „Mu isamaa on minu arm" (Puusaag 2008).

Ööbiku ja Estonia vahekorra üle on koorilaulu ringkondades varasematel aegadel sageli arutletud. Sellega seoses on Ööbiku esimene dirigent C. Kipper kommenteerinud kanadaeestlaste koorielu telgitaguseid laiemas plaanis:

> „Väikeses kanadaeestlaste ühiskonnas on paratamatu, et üks koor „astub teise varvastele". Teatud määral see kehtib ahelas Toronto Eesti Segakoor – Estonia – Ööbik ja ka Ööbikule võib-olla juba on varvastele astujaid. Omal ajal Roman Toi tahtis ergutada nooremat generatsiooni sellega, et alustas uue kooriga – Estonia Kooriga, siis kui Toronto Eesti Segakoor veel ei olnud lõpetanud. Selle järel tuli Ööbik. Üks Ööbiku põhjusi oli minu arvates see, et Tartu College'is tegutsevad nais- ja meeskorporatsioonid. Sealt tuli mõte, et koondada need, kes ei olnud võib-olla väga aktiivsed koorilaulus, ja alustada midagi uut nende akadeemiliste inimestega. Alustasime üsna vaikselt ja väikselt, aga see kasvas niisuguseks keskmise suurusega kooriks, nii et 25–30 lauljat meil on ikka pidevalt kooris olnud. Mõned, kes ühinesid akadeemilistest organisatsioonidest, juhtusid tõesti olema Estonia Kooris ja võib-olla sellest tekkis niisugune arvamine, et Ööbik sündis Estoniast lahkulöönud lauljatest, kes soovisid asutada kõrgema tasemega koori. Estonia Koori loomise ajal räägiti samuti, et tahetakse teha kõrgetasemelist koori. Siis Ööbiku ajaks võib-olla see tsükkel oli läbi käidud ja algas järgmine." (Intervjuu, C.K. 2008)

Nüüdseks mõistavad ilmselt kõik torontoeestlased, et kumbki koor täidab tegelikult oma kindlat nišši sealses kultuurielus: üks koor paneb rohkem rõhku rahvuslikule ja teine meelelahutuslikule suunitlusele. Isegi kui Ööbikust oleks saanud selline koor, mis oleks vastanud koorijuhtide algsele kujutlusele, oleks see olnud üsna erinev Estoniast.

TEAS Ööbik koos Arvo Pärdiga (ees keskel) 1996.

TEAS Ööbiku liikmeskonda kuulub kogenud hobilauljaid ja ka professionaale, paljudel on mingil tasemel muusikaline haridus, osatakse mängida mitmeid pille. Niisugune koor on suuteline pakkuma heatasemelist meelelahutust, mille järele Toronto eestlaskonnas on alati olnud nõudlus. Ööbik erineb teistest kooridest selle poolest, et nende aasta tippsündmus ongi tuluõhtulaadne muusikaüritus, mida nimetatakse simmareeks. Sellist iseseisvat aastakontserti, nagu on korraldanud teised koorid, Ööbiku aastaplaanis pole. Oma akadeemilist poolt on koor realiseerinud osalemise kaudu eesti elu tähtpäevaüritustel. Esimene esinemine toimus 30. aprillil 1995 Tartu College'i 25. aastapäeva aktuse raames (ME 11.05.95). Samal aastal järgnes terve rida esinemisi, kus koor laulis mõne laulu. Need olid seotud tähtpäevade või kultuurisündmustega: Korp! Vironia 95. aastapäeva tähistamine Vana-Andrese kirikus, Tartu Ülikooli aastapäevaaktus TC-s, Toomide mälestusfondi tunnustuspreemia üleandmine Arvo Pärdile, osalemine Eesti Vabariigi aastapäevaaktusel jne (VE 15.02.95).

Ööbiku tegevussuunad kujunesid välja kohe tegevuse algul ning on püsinud suuremate muutusteta juba 15 aastat. Kuigi Ööbik määratleb end akadeemilise tausta kaudu, on ta nii torontolaste seas kui kaugemal tuntuks saanud meelelahutusliku repertuaariga, mistõttu Ööbikut võiks nimetada ka simmareekooriks.

Sõna „simmaree" mõtles välja Ööbiku koori laulja Allan Liik. See tuleneb simmanist ja kabareest ning peegeldab üsna täpselt Toronto eestlaskonna meele-

lahutusürituste olemust, mis kõige üldisemas plaanis kujunes välja juba enne Ööbikut teiste kooride tuluõhtute käigus. Kvaliteedilt on simmaree tavalisest tuluõhtust viimistletum: selle etteasted on omavahel tihedamalt sisuliseks tervikuks vormitud kui teiste kooride kireva eeskava numbrid. Esimene simmaree oligi plaanitud Ööbiku tuluõhtuna, kuid hiljem ei ole simmareest meedias enam kirjutatud kui tuluõhtust. Selle formaadi olemust on püütud määratleda aastaid. Üheks põhjuseks on kindlasti asjaolu, et simmaree vormiline väljakujunemine võttis aega (aastas toimub üks simmaree). Teine põhjus, miks mõiste end ühe hetkega lõpuni ei ava, on ilmselt mitmekesisus simmareede sisus.

Meedias on simmareed käsitletud kui kontserti: „Koor püüdis pakkuda oma esimese avaliku kontserdi tavalisest lõbusamal kujul," kirjutab Meie Elu (23.05.96). Veel mitu aastat hiljem nimetab Meie Elu (07.06.00) arvustaja simmareed Ööbiku kevadkontserdiks – see on tavapärane, et koor annab kevadel ülevaatekontserdi aasta jooksul omandatud repertuaarist.

Simmaree pole siiski kontsert, vaid on midagi lõbusa muusikalise lavastuse sarnast, kus ettekanded on vähem või rohkem omavahel seotud – sellise järelduse teeb Meie Elu pärast Ööbiku teist simmareed (10.06.98).

Hiljem on simmareed nimetatud teatristiilis etteasteks (Tensuda 2002a). See sobis hästi, sest 2002 lavastati simmaree, mis jutustas tervikliku loo kahest pulmapeost. Kuid juba järgmisel aastal kasutab Tensuda (2003) määratlust *show*-etendus, kuna simmaree ideeks on pakkuda midagi erinevat tavapärasest seistes laulmisest ning suur osa on liikumisel, tantsul ja kostüümidel. Ja kuna 2003. aasta etendus oli Broadway-teemaline, siis oli simmaree määratlemine *show*-etendusena mõistagi kohane.

Viimasena lahkab simmaree olemust Eerik Purje, kuid temagi ei jõua kuigi palju tuumale lähemale, defineerides seda mõistet mõiste enese kaudu:

> „Kui mitteinformeeritud uudishimulik peaks küsima, mida see endast õieti kujutas, kuidas peaks siis vastama? Kontsert? Ei, mitte just lausa. Muusikal? Ka õieti mitte. See oli lihtsalt – simmaree. Kabareega ristatud simman, kui soovite. Hästi koostatud ja hästi läbi viidud meelelahutusprogramm." (Purje 2006c)

2003. aasta simmaree „Ööbik Broadway'l".

Simmaree valmimise protsess on mitmejärguline. Algul pakuvad Ööbiku liikmed välja teemaideid. Seejärel paneb keegi lauljatest (enamasti idee autor) kokku stsenaariumi, mida Ööbiku kõnepruugis nimetatakse käsikirjaks. See koosneb sõnalisest osast ning muusikalistest numbritest, mis teineteist omavahel täiendavad ja ilmestavad. Võimalusel lisatakse ka tantsunumbreid. Oluline osa on alati kostüümidel ning lavakujundusel ja rekvisiitidel. Viimased kolm simmareed on ära kasutanud multimeedia võimalusi. Seega – simmaree areng on kulgenud paralleelselt päris-muusikateatri arenguga.

Simmaree on muusikaliste numbrite osas mitmekesine. Lisaks täiskoosseisuga koorile esinevad väiksemad koosseisud alates duetist, lõpetades suuremate ansamblitega ning võimalusel tuuakse sisse ka instrumentaalpalasid. Sageli on suur osakaal soololauludel. Kui käsikiri on üldjoontes valmis, alustab koor muusikaliste etteastete omandamist-lihvimist. Kuna etendus peab küpseks saama hooaja lõpuks, kulub sellele suurem osa talvistest harjutustundidest. Kooriga 2009. aasta sügisel liitunud Piret Noorhani, Ööbiku üks värskemaid liikmeid, on kokku puutunud ainult ühe simmareega ning näeb selle ettevalmistusprotsessi värske pilguga:

> „Viimase simmaree [„Ööbik Estonias"] proovid algasid 2010. aasta algul. Kõigepealt oli kooril Florida-reis vabariigi aastapäeval, enne seda käis selle kava ettevalmistamine ja alles pärast Floridat võeti simmaree asjad, nii et tegelikult sellel aastal oli aega päris napilt. See ettevalmistustöö, millest mina osa sain, ei olnud kuidagi erinev tavalisetest kooriproovidest. Repertuaar jagati laiali, iga proov võeti läbi mingi osa sellest. Nagu tavaliselt, löödi algul mehed-naised lahku ja harjutati pool proovi eraldi ja proovi teisel poolel pandi need asjad siis kokku. Me tegime ikka algul ainult neid simmaree kooripartiisid. Aga siis, kui asi hakkas lähemale jõudma, siis – kuna mõned asjad olid ju solistidega – siis hakkas neid ka nii-öelda pildile tulema. Päris viimased proovid olid siis need, kus kogu see asi lõplikult kokku pandi, kus oli kohal kogu see seltskond täpselt selles rollis, nagu keegi pidi olema. Lõpus käis veel pikk arutamine ja vaidlus selle üle, mis tuleks selga panna ja missugune peaks olema kogu see butafooria. Väga operatiivselt tegutseti. Proovide arv oli suhteliselt väike ja väga kiiresti liiguti edasi ja paari viimase prooviga siis loksus kõik lavastuslikult paika." (Intervjuu, P.N. 2010)

P. Noorhani kinnitab, et Ööbiku tase on hea, vähemalt tuumiku osas: lauldakse puhtalt ja veel kord – õpitakse kiiresti, sest enamik lauljaid on nooditundjad. See võimaldab ka üsna keerukaid simmareesid lühikese ajaga ette valmistada. Oma tegevusaja jooksul on Ööbik lavastanud 12 simmareed, neid on Torontos ette kantud nii Tartu College'is kui Eesti majas ning katkendeid on esitatud ka mujal:

1996 „Ööbik Emajõel", käsikiri Mall Puhm;
1997 „Ööbik jaanikul", käsikiri Avo Kittask;

1998 „Ööbik lennul läbi sajandi“, käsikiri Anne Altosaar;
1999 „Merepidu“, käsikiri Anne Altosaar, esitati osaliselt ka Baltimore'i Eesti Majas;
2000 „Ööbik Muinasmaal“, käsikiri Anne Altosaar, etendus ka ESTO 2000 raames;
2001 „Ööbik kodus“, käsikiri Mall Puhm, esitati ka Seedrioru Suviharja pidustustel;
2002 „Tõnu ja Tiina pulmad“, käsikiri Tiina Coverdale ja Eve Bowder;
2003 „Ööbik Broadway'l“, käsikiri Anne Altosaar, esitati osaliselt ka Ottawas;
2005 „Ööbik X – Simmaree Jubileum“, käsikiri Anne Altosaar;
2006 „Kino Ööbik“, käsikiri Anne Altosaar;
2008 „Rändlind Ööbik“, käsikiri Eerik Purje, etendus osaliselt ka New Yorgi Eesti Majas;
2010 „Ööbik Estonias“, käsikiri Eerik Purje (Tensuda 2010b).

Simmareesid ei ole lavastatud nendel aastatel, kui kooril on toimunud mõni kaugem reis: 2004 ja 2009 käidi Tallinnas üldlaulupeol, 2007 toimus kontsertreis Chicagosse.

Sisu osas joonistub simmareedest välja midagi ringikujulist: algul domineeris eesti aines, seejärel hakkas eeskava hoogsalt nihkuma ameerikalikus suunas ning pöördus viimastes simmareedes jälle tagasi Eestiga seonduva juurde. Juba esimesest simmareest alates on muusikalistel eesmärkidel osavalt ära kasutatud tõsiasja, et ööbik on rändlind, kes, vähemalt kujuteldavalt, võib sattuda ükskõik kuhu. See on andnud hea võimaluse põimida etendustesse eri rahvaste muusikat, mis omakorda annab põhjuse kasutada atraktiivseid kostüüme ja lavakujundust.

Esimene simmaree „Ööbik Emajõel“ oli n-ö temaatiline reis, mille sisu mõtles välja ja vormistas käsikirjaks M. Puhm. Lugu jutustas sellest, kuidas Toronto Tartu College'is sündinud Ööbik lendas Tartu Ülikooli „ornitoloogilist muusikoloogiat“ õppima ning milliseks kujunes tema tudengielu. Simmaree algul tutvustati Tartu tähendust rahvusliku ärkamisaja kontekstis ning paljud laulud olid seotud ajastu, Tartu ning muidugi ööbikuga (nt G. Ernesaksa „Lindude laul“ ja „Tartu valgel ööl“, R. Pätsi „Ringilaul“, J. Kappeli „Ööbik“, S. Purre „Jaaniõhtul“ jt).

Eksootilist lisa pakkus C. Kipperi juhitud 8-liikmeline *steel-band* ehk terastrummide ansambel, mis ilmestas ööbikute Kariibi-matka. Terastrummidel esitati ameerika rahvalik laul „Yellow bird“, aga ka eesti „Vaikne kena kohakene“ – üsna ootamatu lugu sellisele koosseisule. Õhtu oli edukas ja publiku vastuvõtt soe ning Hannes Oja (1996) kirjutab Vaba Eestlase ülevaates, et Ööbiku moto sõnad „see, mis südamest on tulnud, mingu jälle südame“ läksid sel õhtul täide.

Kooris oli sel ajal 29 lauljat, kes olid oma esimese simmaree kavandanud nii, et see täitis korraga nii tuluõhtu kui ka koori esimese iseseisva kontserdi

Ööbiku lauljatest koosnev Kariibi Steel-band harjutustunnis.

rolli (ME 23.05.96). Üsna suur rõhk oli ühistegevusel: lauldi ühislaule – peamiselt ööbikust, ning õhtu lõpetas tants.

Järgnevad simmareed hakkasid kandma numbrit. Simmaree II „Ööbik jaanikul" käsikirja autor ning lavastaja A. Kittask tutvustas eestlaste jaanipäevakombeid. Etendus oli kolmeosaline, osad kattusid jaanipäeva hommiku- ja õhtupooliku ning jaaniööga. Kavas oli traditsionaalsetel jaani- ja kiigelauludel põhinevaid kooriseadeid (nt „Tulge jaanikutulele" E. Arro / L. Normeti muusikalisest komöödiast „Rummu Jüri", M. Lüdigi „Kiigelaul" ja „Tule, tule, tantsi" ning „Jaaniöödel" R. Toi kantaadist „Mängumees"). Kuna simmaree ei saa piirduda ainult nn simmanilugudega, siis oli kavas ka laule, millel pole sidet eesti rahvakommetega. Õhtu tippnumbrina nimetab Meie Elu (14.05.97) arvustaja Linda Norheimi esituses kõlanud J. Kanderi laulu „Cabaret". Kuna simmaree täitis jätkuvalt ka tuluõhtu funktsiooni, siis toimus pärast etendust loterii.

Simmaree III nõudis käsikirja kokkuseadjalt eriti metoodilist tegutsemist. Selle pealkiri oli „Ööbik lennul läbi sajandi" (käsikiri A. Altosaar, andmete hankimisel ja tõlkimisel oli abiks A. Raudsepp). Simmaree kujutas muusikalist aja-

reisi vahemikus 1888–1998. Kogu õhtu jooksul oli kavas ainult kuus eesti laulu, autorid J. Jürme, P. Tammeveski, K. A. Hermann, M. Härma, K. Türnpu ning tänapäevasemat eesti muusikat esindas A. Mattiiseni looming. A. Altosaar kujundas ööbiku reisi tõeliselt globaalse sisuga ajastutruuks etenduseks. Humoorika loo sidusid tervikuks kaks tegelaskuju, dr. Albert Beerstein (A. Kittask) ja maestro Peeter Piripill (A. Liik). Beersteini leiutatud ajamasin võimaldas reisida möödanikku ning kuulata muusikat, mis pärit eri aastakümnetest. 20. sajandi esimesi kümnendeid esindasid S. Joplini „Marple Leaf Rag" ning J. Schwartzi „Rock-a-Bye My Baby". 1930.–40. aastatest leiame nt H. Arleni „Vikerkaare laulu" („Over the Rainbow", Eestis tuntud pealkirjaga „Üle vikerkaare") filmist „The Wizard of Oz". 1940.–50. aastate valikus torkab silma N. Shultze „Lili Marleen". 1960ndad jätkavad rokilainel ja pakuvad laule, mis sobivad hästi ka tantsunumbrite saateks (nt M. Freemani „Rock around the clock"). 1970. aastad raputavad kuulajaid M. Jaggeri lauluga „Satisfaction", seejärel siirdutakse Abba ajastusse – Reet Lindau-Voksepp ja koor esitavad Anderson/Ulveuse „I Have a Dream". 1990. aastate teisest poolest on ajastulise tähendusega lugude hulka arvatud ka A. Mattiiseni „Laul laulvast revolutsioonist".[2] Rännak lõpeb ajamasina tagasipöördumisega „eesti aega", mida esindavad M. Härma „Tuljak" ja K. Türnpu „Lahkumise laul". Pärast suurejoonelist etendust tänas koor A. Altosaart ja A. Raudseppa vaimuka ning väärika kingitusega, milleks oli raamat „Sajandi ajalugu" (ME 10.06.98).

Järgmiseks aastaks valmis A. Altosaarel uus käsikiri, simmaree IV sai pealkirjaks „Merepidu". Jätkus ka koostöö A. Raudsepaga, kes seekord oli lavastaja rollis. Erinevalt eelnevast simmareest domineerisid kavas eesti laulud. Suur osa lauludest pole siiski koorile kirjutatud, mistõttu neist on tulnud teha kooriseade, kaasa arvatud simmaree nimilaul, V. Kösteri „Merepidu" (arranžeeris C. Kipper). See tähendab ka, et koor on pidanud ära õppima palju uusi laule. Selliseid, mis juba muudest kontserdikavadest tuttavad, on vaid mõni üksik: M. Saare „Allik", L. Avessoni „Järv", ka laule P. Ardna operetist „Kalurineid" on varem Ööbiku kavas olnud. Ajakirjanik Mulina (Maaja Uukivi) ja kapten Sügavvee (Mati Matsoo) dialoogi abil seoti terviklikuks etenduseks kokku 25 veekogudest jutustavat laulu (ME 19.05.99).

Simmaree IV on esimene simmaree, millest osa kantakse kontsertversioonis ette piiri taga, kui Ööbik teeb reisi Baltimore'i ja Washingtoni (Norheim-Lehela 1999). Simmaree IV näitab ka, et kogu ettevõtmine hakkab omandama lausa väikese muusikateatri ilmet, kus lauljate-tantsijate selja taga seisab arvukas korraldusmeeskond, kes, tõsi küll, koosneb valdavalt lauljatest-tantsijatest:

> „Muusikajuht Charles Kipper ja muusikajuhi abi Urve Soopere-Mitt, lavastaja Andres Raudsepp, lavastaja assistendid Alliki Arro ja Tamara Norheim-

[2] Pole teada, missugust A. Mattiiseni laulu on mõeldud.

Tantsunumber simmareest „Merepidu“.
Esireas Reet Lindau-Voksepp (koreograaf) ja Maaja Uukivi;
seisavad Riina Hess, Anne Linkruus, Kersti Leivat ja Tiina Coverdale (koreograaf).

> Lehela, dekoratsioonid ja kostüümid Tiina Coverdale, valgustus Urmas Migur, helisüsteem Allan Liik ja Urmas Migur, kavakujundus Tõnu Altosaar, reklaam Mall Puhm, koordinaatorid Jüri Laansoo ja Mall Puhm, piletimüük Susan Vanaselja“ (ME 19.05.99).

Simmaree V „Ööbik muinasmaal“ on tagasipöördumine professor Beersteini ja maestro Piripilli juurde, aga tegelastena tulevad lavale ka „Merepeost“ tuntud Mulin ja Sügavvesi. Nii kujuneb viies simmaree ka põgusaks tagasivaateks Ööbiku tegevusele. Lauludki on suures osas juba eelnevatel simmareedel kõlanud (ME 24.05.00).

Simmaree VI „Ööbik kodus“ (käsikiri M. Puhm) leiab uue lahenduse probleemile, kuidas siduda terviklikuks kavaks mitmekesist repertuaari. Seekord ööbikud ei reisi, vaid meenutavad slaide vaadates paiku, kus varasematel simmareedel on „lendamas käinud“. Taas on kavas palju uusi laule, mis enamasti

pole koorilaulud ja pärinevad Saksamaalt, Kariibidelt, Iirimaalt, Mehhikost, Hispaaniast, Austraaliast, Rootsist, Hiinast, Austriast, Itaaliast, Prantsusmaalt ja Aafrika maadest. Eestit esindavad koorilaulud: G. Ernesaksa „Päike vajus pärnapuule" ning V. Tormise „Labajalg" ja „Muhu kõverik" (ME 13.06.01).

Simmaree VII valmis koostöös Ene Üleojaga, kes Ööbiku kutsel saabus Torontosse aprillis 2002. Kuna simmaree pidi tulema pulmateemaline, oli E. Üleojal Ööbiku jaoks kaasas V. Tormise „Kihnu pulmalaulud" ning R. Valgre „Läbi saju" ja „Muinaslugu muusikas" (seadnud Aarne Männik). „Professori sõnul on nimetatud seaded keerukad ja nõuavad tõsist tööd, kuid ta teab „Ööbiku" koori võimekust ja on lootusrikkalt kindel, et need kevadkontserdiks ka omandatakse," kirjutab Eesti Elu (16.04.02). Hiljem kommenteerib Ene Üleoja oma tööd pulmasimmaree ettevalmistamisel:

> „Kui ma töötasin Torontos Ööbikuga, siis nendel oli koostatud selline simmaree programm, mille teema oli „Pulmad". Mina pakkusin neile Tormise „Kihnu pulmalaule". Nad võtsid tänuga vastu, aga ma sain aru, kui ma töötasin nendega, et see stiil – see puhas vana rahvalaul ja selle töötlus – on neile täiesti võõras, murdetekst on arusaamatu ja sellepärast me loomulikult ei jõudnud tervet tsüklit selgeks õppida.
>
> See oli omamoodi müürist läbiminek, kusjuures vastuseis ei olnud üldse pahatahtlik, vaid see tuli kogemuste puudumisest. Teises kultuuris elamine oli teinud oma töö, nii et nende jaoks eesti rahvalaul oli ikka Miina Härma „Tuljak", aga see varasem periood, seda nagu polnud olemas ja see tegi asja üüratult raskeks. Kogu see muusika struktuur ja artikulatsioon – sellega me nägime hirmsat vaeva. Need osad, mis me õppida jõudsime, me laulsime ikka lõpuks ära, aga ma sain aru, et lemmikmuusikaks see neile siiski ei kujunenud.
>
> See uus suund, mis meile tuli Veljo Tormise muusikaga, jäi neile hingeliselt võõraks. Ja ma saan neist täiesti aru, sest mina olen ju selle perioodi inimene, kui Tormis hakkas kirjutama oma neid suuremaid asju ja Tallinna Kammerkoor oli üks esimestest, kes hakkas Tormist tegema – veel ei olnud ju Tõnu Kaljuste kasvanud nii suureks. Ma mäletan, kui „Kolmteist eesti lüürilist rahvalaulu" tulid ja kui Veljo tuli ja nõudis meie käest seda „rahvatooni", siis me lihtsalt... me ei suutnud seda teha ja see ajas meid naerma ka, et mis jama see on, see ei kõlba kuskile, see on inetu. Ma mäletan täpselt seda meie sisemist hoiakut – see muusika oli võõras, nii võõras. Ja võttis aega oma kümme aastat, enne kui Tormis jõudis meieni – meie sisse, ja hakkas tööle ja me saime aru, mismoodi see on. Jah, see võttis aega ja ometi meie olime sellele kõigele palju lähemal kui need teise mandri eestlased. See vana regilaulu stiil on nende jaoks ikka nagu kunstlik või kohustuslik. Ja et oleks ju sünnis laulda neid eesti autoreid, olgu Tormis või siis Pärt, aga hing veel ei igatse tema järele." (Intervjuu, E.Ü. 2010)

Ehkki simmaree sai pealkirjaks "Tiina ja Tõnu pulmad", demonstreerisid käsikirja autorid T. Coverdale ja E. Bowder etenduse kaudu kahte pulmapidu. Esimeses vaatuses abiellusid Almi ja Ants (Eve Bowder ja Ülo Isberg) ning teises vaatuses Tõnu ja Tiina (Märt Matsoo ja Leiki Veskimets). Teist vaatust alustab Tiina ja ta Kihnu päritolu ema (Tiina Coverdale) humoorikas vestlus eesti pulmakommetest, mis viib Tiina mõttele, et temagi pulmad peaksid olema traditsioonilised. Siin leiavadki rakendust V. Tormise laulud tsüklist „Kihnu pulmalaulud" („Ei või õnneta elada!", „Peiu pilkamine", „Ilu kaob õue pealt"). Ka „Tuljak" ei puudu, seda tantsitakse vaatuse lõpus. S. Tensuda (2002b) kirjutab etenduse järelkajas, et see võis anda mõnele pulmamõtetega noorele inspiratsiooni omaenese pulmapeo korraldamiseks, ehk siis – simmaree kolmas vaatus võiks ju aset leida ka päriselus. Mis puutub eesti rahvakommete tutvustamisse kanadaeestlaste nooremale põlvkonnale, siis sealse kooritegevuse analüüs näitab, et see on sageli toimunud just tuluõhtute kaudu. Ööbik on oma teises simmarees demonstreerinud jaanikombeid, sarnase süžeega tuluõhtu on varem korraldanud ka Toronto Eesti Segakoor, mida sel ajal juhtis R. Lindau.

Kaheksas simmaree on viimane, mida juhatab C. Kipper. Ööbikus vahetuvad dirigendid: töö võtavad üle R. Lindau ja A. Ballstadt, kes jäävadki koori juhatama kahasse. C. Kipper on edaspidi Ööbikuga seotud klaverisaatjana. Koori elukorralduses suuremaid muutusi ei tule ning jätkub ka simmareetraditsioon.

Kolme järgneva simmaree käsikirjad paneb taas kokku A. Altosaar. Need liiguvad oma temaatika ja lauluvalikuga eesti kultuurist eemale, ehkki mõni eesti laul on alati kavas ning ka teiste laulude sõnad on enamasti eesti keelde tõlgitud. Teatud mõttes võib kolme järgnevat simmareed vaadelda kui ühe tsükli kolme osa. Neist esimene („Ööbik Broadway'l") ja kolmas („Kino Ööbik") viivad publiku lauljate-näitlejate glamuursesse maailma. Keskmises kulgeb Ööbik rohkem omaenese ajateljel – simmareega tähistatakse koori 10. tegevusaastat – kuid muusikaliselt on etendus pillavalt kirev nagu eelnev ja järgnevgi.

2005. aasta simmarees „Ööbik X – Simmaree Jubileum" ekspluateerib A. Altosaar veel kord ajamasinat, mis möödunud aastatele tagasi vaatamiseks on kahtlemata sobiv tööriist. Selleks puhuks oli Erik Coverdale konstrueerinud võimsa „imearvuti", mida saab kasutada ajastult ajastule ja muusikalt muusikale liikumiseks. Õhtu muusikalise külje kohta võime aga arvustusest lugeda järgmist:

> „Programmi üldilme võinuks traditsioonilist kontserdikülastajat heidutada. Kava oli ülimalt kirev, midagi kirevamat oleks raske ette kujutada ja kontserdil osalemata võinuks koostajate muusikaline maitse küsimärgi alla sattuda. Seal oli eesti helitöid, nii iidseid kui kaasaegseid, katkeid tänapäeva populaarseist muusikalidest, võõrlaene mitmelt estraadilt, Straussi, Valgret ja biitleid, kuid ka sügavhardalt vaimulikku, taas õige mitmepalgelist. Prof Beersteini osaval juhtimisel liiguti sujuvalt ühest atmosfäärist teise ja ei tekkinud vähimatki võõrastust. Ka laulude tõlgendus oli läbinisti ehtne igas zhanris (kummardus dirigentidele)." (Purje 2005b)

Nn *show*-tsükli kaks äärmist osa olid žanriliselt ühtsemad. „Ööbik Broadway'l" koosnes peamiselt lauludest, mis pärinevad muusikalidest „Minu veetlev leedi", „Helisev muusika", „Oklahoma", „Les Miserables" („Hüljatud") ja „South Pacific" (Puhm 2003). Tegevus toimus staaride lemmikpaigas Cafe Ööbik, kesksed tegelased olid kaks baaridaami Heli ja Jonka (Kersti Toomik ja Maaja Uukkivi). Muusika kaudu esitleti ka nende päritolu – see võimaldas sisse tuua eesti laule (Heli) ning teisalt ära kasutada muusikalilaule, sest Jonkale on autor andnud Oklahoma juured. Tantsunumbrid tulevad selles etenduses professionaalilt, neid esitab kutseline baleriin Järvi Raudsepp. S. Tensuda (2003b) kirjutab arvustuses: „Kogu seda fantastilist etteastet on pea võimatu ümber jutustada ehk kirjasõnas edasi anda," mis tegelikult kehtib kõigi simmareede kohta.

2006 „Kino Ööbik" põhines valdavalt filmidest tuntud lauludel. Simmaree juhatas sisse videomontaaž filmikatketest. Video võimalusi kasutati selles simmarees veelgi laiemalt kui eelmistes: saali oli paigutatud ka kaks suurt ekraani, millele projitseeriti laval toimuv, nii et kaugemal istujad võisid seda mugavalt jälgida. Torontos elamise ajal Ööbikus kaasa teinud perekond Jaanson esineski ainult video vahendusel:

> „Simmareega oli niimoodi, et aasta alguses hakkati seda mõtlema, juba nii jaanuaris-veebruaris. See pidi tulema 20. mail, aga siis olid Udo Petersoo matused ja nad jätsid selle ära ja lükkasid septembri peale, kui me olime juba koju tagasi läinud. Siis me tegime nii, et me oma pereansambliga – mina ja naine ja nelja-aastane laps oli meil – laulsime video peale, Vaado Sarapuu võttis meid video peale. Kuna see oli filmiteemaline simmaree, siis me laulsime Ehala laulu „Kus on kodu" ja mina saatsin samal ajal klaveril ka. Nii nad siis kasutasid seda videot etendusel, kus meil muidu oli kavas seda *live*'is esineda." (Intervjuu, M.J. 2010)

Videolt vaatasid simmareelised sel korral ka Toomas Hendrik Ilvest ning kuulasid kunagise skaudipoisi ja Jõekääru kasvandiku ning Eesti Vabariigi värske presidendi kõnet, tervitades tema valimisvõitu ühislauluga „Jää vabaks, Eesti meri". E. Purje nimetab seda simmaree rahvuslikuks finaaliks ning arutleb samas simmaree rahvuslikkuse üle pikemalt:

> „Äsjakuuldud-nähtud programmis tegi pisut nukraks rõhutatud kosmopoliitsus. Lauldi nii eesti kui inglise keeles ja kuigi esimene domineeris, jäi siiski mulje, et lauljad polnud eestlased, vaid eesti päritoluga euroameeriklased. Ega Hollywood ju Võrtsjärve kaldal ei asu. Sedalaadi etendusi tuleb kindlasti jätkata ja nagu kavalehelt märgata, on see kooril ka kavas. Kuid parimgi meelelahutus on ikkagi vaid meelelahutus. Ööbikult tahaks loota enamat, akadeemia ja kultuuri mõisted on avaramad. Ehk on järgmisel simmareel komponendid paremini tasakaalustatud, ehk on see rohkem simma ja vähem ree." (Purje 2006c)

Järgmine simmaree saab esitamisküpseks 2008. Käsikiri tuleb seekord Eerik Purjelt ning selle lavastab Tiina Coverdale. „Rändlind Ööbik" on süžeeliselt terviklik pagulaseestlase lugu, kus sõnaline ja muusikaline pool on perfektselt ühendatud. Kui varasemaid kireva sisuga simmareesid polnud võimalik sõnadega ümber jutustada (Tensuda 2003b), siis E. Purje stsenaariumiga seda probleemi ei teki. K. Tensuda on „Rändlind Ööbiku" Eesti Elus lühidalt ja selgelt kokku võtnud, mistõttu tervikartikkel on paigutatud raamatu lisasse (lk 388–390). See on n-ö näidissimmaree, mille kaudu tuleb hästi esile, kuidas selliseid etendusi tegelikult üles ehitati. Ühtlasi illustreerib „Rändlind Ööbik" neid põhimõtteid, mis pool sajandit väliseesti muusikaelule pühendunud Eerik Purjel on aegade jooksul välja kujunenud. Me võiksime need põhimõtted sõnastada nii: eestlaskond peaks viljelema rahvuslikku muusikat, samas end muust maailmast isoleerimata; muusikaline ühistegevus peaks toetama põlvkondade kultuurilist järjepidevust. Samade põhimõtete toel juhtis E. Purje ka Segakoor Leelot.

E. Purje kirjutab käsikirja ka järgmisele simmareele „Ööbik Estonias" (2010). Koor tähistab selle etendusega 15. tegevusaastat. Õhtu kava on koostatud ooperi-, opereti- ja muusikalinumbritest. Esinduslik kava ei tekitanud koorile mingeid raskusi.Ööbikuga on seotud mitu heatasemelist solisti: Avo Kittask, Elena Lepik, Liina Lepik, Andres Raudsepp, Kristina Agur ja dirigent Rosemarie Lindau. Nõudlikke duette esitasid Tiina Coverdale ja Juhan Puhm, Tamara Norheim-Lehela ja Eerik Purje, Reet Lindau-Voksepp ja Mati Matsoo. Saal oli kujundatud ooperimaja vääriliselt (M. Puhm, T. Lipp, T. Altosaar ja J. Laansoo), kuid simmaree järgis siiski oma tavapärast meelelahutuslikku suunda, nagu kinnitab juhtmotiiv:

> „Kui tali on möödas ja võimutseb mai
> ning sinilill päikselt saab pehmema pai,
> Estonia saalis, mis avar ja lai
> algab lustakas trall ja tramburai." (Tensuda 2010c)

Kõlas maiuspalu kõigist žanritest, esindatud olid G. Bizet, S. Romberg, P. Abraham, C. Zeller, A. Borodin, G. Puccini, G. Verdi, H. Purcell, I. Kálmán ja P. Ardna ning „tralli" lõpetas A. L. Webberi „Phantom of the Opera" (samas).

Tagasivaade simmaree algusaegadesse annab huvitava pildi selle formaadi kujunemisloost. 1996 alustas Ööbik üsna tagasihoidliku tuluõhtuga, mille ettevalmistus kulges üle kivide ja kändude. Mall Puhm meenutab:

> „1995. aastal me olime laulnud ainult Tartu College'i juubelil ja meil ei olnud niisugust kontserti olnud, kus me oleksime raha teenida saanud. Aasta oli juba 1996 ja meil ei olnud raha ja meil oli ainult kaheksa laulu repertuaaris ja me vaatasime, et me peame kontserdi andma, aga me ei saa kaheksa lauluga kontserti anda. Need esimesed laulud olid „Lindude laul", „Ringilaul", „Jaaniõhtul", „Tipa-tapa hällilaul" ja sellised. Ja siis me olime õppinud niisuguseid Tartu üliõpilaslaule nagu „Emajõe kaldal" või

> „Rahvahulgad, tulge kokku“. Charles oli viinud meid sinna, kus tema õpetas *steel drums* ja me läksime lihtsalt nalja pärast, et õpime neid natuke ja seal mõtlesime... Mul tuli mõte, et meil on nii palju soliste kooris: meil on Avo Kittask ooperit õppinud ja Tamara Norheim-Lehela ja solist Andres Raudsepp. Mul tuli mõte, et laulame oma laulud, aga teeme vahepeal solistide numbrid ja teeme tantsu ka ja neid trumme. Teeme kontserdi asemel sellise tuluõhtu laudade ääres, müüme veini, pirukaid sealsamas College'i all saalis. Siis Avo Kittask ja Allan Liik lubasid, et nad kirjutavad mingi teksti selle õhtu jaoks. Aga kuu aega oli juba mööda läinud, ikka ei olnud midagi juhtunud, ja siis mina võtsin kätte ja kirjutasin.“ (Intervjuu, M.P. 2009)

Järgnevatel aastatel käsikirjade kirjutamisega enam probleeme ei tekkinud. Avo Kittask kirjutas teise simmaree käsikirja, kõige viljakam on olnud Anne Altosaar. Koori liikmed on tavaliselt aastalõpukogunemisel järgmise aasta simmaree teema üle aru pidanud ning erinevaid ideid vaaginud. Simmaree-simmareelt on etendus muutunud vormiliselt täiuslikumaks ning publiku hulgas populaarsust kogunud. Kuid esimese simmaree publik oli algul nõutu:

> „Alguses publik ei teadnud, ei saanud aru. Meil oli ju pompöösne nimi – akadeemiline segakoor. Ja siis tulid eeskavas niisugused asjad nagu „Minu isa majake“ *steel*-trummidega ja esinejatel havai särgid seljas... Kuidas me kooriga lavale tulime: kõigil üks müts peas ja siis me esitlesime ennast teise nimega. Minu neiupõlvenimi oli Pärn, mina tulin välja kui Part, Avo Kittask oli Avo Kotkas, Raudsepp oli Raudnokk – igaüks võttis endale teistsuguse nime. Ja siis umbes viienda laulu ajal rahvas soojenes, nad said aru, et me teeme lõbusat nalja tuluõhtuks ja see oli ju Torontos nii väga populaarne.“ (Intervjuu, M.P. 2010)

Simmaree muutus uudse heli- ja videotehnika tulekuga tõeliseks multimeedia etenduseks ja kujunes aastatega Ööbiku kaubamärgiks. Suure publikuhuvi tõttu hakati korraldama matineesid, kus simmaree kava esitati kontserdi vormis. Esmakordselt kanti algusega kell kolm päeval ette simmaree „Ööbik Broadway'l“. See võimaldas simmareest osa saada ka „Ehatare“ elanikel, kes koolibussiga kohale toodi (Tensuda 2003b).

Ja lõpuks – simmareed hakati eksportima nagu kõiki edukaid kaubamärke: seda on pakutud Ottawa, Chicago, Baltimore'i ja Washingtoni ning New Yorgi publikule.

Paralleelselt simmareedega on Ööbik jätkanud esinemisi muudel üritusel. 1. detsembril 1996, Alma Materi päeval andis Ööbik lühikontserdi, mille kavas olid P. Sarapiku „Ta lendab mesipuu poole“, M. Miido „Jõuluööl“ ja A. Marguste „Homo studiosus“ (ME 12.12.96). See sajanditaguste üliõpilaslaulude sugemetega kooriteos sobis hästi Ööbiku kui akadeemilise koori repertuaari. Tähtpäevaesinemistele tuli kutseid palju ning oma teisest tegevusaastast kokkuvõtet te-

hes tõdeb koor, et loobuda tuli lausa viiest (Norheim-Lehela 1997). Koor oli alustanud suhteliselt tagasihoidliku kavaga, kuid esinemiskutsed sundisid kava kiiresti täiendama. Eesti Vabadussõja kontsert-aktusel lauldi J. Aaviku kooriklassikat („Püha, põline ja üllas", „Kodumaa laul"), aga ka Toronto kooride ühisrepertuaari kuuluvat Ü. Vinteri „Laulu Põhjamaast" (ME 03.12.97). Kuna Ööbik moodustati ajal, mil Eesti oli juba taasiseseisvunud ning Toronto koorid osalesid Tallinna üldlaulupidudel, siis oli eesti uuem repertuaar kohe tegevuse algusest Ööbiku kontsertidel esindatud. Ööbik ise tegi oma esimese laulupeoreisi 2004 ning osales ka 2009. aasta üldlaulupeol. Mõned Ööbiku lauljad olid laulupeol käinud ka varem teiste kooride koosseisus.

1998. aastal osales Ööbik kahel üritusel, kus tegid kaasa koorid väljaspoolt eesti ühiskonda. Oktoobris anti ühiskontsert meeskooriga „Toronto Welsh Male Voice Choir", korraldajaks organisatsioon „Big Sisters of Canada". See oli ühest küljest multikultuuriüritus, kus tutvustati kahe rahvusgrupi koorimuusikat, ning teisest küljest organisatsiooni tuluüritus. Kontsert toimus St. Jamesi katedraalis, mis Toronto jaoks on sümboolse tähendusega paik: selle torn on kunagi olnud teejuhiks Ontariol sõitvatele laevadele. Mis puutub Ööbiku kavasse, siis see oli üsna mitmekesine, sisaldades laule väga erinevatest žanritest: Lennon/McCartney „Eilne päev" („Yesterday") C. Kipperi seades, R. Eespere „Kojutulek" ja M. Härma „Tuljak"; kava rikastasid ka solistid A. Kittask ja T. Norheim-Lehela, esitades ooperi- ja operetilaule (ME 04.11.98). Detsembris tähistas Peetri kogudus 50 aasta juubelit ning oli selleks puhuks lisaks Ööbikule külla kutsunud ka kontsertorganisatsiooni High Park Girls and Boys Choir lauljad, nende hulgas laulis ka kuus eesti päritolu last (ME 11.12.98).

1999. aasta oli koori ajaloos tähtis välise imago uuenemise tõttu: naislauljad said endale pikad tumesinised talaarid, arhitekt Tõnu Altosaar kujundas koorile uue logo, misjärel valmis ka koori lipp (Puhm 1999).

Koori koosseis oli 1990. aastate lõpul ja 2000. aastate algul ligi 50-liikmeline, harjutusel käis regulaarselt 25–30 lauljat (Tensuda 2002a), kes olid valdavalt nooditundjad. Ööbik oli küps välisreisideks. 1999. aastal sai esimene reis teoks ja Meie Elu kirjutab sellest sündmusest kui Ööbiku esimesest „pikemast lennust":

> „Nelja-aastane Toronto Akadeemiline Segakoor „Ööbik", kes pesitseb Tartu College'is, proovis oma tiibade tugevust ning võttis ette pikema lennu. Seekord „lendasime" lõuna suunas (enne kui seal liiga kuumaks läheb) – sihiks Baltimore ja Washington." (ME 02.06.99)

Tegelikult toimus reis torontolaste vana hea tava kohaselt suure bussiga, mis ühest küljest on veidi kurnav, kuid teisest küljest seob koori liikmeid omavahel tihedamalt kokku. Just seda aspekti on reisi juures kõige kõrgemalt hinnatud:

> „Kogu reisi kestel oli jutuajamist, üksteisega suhtlemist, laulmist ja naljatlemist palju, palju. Kuulasime kaasatoodud CD-sid, vaatasime videosid ja nautisime söömis- ja jalutamispause. Kõigest kõige toredam (vähemalt

Ööbiku lippu õnnistab õp. Hannes Aasa Hamiltonis 28. veebruaril 1999.

> minule) oli just teineteisega suhtlemine erinevas miljöös – inimestega sõpruse loomine ja sidumine – leidmine, et oleme kõik reisijad määratult suurel elumerel...“ (Norheim-Lehela 1999)

Ööbik andis pikema kontserdi Baltimore'i Eesti Majas. M. Puhm tutvustas sealsetele eestlastele koori saamislugu ja tulevikuplaane ning siis võtsid lauljad kohad sisse C. Kipperi klaverimängu saatel. Kuna äsja oli Torontos etendatud mereteemalist simmareed, siis esitati samu merelaule ka Baltimore'i kontserdil. Lisaks sellele lauldi koos Baltimore'i-Washingtoni segakooriga, juhatasid Charles Kipper ja sealne dirigent Mati Tammaru. Esitamisele tulid K. Türnpu „Priiuse hommikul“, M. Härma „Tuljak“, V. Tormise „Kui mina alles noor veel olin“ ja P. Sarapiku „Ta lendab mesipuu poole“. Publik tõdes, et Washingtoni kandis pole kuigi sageli võimalik nii palju head eesti laulu kuulata, viimati avanes selline võimalus Baltimore'i ESTO ajal (samas). Baltimore'i ESTO-t ja Ööbiku kontserti lahutas teineteisest 23 aastat, mis on piisav aeg, et uus põlvkond jõuaks peale kasvada. Toronto kooride kontsertreisid teistesse eestlaste keskustesse Põhja-Ameerikas ja Lääneranniku on alati olnud missioonimaigulised, sest nii tugevaid kooritraditsioone mujal pole.

Järgmine Ameerika-reis toimus 2002. aasta märtsis: Ööbik oli palutud osalema Buffalo Pauluse koguduse 50. aastapäeva tähistamisele. Sealne eestlaskond on väike, koos mujalt tulnud külalistega sadakond inimest. Pidulik jumalateenistus toimus Holy Trinity kirikus, kus liturgia viisid läbi õp. Hannes Aasa

ning praost Thomas Vaga. Koor C. Kipperi juhtimisel esines tavalisest väiksemas koosseisus ning laulis mõned ilmalikud laulud ka jumalateenistusele järgnenud koosviibimise alustuseks. Buffalo kogudusel ei ole oma koori, seetõttu oli Ööbiku esinemine neile „toredaks külakostiks „välismaalt““, kirjutab Siiri Puust (2002) Vabas Eesti Sõnas sündmusest ülevaadet andes. Kuna vahemaa Buffalo ja Toronto vahel pole suur, siis on enamik Toronto koore sealsetele eestlastele laulmas käinud.

2007. aasta mais esines Ööbik koos Toronto Eesti Meeskooriga Chicago Eesti Majas. Ka see on paik, kus Toronto eesti koorid on varem sageli laulnud ning enamasti on kontsert kujunenud suursündmuseks, mida kajastavad nii New Yorgi kui Toronto eestikeelsed ajalehed. Seekord, vaatamata kahe hea tasemega koori kontserdile, oli meedia väga napisõnaline. Eesti Elu (25.05.07) ja Vaba Eesti Sõna (31.05.07) trükivad ära identse teksti, kus lugeja saab teada, et kahe Toronto koori kevadkontsert toimus 19. mail, sellega tähistati Chicago Eesti Maja 40 aasta juubelit, umbes 150 inimest oli tulnud koori kuulama ja esinejaid oli üle 40. Kirjutis viitab selgelt Chicago eesti kogukonna kokkukuivamisele.

Oktoobris 2008 andis Ööbik 22 lauljaga kaks kontserti – ühe päeval, teise õhtul – New Yorgi Eesti Majas. Lisaks eesti lauludele oli kavas ka kuulajate tähelepanu köitnud debüütlaul „Vive la Canadienne“, kontserdi teises osas kanti ette katkendeid 2008. aasta simmareest ning lõpuks kõlas Piret Ripsi „Mu süda usub õnne“, mis oli sealsetele eestlastele uudislauluks. Ööbiku kontserdil tegid kaasa newyorklased Ell Tabur (laul) ja Urmas Kärner (kitarr) ning ajutiselt New Yorgis viibinud Hanna-Liina Võsa, kes esitas oma „stamm-laulu“ „Eestlane olen ja eestlaseks jään“. Äratab tähelepanu, et samuti nagu Toronto ajalehtedes, on ka New Yorgi omas esile tõstetud asjaolu, et selline kontsert toob eestlased kokku ja pakub võimalust „südamed lahedaks rääkida“ nii vanadel kui uutel kaasmaalastel (Kurman 2008). Eesti Elus annab kontsertreisist ülevaate Ööbiku laulja Eerik Purje (2008e). Siit selgub, et newyorklaste kaasamine kontserdi programmi oli hädalahendus: nendega asendati torontolasi, kes kaasa tulla ei saanud. Toronto saalidega harjunud Ööbiku jaoks tundus New Yorgi Eesti Maja saal väike: nähti kõvasti vaeva, et klaveri kõrvale esinemiseks vajalik lava tekitada ja kontserdi ajal oli publik peaaegu käeulatuses. Päevasel kontserdil oli rahvast hõredalt, ehkki vastuvõtt hea; õhtusel seevastu oli saal publikut täis. Osaliselt improviseeritud etteastetega kontsert võeti vastu ebaeestlasliku tulisusega: „Saalist heidetakse ovatsioonigranaate, kiidušarpnelle, meid lämmatatakse lillepisaratega. [---] Vastastikuse sõpruse nooled vihisevad õhus“ – nii kirjeldab E. Purje kontserdi lõppu ja temagi kirjutises annab endast märku kontsertmatka suhtlusmissioon.

Eesti Vabariigi 92. aastapäeva pidustusteks 2010 kutsuti Ööbik esinema Floridasse Clearwaterisse, kus pidulik aktus ja kontsert toimusid Countryside Country Club'is. 33-liikmeline koor esines pisut enam kui sajapealisele publikule. Aktuse peakõneleja oli Marta Kivik, kes ühtlasi kuulub ka „Ööbiku“ lauljate hulka. Oma kõnes meenutas M. Kivik olulisi sündmusi Eesti minevikust

ning rõhutas, et eestlased nii kodumaal ja võõrsil on pidanud oma vabaduse eest võitlema, selle taastamisele „sõna, sule ja rahakotiga kaasa aitama". See aktus Floridas on üks tõend, mis näitab, et luulerida „eestlane olen ja eestlaseks jään" peab paika, rõhutas M. Kivik. Järgnenud kontserdil esitas Ööbik mitmekesise kava, kus oli laule P. Ardna „Kalurineiust", O. Ehala „Nukitsamehest" ja peo kõrgpunktiks hindas meedia R. Lindau esitatud „Habanera" ooperist „Carmen" (EE 05.03.10). Seega siis oli esinemine põhiliselt üles ehitatud lauludele, mida sai kuulda ka 2010. aasta simmarees „Ööbik Estonias".

Ööbik käis esinemas ka lähemal. 2003. aasta novembris tähistas Ottawa Eesti Selts oma 55. aastapäeva kontserdiga, mille külaliskoorina sisustas Ööbik. Üritus toimus kohalikus läti luteriusu kirikus ja oma ülevaateartiklis kirjutab Eesti Elu:

> „Koor lõi kohe alguses pühaliku ning rahvusliku tooni, esitades Asta Ballstadti juhtimisel Aaviku „Püha, põline ja üllas" ja Vettiku „Su Põhjamaa päikese kullast". Koori repertuaar sisaldas ka Kanada eestlaste helitöid (Toi, Avesson ja Raid). Esimene pool lõppes haarava koorilauluga „Ta lendab mesipuu poole" (Sarapik), mida juhatus Rosemarie Lindau. Kontserdi teine pool peegeldas koori aastategevust krooninud lavastust, muusikalide alusel Torontos esitatud „Ööbik Broadway'l". (EE 28.11.03)

Mitmel korral kutsuti Ööbik esinema Hamiltoni. Eesti Vabariigi 85. aastapäeval juhatas sealsel esinemisel koori abidirigent R. Lindau-Voksepp. Kavas oli nii vanu kui uusi laule: M. Härma „Ei saa mitte vaiki olla" ja „Tuljak", R. Pätsi „Pulmalaul", R. Tobiase „Hoia, Jumal, Eestit", P. Sarapiku „Ta lendab mesipuu poole" ja M. Siimeri „Rõõmus läbi vaeva" (EE 18.03.03). Teist korda käidi Hamiltonis esinemas 2004. aastal ning koori juhatas abidirigent U. Soopere. Koosseis oli väiksem, pigem ansambli mõõtu. Eestpalveks kodumaale lauldi J. Aaviku „Hoia, Jumal, Eestit" ning kuna 2004 oli aasta, mil Eesti tegi lõpliku otsuse Euroopa Liiduga ühinemise kohta, siis olid Ööbiku lauljad jumalateenistuse lõpetuseks valinud Beethoveni „Oodi rõõmule" (EE 19.03.04).

Ööbik on noor koor ja tegutsenud hoopis teistes oludes kui tema eelkäijad-segakoorid, nagu näiteks Toronto Eesti Segakoor, Segakoor Leelo või Estonia Koor oma algusajal. Sellest tulenevalt on ka tema repertuaar ja esinemistavad mõnevõrra teistsugused: siit küll ei puudu vana hea rahvuslik koorilaul, kuid selle osakaal on siiski marginaalne. Mall Puhm, kelle initsiatiivi ja sihikindla tegutsemiseta seda koori võib-olla poleks sündinudki, iseloomustab Ööbiku positsiooni Toronto eestlaste kultuurikontekstis nii:

> „See kooride asi on nagu *temporal landscape*, et maastik alati muutub: tuleb uus puu, tuleb uus vili... Niimoodi on ka meiega: tuleb uus aeg, tuleb uus laulja, tuleb uus dirigent. Aeg liigub edasi, keel areneb, muusika areneb. Igal asjal on oma areng, aga sel ajal, kui meie Ööbikuga alustasime, oli õige aeg, et hakata tegema simmareesid. Ööbiku lauljad said

laulda ja see pole muud olnud, kui et rahvas laulab, lihtsalt – *to make a joyful sound*.“ (Intervjuu, M.P. 2009)

Ööbik alustas 16 lauljaga. Järgmise kahe aasta jooksul kasvas lauljate arv 33 peale ja viiendal tegevusaastal oli koor juba 50-liikmeline. Eesti üldlaulupeo aastatel kasvab liikmeskond alati nendes koorides, kes on otsustanud laulupeole sõita: 2008/2009 oli Ööbikus 65 liiget (60 nendest võtsid osa 2009. aasta laulupeost ÜhesHingamine), 2010. aastal on koori nimekirjas 55 tegevliiget (Tensuda 2010b). Meie andmetel on Ööbikus laulnud:

Aime Hanslepp
Aino Uus
Alli Vähi
Alliki Arro
Anne Altosaar
Anne Linkruus
Anne Meema
Anne Pedel
Anne Remmel
Anneli Andre-Barrett
Anneli Jaeggin
Anu Jõe
Eda Oja
Eha Kajak
Eha Merilo
Elle Orav
Ellen Leivat
Elli Kipper
Elsi Truant
Ene Sillart-Lomp
Epp Peedumäe
Erika Pahapill
Eva Meriorg
Eve Suit-Bowder
Gemma Roce
Heli Tenno
Heli Timusk
Juta Silmberg
Kaarin Ivand
Kaarina Gentle
Kai Hansson
Kaia Enni
Kaia Siitam
Kaili Toome
Kaja Wichman
Karina Toome
Kati Marley
Kati Niitsoo
Kersti Lepik
Kersti Toomik
Kristel Toomsalu
Külli Sermat
Leida Sepp
Leiki Veskimets
Lia Hess
Liina Purje-Lepik
Lilly Valge-Kastelic
Linda Norheim
Maaja Uukivi
Maarika Arget
Maarika Lepik
Mai Marks
Maija-Liisa Omozuwa
Mailis Saun
Maiu Krik
Mall Puhm
Mare-Lii Eelnurme
Maret Kapp
Maret Pajo
Maria Voitk
Mari-Ann McConnon
Marielle Voksepp
Marika Ok
Marje Laansoo
Marje Virro
Marju Toomsalu
Marta Kivik
Mary Randsalu
Merike Remmel
Piret Noorhani
Raja Raudsepp
Reet Kruus
Reet Lindau-Voksepp
Riina Reitav-Hess
Ruth Driedger
Rutt Kajak
Selma Hogg
Silja Seppi
Sirje Simm
Susan Vanaselja
Taimi Marley
Taivi Vohnja
Tamara Norheim-Lehela
Tiina Coverdale
Tiina Green
Tiina Maripuu
Tiina Otema
Tiina Pedel
Tiina Timusk
Tiiu Agur
Triin Martin
Viive Tamm
Virge-Kai Lindaja
Vivian Raud
Aare Voitk
Aksel Pügi

Allan Liik
Andres Raudsepp
Ants Tooming
Arvo Dulder
Avo Kittask
Eerik Purje
Erik Saun
Ester Kivi
Hannes Aasa
Hanno Bohl
Heikki Paara
Illar Tenno
Jaak Riga
Jaan Kruus
Jaan Saun
Juhan Puhm
Juhani Eistrat
Jüri Kivimäe
Jüri Laansoo
Kalle Kadakas
Margus Tsahkna
Mart Jaanson
Mart Salumäe
Martin Kiik
Mati Lehesalu
Mati Matsoo
Mihkel Salusoo
Märt Matsoo
Rein Pajo
Ronald Plinte
Toivo Kiil
Toomas Eichenbaum
Tõnu Altosaar
Uku Vainik
Urmas Migur
Urve Soopere-Mitt
Valev Vastopä
Ülo Isberg

Toronto Eesti Koolikoor

Toronto Eesti Koolikoori tegevuse algusajaks loetakse aastat 2000, kuid eesti laste koorilaulul Torontos on pikad juured, mis ulatuvad tagasi 1940. aastatesse. Pärast II maailmasõda Torontos pagulaskodu rajanud eestlaste lastele loodi regulaarsed võimalused tugevama kontakti säilitamiseks oma kultuuriga juba 1949. aastal. Peetri kogudus korraldas St. Johni kirikus 1948. aasta detsembris laste jõulupuu. Kohe seejärel, 1949. aasta jaanuaris alustas koguduse juures tegevust pühapäevakool 19 lapsega, kes olid vanuses 3–14 aastat. Kooliaasta lõpuks oli õpilaste arv kasvanud viiekümnele. Pühapäevakooli eesmärk oli võimaldada lastele emakeelset jumalasõna, kasvatades neis ühtlasi austust ja armastust oma päriskodumaa vastu. Selles tegevuses oli oluline koht laulmisel; pühapäevakoolis moodustati kohe esimesel aastal laulukoor, mida asus juhatama Linda Soopere (VE 03.02.94). 1949. aastal pandi samas alus ka Eesti Täienduskoolile, kus hakati õpetama eesti keelt, eesti ajalugu, kodumaa tundmist ja laulmist. Eriline rõhuasetus oli eesti keele oskusel, kuna lapsed pidid suutma kodumaale tagasi pöördudes korralikku emakeelt rääkida (ME 26.09.51). Tagasipöördumise võimalus nihkus määramata tulevikku, muutudes üha ebareaalsemaks. Uutes oludes teisenes ka täienduskooli eesmärk: eelkõige püüdis kool kasvada teadlikke eestlasi (VE 19.95.81).

Aasta pärast täienduskooli asutamist hakati kooli nimetama Toronto Eesti Seltsi Täienduskooliks (T.E.S. Täienduskool) (VE 25.10.79). Algul tegutseti Peetri koguduse ruumides, hiljem kasutati mitut Toronto koolimaja, kuni lõpuks leiti püsiv kodu Eesti Majas. Kooli struktuur on aja jooksul täiustunud: 15 aastat pärast Eesti Täienduskooli asutamist alustas tegevust keskkooliosa ning 1982 Toronto Eesti Gümnaasium (ME 31.03.99). Koolilaulmine kuulub endiselt tegevuskavasse. 60 aasta jooksul on eri kooliastme lastele laulmist õpetanud ja laulukoore juhatanud Georg Iltal, Anita Nippak, Lydia Aruvald, Reet Lindau-Voksepp, Liina Purje-Lepik, Eveli Kõrre ja Heli Tenno. Isegi Edgar Marten, keda pika koolijuhataja-ameti pidamise tõttu Torontos kutsutakse eesti koolide kauaaegseks patriarhiks, on lühemaks ajaks lauluõpetaja kohustused enda peale võtnud (Intervjuu, E.M. 2009), ehkki muusika ei ole otseselt tema ala. 1962. aasta Vabast Eestlasest võime lugeda, et emadepäeva aktusel on vanemate klasside koor E. Marteni juhatusel ette kandnud kaks koorilaulu, millel on läbi aegade olnud kindel koht pagulaskooride repertuaaris: T. Vettiku „Su põhjamaa päikese kullast“ ja E. Võrgu „Eesti, õnne isamaa“ (VE 16.05.62). 1965. aastal on täienduskooli lastest kokku pandud lausa hiigelkoor. Kooli jõuluõhtul Eesti Majas oli laval korraga ligi 300 last, kes G. Iltali juhtimisel laulsid mitmesuguseid jõululaule („Ma tulen taevast ülevalt“, „Jõulukellad“, „Jõulutaadi ootel“). Vaba Eestlane (15.12.65) nimetab täienduskooli koori „vaba maailma suurimaks segakooriks“.

Täienduskooli lapsed laulsid kooli aastapäeva- ja lõpuaktustel, emadepäeval ja jõulupeol ning muidugi ka Eesti Vabariigi aastapäeva aktustel. Lydia Aruvalla tulekuga 1960. aastate keskel algas uus ajajärk: täienduskooli lapsed hakkasid koorina kaasa tegema Põhja-Ameerika eesti laulupidudel. Otsus lapsed 1969. aasta juubelilaulupeole viia äratas juba varakult enne sündmust meedia tähelepanu. „Lastekoorid avavad laulupeo", kirjutab Vaba Eestlane aprillis 1969 ning uudis on mitmel põhjusel suuremat kõlapinda väärt. Möödumas on 100 aastat eesti esimesest üldlaulupeost ning mis võiks olla veel paremaks kinnituseks traditsiooni jätkamisest ja eestluse püsimisest paguluses, kui 450 eesti lapse avalaul tähtsal kultuurisündmusel. Lastel on kavas esineda kolme lauluga.

Algselt oli Laulupeo Peatoimkond planeerinud avaesinejaks meeskoorid, kes pidid esitama neid laule, mida lauldi 1869. aastal Tartus (VE 08.04.69). See oli Roman Toi idee, ajendatud eelkõige asjaolust, et osa rahvuskaaslasi ei pooldanud juubelilaulupeo korraldamist paralleelselt samasuguse peoga Nõukogude Eestis (Intervjuu, R.T. 2008). Juubelilaulupeo idee pooldajad soovisid vältida kahe eesti ühiskonna poliitilise erinevuse järjekordset fookusesse tõstmist, rõhutades selle asemel hoopis laulupidude tähtsust eesti kultuuriloos. Selles valguses oli pöördumine saja aasta taguse repertuaari juurde äärmiselt leidlik mõte. R. Toi oli nootegi muretsenud, kuid mitmel põhjusel – mahukas ja keeruline repertuaar, mis koosnes ainult meeskoorilauludest, jne – ei jõutudki ideed päriselt teostada. Seetõttu oli lastekoori esinemine hea lahendus komplitseeritud olukorrale, kuid eelkõige oli see suur innustus ja põnev sündmus lastele. Maikuus kirjutab Vaba Eestlane, et L. Aruvald on täienduskooli juurde moodustanud ühe suur-klassi: noorte laulukoori. Valmistutakse esmakordselt nii täienduskooli kui paguluse ajaloos üldse esinema tavalisest arvukama publiku ees. Koori juht räägib ettevalmistuste käigust:

> „Meil on toimunud juba üks eelproov ja see näitas, et noored võtavad asja igati tõsiselt. Muidugi on meil omajagu raskusi, sest koori liikmete vanadus on mitmesugune – alates 7-aastaste algkooli õpilastega ja lõpetades 17-aastaste keskkooli õpilastega. Vastavalt sellele on ka laulud valitud jõukohastena – kõigepealt laulab noortekoor „Sind armastan Eesti", siis „Sirjelinnu" ning lõpuks „Kodumaa tammed". Kahe eelneva harjutusega loodame laulud igati esinemiskohaseks saada, millesse usun kindlasti. Ma ei kardagi, et noored oma ülesandega hästi toime ei tuleks." (VE 13.05.69)

Täienduskooli koor tuligi ülesandega toime. Laulupeo kontserdi kava näitab, et esineti noortekoori nime all L. Aruvalla juhatusel kohe pärast avatseremooniat; koolikoori järel esinesid meeskoorid. Muu hulgas kandsid nad ette ka ainsa laulu, mis oli järele jäänud R. Toi algsest kavatsusest: A. Kunileidi „Sind surmani", mis oli kuulunud 1869. aasta üldlaulupeo kavasse (Üldlaulupeo 100 aasta... 1969: 13). Laste õnnestunud esinemine andis enesekindlust osalemiseks Toronto ESTO-l 1972 ja sellele järgnes veel teisigi laulupidusid. 1976 käi-

sid lapsed Baltimore'i ESTO-l. Enne suuresinemist viimistles koori kava koolinoorte kooride üldjuht Leo Virkhaus USA-st (VE 18.05.76). Toronto täienduskooli koor polnud Baltimore'ist alates enam ainus lastekoor ESTO-l, ehkki „meie kooli lapsed moodustasid selle kõige suurema osa, sest meie kool on alati olnud arvuliselt kõige rahvarohkem," kinnitab E. Marten. L. Aruvalla julge pealehakkamine 1969 pani aluse lastekooride regulaarsele kaasamisele laulupidudel. 1979. aastal lauldi L. Aruvalla juhtimisel Põhja-Ameerika Eesti Päevadel, ühtlasi tähistati sellega 110 aasta möödumist eesti I üldlaulupeost (VE 20.03.79). Lapsi oli siis kooris ligi 300 ehk enam kui kolmandik kõigist esinejaist kokku (VE 29.05.79). E. Marten, kes on eesti koolis töötanud 1957. aastast alates, kinnitab, et enne seda aega suuremaid eesti üritusi eriti ei toimunudki ning kui need algasid, siis koolikoor püüdis alati kohal olla.

> „Tegelikult koolid on esinenud lauluga kõikidel ESTO-del ja see esinemine on haaranud kõiki koolilapsi, mitte ainult neid, kes on nagu koolikoor nüüd – kes on teatud eraldatud rühm või omaette üksus. Varem täienduskooli kooris on kaasa laulnud kõik lapsed. Me oleme esinenud nii, et kool on täies koosseisus. Alati, algusest peale on kooli kaasatud. Sel ajal see kõik toimus nagu igapäevase koolitöö raames. Me võtsime teatud laulud kavva, me õppisime need kevadeks ära – selleks sündmuseks, kus neid kanti ette. Ja muidugi, kui oli laulupidu, siis toimusid rongikäigud linnas, millest lapsed osa võtsid ja nad esindasid kogu kooli oma rongikäiguga. Nii et jah, me oleme laulnud kaua aega, algusest peale, aga me ei ole seda teinud mitte sarnasel kujul ega vormis, nagu nüüd meil on." (Intervjuu, E.M. 2009)

Niisiis oli enne praeguse Toronto Eesti Koolikoori tulekut täienduskoolis koorilaulu ja laulupidude tava juba omaks võetud. Ka koori juht Reet Lindau-Voksepp oli selle sees üles kasvanud; hiljem hakkas ta osalema mitmes Toronto eesti kooris (Lootus, Estonia Koor, Ööbik) nii laulja kui abidirigendina. Koolikoori praegust ilmet hakkas R. Lindau-Voksepp kujundama juba enam kui kümme aastat tagasi.

> „Siis, kui mina hakkasin selle koolikooriga tegelema, oli ESTO 2000 tulemas. ESTO oli esimene suur üritus, kus meie tahtsime minna. Aga see siiski ei olnud veel see praegune koolikoor, see oli nagu eel-koolikoor. Selle nimi oli Toronto Eesti Seltsi Täienduskoolide Koor, kui me käisime ESTO-l. Nimi muutus hiljem, kui me hakkasime valmistuma 2004. aasta üldlaulupeoks. Enne seda me laulsime koolikooriga igasuguseid laule, rohkem ikka isamaalikud laulud ja rahvalaulud olid kavas. Need sobisid näiteks vabariigi aastapäeval laulda või koolide aktustel või emadepäeval. Me laulsime kolmehäälseid laule." (Intervjuu, R.L.-V. 2009)

Toronto Eesti Seltsi Täienduskoolide Koori tegevuses toimus määrava tähtsusega pööre 2003. aastal, kui küpsema hakkas Eestisse laulupeole mineku mõte.

Pärast selle teokstegemist on koolikoori meedias isegi laulupeokooriks nimetatud – ainsana kõigist neist Toronto kooridest, kes samuti (ja juba varem) on Eesti laulupidudel käinud. Võib-olla on põhjus selles, et koori võimekus ja töökus tõusis esile just esimesel laulupeoreisil. Toronto Eesti Koolikoor on kõigi oma aastate jooksul esinenud tavapärastel tähtpäeva- ja tuluüritustel nagu teisedki koorid. Kuna aga laulupidudel on olnud koori elus nii tähtis osa, siis kogu muu tegevus on viimasel kümnel aastal keerelnud laulupidude ümber. Ülevaate sellest, kuidas koori tähelend alguse sai, annavad Reet Lindau-Voksepp, Elle Rosenberg ja Edgar Marten.

> „Igal aastal kui on kooli väljasõit, siis valitakse, mis on järgmine sõit. Ja siis 2003 lapsed olid valinud, et nad tahavad väljasõidu teha Eestisse. Meie õpetajad alati küsivad õpilaste käest, et kuhu siis järgmine väljasõit peaks tulema. Ja nemad olid juba mõni aasta ennem andnud meile nimekirja, et Vancouver ja Eesti... ja kõik niisugused kohad, mis tundusid võimatuna tol ajal. Sest me tavaliselt läksime ainult kolmeks päevaks ning kümne tunni sõidu kaugusele maksimaalselt.“ (Intervjuu, R.L. 2009)

> „Aga tegelikult meil õpetajatega omavahel ükskord varem juba oli olnud see Tallinna laulupeo jutt. See oli hulljulge mõte, et kuidas oleks, et kas Reet oleks nõus, et viime koolikoori Eestisse, sest ta on niivõrd hea. Ja me olime siinsamas Eesti Majas selle koridori peal, kui me mainisime seda mõtet meeskoori mehele Heikki Paarale.[1] Edgar ütleb – ta on nii hea müüja eluaeg olnud – ütleb Heikkile umbes, et me viime koori Eestisse, kuidas meeskooriga on, kas tulete ka? Ja Edgar oskab seda ütelda nii, nagu see oleks kõik juba käigus ja olemas. Ja Heikki ütleb siis, et see on väga hea mõte, miks mitte. Ja mis tal jäi ütelda. Nii see kõik kasvama hakkas.“ (Intervjuu, E.R. 2009)

> „Tegelikult ma hakkasin selle peale mõtlema veel varem. Ma läksin Eestisse teistel põhjustel. Sel ajal oli Ants Eglon haridusministeeriumis, kes meil aitas korraldada kooli asju. Tema käis siin juba 1997 haridusministeeriumi delegatsiooniga ja siis tekkis kontakt ja mina käisin Eestis, sest ma tahtsin vaadata õpikuid, mis koolile saaks. Ma siis jälle ükskord pidin minema ja ma mõtlesin, et kui kuulaks juba maad haridusministeeriumis, et kuidas oleks koolimajades võimalik ööbimist saada laulupeo ajaks ja kas üldse tuleks kõne alla selline asi. No muidugi me saime kõiksugust abi, nemad olid nii vastutulelikud. Nii need asjad hakkasid vähehaaval liikuma.“ (Intervjuu, E.M. 2009)

[1] H. Paara oli sel ajal ELLPA (Eesti Lauljate Liit Põhja-Ameerikas) esimees.

Toronto eesti kooride ajaloo varasemas järgus on toimunud ainult üks selline reis, milleks valmistumine on olnud sama keerukas, aga ka sama põhjalik, ning mis selle tõttu on pälvinud umbes sama suurt meediahuvi: see on Estonia Koori reis Pühale Maale 1985. Teatud mõttes kujunes koolikoori esimene reis Eestisse samuti „püha-maa-reisiks".

Algas suhtlemine laulupeo bürooga Eestis, tuli läbi teha vältimatud bürokraatlikud protseduurid ja selle käigus sai koor endale ka praeguse nime:

> „Täienduskooli koor hakkas 2003. aastal kandma nime Toronto Eesti Koolikoor. Kui oli otsustatud Eestisse laulupeole sõita, siis tuli asuda koori osavõtjana registreerima. Registreerimisvormis oli vaja kirjutada koori nimi, oli vaja end kuidagi kirja panna. Eestist nõuti ja siis me hakkasimegi arutama, et mis meie nimi on. Ja kuna see koor haaras meie õpilasi algkoolist, keskkoolist, gümnaasiumist, siis ta kattis kõik need Toronto eesti kooli kolm erinevat sektsiooni. Kõik lapsed mahtusid selle alla ära, vaatamata, kas nad olid täiendusalgkoolist, täienduskeskkoolist või täiendusgümnaasiumist. Nii võtsimegi Toronto Eesti Koolikoor omale nimeks." (Intervjuu, E.R., R.L.-V., E.M. 2009)

Kui reisiplaan oli omandanud kindlamad piirjooned, andis Eesti Elu (23.10.03) sellest pikema ülevaate kõigile Toronto eestlastele. Laste huvi sõidu vastu oli suur, koori oli registreerunud juba 50 lauljat ja neile tuli veelgi lisa. Nüüd seisis koor silmitsi kahe tõsise ülesandega: laulud õigeks ajaks selgeks õppida ning läbi viia tuluaktsioon. Kui kord juba oli otsustatud Eestisse minna, siis ei tahetud piirduda ainult laulupeopäevadega. Lisaks oli kavas Eesti ringreis, et anda lastele näitlik geograafia- ja ajalootund ning pakkuda rohkesti võimalusi eesti keeles suhtlemiseks. Oli ilmne, et selline sõit kujuneb kulukaks. Lapsevanematele appi tulles töötasid reisi initsiaatorid välja laulupeofondi tuluürituste seeria (Tensuda 2003c). Iga üritus selles oli omakorda väike pärl, sest paljud torontolased soovisid koolikoori tuluürituste läbiviimisel abistada ning pakkuda külalistele parimat. Algust tehti 2003. aasta sügisel: 31. oktoobril toimus perekond Keelmanni kodus mardipidu. 1. novembril järgnes sellele umbes kaheksa kilomeetri pikkune kõnnimaraton – tuluüritusena midagi täiesti uut.

> „Kõnnimaratonil lapsed käisid kõndimas ja siis „müüsid" oma kilomeetreid sugulastele või tuttavatele. Iga kilomeetri eest nad said teatud toetust. See, kes kõnnib, otsib ise omale toetajaid. Näiteks nii, et minu pere ütleb, et kui sa kõnnid selle maa ära, siis ma annan sulle 10 dollarit, ja sõbranna ütleb, et kui sa kõnnid selle ära, ma annan sulle 20 dollarit, ja niimoodi sa korjad ühe lehe peale inimeste nimed ja allkirjad ja lubadused." (Intervjuu, E.R. 2009)

Kõnnimaratonil oli tuluüritusena mitmeid plusse: see oli tervislik ning korraldatav väikeste kuludega, mistõttu puhastulu kujunes korralikuks. Sama aasta kevadel tehti veel teinegi kõnnimaraton, seekord vahetult volbriöö järel ning

Toronto Eesti Kooli ja Koolikoori
lauluharjutus
ja
kõnnimaraton
Laupäeval 14. aprillil 2007

Lauluharjutus: kell 12.30 – 13.30 ***Kõnnimaraton: kell 13.30 – 14. 30***

Uus lühem rada: Eesti Maja – Pottery Rd - Don-Valley orgu mööda lõunasse Riverdale pargi silla ja pargi kaudu tagasi Danforth'ini ja sealt Eesti Majja. Eesti Majas lõpetajaile "kuumad koerad" ja mahl. Vaata kaarti!

Kutsume kõndima kõiki lapsi ja vanemaid, kes on seotud eesti koolidega . Osalemine kohustuslik kõigile koori liikmeile. Kes tõesti ei saa üritusel osaleda, peaksid siiski otsima toetajaid.

Eesmärgiks koguda $ 5.000.00!
Kolmele parimale kogujale auhinnad.!
Kõnnime, kõnnime, kõnnime lauluga laulupeole!

Kõndija nimi: _____

Toetaja nimi	***Aadress***	***Telefon***	***$ lubatud***	***Kontrollitud õpilase vanema $ saadud***	***initsiaalid***

kõnn/em *3.märtsil,2007*

Toronto Eesti Koolikoori kõnnimaratoni „kontoleht".

kevadine kõnd aitas lauljaid jälle paari tuhande dollari võrra laulupeole lähemale, kirjutab Eesti Elu (07.05.04). Sama tuluürituse vormi kasutas koolikoor suure eduga ka enne oma järgmist Eesti-reisi 2007.

Matkarada on kulgenud läbi Don Valley oru Vana-Andrese kirikuni, kus on hetkeks kohvipausi peetud ning seejärel mööda tänavaid tagasi Eesti Maja juurde kõnnitud.

Peod on kõndimisest märksa kulukamad, kuid ka neid korraldati. 2004. aasta valentinipäeval toimus kireva kavaga *rock-n'-roll*-pidu. Õhtueinega toetas koori ja nende külalisi Janes Foods Ltd. ning muusikalist meelelahutust pakkusid perekonnad Kuuskne ja Kipper ning Viljo Tamm omaaegsest eesti menuansamblist Fix (Marten 2004a). Koolikooril oli selleks ajaks osa laulupeo kavast juba selge ning tuluõhtulised said selles veenduda oma kõrvaga.

Suur osa reisikuludest kaeti personaalsete annetajate abiga ja koori toetas ka väga pikk rida eesti organisatsioone: A.K.E.N. (Akadeemilised Eesti Naised),

Eesti Abistamiskomitee Kanadas, Eesti Invaliide Toetav Naisring, Eestlaste Kesknõukogu Kanadas, Eesti Kodu Käsitöö Ring, Eesti Kodu Kultuuriring, Eesti Lauljate Liit, Eesti Majandusklubi Kanadas, Eesti Kunstnike Koondis Torontos, Eesti Rahvuslaste Kogu, Eesti Sihtkapital Kanadas, „Ehatare", Hiidlaste Selts, Toronto Eesti Baptisti Kogudus, Toronto Eesti Luteriusu Peetri Kogudus, Toronto Eesti Selts, Toronto Eesti Ühispank, „Triinu", TTRAM Consulting (Marten 2004b). Nii arvukat toetajaskonda pole varem olnud ühegi koorireisi taga, mis näitab, et see ettevõtmine – viia kolmas põlvkond Eestisse laulma – oli tähtis kogu eesti ühiskonnale Torontos. Sellest loodeti saada uut hoogu kohalikule kultuurielule ja sellega sooviti eestlastele Eestis märku anda, et eesti ühiskond Kanadas on endiselt elujõuline (Tensuda 2003c). Enne laulupeole sõitu oli vaja ka laulud selgeks õppida.

> „Laulupeo noodid tulid laulupeo büroo kaudu. Kui me olime oma avalduse sisse andnud, peale seda tulidki noodid. Aga nad tulid meile kätte siiski üsna viimasel minutil. Ma olin pabinas, sest see sisselaulmine pidi toimuma novembrikuuks juba. Seal oli selline kord, et me pidime saatma CD Eestisse kolme lauluga. Me pidime tõendama, et me saame hakkama, et me neid laule saame laulda. Aga kui me saime noodid, oli juba sügis ja mul oli küsimus, et kuidas ma saan need laulud nii kiiresti ära õpetada." (Intervjuu, R.L. 2009)

Väikese hilinemisega, 31. jaanuaril 2004 salvestati baptisti kiriku stuudios nõutud laulud, selle korraldamisel olid abiks C. Kipper ja A. Eistrat. Salvestamisele oli eelnenud intensiivne proovide periood, algul harjutati üks, hiljem kaks korda nädalas. Jätkusid ka tuluõhtud ja muud esinemised, mis tegelikult olid väikesed proovilaulupeod. Veebruari lõpus 2004 organiseeris Peetri kiriku saalis tuluõhtu Nelli Lind (EE 07.05.04), kaasa tehti emadepäeva kontserdil, kus lauldi ühiselt ka ülejäänud algkoolilastega, kes laulupeole ei sõitnud (EE 14.05.04).

29. mail toimus ELLPA korraldusel George Weston Recital Hall'is nende Toronto piirkonna kooride kontsert, kelle laulupeol osalemine oli kindel. Seda nimetati meedias minilaulupeoks, mis oli täiesti asjakohane. Kontsert juhatati sisse laulupeo signatuuriga trompetitel, avalauluks oli valitud Mihkel Lüdigi „Koit". Nii suunati publik kohe tõelisse laulupeo õhkkonda. Koore ja publikut tervitas ELLPA nimel selle juht Heikki Paara, järgnes üldlaulupeo kaval põhinev kontsert. Asta Ballstadti, Rosemarie Lindau, Margit Viia-Maiste, Charles Kipperi ja Reet Lindau-Voksepa juhtimisel esinesid kõik kooriliigid eraldi ning lõpuks moodustati nendest ühendkoor nagu pärislaulupeol tavaks. Lisaks koolikoorile olid laulupeoliste hulgas Toronto Eesti Meeskoor, Estonia Koor ja TEAS Ööbik – nii suur hulk Toronto lauljaid siirdus Eestisse laulupeole esmakordselt.

Toronto Eesti Koolikoor R. Lindau-Voksepa juhatusel ja A. Uusi klaverisaatel kandis minilaulupeol ette oma kava, mis hõlmas nii eesti kooriklassikat (M. Härma, C. Kreek), uuemat loomingut (U. Naissoo) kui R. Rogersi ja B. Chil-

Toronto Eesti Koolikoor esinemas laulupeol George Weston Recital Hallis 2004. Dirigent Reet Lindau-Voksepp

cotti laule (EE 08.06.04), mis eesti laulupidude laiemas kontekstis kõlasid uudselt. Noored lauljad mudilastest kuni teismelisteni kandsid rahvarõivaid, mis alati on aidanud publikult südamlikku vastuvõttu saada. Eesti Elu kirjutab:

> „Muljetavaldav on Eesti Koolikoori juhi Reet Lindau-Voksepa suutlikkus, kes on osanud isegi teismelised poisid laulma panna. Ja nii kõlaski koolikoori laul ootamatult puhtalt ja koguni mitmehäälselt. Selle noore koori liikmetel pole mingit põhjust häbeneda Tallinna laulukaare all; vastupidi – nad võivad olla uhked nii oma laulu- kui keeleoskuse üle.“ (Puusaag 2004)

Seoses laulupeo eelkontserdiga rõhutatakse meedias taas ka selle rahvuslikku tähtsust: eestlus elab Kanadas edasi – seda kinnitab just noorte lauljate rohkus. Lisaks tõdetakse Eesti Elus (08.06.04), et laulupidu on üksmeele sümbol. Ühtekuuluvustunne leidis minilaulupeol väljenduse G. Ernesaksa laulu „Mu isamaa on minu arm“ kaudu; aastaks 2004 on ilmselt kõik Toronto lauljad teadlikud, milline oli selle laulu tähendus eestieestlastele okupatsioonipäevil.

Toronto Eesti Koolikoor on oma esimeseks üldlaulupeoks valmis: laulud on selged, koor on varustatud ühtse riietusega kõigiks võimalikeks puhkudeks ning reisiplaanid on viimse detailini paigas. 27. juunil kell 20.30 asutakse Eesti poole teele (Marten 2004b) ja meedia huvi laulureisi vastu ei vaibu veel niipea. Ellen Valteri algatusel hakatakse koolikoori laulupeoreisist tegema videofilmi, mis peaks kõigile torontolastele näitama ühe väikese ühiskonna kultuurilembust

ja ka ettevõtlikkust. Kooriga sõitis kaasa OMNI[2] kaameramees, teine ühines temaga Eestis. Hiljem oli plaanis OMNI telejaama kaudu eetrisse anda pooletunnine eesti- ja ingliskeelne saade, mis pakuks lühiülevaate koolikoori tegemistest laulupeo eel, ajal ja järel (Tensuda 2004). Aktsiooni tulemusena valmis E. Valteri film „25.000 laulavad".

Eesti Elu lugejatel, kellest ühtlasi suur osa oli koori reisiplaanide teostumist rahaliselt toetanud, on aga võimalus läbi laulupeojärgsete lehenumbrite kaasa elada kõigile tähtsamatele sündmustele, mis E. Marten on oma reisipäevikusse kirja pannud. Reisipäevik kinnitab, et pikk ja põhjalik geograafia- ja ajalootund, millest 2003. aastal naljatamisi oli räägitud, saigi tegelikkuseks. Oma laulud laulis koolikoor hiigelpubliku ees ära 4. juulil ja juba järgmisel päeval asuti teele Saaremaa poole. Saartel ja teistes Lääne-Eesti tähtsamates paikades käidud, siirduti Lõuna-Eestisse. Tartus vaadati ära kodueestlaste versioon A. Gailiti „Nipernaadist",[3] mis parasjagu vabaõhulavastusena Tartu Suveteatri kavas juhtus olema. Jätkati „kirjanduse radadel", külastades Lutsu „Kevadest" tuttavat Palamuse kooliõue. Tallinnas keskenduti rohkem ajaloolis-poliitilistele vaatamisväärsustele: mindi teletorni, mis taasiseseisvumise päevadest alates pole eestlaste jaoks mitte lihtsalt üks tavaline teleülekannete teostamiseks vajalik ehitis, vaid ka eestlaste üksmeelse vastupanu tunnistaja; samuti käidi ära okupatsioonide muuseumis. Viimane osa E. Marteni järjeloost „Koolikoori muljeid Eesti reisist" ilmus oktoobris. Koolikoor läbis kahe nädala jooksul ligi 2000 kilomeetrit Eestimaa teid (Marten 2004c).

Tavapärasest rohkem eesti keeles suhelda said lapsed samuti – nii omavahel kui võõrastega.

> „Kui me olime Haapsalus, buss jäi pidama just Haapsalu Lääne Elu toimetuse ees. Lapsed läksid laiali ja järsku ma märkan, et seal on kolm või neli last ja sellised keskealised või nooremapoolsed härrad nende juures, mikrofonid ja paberid käes ja püüavad lastega kontakte saada. Ma vaatasin kõike seda eemalt. Kõige naljakam oli see, et nad sattusid nende laste peale, kes elavad Ameerikas – Vikmanid. Nad hakkasid sealt meie koori harjutustel käima, tulid ja laulsid kaasa – nad tahtsid laulupeole minna. Aga nemad ei olnud kuigi palju harjutada saanud eesti keelt. Ma vaatasin ja mõtlesin, et mida see ajakirjanik siis nüüd kirjutab ja et kuidas nende eesti keel üldse on. Aga midagi nad igatahes rääkisid ja huvi pärast ma siis hiljem lugesin Lääne Elust, meil siin Torontos see leht kellelgi käib.

---

[2] OMNI Television on Kanada multikultuurse suunitlusega telesüsteem, mis tegutseb alates 1979. aastast ning on nüüdseks ühendatud kompaniiga Rodgers Broadcasting Limited. See on nähtav 90 protsendile Ontario elanikest ja kajastab 18 eri etnilise grupi elu 15 eri keeles (http://www.omnitv.ca/ontario/info/).

[3] Torontolased tunnevad seda rohkem Ilmar Mikiveri laulumängu põhjal, mida on esitatud nii tervikuna vabaõhulaval kui üksiknumbrite haaval mitme koori tuluõhtutel.

> Ja seal oli kõik ilusti kirja pandud, mis nad rääkisid. Ma ei tea, mis keeles nad rääkisid: kas need ajakirjanikud rääkisid inglise keelt või rääkisid tüdrukud tõesti nii palju eesti keelt, et mingisugune tekst sealt tekkis. Aga keeleraskustest keegi midagi ei maininud, nii et ilmselt saadi üksteisest aru – saadi teiste eestlastega suhelda." (Intervjuu, E.M. 2009)

Kõige tähtsam oli siiski laulupidu. Koolikoor alustas laulmist juba Toronto lennujaamas Helsingi lennukit oodates, teenides ära oma esimese aplausi. Tugevaim aplaus tuli siis, kui oma viimase noodi laulis 21 325-liikmeline ühendkoor Tallinna laulukaare all. Koolikoor laulis ka Kanada saatkonnas ning isegi Toompeal riigikogu hoone ees (vt „Presidendi lugu", lk 395–396). Mõned kontserdid anti Eestimaa-ringreisi ajal. Nende jaoks oli kavasse võetud ka kanada laule, et kooril oleks kohalikule publikule midagi uudset pakkuda (Intervjuu, R.L.-V. 2009).

Pärast 2004. aasta üldlaulupidu koori kiired päevad jätkusid. Lühikese suvepuhkuse järel alustati ettevalmistusi järgmiseks suurürituseks – Lääneranniku Eesti Päevadeks Vancouveri lähedal Hot Springs'i väikelinnas. Pärast laulupeol käiku muutus koori koosseis, sest mõned lauljad lahkusid ja asemele tulid uued. Koosseis oli 2003/2004 aastaga võrreldes väiksem, koolikoori liikmete arvuks kujunes 35 laululast: 22 tüdrukut ja 13 poissi (EE 11.03.05).

Harjutustunnid toimusid algul kord nädalas esmaspäeva õhtuti, kevadel lisandus ka teine proov laupäeva pärastlõunal (Marten 2005) – enne olulisemaid esinemisi teevad kõik Toronto eesti koorid lisaproove. Paljud laulud olid 2004. aasta üldlaulupeost juba tuttavad, kuid ka uued kooriliikmed pidid need selgeks saama. Lisaks õpiti ära mitu uut laulu, mis lauljate endi hinnangul olid üsna keerulised (Maimets, Parming 2005a). Vancouveri Lääneranniku Eesti Päevad toimusid juulis 2005 ja nii õnnestus kooril enne seda teha üks tõsine „peaproov" Seedrioru Suviharjal[4] 25. juunil, mis alati toob kokku rohkesti Toronto eestlasi.

Koolikoori reis lääneranniku kestis 10 päeva ning nagu Eestis, võeti ka seal aega lähikonnaga tutvumiseks. Lisaks koolikoorile läkitas Toronto Vancouverisse end esindama meeskoori topeltkvarteti. Seda juhatas Charles Kipper, kes alates aastast 2005 oli ka koolikooriga klaverisaatjana seotud, vahetades välja Aino Uusi. Koolikooril oli mitu olulist esinemist: laulupeol 6. juulil lauldi ühendkoori ridades ning järgmisel päeval esineti koos meeskoori topeltkvartetiga, kavas G. Ernesaksa „Kes selle tamme istutas" ja P. Sarapiku „Ta lendab mesipuu poole". Lisaks nendele lauludele oli kontsertideks ette valmistatud K. A. Hermanni „Mu isamaa armas", M. Härma „Lauliku lapsepõli", C. Kreegi „Ma kõndisin vainul" ja „Mu süda, ärka üles", R. Eespere „Ärkamise aeg",

[4] Suviharja pidustuste traditsiooni kohta on pikemalt kirjutatud peatükis „Toronto Eesti Vanemgaidide Koor", lk 110.

U. Sisaski „Sanctus“ ja U. Naissoo „Koolikell“ (Marten 2005). Kavas oli ka William Boyce'i „Alleluia“, mida varem on laulnud mitu Toronto eesti segakoori. Kui vaadata koorilaulu repertuaari üldisemas plaanis, siis võib näha, et aja jooksul lisandub uusi laule, kuid samas on teatud osa repertuaarist liikunud aastakümnete jooksul koorist koori – olgu see siis eesti kooriklassika või internatsionaalne repertuaar, mis enamasti on sisult religioosne.

Koolikoori tegemised on alati meediahuvi äratanud. Seoses Vancouveri-reisiga kirjutavad koori liikmed Riho Maimets ja Veiko Parming ise Eesti Elus oma reisimuljetest ja lauluelamustest ning arutlevad seoses sellega ka eestluse üle. Lääneranniku Eesti Päevade puhul peetakse oluliseks, et see pakkus võimalusi tuttavaks saada lääneranniku noorte eestlastega ning suhteid luua ka Eestist tulnud ESTudio Kammerkooriga, kellest kujunes Toronto Eesti Koolikoori sõpruskoor.[5] Nendega suheldes hakati selgemalt teadvustama Eestis ja eestlastega taasiseseisvumise käigus toimunud muutusi. Ühtlasi saadi adekvaatsem ettekujutus muusikast, mida tehakse Eestis tänapäeval. On huvitav, et kui tavaliselt vanemad jälgivad tähelepanelikult seda, milline mõju on koorielul ja suurtel rahvuslikel pidustustel lastele, siis ka lapsed teevad sarnaseid tähelepanekuid vanema generatsiooni kohta. „Paljudele oli see esimene kord kohata lääneranniku eestlasi. Oli näha, et mitmetele vanematele inimestele oli LEP nagu üks suur taasühinemine üle pika aja,“ kirjutavad R. Maimets ja V. Parming, lisades ka, et „see on meie noorte asi, et eestlust edasi pidada“ (Maimets, Parming 2005b).

Pool aastat hiljem kirjutab Elle Puusaag (2006) Eesti Vabariigi 88. aastapäeva järgses juhtkirjas justnagu jätkuks Maimetsale ja Parmingule: „Eelmine nädalalõpp tõestas, et Toronto eesti ühiskond on veel paljukski võimeline ning lõi skeptikutel ja kritiseerijatel jalad alt.“ E. Puusaagi optimism ongi ajendatud just noorte koorilauluharrastajate tegevusest, „kes peavad kalliks oma esivanemate kultuuripärandit ja kannavad uhkusega eesti rahvariideid.“ Kolmepäevaste pidustuste raames korraldas koolikoor õnnestunud peoõhtu, mis tõi kokku arvukalt rahvast eri generatsioonidest. Koolikoori mõtted olid aga juba järgmise, 2007. aastal toimuva noortelaulupeo juures. Eesti Elu (23.06.06) teatab, et koor on laulupeole registreeritud, ning kutsub koolilastega ühinema veel lauljaid, kel vanust alla kahekümne viie ja kes tunnevad huvi kooris laulmise vastu. Kaasa laulda võivad kõik, kuid koori püsiliikmeks saamine pole siiski nii lihtne: vastu võetakse katse sooritamisel ja liikmestaatus oleneb ka sellest, kui korralikult laulja harjutustel osaleb. Kõigepealt asub koor ette valmistama neid laule, mille salvestus tuleb saata Eestisse laulupeo toimkonnale, kuid ühes sellega on kavas valmis teha ka oma esimene täispikk CD, mille müük aitaks katta reisikulusid (samas).

[5] ESTudio Kammerkoor külastas koolikoori ja täienduskooli kutsel Kanadat 2008 ning osales ka Seedrioru laulupeol.

Koolikoori lauljad pärast harjutustundi Eesti Majas 2007.

Toronto Eesti Seltsi Täienduskoolide koolikomitee esinaine Elle Rosenberg ja eriprojektide koordinaator Edgar Marten käivitavad järjekordse suurprojekti, mille siht on viia koolikoor teist korda Eestisse laulupeole. Kooskõlastatakse reisiplaane ja püütakse leida toetajaid (Tensuda 2007). Nüüd on varuks 2004. aasta kogemused, aga kogu töö algab siiski jälle otsast peale. Mõeldakse välja tuluüritusi, mille raamesse mahuvad nii kõnnimaraton kui koolikoori esinemised. Koorilauljate pered toetavad lennupiletite muretsemisega nagu eelmiselgi laulupeol. Koori Eestisse-sõidu osas käivad läbirääkimised haridusministeeriumiga. Seekord on ees ootamas palju rohkem sõpru ja tuttavaid, kui oli eelmisel laulupeol. Kooril on ka 2007 plaanis teha ringreis Eestis ja selle käigus eri

paikades esineda (EE 19.01.07). Kuid enne sõitu on kooril kaks korda nädalas harjutustund – üks Eesti Majas ja teine Toronto Eesti Baptistikoguduse ruumides – ning ridamisi esinemisi, kus laulupeokava samuti lihvi juurde saab. Veebruaris esinetakse Eesti Vabariigi aastapäevale pühendatud omaloominguõhtul, kavas nii laste kui publiku lemmiklaulud: R. Eespere „Ärkamise aeg" ja T. Mägi „Palve" (EE 23.02.07). 12. maile on planeeritud kevadkontsert, millega märgitakse emadepäeva, kuid näidatakse ka kõigile külalistele, et 56-liikmeline koor on X Noorte Laulu- ja Tantsupeoks „Ilmapuu" peaaegu valmis. Ühtlasi on kavas avalikkuse ette tuua oma esimene CD (Marten 2007a). CD teostamisel olid koorile helitehnilise poole pealt abiks Allan Eistrat ja Hanno Bohl, *mastering*'i tegi Don Paterson, kujundas Robert Vessmann ning CD valmis lõplikult Thirsty Ear Studio's. Iga plaadiostja sai oma ostuga toetada koolikoori laulupeoreisi ning ühes sellega ka täienduskoolide õpilaste muusikakasvatuse järjepidevust (EE 18.05.07).

CD kannab pealkirja „Ikka hõiskab minu süda, Eesti, mul armas sa…". See rida pärineb koolikoori motost ehk lipulaulust, milleks koor on valinud Peeter Kopvillemi kirjutatud „Eesti, mu isamaa". Miks just selle, selgitab Reet Lindau-Voksepp, kes laulust ka kooriseade tegi.

Moto valikul olid olulised eelkõige sõnad:

> „Need sõnad kirjeldavad seda, mis on meie ajalugu siin – nende ajalugu, kes on sündinud võõrsil. Meie lapsed laulavad sellest, et ema räägib kahes keeles ja isa räägib kahes keeles. Need sõnad kirjeldavad teistele, mis on meie olukord välismaal, kui Eesti poolt vaadata. Meie lapsed laulavad, et vaatamata sellele, et meie vanemad räägivad küll eesti keelt ja meie võibolla enam väga hästi ei räägi, aga meie südames on ikka Eestimaa." (Intervjuu, R.L.-V. ja E.R. 2009)

Niisiis annab motoks valitud laulu tekst väga ilmekalt edasi selle kultuurikeskkonna eripära, milles tänapäeva Toronto eesti lapsed üles kasvavad. Pentatooniline kõla lisab laulu tähenduslikkusele lisamõõtme. Plaadil „Ikka hõiskab minu süda..." motot küll pole, kuid seda saab kuulda järgmisel CD-l, mille salvestamises koolikoor kaasa tegi. 2008. aastal tähistati Seedriorul laulupeoga kahte juubelit: Toronto Eesti Seltsi Täienduskool oli saamas 60-aastaseks ja Eesti Vabariigil täitus 90.[6] Laulupeokontserdist tehti helisalvestus ning hiljem CD „Üksteist peab hoidma" (2009) ja kuna moto kanti ette laulupeokontserdil, siis sattuski see plaadile.

---

[6] Eesti Vabariigi 90. aastapäevale pühendati veel teinegi laulupidu – Eesti esimene punklaulupidu Rakveres, millel oli mõnevõrra ebatraditsiooniline sisu, kuid see-eest täiesti traditsiooniline vorm. Üks selle juhtidest – Hirvo Surva – juhatas 2004. aastal ka üldlaulupeo ühendkooris laulnud Toronto koolilapsi.

Toronto Eesti Koolikoori moto.

Koolikoori CD „Ikka hõiskab minu süda, Eesti, mul armas sa…“ sisaldab 13 laulu, mida on lauldud eri laulupidudel alates aastast 2004 kuni aastani 2007: C. Kreegi „Mu süda, ärka üles“ ja „Ma kõndisin vainul“, W. Boice'i „Alleluia“, M. Härma „Lauliku lapsepõli“ ja „Nooruse unenägu“, K. A. Hermanni „Lauljate teretus“, T. Mägi „Palve“, K. Hundi „Mu mano tulge, latse“, O. Ehala „Ma tahan olla öö“, R. Eespere „Ärkamise aeg“ ja U. Naissoo „Koolikell“, mis kõik kokku teeb väga esindusliku ja nõudliku kava. CD kaassõnaks on lühike ja südamlik pöördumine kuulaja poole:

> „Püüame talletada teile, armsad laulu ja koorisõbrad, Toronto Eesti Koolikoori nooruse helisevat laulu. Punuda laulupärga teie südametesse. Kanda laulus edasi emakeele imelist kõla.“ (CD 2007)

CD omanikeks said kõigepealt need, kes osalesid koolikoori 12. mai kevadkontserdi vaheajal toimunud oksjonil. Kontsert ise „andis juba korraliku eelmaigu laulupeost“ (Purje 2007b) ehk siis – ees ootavast „Ilmapuust“. Vahetult enne ärasõitu jõudis koor esineda ka Toronto Eesti Baptisti Koguduse 58. aastapäeva jumalateenistusel, millega avaldati tänu kogudusele võimaluse eest nende ruumides harjutustunde pidada ja helistuudiot kasutada (EE 18.05.07).

Toronto Eesti Koolikoor Tallinnas laulupeol 2004.

Teine laulupeolkäik kulges sama sujuvalt nagu esimenegi. Kooril oli palju esinemisi ka väljaspool laulupeokontserti ringreisi ajal: lauldi Sinimägedes mälestusristi all (EE 13.07.07), Nõo kirikus, kus õpetajaks torontolastele tuttav Mart Jaanson[7] ja pidulikul õhtusöögil Tartu restoranis Atlantis. Edgar Marten pidas ka seekord reisipäevikut; sellel põhinevad Eesti Elus avaldanud 11 killukest pealkirjaga „Laulureis 2007", mis ilmusid oktoobrist detsembrini.

Tartus viibides osales 30 torontolast vanuses 9–55 pilootuuringus, mis moodustab osa laiemast Eesti avatud identiteedi uurimisprojektist.[8] Selle eesmärk on välja selgitada eestlaseks olemise eri võimalusi. Küsitluse kaudu saime ettekujutuse, mis on eestlaseks olemise juures tähtis kanadaeestlaste seisukohalt, mis seob neid teiste eestlastega ning mis lahutab. Tulemused näitavad, et kanadaeestlaste arvates ühendab eestlasi kogu maailmas eelkõige keel, muusika, ühisüritused ning sugulussidemeid. Vastajad pidasid muusikat väga tähtsaks eestluse väljendajaks.

Kuna pilootuuringus osalesid peamiselt koorilauljad, siis küsisime, „Miks Sa käid eesti laulukooris?" Selgelt eristus kolm põhjuste gruppi (sulgudes on esitatud etniline enesemääratlus ja vanus):

1) võimalus suhelda teiste eestlastega, nt
   „Ma lõpetasin eesti kooli eelmine aasta ja laulukoor toob mind tagasi Toronto Eesti ühiskonnasse" (kanadaeestlane, 17)
2) võimalus Eestisse (laulupeole) tulla, nt
   „I joined it because I wanted to experience Estonian music and be able to go to Laulupidu" (Canadian & Estonian, 13)
3) meeldib laulda (koos teistega), nt
   „Mul meeldib laulda eesti noortega ja olla teiste noortega, kes on samuti eestlased" (eestlane, 19).

20–30-aastased vastajad asetasid rõhu eesti kultuurist osasaamise võimalusele, mida koor pakub, nt „Eesti laul on eesti rahvas ja kultuur. Õpin oma perepuust ja hõimudest laulude kaudu" (kanadaeestlane, 27).

Kolmas muusikaga seotud küsimus puudutas otseselt laulupidu: „Mida Sa laulupeolt ootasid ja mida sellelt said?" Vastused olid eranditult täis vaimustust, laadis „Ma tahtsin, et see on vägev ja oli!!!" (eestlane ja kanadalane, 16). Vastused näitavad, et laulupidu andis

1) tugeva emotsionaalse sideme Eestiga, nt
   „I expected a day of great music, but got much more – strong emotional ties to Eesti" (Estonian-Canadian, 51).

---

[7] M. Jaanson oli 2005. aastal Toronto Peetri koguduses vikaarõpetajaks ning laulis kaasa mitmes eesti kooris.

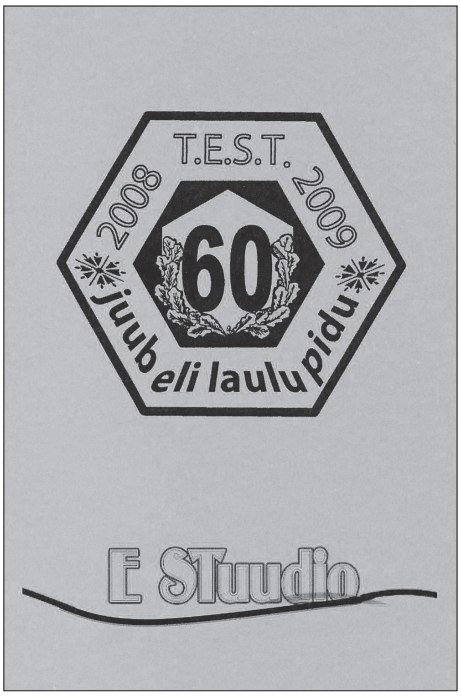
[8] Pilootuuringu teostasid teadurid T. Ojamaa, K. Labi, A. Valk ja K. Karu-Kletter. Uurimisgrupp on interdistsiplinaarne (musikoloogia+lingvistika+psühholoogia).

2) rohkem rahvuslikku uhkustunnet, nt
„I gained a sense of unity and more national pride“ (Estonian (Canadian), 20)

3) ühtekuuluvustunde teiste eestlastega, nt
„I got more than I expected, it was fantastic! I gained a sense of belonging“ (Estonian, Canadian, 19);
„Ootasin seda ühistunnet, mis on eesti tähtsaima rahvuspeo tulemuseks. Saingi seda. Eestlane olla on uhke ja hää!“ (eestlane, 19).

Eestis laulupeol käidud, hakkasid Toronto koori- ja koolielu juhtfiguurid ette valmistama laulupidu Kanadas. Oktoobris 2007 kirjutab E. Marten Eesti Elus:

> „Kuna järgmisel suvel suuremaid eestlaste üritusi kusagil ei toimu, siis on paras aeg asuda pühitsema Toronto Eesti Kooli 60. juubelit. Avaürituseks Toronto Eesti Seltsi Täienduskooli, Toronto Koolikoori, Seedrioru Suvekodu Seltsi, Põhja-Ameerika koore ja koolide koore kaasav „Suviharja Laulupidu“ laupäeval, 28. juunil 2008 Seedriorul. See kujuneks ka kõikide meie koolide õpilaste esmakordseks kogunemispäevaks igalt poolt, kus nad ka viibivad.“ (Marten 2007b)

Eesti Vabariigi 90. ja Toronto Eesti Seltsi Täienduskooli 60. aastapäevale pühendatud laulupeokontserdi kava

Seedrioru laulupeole tuli kokku 9 koori: Euroopa Eestlaste Koor, ESTudio Kammerkoor, Cantate Domino, Estonia Koor, TEAS Ööbik, Toronto Eesti Meeskoor, Toronto Eesti Seltsi Täienduskooli Koor ning muidugi ka Toronto Eesti Koolikoor, kelle dirigent R. Lindau-Voksepp oli ühtlasi laulupeo üldjuht. Laulupeo lõppedes üteldi kõigile kaaslauljatele jällenägemiseni XXV Üldlaulupeol Tallinnas, mis toimus juba järgmisel aastal. Toronto oli sellel laulupeol esindatud nelja kooriga: Estonia Segakoor, TEAS Ööbik, Toronto Eesti Meeskoor ja Toronto Eesti Koolikoor. Viimane on täie õigusega ära teeninud nii „reisikoori“ kui „laulupeokoori“ nimetused, mis meedias juba mitme aasta eest liikvele läksid, sest koori töökorraldus lähtub peamiselt suurüritustest:

„Viimasel ajal me oleme palju töötanud just laulupeo lauludega, sest me oleme nii tihti laulupeol käinud. 2004 me oli-

> me Eestis, 2005 me olime Lääneranniku Eesti Päevadel ja siis 2007 olime jälle Eestis ja siis 2009 jälle Eestis. Ja 2008 meil oli Seedrioru laulupidu, nii et me oleme 2003. aastast peamiselt laulupeo repertuaari laulnud." (Intervjuu, R.L.-V. 2009)

Eesti üldlaulupeod koguvad väliskooride hulgas populaarsust, lisaks väliseesti kooridele on laulupeoliste hulgas ka n-ö estofiilseid koore maailma eri paigust. Kõige raskemaks peavad väljastpoolt tulijad eesti laulude helikeelt – eriti uuemate oma. Hääldamisega saadakse hakkama ja sõnu mõistetakse osaliselt. Teisest küljest – just need omapäraselt kõlavad meloodiad muudavad eesti koorimuusika laulupeolistele paeluvaks (Leppik 2009). Laulupeolaulud muutuvad üha keerukamaks ka eestieestlaste arvates ning nende äraõppimine ei tundu paljudele kooridele lihtsalt mõnusa meelelahutusena. Enne 2009. aasta laulupeosõitu korraldas Eesti Lauljate Liit Põhja-Ameerikas George Westoni kontserdisaalis laulupeo eelkontserdi, kus tegid kaasa kõik Torontost ja Hamiltonist laulupeole sõitvad koorid. Eerik Purje põhjalikus ülevaateartiklis jääb silma ülalesitatuga sarnane ja pisut murelik mõte. Kirjutades Aare Kruusimäe ühendkoorilaulust „Maailma avastamine", märgib E. Purje, et seda monotoonset laulu, mis lõpeb õieti eimillegagi, ei hakka ükski koorilaulja kohe armastama, sellesse peab sisse kasvama (Purje 2009). Tegelikult on kogu kanadaeestlaste koorimuusika ajalugu üks suur näide sellest, kuidas inimesed tasahaaval võtavad omaks omaenese muutuvat muusikat. Seesama laulupeokontsert pakkus siiski rohkem positiivseid elamusi:

> „Mis julgustas, lisas indu ja tegutsemisiha? Kõigepealt muidugi asjaolu, et suurima vaimustusega laulis koolikoor. Teadmine, et mitmenda põlve väliseestlased laulavad oma esivanemate keeles, ei saa ühtegi rahvuslikult mõtlevat eestlast külmaks jätta. Need on tõelised mesipuu poole lendajad, sinise mere poole ruttajad. Siin on meie kingitus kodueestlastele, üks ausalt välja lunastatud rahvuslik veksel. [---] Oli südantkosutav märgata, et leidus üsna palju perekondi, kus kaks, mõnel juhul isegi kolm generatsiooni viibis korraga laval." (Purje 2009)

Koolikooriga on seotud eesti ühiskonna tulevik. Ühest küljest see annab sellele koorile torontolaste silmis erilise staatuse, kutsub esile erilisi kiidusõnu. Teisest küljest paneb see koorile ka erilise kohustuse olla olemas, sest kanadalased teavad hästi, et üheks oluliseks eestluse teguriks on koorilaul. „See ühtekuuluvus, ühine hääl, mida koorilaul just laulupidudel annab tunda, on asendamatuks tõukeks olla edasi eestlane" (Naelapea 2005b). Oma pikkade laulupeokogemuste toel kinnitab seda ka E. Marten:

> „Need lapsed, nad õpivad kõigepealt selle kava ja siis laulavad seda hea meelega laulupeol, sest et nad märkavad, et kogu eesti rahvas nagu laulaks nendega kaasa. See on ikka võimas sündmus. Sest ma vaatasin seda näiteks nüüd sellel viimasel laulupeol, et mõni laps ei tundnud ennast

päris hästi ja kahtles, kas lavale minna. Aga siis ikka viimasel minutil ütles, et ma lähen. Ta ei tahtnud sealt ära jääda, ma nägin, et ta nagu kohe peab seal laululaval seisma ja teistega kaasa laulma.“ (Intervjuu, E.M. 2009)

Toronto Eesti Koolikoor on end juba registreerinud 2011. aasta noorte laulupeole „Maa ja ilm“. Koolikoori koosseisus on alates esimesest laulupeol osalemisest 2004 kaasa laulnud:

Aleksa Gold
Aleksandra Isberg
Aleksandra Wilbiks
Alexia Marten
Anna Stahl
Annaliisa McConville
Anneli Tamm
Anneliis Põldre
Augie Riik
Brielle Migur
Elena Lepik
Eliis Voksepp
Elli Kipper
Emilie Tamtik
Emma Soolepp
Eva Kütti
Eva Oja
Heili Paluoja
Helle Wichman
Helmi Hess
Ingi Thomas
Ivi Lindau
Jaanika Kimsto
Julia Kuuskne
Juliana Bergen
Kaare Naelapea
Kaarin Lupp
Kaija Käärid
Kaili Kald
Kaili Werner
Kairi Hess
Kairi Vaikla
Kaja Wichman
Kassandra Hanslep
Katariina Jaenes
Kati Kiilaspea
Katriina Jaenes
Katrin Altosaar
Katrina Dobson
Katrina Sehr
Kenni Dobson
Kiira Liis Käärid
Kirsti Oja
Krista Tamm
Kristina Soolepp
Lehti Keelmann
Leiki Lomp
Leila Lomp
Liia Kajak
Liis Jakobson
Liisbet Valter-Kalm
Liivi Hess
Linda Veltmann
Maarika Hiis
Maarika Lepik
Madli Vahtra
Maiki Cyrwus
Mare Pikkov
Mari Wichman
Marielle Voksepp
Marissa Auväärt
Merike Hess
Merit Vahtra
Mia Cyrwus
Miina Bergen
Miina Yalle
Nicole Pede
Reet Hess
Roisin Giles
Sandra Martjak
Sandra Vanaselja
Seliina McConville
Seliina Raud
Serena Vilde
Silvi Raud
Siobhan Giles
Sonja Dobson
Stefani Viinamäe
Stephani Koop
Talvi Parming
Tiina Heap
Tiina Hiis
Tiina Paluoja
Tuula Heinar
Tuuli Hess
Vanessa Gold
Viiu Wichman
Õnnela Pukk
Adam Migur
Alar Cartan-Eljas
Aleksander Viinamäe
Andres Kimsto
Andres Müllerbeck
Elias Gates-Kass
Erik Makk
Erik Saun
Hendrik Jakobson
Henrik Kajak
Juhan Käärid
Juku Gold
Kalev Nisbet
Kalle Amolins
Karl Kuus
Kristjan Liik
Kristjan Müllerbeck

Kristjan Naelapea
Laani Heinar
Lauri Raudsepp
Lennard Spokowski
Mark Spokowski
Markus Eichenbaum
Markus Stahl
Martin Kuuskne
Martin Lehesalu
Mihkel Heap
Mihkel Jaenes
Mihkel Kütti
Miikael Tenno
Nicholas Forma
Nicholas Kazakoff
Riho Maimets
Robert Vilde
Roland Campell
Sven Wichman
T. J. Timusk
Taavo Nisbet
Taavo Tralla
Tarvo Kuus
Tomas Vilde
Toomas Kimsto
Toomas Saun
Tõnu Tombak
Veiko Parming
Vello Keelmann
Wesley Thomas (Kaunismaa)

How choral singing helped to create a positive image of Estonians in Canada

When a Canadian wants an overview of his country's multiculturalism, then the easiest way is to look up "Multicultural Canada" on the Internet. There one finds a chapter titled "Estonia" in which Karl Aun defines Estonians through their theater, folk-dance, sports activities, literature and network of schools. Usually introducing oneself starts with the most important characteristic. The chapter "Estonia" starts with a reference to the Estonian love of singing:

> "It is conventional wisdom among non-Estonians that when Estonians get together they like to sing. Historically, the tradition formed the basis of formal choir singing. Music, drama, and literature in general, and choir singing in particular, were hallmarks of the nineteenth-century national awakening. Every small community established its own choir. In the national Song Festivals hundreds of choirs and orchestras joined into one mighty ensemble." (Aun s.a.)

The Estonian choral tradition was started more than a hundred years ago. This didn't develop in a vacuum, for at the beginning of the 19th century choral singing was becoming very popular in Central Europe. Germany and Switzerland were organizing song festivals or large communal choir concerts. The new custom was brought to Estonia by the Baltic Germans. The first Estonian choirs were founded by the mid-19th century and the first nationwide Song Festival took place in 1869. This is regarded as the most significant event in Estonia's cultural history.

In that Song Festival program there were works by Beethoven, Mozart, Brenner, Mendelssohn, Kreutzer, Geissler, and as well, songs by other Austrian and German composers. However, there were only two Estonian songs. Estonians had their own choirs, but not their own songs – Estonian national music was just starting to develop. The choral movement now triggered the composers into action. By the 1938 Song Festival there were only two songs which were not by Estonian composers. Likewise, the number of singers had increased. While in 1869, 800 men participated in the Song Festival in Tartu, by 1938, in Tallinn, there were 20,000 choristers. The Song Festival had become a huge two-day cultural event, which due to the number of participants could only take place outdoors. For this purpose special song festival facilities with outdoor stages were built in Estonia. Eventually song festivals were held regularly every five years until WW II, when Estonia was occupied by the Soviet Union.

After the war the choirs revived their activity under the changed circumstances and the first Song Festival took place in Tallinn in 1947. Little changed in the Song Festival's basic format, which had evolved during Estonia's independence. The festival still lasted two days. The singers still marched to the festival grounds in a procession to begin the opening ceremonies. While at the 1938 Song Festival the President, Konstantin Päts, of an independent Estonia spoke and the people sang the national anthem of Estonia, at the 1947 Song Festival the Chairman of the Presidium of the Supreme Soviet of the Estonian Socialist Soviet Republic and the First Secretary of the Central Committee of Estonian Communist Party spoke and the people sang the anthems of the Estonian Socialist Soviet Republic and the Soviet Union. The format was the same, but the content had changed. In place of a chorale, which had traditionally been the opening piece in the program, now a Song Festival Cantata with ideological content appeared. Some aspects of the Song Festivals from the time of an independent Estonia were preserved. National choir classics by Estonian composers (e.g. M. Lüdig, C. Kreek, M. Saar, E. Võrk, A. Kapp, M. Härma and others) never disappeared from the Song Festival program and it was these works in particular which maintained the general impression that things were as before. Later, works by younger composers were added to the program. While the content often was Soviet-like, many of the new songs also had Estonian folk-song roots, which was favored during both independence and occupation.

During WW II many Estonians took refuge, mainly in Sweden and Germany. Among the exiles were professional musicians, previous Song Festival organizers and choristers. The first choir in exile was founded by Roman Toi in Thorn, with former colleagues from his radio broadcasting days. It only lasted for a short time because the refugees moved elsewhere. As the refugees settled in DP Camps, choirs which lasted several years were founded. In Geislingen (Germany) Elmar Reebs founded a men's choir and Meeme Mälgi started a mixed choir, both in November, 1945 (Hirvesoo 1996: 166). These two evolved into Geislingen's largest choirs, the Estonian Men's Song Society, later conducted by Roman Toi, and the Geislingen Estonian Mixed Choir "Runo"[1] (which also had a women's auxiliary), later directed by Udo Kasemets (Laulupeo juht[2] 1947).

> The Estonian Men's Choir has been established by former male choir members assembled in a Displaced Persons [DP] Camp. The purpose of the choir is to foster fellowship between Estonian male choristers who work for the advancement of choral singing and to promote Estonian culture. In October of 1946, 67 members belonged to the choir. The rehearsals took place two or three times a week and usually lasted two or three hours. The goal of the Estonian Mixed Choir in Geisilingen was to offer

[1] *Runo* is an ancient Baltio-Finnic folk song genre.
[2] Song Festival Program

> cultural entertainment to song-loving compatriots and to acquaint their foreign friends with Estonian songs, thereby deepening the understanding of Estonian culture and patriotism abroad. In September of 1946 there were 102 members in the mixed choir (72 women and 30 men) (Yearbook 1945–1946: 271–272).

When there were enough choirs, Song Festival organizing started. In 1946, Altenstadt's DP Camp's Estonian Independence Day celebration included a Song Day. (Toi 2007: 153–154). After that preparations began for a more ambitious event.

> In April 1946, the Estonian Choirs' Center [Central Organization] in the U.S. Zone [of Germany] has been established by the organizers of the Geislingen Summer Days [Festival] in August of 1946. The immediate aims are:
>
> to establish contacts between the individual choirs and to coordinate their activities;
>
> to publish and distribute music [scores];
>
> to provide the performances of the various choirs;
>
> to establish and manage a music archive which will contain choir literature, clippings from newspapers, reports on the activity of choirs, photos and concert programs.
>
> Twenty-six choirs registered as members of the Centre. The Centre has successfully prepared and carried out the Singing Days. The Singing Days were held in Altenstadt on May 25–26, in Geislingen on August 3–4 1946, as a part of the Summer Days, and in Augsburg in 1947. Those were outstanding events in Estonian refugee life and proved to be a grand demonstration of Estonian choir singing abroad (Yearbook 1945–1946: 221–223).

In their structure the Estonian Song Festivals in the German DP Camps were the same as pre-war Song Festivals in Estonia. National choir classics continued to dominate the repertoire. An innovation was the added works of young refugee composers (R. Toi, U. Kasemets, V. Loigu). The musical elite assembled in the big Geislingen refugee camp later moved on to Australia (e.g. A. Pruul, E. Reebs), the USA (e.g. A. Kasemets, M. Mälgi, V. Loigu/Loigo) and to Canada where R. Toi and U. Kasemets settled in Toronto in the early 1950s.

In 1948, the first Estonian countrywide Song Festival in Sweden took place in Stockholm. The format and musical repertoire were similar to the Estonian-German Song Festivals. Thirteen mixed choirs and three men's choirs participated. The largest choirs in Stockholm were the Estonian Men's Choir (conductor Eduard Tubin), Juhan Aavik's Choir and the Stockholm Estonian Youth Mixed Choir (conductors Olav Roots and Harry Kiisk) (Kava[3] 1948). In the 1940s

[3] Program

almost 100 musicians fled to Sweden, among them were composers, conductors, instrumentalists and singers, who, if possible, tried to continue their line of work in their special fields (Kiisk 1948). At the beginning of the 1950s, due to uncertain political conditions, many Estonians moved onward, mainly to Canada and the USA. The Toronto Estonian musical community benefited from the arrival, from Stockholm, of such notable musicians as Helmi Betlem and Kaljo Raid, who both contributed to the development of its music scene. Toronto was fast becoming the cultural center of Estonians abroad.

The rupture between the Estonian music scene in the homeland and that in exile hindered the evolution of Estonian culture as a whole, but the beginning of Estonian music in exile had its positive side. Concerning the Estonian Music Week which took place Geislingen in 1948, the German music reviewer Fred Hall wrote:

> "The misfortune that [Estonian musicians] have lost their homeland and have been forced to live abroad will perhaps turn out to be fortunate, because, by having to leave the seclusion of a small country, it will be easier to connect with the international world of music." (Hall 1948)

Young composers became acquainted with global trends which brought freshness to Estonian music. Furthermore, concerts given to international audiences in DP Camps provided the opportunity to demonstrate that Estonian culture belonged to a Western tradition, not in the east, and that it could exist as an equal alongside the cultures of the free world. The strategy of enhancing the Estonian reputation by promoting its culture was begun in the DP Camps and was refined in the new lands where Estonians settled.

In a review of Estonian choral music in exile, it becomes clear that of all the choirs founded abroad after WW II, the men's choirs have survived the longest. For example, after leaving Germany, Estonians founded the first men's choir on board a ship headed for Australia. The year was 1947 and the trip lasted 41 days. Choir rehearsals became a type of therapy during the enforced inactivity aboard the ship. The men who started singing at sea evolved into the Australian Men's Choir. The founder and director, Elmar Saarepere, is now the honorary conductor and is retired in the Estonian Village in Thirlmere, near Sydney. The present vocal coach is Inno Salasoo, who was a child when the choir was founded (Interview, I.S. 2011). In reality, because there are so few members, the Australian Men's Choir shouldn't be called a choir anymore, but the choir spirit lives on. All male choristers in the Estonian Diasporas, when they introduce themselves, say, "I'm a male chorister". This simple sentence actually implies a mix of mission and brotherhood felt by older singers and likewise a sense of pride in the national male choral traditions which had developed before WW II. Men's choirs have retained their supremacy abroad to this day. They are the oldest, have the most prestige and the singing has always been accompanied by their members being actively engaged in patriotic Estonian community activity.

In 1950, men's choirs were founded in New York and Toronto. Their traditions and repertoire are similar to that of the Australian Men's Choir because all three started in Germany. Presently there are only 15 members left in the New York Men's Choir. The conductor is Erik Veski and the assistant conductor is Katrin Kuuskne-Veski – a former Torontonian. The **Toronto Estonian Men's Choir** (TEM)[4] has turned out to be the most dynamic of all. This is confirmed by the fact that since 1994 the TEM has participated in all the Estonian Song Festivals in Tallinn and younger singers have joined the old-timers.

The idea of the TEM was started by August Kiilaspea and he was the first conductor. When he arrived in Toronto from Germany he found that other men from the former Geislingen Estonian Men's Choir, which Roman Toi had conducted, had preceded him. The men were ready to continue singing in Toronto (Kiilaspea 1971). In half a year the choir already had 74 singers (Ole 1971). Since Estonians did not yet have their own community center, rehearsals were held mainly in St. Andrew's Estonian Evangelical Lutheran Church. The choir "paid rent" for rehearsal space by performing during church services (Kook 1994).

Estonian men's choir classics (pre-war songs) formed the main part of the repertoire. Most of them describe the beauty of the homeland and Estonian aspirations to be a free nation. As well, there are songs which get their patriotic sentiment from folk-song themes. Similar songs, which suited the men's choir's patriotic purpose, were later created by composers in exile. The first concert took place on April 27, 1951 in the United Nations Foundation Auditorium (ME 25.04.51a). The newspaper "Meie Elu"[5] (02.05.51) reported that the TEM concert developed into a major event in our colony and attracted an audience of 700. The concert was in three parts: the choir performance, the guest soloist, and then again the choir. Other choirs started to use a similar concert format and it developed into a tradition which continues to this day. The TEM is the only Toronto Estonian choir to number their concerts on the program. The hundredth concert took place in 1974 which shows that on average there were three or four performances per year.

In 1952, the TEM invited Roman Toi, an ideal candidate, to be the conductor. His earlier experience, personal connections and boundless energy turned the TEM into the premier Estonian men's choir in exile. This soon caught the attention of non-Estonians. The TEM was invited to perform at a concert organized by the "The Toronto Daily Star" at the Centennial United Church. Later, "Vaba Eestlane"[6] reported that: "The Estonian performance was a great success and that thousands of Canadians were made aware of Estonia, which is to be highly regarded from a national public relations viewpoint." The author is con-

[4] TEM = Toronto Eesti Meeskoor [Toronto Estonian Men's Choir]

[5] "Meie Elu" [Our Life] was an Estonian-Canadian weekly founded in 1950.

[6] "Vaba Eestlane" [Free Estonian] was an Estonian-Canadian bi-weekly founded in 1952.

vinced that performances for English-speaking Canadians will help create useful connections within Canadian society and participation in a multicultural society shows that Estonians didn't come to Canada only to take advantage of it, but to contribute to it as well. "On the contrary – Estonians are capable of enriching Canadian culture" (VE 29.11.52). The noisy international public gathered at the Centennial United Church listened to the men's songs in hushed silence and then acknowledged their successful performance and the old-world music traditions with thunderous applause. That opened the gate into Canadian society and was followed by a string of performances at concerts and radio broadcasts.

The men's choir used all possible means to enhance the reputation of Estonians in Canada. Emphasis was placed on appearance. The singers wearing tailcoats looked impressive. As well, the content of the songs was important. So that a non-Estonian listener would better grasp the Estonians' background, why they had come, their nature and their aspirations, English translations of the songs were added to the programs. This tactic worked. The fact that Estonians were accepted by Canadians was confirmed by the CFRB music director W.A. Campbell's foreword in the men's choir concert program:

> "We welcome, with a deep sense of gratitude, all new Canadians here tonight. They have come to a country of opportunity and equality. They have turned their despair and frustration into hope and fulfillment. They are molding yet another link between the varied cultures of this great country, recognizing in it the conditions of their own greatness." (Kava, TEM 1956: 17)

The choir's customs evolved during the first five years. Every spring it gave a concert, for which Toronto's famous Massey Hall often was rented to accommodate the large audiences. In 1956, some of the men's choir members formed a little instrumental group. This later became the Estonia Orchestra that Uno Kook conducted (Eerme 1971). Together with the orchestra, the men's choir started to organize popular concerts with lighter programs.

The statistics show that for 20 years the favorite composers were Mart Saar and Konstantin Türnpuu (both represented with 8 songs), Evald Aav and Roman Toi (7 songs), Enn Võrk (6 songs) and Tuudur Vettik (5 songs). Popular too were Finnish composers (T.Kuula, A. Maasalo, O. Merikanto, J. Sibelius) and the program often included E. Grieg's, "New Fatherland" – songs of the north have always been dear to Estonian choirs. However, in order to acquire new repertoire, the New York, Toronto and Stockholm men's choirs held joint songwriting competitions. (VE 15.01.55). While R. Toi was the conductor, some songs written in Soviet occupied Estonia appeared in the programs. Cultural ties with the homeland from 1950–1980 were limited due to political differences, but music composed in Estonia did arrive in Toronto through different channels. One possible route was through Finland, to be brought to Canada by Finnish choristers. Toronto conductors also used personal contacts, relatives and childhood friends.

Villem Kapp's "Northern Shore", which by its content and musical style was ideally suited to the TEM, was added to the men's choir repertoire this way (Interview, R.T. 2008), even though it was created on the "wrong" side of the border.

In 1964, the men's choir undertook a European tour which took them quite close to the northern shore described in their songs – the first concert took place in Helsinki. There were many sponsors because the idea of an European trip aroused nationalism. Such a trip at that time was a brave undertaking. Funds were raised in various ways. An Estonian art auction was held. The women's auxiliary of the men's choir was founded and they organized a fashion show of Emile Furs Ltd. The furs were priced from a few hundred to $4,250 (VE 04.03.64). The trip was worth the effort. Officially the men's choir represented Canada in Europe (the honorary patron was the Canadian Prime Minister L. B. Pearson), however performances in Stockholm, Gothenburg, Stuttgart, Paris and London served the purpose of uniting Estonians abroad. The exception was the Helsinki concert, with which they endeavored to let Estonians in the homeland know that Estonian men's songs continued to live in the free world. Rumors of the TEM's tour really did reach Estonians through Finnish mediation, although generally Estonians knew very little about Estonian-Canadian choirs. Professors Kuno Areng and Olev Oja explain:

> "I knew about the TEM from someone who had been to Canada or America and had heard something. More precisely, it was known that there was a man such as Toi who lives in Canada and conducts choirs there, amongst them the Estonian men's choir." (Interview, K.A. 2010).

> "Of course I had heard that the TEM exists, but how they sang, I couldn't imagine. Now, when I look at old photographs, I can see that they were truly an impressive-looking choir which probably sounded grand." (Interview, O.O. 2010)

The European tour brought one era to a close. The TEM had matured musically and insured its leading position among choirs abroad. In 1975, the stability of the choir was undermined. Roman Toi went to Europe to further his music studies and passed the choir baton on to Harri Toi. In 1980, there was another change as Asta Ballstadt took the conductor's position (VE 19.06.80). Illness shortly forced her to leave and temporarily Uno Kook shouldered the conducting responsibilities. Finally a new conductor, Charles Kipper, was found for the choir and he came and stayed. In 1980 C. Kipper was at the beginning of his musical career. His serious interest in men's choral music started in 1978, not in Toronto, but in Estonia where he met maestro Gustav Ernesaks:

> "Ernesaks wished to know how our choirs function, how many singers there are and what their standard is. That was his first theme. Then the conversation turned to Estonian choirs and I was interested in the RAM

> [Estonian National Men's Choir]. My father had brought me records after the 1969 Song Festival, from which I heard for the first time in my life powerful Estonian men's singing. That style has influenced how I have interpreted music when I have conducted the Toronto Men's Choir. The Estonian performances have given me a standard which I strive for here in Toronto. Throughout, my passion has been men's choral song." (Interview, C.K. 2008)

Roman Toi tried to lessen the rift between the TEM and the homeland. Charles Kipper, who belonged to the next generation, managed to do that. Under Toi's leadership the choir visited the north shore of the Gulf of Finland. Kipper took the choir across the gulf to Estonia. In 1990–91 the political changes in Estonia were fast and unpredictable, freedom seemed within reach. In January of 1991, the TEM celebrated its 40th anniversary. The concert in honor of this event became a fund-raising concert for Estonia instead because the choir donated its profit to the Estonian Central Council to support the struggle for independence (ME 17.01.91). As a next step, the men's choir decided to organize a concert tour to Estonia to fulfill the longtime dream of singing Estonian songs in the homeland, now under its own flag. (ME 27.06.91). The trip motivated by patriotism took place in July 1991 – less than a month before Estonia regained its independence. The next trip took the TEM to the Estonian Song Festival and that undertaking helped overcome the short crisis in membership which afflicted the now middle-aged choir. The appeal for new choristers, "to participate in the finally jubilantly free Estonia's largest national festival" (Paara 1993a), brought the choir new members which restored the balance between the voice types and improved the quality of the choir. The choir learned new songs which had been composed by younger Estonians and sounded quite different from pre-war choir songs. The TEM has now participated four times in Estonian Song Festivals and when the men march in the long Song Festival Procession, people take note. The TEM during its trips has performed concerts in various locations in Estonia and Estonians no longer only know about them by hearsay, their existence has turned into reality.

In addition to the TEM, another men's choir was active for a short time in Toronto, however, due to the multitude of choirs and the TEM's dominance, it fell by the wayside. In the late 1950s, the St. Andrew's Lutheran Church mixed choir disintegrated and the **St. Andrew's Lutheran Church Men's Choir** took its place. A men's choir was favored at the congregation – Pastor Otmar Pello sang in the TEM. Heino Elken took on the conducting duties of the congregation's male chorus. In 1964, Harri Toi, who later applied his experience to conducting the TEM, replaced him. The men's choir was active with secular music as well. During the choir's short history the high-point was performing in the 1969 Estonian Song Festival in Toronto, with which the Estonian community celebrated the 100th anniversary of the first Estonian Song Festival. When the congregation's mixed choir started again, the men's choir disbanded. A men's

choir has also functioned from time to time at the Estonian Baptist Church under P. Piil, K. Raid, H. Lindström, M. Wilbiks and C. Kipper. The performances were limited to within the congregation three or four times a year: Epiphany, Good Friday, Estonian Independence Day and All Saint's Day. (Kaups 1999: 27). The male choral tradition is still upheld by the Toronto Estonian Men's Choir, in which over 300 men have sung during the past 60 years.

On April 20, 1951, less than a year after the founding of the TEM, the **Toronto Estonian Ladies' Choir** (TEN)[7] was founded. People engaged with choral music know that the musical scope for women's choirs is limited: the lyrical songs suited to this group lack the inspiring power with which men's choirs can stir the audience. Women's songs simply are feminine. In spite of this, this choir became one of the most progressive choirs among Toronto Estonian choirs of its time.

The choir founders invited Udo Kasemets to be the conductor (ME 25.04.51) and that step was a determining factor in shaping the nature of the choir. U. Kasemets had already been active as a choral conductor in Geislingen. Along with him, several of Kasemets' former female choristers, who wished to continue singing, had now also settled in Toronto and its surrounding area. The women circulated the idea through the Estonian newspapers and by word of mouth. Relatives, friends and neighbors were invited to join (Interview, V.M. 2009).

The earlier choral experience of the women allowed the work to begin quickly. The choir rehearsed at the Hungarian House, and later in the Church of All Nations (ME 09.05.51). The first public performance took place only two months after the founding in Bathurst United Church, where Estonians commemorated their national day of mourning, Deportations Day. The program was appropriate for the event; J.S. Bach and R. Tobias' sacred music and U. Kasemets', "Small Requiem in Memory of Estonian Victims of Terror" (Kava, TEN 1951), which he had written while in Germany.

The women's choir soon reflected the conductor's different attitude towards music. In 1948 in Geislingen, U. Kasemets wrote on the occasion of the third anniversary of the Estonian mixed choir "Runo":

> "Future generations must, from their mothers and fathers over time and space, inherit the smoldering coals from the magic hearths of our song and carry them with shining eyes to the carefree and happy land of youth. Mothers and sisters must preserve in their souls the most golden fabric woven from the melodies of our heart, so that never will the golden sounds of Estonian song be extinguished from hearing ears." (Kasemets 1948)

Such appeals were not unusual in the context of the circumstances which surrounded Estonians in exile in the 1940s. Those appeals mobilized people to pa-

[7] TEN = Toronto Eesti Naiskoor [Toronto Estonian Ladies' Choir]

triotic activities and offered moral support. However, there is no equal to Kasemets' grandiloquent style. In Toronto his fondness for national romantic ideas became apparent above all thorough the choice of repertoire for the women's choir, but new directions appeared shortly. In 1952, the TEN performed at the Multicultural Week at the Royal Ontario Museum. To introduce Estonian music the conductor chose choral compositions based on folk-songs and offered them to the public as Estonian folk-songs. "Meie Elu" (23.01.52) wrote that the choir conducted by U. Kasemets is dedicated to propagating Estonian folk-music and turning it into contemporary music. The reference to contemporary music indicates that Kasemets' searching spirit had lifted its eyes from the patriotic realm and had started to look around, searching for something innovative. Evidently these new influences came from North American culture. The choir and conductor evolved quickly. We can see that one of the reasons for this change is that Kasemets didn't work at some other job to make a living – he only dedicated himself to music. He composed, wrote music critiques, organized musical events and taught music. For ten years the women' choir was one of the means for showcasing Kasemets' musical credo in the Estonian community.

There were always large audiences for the women's choir concerts because the programs were designed with exceptional originality. An analysis of the changing repertoire shows a step by step distancing from patriotic-romantic choral music. This is at the same time obvious and concealed. The choirmaster chose songs with the aim that they offered a musical experience, but at the same time satisfied the refugees' need to be proud of being Estonian. As well, Kasemets brought world classics into the concert programs. This was done by other choirmasters as well, but Kasemets directly tied the world classics to the idea of Estonian patriotism. In 1953, for the spring concert he chose passages from G. F. Handel's oratorio "Judas Maccabaeus" and gathered them all under the title, "Freedom Song" (Kava, TEN 1953). With this Kasemets wished to emphasize the Estonian aspiration for freedom while at the same time showing that freedom is a European human value or to expand further – Estonians are a part of something larger. Kasemets' idea is still valid today.

By 1956 the women's choir had existed for five years. During that time the choir had offered the public works by both older and younger generation composers of Estonian heritage. The older generation was represented by M. Saar, R. Tobias, C. Kreek and A. Kapp, whose songs were very familiar to all Estonians and whose songs belong in the repertoire of other choirs as well. Younger generation composers were represented by E. Tubin, K. Raid and U. Kasemets, who all lived in exile. The women's choir favorite at this time was E. Tubin, whom Kasemets called the Estonian music "rebuilder" because Tubin's music leaned on the foundation established by A. Kapp, R. Tobias, M. Saar, C. Kreek and H. Eller, who had been Kasemets' teacher at the Tallinn Conservatory (VE 26.10.55).

In the mid-1950s U. Kasemets began to compose more music, but it was mainly instrumental. In 1956, during the women's choir concert, his "Trio" for violin, cello and piano made its premiere.

The critic praised the choir's program and its musical quality, but clearly expressed a negative view about the "Trio" which was said to have nothing to say to the audience (VE 09.05.56), since the musical style was too modern.

Like all Toronto Estonian choirs, the women's choir had its social purpose. As time passed, this purpose fell by the wayside and the choir focused on its musical mission. New compositions began to dominate and the women's choir's main purpose became the introduction of young refugee composers to a wider audience (VE 01.05.57). Kasemets included choral songs by L.Virkhaus (Boston), A. Sõmer (Detroit), K. Raid and L. Avesson (Toronto) in the program. His own compositions were represented by instrumental pieces. The media praised the choir songs and continued to criticize Kasemets' too avant-garde sounding pieces (VE 08.05.57) The final change in Kasemets' musical activity was about to happen and was already clearly evident. With the support of his instrumental compositions he started to distance himself from the patriotic-romantic axis around which all Estonian musical activity swirled.

In 1958, the women's choir collaborated with the New York Estonian Educational Society Women's Chorus. Joint concerts took place in New York and Toronto, conducted by Udo Kasemets and Frederike Tanner.[8] In the program of the combined choirs were songs by A. Kapp, R. Tobias, E. Võrk and M. Saar. The TEN in their individual performance offered songs from young composers (Kava, TEN 1958). If we compare the repertoire of the two choirs, then it is evident that the majority of the TEN's program is by contemporary composers while the New York choir repertoire is thoroughly traditional. In the next season this tendency intensified. A statistical review shows that in seven years the TEN had performed more than twenty pieces written by young composers in the free world (VE 04.03.59).

The Toronto Estonian Ladies' Choir wasn't just an Estonian choir which offered musical entertainment to the local Estonian community. The TEN's activity caused further discussions about what direction Estonian choir culture should take. Kasemets had opened the debate with his differing principles of composition. L. Avesson (who studied with J. Weinzweig) supported the contrapuntal principle. K. Raid (who studied with H. Eller and furthered his studies with D. Milhaud and C. Jones) put the emphasis on Estonian folk-songs as the main source of inspiration for his work. A. Sõmer[9] was a proponent of the spe-

[8] F. Tanner studied conducting at the Tallinn Conservatory and after emigrating worked as a choir and orchestra conductor in Germany and later in New York. (VE 05.11.58).

[9] A. Sõmer studied piano and the pedagogy of music, but not composition. By the time under discussion he had defended his Master's Degree with the thesis, "Stylistic Changes in the Madrigals of Monteverdi" (EMBL 2008: 335).

cifics of a free rhythm style, which he had used in his vocal music (VE 11.03.59). It was up to the TEN to vocally demonstrate the various principles.

In 1960, the women's choir made a record and the choir performed in the renowned Baltic Concerts series in Boston. The program was contemporary and more international in scope compared to previous ones. Some parts of the Montreal composer Gabreil Charpentier's work "Messe I" were performed, as well as John Weinzweig's "To the Lands Over Yonder" (based on Eskimo folk-songs), Aaron Copland's "Simple Gifts" and "Ching-a-Ring" (based on American folk-songs). Kasemets characterized Copeland as the Canadian Weinzweig[10] because both championed the survival of various folk music and used it in their new sounding works (Kava, TEN 1960a). Kasemets' interest in patriotism in music did not wane, but he started to advocate a different approach to the use of folk-music in professional creative works.

At the Boston concert U. Kasemets attracted attention above all as a talented choral conductor. The New York's "Vaba Eesti Sõna"[11] critic E. Kalam wrote about a sophisticated musical taste which was reflected in Kasemets' interpretations (Kalam 1960). The TEN had reached its prime, but in Kasemets' future plans there was no longer room for Estonian choir activity. He wanted to dedicate himself to composing music which would surmount the narrow confines of ethnicity. "He left the Estonian community for Canadian society, he went over to avant-garde music, so we also lost a very good composer," commented a choir founder, Virve Mathias, about the situation (Interview, V.M. 2009).

The women's choir wanted to continue singing, so Kaljo Raid replaced Udo Kasemets, but Raid's tenure was short, for the the women's choir was and remained Udo Kasemets' choir. In 1960, the Toronto Estonian Ladies' Choir activity ended. Many well-trained singers joined other choirs and took along a small part of Kasemets' mentality with them.

For a few years the women's choral tradition continued at the St. Andrew's Lutheran Church where Eduard Tobreluts conducted the **St. Andrew's Church Women's Choir**. The choir started with 18 singers, but quickly grew to 44 members. The repertoire was both sacred and secular and the choir performed often. The female choristers in lovely folk-costumes were in demand outside of the church services as well. However, since congregations seem to prefer mixed choirs, this women's choir soon ceased its activity.

For more than 10 years the mixed choirs were dominant in Toronto. A new women's choir, the **Toronto Estonian Pensioner's Club Women's Choir** was founded in 1975. When Estonian refugees had arrived in Canada the majority were middle-aged. As time went by, people aged and by 1970 the pensioner's

[10] Years later Kasemets is often talked and written about as the Canadian John Cage.
[11] "Vaba Eesti Sõna" [Free Estonian Word] is an Estonian weekly founded in New York 1949.

club had become the largest Estonian organization in Toronto. The club operated in the Estonian House, but was also known outside the Estonian community. On its 10th anniversary the club was greeted by Toronto councilman Alderman T. Wardle, who emphasized the great contribution made by Estonians in the development of the city and for enriching its cultural life, in which the club's women's choir had a part (VE 26.02.80).

The Pensioner's Club Women's Choir was founded on the initiative of Elfriede Loosberg. The first conductor was Artur Mets (ME 31.05.90) and the first concert took place on Feb. 19, 1976 (ME 28.09.95). This women's choir usually performed at the club's own events where the audience varied between 300–400 listeners. In the context of the Toronto Estonian community in the 1970s, this was a good-sized audience. At club events the choir performed mini-concerts consisting of five or six songs. Included in the programs were the well-known works by A. Topman, E. Võrk, K. Türnpuu, as well as songs by other composers.

At first the choir faltered because conductors changed frequently. In 1978, when A. Mets died, K. Karuks (VE 08.06.78) temporarily replaced him, and then came O. Haamer. In the same year the choir migrated into E. Tobreluts' (ME 31.05.90) hands and onward from him to L. Pilt, who stayed with the choir for a longer time (VE 21.11.78). The crisis passed and new choristers with previous experience from other choirs joined. The repertoire wasn't demanding. There was a preference for songs based on Estonian folk-melodies which everyone liked. Patriotic songs were also in the program.

In 1980, Leida Pilt left and Paul Tammeveski replaced her. He accompanied the singers on the piano and from time to time the women even had a chance to perform with a small wind-orchestra conducted by Alfred Kelder (VE 27.12.84). These changes added freshness to choir activities. In 1980, a women's rhythmic gymnastics group was added to the pensioner's club and this made it possible for songs to be combined with the gymnastics routines (VE 16.03.82). Women's rhythmic gymnastics has been just as popular among Estonians in exile as choral singing and those two activities are often a part of larger festivals.

In 1985, the Pensioner's Women's Choir had yet another new director, a young, experienced Margit Viia (later Maiste) (VE 26.11.85). The musical level improved and the choir started to organize club nights with a humorous mixed program which was a major change from the earlier routine. In 1990, new Estonian songs appeared in the program (ME 27.09.90), but the familiar songs still dominated.

During 20 years of activity the choir never complained about a shortage of members. More women kept joining and with that the choir's ambitions grew. In 1999, a notice to female choristers appeared in the papers which invited them to join a new women's choir under the direction of M. Viia-Maiste. The debut of the new women's choir took place that same year in October and the choir carried the same name as the choir in the 1950s under U. Kasemets: Toronto Estonian Women's Choir (TEN). In reference to this "Meie Elu" wrote:

> "Women's Choir? Where did that suddenly come from? Thus asked many. However, the matter isn't so complicated and surprising. The Pensioner's Club Women's Choir ended their activity under the Pensioner's Club name." (ME 27.10.99).

Long-time chorister, Ludmilla Ots commented:

> "The Pensioner's Club could no longer support us financially, but we didn't want to stop singing, so we decided that we would continue to sing, at our own expense, simply as a women's choir. So now we have two women's choirs, the one that existed many years ago and the one which developed later out of the pensioner's club women's choir." (Interview, L.O. 2009)

The **Toronto Estonian Women's Choir** (formerly the **Toronto Estonian Pensioner's Club Women's Choir**) also wanted the name change to show that all women were welcome, including those who weren't pensioners yet. The choir joined the Estonian Singers Association of North America and proceeded to prepare to participate in ESTO[12] 2000, expanding its activities outside the narrow confines of the pensioner's club.

From 2000 on, the choir's activities took on a seasonal nature. The advertisements invited the public to move into fall or spring with song, depending on when the concert was taking place. The repertoire was chosen according to the season, for Estonian choral music is rich in songs about nature. By their format the concerts started to remind one more and more of family gatherings with a homely atmosphere (ME 29.11.00), however, in a few years the choir membership dwindled and public interest decreased. At the 2004 concert "Into Spring with Song" there were only 10 women on stage and there was a sense that the end was imminent. Times changed quickly and the taste for entertainment did too. The Toronto Estonian Women's Choir managed to sing under its new name for five years and then in October of 2004, at the Estonian House, they announced their decision to end their activity (Aleve 2004). The choir's greatest appeal was its lack of pretensions. They did not try to offer the public a highbrow musical experience, but simply a pleasant pastime, concluded Eerik Purje about the choir's essence in "Eesti Elu"[13] (2004).

The idea of a new women's choir had been raised just before the pensioner's choir became a women's choir. At the Estonian women's sororities' Candelmas gathering in 1994 there was an academic presentation about Miina Härma's work, followed by a short concert of her songs. When the singing was finished, Asta Ballstadt spontaneously presented the idea of creating a women's choir because the women's singing had sounded so nice. The idea hung in the air, but

[12] Estonian World Festival
[13] "Eesti Elu" [Estonian Life] is an Estonian-Canadian weekly.

ended with the formation of a new mixed choir the following year (Interview, A.B. 2008).

The majority of choirs in Toronto have been mixed choirs. Among these are amateur and church congregation choirs.[14] Some call themselves youth choirs, but they are still mixed choirs. Several mixed choirs have functioned simultaneously and hence the competition among mixed choirs has often been intense. There is a limited number of good singers, even in a large Estonian community such as Toronto.

The first mixed choirs were attached to church congregations. In Toronto there are several Estonian congregations, St. Peter's Estonian Evangelical Lutheran Church of Toronto (founded 1948), St. Andrews Evangelical Lutheran Church of Toronto (1949), the Estonian Baptist Church (1949) and the Estonian Orthodox Church (1952). Choral music is an important component at all church services, but for various reasons church choirs were started several years after the congregations were founded. In spite of this, not a single church service has been held without music. In Lutheran churches the congregation sang, and among Estonians one could always find competent organists who fulfilled the congregation's musical needs. Even the Orthodox congregation, where organ playing, because of liturgical rules, is quite unusual, followed the same route initially. Several amateur choirs in the early years of exile rehearsed in the Lutheran church halls and "paid" their way by participating in the more important church services. Therefore, founding the church's own choir was not a high priority, for congregations had other problems to solve in establishing themselves in a foreign land.

The Baptist congregation was the only one which founded the church and the **Toronto Estonian Baptist Church Mixed Choir** at the same time (Vaikla 1999: 5; Kaups 1999: 25). Also, it is the oldest Toronto mixed choir which is still functioning today. In 60 years the singers have changed and there have been eight conductors: Priidu Piil, Richard Kaups, Peeter Kaups, Kaljo Raid, Thomas Kirves, Viljar Weiman, Marika Wilbiks and Charles Kipper. Kaljo Raid is known in music circles foremost as a composer and cellist, but he has had a particular role in the musical life of the Baptist congregation. In the Baptist Church on Broadview Avenue there was a recording studio where the radio program "Voice of Freedom" was recorded. Most of the content was prepared by Kaljo Raid with the help of sound engineer Einar Eistrat. Raid had the congregation's choirs perform on the programs (Raid 1999: 24) and so, their music was broadcast more widely than that of other congregations. Additionally, 13 LP's from the series "Peace Greeting" were made in that studio. The great importance of these to music history is beyond doubt.

[14] The church congregation choirs are non-professional choirs as well.

Seemingly, the Baptist congregation in the years 1950–1960 was not in the mainstream of Estonian Community activity. Their church choirs did not stress patriotic goals like the other choirs did. However, the "Peace Greeting" LP's show that the Baptist congregation's musical groups supported Estonian patriotism in their own way. In 1969, at the peak of the struggle for freedom, in the "Peace Greeting" series, the LP "Peace Greeting from Home-Estonia" was produced. On it were recordings of the musical works which the Tallinn, Haapsalu, Viljandi, Ridala and Tartu congregations had sent as greetings to the Baptist conference in Toronto. This shows that the Baptist congregation started to interact with occupied Estonia markedly earlier than other Toronto choirs – if it ever was interrupted. One of the most valuable records, both from the standpoint of the choir's repertoire and from the general direction the congregation was going in, is "ESTO '76" ("Peace Greeting No. 11). The record consists of sacred music by Estonian composers from Estonia and from abroad, expressing a sense of national kinship between the two through music. K. Raid on the cello, playing his own composition, "Where is the Sad Ones Home?" is placed as a symbolic link between the "two Estonias".

C. Kipper characterizes the Baptist congregations mixed choir as an "intergenerational choir", where, in addition to the older singers there are also younger members of the congregation (Interview, C.K. 2009). In M. Wilbiks' assessment, the congregation is generously blessed with musical members and that it is worthy of the name, "The Singing Congregation" (Interview, M.W. 2009). New singers for the TEBK[15] mixed choir are trained in the children's and youth choirs. The TEBK Youth Choir conductor for many years was Aime Hanslep, who took the choir to such a level that it attracted wider attention in Toronto. The Youth Choir performed on the Rogers Cable Television program "Oma Tuba" [A Room of One's Own] and on City TV. In 1979 C. Kipper took over the Youth Choir. One summer, from a trip to Sweden, he brought back the J. Murray / L.O. Forsberg song "Sunshine". Everyone liked the song and "Sunshine" became the name of the choir. In 1981 the choir produced an LP with the same name. This record demonstrates the wide range of the choir. Sung with equal perfection and emotion, are Händel's "Hallelujah", Tobias-Duesberg's, "My Heart Awaken", Raid's, "Children of the North" with its complicated harmony and of course, gospel songs.

When the Sunshine choir youth became adults, some continued in the mixed choir. In addition, many talented Baptist congregation musicians belonged to various other Toronto amateur choirs. The new **Toronto Estonian Baptist Church Youth Choir** (conductor Marika Wilbiks), presently has a new youth group that started its development cycle in the second half of the 1980s.

[15] TEBK = Toronto Eesti Baptisti Kogudus [Toronto Estonian Baptist Congregation]

Next, a mixed choir at St. Andrew's Lutheran Church was begun. Since its founding, in addition to its religious purpose, St. Andrews was the location of a variety of Estonian community activities such as the Estonian Credit Union, the staging of plays and operas and amateur choir rehearsals (Elken 1974). Music was often to be heard in the church rooms, but the development of its own mixed choir proved difficult. In 1953, Eduard Tobreluts invited singers to start the congregation's mixed choir, but this didn't progress very well. In 1956 organist Heino Elken began conducting, but the mixed choir now disintegrated totally (Roost 1974). The congregation attempted to start a youth choir, but that also wasn't successful. 1976 was an ESTO year and for that event E.Tobreluts again put together a mixed choir for the congregation because an important sacred music concert was imminent. Now a more stable period began for the **St. Andrew's Evangelical Estonian Church of Toronto Mixed Choir.**

In 1984, Asta Ballstadt started to conduct the choir and the quality rose quickly. "She is able to accomplish everything needed concerning music," was the choir chairperson's characterization of the new conductor (Pajur 1984a: 17). A. Ballstadt expanded the choir's international repertoire. Works which had not been heard in other Toronto Estonian choir programs appeared, e.g. Saint-Saens' "Requiem" and Dubois' "The Seven Last Words of Christ". The majority of work was by such Baroque period composers such as Schütz, Handel, Bach and Teleman (Krabi 1985: 12–13). Concerning newer Estonian religious music, the St. Andrew's Mixed Choir was the first in Toronto to perform Urmas Sisask's "Estonian Missa" in its entirety. It was also the only choir which has attempted Arvo Pärt's "Berliner Messe" (Interview, A.B. 2009).

In the second half of the 1980s the aging of the choristers and the corresponding membership's dwindling became a growing problem. At the same time, Rosemarie Lindau was conducting the St. Peter's Church choir "Cantate Domino". Since both conductors had a similar view about music and partly because the choir repertoires were similar, the conductors joined forces. Joining the forces of the two choirs presented the opportunity to perform oratorios.

Most recently, Heli Tenno who studied music in Estonia, has rejuvenated the choir and expanded the repertoire.

The **St. Peter's Estonian Evangelical Lutheran Church of Toronto Mixed Choir "Cantate Domino"** is five years younger than the St. Andrew's mixed choir. "Cantate Domino" has continuously been the largest organization in St. Peter's Church. The choir was called together by Udo Kasemets in 1958, in the tenth year of the church's existence. The choir chose the name "Cantate Domino" in honor of a similarly named pre-war choir in Estonia and also in protest of the fact that the Soviet occupying forces had eliminated that choir. After Kasemets left, "Cantate Domino" has been directed by several notable people. Eerik Purje (1960–1965), an affable man, increased the membership; Leida Pilt (1965–68), who instilled more piety in the singers; Maaja Duesberg (1969–1970), who started the oratorio music tradition; Asta Ballstadt (1970–

1974), who continued that direction; Charles Kipper (1974–1982), who enriched the repertoire with his own compositions and Roman Toi (1982–1984), who developed the choir's "emotional timbre color" (VE 11.12.68; VE 15.12.83). This compilation shows that before Rosemarie Lindau came, "Cantate Domino" had moved from one experienced hand to another. Each director refined the singers' abilities in a different way, so thanks to that, the experienced singers in the choir were able to hide the difficulties caused by diminishing membership. The more demanding pieces still required more singers and more balance between the different voice types. "Cantate Domino" had fewer men and St. Andrew's fewer women – hence the idea that the two Lutheran choirs start to collaborate. Initially choir rehearsals were held separately, but then there were a few combined rehearsals where the works were polished for performance. In 2002, with words translated into Estonian by Helmi Betlem, they performed John Stainer's cantata "Crucifixion", which T. Naelapea (2002) in "Eesti Elu" compared to Händel's and Mendelssohn's best works. Performances of epic works has always captured the attention of a wider Estonian public and also inspired the singers to participate. The best example of this is the performance of Händel's "Messiah" by "Cantate Domino" under the direction of Maaja Duesberg in 1969. All the older singers love to recall that event and for the younger ones it lives in their memory as a legend. Kaljo Kaur even composed a poem about the worries and joys of the "Messiah's" rehearsals.

In conjunction with "Cantate Domino", two youth choirs have been active at St. Peter's Church. In 1958, the church leaders founded the choir "Vanemuine"[16] with the intention of engaging the youth with the church and fostering Estonian patriotism. "Vanemuine" only operated for a short time. The youth choir "Lootus"[17] was born in 1970 by the spontaneous initiative of the young people and functioned regularly for 15 years. The name was chosen by Katrin Kuuskne because "Lootus" was suitable in church and elsewhere – the choir often performed outside the church (Interview, K.V. 2010). "Lootus" has had five conductors: Jaak Kivik, Katrin Kuuskne (later Veski), Charles Kipper, Lembit Avesson, and Rosemarie Lindau. The singers have now crossed the middle-age barrier, but the choir is still near and dear to their hearts. For some special occasions they sing again under the "Lootus" banner, even though most of them belong to other choirs,"Cantate Domino" among them.

The fall of 1976 saw the beginning of "Lootus" and "Cantate Domino" joining forces to perform L. Avesson's Christmas cantata, "A Rose Has Risen" (VE 09.11.76). The composer dedicated the cantata to "Lootus", wishing to acknowledge the choir's musical ability. Two choirs, one of which was on the back balcony and the other in front of the altar, created a stereophonic effect which

[16] Eldermost
[17] Hope

filled the whole church evenly with music. Later the partnership continued, but more because the "Cantate Domino" rows needed reinforcement.

"Lootus" was a welcome performer in Montreal, Ottawa, New York, Lakewood and Chicago. The youthful singers confirmed the belief of the Estonian's abroad that they would preserve. Many songs in their program were from pre-war Estonian times, but there was some freshness in "Lootus"' interpretations. "Missing was the over-swollen dynamics, patriotic flavor and pathos" and "from behind the notes didn't ring the familiar mysticism and the dawning blaze of freedom", wrote the critic Juta Kurman (VES 17.11.77) in her review after the New York concert. "Lootus" was a second generation choir for whom music was foremost music and only after that a tool for expressing patriotism.

In 1978, Rosemarie Lindau officially started to conduct the choir, although she had already done that work alongside Avesson earlier. "Lootus" continued performing for the Canadian public (e.g. they participated under the auspices of the Cosmopolitan Opera Company in the short opera production of "Cavalleria Rusticana") and was a force to be reckoned with at several Estonian music events such as Mihkel Lüdig's 100th birthday celebration. In 1983, "Lootus" represented Toronto at the West Coast Estonian Days in San Francisco. Their standard was as high as ever and the media compared "Lootus" to a choir of angels. However, the young singers had arrived at the crossroads where their personal lives needed attention and after the big festival in San Francisco the choir activity became irregular.

St. Peter's Church doors have always been open to the little Toronto Estonian Orthodox Church which was founded in 1952 (VE 13.02.52). Helmi Betlem sang at the first service and Lembit Avesson accompanied her (VE 13.02.52) – both were Lutherans. Barriers between different churches and nationalities were surprisingly pliable in exile. This is illustrated by the fact that in Ravensburg, Germany, on the shores of the Bodensee in 1945, Nikolai Raag started to organize an Estonian Orthodox Church at the request of Russians who had fled from Warsaw (Kolobov 1961).

The Toronto Estonian Orthodox Church Choir was founded by Asta Mitt in 1961. For a short time Lembit Avesson conducted the choir and then Guri Raag took over (correspondence with L. Järvalt 15.12.10). G. Raag had graduated from the Orthodox seminary in Petseri in 1937. That education gave him the standing of a priest, which he never used, but he bound himself for ever with the church and music (Interview, G.R. 2009). G. Raag brought musical scores with him when he fled from Estonia to Sweden and later, when he resettled, from Sweden to Canada. He has composed songs, some of which have been sent to Estonian congregations in Estonia. Johannes Järvalt acted as an assistant conductor, later became the assistant priest (Oja 2001) and then the priest.

The choir blossomed from 1975–1985, but after that there was a fast decline because as the members aged, they fell by the wayside. During the last decade Margit Viia-Maiste and Eerik Purje (Oja 2001, 2002) have kept the music at the

Orthodox congregation alive and St. Peter's congregation has again held out its helping hand. The circle was complete.

The musical relationship between congregations in Toronto had always been close and that made it possible for Mart Jaanson's work, "The Lutheran Service with Communion Solely in Music" to be performed in 2006 in St. Andrew's Church. At the performance, which was designed as a church service, there were four singing clergymen: the assistant provost of the deanery, Hannes Aasa; St. Andrew's Church minister, Kalle Kadakas; the Orthodox Church priest, Johannes Järvalt and the composer, who at that time was the St. Peter's Church's vicar. The organ part was played by Lembit Avesson. Asta Ballstadt conducted the combined choir of singers united from several Toronto choirs for the performance. The main goal of the unusual performance was to unite Toronto Estonians, regardless of what choir they sang in, what church they belonged to or at what point in time they had become Torontonians (Interview, M.J. 2010).

A survey of church choir activity reveals that Lembit Avesson has in one way or the other been active at all of the Toronto congregations except the Baptist Church. He was dedicated to sacred music and to cultivating it, so in 1961 he founded the mixed choir "**Musica Divina"**, in association with the orchestra "Musica Viva". In Toronto "Musica Divina" was known as Avesson's choir and although this choir was never affiliated with any one church, the repertoire consisted, without exception, of sacred works, L. Avesson's own compositions included.

In contrast to other choirs, "Musica Divina" concentrated on making music and less on socializing. The choir's membership resulted in a debate almost throughout its operation, about whether "Musica Divina" was an Estonian or Canadian choir. "Choir members are mainly Canadian. It is conducted by an Estonian, our well-known conductor and musician Lembit Avesson. Likewise the orchestra's concertmaster is Estonian," says the "Meie Elu" (04.03.70) as it tries to clarify the choir's nature. Ethnic heritage was not one of the criteria for joining the choir. The singers' musical training was more important. The ability to read music was needed to learn the demanding repertoire.

Avesson had his own working style. Very rarely did he teach the parts by voice groups. Usually he played the choir part on the piano, handed out the music and had the whole choir singing immediately. The time for preparation for a performance was often very brief, recalled both Virve Mathias and Asta Ballstadt:

> "The choir had one rehearsal with the orchestra before the performance. Generally, at every concert there was one new Avesson composition which the orchestra had never seen before the performance because he finished writing everything at the last minute. An interesting incident happened at Trinity [Church]. We had rehearsed an Avesson piece with the choir, but when we were performing, the brass instruments joined us and they

> just startled us – the place had very good acoustics –, so that our voices almost froze. Irene Loosberg was the soloist that time and she became quite pale. But that was how things were with Avesson." (Interview V.M. and A.B. 2009)

Likewise, Avesson's conducting style was different from other Estonian conductors. "He conducted as minimally as possible and sometimes he dropped his hands completely" (ibid).

The "Musica Divina's" repertoire had very little in common with other Estonian choirs where the emphasis was on patriotism. In one "Vaba Eestlane" (20.03.70) critique "Musica Divina" is called a "church music ensemble" which sings predominantly an earlier international repertoire and if some contemporary composer is in the program, then they are "rather knowingly imitators of the old: Stravinsky, Russell and Avesson included". "Musica Divina" performed Greer, Muir, Mutner, Leather, Monteverdi, DeMelle, Kuhnau, Salieri, Vivaldi, Bach and Corelli pieces (VE 07.04.70a; E 20.02.70; ME 08.01.81a) and Avesson himself was the only composer of Estonian heritage in his choir's repertoire – at least there are no data that any other Estonians were included in the programs.

"Musica Divina" often performed in Toronto Estonian churches. The premiere of L. Avesson's "Missa St. Petri" took place in 1976 in St. Peter's Church. When the composer was asked if the work was dedicated to the Apostle Peter or to the church he laughingly answered, to both, because he was closely connected to St. Peter's Church (VE 13.04.76). In 1986 Avesson's premiere of the "Magnificat" (Gospel of St. Luke 1:46–56) took place in St. Andrews's Church, followed in 1989 by the cantata "Seven Words on the Cross". His works were rich with dissonances and therefore difficult to sing (Ballstadt 1989).

Reviews in the 2000s show that the choir performances becoming more erratic. There were successes and failures. At its 45th anniversary concert "Musica Divina" performed Avesson's new composition "In Principio". Mart Jaanson writes in his review (2005) that the piece initially didn't feel appealing, but on closer scrutiny it became "a true *musica divina*". It is true that in Estonia very little religious vocal-instrumental music was composed after the war; therefore, it is not possible to overestimate Lembit Avesson's contribution to this genre. Since his work was not known in Estonia, when Ene Üleoja was in Toronto and she suggested that Avesson consider having a composer's concert arranged for him in Tallinn. Avesson said no; he didn't wish to go to Estonia, even after it had regained independence (Interview, E.Ü. 2010).

At the 45th anniversary concert the public sensed both the choir's final burst of energy and the feeling that the end was near. There was a serious shortage of male voices and the more demanding parts of the repertoire were clearly too difficult for the choir. "Musica Divina" sang for the last time in 2006.

In addition to the church choirs in the last 60 years, there have been six active mixed choirs in Toronto: "Music Divina", Toronto Estonian Mixed Choir,

Mixed Choir "Leelo",[18] "Sõprusring", "Estonia" Choir, and the Toronto Estonian Academic Choir "Ööbik"[19]. Some mixed choirs started when an earlier one had for some reason stopped and others worked simultaneously. In general, except for "Musica Divina", all of them put the emphasis on patriotic music, but in spite of that, each one pretty quickly developed its own personality and even having similar repertoires didn't hinder them.

Similar to the Estonian Australians, Estonian Canadians also had their own "boat choir". On June 29, 1951 the "MS Gripsholm", coming from Sweden, brought Estonians into Halifax harbor, and on that ship the "embryo" for the **Toronto Estonian Mixed Choir** (TES)[20] was born, reported "Vaba Eestlane" (09.01.52). The official founding took place on dry land on October 14, 1951. There was some discussion among Estonians about whether another choir was needed in addition to the men's and women's choirs, but by Christmas-time, when the choir participated at Toronto church services there were already 40 members (VE 09.01.52).

During the first two years Magda Söödor conducted. After her, Lembit Avesson, who did not yet have his own mixed choir, took over. The TES initially had "Avesson's imprint" on it. The repertoire was dominated by sacred songs from international classical music. In 1955 the choir was in E. Tobreluts' hands (VE 06.04.55). To conform to the choir's constitution the emphasis shifted to Estonian patriotic choir songs: TES is a patriotic Estonian organization devoted to singing. Songs by: M. Lüdig, A. Lätte, E. Võrk, E. Aav, H. Känd, A. Vedro, J. Jürme and M. Härma (VE 11.05.55) appeared in the program.

During the first five years conductors changed often, after Tobreluts, U. Kasemets conducted briefly. He has gone into choir history primarily as the composer of the choir's "Motto"[21] (VE 18.10.79). A stable period started in 1957 when Roman Toi became the conductor. At that point the TES became very active. All the choir activities, either concerts in Toronto or trips to other cities, were characterized by the word "grand" and to a degree this reflected North American trends of the time.

In 1958 the first trip to New York took place. Although the TES and several other Toronto choirs have traveled a lot, the media coverage shows that it was those first trips in the 1950s which were important events in the preservation of Estonian culture. Preparations for reuniting with fellow countrymen started early on both sides of the border and both New York and Toronto Estonian newspapers kept people up to date with matters. The workload of the TES increased noticeably, so Eerik Purje filled the position of assistant choirmaster

[18] Ancient Estonian folk-song
[19] Nightingale
[20] TES = Toronto Eesti Segakoor [Toronto Estonian Mixed Choir]
[21] Motto is a short piece of music expressing the guiding maxim or ideal of a choir.

(VE 08.10.58). At the same time the "Vaba Eesti Sõna" kept the New York Estonians informed about the travel plans of the Torontonians. The newspaper printed all the names of the singers and gave exact directions for welcoming them at Grand Central Station (VES 02.10.58). The choir was advertised as the largest Estonian mixed choir on the North-American continent, which had already managed to perform in concerts in several Canadian cities and even on radio (VES 09.10.58). Nearly 800 Estonians came to hear the concert, including those who usually didn't attend Estonian cultural events. After the New York trip the choir membership grew and by 1958 there were over one hundred singers (Kava, TES 1958).

The choir actively promoted Estonian culture outside of the Estonian community. In 1958, the TES participated in the United Appeal Festival along with 21 other nationalities (VE 08.10.58). Performances took place on the CFRB radio program "Canadians All" and the CBL radio series "Songs of My People" (VE 19.02.58). The TES favored patriotic repertoire in every instance, but it also always stressed its contribution in the development of Toronto's multicultural reputation:

> "The name of the City of Toronto, represented by the Mixed Choir, has been brought far beyond its limits. With appearances in Buffalo, New York, Chicago and even as far as San Francisco, the words Estonian and Toronto have become synonymous." (Kava, TES 1961:10)

A judicious balance between patriotism and multiculturalism was the major feature of the choir's activity in the years from 1950–1970. The TES also tried to decrease the schism between the musical cultures of Estonians in the homeland and those abroad by choosing to place newer compositions by composers from the homeland in the programs. This created some criticism within the Estonian community abroad, but it didn't harm the TES' reputation. Rather, the public's support for the choir grew and the TES activity continuously increased.

The TES was a first-generation choir both by the age of its membership and by its goals. When in 1965 at Eerik Purje's initiative a new mixed choir, "Leelo", started up, with members ranging in age from 16–30, no one thought of it as competition for the TES, but rather as a preparation ground for new singers.

In the 1970s, the TES did not yet have the problem of an aging and diminishing membership. R.Toi again took the choir to New York. The performance took place in Alice Tully Hall in the Lincoln Center, which was the most impressive concert hall that any Estonian choir abroad had ever performed in. By 1971 the TES had operated for 20 years and in that time 150 concerts had been given. The repertoire consisted of 89 secular and 38 sacred songs. The most popular composer was M. Lüdig, followed by J. Aavik, M. Härma, M. Saar and T. Vettik. Popular too were R. Toi's compositions (VE 15.10.71). In addition to Estonian composers the TES sang some Finnish, Swedish, English and Canadian choral compositions.

In 1974 R. Toi moved to Switzerland and Uno Kook took over the choir conducting (Petersoo 2005). The TES continued to be the biggest mixed choir abroad with over 80 members, but after Toi left there was a sudden drop in membership. A change of conductors was only one reason for the decline, the main reasons were hidden outside the TES: in the particulars of the choir's activity and general changes taking place in the community. Choir activity is multifunctional and participating in it:

- satisfies the emotional needs of people who love to sing;
- offers the opportunity to interact with others who have similar interests and backgrounds;
- gives people a sense of belonging to ones choir, ethnic group, country and age group;
- supports national pride, and provides the opportunity to make ones strengths heard and visible.

An analysis of Toronto choir life shows that all those functions always existed, but in certain circumstances one function predominated, while under other conditions some other one prevailed. The function which would best satisfy the choir's actual needs would start to dominate. The choirmaster's helpful direction was needed in order to get the function going at the right time by adapting the repertoire to changing times, by finding new opportunities for performing and by reforming the concert format. By the mid-1970s the one-time Estonian refugees had already lived in Canada for a quarter of a century. Toronto had changed and likewise had the Estonians. After Toi left, Kook continued in the same direction that Toi had established in the 1950s. That went well for 20 years in a row, but it couldn't last any longer. The TES acknowledged the changes within the society a little too late.

The audience's purely musical expectations were likewise different from before. In the choir's concert reviews criticism was expressed about the exploitation of patriotic themes. U. Kook did introduce Canadian music into the program, but that didn't help. Estonians had already secured their place in a multicultural Canada. The second problem was the aging of the choir made up of first generation singers. "Leelo's" activity had ceased, but in 1978 the "Estonia" Mixed Choir started to take shape, which Roman Toi now back from Europe, started to conduct. Unlike the old choir which had fallen into a crisis, the new choir attracted younger singers. In 1985, Asta Ballstadt tried to remedy the situation by convincing the singers that they were singing in the choir primarily for the music. Her next step was going to be updating the repertoire; however, the choir was no longer capable of singing a complicated repertoire.

In 1988, there was one last change of choir conductor. Rosemarie Lindau began conducting and stayed till the choir folded. R. Lindau started to look for activity opportunities which were suitable to the abilities of the singers and which appealed to an older audience. The repertoire was updated because

R. Lindau brought along her deep interest in folk-songs and put new uncomplicated Estonian patriotic songs into the agenda. They developed a "Fun Afternoon" format which shifted the choir's social purpose to the forefront. That satisfied the social needs of the first generation and was more interesting for the audience than ordinary concerts. For major performances, singers from other choirs helped out. The choir's identity and the people's desire to sing were very strong, so the choir succeeded in lasting for ten more years. TES's last performance took place in 1997. The TES donated its music library to the Toronto Estonian Academic Choir "Öobik".

The TES was similar to the Toronto Estonian Men's Choir in that for both of them the patriotic aspect was important and was their mission. The Men's choir's 60-year standing in the Estonian community had been a so-called "monopoly", but several other choirs have operated alongside the TES since 1965. Each of the mixed choirs had its own personality, but they also had similarities, which permitted both collaboration and creative competition.

First the **Mixed Choir "Leelo"** (1965) appeared alongside the TES. "Leelo's" goal was to bring the second generation to the national tradition of singing. Since the singers were young, the media started to call "Leelo" a Youth Choir. Eerik Purje had decided to organize the choir when he noticed that, "one sweet generation was slipping out of the choir process" (Interview, E. P 2009). Later Purje explained to "Vaba Eestlane" (12.04.73): "Our choir is a social organ where we want to popularize Estonian song at the same time as the youth are given the opportunity to have a sense of belonging."

The first full program concert took place in 1967. "Vaba Eestlane" (19.04.67) noted that the choir's "patriotic imprint was noticeable" in its repertoire. Concerning the annual concert in 1969, "Vaba Eestlane" wrote (01.04.69), that "Leelo's" strong foundation is ready and the refining touches on the top of the building are in progress. The choir had secured itself a place in Toronto's Estonian musical field of activity. Again and again the media stressed that the "Leelo" singers are young, which was very important to the survival of the Estonian refugee community. Due to the abilities of the singers, the repertoire was kept simple, but still interesting, because many of the songs were seldom heard performed by other choirs. "Leelo" didn't present new compositions, if we exclude E. Purje's own arrangements, but contributed mainly to the revival of "forgotten oldies". Estonian and Finnish songs were dominant throughout the choir's existence.

Since the conductor had a wide range of cultural interests, the choir's musical experience was very varied. In addition to their choir concerts they staged several musical comedies. The first one was based on the Estonian-Australian, Eerik Laidsaar's libretto "Crooked Roads" (1970). There were no original tunes to the songs as patriotic tunes familiar to everybody were used to present the texts. In "Vaba Eestlane" (03.02.70) the merriment of the musical comedy was compared to opera, "since all characters sang, even though with varying quality

and sometimes not quite correctly". There was a large audience and the performance offered good Estonian-style entertainment. "Leelo" never had pretensions about performing the epic world classics which were considered cultural highlights by the Estonian community and were also the gauge of a choir's ability. In spite of this, their audiences were always large. It is possible that the simple and familiar songs and the youthfulness of the singers were the main attractions for the audiences. "Leelo" fulfilled the mission of bringing youth to the choral tradition, even outside of the Estonian community. When the information about the choir's existence reached the Latvian students' organization, they invited "Leelo" to participate in their national seminar. The Latvian youth wanted to get information about founding a similar choir (ME 15.11.73).

"Leelo", along with the Toronto Estonian Baptist Church Youth Choir, the Toronto Estonian Ranger's Choir, "Lootus" and a Hamilton Ukrainian Girl's Choir participated in several joint concerts, such as the opening of the Estonian Youth Congress at the St. Lawrence Center Town Hall (ME 23.05.74b), and at the North American Youth Song Day. For ten years the choir activity was stable. There were 30 singers and always about 300 in the audience. The program consisted of songs which radiated, "nationalistic romantic spirit inherent to Estonia" (VE 11.02.75) and in that way "Leelo" was quite similar to the TES. In December 1977 the choir announced the end of its activity. There were several reasons it disbanded: Purje's workload was too big and interest in "Leelo" had waned both within the choir and with the public (VE 09.12.77). When the TES was in a similar situation, it decided to continue, but "Leelo" halted its activity. In E. Purje's estimation about a dozen former "Leelo" singers, including him, later joined different choirs.

Shortly after "Leelo" ceased to be, a new mixed choir started to take shape, which in a few years became the **"Estonia" Choir.** By the end of the 1970s there were two temporary choirs used for specific projects. Roman Toi used one at his Estonian music lectures and the other one Andres Raudsepp used at the Caravan Multicultural Festivals. Actually, Roman Toi conducted that one as well. During the project, the idea of a new mixed choir started to grow: a choir, which would unify singers from various generations and adhere to a high musical standard (Müllerbeck 2008). There were enough willing singers and the choir began with the name Estonia Chamber Choir.

> "Estonia Chamber Choir was a choir with carefully selected voices, at first about 24 people. However, then came the idea of going to the Song Festival and with that the idea that the choir should be larger. We spread the information amongst Estonians that we would make a proper Song Festival choir out of Estonia. Before we could put on the brakes, there were already 90 people!" (Interview, R.T. 2008)

That was how the chamber choir became a mixed choir, later named the "Estonia" Choir. The "Estonia" Choir in many ways operated the same as the TES,

but with a more modernized approach, which helped ensure its success. "Estonia" fulfilled the function of preserving the national culture, but didn't succumb to overdoing the romantic aspect. "Estonia" participated actively in Toronto's multicultural life, but treated it as a natural environment, which, by 1980, it already was. "Estonia" began to create a palpable tie with the homeland's music culture, so the political breakthrough in Estonia was favorable for the choir. The first concert tour overseas to Estonia became possible, which the TES at its prime could not have imagined.

Pre-war songs written by C. Kreek, M. Lüdig, M. Härma, M. Saar, R. Tobias, T. Vettik and others retained their position in the "Estonia" Choir's repertoire. With those composers "Estonia" bonded itself to earlier patriotic choir traditions. However, right from the beginning fresh compositions by Toronto

Estonian composers also appeared in the choir program, which indicated a movement in newer directions. The "Estonia" Choir often sang R. Toi's compositions including the cantata "The Musician", "The Lake is Blazing", "Evening Prayer", "The Influence of Song", "Poetry in Exile" and "When I Start to Sing". R. Toi dedicated the song, "The Shy Suitor" to the "Estonia" Choir (1991). As well, R. Toi started to experiment with the sound of the choir. For example, the choir was divided into two, placed alongside the walls of the hall, and the result was a stereophonic effect (Tammearu 1981).

At the beginning of the 1980s "Estonia's" performance traditions were established. Concerts, where the choir presented an overview of the year's work to a mainly Estonian audience occurred once a year at Walter Hall or in the Church of the Holy Trinity.

Starting in 1983 the Art Gallery of Ontario started to invite "Estonia" to perform at its Christmas concerts. At these performances the choir used a new strategy in the choice of repertoire. Instead of Estonian choir classics, "Estonia" presented works by Haydn and Butler, placing generally familiar English and French-Canadian carols between them. (VE 08.12.83). "Vaba Eestlane" remarked:

> "For this performance conductor Roman Toi had decided to base the repertoire on a field of Canadian-American 'delicacies' and had chosen songs directly from a Canadian–American repertoire. This, in itself a risky step, helped more and more to demonstrate the high level of Toronto Estonian choir culture, because now some of the songs were familiar to listeners and one could only pass muster with a high quality performance." (ibid)

A few years later R. Toi explained the choir's mission in an interview with "The Toronto Star",

> "Our members want to develop Estonian choral art here. But we don't want to be a choir apart from the Canadian musical scene. We are a part of the Canadian Choral Federation. We sing many original works by many Canadian composers." (Leaper 1986)

With this R. Toi stressed that the "Estonia" Choir was now officially integrated into Canadian culture and that Estonian choral singing was now an inseparable part of Canadian culture.

The "Estonia" choir brought much novelty into Estonian choral life, but the most notable was the inclusion into the program of songs written after the war in Estonia. R. Toi had also carefully placed those songs into the TEM and the TES repertoires, but "Estonia" started a new phase in that area. Their first song written in Soviet occupied Estonia was Vello Lipand's "Last Song", which, starting in 1980 was often the final song in a concert. The next to be added was Lembit Veevo's "Evening" and a few years later Estonia started singing Veljo Tormis' songs ("Thoughts with Hando Runnel" and others).[22] The number of songs by Gustav Ernesaks increased suddenly in 1987, "My Fatherland is My Love" among them. Since the ESTO in Melbourne (1988), Ülo Vintner's "Song of the Northern Land" and René Eespere's "Awakening", which later became extremely popular during "The Singing Revolution" were in "Estonia's" repertoire.

The highlights in the life of the choir were two concert trips: one was related to a multicultural and the other to a patriotic purpose. The first important trip took "Estonia" to Israel. The Canadian Lutheran Church needed a choir to represent Canada at the Christmas concerts in Bethlehem and Jerusalem. "Estonia" sent the organizers a demonstration tape-recording and was chosen to go (VE 01.14.86). The Choir Festival was an international event, with 14 different choirs from different countries participating. Officially, "Estonia" represented Canada, so even the CTV film crew was present and the event was shown nationally on the evening news on Christmas Eve. The program consisted of Estonian choral songs and so, during the Israeli trip, R. Toi's idea of making Estonian choral music visible to Canadian society was realized.

In 1988, the choir went to the ESTO in Melbourne where the idea of visiting Estonia was conceived and eventually the "Estonia" Choir trip to the homeland took place in 1990. It was the first time that an Estonian choir from abroad had taken part in a Song Festival and therefore the trip also became a major event in Estonia. By this time the "Estonia" Choir had already established close ties with Estonian composers and conductors. Among those welcoming the choir were Ene and Ants Üleoja, Olev Oja, René Eespere, Olev Sau and others (ME 05.07.90). At this historic moment the singers were welcomed at the dock in Tallinn by the Mixed Choir "Youth" (Interview E.Ü. 2010). The "Estonia" Choir had opened the way to the Song Festival for other Toronto choirs and helped to reunite the two choir cultures.

[22] Around the same time the Lindau Sisters and the folk-ensemble "Jaaniku" were already singing songs by V. Tormis.

At the same time as the "Estonia" Choir was using all opportunities to demonstrate to the world the proficiency of Estonian choirs, the **"Sõprusring"**[23] singer's association was begun in Toronto. This choir was unique because by virtue of its membership it should have been categorized as a mixed choir, but it differed from other mixed choirs in its aspirations and repertoire. "Sõprusring" was started in 1987 by Siiri Lepp who had earlier organized the musical activities of the Estonian Rangers Choir. The love of Estonian Boy Scout and Girl Guide songs, many of which were also patriotic like a lot of Estonian choir songs, lived on in the former Scoutmasters and Guiders, and so the small group decided to continue its hobby of singing. Siiri Lepp commented about the nature of the "Sõprusring":

> "I can't say that we were a classical choir. We didn't want to call ourselves a choir, we were a 'circle of friends' and in addition a singing group of Guiders and Scoutmasters. A choir has a higher standard." (Interview, S.L. 2009)

The "Sõprusring" eventually had three conductors: Gunnar Mitt, Lydia Aruvald and Aino Uus. L. Aruvald also taught the choir to read music and there is a memento of this, a pin shaped like a dotted musical note.

> "Why with a dot? When Lydia Aruvald taught us, then she said, "Look, this is a dotted note." She wanted to teach us music. The majority knew that notes go up or down, but that there was a dotted note... Then we started to look, that oh, here again is a dotted note and here again. That just remained an inside joke – to always point out dotted notes. Finally Raffi Moks designed such a pin." (Interview, S.L. 2010)

In the "Sõprusring's" repertoire there were many patriotic songs which Estonians love to sing at gatherings and in that way they were similar to the Toronto Estonian Pensioner's Club Mixed Choir. The "Sõprusring" recorded three records "Sõprusring laulab"[24], "Sõprusringi kodukeel"[25], and "Sõprusringilt sületäis rukkililli"[26]. This group of singers performed for older audiences in Estonian churches, at Ehatare[27], at the pensioner's club and at the "Talihari"[28] at the Estonian House (30.01.97).

The "Sõprusring" didn't influence the general choral scene in Toronto. Their activity was overshadowed by the big choirs. The "Sõprusring" worked for 18

---

[23] The Circle of Friends
[24] "Sõprusring" Sings
[25] "Sõprusring's" Language of Home
[26] An Armful of Cornflowers from "Sõprusring"
[27] Estonian Retirement Home
[28] "Talihari" was a mid-winter Estonian Girl Guide Leader's fundraiser.

years in parallel with such choirs as the Toronto Estonian Men's Choir, Toronto Estonian Mixed Choir, "Estonia" Choir and TEAS "Öobik". However, the "Sõprusring" was a good example of how important the opportunity to sing together was in peoples' personal lives. This group simply remained a "circle of friends" even after they no longer performed in public.

In the mid-1990s, several important changes occurred in the world of mixed choirs. For a long time the "Estonia" Choir had been predominant and patriotic songs had prevailed. Singers who were professionally involved with music slowly started to long for the world classics and that created thoughts about a new choir, but concrete action to form a new choir was not yet taken. In 1995 R. Toi left the position of conductor of the "Estonia" Choir. His successor was Hilja Toom, who hailed from Melbourne (Kopti 1995), and she in turn handed the choir over to Margit Viia-Maiste (ME 09.07.97). The history of Toronto Estonian choirs shows that a change of conductors always caused some singers to leave and that afflicted the "Estonia" Choir as well. Some singers felt free to leave and this created difficulties for the "Estonia" Choir. Since the core of the "Estonia" Choir was strong and the activity flexible, the choir survived, but a new choir started up, The Toronto Estonian Academic Mixed Choir "Öobik". Öobik's and "Estonia's" relationship created much debate in choir circles. Concerning the behind the scenes activity of Estonian-Canadian choir life in the grand scheme of things, C. Kipper said:

> "In the limited Estonian-Canadian community it is inevitable that one choir "steps on another's toes". To a certain degree that goes for the interlinked Toronto Estonian Mixed Choir – "Estonia" – "Öobik", and someone could well step on "Öobik's" toes. In his time Roman Toi wanted to engage the younger generation and started up the new "Estonia" choir when the Toronto Estonian Mixed Choir was still functioning. "Öobik" did the same. Some of the singers came to the choir from fraternities and sororities, but there were also those who had earlier sung in "Estonia"." (Interview, C.K. 2008)

"Estonia" got over its crisis in a couple of years. M. Viia found new niches. The choir started to partner with other nationalities in Toronto, the Finns and the Lithuanians (Komi 1998). Later the Latvians were added and a Baltic concert tradition was created where songs were sung in four or five languages. In 1998, there was a joint concert, "The Gift of Song – A Choral Celebration" at the North York Center Concert Hall. The opening song was Ilkka Kuusisto's "Laulun ja soiton maa – The Land of Music" which was sung in English. In the first part each choir presented their own choral arrangements based on their folk-songs. After that, all choirs together sang choir songs of each of the three nationalities. In addition A. Vivaldi's, "Gloria" sung in Latin was in the program (Müllerbeck 1998c). The combined concerts are still popular. In 2010, the combined choirs

performed Sibelius' symphonic poem "Finlandia" and "Eesti Elu" wrote about the deep emotions:

> "Members of the audience commented on what a memorable event this was. Especially so for the Estonian and Finnish audience members, as our "Awakening Periods" are so similar that one's heart cannot help but beat faster with emotion on hearing the words of Finlandia and its soaring music." (EL 14.05.10)

Meanwhile, the choir had welcomed a new conductor. In 2007, Ingrid Silm took the position and lead the choir over the 30 year mark. About this, E. Purje wrote (2008a), that "from nowhere can be seen the much feared gravestone on the culture of the Estonians abroad." The Estonian choirs have passed through the crisis of the 1970s–80s period. The "Estonia" Choir and "Ööbik" continue to work side by side. However, Ööbik's arrival on the scene in 1995 caused some consternation in choir circles.

When Roman Toi gave up conducting the "Estonia" Choir, some singers and conductors founded The **Toronto Estonian Academic Mixed Choir "Ööbik"** (TEAS Ööbik)[29]. On December 29, 1994, Mall Puhm, Asta Ballstadt, Avo Kittask and Tamara Norheim-Lehela decided in favor of founding a new mixed choir. At the next stage they were joined by Charles Kipper, Rosemarie Lindau, Andres Raudsepp, Urve Soopere-Mitt and Elmar Tampõld. Several meetings were held to prepare for the "Candelmas Evening of Singing" on February 2, 1995 at Tartu College, where the choir was officially launched. At the end of the evening, at an impromptu "concert", a world premiere of C. Kippers' composition, "Tervitus"[30], created for the event, was performed by the gathered singers. From this piece the new choir found its name and "Motto" (4th verse). The words of the song are from L. Koidula's anthology of poems "Nightingale of the Emajõgi[31]" (1867), which had also become the "sobriquet" of the Tartu poetess. The nightingale is Estonia's most venerated songbird. The city of Tartu is on the shores of the Emajõgi and for more than a century it has been the center of spiritual and academic life in Estonia. The home of Estonian fraternities and sororities in Toronto is likewise called Tartu. The new mixed choir at Tartu College in Toronto had members from almost all the Estonian academic organizations and the founders hoped that the quality of the choir would be worthy of the name "Nightingale".

Charles Kipper agreed to conduct the new choir. Starting in 2003 A. Ballstadt and R. Lindau have shared the conducting duties. Right after the founding the

---

[29] TEAS Ööbik = Toronto Eesti Akadeemiline Segakoor Ööbik [Toronto Estonian Academic Mixed Choir "Ööbik"]

[30] Greeting

[31] A river in Estonia.

direction of the choir began to take shape. The main underpinnings were put in place by Avo Kittask and Mall Puhm, with Andres Raudsepp and Tiina Coverdale often guiding the staging of the popular fund-raising stage productions which have almost become the choir's trademark. These fund-raising performances were based on a script which tied together a variety of songs, most of which tended to be familiar to the audience and not too serious. (Interview A.B. 2008). The academic side of the choir began to be realized at more serious performances at a multitude of Estonian community events where the repertoire was often generally known choir classics.

Although it is an amateur choir, because the choir had talented professional soloists, conductors, instrumentalists, several music teachers and most members had taken piano lessons or played in their school bands, the choir was able to provide quality entertainment which appealed to the audience. The word "concert" seemed inappropriate for the Öobik performances, so Allan Liik created the word Simmaree (simman + kabaree)[32]. The media has tried to define the new format for years without being able to do so because in each successive Simmaree something is different from the last one. Simmaree's have been defined as a fun concert (23.05.96), musical production (10.06.98), theater-style performance (Tensuda 2002a) and show-performance (Tensuda 2003). Simmaree is a simmaree, decides E. Purje (2006c) of the ten-year-long discussion in the papers, defining the definition by itself, which seems to be the only possibility.

Generally the creation of a Simmaree is as follows. The choir generates ideas for a theme, and an original script is written to accommodate existing repertoire or new repertoire is found to suit the theme. The choir learns the songs, costumes are prepared and stage sets are made. In the end the choir songs, the solo performances and dances are intertwined together with a script and the performance is ready. On show-day the tables in the hall are always creatively decorated.

From 1996 to 2010 "Öobik" has produced 12 Simmarees. The exception was 2004 and 2009 when the choir participated in the Song Festivals in Tallinn. Initially Estonian content dominated the Simmarees, then the program shifted to a more North American content, but the recent ones have returned to their Estonian roots. Simmarees have cleverly used the knowledge that the nightingale is a migrating bird which can fly wherever. This presents the opportunity to interweave music from various countries, use attractive costumes and stage sets, and in recent years to use multimedia in the productions.

The first Simmaree "Öobik Emajõel"[33] (script M. Puhm 1996) is about a nightingale flying from Toronto to Tartu to study ornithological musicology at the University. The text introduced Tartu's role in the national awakening in the

[32] Village dance + cabaret
[33] Nightingale on the Emajõgi

context of the 19th century. The songs were selected from Estonian music repertoire and described Tartu, national traditions and the nightingale. In order to make the performance musically more interesting, the author introduced an episode of the nightingale flying to the Caribbean during the school break. An actual steel-band, trained and conducted by C. Kipper was used to illustrate this (Oja 1996). This theme, based on the nightingale's travels was later used in several Simmarees.

Starting with the third Simmaree "Ööbik lennul läbi sajandi"[34], (script by Anne Altosaar, assisted by A. Raudsepp) the amount of Estonian music decreased. "Flight through the Century" was a musical excursion through each decade of the 20th century which happens through the invention of Dr. Albert Beerstein's (A. Kittask) time- machine. The choice of songs is surprising: S. Joplin "Maple Leaf Rag", J. Schwartz "Rock-a-Bye My Baby", H. Arlen "Over the Rainbow", N. Shultze "Lili Marleen", M. Freeman "Rock Around the Clock", M. Jagger "Satisfaction" and Anderson/Ulveus, "I Have a Dream". Some choir songs from Estonian composers such as M. Härma and K. Türnpuu were likewise in the program, but the older generation in Toronto became critical of the Simmaree because Estonian national traditions were losing ground to an "American-like" show. Over the years the Simmarees have been very different in content, but there have been more where Simmaree style dominates over cabaret style.

In 2002, "Ööbik" staged "Tõnu's and Tiina's Wedding" (script by Tiina Coverdale and Eve Bowder), which introduced Estonian wedding traditions. Ene Üleoja, a guest conductor from Estonia helped prepare the choir for the performance and brought along V. Tormis' cycle of "Kihnu pulmalaulud"[35] which were suitable to the theme. Üleoja has later compared the rehearsing of those songs to breaking through the wall. The songs have a complicated harmony and Tormis' style was not familiar to the Torontonians (Interview, E. Ü. 2010). The choir didn't give up, they learned the songs and their repertoire was that much richer for it. An important aspect of the Simmarees is that the choir has to learn many new songs each year depending on what the theme of the Simmaree happens to be.

The Simmaree "Rändlind Ööbik"[36] (2008) is the story of the fate of Estonians in exile. The script was by Eerik Purje, who after a half century dedicated to Estonian music abroad had joined "Ööbik". The script illustrates his musical views that Estonians should nurture Estonian national music without isolating themselves from the rest of the world and that communal musical activity should support cultural continuity between generations. Purje had already developed these beliefs when he was conducting the mixed choir "Leelo".

---

[34] Nightingale in Flight Through the Century
[35] Kihnu Wedding Songs
[36] Migrating Ööbik

Today Simmaree is "Öobik's" esteemed trademark and main mode of expression. In 1996, when the choir made its Simmaree debut the audience accepted it as a fund-raiser, which it was. By its entertainment format Simmaree was similar to ordinary fund-raisers which choirs had organized since the 1950s. Usually the program had some choir songs interspersed with dance performances and verbal humor. There was always a solo or duet and the especially popular numbers were from operettas. Estonian music is lacking in operettas, but Offenbach, Kálmán, Lehár, Àbrahám and Strauss works were known in Estonia before the war. Love of this glamorous genre was taken into exile, recalls Eili Annuk (Thirlmere, Australia):

> "In Geislingen we already had theater and operetta. Students weren't officially allowed to go to see the operetta, but with written permission from your parents, then you could go. They were so much fun and entertaining." (Interview, E.A. 2011)

Estonian theater groups in exile, already in the German DP Camps, produced operettas using both professionals and amateurs. The first operetta was "Marizia", followed by "Victoria and Her Hussar", "Hawaiian Flower", and others (Stille 1994: 74–25). The Geislingen Gymnasium students later became active participants in Estonian cultural life and with them the tradition of operetta spread to Australia, America and Canada.

In Toronto the TEN first started to organize fundraisers with an entertaining program. In 1954, their Musical Afternoon took place in the Top-Hat premises. The TES called their fundraiser a "Fun Saturday Night" and TEM's was "TEMFEST". "Estonia" has organized fundraisers called "Spring Notes" and "Beguiling Valentine". These variously named events all have in common a light repertoire of humor, dance, lotteries, communal singing and very large and enthusiastic audiences.

The Toronto Estonian choirs' workload was similar in other ways too. Once or twice a year each held their separate concert. In years ending with zero or five there is a celebratory anniversary concert. All choirs perform at national anniversaries, take part in the Song Festivals at local Estonian Days, at ESTO's and since 1990 have attended the Song Festivals in Estonia. If a choir can't participate in its entirety then individual singers can join other choirs – this option is practiced in Canada, the USA and Australia. At the XXIII Australian Estonian Days in 2010 a 40-member choir was created by uniting singers from five choirs. (Program, XXIII Estonian Days in Australia 2010). In Toronto the number of singers would be much greater. It is true that more refugee Estonians settled in Canada than in Australia, but the deliberate philosophy of guiding children to Estonian Girl Guide and Scout movements, Estonian Sunday Schools and Estonian Supplementary Schools has supported the continued preservation of the Estonian choral tradition in Toronto as well.

Sunday Schools were established when the Estonian Baptist and Lutheran Churches were founded in 1949. The goal of the Sunday Schools was to enable the children to hear Christian teachings in Estonian and to raise them in an Estonian spirit. Singing had an important part in this so Sunday Schools immediately formed choirs in the first year (VE 03.02.94). In 1949 the Estonian Supplementary School started at St. Peter's Church (later called the Toronto Estonian Society Supplementary School). The curriculum focused on Estonian Language, Estonian History, Estonian Geography and Singing (VE 25.10.79). The Supplementary School later moved to the Estonian House where it continues to operate. The children's choirs sang at the schools' anniversaries and graduation ceremonies, Mother's Day, Christmas Celebration and, of course, at the Estonian Independence Day Ceremonies. Those are the same events that all the other Estonian choirs have sung at and continue to sing at to this day.

In 1960, Lydia Aruvald started to direct the musical life of the Supplementary School. In 1969 she took a 450-member children's choir to sing at the Toronto Song Festival that marked the 100th anniversary of the first Estonian Song Festival in Estonia. This show forced even the most "nationalistic skeptics" of our patriotic endeavors to acknowledge that Estonians abroad were not yet on the brink of cultural extinction. The Supplementary School children have participated in all of the ESTO's and all of the children have sung in the choir regardless of their musical abilities, explains longtime school principal Edgar Marten (Interview, E.M. 2009).

Aruvald's choir was assembled for the one important event – no further performances were given by that group, but a few years later a choir with a more permanent membership started work with young girls interested in choral singing: **The Toronto Estonian Ranger's Choir.** The Ranger's choir existed from 1971–1981. The Estonian Girl Guide Association invited Olaf Kopvillem to conduct it when he moved to the Toronto area. As a musician O. Kopvillem was self-taught. On arriving in Montreal from Geislingen he had worked in clubs as an accordionist, pianist and singer (EMBL 2007:303), he conducted the women's choir and the ensemble "Vikerlased" there as well. Later O. Kopvillem conducted the Hamilton "Helletajad". O. Kopvillem was a suitable conductor for the singing Rangers – he had earlier experience and he chose songs which the girls liked. In the repertoire there were Girl Guide and patriotic songs, as well as songs found in "Leelo's" repertoire. "Leelo" and the Rangers operated at the same time. Later, the Pensioner's Women's Choir also used this repertoire. Many Rangers interested in singing had already gathered at the first rehearsal and after their debut many more joined. The girls were very enthusiastic about the choir. (Interview, L.V. and K.M. 2009). Siiri Lepp, who managed the choir so it could function smoothly, has said that that was a choir where you could pick and choose singers, so great was the choir's reputation.

In 1970, O. Kopvillem's work took him to Holland and Guido Laikve, who had moved from Adelaide to Toronto, replaced him. His musical inclinations were somewhat similar to O. Kopvillem's, mainly an interest in popular music.

With Laikve's arrival the choir reached its peak. Also at this time the choir's most important event occurred when it participated in the Baltic Evening in Ottawa in 1973, a significant political milestone for the Estonian Community. The choir went to Ottawa as a part of the delegation of the Baltic Federation in Canada, the Estonian Central Council and the Latvian and Lithuanian Central Council leaders. In Ottawa the group was introduced to Governor-General, Roland Michener, and his wife. The singers still remember this important moment. The choir's performance was in Rideau Hall in the Governor-General's Residence. The program included Estonian patriotic songs accompanied by G. Laikve, P. Kiilaspea, and A. Pint on instruments. The performance demonstrated the Estonian contribution to the "Canadian multicultural web" (ME 01.03.73b). On the same day a formal dinner with 90 members of Parliament was held. Singers in Estonian folk-costumes distributed Arved Viirlaid's novel, "Graves without Crosses" and in the course of their conversations talked about Estonian culture and history. As a result of the Ottawa performance the choir was invited to the Alberta Multicultural Festival (VE 27.02.73) and after that to the Canadian National Arts Festival in Ottawa in 1974. Thus the choir plunged into international cultural life. In 1976 the choir performed on the CBC program "Time for You". This was a series which featured the music of Toronto's ethnic groups interlaced with interviews (VE 14.10.76). The choir sang two songs on the program and S. Lepp gave the interview in which she described how the choir got started, their travels and used the opportunity to talk about the Estonian community in general. There were nearly 10,000 Estonians living in Toronto at that time (VE 19.10.76a).

In 1975, O. Kopvillem returned from Holland and resumed conducting the "Rangers", but after half a year he transferred the choir to another conductor, this time Gunnar Mitt. The choir's quality dropped, for in the place of four-part harmony, Mitt started teaching 3-part harmony. Eventually, the choir's activity ceased by 1981. Girls in the Ranger's age group (16 and older) now had the opportunity to sing in "Lootus", which at that time was the only active youth choir in Toronto. Younger singers continued gaining choral experience in Supplementary School singing classes and exhibited their talents at ceremonies and Christmas celebrations.

At the end of the 1990s, Reet Lindau-Voksepp started to direct a small group of singers whose aim was to perform at ESTO 2000 in Toronto. The musical requirements became more important because, while an ordinary Supplementary School choir sings mainly in unison, this group started practicing songs in three-part harmony. (Interview, R.L.-V. 2009). By 2004 this group had become the **Toronto Estonian School Choir**.

The newspapers often refer to the School Choir as the "Song Festival Choir". The motivation to form this choir came from the idea of going to the Song Festival in Estonia. Presently the choir has participated at three Song Festivals and therefore much of the choir's repertoire consists of Song Festival songs. In 2003 the idea of taking school-aged children to the Song Festival seemed daring.

E. Marten had already weighed this possibility and while in Estonia went to the Education Ministry to discuss this with those who worked there. The Ministry was happy to lend its support to the choir and so the possibility of carrying out the idea became more and more a reality. R. Lindau-Voksepp agreed to prepare the choir for the Song Festival and the choir was officially registered as a participant. It was during this bureaucratic procedure that the choir acquired its present name. (Interview, E.R., R.L.-V., E. M. 2009).

The children's interest in the choir was great as over 50 singers registered. Later a pilot study showed the reasons for the interest.[37] To the question, "Why do you sing in the Estonian School Choir?", the most frequent answer was that it gives me an opportunity to associate with other Estonians, choir members can go to Estonia to the Song Festival and furthermore, they simply like to sing (Ojamaa, Valk 2007). Money was collected for the expensive trip by fundraisers and a walking marathon (for every kilometer walked, the child got a certain sum from relatives and friends). Various Toronto Estonian organizations and of course, the parents, sponsored the trip as well. The choir performed for Torontonians with a pre-Song Festival concert which both the audience and papers unanimously praised. "The Estonian School Choir's conductor, Reet Lindau-Voksepp's, ability to make even teenage boys sing is impressive," writes E. Puusaag (2004). The media emphasized the importance of the patriotic aspect: the large number of youthful singers showed that the Estonian spirit lived on in Canada. Further, "Eesti Elu" finds that the truth is (08.06.04) that the Song Festival is a symbol of unity and that Estonians need that.

The National Song Festival trip had a wider impact. An OMNI[38] television cameraman flew to Estonia with the choir. The plan was to prepare a half-hour Estonian and English program which would give an overview of the school choir's activities before, during and after the Song Festival (Tensuda 2004). Consequently, Ellen Valter's film "25,000 Sing" was made.

The questionnaire showed that participating in the Song Festival gave the youth a strong emotional bond with Estonia, greater national pride and a stronger sense of belonging with other Estonians. "I gained a sense of unity and more national pride," wrote one 19-year old singer and many of the school choir members used similar words to characterize their feelings following the Song Festival.

After attending the Song Festival some singers left the choir since the opportunity of going to the Song Festival had been the main motivation for joining

---

[37] The pilot study was carried out by T. Ojamaa, K. Labi, A. Valk and K. Karu-Kletter (2007). The goal was to find out the variations of ethnic self-identification of young Estonian Canadians and their attitude towards Estonian culture.

[38] OMNI Television is Canada's Multicultural television station which has existed since 1979 and is now merged with Rogers Broadcasting Limited. About 90 per cent of Ontario residents can view it and it reflects the life of 18 different ethnic groups in 15 different languages (http://www.omni.ca/ontario/info/).

the choir. They were replaced by new singers and the choir continued with 22 girls and 13 boys (EE 11.03.05). The next major performance was at the West Coast Estonian Days in Hot Springs near Vancouver, Canada. After that trip, choir members Riho Maimets and Veiko Parming wrote about the musical experience and discussed being Estonian in "Eesti Elu" (2005b). This is a sure sign that participating in the choir fosters the development of future socially active young Estonians. The singers thought that the most important aspects of the West Coast Estonian Days were:

- the opportunity to meet the West Coast youth;
- interacting with singers of their own age from Estonia (ESTudio Chamber Choir), which gave them a clearer understanding of the changes which had occurred in regaining independence and about contemporary Estonian music;
- experiencing the unifying effect of the Estonian Days on the different generations.

As a next step, Elle Rosenberg and Edgar Marten initiated a major new project which aimed to take the School Choir to the Estonian Song Festival for a second time (Tensuda 2007). Besides preparing for the Song Festival, the choir recorded their School Choirs' first CD, "Still my Heart Shouts with Joy, Estonia, Dear to me...". The title comes from the School Choirs' motto-song "Estonia, My Fatherland" (composer Peeter Kopvillem, arrangement Reet Lindau-Voksepp). The song was chosen because the words nicely characterize the situation of Estonian children born abroad in a multicultural Canada. The children sing about how their parents speak both English and Estonian. The children's Estonian is no longer very good, but in spite of that, Estonia has a place in their hearts (Interview, R.L.-V. and E. R. 2009). The majority of youth with Estonian heritage call themselves Canadians or Estonian-Canadian. Knowing the Estonian language is not considered an essential criterion by the younger generation, neither in Canada nor in other Estonian communities, such as in Australia (Interview, I.T. 2010; Interview M.B. 2011). One can actively participate in Estonian society in activities which don't require a good knowledge of the language, such as folk-dancing or even fulfilling the duties of a webmaster. Yet, it is obvious that all contact with Estonian culture creates interest in the language and that attending the Song Festival provides an opportunity to practice the language in the real environment. E. Marten counts on that benefit as he organizes the Toronto children's Song Festival trips (Interview, E.M. 2009).

The School Choir is the hope for the future of the Toronto Estonian community. "When older singers, perhaps justifiably, no longer wish to undertake tiring and costly trips on behalf of Estonia and choir singing, the young ones are brimming with desire and strength for this," writes Tõnu Naelapea (2005). He compares the School Choir to "Lootus", which in the years 1970–1980 was as important to the Estonian community as the present School Choir, and he calls

upon Estonians to support the choir in every possible way, because in the larger scheme of things that means insuring the future of the whole Estonian community.

Presently, five choirs operate in the Toronto area, which qualify for the Song Festival: Toronto Estonian Men's Choir, "Estonia" Choir, Toronto Estonian Academic Mixed Choir "Öobik", the Toronto Estonian School Choir and the Hamilton Estonian Mixed Choir. All of them have participated in Song Festivals since Estonia regained its freedom and with that a new focus has shifted to the foreground in the goals of the choirs.

In general, we can summarize that during the 1950s the main goal of the choirs was to preserve the cultural heritage within the Canadian Estonian community. In the 1960s, the choirs helped to integrate Estonians into the Canadian multicultural society. The main emphasis in the 1970s was to help with the national struggle for freedom. In the first half of the 1980s an uncertainty appeared in the sense of purpose, which on the one hand was caused by the political confusion in Estonia and on the other by the assimilation of Estonians into Canadian society. With Estonia regaining its independence, choir movement gained a new focus. The unification process between the choirs in the homeland and the choirs abroad had begun.

Translated by Mall Puhm

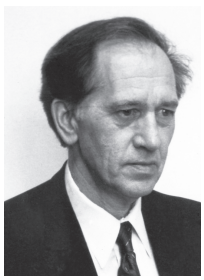

Estonian conductors Heli Tenno, Ingrid Silm, Reet Lindau-Voksepp, Rosemarie Lindau, Tõnu Kaljuste, Charles Kipper and Asta Ballstadt. Toronto, November 2010.

Toronto eesti kooride juhid

Lydia
Aruvald

Lembit
Avesson

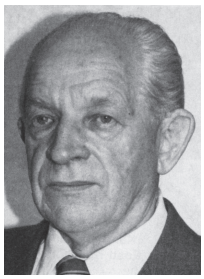
Asta
Ballstadt

Maaja
Duesberg

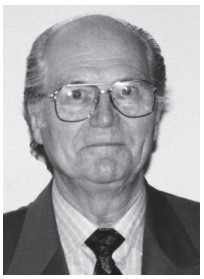
Aime
Hanslep

Georg
Iltal

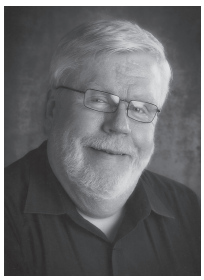
Udo
Kasemets

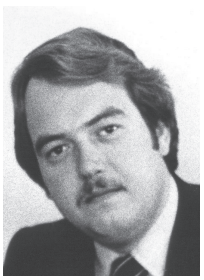
Peeter
Kaups

August
Kiilaspea

Charles
Kipper

Jaak
Kivik

Uno
Kook

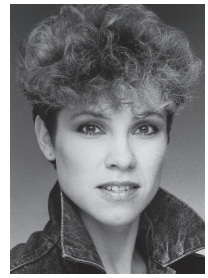
Olaf
Kopvillem

Katrin
Kuuskne-Veski

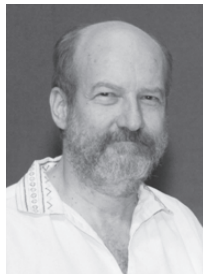
Guido
Laikve

Rosemarie
Lindau

Reet
Lindau-
Voksepp

Jaan
Medri

Artur
Mets

Gunnar
Mitt

Leida
Pilt

Eerik
Purje

Guri
Raag

Kaljo
Raid

Ingrid
Silm

Magda
Söödor

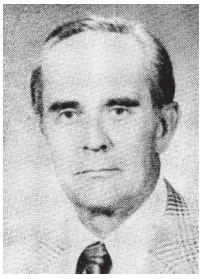
Peeter
Tammearu

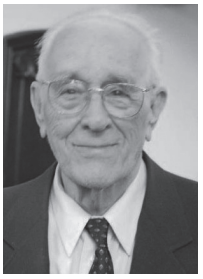
Heli
Tenno

Eduard
Tobreluts

Harri
Toi

Roman
Toi

Hilja
Toom

Aino
Uus

Margit
Viia-Maiste

Marika
Wilbiks

Koorilood

Vaimuliku kontserdi lugu

Kalju Kaur: „Cantate Domino koori poolt tuli see mõte, et meie laulupeo raamides peaks olema ka vaimulik kontsert, kus kõik kirikukoorid võtaksid osa. See oli 1979, see oli esimese laulupeo 110. aastapäev. Kuna tookord ma olin juba Põhja-Ameerika Lauljate Liidu juhatuses ja laulupeo korraldamine oli just käsil, siis ma tulin selle ettepanekuga välja, aga kõik olid täiesti vastu: ei ole aega, ei ole võimalik. Mina ütlesin siis, et kui mina võtan selle enda peale, kas sellega nõustute? Sellega nõustuti. Me muretsesime Metropolitan United Church'i oma kontserdi jaoks. See mahutab üle tuhande inimese ja on tuntud väga hea akustikaga. Riiklik filharmoonia koor – Kaljuste koor – on esinenud seal, kui nad on käinud Torontos.

Koore saime oma kontserdi jaoks palju kokku, ligi kümme koori. Siit Torontost saime isegi baptisti koguduse koori esimest korda välja, varem nad olid teistest kooridest eraldi, täitsa omaette. Ja ka apostelliku õigeusukoguduse koor Raagi juhatusel tuli, nii et me saime kõik koorid ühinema.

Aga siis tuli suur probleem Riina Reinikuga. Tema oli olnud Eestis tuntud näitleja enne sõda. Ja Rudolf Lipp oli samuti. Meil pidi kontsert olema kell kaks, nendel oli kell viis esinemine teatris – sealsamas lähedal, viis minutit jala käia. Aga nemad olid vastu, et kaks asja peaaegu ühel ajal, ja sellega tuli suur pahandus. Valli Voikt oli meie korralduskomitee kirjasaatja, tema siis koosolekul küsis: „Kes julgeb minna Riina Reinikuga rääkima?" Ta teadis, et keegi ei julge – Reinik oli väga terava sõnaga. Siis ütles: „Kuulge, Kalju Kaur on niisugune rahuliku iseloomuga, küll tema tuleb sellega toime." Ma muidugi sain alguses sõimata, aga ma lasin tal kõik ära ütelda, mis temal oli ütelda. Siis hakkasin rahulikult rääkima, et ma olen kõigele mõtelnud ja mida siin nüüd karta – ei ole üldse hunti vaja näha. Ma arvan, et see toob teile nii palju rahvast, et need ei mahu teatrisse sisse, hoopis seal võib probleem olla. Kuna meil tuleb vähemalt üle tuhande inimese kontserdile ja sealsamas viie minuti kaugusel on teater, siis kõik tulevad sinna ka vaatama. Lõpuks sain ta ära rahustada ja oligi niiviisi, et rahvast oli seal palju. Probleem tuli tõesti, aga hoopis sellega, et nende esinemine hilines vist nii nelikümmend viis minutit, sest Rudolf Lipp oli vahepealsel ajal otsustanud napsi võtta."

Juhan Laanes: „Vaimulik kontsert läks meil küll hästi. Cantate Domino oli nagu ühendkoori südamik. Siis oli Charles Kipper meie koorijuht. Tema võttis väga tõsiselt seda vaimuliku laulupäeva osa. Ta tuupis meile selle kava päris selgeks. Ja kui me olime seal keskel, siis need teised koorid, kes võib-olla repertuaari vähem tundsid, toetusid nagu meie õlale."

Charles Kipper: „See oli kontsert, millest on nii palju räägitud, ja ma olin üks üldjuhtidest. Me pidime natukene selle eest võitlema, sest arvati, et kas inimesed sinna üldse tulevad – me olime ju selles väga suures Metropolitani kirikus. Aga lõpuks oli niimoodi, et piletid ja kavad kõik lõppesid otsa, rahvatung oli lihtsalt nii suur.

Me tegime üldproovi enne kontserti. Korraldajad olid juba närvis, et palju rahvast on kogunenud ootama – seal ei ole ju nummerdatud kohad – ja me peame nad sisse laskma. Aga meil laulud ei olnud veel läbi võetud. Ma olin viisakas ja jätsin oma laulu kõige lõppu. Mul on üks laul, mis ma olen kirjutanud, „Jehoova koda“ on selle nimi. Niisugune lihtne vaimulik laul, hea ühendkoori jaoks. Aga ma tahtsin, et võtaksime selle ikka üks kord läbi. Ja siis tuldi mu juurde selle jutuga, et rahvast on nii palju. Ma ütlesin, et laske nad siis sisse, ja nad lasidki. Ma juba avataktide ajal kuulsin seda jalade mürinat kohe minu selja taga, kirik kajas „trrrr...“. Igalt poolt hakkasid tulema inimesed, lausa jooksid, et omale paremat kohta kätte saada. Ja mu laul jäigi pooleli, sest et ma enam ei saanud, ma mõtlesin, et las ta läheb... noh niisugune lugu on olnud.“

Jutustasid Kalju Kaur, Juhan Laanes ja Charles Kipper

„Messia“ lugu

Juhan Laanes: „Kui Maaja Duesberg tuli Torontosse, siis ta oli 20-aastane särtsakas tüdruk. Ta pani koorile niisugused hääled sisse, et mõned inimesed kohkusid ja üks mees ütles, et see on hullumeelsus, mis see tüdruk tahab teha, ja läks isegi koorist ära.“

Kalju Kaur: „Ma olin siis koorivanem ja lauljad kõik palusid: „Räägi talle ometi mõistus pähe! Meie ei suuda seda Händeli „Messiast“ teha.“ Alguses võtsime jõuluosa. Meil oli üks harjutus nädalas. Siis tuli kaks harjutust ja kuna see asi ei läinud hästi, siis Maaja võttis kätte ja tegi kolm. Juba rahvas nuttis, et enam ei jõua.“

Juhan Laanes: „Me pidasime neid harjutusi siin kiriku all saalis. Tol ajal olid daamidel kõrged kontsad, tikk-kontsad. Ja kui ta seal klaveri taga oli, trampis, tead. Need tema kontsajäljed on praegu põrandas veel näha. Meil oli lauluvend Karl Pärnoja, soomepoiss, kahjuks ta nüüd on surnud. Tema ütles, et las ta trambib, löögu või kontsad alt ära, ma ostan talle uued kingad, kui vaja.“

Kalju Kaur: „Kange tüdruk oli. Me andsime niisuguse vägeva kontserdi ja kui lõpetasime „Halleluujaga“, siis terve kogudus oli kirikus püsti. Niisugust asja ei olnud keegi kuulnud. Kohalikud ajalehed kirjutasid, et Maaja Duesberg on Candate Dominoga läinud tähtede juurde.“

Jutustasid Juhan Laanes ja Kalju Kaur

Hiljem on K. Kaur „Messiase“ loo värsivormi pannud. Esitame selle siin lühendatult:

Teekond Messiase mäele

Kalju Kaur

Niipea kui varustus saabus New Yorgist 22. okt. 1968, algas rännak Messiase mäele.

[---] Me meeled rõõmsaiks said, kui mõned sõbrad, naabrid, kaasmaalased me kutsele reageerisid, järele rühkisid ja teekonnaks mäele ühinesid.

Kas sinna tippu? Just sinna tippu, ei kompromissi! Järsk vastus juhilt, topelt kublad lisas kananahale. Ööl mitmed laagrivana[1] telki ruttasid, just kui hunti põõsas oleks näinud. Selgus, poldud hunti põõsas nähtud ega kollitanud hiiglane, vaid rohkem armuaega paluti – aasta 1969 realistlikum oleks! [---]

Uue matkapäeva algust juht nii noor ja uljas, trompetiga kuulutas, sõõri enda ümber kokku kogus, Messiase mäe kaardi rahulikult lahti laotas, et igaühel selge oleks, mis meid tõesti ootab ees. Üllatuseks selgus – raskem maastik seljataga! Käes kindlalt rütmiline marsisamm, ees kindel astmeline rada tallatud ja armuaega säästame, kui puhkepäevi vähendame. [---]

Juht nii noor ja uljas mägironija eesotsas, hüüab – mind vaadake! Küll me seda teeksime (ja mehed eriti), aga oma sammu on veel vaja passida! [---] Peaaegu sihil, kui hooletuse, väsimuse tõttu libisemist ilmsiks tuli. Juht järsku kepi üles tõstis, sähvatusi nähti ja kuuldi kõue kõminat. Õhk läks kergeks ja päevateekond lõppes võimsalt.

Pärast 20 sangarlikku matkapäeva (60 päeva jooksul) ime juhtus: mäenõlvak, mis nii järsk ja libe, äkki muutus tasaseks. Võiduvaimustuse värin haaras kogu ihu, pühkis ära väsimuse, konnasilmavalu. [---]

Händeli „Messiase“ helid kostma hakkasid, [---] paisudes võimsaks Halleluuja kooriks! Tume, tähesäras taevas nii ligidal, justkui kuulaks pealt. Ei palka suuremat võin'd igatseda süda, kui olla Messiase mäel need tundi kaks! Ühe eestikeelse mälestusmärgi kaljurahnule jätsime: Siin peatus segakoor Cantate Domino ja sai kroonitud 21. dets., A.D. 1968. Ei loorberitel puhkamine õnnistust too. Ees uusi kõrgendikke võita! Edasi, Cantate Domino, su ees on kogen'd juht nii uljas!

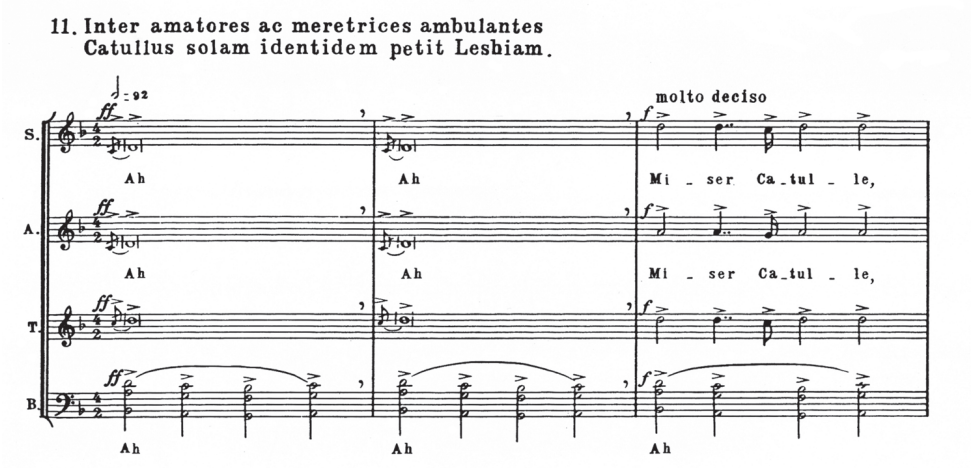
[1] K. Kaur oli Cantate Domino koorivanem 1966–1969. Lauljad helistasid talle õhtuti, paludes, et koorivanem veenaks dirigenti lauljate koormust vähendama.

„Miser Catulle“ lugu

„Me laulsime Lootuse kooriga Peetri kirikus jumalateenistusel Orffi „Miser Catullet“. Meile kõigile väga meeldis see laul. Pärast esinemist ma istusin oma isa kõrvale, kes ka oli kirikus. Tema muigas ja küsis, kas meie arvame, et kõik, mis on ladina keeles, on kirikus laulmiseks.“

Jutustas Viive Tork-Hiis

Noortekoor Lootus kandis „Miser Catulle“ esmakordselt ette 1974. aasta märtsis. Meie Elu (04.04.74) märgib, et „oma keskaegse sünge karakteriga sobis see eriliselt paastuaegsesse miljöösse“. Allpool esitame Catulluse poeemi eestikeelse tõlke.[2]

Armastajate ja tänavatüdrukute[3] hulgas palub/tahab Catullus ainuüksi ühtsama Lesbiat

Vaene Catullus, lõpeta lollimäng
ja see, mis sa näed, et on kadunud, arva kadunuks.
Näed, et enam ei ole su päevad suurepärased
nagu siis, kui sa tihti käisid, [kuhu] tütarlaps[4] juhtis,

---

[2] Catulluse poeemi on käesoleva raamatu jaoks eesti keelde tõlkinud Siiri Rebane.

[3] *meretrix ambulans*: *meretrix* – prostituut; *ambulans* – kõndiv, jalutav.

[4] *puella* – tavaliselt 'tütarlaps' – tähendab siin pigem lõbutüdrukut: kui sõna on mitmetähenduslik, siis Catullust tundes tuleks eelistada siivutumat varianti.

tema, keda me armastasime niivõrd, kui keegi enam ei armasta
seal, siis, ta tegi palju toredaid asju,
mida sina soovisid, ja mille vastu tal midagi polnud,
et sinu päevad oleksid suurepärased.
Nüüd ta enam ei taha; ära taha ka sina, jõuetu,
ära järgne talle, kes põgeneb, ega ela nagu kerjus,
vaid kindla meelega pea vastu.
Hüvasti, tütarlaps, nüüd Catullus peab vastu,
ta ei nõudle sind ega palu, kui sa ei taha.
Aga sina kannatad, kui sind keegi ei palu,
õnnetu, häda sulle, mis elu sulle jääb?
Kes nüüd sinu juurde tuleb, kes sind ilusaks peab?
Keda sa nüüd armastad? Kelle omaks sind hüütakse?
Keda sa suudled? Kelle huuli hammustad?
Aga sina, Catullus, kindlameelselt pea vastu.

Punaste kleitide lugu

„Avesson väga tihti ei pahandanud, aga kui ta pahandas, siis oli nii et... ikka põhjalikult. See juhtus, kui laul ei olnud küllalt hästi ära õpitud või kui ei läinud nii, nagu Avesson mõtles, et oleks pidanud minema. Avessonil oli huumorimeelt ka, aga see võis olla natuke terav ja sellepärast me nagu kartsime teda. Ükskord ta ütles: „Mu daamid, ka nii võib laulda, aga kirjutatud seda küll nii ei ole."

Siis meie naised tahtsid endale Musica Divina vormikleite õmmelda, mitmel kooril juba olid kleidid. Me pidime Avessonilt küsima, kas temal on midagi selle vastu – me arvasime, et tal võiks olla, sest ta oli natuke range mees. Aga tema ütles, et tehke, ainult olgu mul siis mingi rõõmus värv silma ees. Ja nii meie valisime punase."

Jutustas Virve Mathias

Jutu tõenduseks on Virve Mathiasel ette näidata must-valge foto.

Naiskoori lugu

Toronto Eesti Naiskoori Bostoni kontserdi arvustuses kirjutab F. Burns Langworthy:

> „Hoolimata väljas valitsenud pilvisest ilmast võis eilsel pärastlõunal Jordan Hallis selgelt märgata kevade tunnuseid. Umbes neljakümneliikmeline Toronto Eesti Naiskoor esitas meile vaheldusrikka ja huvitava programmi. See oli kontsert, mis andis muusikalise elamuse ja kujunes seekõrval intellektuaalselt stimuleerivaks.“ (VE 07.05.60)

Bostoni kontsert tähistas kõigest hoolimata Toronto Eesti Naiskoori lõpu algust. Kontserdile järgnenud koosviibimisel kanti ette luuletus, mis võtab lühidalt kokku selle koori tähelennu:

Kui Kasemetsa lõuale
hall habe tekkis,
siis naiskoori tähtsus
sellest tunduvalt kerkis.
Ta nõudis meilt kohek
kõrgemat kooli –
kõik naised nüüd hoolega
pidagu tooni.
Et veenda rahvast
me kultuurses meeles,
me laulsime sekka
ka saksa keeles.
Me veelgi tõusime
publiku silmis,
kui ära käisime
Bostoni linnas.
Sest viimasest sai
meie luigelaul,
kuigi krooni pähe pani
meie kuulsusel ja aul.

Luuletuse kirjutas Toronto Eesti Naiskoori esinaine Fanny Jaagumägi.

Simmaree lugu

Ööbiku lauljad soovisid rääkida loo mõnest simmareest. Meenutati ühte ja meenutati teist ning lõpuks ei saadudki kokkuleppele, mida valida: iga simmaree juures oli midagi erilist, naljakat, meeldejäävat, aga samal ajal on simmareesid väga raske ümber jutustada – neid peab oma silmaga nägema. Et lugu ei jääks raamatust välja, esitame siin kirjutise (Tensuda 2008), mis aitab paremini mõista simmaree raskestitabatavat olemust ka inimesel, kes ühtki simmareed kunagi näinud ei ole.

„Ööbik" puudutas hinge

Kaire Tensuda

Suurepärane kontserdielamus! – See on esimene reaktsioon, mis tuli mõttesse kindlasti kõigile neile sadadele inimestele, kel õnnestus saada pilet viimse kohani läbi müüdud Toronto Eesti Akadeemilise Segakoori „Ööbik" simmareele eelmisel laupäeval Eesti Majas. Samas tundub, et nende kahe sõnaga ei saa väljendada ega kokku võtta kaugeltki kõike seda, mis nende laupäevaõhtuste tundide jooksul kuulajateni jõudis. See oli emotsionaalne muusikaline rännak; tükike Eesti ajaloost, mis hoidis publiku algusest lõpuni selle võluva etenduse lummuses.

Simmaree nimega „Rändlind Ööbik" viis vaatajad läbi paguluse aastakümnete. Ööbikud näitasid, missugune osa on olnud laulul, tantsul ja kultuuril eestlaste elus siin võõrsil; kuidas on suudetud säilitada neid nii armsaid ja loomuomaseid traditsioone läbi mitme põlvkonna, mille kadumist pole veel kaugeltki märgata. Põlvkondade harmoonilist kooskõla tõestasid erinevate vanusegruppide esindajate etteasted.

Lavapilt meenutas paljude Kanada eestlaste kodusid. Tuttavad, armsad, kodused asjad. Laual kaks kohvitassi, sest ükski eestlane külalisele naljalt kohvi pakkumata ei jäta. Saabuvatel kooriliikmetel on käes kohvrid; eluline pilt viib vaataja aastakümneid tagasi, kui paljud saalisistujadki siia maale saabusid.

Laua taga istub mõttesse vajunud kuldses eas naine, kes lapsena võõrsile ehk siis Kanadasse sattunud. Käsikirja autor Eerik Purje tõi vaatajateni tema loo, andes selle läbi pilguheite tuhandete inimeste lugudele ja mitmele põlvkonnale, kes on elanud kodumaast kaugel.

Laua taga istuv naine on tädi Valve (Taimi Voksepp), kes jäi ööbiku laulu kuulama, sattudes oma meenutuste radadele, mis algas sellega, kuidas ta ühel tormisel sügisööl, täpselt nagu ööbik, koos vanematega siia maale saabus, olles kindlal veendumusel, et kevadel lennatakse tagasi. Ent seda ei juhtunud; ööbikud jäid aastakümneteks võõrsile laulma…

Saabub nooruke Tiina (Marielle Voksepp), võtab tädi kõrval istet ning nende pikast vestlusest kooruvad välja paguluse algaastad, algsed raskused inglise keele omandamisega, oma pesade rajamine, töö rabamine, laste koolitamine… Selle kõige kõrval jäi aega eestluse organiseerimiseks ja oma kalli eesti kultuuriga tegelemiseks. Üsna varsti peale Kanadasse saabumist rajati kirikud, organisatsioonid, koorid, rahvatantsurühmad… Ka abikaasa leidsid paljud just laulu või rahvatantsu läbi. Laul saatis küllap iga võõrsile sattunud eestlast.

Tädi Valve ja Tiina sisuka vestlusega paralleelselt toimusid koori ja solistide rikkalikud etteasted. Laulud olid põimitud vestluse teemadesse. Kui oli juttu uuest kodumaast, kõlasid A. MacGillivray „Song for the Mira" (solistid Reet Lindau-Voksepp ja Urmas Migur), prantsuse rahvalaul „Vive la Canadienne", W. Guthrie „This Land Is My Land" jt. Kirikute rajamisest rääkides kõlas koorilt vaimulik laul „Kyrie" (L. Avesson). Solist Liina Purje-Lepiku esituses kuulsime F. Schuberti laulu „An die Musik". Kui räägiti laste koolitamisest, kõlas „Gaudeamus Igitur". Eestlaste laulupäevade ja laulupidude korraldamise jutu juurde kõlasid mitmed rahvalikud laulud, solistideks Toronto Eesti Meeskoori ansambel (Tõnu Altosaar, Urmas Migur, Mati Matsoo, Heikki Paara, Eerik Purje), Lindau õed (Reet, Rosemarie ja Juulia) koos Peeter Kopvillemiga, Tamara Norheim-Lehela ja Eerik Purje.

Rikkalik kava oli jagatud kahte ossa. Vaheajal loositi välja loteriivõidud, milleks kutsuti ette „Ööbiku" koori aupatroon Elmar Tampõld. Järgnevalt teatas esinaine Kati Marley, et koori ajaloos on kolme inimest austatud koori kuldmärgiga ja täna lisandub neile neljas — Anne Altosaar, kelle sulest on ilmunud rohkelt „Ööbiku" simmareede käsikirju. Värske kuldmärgi omanik kutsuti ette ning ta pälvis suure aplausi.

Teise osa alguses jutustab tädi Valve Tiinale, kuidas ta kohtus oma abikaasa Jaaguga rahvatantsurühmas. Sellele järgnes kaks tantsu TERR „Kungla" esituses. Kui meenutati noorte romantilist jalutuskäiku vihmasajus, esitas koor R. Valgre laulu „Kui läbi raske vihmasaju", millele järgnes sama autori „Muinaslugu muusikas" solist Heli Tenno esituses.

„Ööbik harjus ka võõrsil rõõmsalt laulma," tõdes tädi Valve. „Tuli harjuda mõttega, et koju enam ei pääse, laulgem siis uues kodus, oli ju seegi oma kätega ehitatud."

Järgnesid koduteemalised laulud. Lavale saabus rahvuslikus kostüümis külalissolist, New Yorgis Ameerika Muusikali- ja Draamaakadeemia lõpetanud ning edasi õppiv Kristi Roosmaa, kes on varemgi Toronto publikule esinenud. Noore lauljatari emotsionaalses esituses kõlas kolm koduga seotud laulu, millest eriti viimane – „Eestlane olen ja eestlaseks jään" – puudutas kindlasti igaühe hingeseisundit, tõestades, et kus iganes me ka ei viibiks, me päritolu jääb alati meiega. Rosemarie Lindau laulis A. L. Webberi „Mu südame kodukolle".

Põlvkondade järjepidevust lauluarmastuse ja -traditsioonide edasikandmisel tõestas järgnevalt Kopvillemide pereansambel – Peeter Kopvillem oma tütarde

Keila ja Leikiga. Peeter esitas esmalt oma isa Olaf Kopvillemi laulu „Pastoraal“, mida nimetas enda lemmikuks, järgnes kaks laulu koos tütardega, üks Olaf, teine Peeter Kopvillemi loomingust.

Järgnevalt arutlevad Tiina ja tädi Valve ööbiku kui rändlinnu liikumise üle, et kindlasti lendab ta kord kodumaale tagasi… Tiina ütleb välja kuldse mõtte: „Kui ööbikud mõlemal pool merd üksteist hoida suudavad ja oskavad, siis püsib meie rahvas veel kaua.“ Tiina ehk siis Marielle Voksepp esitab koos kooriga K. Hundi laulu „Üksteist peab hoidma“.

Ja lõpetuseks ütleb tädi Valve: „Nii nagu mesilane lendab mesipuu poole, lendab ka ööbik ikka lõpuks kodumaise toominga oksale.“ Koor laulab P. Sarapiku „Ta lendab mesipuu poole“.

Sellega on ametlik kava lõppenud, aga mis ei taha vaibuda, on aplaus. Ei pääse koor ka lisapalast. Kõigil on natuke kurb meel, et see suurepärane muusikasündmus on lõpule jõudnud, ja hing hell, kuna ajalooränak, mis äsja läbiti, on ju paljude jaoks nii tuttav…

Esinaine Kati Marley annab edasi suured tänusõnad kõigile. Austatakse ja tänatakse dirigente Asta Ballstadti ja Rosemarie Lindaud, klaverisaatjat Charles Kipperit, käsikirja autorit Eerik Purjet, lavastajat Tiina Coverdale'i, heli ja valgustuse eest hoolitsenud Allan Eistrati, koori, soliste, tegelasi, kaasrändajaid, kõiki abilisi… Jagatakse lilli… Kooripoolse tänu pälvib ka energiline esinaine ise. Saalist lahkudes on igaüks ühe suure elamuse võrra rikkamaks saanud.

Siiras imetlus ja tänu, kallid Ööbikud! Selle kavaga võite veel vallutada suuri lavasid. Oma muusikalise rännakuga suutsite jõuda küllap iga saalisistuja hinge.

Iisraeli lood

„See on küll üks imemasin! [Nii ütleb Vello Salo peopessa mahtuva digitaalse helisalvesti kohta, millega asume jäädvustame Iisraeli lugusid Pirita kloostri raamatukogus 2010. aasta novembris.]

Kui mina Jeruusalemmas olin – nii aastal ’62 umbes, siis tegime Vatikani raadiole saateid. Ja nende salvestamiseks pidin taksoga sõitma sada kilomeetrit. Kuna kirikukogu rääkis juutidest liiga hästi, siis Jordani raadio keeldus mulle saateid salvestamast ja ma käisin Ammanis USIA[5] kontoris salvestamas. Siis ma läksin poodi vaatama, kas ma saaksin omale osta niisuguse raadiokvaliteediga asja salvestamiseks. Seal oli üks, aga see oli nagu tööriistade kast umbes, mitu kilo ja rihmaga kaelas ja vänt küljes. Tal oli suur vedru sees ja vändaga tuli pidevalt vändata. Aga see oli nii hästi tehtud, absoluutselt vaikne! Ja maksis nelikümmend dinaari. Mõtlesin, mõtlesin... ja ei ostnud. Niisugused asjad olid siis.

Aga see 1985. aasta reis Estonia Kooriga, see oli ikka täitsa sündmus. Aeg oli selline siis, et kui me Petlemmas pidime laulma, siis seal oli kolm läbiotsimist, enne kui meid üldse lasti platsi peale – sinna linna sisse. Petlemma sissekäik – see oli omaette piiripunkt. Aga minul oli kuuehõlma sisetaskus üks niisugune väike pudel brändit ja nad kobasid meid läbi. Ühel mehel oli pooleliitrine, see taheti ära võtta. Ta ütles ei ja jõi üksipäini selle ära, aga jäi ikka püsti. No see oli soomlane.

Seal oli küllalt jahe ilm ja meil olid õhukesed rahvariided, eriti naistel. Siis see külmarohi kulus meile ära. Öeldagu mis tahes, aga eestlasel on ikka vaja seda „laulueli“, see ikka aitab. Ühes kooli klassiruumis ootasime oma esinemisjärge, aga enne kui esinemine tuli, pidime välja minema. Siis me olime mitu aega väljas ja ootasime veel. Neli laulu laulsime ainult, aga lõpus hakkas juba päris külm. Selle platsi peal, kus me esinesime, seal olid majad ümber platsi ja katuste peal kõndisid snaiperid ringi. See oli alt näha ja meile oli enne räägitud ka. Seda peab kindlasti ütlema, et meie olime ju valitud Kanadat esindama. Me olime tegelikult seal, jah, kanadalased, me ei esindanud sini-must-valget, aga eesti laule laulsime.

Selle reisi üks kõrvalprodukt oli meieisapalve tahvel, mis sai Meie Isa kirikusse pandud. Mitte Estonia reisi ajal, aga see mõte sai sellest reisist alguse. Õlimäel on Meie Isa kirik. See on siis traditsiooni järgi see koht, kus Issand olevat õpetanud meieisapalve. Ja seal oli vist seitsmekümne kahes keeles niisugune inimese mõõtmetes majoolikatahvlitest tehtud meieisapalve, aga eesti keeles ei olnud. Ja kuna meil pastor Nõmmik oli kaasas, siis otsustasime, et

[5] United States Information Agency

Preester Vello Salo ja pastor Tõnis Nõmmik palvetahvli avatseremoonial

me teeme eesti keeles ka. Ja siis tulime teine kord tagasi veel mõni aasta hiljem seda sisse õnnistama.[6] Vaat siis olid ärevad ajad! Nii et meie endine grupp pudenes päris koost, üks ainukene vahva daam jäi ja me tulime kanadalastega, kellel oli rohkem julgust. See grupp oli kuueteistkümne-liikmeline, sest nii suur grupp sai lennu hinnaalandust. Kui meie seda tahvlit õnnistama läksime, siis sinna tulid kokku veel ka Iisraeli eestlased.

---

[6] Palvetahvli õnnistmine toimus 6. veebruaril 1988 kõigi Välis-Eesti kirikute ühisüritusena. Eestikeelne palvetahvel on arvult kaheksakümnes Pater Nosteri kiriku juures ja see „on mõeldud kogunemiskohaks tulevaste aegade eesti keelega palveränduritele," kirjutas Vaba Eestlane (16.02.88) avamistseremoonia ülevaates.

Palvetahvli tegemiseks on omaette süsteem. Seda tehakse kohapeal, neil on seal üks töökoda, mis teeb neid tahvelid. Meie pidime andma ainult teksti eesti keeles ja kolm tuhat dollarit. Selle raha me saime kokku Kanadas annetajatelt. Meieisapalve tahvli ülespanemise juurde käis veel selline tingimus, et me saame sealt tõenduseks foto kaasa – niisuguse nagu postkaardid, see on mul alles.“

Jutustas Vello Salo

Rogers Cable'i lugu

„Aitasin Toronto Eesti Baptisti Koguduse noortekooril koduneda laulmisega telekaamerate ees. Nimelt 1972. aasta lõpul tekkis mul võimalus korraldada ja toimetada telesaateid ühe tollase kasvava kaabelkompanii juures. Et kompaniil, mille nimi oli Rogers Cable, oleks üldse luba tegutseda, pidi see kinnitama valitsuse vastavale organile, et nad võimaldavad eri gruppidel, kaasa arvatud etnilistel, oma kultuuri levitada. Multikulturalism oli siis juba Kanada poliitikas hoogu võtnud.

Tegin kogu 1973. aasta jooksul kaks korda kuus – hiljem vaid kord kuus – programme ,,Jututuba" ja ,,Laulutuba". Vahepealsel ajal, kuni järjekordse saate valmimiseni korrati vanu, mis kõik olid eestikeelsed. Kui ma 1974. aastal need programmid kokku lõin, panin koondkavale nimeks ,,Oma tuba". Üks pooletunnine ,,Oma tuba" oli pühendatud Kaljo Raidile – heliloojale ja TEB Koguduse pastorile.

Hiljem, see võis olla juba 1974. aasta kevad, leppisime kokku, et ühes eeskavas – või isegi kahes – esineb baptistikoguduse noortekoor. Koorijuhiks oli Aime Hanslep, kes praegu on aktiivne laulja Ööbiku koori koosseisus. Klaveril saatis meie praegune maestro, aga siis veel noor pianist Charles Kipper.

Hiljem, kui TEB Koguduse noortekoor oli minu saadetes kogemuse saanud, lugesin eesti ajalehest (tõenäoliselt rääkisime sellest ka Kaljo Raidiga), et baptistikoguduse noortekoor oli esinenud koguni suures eetris – nimelt Toronto linna populaarses City-TV-s. City-TV-d oli võimalik näha ka väljaspool Torontot, aga minu saated olid mõeldud vaid neile, kes olid tellinud oma TV-programme Rogers Cable'i kaudu ja selle vaatajaskond oli piiratum. City-TV-ga suhtles Kaljo Raid, kes oli meedia osas igatpidi pädev. Olid ju temal ammugi usulised raadiosaated „Vabaduse Kuulutus", mida eestlaskonnas hästi teati. Kaljo Raid oli hakkaja usumees ja levitas nii usku kui selle edastajaid, antud juhul siis baptistikoguduse noortekoori.

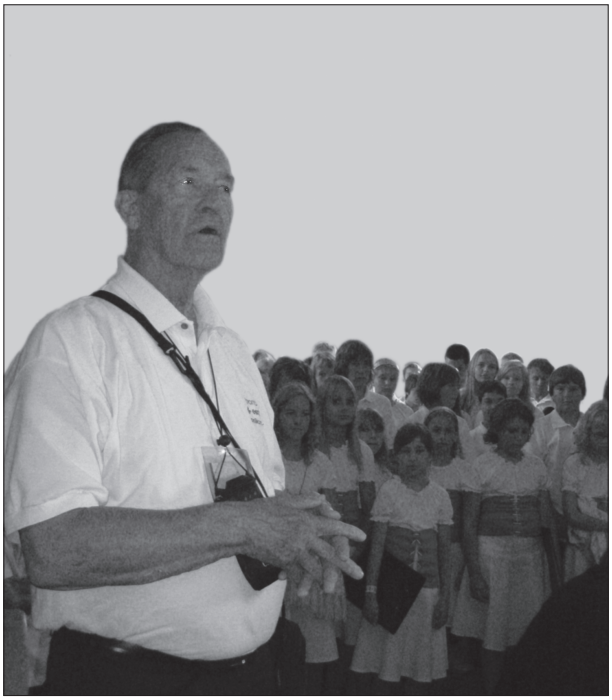
Rogers Cable on kasvanud hiigelsuureks kompaniiks, omades nüüd peale kaabel-TV ka interneti- ja mobiilivõrgustikku ning isegi Toronto suurimat spordihalli. Aga omal ajal olin mina see vabatahtlik, kes Rogers Cable'i nime all tegutses kui eestikeelsete telesaadete toimetaja."

Jutustas Andres Raudsepp

Presidendi lugu

„Kanada päev 1. juulil on lähestikku üldlaulupeo päevaga. Kui koolikoor esimest korda Tallinnas laulupeol käis 2004, olime selle puhul Kanada saatkonnas grillfestil ja kuna juba Toompeale läksime, siis oli plaanis külastada ka Pika Hermanni torni ja Riigikogu.

Kella üheks jõudsime Kanada Saatkonda, rahvast oli kogu majaesine täis. Koolikoor esines, isegi klaver oli renditud. Laulsime saatkonna trepil ja kui meie söögid olid söödud, jalutasime Riigikogu hoone juurde. Me jõudsime riigikogu ette ja seal ees oli neli musta autot seismas ja mehed seal kõrval. Siis ma läksin selle kõige lähemal seisva mehe juurde ja küsisin, et kas te ootate kedagi. Ta ütles et jah, et nemad ootavad presidenti, kes on iga moment siit riigihoonest välja tulemas. Ma ütlesin, et meil oli just praegu külaskäik riigikogusse ette nähtud, ja tema ütles, et eks te siis saate sisse, kui president välja tuleb. Aga president tuligi juba ja siis ma ütlesin sellele julgeolekumehele, et järsku me võime talle ühe laulu laulda. Mees ütles, et ei, sest tal ei ole üldse aega. Ma pöörasin ringi, aga president oli juba mu selja taha jõudnud, kuni ma rääkisin selle mehega. Siis ma küsisin, et härra president, kas me võime teile ühe laulu laulda, me oleme Toronto Eesti Koolikoor. Ta ütles, et jah, muidugi, miks mitte

Edgar Marten koolikooriga Eestis 2007.

– oli kohe nõus. Me panime lapsed kiiresti sinna ritta ja alles siis avastasime, et koorijuhti ei olegi, et Reet oli jäänud saatkonda. Pooled lapsed olid ka kadunud, nemad olid juba Riigikogusse sisse läinud. Siis me jooksime neile järele mööda treppe, et lapsi kätte saada. Ütlesime, et tulge ruttu, te laulate nüüd presidendile. Keegi ei uskunud, aga nad ikka tulid ja Charles Kipper oli ka koos meiega. Ma ütlesin temale, et midagi muud ei jää üle, et sa pead nüüd koori juhatama. Laulsime siis oma motot. President arvas, et väga kena, ja siis ma ütlesin, et võib-olla ütlete mõne sõna ka meie lastele, ja Rüütel pidas umbes viieminutilise kõne meile. Aga siis päev või kaks hiljem, kui oli laulupeo avamine, Rüütel kõneles ka seal ja tal oli täpselt sama kõne, mis ta oli lastele ütelnud.“

Jutustas Edgar Marten

Kõigi eestlaste ühine lugu

„Õpetaja Andres Taul, nüüdne peapiiskop, oli kuulnud minu „Luterlikku jumalateenistust armulauaga üksnes muusikas" Tartu Jaani kiriku pühitsemise tseremoonial ja tema ütles, et ma võtaksin selle Torontosse kaasa, et seda saaks võib-olla esitada. Ma siis võtsingi.

Ma tahtsin selle teose esitamisega siduda nii palju eestlasi kokku, kui saab. Ma pakkusin algul Estonia Koorile, et nad oleksid eestvedajaks. Aga sellest ei saanud asja ja siis ma pakkusin Ööbikule – nemad võtsid. Algul see pidi tulema Peetri kirikus, aga lõpuks tegime hoopis Vana-Andreses. Vaimulike osi laulsid koos minuga Hannes Aasa, kes oli II tenor, Kalle Kadakas – tema oli bass, ja baritoni laulis Isa Johannes õigeusukogudusest. Orelipartiid mängis Lembit Avesson, kes oli Vana-Andreses organistiks, ja dirigeeris Asta Ballstadt.

Meil oli seda väga raske ära õppida. Johannes Järvalt oskas nooti ja õppis ise ära. Aga õpetada näiteks Kalle Kadakale lugu, kui ta nooti ei tunne, lihtsalt mängid talle seda sadu kordi ette ja vihastad, kui ta ei jaga üldse... Seal oli ikka palju vaeva laulmisega ja siis see kõik veel ka Avessoniga kokku panna – et ta meiega proovi teeks ja et ta saaks pihta, kus on paus ja kus vaja *rubato* teha...

Minu meelest see esitus ei tulnud meil üldse hästi välja. See võeti väga hoolikalt linti, aga ma ei ole julgenud seda siiamaani vaadata, sest mulle tundub, et see läks niivõrd rappa. Seisma me just ei jäänud ja kooriosad tulid suhteliselt hästi välja, aga need vaimulike osad – seal on ka neljahäälset laulmist, see ei ole niisama lihtne – see võis vahepeal ikka väga must olla.

Aga see asi oli rohkem sündmusena tähtis. Niisugune rahvaste ühinemine oli see tõesti. Tegelikult see oli üks imeline aeg minu jaoks seal Torontos. Kõikide ettevõtmistega, mida ma välja pakkusin, tulid torontolased kaasa, nii ka sellega. See oli ju suhteliselt hullumeelne ettevõtmine, aga lõpuks ta toimus siiski ja toimus paljude inimeste koostöös. Meil oli nagu omamoodi projektkoor, kus oli lauljaid erinevatest kirikukooridest ja oli nii neid, kes olid varem Torontos elanud, kui neid, kes hiljem tulid. Mina tahtsin, et sellest tuleks selline üle-torontoline eestlaste kirikuüritus ja kutsusin kõiki. Ma tahtsin ületada seda väikest vastuolu, mida oli tunda ja mis seal on vist alati olnud – see eestlaste asi. See, et ta muusika mõttes väga hästi välja ei tulnud, on võib-olla lihtsalt minu enda „kiiks" ja võib-olla see ikkagi täitis oma ühendamise ülesannet sajaprotsendiliselt ka niisugusena."

Jutustas Mart Jaanson

Muinas-Eesti ja Soome Sugu Rahvamuusika Rahvuslik Natsionaal Rahvapillide Orkester
«Meie Isioma Estoh-oh-oonia»

Joonistas Viiu Varik.

Viited

Aldre, M., Kasemets, U., Rebane, M. (toim.) 1948. *Eesti Segakoor „Runo" tegevusraamat 1945–1948*. Geislingen.

Aleve, Ervin 1997. Talihari '97 tuli ja läks. – *Vaba Eestlane* 30.01., lk 1 ja 4.

Aleve, Ervin 2004a. Jõulurõõmu ehatarelastele lauluga. – *Eesti Elu* 17.12., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=8614

Aleve, Ervin 2004b. Toronto Eesti Maja läheb vastu uuele tegevushooajale. – *Eesti Elu* 02.04., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=8274

Aleve, Ervin 2006. Noortejuhtide Sõprusring laulis Ehatares. – *Eesti Elu* 17.03., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=12765

Arro, Karl 1975. Eesti ajakirjandus. – Kurlents, A., Antik, R., Olvet, J. (toim.), *Eestlased Kanadas. Ajalooline koguteos*. Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon, lk 468–476.

Aruja, Epp 2009. „Estonia" segakoori laul kõlab ikka edasi. – *Eesti Elu* 28.08., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=25007

Aun, Karl *s.a*. Estonia. – *Multicultural Canada (Encyclopedia of Canada's Peoples)*, http://www.multiculturalcanada.ca/ecp/content/estonians.html

Avesson, L(embit) 1991a. Segakoori juubelikontsert. – *Meie Elu* 28.11., lk 5.

Avesson, Lembit 1991b. Toronto eesti Meeskoori 40. Juubeliaasta kontsert. – *Meie Elu* 21.02., lk 8.

Avesson, Lembit 1994a. Toronto Eesti Meeskoori kontsert. – *Meie Elu* 04.01., lk 5.

Avesson, Lembit 1994b. Toronto Eesti Meeskoori kevadkontsert. – *Meie Elu* 31.03., lk 5.

Avesson, Lembit 1994c. „Estonia" koori laulupeo kontsert II. – *Meie Elu* 14.04., lk 5.

Avesson, Lembit 1984. Segakoori Pop-Kontsert. – *Meie Elu* 22.03., lk 5.

Avesson, L(embit) 1998. Estonia koori kontsert. – *Meie Elu* 01.07., lk 5.

Avesson, Lembit 2002. Baltic Noël. – *Eesti Elu* 18.12., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=3205

Ballstadt, Asta 1989. Musica Divina Vana-Andrese kirikus. – *Meie Elu* 30.03., lk 5.

Baum, Ülle 2006. Põhjamaa, me sünnimaa, tuulte ja tuisuööde maa. – *Eesti Elu* 03.03., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=12652

Beckwith, John; Kasemets, Udo (toim.) 1961. *The Modern Composer and His World: A Report from the International Conference of Composers*. Held at the Stratford Festival, Stratford, Ontario, Canada, August 1960. Toronto: University of Toronto Press.

Ćićśakova, Kersti 2003. Ja käsikäes me laulnud ikka... – *Lätimaa Eestlane* nr. 11, talvekuu, lk 7.

Eerme, Karl 1971. Kahekümne-aastane Toronto Eesti Meeskoor. – Eerme, K. (toim.), *Toronto Eesti Meeskoor 1950–1970*. Toronto: Toronto Eesti Meeskoori väljaanne, lk 11–24.

Ekbaum, A(rtur). 1959. Vana-Andrese koondava katuse all. – Arro, K., Liivoja, R., Pello O., Virro, N. (toim), *Toronto Esimene Eesti Ev. Lutheri Usu Kogudus kümme aastat. 1949–1959*. Toronto: Toronto Esimene Ev.-Luteri usu kogudus, lk 20–22.

Ekbaum, Artur 1975. Majanduslik tegevus. – Kurlents, A., Antik. R., Olvet, J. (toim.), *Eestlased Kanadas. Ajalooline koguteos*. Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon, lk 295–316.

Elken, Heino 1974. Organisti mälestusi 1950–1971. – Arro, K., Liivoja, R., Roost, A., Taul, A., Virro, N. (toim.), *Toronto Esimese Eesti Luteri Usu koguduse 25. aastapäeva juubelialbum*. Toronto: Toronto Esimene Ev.-Luteri usu kogudus, lk 24–31.

Ernesaks, Gustav 1947. XII üldlaulupidu eesti rahva suure koorilaulutraditsiooni jätkajana. – *12. Üldlaulupeo juht Tallinnas, 28. ja 29. Juunil 1947*. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst, lk 29–37.
Haamer, Maarja 1999. Laulja, kes tahtis saada pedagoogiks. Intervjuu Alice Roolaidiga. – *Teater. Muusika. Kino* nr. 6, lk 53–57, http://www.temuki.ee/arhiiv/arhiiv_vana/Muusika/99juuni_m6.htm
Haamer, Oskar 1985. Eesti koorimuusika Kanadas. – Lillakas, V. (toim.), *Eestlased kanadas* II. *Ajalooline koguteos.* Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon, lk 237–241.
Hall, Fred 1948. Eesti muusikat kuulates. – *Our Life* nr. 6, juuni, lk 26.
Halliste, J. 1959. Täna on „Laanelille" esietendus. – *Edasi* 27.12., lk 3.
Hirvesoo, Avo 1996. *Kõik ilmalaanen laiali. Lugu eesti pagulasmuusikutest*. Tallinn: Kupar.
Ilmas, Johannes Erik 1959. Vana-Andrese vaimust arhitektuuri taustal. – Arro, K., Liivoja, R., Pello O., Virro, N. (toim.), *Toronto Esimene Eesti Ev. Lutheri Usu Kogudus kümme aastat. 1949–1959*. Toronto: Toronto Esimene Ev.-Luteri usu kogudus, lk 9–13.
Jaanson, Mart 2005. Musica Divina 45. – *Eesti Elu* 11.11., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=11682
Jõgi, Sirje 2010. Jaanipäev Melbourne'is 2010. – *Meie Kodu* 07.07., lk 1.
Jürgenstein, Lea 2006. Jüripäeval peetakse Torontos muusikaline jumalateenistus. – *Eesti Kirik* 19.04., http://www.eestikirik.ee/node/1111
Jürimäe, Endel 1999. Märkmeid pühapäevakoolist 50-ndal juubeliaastal. – Vaikla, K. (toim.), *Toronto Eesti Baptisti kogudus 1949–1999*. Toronto: Town Press, lk 31–35.
Kalam, E(ndel) 1960. Toronto Eesti Naiskoori Kontsert. – *Vaba Eesti Sõna* 12.05., lk 8.
Kasemets, Udo 1960. John Weinzweig. – *The Canadian Music Journal*, 4, lk 4–18.
Kask, Arvid 1999. Vana-Andrese kirikus III advendil. – *Vaba Eestlane* 21.12., lk 4.
Kask, A(rvid) 2002. Kontsert-jumalateenistus Kristuse kannatusajal. – *Eesti Elu* 26.03., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=3260
Kask, Arvid 2003. Emadepäev Vana-Andrese kirikus. – *Eesti Elu* 21.05., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=4270
Kauko, Olavi 1975. Eestiläiskuoron vahva Oedipus Rex. – *Helsingin Sanomat*, 14.06.
Kaups, Peeter 1999. Laul ja muusika Toronto eesti Baptisti koguduses 1949–1999. – Vaikla, K. (toim.), *Toronto Eesti Baptisti kogudus 1949–1999*. Toronto: Town Press. lk 25–31.
Kaups, Peeter 2003. Meeldiv Toronto Eesti Meeskoori kevadkontsert. – *Eesti Elu* 27.05., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=4312
Kaups, Peeter 2006. Estonia koor laulis koos kaheksa kooriga. – *Eesti Elu* 07.04., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=12960
Kaur, Kalju 1969. Teekond Messiase mäele. – *Elu. The Herald* 20.02., lk 6–7.
Kelder, Alfred 1981. Ühe suure koori suur juubel. – *Vaba Eestlane* 15.10., lk 5.
Kiik, Martin 2001. Musica Divina segakoori ja kammerorkestri kontsert õnnestus. – *Meie Elu* 24.10., lk 5.
Kiilaspea, August 1971. Mälestusi. – Eerme, K. (toim.), *Toronto Eesti Meeskoor 1950–1970.* Toronto: Toronto Eesti Meeskoori väljaanne, lk 32.
Kiilaspea, Enn 2003. Vana-Andrese Koguduse jõulupuu. – *Eesti Elu* 19.12., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=5847
Kiilaspea, Enn 2004. Kolme segakoori koostöö Ülestõusmispühadel. – *Eesti Elu* 30.04., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=6940

Kiisk, Harry 1948. Eesti muusika paguluses. – Pekomäe, V. (toim.), *Eesti Üldlaulupidu Rootsis Stockholmis 26.–27. juunil 1948*. Stockholm: Eesti Laulupeo Peatoimkonna väljaanne, lk 51–55.
Kipper, Charles 1984. Muusika Charles Kipperi elus. – Kents, T. (toim.), *Saare Rahvas vabas maailmas 1944–1984*. Toronto: Oma Press, lk 172.
Kolobov, Theodor 1961. Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku tegevusest Saksamaal. – Juhkam, M. (toim.), *Eesti Apostlik Ortodoksne Kirik eksiilis 1944–1960*. Stockholm: Eesti Apostliku Ortodoksse Kiriku Kultuurifond, lk 144–155.
Komi, Piret 1998. Estonia kooril kontsert tulemas. – *Meie Elu* 21.10., lk 5.
Kook, Uno 1974. Põgus pilk minevikku. – Heinar, V. (toim.), *Toronto Eesti Meeskoor 1970–1993.* Toronto: Toronto Eesti Meeskoori väljaanne, lk 20–23.
Kopti, Heli 1995. Estonia Koor uue hooaja eel. – *Meie Elu* 07.09., lk 5.
Kopvillem, O(laf) 1971. Toronto Eesti Segakoori juubelikontsert Massey Hall'is. – *Vaba Eestlane* 23.11., lk 5.
Kopvillem, Olaf 1984. Mõtisklusi Estonia Koorist. – *Vaba Eestlane* 07.02., lk 8.
Kopvillem, Peeter; Kuris, Eino; Kurlents, Alfred; Puust, Lilian; Runge, Ene; Soomet, Ermi; Vaikla, Karl 1985. *Eestlased Kanadas* II. *Ajalooline Koguteos*. Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon.
Krabi, L. 1985. Kokkuvõtteid ja kõrgpunkte koguduse töös. – Tõnisson, L. (toim), *Sõnum.* Ülestõusmispüha. Toronto: E.E.L.K. Toronto Vana-Andrese Kogudus, lk 12–13.
Krants, Eduard 1975. Toronto. – Kurlents, A., Antik. R., Olvet, J. (toim.), *Eestlased Kanadas. Ajalooline koguteos.* Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon, lk 155–157.
Krigul, Ülo 1989. *The State Academic Male Choir of Estonia. Concert Tour in the U.S.A., March, 5–25, 1989*. Tallinn.
Kurlents, Alfred; Antik, Richard; Olvet, Jaan (toim.)1975. *Eestlased Kanadas. Ajalooline Koguteos*. Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon.
Kurman, J(uta) 1958. Toronto Eesti Segakoori kontsert. – *Vaba Eesti Sõna* 23.10., lk 8.
Kurman, Juta 1970. „Meie laulame...“ – *Vaba Eesti Sõna* 15.10., lk 8.
Kurman, Juta 1981. Toronto noorte segakoori „Lootus“ kontsert New Yorgis. – *Vaba Eesti Sõna* 10.12., lk 4.
Külvet, Ilmar 1970. Eesti lauluga suurlinna dzhunglis. – *Vaba Eestlane* 29.10., lk 7.
Laanemäe, Maert W. 1982. „Estonia“ kontsert. – *Vaba Eestlane* 21.01., lk 8.
Laanes, Juhan 1963. Cantate Domino! – *Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Peetri Koguduse bülletään* 01.10., lk 7.
Laanes, Juhan 1988. Cantate Domino 30. – *Vaba Eestlane* 29.11., lk 7.
Laanes, Juhan 1998. Cantate Domino 40. – *Elu. The Herald* nr 77, IX, lk 34–40.
Laanes, Juhan 2008. Cantate Domino 50! – *Elu. The Herald* nr 87, XII, lk 41–46.
Laasen, Hilja 2008. Tore on laulda Estonia kooris! – *Eesti Elu* 29.08., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=20816
Laikve, Guido 2003. Elulugu. – Plaks, A. (toim), *Geislingeni Eesti Gümnaasiumi õpilaste ja õpetajate elulugusid: kümme lendu 1945 ja 1950 aastate ajavahemikus.* Kolmas parandatud trükk. Nassau Bay, Texas, lk 190–192.
Laur, Andres (toim.) 1969. *Üldlaulupeo 100 aasta juubeli laulupidu*. Toronto: Eesti Lauljate Liit Põhja-Ameerikas.
Leeper, Muriel 1986. Estonian choir, symphony join to perform Messiah. – *The Toronto Star* 09.12., lk 8.
Leivat, Ellen 2007. In Memoriam – Lydia Aruvald. – *Eesti Elu* 09.03., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=15656

Lepik, Emanuel 1975. Eesti ortodoksne kirik Kanadas. – Kurlents, Alfred; Antik, Richard; Olvet, Jaan (toim.), *Eestlased Kanadas. Ajalooline Koguteos*. Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon, lk 438–440.

Lepik, Emanuel 1985. Eesti ortodoksne kirik Kanadas. – Kopvillem, Peeter; Kuris, Eino; Kurlents, Alfred; Puust, Lilian; Runge, Ene; Soomet, Ermi; Vaikla, Karl (toim.), *Eestlased Kanadas* II. *Ajalooline Koguteos*. Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon.

Lepik, Theodor. New Yorgi kogudus. – Juhkam, M. (toim.), *Eesti Apostlik Ortodoksne Kirik eksiilis 1944–1960*. Stockholm: Eesti Apostliku Ortodoksse Kiriku Kultuurifond, lk 113–127.

Lepismaa, Aleksander 1982. Toronto kogudus 1952–1982. – *Usk ja Elu* 1982/2, lk 42–43.

Lepp, Jaan 2005. Sõprusringilt „Sületäis rukkililli". – *Eesti Elu* 28.05., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=11528

Leppik, Kristi 2009. Eesti hümni õppimine ajas Hispaania koorilauljad naerma. – *Postimees* 18.03., http://www.postimees.ee/?id=95613&print=1

Liiva, Toomas 1990. Pensionäride jõulukoosviibimine. – *Meie Elu* 27.12., lk 4.

Liiva, Toomas 1991. Pensionäride koosviibimine. – *Meie Elu* 31.01., lk 4.

Liivoja, Risto 1959. Esimese EELK koguduse asutamine Torontos. – Arro, K., Liivoja, R., Pello O., Virro, N. (toim), *Toronto Esimene Eesti Ev. Lutheri Usu Kogudus kümme aastat. 1949–1959*. Toronto: Toronto Esimene Ev.-Luteri usu kogudus, lk 7–8.

Lippus, Urve 2001. Estonia. I. Art Music. – Sadie, S. (ed.), Tyrrell, J. (exec. ed.), *The New Grove Dictionary of Music and Musicians. Second edition.* Vol. 8. London: Macmillan; New York: Grove, lk 340–342.

Lippus, Urve 2008. Eesti muusika kaotused Nõukogude okupatsiooni läbi. – *Kannatuste aastad 1940–1991.* 1. Vihik. Tallinn: Sihtasutus Valge Raamat, lk 175–213.

Loite, Manivald; Koort, Johannes; Toi, Roman; Kook, Uno (toim.) 1952–1955. *Meeskoorilaulude kogu* I. New York.

Lokk, Aino 2008. Taas võlub Segakoor Estonia – *Eesti Elu* 10.10., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=21270

Maimets, Riho; Parming, Veiko 2005a. JÄTKU, EESTI SUGU – Toronto Eesti Koolikoori reis Briti Kolumbiasse. – *Eesti Elu* 22.06., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=10657

Maimets, Riho; Parming, Veiko 2005b. JÄTKU, EESTI SUGU – Toronto Eesti Koolikoori reis Briti Kolumbiasse (2). – *Eesti Elu* 29.06., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=10728

Marten, Edgar 2004a. Koolikell, koolikell, oled väike lõbus sell. – *Eesti Elu* 29.01., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=6206

Marten, Edgar 2004b. Toronto Eesti Koolikoor laulupeoks valmis. – *Eesti Elu* 17.06., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=7290

Marten, Edgar 2004c. Koolikoori muljeid Eesti reisist (10). – *Eesti Elu* 08.10., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=8092

Marten, Edgar 2005. Koolide koor sõidab läänerannikule. – *Eesti Elu* 10.06., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=10304

Marten, Edgar 2007a. Me tervitame kõiki nii lahkesti nüüd… – *Eesti Elu* 27.04., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=16092

Marten, Edgar 2007b. Seedrioru laulupidu. – *Eesti Elu* 26.10., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=17945

Metsar, Aime 1995. MEÜ „Kodu" segakoor. – Neeme, G., Freymuth, A., Ole, A. (toim.), *Eestlased Austraalias ja Uus-Meremaal. Teine väljaanne.* Melbourne: Austraalia Eesti Seltside Liit, lk 37–39.

Müllerbeck, Aino 1996a. Estonia Koor 20. – *Meie Elu* 18.01., lk 5.
Müllerbeck, Aino 1996b. Estonia Koor Buffalos. – *Meie Elu* 07.03., lk 5.
Müllerbeck, Aino 1997a. Estonia Koori lauluretk läbi lumetormi. – *Vaba Eestlane*, 11.03., lk 7.
Müllerbeck, Aino 1997b. Estonia Koor Lääneranniku Eesti Päevadel. – *Meie Elu* 17.09., lk 4–5.
Müllerbeck, Aino 1998a. Estonia Koori Võluv Valentinus. – *Meie Elu* 28.01., lk 3.
Müllerbeck, Aino 1998b. Eesti heliloojate juubelid Estonia Koori fookuses. – *Meie Elu* 06.05., lk 3.
Müllerbeck, Aino 1998c. Estonia Koor Toronto esinduslikus kontserdisaalis. – *Meie Elu* 11.12., lk 7.
Müllerbeck, Aino 1999. Estonia Koori „Kevadnoodid". – *Meie Elu* 19.05., lk 5.
Müllerbeck, Aino 2002. Mitmekultuuriline kooride kontsert Torontos – *Eesti Elu* 16.04., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=1115
Müllerbeck, Aino 2008. Estonia Koorist 30. juubelikontserdi lävel. – *Eesti Elu* 07.11., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=21598
Naelapea, Tõnu 2000. Udo Kasemets: sümpaatne anarhist. – *Meie Elu* 19.04., lk 1.
Naelapea, Tõnu 2001. Laul on lauluks mõeldud. „Musica Divina" emadepäevakontsert. – *Vaba Eestlane*, 24.05., lk 12.
Naelapea, Tõnu 2002. „Ristilöömine" Vana-Andrese kirikus. – *Eesti Elu* 26.03., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=910
Naelapea, Tõnu 2005a. Helisedes TEMiga kevadesse. – *Eesti Elu* 15.04., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=9740
Naelapea, Tõnu 2005b. Laulust, rõõmsast noorusest ja meie tulevikust. – *Eesti Elu* 10.06., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=10313
Norheim-Lehela, Tamara 1987. Vana-Andrese koguduse segakoori tegevus- ja tulevikuplaanid. – Tõnisson, L. (toim), *Sõnum*. Ülestõusmispüha. Toronto: E.E.L.K. Toronto Vana-Andrese Kogudus, lk 12–13.
Norheim-Lehela, Tamara 1998. Toronto Akadeemiline Segakoor „Ööbik" 3-aastane. – *Meie Elu* 11.02.98, lk 1.
Norheim-Lehela, T(amara) 1999. „Ööbiku" esimene kaugem lend. – *Meie Elu* 02.06., lk 5.
Oja, Eda 2001. Häireolukorrast aastapäevapeole. – *Meie Elu* 14.02., lk 3.
Oja, Enn 2005. *Lauljate Liidust Kooriühinguni. Eesti kooriliikumise lugu*. Tallinn: Eesti Kooriühing.
Oja, Hannes 1993. Meeskoor sisendas jõulutunde. – *Vaba Eestlane* 23.12., lk 7.
Oja, Hannes 1996. Ööbikud muusikamatkadel. – *Vaba Eestlane* 16.05., lk 1 ja 7.
[Oja, Hannes] 1997. Muusika. – Lillakas, V. (toim.), *Eestlased Kanadas* III. *Ajalooline koguteos*. Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon, lk 312–338.
Oja, Hannes 1999. Udo Kasemets 80. – *Vaba Eestlane* 16.11., lk 7.
Oja, Hannes 2001. Ülempreester Emanuel Lepik surnud. – *Eesti Kirik* 2001/1, lk 23–25.
Oja, Hannes 2002. Kannatusaja muusikat õigeusu kirikus. – *Eesti Elu* 02.04., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=963
Oja, Hannes 2003a. Koos naiskooriga kevadesse. – *Eesti Elu* 13.05., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=4225
Oja, Hannes 2003b. Usupuhastuspüha ja soomepoiste liikumise 60. aastapäev Peetri koguduses. – *Eesti Elu* 30.10., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=5465
Oja, Hannes 2003c. Pensionäride märtsikuu koosviibimine. – *Eesti Elu* 25.03., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=3803

Oja, Hannes 2004a. Jõulupühad Peetri koguduses. – *Eesti Elu* 09.01., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=6012
Oja, Hannes 2004b. Kodumaalt lahkumise 60. aastapäev. – *Eesti Elu* 01.10., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=8029
Ojakäär, Valter 2010. *Oma laulu leidsime üles. 1950. aastatest tänapäevani. Eesti levimuusika ajaloost* 4. Tallinn: Ilo.
Ojamaa, Triinu; Valk, Aune 2008. Pilootuurimus kanadaeestlaste etnilise identiteedi ja muusika seostest. – *Paar sammukest* XXIV. *Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2007.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, lk 59–85.
Ojaveski, Toivo; Puust, Mart; Põldmäe, Alo (koost.) 2002. *130 aastat eesti laulupidusid*. Tallinn: Talmar & Põhi.
Ole, Osvald 1971. Toronto ja Toronto eestlased TEM-i asutamise ajal. – Eerme, K. (toim.), *Toronto Eesti Meeskoor 1950–1970.* Toronto: Toronto Eesti Meeskoori väljaanne, lk 8–10.
Paara, Heikki 1986. Eduard Tobreluts 75. – *Vaba Eestlane* 11.12., lk 11.
Paara, Heikki 1993a. Toronto Eesti Meeskoor kutsub teid laulupeo koori! – *Meie Elu* 13.05., lk 5.
Paara, Heikki 1993b. Eesti laulumehed – Torontos ja läheduses – Tähelepanu! – *Vaba Eestlane* 16.09., lk 12.
Paara, Heikki 1994a. Toronto Eesti Meeskooriga Eesti XXII Üldlaulupeol. – *Vaba Eestlane* 29.09., lk 7.
Paara, Heikki 1994b. Toronto Eesti Meeskooriga Eesti XXII Üldlaulupeol (2). – *Vaba Eestlane* 04.10., lk 7.
Paara, Heikki 1994c. Toronto Eesti Meeskooriga Eesti XXII Üldlaulupeol (3). – *Vaba Eestlane* 06.10., lk 11.
Paara, Heikki 1994d. Toronto Eesti Meeskooriga Eesti XXII Üldlaulupeol. – *Vaba Eestlane* 16.10., lk 7.
Paara, Heikki 2002. E.E.L.K. Vana-Andrese Koguduse segakoor Agricola kirikus. – *Eesti Elu* 26.03., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=909
Paara, Heikki 2005. Kolm kontserti Toronto Eesti Meeskoorilt hooaja alguses. – *Eesti Elu* 04.11., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=11610
Paara, Heikki 2007. Pisut meie Toronto Vana-Andrese Segakoorist. – *Eesti Elu* 23.11., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=18236
Pajur, Otto 1984a. Vana-Andrese laulukoori energiline tegevus. – Tõnisson, L. (toim.), *Sõnum*. Ülestõusmispüha. Toronto: E.E.L.K. Toronto Vana-Andrese Kogudus, lk 18.
Pajur, Otto 1984b. Koguduse kooril oma lipp. – Tõnisson, L. (toim.), *Sõnum*. Tänulõikuspüha. Toronto: E.E.L.K. Toronto Vana-Andrese Kogudus, lk 17.
Parming, Bernhard (toim.) 1968. *IV Eesti Päevad New York 1968*. Põhja-Ameerika IV Eesti Päevade Peakomitee väljaanne.
Pello, Otmar 1959. Koguduse vaimsest palgest. – Arro, K., Liivoja, R., Pello O., Virro, N. (toim.), *Toronto Esimene Eesti Ev. Lutheri Usu Kogudus kümme aastat. 1949–1959*. Toronto: Toronto Esimene Ev.-Luteri usu kogudus, lk 5–6.
Pello, Otmar 1971a. Eesti koorilaulust Kanadas enne Toronto Eesti Meeskoori. – Eerme, K. (toim.), *Toronto Eesti Meeskoor 1950–1970.* Toronto: Toronto Eesti Meeskoori väljaanne, lk 5–7.
Pello, Otmar 1971b. Muusikast luteriusu kirikus. – Eerme, K. (toim.). *Toronto Eesti Meeskoor 1950–1970.* Toronto: Toronto Eesti Meeskoori väljaanne, lk 62–65.
Petersoo, Uno 2005. Uno Kook 75-aastane. – *Vaba Eestlane* 31.03., lk 9.
Piiskop, Jüri 1961. Eesti Apostliku Õigeusu Kiriku Sinod paguluses. – Juhkam, M. (toim.), *Eesti Apostlik Ortodoksne Kirik eksiilis 1944–1960*. Stockholm: Eesti Apostliku Ortodoksse Kiriku Kultuurifond, lk 56–65.

Pintson, Linda 1974. Vana-Andrese koguduse naiskomitee. – Arro, K., Liivoja, R., Roost, A., Taul, A., Virro, N. (toim.), *Toronto Esimese Eesti Luteri Usu koguduse 25. aastapäeva juubelialbum*. Toronto: Toronto Esimene Ev.-Luteri usu kogudus, lk 33–34.
Post, Evar 1991. Alati sinule, kodumaa, kõlagu vabade eestlaste laul. – *Viru Sõna* 16.07., lk 2.
Preem, S(ilvi) 1999. Estonia Koor tõi laulupeo Torontosse. – *Meie Elu* 27.10., lk 1 ja 7.
Preem, Silvi 1986. „Musica Divina" kirikukontsert. – *Meie Elu* 06.02., lk 5.
Puhm, Mall 1999. „Ööbiku" uudised. – *Meie Elu* 28.04., lk 5.
Puhm, Mall 2003. Kuhu lendab Ööbik sel kevadel? Broadway'le! – *Eesti Elu* 06.06., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=4160
Purje, Eerik 1977. Noorte laulupäev Torontos. – *Vaba Eestlane* 27.01., lk 5.
Purje, Eerik 2004. Ärge unustage laulu! – *Eesti Elu* 14.05., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=7036
Purje, Eerik 2005a. Jõulumeeleolus, laulumeeleolus. – *Eesti Elu* 09.12., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=11939
Purje, Eerik 2005b. Kümneaastane Ööbik. – *Eesti Elu* 09.06., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=10255
Purje, Eerik 2006a. Jääb lumikargelt põue... – *Eesti Elu* 03.02., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=12403
Purje, Eerik 2006b. Priit Aruvald saadeti viimsele maisele teekonnale. – *Eesti Elu* 24.11., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=14711
Purje, Eerik 2006c. Tark Taara linnuke. – *Eesti Elu* 29.09., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=14276
Purje, Eerik 2007a. Balti päikese paistel. – *Eesti Elu* 04.05., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=16247
Purje, Eerik 2007b. Ilmapuu puhkes õide. – *Eesti Elu* 18.05., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=16389
Purje, Eerik 2007c. Õhtu õpikojas. – *Eesti Elu* 05.10., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=17751
Purje, Eerik 2008a. Estonia Koori 30 a. juubelikontsert. – *Eesti Elu* 21.11., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=21783
Purje, Eerik 2008b. Hüvastijätt Lembit Avessoniga. In Memoriam. – *Eesti Elu* 01.02., http://www.eesti.ca/index.php?op=article&articleid=18899
Purje, Eerik 2008c. Kahe balti rahva postkaarte silmitsedes. – *Eesti Elu* 07.03., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=19263
Purje, Eerik 2008d. Lahtine postkaart Estonia Koorile. – *Eesti Elu* 11.04., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=19603
Purje, Eerik 2008e. Ööbikuduett. – *Eesti Elu* 24.10., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=21411
Purje, Eerik 2009. Mesipuust ja sinisest merest. – *Eesti Elu* 01.05., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=23603
Purje, Eerik 2010a. Toronto Eesti Meeskoor 60. – *Eesti Elu* 05.11., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=30187
Purje, Eerik 2010b. Toronto Eesti Meeskoori juubelikontsert. – *Eesti Elu* 23.04., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=27956
Purje, Eerik 2010c. Valentiinus võlus. – *Eesti Elu* 19.02., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=27275
Puusaag, Elle 2003. TEBK astus suvesse pikniku, aastapäeva ja juubelipeoga. – *Eesti Elu* 17.06., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=4462
Puusaag, Elle 2004. Laulutiibadel isamaa poole. – *Eesti Elu* 04.06., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=7187

Puusaag, Elle 2006. Juhtkiri: Ühiskonna kandejõust. – *Eesti Elu* 03.03., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=12673
Puusaag, Elle 2007. Tõrvikukandjad TEBK-s. – *Eesti Elu* 19.10., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=17905
Puusaag, Elle 2008. Meie noore vabariigi 90. juubel Torontos. – *Eesti Elu* 24.02., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=19130
Puust, Siiri (toim.) 1988. *Mälestusi gaidirajalt*. Toronto: Eesti Gaidide Liit.
Põldmäe, Alo 2008. Eesti muusika saadik. – *Eesti Päevaleht* 10.01., http://www.arileht.ee/artikkel/61373
Pärnoja, Karl 1963. Cantate Domino! – *Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Peetri Koguduse bülletään* 11.05., lk 3.
Püssa, Linda 2002. Ehatare kevaduudised. – *Eesti Elu* 16.04., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=1104
Püssa, Linda 2006. Ehatare kihab tegevusest. – *Eesti Elu* 22.12., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=14920
Raag, Nikolai 1961. Göteborgi kogudus. – Juhkam, M. (toim.), *Eesti Apostlik Ortodoksne Kirik eksiilis 1944–1960*. Stockholm: Eesti Apostliku Ortodoksse Kiriku Kultuurifond, lk 78–84.
Rabisson, Paul 2006. Cantate Domino 48. – *Elu. The Herald* nr 85, XII, lk 33–34.
Raid, Kaljo 1999. Raadiokuulutus ja kirjandus. – Vaikla, K. (toim.), *Toronto Eesti Baptisti kogudus 1949–1999*. Toronto: Town Press, lk 23–25.
Rebas, Aho 2011. Väliseesti ajalehed. – *Eesti Elu* 21.01.11, lk 15.
Roiser, Tiiu 2008. The Beginning of a New Congregation. – *Elu. The Herald* nr 87, XII, lk 7–10.
Rood, Olev 2001. Musica Divina kevadettekanne. – *Meie Elu* 23.05., lk 5.
Roost, Albert 1974. Veerandsada aastat meie kogudust. – Arro, K., Liivoja, R., Roost, A., Taul, A., Virro, N. (toim.), *Toronto Esimese Eesti Luteri Usu koguduse 25. aastapäeva juubelialbum*. Toronto: Toronto Esimene Ev.-Luteri usu kogudus, lk 11–16.
Runge, Egbert 1963. Saateks. – *Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Peetri Koguduse Torontos Bülletään* 09.03.63, lk 1.
Saarepere, Elmar 1993. Eesti Meeskoor Austraalias. – Neeme, G., Freymuth, L., Metsar, A., Ole, A. (toim.), *Eestlased Austraalias* II *ja Uus-Meremaal*. Melbourne: Austraalia Eesti Seltside Liit, 146–150.
Salasoo, Hugo; Salo, Vello (koost.) 1976. *Välis-eesti perioodika 1944–1975. Maarjamaa taskuraamat* nr. 9. Rooma: Kirjastus Maarjamaa.
Sepp, Reet 2000. Estonia Koor. – *Meie Elu* 13.12., lk 6.
Sepp, Viktor 1961. Lõuna-Rootsi kogudus. – Juhkam, M. (toim.), *Eesti Apostlik Ortodoksne Kirik eksiilis 1944–1960*. Stockholm: Eesti Apostliku Ortodoksse Kiriku Kultuurifond, lk 100–110.
Soomet, Ermi 1985. Eesti Liit Kanadas. – Lillakas, V. (toim.), *Eestlased Kanadas* II. *Ajalooline koguteos.* Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon, lk 103–109.
Soomet, E. 1987. Koorijuht Guri Raag 70-aastane. – *Meie elu* 17.12., lk 4.
Stille, Bernhard 1994. *Vom Balticum ins Schwabeland. Estenlager und Ausquartiertenschicksal in Geislingen 1945–1950.* Anton H. Konrad Verlag.
Tammearu, Peeter 1981. Estonia Segakoori kontsert. – *Vaba Eestlane* 22.01., lk 4.
Tarkus, Evi 1983. Noortekoor „Lootus". – *Elu. The Herald* nr 57, XII, lk 21. (E XII.83)
Tensuda Kaire 2001. Kevadised viisid koos üllatustega: Toronto Eesti Naiskoori kontsert. – *Eesti Elu* 07.05., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=1339
Tensuda, Kaire 2002a. Tartu College: mis seob „Ööbikut" – *Eesti Elu* 19.03., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=850

Tensuda, Kaire 2002b. Laksutav „Ööbik“ ja plaksutav publik Simmareel – kus armastus, pulmad ja eesti traditsioonid au sees. – *Eesti Elu* 11.06., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=1704
Tensuda, Kaire 2002b. TEMFEST: laulu, tantsu ja nalja hiliste tundideni. – *Eesti Elu* 28.10., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=2790
Tensuda, Kaire 2003a. Ööbik lendas seekord Broadwayl. – *Eesti Elu* 11.06., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=4395
Tensuda, Kaire 2003b. Taas üks väga oodatud sündmus: „Ööbik“ laval! – *Eesti Elu* 10.10., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=5292
Tensuda, Kaire 2003c. Toronto Eesti koolid lähevad laulupeole! – *Eesti Elu* 23.10., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=5405
Tensuda, Kaire 2004. Koolikoori reisi kajastab OMNI televisioon. – *Eesti Elu* 25.06., *http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=7346*
Tensuda, Kaire 2007. Toronto eesti koolikoor valmistub suureks laulureisiks. – *Eesti Elu* 26.01., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=15254
Tensuda, Kaire 2008. „Ööbik“ puudutas hinge. – *Eesti Elu* 30.05., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=19998
Tensuda, Kaire 2009. Leerilaste õpetamine pakub suurt rõõmu. – *Eesti Elu* 15.05., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=23780
Tensuda, Kaire 2010a. TC kultuuriprogramm pakub erinevaid võimalusi. – *Eesti Elu* 12.03., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=27484
Tensuda, Kaire 2010b. Tutvustame: „Ööbiku“ laulud ning lennud kodus ja kaugemal. – *Eesti Elu* 16.04., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=27857
Tensuda, Kaire 2010c. Ööbik viis publiku ooperisse, operetti ja muusikali video. – *Eesti Elu* 04.06., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=28514
Tiilen, Edgar 1994. Estonia ’91 – kontsertmatk. – Heinar, V., Holsmer, R., Juttus, P., Paara, H., Rõika, A., Tiilen, E., Truupere, P. (toim.), *Toronto Eesti Meeskoor 1970–1993.* Toronto: Toronto Eesti Meeskoori väljaanne, lk 53–76.
Tikerberg, Evald 1971. Saateks. – Eerme, K. (toim.), *Toronto Eesti Meeskoor 1950–1970.* Toronto: Toronto Eesti Meeskoori väljaanne, lk 3–4.
Tobreluts, Eduard 1984. Vana-Andrese kooride ja koorijuhtide tegevusest. – Tõnisson, L. (toim.), *Toronto Esimene eesti Evangeeliumi Luteri usu Kogudus 1949–1984. EELK Toronto Vana-Andrese Kogudus 35 aastat*. Toronto, lk 66–68.
Toi, Roman 1948. „Eesti Muusikanädal“. – *Our Life* nr 5, mai, lk 8.
Toi, Roman 1971. Statistika TEM-i repertuaari kohta. – Eerme, K. (toim.), *Toronto Eesti Meeskoor 1950–1970.* Toronto: Toronto Eesti Meeskoori väljaanne, lk 61.
Toi, Roman 1975. Eesti koorimuusika Kanadas. – Kurlents, A., Antik, R., Olvet, J. (toim.), *Eestlased Kanadas. Ajalooline koguteos.* Toronto: Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon, lk 524–527.
Toi, Roman 1994. TEM’i repertuaar 1970–1994. – Heinar, V., Holsmer, R., Juttus, P., Paara, H., Rõika, A., Tiilen, E., Truupere, P. (toim.), *Toronto Eesti Meeskoor 1970–1993.* Toronto: Toronto Eesti Meeskoori väljaanne, lk 13–17.
Toi, Roman 2003. Musica Divina kontserdist õhkus musitseerimisrõõmu. – *Eesti Elu* 11.02., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=3581
Toi, Roman 2004. Musica Divina koor ja orkester. – *Eesti Elu* 12.11., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=8344
Toi, Roman 2006. Toronto Eesti Meeskoor Kevadkontserdil. – *Eesti Elu* 12.05., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=13265
Toi, Roman 2007. *Kaunimad laulud pühendan sull’. Mälestused*. Toronto-Viljandi.
Toi, Roman; Koort, Johannes; Lepik, Osvald; Neggo, Rein; Loigu, Valter (toim.) 1948. *Eesti Meestelaulu Seltsi meeskoorilaulude kogu*. Saksamaa.

Tralla, Raimond 1996. Toronto Eesti Meeskoor. Juubelikontsert täismajale. – *Meie Elu* 04.01., lk 4.
Vaher, Vaapo 2007. *Imelaps, kellest ei saanud geeniust. Esseistlik monograafia Ardi Liivesest*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
Vahtra, A. 1987. Läksin Estonia koori Kevadnootide õhtule! – *Vaba Eestlane* 26.03., lk 7.
Vaikla, Karl 1999. Tagasivaade koguduse 50-ndal juubeliaastal. – Vaikla, K. (toim.), *Toronto Eesti Baptisti kogudus 1949–1999*. Toronto: Town Press, lk 5–9.
Vesi, Salme 1971. TEM-i Naissektsiooni tööst. – Eerme, K. (toim.), *Toronto Eesti Meeskoor 1950–1970.* Toronto: Toronto Eesti Meeskoori väljaanne, lk 70–71.
Veskimets, Rutt 1999. Estonia koori kontsert ja lipu õnnistamine. – *Meie Elu* 29.09., lk 5.
Veskimets, Rutt 2005. „Põhjamaine Talv". – *Eesti Elu* 30.12., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=12097
Veskimets, Rutt; Müllerbeck, Aino 2003. Estonia koor tähistab 25-aastast tegevust. – *Eesti Elu* 28.08., http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=4914
Vastopä, Heldi 2008. Congregational Statistics. Peetri koguduse statistilised andmed. – *Elu. The Herald* nr 87, XII, lk 19–30.
Voogas, Boris 1961. Stokholmi Püha Nikolai kogudus. – Juhkam, M. (toim.), *Eesti Apostlik Ortodoksne Kirik eksiilis 1944–1960*. Stockholm: Eesti Apostliku Ortodoksse Kiriku Kultuurifond, lk 69–77.
Wahlström, Erik 1975. Oedipus är camp, Lenin är tusenårig. – *Hufvudstadsbladet* 14.06.
Äro, J. 1969. Üksteistkümmend üldlaulupidu. – Meikop, K., Remmelgas, J., Äro, J. (toim.), *VI Eesti Üldlaulupidu Rootsis: Eesti üldlaulupidude 100-aasta juubeli tähistamiseks 24. Mail 1969.a. Stokholmis*. Eesti Lauljaskond Rootsis väljaanne, lk 34–68.

Eesti Elu (Toronto: Tartu College'i Kirjastuskomitee, 2002–…)

EE 13.12.01. Vana-Andrese koguduse jõulupuu. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=119
EE 16.04.02. Professor Ene Üleoja. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=1106
EE 15.05.02. 2001 – Tartu College'i rekordaasta. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=1406
EE 28.05.02. Cantate Domino läks suvepuhkusele. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=1531
EE 18.06.02. Meeskoori kontsert koos solistide ja vihmapiiskadega Toronto Music Gardenis. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=1733
EE 26.11.02. Suursündmus Toronto õigeusu kogukonnas. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=3034
EE 18.03.03. Eesti Vabariigi 85. aastapäeva tähistamine Hamiltonis. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=3753
EE 02.04.03. Laulupäev Seedrioru Suviharjal. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=3886
EE 20.11.03. Laulusammud mälestusradadel. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=5606
EE 28.11.03. Ottawa Eesti Seltsi 55. aastapäeva tähistamisõhtu. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=5675
EE 23.12.03. Jõulukontsert TEBK-s – kink, mis ei kao. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=5866
EE 12.03.04. Vabariigi aastapäev Buffalos. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=6558

EE 19.03.04. Eesti Vabariigi aastapäeva tähistamine Hamiltonis. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=6621
EE 07.05.04. Koolid kõndimas. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=6983
EE 14.05.04. Täiendusalgkooli emadepäev. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=7042
EE 08.06.04. Laulupeo kontsert 2004. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=7198
EE 08.07.04. Toronto Meeskoor 7. juulil Kärdla kirikus. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=7416
EE 11.03.05. Koolide eelseisvatest üritustest. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=9385
EE 07.04.05. Toronto Ööbik. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=9661
EE 13.05.05. Emadepäeva tähistamine Toronto Vana-Andrese kirikus. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=10043
EE 20.05.05. Lauluga läbi aja... http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=10112
EE 11.11.05. Kodusaarte õhtu uues kuues. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=11674
EE 30.12.05. Kirikud tuledemeres. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=12111
EE 21.04.06. Suur-Reede madalusest säravasse ületõusmishommikusse. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=13070
EE 28.04.06. Erakordne kirikuelamus. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=13140
EE 23.06.06. Teadaanne: Noorte X laulupidu „Ilmapuu“ 2007 Tallinnas kutsub! http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=13605
EE 10.11.06. Tormidest ja tuultest hoolimata. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=14580
EE 05.01.07. Jõuluvalgus koitis Toronto Vana-Andrese kirikus. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=14995
EE 19.01.07 Toronto Eesti koolide teadaanne. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=15166
EE 15.02.07. „Lootus“ võidutses. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=15450
EE 23.02.07. Kolmkümmend kuus korda. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=15519
EE 13.04.07. Mis toimub Balti päikese all? http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=15931
EE 18.05.07. Valmis Toronto Eesti Koolikoori CD plaat. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=16388
EE 25.05.07. Chicago Eesti Maja tänab Toronto külalisi. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=16430
EE 22.06.07. Eesti Koolikoor ilmestas TEBK aastapäeva ja isadepäeva jumalateenistust. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=16706
EE 13.07.07. Toronto Eesti Koolikoor laulis Sinimägedes isamaalisi laule. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=16897
EE 31.08.07. Teadaanne ja kutse. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=17389
EE 16.11.07. Ammune traditsioon uues kuues. Kodusaarte hommik TEBK-s. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=18174
EE 04.01.08. Toronto Eesti Apostlik-Õigeusu Koguduse jõuluõhtu. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=18619
EE 30.05.08. Cantate Domino juubeliaasta. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=19990
EE 14.11.08. Meri ja maa vormivad loodust ja inimesi. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=21701

EE 05.12.08. Cantate Domino juubel. P.R. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=21965
EE 30.12.08. Gloria! – TEBK jõulude märksõna. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=22292
EE 17.04.09. Palmipuudepühast ülestõusmishommikuni TEBK-s. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=23392
EE 15.05.09. Armastuse keelt mõistavad kõik. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=23757
EE 19.06.09. TEBK – 60 aastat ühiselt käidud teed. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=24194
EE 16.10.09. Vana-Andrese Kogudus juubeliaastal. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=25591
EE 23.10.09. Tänulik süda – rõõmsa meele ja rahulolu garantii. Eesti kirikud. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=25688
EE 20.11.09. Me pole otsa saanud! Kodusaarte hommik TEBK-s. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=26126
EE 30.11.09. Uue kirikuaasta algus. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=26255
EE 18.12.09. Jõuluteenistus Ap.-Õigeusu koguduses. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=26524
EE 22.01.10. Võluv Valentiinus ja Estonia koor. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=26940
EE 05.03.10. Kesk-Floridas tähistati vabariigi aastapäeva. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=27417
EE 09.04.10. Toronto Eesti Meeskoor 1950–2010. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=27799
EE 09.04.10, lk 13. Suri Kenneth Lysley Cavanagh.
EE 14.05.10. Sibelius Festival. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=28195
EE 21.05.10. „Cantate Domino“ sõprusõhtu. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=28305
EE 27.08.10. Oh laula ja hõiska! Sest laulu aeg on käes! http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=29399
EE 15.10.10. Toronto Eesti Meeskoori „Lõbus 60“. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=29962
EE 19.11.10 Kontsert – jõulutervitus. http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=30365

Eesti Post (Geislingen: Estnische Zeitung im Ausland, 1945–1953)

EPT 06.11.45, lk 1. Saateks.
EPT 16.04.48, lk 5. Muusikanädala lõppkontserdid.
EPT 02.03.48, lk 6. Geislingeni segakoor 11 rahvuse õhtul.
EPT 16.04.48, lk 5. Muusikanädala lõppkontserdid.
EPT 28.01.49, lk 5. Homme kõlab jälle naiskoori laul.

Elu = Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Peetri Koguduse Elu (Toronto: EELK Toronto Peetri Kogudus, 1963–...)

E 20.02.69, lk 6–7. Cantate Domino kroonika.
E 20.02.70, lk 10. Musica Divina kontsert.
E 15.07.70, lk 16. Cantate Domino möödunud sessioonil.

E 20.09.73a, lk 6. Cantate Domino juubel.
E 20.09.73b, lk 7. Cantate Domino muusikaline ringreis.
E 28.10.73, lk 11. Cantate Domino juubelikontsert.
E XII.84, lk 56. Peetri koguduse jumalateenistused sügis- ja talveperioodil 1984/85.
E IV.88, lk 20–21. Taaskohtumine Roman Toi „Te Deum'iga".
E XII.96, lk 15. Cantate Domino laulab.

Meie Elu (Toronto: Eesti Kirjastus Kanadas, 1950–2001)

ME 25.04.51a, lk 1. Toronto Eesti Meeskoori 1. kontsert.
ME 25.04.51b, lk 3. Rajati Toronto Eesti Naiskoor.
ME 09.05.51, lk 1. T. E. Naiskoori lauluharjutus.
ME 20.06.51a, lk 3. Toronto E. Meeskoori edukas esinemine Hamiltonis.
ME 20.06.51b, lk 3. Toronto E. Meeskoori uus tegevuskava.
ME 20.06.51c, lk 5. Toronto E. Naiskoori esikkontsert leinapäeva tähistamiseks.
ME 04.07.51, lk 3. Uusi eestlasi.
ME 26.09.51, lk 3. Täienduskoolis algas tegevus.
ME 10.10.51a, lk 3. Laulust ammutame lootust ja jõudu.
ME 10.10.51b, lk 5. Teadaanne.
ME 11.11.51, lk 3. Eesti käsitöö köitis tähelepanu.
ME 16.04.59, lk 4. 10 aastat EELK kogudust Torontos.
ME 24.10.61, lk 7. U. Kasemets leksikoni kaasautor.
ME 12.02.63, lk 1. Kuulutus.
ME 28.02.63, lk 4. „Lõbusal laupäevaõhtul" viib eeskava kaugesse minevikku.
ME 26.12.68, lk 4. „Messias" kroonis selle aasta muusikaüritusi.
ME 27.02.69, lk 5. „Messias'e" kannatusaja osa Peetri kirikus ettekandele.
ME 23.04.69, lk 8. Koguduse 20. aastapäev Vana-Andrese kirikus.
ME 22.04.70, lk 4. Toronto eesti segakoori kevadmeeleoluline kontsert.
ME 14.10.70, lk 6. Eesti koorilauluga New Yorgi Lincoln Center'it vallutamas.
ME 21.10.70, lk 7. Poeem Viljandi järvele.
ME 16.04.71, lk 4. Cantate Domino kontserdi ees.
ME 24.02.72, lk 12. Seitse sõna ristipuul. Asta Ballstadt-Waldmann vestleb oma eelseisvast kontserdist.
ME 01.03.73a, lk 1 ja 2. Rändraamat viis Vabadusnõudluse Parlamendimäele.
ME 01.03.73b, lk 5. Balti Õhtu Ottawa Parlamendi hoones.
ME 15.11.73, lk 3. Segakoor „Leelo" esines läti üliõpilastele.
ME 31.01.74, lk 4. Talihari 1974.
ME 04.04.74, lk 5. Noortekoori kontsert.
ME 11.04.74a, lk 7. Prof. Juhan Aaviku 90. a. juubelikontsert.
ME 11.04.74b, lk 7. Vanemgaidide koori iseseisev kontsert.
ME 25.04.74a, lk 5. Juhan Aaviku juubelikontsert.
ME 25.04.74b, lk 5. Toronto Eesti Segakoor laulis sakslastele.
ME 09.05.74, lk 5. Noortekooride kontsert noortekongressi ühendavaks avataktiks.
ME 23.05.74a, lk 1. Balti küsimused Parlamendimäel.
ME 23.05.74b, lk 1–2. Eestluse edasikandjatel oli sõna.
ME 18.04.75, lk 10. Hoogne pidu „Leelo" 10. aastapäeva tähistamiseks.
ME 26.12.75, lk 3. Leelo juubelikontsert Düsseldorfis.
ME 05.03.76, lk 4. Vabariigi aastapäeva pühitsemine Ottawas.
ME 14.05.76, lk 10. Õnnistati „Leelo" koori lipp.
ME 17.12.76, lk 10. Austati praost-ülempreester E. Lepikut.

ME 31.12.76, lk 4. Toronto Eesti Vanemgaidide Kooril uus klaver.
ME 16.12.77, lk 3. Vanemgaidide koor austas toetajaid.
ME 30.12.77, lk 6. Preester E. V. Velleso ülempreestriks.
ME 27.01.78, lk 4. T. E. Meeskoori Naissektsioon 15. aastane.
ME 27.04.79, lk 4. Muusikaline pärastlõuna.
ME 03.05.79, lk 3. „Mälestuste radadel“ paelus kuulajaid.
ME 15.05.79, lk 5. Noortekoor „Lootuse“ tuluõhtu.
ME 13.11.80, lk 4. Suurkontsert Mihkel Lüdigi austamiseks.
ME 08.01.81a, lk 1. Kuulutus.
ME 08.01.81b, lk 5. Eesti laulu muusikafakulteedis.
ME 29.12.83, lk 1. 4000 jõulukirikutes Torontos.
ME 19.04.84a, lk 5. Kannatusaja kontsert Vana-Andrese kirikus.
ME 19.04.84b, lk 7. „Kollane roos“ Texasest.
ME 17.05.84, lk 5. Estonia Koor tööhoos.
ME 12.12.85, lk.5. Eesti koorikultuur maailma foorumil.
ME 23.04.89, lk 3. RAM-i vaimulik kontsert Vana-Andrese kirikus.
ME 27.04.89, lk 4. Tuluõhtu trepptõstuki heaks.
ME 09.11.89, lk 6. Värvilised aknad Vana-Andrese kirikule.
ME 17.05.90, lk 5. Estonia Koori „Laulupeo Kontsert“ ukse ees.
ME 31.05.90, lk 5. Pensionäride Klubi Naiskoor 15-aastane.
ME 05.07.90, lk 1. „Estonia“ Koor Tallinnas.
ME 27.09.90, lk 4. Pensionäride Klubi alustas sügishooaega.
ME 18.10.90, lk 5. „Estonia“ koor: laulupidudelt algsihtidele.
ME 25.10.90a, lk 4. T.E. Pensionäride Klubi Naiskoori pärastlõunakohv.
ME 25.10.90b, lk 6. Toronto pensionäride koosviibimine.
ME 17.01.91, lk 3. TEMi juubelikontsert.
ME 31.01.91, lk 4. Pensionäride jõulukoosviibimine.
ME 27.06.91, lk 1. Meeskoor Eestisse.
ME 10.10.91, lk 5. Toronto Eesti Meeskoor valmis uueks tegevushooajaks.
ME 31.10.91, lk 5. Toronto Eesti Meeskoori kontsert-matkast kodumaale. III osa.
ME 07.11.91a, lk 5. Toronto Eesti Segakoor 40.
ME 07.11.91b, lk 5. Toronto Eesti Meeskoori kontsert-matkast kodumaale. IV osa.
ME 14.11.91a, lk 4. Segakoori 40.a. juubelikontsert.
ME 14.11.91b, lk 5. Toronto Eesti Meeskoori kontsert-matkast kodumaale. V osa.
ME 28.11.91, lk 7. Meeskoori jõulukink.
ME 19.11.92, lk 4. Muusikaline pärastlõuna.
ME 25.02.93, lk 5. Estonia Koor hoogsas töös.
ME 07.04.93, lk 5. Hea tundega läksime koju.
ME 18.11.93, lk 5. Toronto Eesti Segakoori minikontsert.
ME 27.01.94, lk 5. EPK Naiskoori tuluõhtu.
ME 17.03.94a, lk 7. Toronto Eesti Segakoor laulis ja tantsis.
ME 17.03.94b, lk 7. „Estonia“ teine laulupeo kontsert.
ME 27.10.94, lk 4. Pensionäride pärastlõuna.
ME 10.11.94, lk 5. Muusikaline pärastlõuna.
ME 24.11.94, lk 1 ja 4. Pensionäride Klubi – 25.
ME 22.12.94, lk 1. „Sõprusring“ Ehatares.
ME 02.02.95, lk 5. Tunnustus „Estonia“ koorile.
ME 16.03.95, lk 1 ja 8. Toronto Eesti Segakoor: Lõbus laupäevaõhtu täismajale.
ME 13.04.95, lk 5. TE Meeskoori kevadkontsert.
ME 20.04.95a, lk 8. Haarav eesti missa.

ME 20.04.95b, lk 8. Urmas Sisaski „Eesti missa“ Vana-Andrese kirikus.
ME 11.05.95, lk 1 ja 8. Tartu College'i veerandsada aastat.
ME 07.09.95, lk 5. Estonia Koor uue hooaja eel.
ME 28.09.95, lk 3. EPKT laulukoori 20. a. juubel.
ME 26.10.95a, lk 5. Toronto Eesti Meeskoor – 45-aastane.
ME 26.10.95b, lk 3. TEMi uue lipu õnnistamine.
ME 16.11.95, lk 5. Muusikaline pärastlõuna.
ME 14.12.95, lk 9. „Sõprusringil“ uus helilint.
ME 23.05.96, lk 7. Simmaree ehk ööbiku laul?
ME 25.07.96, lk 3. Meeskoor kolmandale kodumaamatkale.
ME 19.09.96, lk 5. Laulumeeste Eesti-matka järelkaja.
ME 26.09.96, lk 5. Laulumeeste Eesti-matka järelkaja.
ME 03.10.96, lk 5. Laulumeeste Eesti-matka järelkaja.
ME 10.10.96, lk 4. Laulumeeste Eesti-matka järelkaja.
ME 14.11.96, lk 4. Kaunikõlaline muusikaline pärastlõuna.
ME 12.12.96, lk 9. Kosmos, stipendiumid ja Ööbik.
ME 26.02.97, lk 5. „Ööbik“ kaheaastane.
ME 19.03.97, lk 7. Lõbus laupäev lauluga.
ME 14.05.97, lk 5. Ööbik jaanikul – ehk Simmaree II.
ME 09.07.97, lk 5. Estonia Koori kevadkontsert.
ME 03.12.97, lk 1 ja 6. 79 aastat Eesti Vabadussõja algusest.
ME 28.01.98, lk 1 ja 7. Talihari '98.
ME 11.02.98, lk 1 ja 5. Toronto Akadeemiline Segakoor „Ööbik“ 3-aastane.
ME 10.06.98, lk 5. Ööbiku „Simmaree“ III.
ME 28.10.98, lk 1. Pensionäride Klubi Naiskoori tulupealelõuna.
ME 04.11.98, lk 5. Eesti muusikat Kanada publikule.
ME 11.12.98, lk 7. Kaks koori Peetri kirikus.
ME 23.12.98, lk 1 ja 3. Pensionäride Klubi jõulueelne koosviibimine.
ME 31.03.99, lk 1. T.E.S. Täienduskooli juubelite tähistamine.
ME 19.05.99, lk 1 ja 7. „Ööbiku“ Simmaree IV.
ME 02.06.99, lk 1 ja 4. Estonia Koori kevadnoodid.
ME 08.09.99, lk 3. Estonia Koor alustab hooaega.
ME 27.10.99, lk 1. Naiskoori debüüt.
ME 15.12.99, lk5. Peetri kirikus laulis Estonia koor.
ME 05.04.00, lk 9. Toronto Eesti Naiskoor.
ME 17.05.00, lk 3. Toronto Eesti Naiskoori viisidega kevadesse.
ME 24.05.00, lk 5. Segakoor Ööbik lavastab Simmaree V.
ME 07.06.00, lk 1 ja 7. Simmaree V.
ME 29.11.00, lk 1. Lauludega sügisesse.
ME 14.02.01, lk 1. Võluv Valentiinus Toronto Eesti Majas.
ME 02.05.01, lk 5. „Estonia“ koori kontsert.
ME 06.06.01, lk 1 ja 3. Estonia koori kevadnoodid.
ME 13.06.01, lk 1 ja 4. „Ööbiku“ Simmaree VI

Meie Kodu (Sydney: Sydney Eesti Maja, 1949–...)

MK 26.07.56, lk 3. Meie õhtu.

Our Life: illustreeritud ajakiri (Geislingen, 1948)

OL 1948, veebruar, lk 2. Lugejale.
OL 1948, november–detsember, lk 5–6. Eesti rahva laulupeod.

Sirp ja Vasar (Tallinn: Perioodika, 1940–1989)

SV 31.03.87, lk 2. Tagasi laulureisilt.

Usk ja Elu (Toronto: Estonian Covenant Church, 1947–1994)

UE 1977/4, lk 20–21. Toronto stipendium.
UE 1981/1, lk 35–38. Torontolaste küllasõit Montreali.
UE 1982/4, lk 41. Toronto Eesti Apostlik-õigeusu ja Evangeeliumi Luteriusu koguduste ühine jumalateenistus.
UE 1983/3, lk 42. Koguduse ametikandjate juubeleid.
UE 1984/4, lk 43. ESTO'84.
UE 1985/3, lk 44. Koguduse uudiseid Torontost.
UE 1985/4a, lk 23–24. Kirikulaul õigeusu jumalateenistusel.
UE 1985/4b, lk 40. Oikumeeniline jumalateenistus Mono Mills'is.

Vaba Eesti Sõna (New York: The Nordic Press, 1949–…)

VES 02.10.58, lk 5. Toronto segakoor New Yorki.
VES 09.10.58, lk 3. Laupäeval Torontolaste kontsert.
VES 16.10.58, lk 3. Torontolaste õnnestunud külaliskontsert New Yorgis.
VES 01.03.62, lk 9. Toronto Eesti Segakoori pingelised ettevalmistused kontserdiks New Yorgis.
VES 01.10.70, lk 1. Eesti laul Lincoln Centre'is.
VES 10.11.77, lk 5. „Lootuse" kontserdid reedel ja laupäeval.
VES 17.11.77, lk 4. Toronto noortekoor Lootus kontsert.
VES 24.11.77, lk 9. Toronto noortekoor Lex. Ave. kirikus.
VES 01.12.77, lk 4. Toronto „Lootus" Eesti külas.
VES 19.11.81, lk 5. Toronto noortekoor „Lootus" Lakewoodis spordiballil ja kirikus.
VES 10.12.81, lk 6. Lakewoodi teateid.

Vaba Eestlane (Toronto: Vaba Eestlane, 1952–2001)

VE 09.01.52, lk 3. Toronto kolmas laulukoor tööhoos.
VE 16.01.52, lk 7. Ap.-õigeusu kogudus Torontosse.
VE 23.01.52, lk 6. Kultuurielu.
VE 06.02.52, lk 3. R. Toi meeskoori juhatajaks.
VE 13.02.52, lk 3. Toronto Eesti Ap.-õigeusu Kogudus.
VE 28.05.52, lk 3. Meeskoor laulis väljamüüdud saalile.
VE 13.09.52, lk 5. Toronto Naiskoori peakoosolek.
VE 05.11.52, lk 3. Toronto naiskoor hoogsas töös.
VE 12.11.52, lk 3. Naiskoori peol 500 inimest.
VE 29.11.52, lk 3. Eesti laulumehed laulsid 1500 kanadalasele.

VE 01.04.53, lk 6. Naiskoori õnnestunud kevadkontsert.
VE 20.05.53, lk 5. Pidulik meeskoori lipu õnnistamine.
VE 30.05.53, lk 4. See on rahvuslik suursündmus.
VE 13.12.53, lk 7. Laulumeeste suur rahvuspropaganda.
VE 16.12.53, lk 5. Toronto Eesti segakoor.
VE 01.05.54a, lk 5. Laupäeval maiball Palace Pier'is.
VE 01.05.54b, lk 4. Toronto Eesti Meeskoori aastakontserdi eel.
VE 16.05.54, lk 1. Meeste lauluga New Yorki võitmas.
VE 01.09.54, lk 5. Meeskoor algab uut tegevusaastat.
VE 09.10.54, lk 3. Naiskoor valmistab ette muusikaliseks pärastlõunaks.
VE 13.11.54, lk 5. Naiskoori õnnestunud muusikaline pärastlõuna.
VE 15.01.55, lk 3. Eesti meeskoorilaulude ja kantaatide võistlus.
VE 02.02.55, lk 5. Eesti Seltsi hoogne pidu.
VE 06.04.55, lk 3. Segakoori kontsert 7. mail.
VE 11.05.55, lk 5. Toronto Eesti Segakoori kontsert.
VE 18.05.55, lk 5. Toronto Eesti Naiskoori kontsert.
VE 05.10.55, lk 4. Toronto Eesti Meeskoori aastapäev.
VE 26.10.55, lk 5. Ed. Tubina helitööde kontsert.
VE 26.11.55, lk 3. Toronto Eesti Segakoor sai uue juhatuse.
VE 30.11.55, lk 5. Naiskoori muusikaline pärastlõuna.
VE 02.05.56, lk 4. Viis aastat naislaulu Torontos.
VE 09.05.56, lk 5. Toronto Eesti Naiskoori kontsert.
VE 17.11.56, lk 5. Naiskoori muusikaline pärastlõuna.
VE 02.03.57, lk 3. Segakoori lõbus laupäevaõhtu.
VE 01.05.57, lk 4. Naiskoor esitab uusloomingut.
VE 08.05.57, lk 4. Toronto Eesti Naiskoori kontsert.
VE 25.05.57, lk 5. 200 laulis 2000-le.
VE 19.02.58, lk 5. Toronto Eesti Segakoor tervitab E.V. aastapäeva raadios.
VE 12.03.58a, lk 5. Rahvamurd lõbusal laupäevaõhtul.
VE 12.03.58b, lk 3. Kontsert kolme suurmeistri austamiseks.
VE 19.03.58, lk 5. Kõlasid kodumaa laulud.
VE 28.05.58a, lk 5. Segakoori menu vaimulikul kontserdil.
VE 28.05.58b, lk 4. Naiskoori lauluvõidud USA-s.
VE 21.06.58, lk 7. Toronto Eesti Naiskoori edu New Yorgis.
VE 27.09.58, lk 4. Üleskutse lauluhuvilistele noortele.
VE 04.10.58, lk 3. Noortekoori harjutus.
VE 08.10.58, lk 5. Segakoor sõidab kontsertreisile.
VE 18.10.58, lk 5. Toronto segakoori menu New Yorgis.
VE 05.11.58, lk 5. Naiskooride ühiskontsert Torontos.
VE 12.11.58, lk 5. Naiskooride menu Torontos.
VE 03.12.58, lk 5. Toronto Eesti Meeskoori rahvakontsert.
VE 17.12.58, lk 5. Peetri kirikus kolm jõuluõhtu jumalateenistust.
VE 14.02.59, lk 5. Küünlavalge-jumalateenistus Peetri kirikus.
VE 25.02.59, lk 5. Peetri kogudus tähistas Vabaduspäeva.
VE 04.03.59, lk 5. Uusim eesti helilooming naiskoori kontserdil.
VE 07.03.59, lk 3. Estonia Koori edu New Yorgis.
VE 11.03.59, lk 4. Uusi suundi eesti heliloomingus.
VE 14.03.59, lk 6. Eesti meeskoorilaul paguluses.
VE 18.03.59, lk 5. Noorte heliloojate õhtu.
VE 29.04.59, lk 5. Vana-Andrese kirik elas juubeli tähe all.
VE 07.05.60, lk 6. Eesti naiste laul tõi kevade Bostonisse.

VE 18.05.60, lk 5. Estonia Koorile kingiti lipp.
VE 22.06.60, lk 5. Segakooril ees juubeliaasta.
VE 14.09.60, lk 1. Avati Eesti Maja – Toronto eestlaste kants.
VE 11.01.61, lk 5. Erakordne kava Segakoori kontserdil.
VE 18.01.61, lk 5. Toronto Eesti Segakoori juubelikontsert.
VE 25.01.61, lk 5. Kiidusõnad Toronto eesti segakoorile.
VE 15.03.61, lk 5. Segakoori õnnestunud lõbus laupäevaõhtu.
VE 18.10.61, lk 5. T. E. Segakoor võitis Chicago eestlaste südamed.
VE 16.05.62, lk 5. Rahvarohke emadepäeva aktus Torontos.
VE 21.03.63, lk 2. Segakoori peost.
VE 26.10.63a, lk 3. Toronto Eesti Segakoori õnnestunud kontsert Clevelandis.
VE 26.10.63b, lk 5. Cantate Domino juubelikontsert.
VE 30.10.63, lk 3. Momente Segakoori Clevelandi matkalt.
VE 04.03.64, lk 5. Naistemoed toetasid meestelaulu.
VE 02.09.64, lk 5. Mida laulab Meeskoor Euroopas.
VE 09.09.64, lk.1. Lauluvennad asusid kontsertmatkale.
VE 16.09.64, lk 1. Toronto Meeskoori menu Helsingis.
VE 19.09.64a, lk 3. 1500 meeskoori kuulajat Stockholmis.
VE 19.09.64b, lk 5. Toronto Eesti Meeskoor Stockholmis.
VE 26.09.64a, lk 3. Pariisis jäid ruumid kitsaks.
VE 26.09.64b, lk 3. Südamlik vastuvõtt Londonis.
VE 30.09.64a, lk 3. Eesti lauluga Euroopas.
VE 30.09.64b, lk 8. Mida kirjutas „The Times“.
VE 17.03.65, lk 4. 200 külalist jäid ukse taha.
VE 19.05.65, lk 7. Eestlaste kultuuririnne Saksamaal.
VE 15.12.65, lk 1. Jõulumees tuli täienduskooli.
VE 23.02.66, lk 5. Noortekoori tuleproov Eesti Majas.
VE 11.05.66, lk 3. Vormiline alus noortekoorile.
VE 08.02.67, lk 4. Noorte õnnestunud peo-õhtu.
VE 01.03.67, lk 1. „Meie tuleviku moto: Marsime eraldi, kuid võitleme koos...“
VE 08.04.67, lk 1. Eestlase viiulikontsert Kanada raadios.
VE 19.04.67, lk 5. Rõõm helisevast eesti laulust.
VE 26.04.67, lk 7. Eestlaste uus ja vana muusika.
VE 03.06.67, lk 4. Segakoor „Leelo“ pidas peakoosolekut.
VE 08.07.67, lk 1. Eesti noorus sütitas Seedriorul südameid.
VE 16.12.67, lk 7. Guri Raag 50-aastane.
VE 23.03.68, lk 4. „Leelo“ kontsert juubeliaasta tähe all.
VE 11.12.68, lk 4. Segakoor Cantate Domino juubel.
VE 18.12.68a, lk 3. „Muusika peaks haarama rohkem eesti noori”. Noor koorijuht suure ülesandega.
VE 18.12.68b, lk 3. Kontsert-liturgia Vana-Andrese kirikus.
VE 28.12.68, lk 5. Jõuluhelid Peetri kirikus.
VE 18.03.69, lk 5. Messiase teine osa ettekandele. Cantate Domino vaimulik kontsert solistidega Peetri kirikus.
VE 21.03.69, lk 5. Ive Patrason solistiks Torontos.
VE 01.04.69, lk 4. Segakoor „Leelo“ andis kontserdi.
VE 08.04.69, lk 1. Lastekoorid avavad laulupeo.
VE 06.05.69, lk 3. Juubel Vana-Andrese kirikus.
VE 13.05.69, lk 3. „Eesti noorus tuleb eestlusega kaasa“.
VE 03.02.70, lk 5. „Kõverad teed“ kordusetendus.
VE 03.03.70, lk 5. Toronto Eesti Segakoori Lõbus Laupäeva-õhtu.

VE 20.03.70, lk4. Musica Divina kontsert.
VE 01.04.70, lk 3. „Leelo“ kevadserenaad ootab külalisi.
VE 07.04.70a, lk 4. Palmipuudepüha kontsert-liturgia Vana-Andrese kirikus.
VE 07.04.70b, lk 8. Noorte kevadserenaad.
VE 10.04.70, lk 7. Sada hinge eesti akordis.
VE 15.04.70, lk 7. Segakoor „Leelo“ kevadserenaad.
VE 10.11.70, lk 4. Cantate Domino kontsert-jumalateenistus.
VE 19.03.71, lk 1. „Laulame laule, mis meeldivad“.
VE 02.02.71, lk 5. Meeskoori minevik ekraanil.
VE 06.04.71, lk 10. Laulukevade kevadkontsert.
VE 04.05.71, lk 3. „Leelo“ ja Kalev-Estienne suvepäevadel.
VE 15.10.71, lk 5. 20 aastat ja 150 esinemist.
VE 19.10.71, lk 5. „Olete laulnud end meie südametesse...“
VE 29.10.71, lk 5. Mitmekülgne kava T. E. Segakoori juubelikontserdil.
VE 09.11.71, lk 8. Segakoori juubelikontsert Rochesteris.
VE 18.01.72, lk 5. Saalitäis rahvast Taliharja pidustustel.
VE 08.02.72, lk 5. „Leelo“ romantiline pärastlõuna.
VE 07.03.72, lk 5. Segakoori lõbus laupäevaõhtu.
VE 25.04.72, lk 4. Toronto Eesti Ap.-õigeusu kogudus.
VE 19.05.72, lk 7. Toronto Eesti Ortodoksi Kogudus 20-ne aastane.
VE 27.06.72, lk 1. 1600 lauljat-mängijat Eesti Päevade laulupeol.
VE 02.02.73, lk 5. Noorusvärske kontsert.
VE 27.02.73, lk 3. Gaidide koori kutsutakse esinema Albertasse.
VE 02.03.73a, lk 1. Balti rahvad võitsid juurde uusi sõpru.
VE 02.03.73b, lk 2. Balti õhtu Ottawas.
VE 23.03.73, lk 3. „Leelo“ valmistub kevadpeoks ja kontsertmatkaks.
VE 30.03.73a, lk 2. Sõit Ottawasse jättis sügavaid elamusi.
VE 30.03.73b, lk 8. Segakoor lavastab „Kalmuneiu“.
VE 12.04.73, lk 3. Laulame eesti laulu.
VE 05.06.73, lk 1. R. Toi eestlaste esindajaks multikultuurilisuse nõukogus.
VE 08.06.73, lk 3. Toronto noorte kevadtervitus Chicagole.
VE 15.01.74, lk 5. Kolme koori ühiskontsert.
VE 29.01.74, lk 1. „Talihari 1974“ andis rikkaliku kava.
VE 01.02.74, lk 5. Kolme koori ühiskontsert.
VE 19.02.74, lk 5. Saalitäis rahvast elas kaasa Sõnasillale.
VE 19.03.74, lk 3. Peetri kiriku noortekoori kontsert.
VE 26.03.74, lk 5. Sisurikas noortekoori kontsert.
VE 03.05.74, lk 3. Cantate Domino sai oma lipu.
VE 07.05.74, lk 3. Noortekooride kontsert.
VE 28.05.74, lk 7. Noortekooride esinemised.
VE 21.06.74, lk 1. Roman Toi helilooming CBC raadiosaates.
VE 19.07.74, lk 1. 20.000 kuulas eesti gaidide koorilaulu Ottawas.
VE 20.08.74, lk 1. Gaidide koor sõitis lauluga läände.
VE 27.08.74, lk 3. Gaidide Koori menu Banffis.
VE 13.09.74, lk 5. Gaidide koor viis eestlust ja elurõõmu läände.
VE 28.01.75, lk 5. Gaidinoored võitsid südamed.
VE 11.02.75, lk 8. Leelo juubelikontsert.
VE 18.02.75, lk 5. „Lootus“ laulis lootusrikkalt.
VE 07.03.75, lk 5. Peetri kogudus annetas stipendiumi noortekoorile „Lootus“.
VE 14.03.75, lk 3. Lembit Avessoni koori ja orkestri kontsert.
VE 15.04.75a, lk 5. Segakoori kevadkontsert hooaja lõppakordina.

VE 15.04.75b, lk 8. Leelo koori 10. a. juubelipidu.
VE 02.05.75, lk 5. Suvepäevade kava selgunud.
VE 15.01.76a, lk 5. Noortekoor „Lootus“ esineb Monteralis.
VE 15.01.76b, lk 3. Talihari 1976.
VE 27.01.76, lk 5. Sisurohke Taliharjapidustus.
VE 29.01.76, lk 8. Vanemgaidide Koor viieaastane.
VE 03.02.76, lk 5. Noortekoor „Lootus“ Montrealis.
VE 18.03.76, lk 5. Vanemgaidide Koor viie aastane.
VE 30.03.76, lk 5. Kontsert palmipuudepühal.
VE 06.04.76, lk 5. Leelo koori kevadpidu.
VE 13.04.76, lk 4. Lembit Avessoni helitöö esiettekanne.
VE 20.04.76, lk 5. Üleskutse kõigile segakoor „Leelo“ endistele lauljatele.
VE 06.05.76, lk 3. Koor oma parimas vormis.
VE 11.05.76, lk 5. „Leelo“ koor sai lipu.
VE 18.05.76, lk 5. Koolinoorte koori üldproov.
VE 27.05.76, lk 8. Noortekoor „Lootuse“ kontsert.
VE 06.07.76, lk 1. 10.000 eestlast koguneb Baltimore'i.
VE 14.10.76, lk 3. Vanemgaidide koor esineb CBC-s.
VE 19.10.76a, lk 1. Vanemgaidid laulsid Toronto televisioonisaates.
VE 19.10.76b, lk 5. 25 aastat laulule ja eestlusele.
VE 09.11.76, lk 4. Eesti Noorte Orkester alustas harjutustega.
VE 25.11.76, lk 5. Lembit Avesson – helilooja, koori- ja orkestrijuht.
VE 16.12.76, lk 5. Uue helitöö esiettekanne.
VE 18.01.77, lk 3. Gaiderite tuluõhtu klaveri ostmiseks.
VE 15.02.77, lk 1. Noortekooride Laulupäev saalitäie kuulajaskonnale.
VE 22.03.77, lk 5. Peetri kirik tahab vabaneda võlgadest.
VE 29.03.77, lk 8. Pensionäride Klubi kavatseb suvel rohkem väljasõite.
VE 17.05.77, lk 5. Noortekoor „Lootuse“ kevadkontsert.
VE 25.10.77, lk 3. Pensionäride Klubi alustas talvist hooaega kohviõhtuga Eesti Majas.
VE 28.10.77, lk 4. Pensionäride osavõturohke koosviibimine.
VE 10.11.77, lk 3. Nooruslik sügiskontsert.
VE 24.11.77, lk 8. Noortekoor „Lootus“ külastas New Yorki.
VE 09.12.77, lk 4. Segakoor „Leelo“ lõpetas tegevuse.
VE 20.12.77, lk 3. V. Vellesoo ülempreestriks ja vääristati kuldristiga.
VE 05.01.78, lk 3. Aktiivne naispere meeskoori seljataga.
VE 31.01.78, lk 1. Kirjanduslik Talihari '78 Toronto Eesti Majas.
VE 14.03.78, lk 3. Tallinna paviljoni eeltööd võtavad ilmet.
VE 21.03.78, lk 5. 7878 dollarit toetust Pensionäride Klubi naiskoorile.
VE 18.04.78, lk 5. Vanemgaidide koor Montrealis.
VE 04.05.78, lk 5. Trent '78 juhib noored kultuurpärandi juurde.
VE 30.05.78, lk 3. Huvitav ja mitmekülgne nõupäevade kava Trentis.
VE 08.06.78, lk 5. Pensionäride talvehooaeg lõppes.
VE 24.10.78, lk 3. Kehalise kasvatuse ring Toronto eesti pensionäridele.
VE 02.11.78a, lk 7. Lembit Avessoni kantaadi esiettekanne Peetri kirikus.
VE 02.11.78b, lk 3. Roman Toi loeng Tartu Instituudis.
VE 21.11.78, lk 8. 300 külalist pensionäride koosviibimisel Torontos.
VE 05.12.78, lk 8. Eesti koorid rahvaste jõulukontserdil.
VE 30.01.79, lk 5. Soojasüdamelise sisuga talvine sündmus.
VE 10.04.79, lk 11. Stiilidest eesti koorilaulus.
VE 10.05.79, lk 5. Sõna on rahvaviisil.
VE 29.05.79, lk 1. 3000 kuulajat ja ligemale 800 esinejat Torontos laulupeol.

VE 31.05.79a, lk 8. Laulupeo vaimulik kontsert.
VE 31.05.79b, lk 6. Laulupeo sümfooniakontsert.
VE 12.06.79, lk 8. Pensionäride klubi viimane koosviibimine kevadhooajal.
VE 10.07.79, lk 5. Jõekääru laste suvekodu alustas tegevust.
VE 18.10.79, lk 3. Toronto Eesti Segakoori perekonnaõhtu.
VE 25.10.79, lk 5. T.E.S. Täienduskooli lõpetanud 1200 õpilast.
VE 13.11.79, lk 4. „Lootuse" noortekoori luluõhtu.
VE 04.12.79, lk 5. Jõulukontsert Peetri kirikus.
VE 27.12.79, lk 1. Vihmased jõulud Torontos.
VE 22.01.80, lk 5. Laulurikkusi pakkuv kontsert.
VE 29.01.80, lk 5. Saalitäis rahvast Taliharja pidustustel.
VE 16.02.80, lk 8. Kaks sündmust ühel aktusel.
VE 08.04.80, lk 6. Hea hinnang Avo Kittaskile.
VE 19.06.80, lk 5. Meeskoori juubeliks kontsertball.
VE 13.11.80, lk 5. Laulud nüüd lähevad...
VE 20.01.81, lk 8. Head eesti koorilaulu Torontos.
VE 27.01.81, lk.1 ja 8. Mälestuslik luuleränna Marie Underiga.
VE 19.05.81, lk 1. Grupp noori astus ellu teadlike eestlastena.
VE 20.10.81, lk 1. Paguluses on laul saanud võitlusvahendiks.
VE 03.12.81, lk 4. Austati praost E. Lepikut.
VE 10.12.81, lk 7. „Lootus" laulis Ühendriikides.
VE 25.02.82, lk 7. Segakoor uues vormiriietuses 30. juubelikontserdil.
VE 16.03.82, lk 8. Meeldiv õhtupoolik Eesti Majas.
VE 15.03.83a, lk 5. „Lootuse" koor Toronto lauljate esinduskooriks lääneranniku.
VE 15.03.83b, lk 5. Tõeliselt lõbus laupäevaõhtu.
VE 24.03.83, lk 8. Ainulaadne muusikaüritus.
VE 31.05.83a, lk 8. Vaheldusrikast ja sisukat kava.
VE 31.05.83b, lk 8. Estonia Koor Walter Hallis.
VE 07.06.83a, lk 8. San Francisco külaliste ootel.
VE 07.06.83b, lk 8. Järgmised Lääneranniku pidustused Portlandis.
VE 07.06.83c, lk 5. Lääneranniku suurpidustused idaranniku osavõtul.
VE 09.06.83a, lk 7. EOLL teated.
VE 09.06.83b, lk 8. Helisevat eestikeelset laulu.
VE 01.12.83, lk 4. Cantate Domino 25-aastane.
VE 08.12.83, lk 5. Eesti laul kanada kunstitsentrumis.
VE 15.12.83, lk 7. Cantate Domino juubeli-jumalateenistus.
VE 29.12.83, lk 1. Eesti jõulud Torontos.
VE 26.04.84, lk 5. Lõbusa laupäevaõhtuga kevadesse.
VE 01.05.84a, lk 7. Saint-Saens'i „Reqiem" Vana-Andreses.
VE 01.05.84b, lk 5. Kannatusaja kontsert Peetri kirikus.
VE 12.06.84, lk 5. Tähistati 100-aastast Eesti lippu.
VE 10.07.84, lk 4. Toronto Ap.-Õigeusu Kogudus.
VE 24.07.84, lk 4. Ökumeenilise jumalateenistusega lõpetati ESTO-84.
VE 27.12.84, lk 8. 400 pensionäri jõulukoosviibimisel.
VE 12.03.85, lk 8. Pandi alus ilusale traditsioonile.
VE 02.04.85, lk 5. Asta Ballstadt T.E. Segakoori juhiks.
VE 25.04.85, lk 5. Kireva kavaga kevadesse.
VE 23.05.85, lk 8. Südamest südamesse.
VE 10.09.85, lk 3. „Tahan lauljaile sisendada professionaalse tunde".
VE 26.11.85, lk 8. Pensionäride mardipäeva kokkutulek.
VE 14.01.86, lk 5. Estonia Koori laululend Pühale Maale.

VE 19.03.86, lk 8. Estonia Koori Kevadnoodid.
VE 26.03.86, lk 7. Mari-Ann Miller juhtima segakoori tegevust.
VE 02.05.86a, lk 3. Ligi kaheksakümmend lauljat laval.
VE 02.05.86b, lk 7. Estonia Koor laulis Peetri kirikus.
VE 23.10.86, lk 1 ja 12. Laulust ja töödest tõuseb vaba maa.
VE 20.11.86, lk 8. Segakoor ootab peokülalisi.
VE 02.12.86, lk 7. Estonia Koor laulab Messiast.
VE 04.12.86, lk 9. „Nipernaadi".
VE 11.12.86, lk 11. Eduard Tobreluts 75.
VE 26.03.87, lk 9. Juubelid Toronto eesti Apostliku Õigeusu Koguduses.
VE 15.10.87, lk 7. Estonia Koor Chicagos.
VE 10.11.87, lk.5. Estonia koorikultuur Chicagos.
VE 22.03.88, lk 8. Kust saaks seda nalja...
VE 12.04.88, lk 7. Kogu perekonnal meeldib laulda.
VE 05.05.88, lk 7. T. E. Segakoor otsis õnne.
VE 19.05.88a, lk 12. Pensionärid lõpetasid hooaja.
VE 19.05.88b, lk 7. Estonia Koori kontsert läheneb.
VE 06.12.88, lk 7. Me päevad on veel ees...
VE 08.12.88, lk 7. Cantate Domino juubelilaul.
VE 16.02.88, lk 1. Meie Isa palvetahvli avamine Jeruusalemas.
VE 26.01.89, lk 7 ja 10. Estonia Koor Melbourne'is.
VE 20.12.90, lk 4. Pensionäride jõulukoosviibimine.
VE 28.01.91, lk7. Mureliku meeleoluga TE Meeskoori juubelikontsert.
VE 04.06.92, lk 7. Helisevat eesti laulu.
VE 04.02.93, lk 7. Eesti pensionäride naiskoor laulab Suomi-Kotis.
VE 18.01.94, lk 5. Täismajaga uude aastasse.
VE 03.02.94, lk 10. Peetri koguduse pühapäevakool tähistas 45. aastapäeva.
VE 24.03.94, lk 7 ja 11. Eesti Meeskoori sõpruskontsert Soome Meeskooriga.
VE 15.12.94, lk 7. Uus kammerkoor avas tegevuse jõululauludega.
VE 10.02.94, lk 11. Eesti tippkoorid laulavad Toi laule.
VE 15.02.95, lk 7. Akadeemiline Segakoor „Ööbik" aastane.
VE 04.04.95, lk 3. Helises kevadine kaunis laul.
VE 20.07.00, lk 7. Kontsert eesti heliloomingust.

Teatmeteosed

Album 1948 = *3 aastat Geislingenis.* Album. Geislingen 1948. Göppingen: Rott.

Eesti Päevade XVII album 2010 = *Eesti Päevade* XVII *album.* XXIII *Eesti Päevad Austraalias, Adelaide 27.–30.12.2010.* Adelaide: XXIII Eesti Päevade üldtoimkond Adelaides.

EKABL 1996 = *Eesti kunsti ja arhitektuuri bibliograafiline leksikon.* Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

EMBL = *Eesti muusika bibliograafiline leksikon.* 2. köide. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008.

Historical sketch = Historical sketch. Edmund Valtman. – *Immigration History Research Center, College of Liberal Arts, University of Minnesota*. http://www.ihrc.umn.edu/research/vitrage/all/em/EAU/pers/v/ihrc3411.html

John Weinzweig. Biography. – *Canadian Music Centre. Collecting, distributing and promoting music by Canada's composers.*http://www.musiccentre.ca/apps/index.cfm?fuseaction= composer.FA_dsp_biography&authpeopleid=1402&by=W

Kasemets, Udo – *The Living Composers Project*. http://www.composers21.com/compdocs/kasemetu.htm
Yearbook 1945–1946 = *Year-book. Estonian Displaced Persons' Assembly Centre at Geislingen / Steige. Survey of Camp Activities from the 1. October 1945 till 30. September 1946.* Geislingen, 1946.

Kontserdikavad

Kava 1948 = *Eesti Üldlaulupidu Rootsis Stockholmis 26.–27. juunil 1948.* Stockholm: Eesti Laulupeo Peatoimkonna väljaanne.
Kava, Eesti õhtu 1956 = *Eesti õhtu Sydney konservatooriumis, 21.07.56.*
Kava, Estonia Koor 1981 = *Estonia Choir.* Walter Hall, Edward Johnson Building, 18.01.81.
Kava, Estonia Koor 1982 = *Estonia.* Walter Hall, 17.01.82.
Kava, Estonia Koor 1987 = *Estonia Koori kontsert Chicago Eesti Majas 10.10.87.*
Kava, Estonia Koor 1988 = *„Estonia" Koori kontsert „Tervitusi Eestimaale".* Kava. Melbourne ESTO '88. M.L.C. Assembly Hall, 01.01.88.
Kava, Estonia Koor 2008 = *Estonia Koori 30. a. juubelikontsert.* Walter Hall, Faculty of Music, University of Toronto, 15.11.08.
Kava, Lootus 1979 = *Noortekoor „Lootus'e tuluõhtu pühapäeval 11. novembril 1979 kell 7 õhtul kohvilaua ja loteriiga.*
Kava, Suvihari 1972 = *Suvihari, 1972: Seedrioru suveharja pidustuste üldkava.*
Kava, Suvihari 1980 = *Seedrioru Suvihari 1980. Nipernaadi teelahkmel.*
Kava, Suvihari 2003 = *Seedrioru Suvihari 2003.* V laulupäev. Kava.
Kava, T.E.S.T. 2008 = *T.E.S.T. Juubeli Laulupidu 28. Juuni 2008 kava.* Toronto.
Kava, Teater Vanemuine 1960 = *Laanelill.* Boris Kõrveri operett 3 vaatuses. Tartu.
Kava, TEM 1953 = *Toronto Eesti Meeskoori X aastakontsert.* Massey Hall, 23.04.53.
Kava, TEM 1955 = *Toronto Eesti Meeskoori 17. kontsert. Annual Concert by the Estonian Male Choir of Toronto.* Massey Hall, Toronto, 19.03.55.
Kava, TEM 1956 = *Toronto Eesti Meeskoori XX kontsert. XX Concert by the Estonian Male Choir of Toronto.* Massey Hall, Toronto, 24.03.56.
Kava, TEM 1960 = *Toronto Eesti Meeskoori 10. tegevusaastat tähistav ja XXX kontsert. 10th Annual Concert by the Estonian Male Choir of Toronto.* Massey Hall, Toronto, 23.04.60.
Kava, TEM 1963 = *Toronto Eesti Meeskoori 48. kontsert.* Massey Hall, 28.04.63.
Kava, TEM 1964a = *Toronto Eesti Meeskoori 50. kontsert.* Massey Hall, Toronto, 19.04.64.
Kava, TEM 1964b = *Toronto Eesti Meeskoor Euroopas 1964.*
Kava, TEM 1967 = *Toronto Eesti Meeskoor. Lauluga Läände 1967.*
Kava, TEM 1967a = *Toronto Eesti Meeskoori 64. kontsert.* Massey Hall, 28.04.67.
Kava, TEM 1968 = *Toronto Eesti Meeskoori 72. kontsert pühendatud Eesti Vabariigi 50. aastapäevale.* Toronto Ülikooli aula, 21.04.68.
Kava, TEM 1970 = *Toronto Eesti Meeskoori 86. kontsert 20. tegevusaasta tähistamiseks.*
Kava, TEN 1951 = *Toronto Eesti Naiskoori vaimulik kontsert Rahvusliku leinapäeva tähistamiseks.* Bathhurst United Church, 15.06.51.
Kava, TEN 1953 = *Toronto Eesti Naiskoori kontsert.* Harbord Collage'i Auditoorium, 27.03.53.
Kava, TEN 1956 = *Toronto Eesti Naiskoori kontsert.* Eaton Auditorium, 05.05.56.
Kava, TEN 1957 = *Toronto Eesti Naiskoori kontsert.* Eaton Auditorium, 04.05.57.
Kava, TEN 1958 = *New Yorgi E. H. S. Naiskoor, Toronto Eesti Naiskoor. II ühiskontsert.* Toronto, 08.11.58.

Kava, TEN 1960a = *Toronto Eesti Naiskoori kontsert.* Northern Technical Commercial School, 02.04.60.
Kava, TEN 1960b = *The Baltic Concert Series. Fourth Season 1959–1960. The Baltic American Society of New England. The Estonian Ladies' Choir of Toronto.* Jordan Hall Boston, Massachusetts, 24.04.60.
Kava, TEN 2001 = *Toronto Eesti Naiskoor. Muusikaline pealelõuna.* Toronto Eesti Maja, 09.05.01.
Kava, TEN 2002 = *Toronto Eesti Naiskoor. Viisidega kevadesse.* Toronto Eesti Maja, 01.05.02.
Kava, TEN 2003 = *Toronto Eesti Naiskoor. Lauludega kevadesse.* Toronto Eesti Maja, 02.05.03.
Kava, TES 1955 = *Toronto Eesti Segakoor. Kevadkontsert.* Central High School of Commerce Auditorium, 570 Shaw Street, 07.05.55.
Kava, TES 1958 = *Toronto Eesti Segakoori aastapäeva kontserdi kava.* Toronto, 01.11.58.
Kava, TES 1959 = *Eesti Segakooride kontsert.* Massey Hall, 31.10.59.
Kava, TES 1961 = *X tegevusaasta juubelikontsert.* Massey Hall, 14.01.61.
Kava, TES 1967 = *Toronto Eesti Segakoori XV tegevusaasta tähistamise kontsert.* Massey Hall, 11.02.67.
Kava, TES 1971 = *Toronto Eesti Segakoori 20. tegevusaasta tähistamine. Sümfooniakontsert.* Massey Hall, Toronto, 13.11.71.
Kava, TEV Koor 1974 = *Canadian Multicultural Festival 1974. Multicultural Canadien, July 2–28 Julliet.* Ottawa.
Kava, TEV Koor 1975 = *Daugaviņa Presents Baltic Night 1975.* Minkler Auditorium, Ottawa, 01.02.1975.
Kava, R.Toi autorikontsert 1989 = *Roman Toi autorikontsert.* TÜ aulas 01.10.89, Ugala teatris 02.10.98, Estonia kontserdisaalis 03.10.89.
12. üldlaulupeo juht = *12. Üldlaulupeo juht Tallinnas, 28. ja 29. Juunil 1947.* Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst.
Baltic Evening. Program 1973 = *Baltic Evening. Program.* Ottawa, Parlament Buildings, 21.02.73.
ESTO '76. Muusikalised üritused II Ülemaailmsetel Eesti Päevadel. Baltimore, U.S.A., lk 50.
Laulupeo juht 1947 = *Eesti pagulaste laulupeo juht 10. augustil Augsburgis.* Augsburg 1947: Laulupeo üldtoimkonna väljaanne.
Põhja-Ameerika... 1979 = *Põhja-Ameerika eestlaste üldlaulupidu 1979. 110 aastat eesti üldlaulupidusid*. Juubelipidustused Torontos 25., 26. ja 27. mail 1979. Toronto: Eesti Lauljate Liit Põhja-Ameerikas.
Üldlaulupeo 100 aasta... 1969 = *Üldlaulupeo 100 aasta juubeli laulupidu*. Toronto: Eesti Lauljate Liit Põhja-Ameerikas, lk 13.
Üldlaulupeo juht 1950 = *Nõukogude Eesti 1950. a. üldlaulupeo juht Tallinnas 21., 22. ja 23. juulil.* Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Käsikirjad

Käsikiri, Cantate Domino = Cantate Domino kroonika 1978/79. Käsikiri, lk 1–3.
Käsikiri, Estonia Koor 1978–1989 = Estonia Koori esinemised 1978–1989. Käsikiri. Estonia Koori arhiiv.
Käsikiri, Estonia Koor 1980–1995 = Estonia Koori iseseisvad kontserdid Torontos 1980–1995. Käsikiri. Estonia Koori arhiiv.
Käsikiri, Estonia Koor 1985 = Estonia Koor 1985. aastalõpu esinemised. Käsikiri. Estonia Koori arhiiv.

Käsikiri, Estonia Koor *s.a.* = Estonia Koori vaimulikud laulud. Käsikiri. Estonia Koori arhiiv.
Käsikiri, Puhm = Mall Puhm T.E.A.S. Ööbiku ajalugu. Käsikiri. Koori arhiiv.
Käsikiri, Raag = Guri Raagi käsikirjaline elulugu. Toronto 2004.
Constitution = Constitution. Toronto Estonian Academic Choir „Ööbik".
Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu tänukiri Lilly Valgele. 21. veebruar 1973.

Noodikogumikud

EMS kogu 1948 = *Eesti Meeslaulu seltsi meeskoorilaulude kogu.* Saksamaal 1948.
Lauluraamat 1948 = *Eesti Apostliku-õigeusu Kiriku Lauluraamat.* Trükitud 1948 a paguluses.
Lauluraamat 1953 = *Eesti Apostliku-õigeusu Kiriku Lauluraamat.* Trükitud Stockholmis 1953 a paguluses: Eesti Ap-õigeusu Kiriku ajutise sinodi väljaanne.
Noodiraamat 1947 = *Naiskoorid* I. Geislingen, 1947.

Helisalvestised

Liturgiline jumalateenistus Vana-Andrese kirikus. 23. aprill 2006. Kaamerad Uno Roose ja Johannes Tanner, DVD viimistleja Aksel Pügi. Toronto: Eesti Kultuuripärandi Klubi.
Edasi lauluga! Toronto Vanemgaidide Koor. LP. Toronto 1974.
ESTO '76. Rahutervitus 11. K. Raid (ed.). Recorded by E. Eistrat. Toronto: Voice of Freedom (Division of Broadcasting) 1974.
ESTO'84 Raadio. A. Raudsepp (koost. ja toim.). CD. Toronto: Eesti Helisalvestuse Arhiiv 2009.
Ikka hõiskab minu süda, Eesti, mul armas sa... CD. Toronto Eesti Koolikoor 2004 ja 2007. Toronto: Thirsty Ear Studios, Rising Phoenix Records 2007.
Juubelikonverentsi rahutervitus. Rahutervitus 6. K. Raid (ed.). Recorded by E. Eistrat. Toronto: Voice of Freedom (Division of Broadcasting) 1969.
Jõulu rahutervitus. Rahutervitus III. K. Raid (ed.). Recorded by E. Eistrat. Toronto: Voice of Freedom (Division of Broadcasting) 1967.
Kodu-Eesti Rahutervitus. Rahutervitus 5. K. Raid (ed.). Recorded by E. Eistrat. Toronto: Voice of Freedom (Division of Broadcasting) 1969.
Reunion Tour 2007. Lootuse koor. Toronto: Rising Phoenix Records.
Me tuleme tuhandest tuulest. Toronto Eesti Meeskoor. CD. Toronto: CBC Studios 2000.
Päike. Rahutervituse heliplaat 13. Toronto Eesti Baptistikoguduse Noortekoor.. Heliülesvõte David Dobbs. Toronto 1981.
Rahu Tervitus I. Recorded by E. Eistrat. Toronto: Voice of Freedom (Division of Broadcasting) 1963.
Roman Toi. LP. Riia : RiTonis C10 32239 009 Мелодия 1991.
TEBK 25. juubelikonverents. Rahutervitus 9. K. Raid (ed.). Recorded by E. Eistrat. Toronto: Voice of Freedom (Division of Broadcasting) 1974.
The Joy of Singing. Rahutervitus VIII. K. Raid (ed.). Recorded by E. Eistrat. Toronto: Voice of Freedom (Division of Broadcasting) 1974.
Toronto Eesti Naiskoor. LP. Canada 1960.
Tule, rändame mändide varju... CD. Canada: Reindeer Productions 2006. [LP-plaat 1972]
Üksteist peab hoidma. CD. Toronto Eesti Seltsi Täienduskoolide 60. juubeli laulupidu 28. juuni 2008, Seedriorul. Toronto: Thirsty Ear Studios 2009.

Intervjuud

Intervjuu, A.B. 2009 = Asta Ballstadt, Toronto 2009
Intervjuu, A.N. 2010 = Arvo Naelapea, Tallinn 2010
Intervjuu, A.R. 2009 = Andres Raudsepp, Toronto 2009
Intervjuu, A.R. 2010a = Andres Raudsepp, 2010 (meili-intervjuu)
Intervjuu, A.R. 2010b = Andres Raudsepp, 2010 (telefoni-intervjuu)
Intervjuu, C.K. 2008 = Charles Kipper, Toronto 2008
Intervjuu, C.K. 2009 = Charles Kipper, Toronto 2009
Intervjuu, E.A. 2011 = Eili Annuk, Thirlmere 2011
Intervjuu, E.M. 2009 = Edgar Marten, Toronto 2009
Intervjuu, E.N. 2008 = Endla Naagel, Toronto 2008
Intervjuu, E.P. 2009 = Eerik Purje, Toronto 2009
Intervjuu, E.R. 2009 = Elle Rosenberg, Toronto 2009
Intervjuu, E.T.-V. 2009 = Evi Tarkus-Vahtra, Toronto 2009
Intervjuu, E.V. 2010 = Erik Veski, New York 2010
Intervjuu, E.Ü. 2010 = Ene Üleoja, Tallinn 2010
Intervjuu, E.A. 2008 = Epp Aruja, Toronto 2008
Intervjuu, G.L., S.L. 2009 = Guido Laikve, Siiri Lepp, Toronto 2009
Intervjuu, G.R. 2009 = Guri Raag, Toronto 2009
Intervjuu, H.K. 2009 = Heli Kopti, Toronto 2009
Intervjuu, I.S. 2009 = Ingrid Silm, Toronto 2009
Intervjuu, I.T. 2010 = Ivo Tuul, Adelaide 2010
Intervjuu, J.K. 2010 = Juta Kurman, New York 2010
Intervjuu, J.L. 2009 = Juhan Laanes, Toronto 2009
Intervjuu, K.A. 2010 = Kuno Areng, Tallinn 2010
Intervjuu, K.K. 2009 = Kalju Kaur, Toronto 2009
Intervjuu, K.V. 2010 = Katrin Veski, New York 2010
Intervjuu, L.J. 2009 = Linda Järvalt, Toronto 2009
Intervjuu, L.O. 2009 = Ludmilla Ots, Toronto 2009
Intervjuu, L.V., K.M. 2009 = Lilly Valge, Kati Marley, Toronto 2009
Intervjuu, M.B. 2011 = Maie Barrow, Sydney 2011
Intervjuu, M.P. 2009 = Mall Puhm, Toronto 2009
Intervjuu, M.J. 2010 = Mart Jaanson, Tartu 2010
Intervjuu, M.K. 2010 = Maria Kiisk, Stockholm 2010
Intervjuu, M.W. 2009 = Marika Wilbiks, Toronto 2009
Intervjuu, N.H. 2009 = Nelly Hubel, Toronto 2009
Intervjuu, N.H. 2010 = Nelly Hubel, Tallinn 2010
Intervjuu, O.O. 2010 = Olev Oja, Pedaspea 2010
Intervjuu, P.N. 2010 = Piret Noorhani, Tartu 2010
Intervjuu, R.L. 2008 = Rosemarie Lindau, Toronto 2008
Intervjuu, R.L. 2009 = Rosemarie Lindau, Toronto 2009
Intervjuu, R.L. 2010 = Rosemarie Lindau, 2010 (meili-intervjuu)
Intervjuu, R.L.-V. 2009 = Reet Lindau-Voksepp, Toronto 2009
Intervjuu, R.T. 2008 = Roman Toi, Toronto 2008
Intervjuu, R.T. 2010 = Roman Toi, 2010 (telefoni-intervjuu)
Intervjuu, R.T. 2011 = Roman Toi, 2011 (meili-intervjuu)
Intervjuu, T.K.-S. 2011 = Tiiu Kroll-Simmul, Sydney 2011
Intervjuu, T.K. 2010 = Tõnu Kaljuste, Tallinn 2010
Intervjuu, U.L. 2010 = Uolevi Lassander, Helsingi 2010

Intervjuu, V.K., I.R., A.N. 2011 = Vilma Kiviväli, Ivi Raadik, Ants Noormets, Melbourne 2011
Intervjuu, V.M. 2009 = Virve Mathias, Toronto 2009
Intervjuu, V.M., A.B., T.N.-L., E.P. 2009 = Virve Mathias, Asta Ballstadt, Tamara Norheim-Lehela, Eerik Purje, Toronto 2009
Intervjuu, V.N. 2008 = Verner Nigul, Toronto 2008
Intervjuu, V.S. 2010 = Vello Salo, Tallinn 2010
Intervjuu, V.T. 2009 = Veljo Tormis, Tartu 2009
Intervjuu, V.T. 2010 = Veljo Tormis, Tartu 2010
Intervjuu, V.T.-H. 2009 = Viive Tork-Hiis, Toronto 2009